SINJSKA SPOMENICA

1715 - 1965

SINJ

1965

ERRATA CORRIGE!

Str. 13. 33. redak mjesto *1948 — 1748.*
„ 20. 18. r. mjesto *Brzana — Brnaza.*
„ 44. 47. r. mjesto *pogibeli — pogibelji.*
„ 53. 15. r. mjesto *1954 — 1944.*
„ 189. 12. r. mjesto *listopadske — Listopadske.*
„ 190. 37. r. iza stiha: *Izmed braće mržnja pade,* umetnuti stih: *U jedno se opet sdruži«.*
„ 191. 22. r. iza *samo* umetnuti: *neznatan broj njemačkim«. Da pobije* »Trozvjezdana«, Matas je napisao. U 25. r. mjesto *upr — upre.*
„ 195. 3. r. mjesto *Buratija — Burattija.*
„ 200 iza 17. r. mora doći 19. redak, a zatim 18.
„ 204. 38. r. mjesto *Nekoliko — Njekoliko.*
„ 205. 11. r. mjesto *franjevačke — talijanaške.*
„ 206. 10. r. mjesto *Kamer — Kamber;* 24. r. mjesto *komisiji — demisiji.*
„ 207. 5. r. mjesto *jedinstvenog — jednostavnog;* 7. r. mjesto *sukobljavaju — sukobljuju.*
„ 208. 36. r. i na slijedećim stranicama mjesto *Škropljanac — Škopljanac.*
„ 210. 14. r. mjesto *Mladina — Mladineo.*
„ 211. 5. r. iza nuncija umetnuti: *u Beču i slučaj mu preporučilo. a on neka obeća nunciju.*
„ 215. 11. r. mjesto *vjećnika — vijećnika.*
„ 221. 2. r. mjesto *podcrtava — potcrtava.*
„ 222. 22—23 r. mjesto *svećeništva — svećenstva,* a isto u 24. r. *svećenstvo.*
„ 226. 16. r. iza propovijedi umetnuti: *»Drugi neobuzdaniji, nerazboritiji, čovjek je akcije i izvođenja;* 37. r. mjesto *komesarova — generalova,* 43. r. iza *sjaranjen* umetnuti: *s Lapenom od koga čekaš da te na višu čast povisi, a koja se fratrim*
„ 228. 20. r. iza *svoju* umetnuti: *a ustaje protiv autonomaša koji su se »za tuđinom dali«;* 27. r. mjesto *Mandarića: Vidića za narodnog zastupnika i sada dobiti općinu u svoje ruke. U drugom se članku traži od novoizabranog provincijala fra Ivana Mandarića.*
„ 232. 12. r. mjesto *na to — nato;* 27. r. mjesto *traži — tražio.*
„ 234. 18. r. iza *jer: nisu s njima dijelili političko osjećanje, nije ustao da zaštiti njihovu čast.*
„ 236. 31. r. mjesto *upravljajući — upravljaju.*
„ 238. 14. r. iza *služi* nadodati: *vojsku.*
„ 240.16. r. mjesto *saučesniku — saučeniku.*
„ 246. 3. r. mjesto *vojno-politična — političkoga.*
„ 248. 37. r. mjesto *Fugencije — Fulgencije.*
„ 252. 4. r. mjesto *zlatnih — zlatnik.*
„ 260. 23. r. mjesto *delikatna — delikatnu.*
„ 262. 20. r. mjesto *nađavanja — navađanja.*
„ 267. 18. r. mjesto *slijene — slijede.*
„ 279. 16. r. mjesto *penegirike — panegirike.*
„ 299. 5. r. mjesto *živo — živio.*
„ 315. 19. r. mjesto *runovički — runovićki.*
„ 326. 10. r. mjesto *Rrimu — Rimu.*
„ 329. 35. r. mjesto *mislio — misli.*
„ 330. 15. r. mjesto *ričima — riječima.*
„ 334. 42. r. mjesto *Šičića — Šišića.*
„ 337. 8. r mjesto *Krci — Krki.*
„ 347. 10. r. mjesto *žetvu — žrtvu.*
„ 349. 31. r. mjesto *1817 — 1917.*
„ 350. 14. r. mjesto *pa — da.*
„ 357. 28. r. mjesto *Barić — Barač.*
„ 368. iza 11. r. ide 13, a zatim 12 redak.

Brojenje redaka uvijek ide odozgo. Ostale štamparske pogreške čitalac će lako ispraviti.

SINJSKA SPOMENICA

1715 - 1965

SINJ - 1965

Uredili:

o. Josip Soldo

Dr o. Jeronim Šetka

S DOPUSTOM CRKVENE I REDOVNIČKE VLASTI

Izdaje i odgovara Franjevački Provincijalat, Split, Bulatova 3; tisak Novinsko-izdavačko poduzeće »Slobodna Dalmacija«, Split 1965.

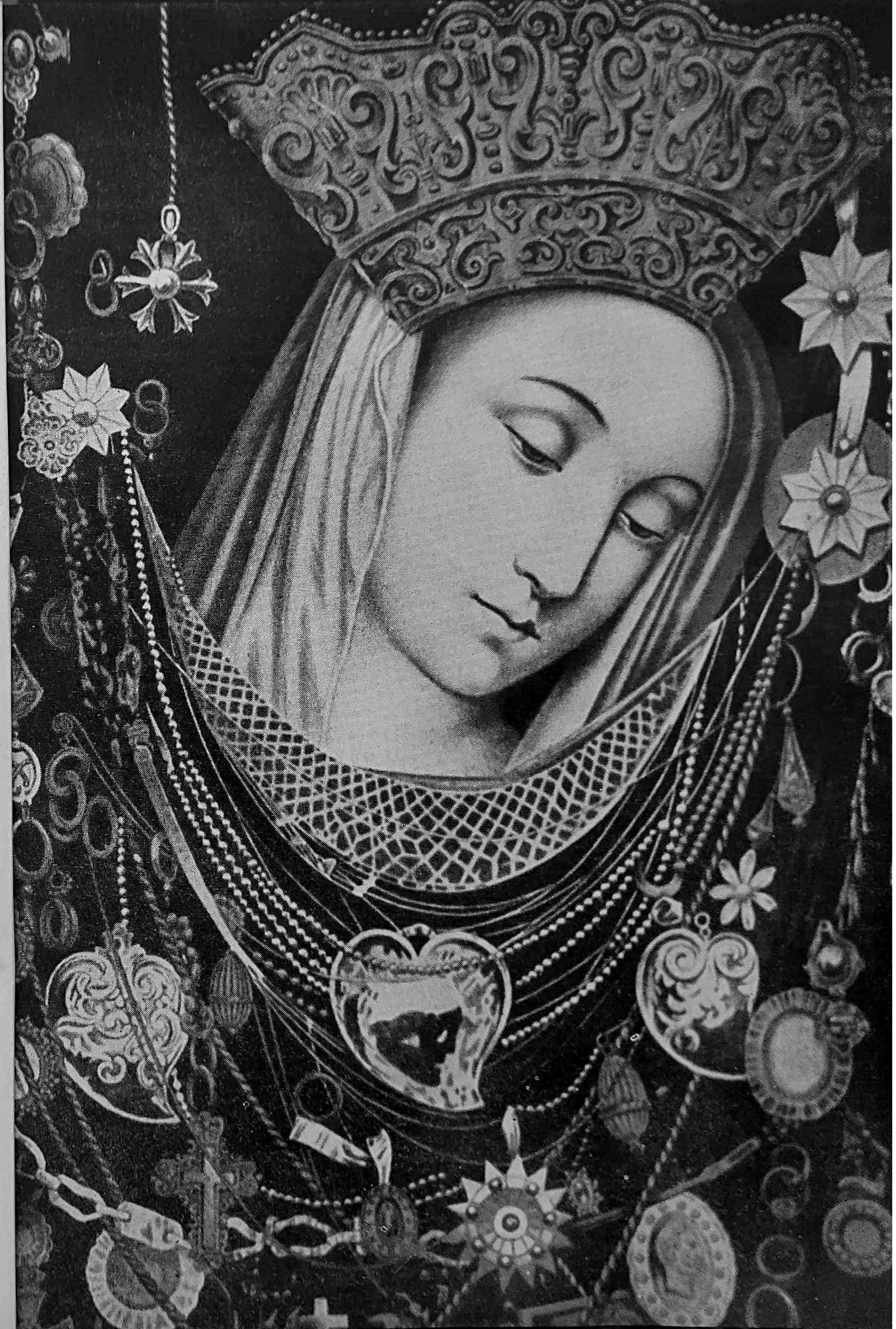

UVODNA RIJEČ

1. Godine 1715. potjerani su Turci od Sinja i iz Sinjskog polja. Ove godine slavimo dakle 250 godišnjicu te velike pobjede, koju su naši pređi izvojevali nevjerojatnom hrabrošću.

Važnost ove pobjede za našu domovinu je velika. Jer da se tada Turčin utvrdio u Sinju i u Sinjskom polju, možda bi današnja Dalmacija obuhvaćala otoke i samo uski pojas kopna do Klisa i prvih planina koje se dižu odmah uz more.

Nažalost, da ondašnja kršćanska država, pod čijom su zastavom hrabri Cetinjani vodili težak i krvav boj, nije marila za oslobođenje našeg naroda na poljima Livanjskom, Duvanjskom i Trebižetskom i drugim našim krajevima, tako da su ti krajevi ostali i dalje pod turskim gospodstvom. Venecija je bila pomorska sila pa je nastojala sačuvati samo obalu radi svoje trgovine s istokom, a od našega naroda je tražila samo vojnike i porez. Ipak, uslijed objektivnih prilika, krajevi koji su tada bili oslobođeni od Turaka ostali su u cjelosti katolički uz doseljenike kršćane pravoslavce.

2. U teškoj bitci za oslobođenje Sinja, od 7. VIII do 15. VIII 1715. sudjelovali su neki *franjevci sinjskog samostana*, pod vodstvom umnog i junačkog oca *Pavla Vučkovića*. Oni su unijeli u Sinj *sliku Gospinu* pa su tu sliku izložili u sinjskoj župskoj crkvi koja se je nalazila usred tvrđave i pred njom se molili za nebesku pomoć.

S ocima franjevcima je bio u sinjskoj tvrđavi *Don Ivan Grčić — Filipović*, koga ova *Spomenica* naziva *»narodnim junakom«* i *»vođom naroda Cetine.«* Taj isti Don Ivan je, dne 7.VIII 1715, odbio, u ime naroda, s tvrđave sinjske, poziv Turaka na predaju.

Na spomen kršćanske pobjede pod Sinjom ustanovljena je junačka igra *Alka*.

Ta igra prikazuje junačku borbu i pobjedu Cetinjana pod Sinjom.

Tim junacima mi i ovom Spomenicom želimo odati priznanje,

Ali kao vjernici ne možemo zaboraviti i pomoć Božju, koju je Bog udijelio svojim ratnicima, po zagovoru svoje i naše Majke, koja se od tada počela nazivati *Gospom Sinjskom*. Okrijepljeni nebeskom pomoću hrabri cetinski ratnici otjeraše neprijatelja Krsta s kućnoga praga.

Sliku Gospe Sinjske okrunio je 1716. nadbiskup splitski *Stjepan Cupilli* i stavio na nju natpis: *»In perpetuum coronata triumphat.« (Okrunjena navijeke vlada«).*

Stjepan Cupilli je doduše bio Mlečanin po krvi, ali on je volio naš narod. On je dobro govorio hrvatskim jezikom. On je ustanovio u Splitu, skupa s dalmatinskim misionarem isusovcem ocem Arderio della Bella, piscem prvog hrvatskog rječnika, prvu hrvatsku akademiju pod nazivom *»Ilirska Akademija«*.

Dobri splitski nadbiskup je u Dicmu čekao ishod bitke i odmah čim je primio vijest o pobjedi, pohrlio u Sinj, da zahvali Bogu na izvojevanoj bitci.

Tako vidimo u pobjedi kršćanskog oružja pod Sinjom ujedinjene u borbi i molitvi: *narod i svjetovno i redovno svećenstvo.*

Sjajan primjer ljubavi i sloge su nam ostavili hrabri cetinski borci!

3. Ova Spomenica, napisana prigodom 250 godišnjice oslobođenja Sinja od Turaka, prikazuje:*postanak i povijest Sinja, povijest svetišta Gospe Sinjske i čudotvorne slike; život redovnika — svećenika* koji su živjeli u sinjskom samostanu i izgrađivali franjevačku duhovnost cetinske krajine svojim propovijedanjem, pisanjem, proučavanjem u prvoj hrvatskoj gimnaziji u Dalmaciji i nadasve svojim izglednim životom.

U različitim člancima dolazi do izražaja misao, da je Sinj, po čudotvornoj Gospi Sinjskoj i njezinim vjernim čuvarima franjevcima naše provincije Presvetog Otkupitelja, postao veoma važno središte vjerskog života u našoj biskupiji i žarište Marijanske pobožnosti južnih hrvatskih krajeva.

U Spomenici se naglašuje činjenica. da su u Svetištu Gospe Sinjske kroz 250 godina mnogi našli utjehu, okrepu i pomoć, zdravlje duše i tijela.

Da *Provincija Presv. Otkupitelja* izdaje Spomenicu ovakva sadržaja, sasvim je razumljivo, ako se ima pred očima da je *Sinj središte, srce Provincije,* gdje se nalazi njezino dječačko sjemenište u kojem se odgajaju budući čuvari vjere i širitelji štovanja Majke Božje, Gospe Sinjske.

4. Dok dajemo hvalu Bogu i Gospi Sinjskoj za uspjehe, koje je naša Provincija postigla na nacionalnom, kulturnom, pastoralnom i duhovnom polju kroz 250 godina, dotle, slijedeći duh *Vatikanskog II sabora i pape Pavla VI,* ne želimo pasti u neku vrst triumfalizma trdeći možda, da nam nitko ne može u ničemu naći nikakvu zamjerku i pogrešku. I ako smo biskupi, svećenici, i redovnici, osjećamo se griješnici, pa bismo morali uz dan pobjede, prirediti i dan pokore za sve »bezbrojne« uvrede, grijehe i nemarnosti svoje« (isp. Prikazanje u Sv. M.) počinjene prema Bogu, prema narodu i jedni prema drugima.

Samo je *Bog velik i po Njemu Njegova Presveta Majka.*

Po Bogu i po Gospi učinili su naši pređi, usprkos svoje ljudske slabosti, velika djela.

Na isti način možemo i mi učiniti velika djela za Boga i narod svoj.

Stoga samo *Trojedinomu* Bogu neka bude svaka čast i slava!

Biskup splitski i makarski:

Dr Frane FRANIĆ

ČUDOTVORNA GOSPA SINJSKA

Prema nauku Katoličke crkve, Bl. Dj. Marija, sa svojim božanskim Sinom Isusom Kristom, zauzimlje najčasnije mjesto među svim stvorovima. Marija je između svih žena odabrana da bude bezgrešna Majka Božja i Majka naša, Kraljica neba i zemlje, Posrednica milosti kod prijestolja svoga Sina. Gospodin Bog hoće da se Mariji iskazuje posebna čast, da je štuje nebo i zemlja, anđeli i ljudi. Bog nam je svoju volju očitovao u Evanđelju koje govori kako Mariju nebeski Dvor pozdravlja preko Gabrijela: *Zdravo milosti puna! Gospodin je s Tobom!*[1] A ljudski je rod pozdravlja preko Elizabete: *Blagoslovljena Ti među ženama i blagoslovljen plod utrobe tvoje!*[2] Od riječi Gabrijela i Elizabete nastala je divna molitva kojom kršćani kroz 20 vjekova najradije pozdravljaju svoju nebesku Majku i Kraljicu. Tom molitvom kršćani izrazuju ljubav i odanost prema Majci Božjoj, od nje traže pomoć i zaštitu u svim nevoljama, potrebama i kušnjama. Uvjereni su da im Marija može pomoći, jer je Majka Božja; da im rado hoće pomoći, jer je i naša predobra Majka. I nije stoga čudo da se kršćani svih vjekova, tako reći, natječu kako bi Majci Božjoj što veću čast iskazali, kako bi što bolje njezinu pomoć i zaštitu osigurali.

Presvetoj je Djevici mila sinovska ljubav i odanost njezine duhovne djece, ona rado prima izraze štovanja svojih vjernih sinova i kćeri. Ona im svima rado pritječe u pomoć u svim duhovnim i vremenitim potrebama. Ona pače želi da se njoj što češće obraćamo, da od nje uvijek pomoć za se i za svoje tražimo. Zato je širom kršćanskoga kat. svijeta odabrala posebna mjesta, gdje preko svojih svetišta, preko svojih slika, kipova dijeli milosti svojoj duhovnoj djeci. Ta se mjesta mogu nazvati kraljevskim gradovima, u kojima je Kraljica neba i zemlje postavila prijestolje svoje dobrote, ljubavi i milosrđa; u kojima je ona svaki dan pripravna da sluša molbe i vapaje svoje duhovne djece; u kojima ona bez prestanka dijeli obilne milosti.

Bezbroj je takvih Marijinih kraljevskih gradova u katoličkom svijetu, a u našoj su Domovini najpoznatiji: Olovo, Bistrica, Trsat, Sinj i dr.

I. ZANIMLJIVA POVIJEST

Slika Majke od milosti

Dalmatinski zagorski gradić Sinj poznat je danas ne samo po cijeloj Domovini nego i u dalekim stranama svijeta, gdje god ima Hrvata katolika. *Svoju slavu duguje Sinj* u prvom redu ČUDOTVORNOJ SLICI MAJKE BOŽJE kojoj se evo skoro tri stoljeća iskazuje posebno štovanje; preko koje su vjernici cetinske

[1] Luka 1, 28.
[2] Luka 1, 42.

Gospa Sinjska bez nakita (slika poslije restauracije koju je izvršio 1965. g. restaurator Filip Dobrošević)

krajine i drugih naših krajeva primili bezbrojne milosti, a 250-godišnji spomen na jednu od ponajvećih takvih milosti povod je ovome kratkom prikazu povijesti Čudotvorne Gospe Sinjske.

Slika Gospe Sinjske može se ubrojiti među ljepše slike što ih je stvorila kršć. umjetnost. Ona ne prikazuje cijeli lik Majke Božje, nego samo poprsje. Glava je nagnuta prema lijevom ramenu, čelo je visoko, oči su oborene, obrve visoko svedene. Lice je malo odugo i lijepo zaobljeno. Desni obraz vidi se čitav, i njim se prelilo blago rumenilo. Od lijevog obraza naslikan je samo manji dio. Vidi se i malo vrata. Ispod koprene vidi se malo tamnokestenjaste kose više čela i okolo sljepočica. Čitavo lice vrlo je milo, blago i malo turobno, a opet ljupko i lijepo. Povrh glave prebačena je dvostruka koprena: gornja, svijetlozelene boje, podšivena blijedožutom podstavom, spušta se niz leđa sve do dna slike; a donja, tamnopepeljaste boje, veoma prozirna, savija se u lijepim naborima oko ramena i gornjega dijela prsiju. Gdje svršava donja koprena, vidi se da je Majka Božja obučena u crvenu haljinu, koja je na prsima uredno nabrana i onda stegnuta nazelenim pasom. Oko glave je velik svijetao kolobar, nagnut prema položaju glave.

Sveta je Slika naslikana na platnu. Duga je oko 58 cm, a široka oko 44 cm. Dobro je sačuvana, samo je na više mjesta kao prelomljena. Ti su pregibi nastali vjerojatno kad su redovnici bježeći pred Turcima morali Sliku nositi u torbi ili kovčegu. Temeljito ju je očistila i u jednakoj veličini preslikala Č. s. Rafaela Egger g. 1924.[3] U travnju g. 1965. Sliku je očistio i konzervirao *Konzervatorski zavod iz Splita.*

Međutim, od Marijine Slike vidi se sada samo lice i malen rub koprene. Sve je drugo pokriveno zlatom i biserjem. Na glavi je krasna kruna od suhoga zlata. Sa strana i sprijeda sve do dna Slike vise zlatni lanci, kolajne, naušnice, križevi, prstenje i drugi nakiti. Nasred prsiju su tri velika srca. Ispod vrata je rastegnuta, između dviju zvijezda, lijepo spletena mrežica od mnogo zrnaca sitna bisera. Sve su te nakite darovali *pobožni vjernici Majci Božjoj* u zahvalu za primljene milosti, kako ćemo niže vidjeti.

Tko je naslikao Sliku Gospe Sinjske? Kako je ona k nama došla? Kakvi su počeci njezina posebnog štovanja? Teško je na ta pitanja odgovoriti. Kao sigurno znamo da se ona najprije nalazila i štovala u Rami, u Bosni. A prvi i najstariji povjesničar njezina štovanja fra Petar Filipović[4] kaže da ni od starih nije mogao doznati otkuda je i kako Slika došla u Ramu. Najbolji poznavalac povijesti Gospe Sinjske i njezina štovanja dr fra Stanko Petrov[5] nagađa da ju je slikao nepoznati (mletački) slikar u II polovini 15. stoljeća, da se ona najprije nalazila u Cetingradu (Vsinju, Sinju), i da su je cetinski fratri, kad je Sinj konačno pao u turske ruke (g. 1536), ponijeli sa sobom u Ramu, gdje je ostala sve do g. 1687.[6] Prema mišljenju stručnjaka, Sliku je *vjerojatno naslikao nepoznati mletački slikar koncem 16. ili početkom 17. stoljeća.*

---

3) Isp. GS (=glasnik »Gospa Sinjska«) I (1922) 36; VI (1927) 124 s.; Petrov dr fra S., Gospa Sinjska (Zagreb 1928), str. 32 ss.

4) Filipovića povijest Gospe Sinjske nalazi se u velikom svesku »Archivium«, vezanom u kožu, na nešto više od šest velikih stranica, pod naslovom: Raspisanje od čudnovate Prilike Blažene Divice Marie, koja se u varošu sinjskomu kod fratara Braće Manje Opsluženja svetoga oca Franćeška osobito štuje, od fra Petra Filipovića es difinitura spisano godišta 1757 — Čitav je tekst »Raspisanja« štampao o. Petrov u glasniku »Gospa Sinjska« I 38 ss., 50 ss., 72 ss., 87 ss.

Iza »Raspisanja« nalazi se u »Archivium« kratka povijest Gospe Sinjske na talijanskom jeziku, što ju je o. Filipović napisao za Flaminia Corner-a, koji je imao izdati povijest svih čudotvornih slika na teritoriju Venecije.

5) O. Petrov je preradio djelo o. Ivana Markovića »Gospa Sinjska« (Split 1921); isto je djelo kasnije ponovno preradio za Društvo sv. Jeronima (Zagreb 1928); vrlo je mnogo pisao o istom predmetu u gl. »Gospa Sinjska« i dr.

6) Petrov, Gospa Sinjska (Zagreb 1928) 14 ss.; GS VI (1927) 124 s.

Iako nemamo sigurnih podataka o autoru Slike Gospe Sinjske, o prvim počecima njezina štovanja, ipak je neobično važno i značajno i ono što znademo. Prije svega vrlo je značajno da posebno štovanje ove Slike nastaje u najteže razdoblje hrvatske povijesti, u vrijeme borbe s Turcima... *Hrvati* su kroz nekoliko stoljeća bili *bedem, branik Zapada* u gigantskoj borbi protiv nekrsta. U toj borbi Marija je našim pređima bila pomoć, snaga i utjeha... A najbli-stavije svjedočanstvo Marijine zaštite u ratu protiv Osmanlija jest upravo *kult Gospe Sinjske*, koji je za vrijeme te borbe nastao, učvrstio se i raširio.

Istina je, spomenuti *Filipović* priča kako je čuo od starih fratara da se *Slika Gospe od milosti* (tako se prije zvala Slika Gospe Sinjske!) u Rami nije nalazila na oltaru nego u jednom izdupku u zidu i da je isprva nisu štovali kao poslije.[7] Ali je s druge strane značajno, što fra Petar ističe, kako je Božja Providnost na poseban način čuvala ovu Sliku. Ramski je samostan sv. Petra Ap. bio više puta pljačkan, paljen, rušen (1557, 1653, 1661), ali Slika nije nastradala, nego je uza sve nepogode, što ih je doživio ramski samostan odoljela zlobi nekrsta, bijesu janjičara i sili vatre. Nije stoga čudo da su neki kršćani već tada pomalo ulazili u tajne Božje Providnosti, pa sam Filipović dodaje da su neki već tada iskazivali Slici posebno štovanje i običavali u svetkovine pred njom paliti voštanice.[8]

U ovom *»Raspisanju«* Filipić ističe, kako je posebno javno, opće štovanje Gospine Prilike započelo s neobičnim čudesnim događajem. U drugoj polovini 17. st. živio je u ramskom samostanu neki Mialjić, koji se spremao da postane redovnik svećenik. Došlo je vrijeme redovničkog oblačenja, ali je on bio tako sitna stasa da se nije mogao obući u redovničke haljine. Htjedoše ga poslati kući. U toj nevolji on pođe pred Sliku Majke od milosti, počne grozno plakati i sa svim srcem moliti bl. Djevicu da mu pomogne. I Marija je pomogla. Za malo vremena Mialjić je narastao, obukao se u red. haljine i dobio ime fra Ivan, te je postao *»redovnik vridan i kripostan«*.[9] Za ovaj čudesan događaj Filipović je mogao lako doznati od ramskih fratara, pa i od samoga o. Mialjića, s kojima je živio zajedno više godina u Sinju. I dalje nastavlja fra Petar, kako se ovo čudo pročulo nadaleko. Od toga vremena stali su redovnici i vjernici svetu Sliku osobito štovati, a Bog je preko nje različite milosti dijelio.[10] I sva *povijest Čudotvorne Gospine Slike*, koju od toga vremena pa dalje možemo pratiti, i nije ništa drugo nego *povijest njezinih milosti*, što ih je vjernome puku kršćanskome obilno dijelila, kao i *povijest sinovske zahvalnosti* pobožnih vjernika. Međutim njezino trajno kraljevsko prijestolje neće se ustaliti u Rami nego — u Sinju.

Put iz Rame u Sinj

Kad su franjevci u listopadu 1687. g. s narodom prebjegli u oslobođenu cetinsku krajinu, najdragocjenije blago, što su ga iz Rame sa sobom ponijeli, bila je Čudotvorna Prilika Majke Božje. U teškim iskušenjima, što su ih morali trpjeti, bosanskim je fratrima i njihovu puku Majka Božja bila utjeha, obrana

[7]) Filipović, Raspisanje... GS I (1922) 39.
[8]) Filipović, Raspisanje... GS I (1922) 39.
[9]) Filipović, Raspisanje... GS I (1922) 39.
[10]) Filipović, Raspisanje... GS I (1922) 39.

i pomoć. Ono što je Izraelcima na putu kroz pustinju bio otajstveni oblak, to je ramskim franjevcima, nakon odlaska iz Rame, na trnovitom putu prema novom sjedištu, bila Slika bl. Djevice. Gospina Prilika bila im je utjeha i pomoć na putu od Rame do Sinja; pa onda preko Dugopolja i Klisa do Splita, gdje su se 9. I 1688. uselili u staru benediktinsku opatiju na Sustjepanu. Kroz nekoliko godina, što su tu proživjeli, redovnici su Sliku brižno čuvali i krili. A kad se nekako proču da bosanski fratri imaju čudotvornu Sliku, splitski vjernici stanu govoriti da bi tu Sliku trebalo izložiti javnome štovanju. Bojeći se da im Slika ne bi bila oduzeta, redovnici je sakriju u kući nekoga Jure Rubičića u Velom Varošu. Jure spremi Sliku u ormar u sobi gdje nitko nije spavao. Za sliku nitko nije znao nego Jure i dva fratra. Domaćica i ostali ukućani, ne znajući ni za što, stavljali su na ormar sad ovo sad ono. Ali što god bi danas na ormar stavili, sutra bi ujutro našli na podu, i to sve zdravo i cjelovito, pa i ono što je od stakla, kao da je netko rukom postavljao. Čeljad se čudila i o tome razgovarala. Kad to čuo i vidio domaćin, naredi da se na ormar ništa ne stavlja i da pred njim neprestano gori uljano svjetlo.[11]

Međutim, ramski se franjevci nisu obikli u Splitu. Vuklo ih srce k narodu s kojim su došli iz Bosne u cetinsku krajinu. Sa sjeverne strane, gdje je groblje sv. Franje, u Sinju sagrade mali samostan i crkvu. I kad je zgrada bila dogotovljena, vrate se u Sinj. Svete Slike nisu odmah ponijeli, nego u Splitu ostave *o. Antu Pletikosića* da je donese kad se redovnici smjeste i urede u novom stanu. U određeno vrijeme pobožni se redovnik izu bos, kradimice uze sv. Sliku pa noću pješice krene prema Sinju. U svanuće sretno stigne na Radošić, jugozapadno od Sinja. Odatle javi redovničkoj braći da je stigao. Redovnici brzo skupe obližnji puk te iziđu u ophodu pred sv. Priliku pa je s velikim veseljem, pjevajući duhovne pjesme, dopratiše do crkvice sv. Franje. Stave je na oltar da je vjernici štuju i pred njom se mole. Tako se sv. Slika, nakon dugoga i mukotrpnog višegodišnjeg puta iz Rame konačno nastani u Sinju iz kojega više nije odlazila.[12] Sada *Marija* preko svoje Slike stade *dijeliti mnoge milosti*. Stoga su je već sada štovali i u pomoć zazivali ne samo Sinjani nego i kršćani iz drugih mjesta. I što se Slika više štovala, Majka je Božja obilnije milosti dijelila. Tada je *o. Mialjić*, kojemu je *Majka Božja učinila prvo čudo*, što znamo, dao u Mlecima učiniti *okvir od pozlaćena drveta*, koji je trajao do g. 1948. kad je napravljen lijepi srebreni okvir.[13]

Slika Majke Božje ostala je u crkvi sv. Franje do g. 1714. kad je bila svečano prenesena u *novu crkvu ispod Kamička*. Ali neće dugo ostati u toj novoj crkvi, jer za crkvu kao i za Sinj dolazi strašna kušnja, u kojoj će posebno zasjati moć i slava nebeske Majke.

[11]) Filipović, Raspisanje... GS I (1922) 40.
[12]) God. 1937, dvjesta i pedeset godina poslije prijenosa Marijine Slike iz Rame u Sinj, proslavljen je njezin »povratak« iz Sinja u Ramu. Prema želji ondašnjega ramskog samostanskog starješine dra o. fra Kažimira Ilića, franjevci su u Sinju dali napraviti vjernu kopiju Slike Gospe Sinjske. Rad je izvela akad. slikarica u Mariboru Č. S. Rafaela Egger. Nekoliko je franjevaca iz sinjskoga samostana ponijelo Sliku u Ramu (28. V 1937), gdje je s velikim slavljem, uz ogromno sudjelovanje vjernika, bila izložena javnom štovanju. Opis cijeloga događaja v. GS XVII (1938) 162 ss.
[13]) Filipović, Raspisanje... GS I (1922) 51.

Slavna pobjeda

Slijedeće godine (1715) navalio je Turčin s ogromnom vojskom na Sinj. Franjevci moradoše ostaviti novosagrađeni samostan i crkvu pod Kamičkom. Jedni pođoše u Split, a sedmorica od njih, uzevši sa sobom i SV. SLIKU spremljenu u jedan sanduk, sklone se u tvrđavu, koju je branila mala kršćanska posada. Juriš je počeo 8. kolovoza i ponavljao se često slijedećih dana. Kršćanska je posada hrabro odbijala navalu. Uz njih je bila i *zaštita nebeske Kraljice.* Kad u gradu saznaju da je među njima sv. Slika, bi naređeno da se ona stavi *na oltar sv. Barbare* u crkvi sv. Mihovila. Branitelji se tada mnogo uzradovaše i utekoše se Majci Božjoj molitvama i zavjetima. A MARIJA je dala takvu jakost hrabrim borcima *»da se viteški braniše i obraniše«.* Dne 14. kolovoza bio je posljednji, opći juriš koji je trajao 3 sata. Kroz to vrijeme redovnici, žene, djeca i ostala čeljad, koja ne bijaše za borbu, molili su *s plačem i suzama pred Marijinom Slikom za pomoć.* Neprijatelj je bio odbijen, svladan. Suvremeni povjesničar Filipović potpuno je uvjeren da je pobjeda postignuta po zagovoru Majke Božje. On veli: *»Da je dakle ovo bilo njezino dobiće, sumlje ne ima; pak i Turci isti posli govorili su da su gledali svaku noć u vrime obsidnuća odit po zidu grada jednu ženu u velikoj svitlosti.«*[14] Te su se GOSPOĐE strašili i zato su pobjegli.[15] Branitelji Sinja — a s njima cijela kršćanska Dalmacija — bili su također uvjereni da im je Majka Božja pomogla pobijediti Turčina. *Vojnički časnici* iz zahvalnosti skupiše među sobom oko 80 cekina i dadoše skovati *zlatnu krunu* kojom će okititi Marijinu Sliku. Kruna je iskićena cvijećem, anđeoskim glavicama i drugim ukrasima. Pri dnu je natpis: *In perpetuum coronata triumphat — anno MDCCXV = Zauvijek okrunjena slavi slavlje — godine* 1715.[16] Tom krunom svečano je Sliku Majke Božje okrunio *splitski nadbiskup Cupili* 22. IX 1716. Za tu prigodu skupio se na gradu silan svijet. Nadbiskup je najprije držao svečanu Misu i propovijed, a onda je postavio krunu na glavu presv. Djevice. Zatim se držao svečani ophod oko grada s Marijinom Slikom. Sliku su nosile najuglednije ličnosti, a pratila ju je četa vojnika. Kad se procesija vratila na tvrđavu, nadbiskup je Slikom blagoslovio pobožni puk, pa ju je stavio na oltar u crkvi sv. Mihovila, gdje će ostati još 4 godine.[17] A borba što se vodila prigodom prenosa Slike u novu crkvu vrlo će dobro pokazati u kakvoj je cijeni Slika tada bila.

U novoj crkvi

Nakon slavne pobjede nad Turcima, franjevci uz teške žrtve ponovno pokrili i ponešto uredili novu crkvu pod Kamičkom pa su onda (1721) htjeli u nju prenijeti Sliku Majke Božje iz tvrđave. Ali časnici i vojska u tvrđavi ni da čuju o tome. Ne pomažu sva uvjeravanja ni dokazivanja. I kad ništa nije pomoglo, redovnici pošalju *fra Pavla Vučkovića* do samoga dužda u Mletke. Saslušavši razloge, dužd izda naredbu na generala Dalmacije Dieda da se Gospina Slika preda redovnicima. Ovaj odmah pisa sinjskom providuru Semi-

---

[14]) Filipović, Raspisanje ... GS I (1922) 51 s.

[15]) U izvještaju, što ga je poslao Corner-u, piše Filipović: »Li Turchi stessi racontarono d'aver veduto una Femmina ammantata di Luce a passeggiare per le mura, e percio esserne fuggiti.«

[16]) Isp. Petrov, n. d. 28; GS I (1922) 33 s.

[17]) Isp. Petrov, n. d. 28 ss.

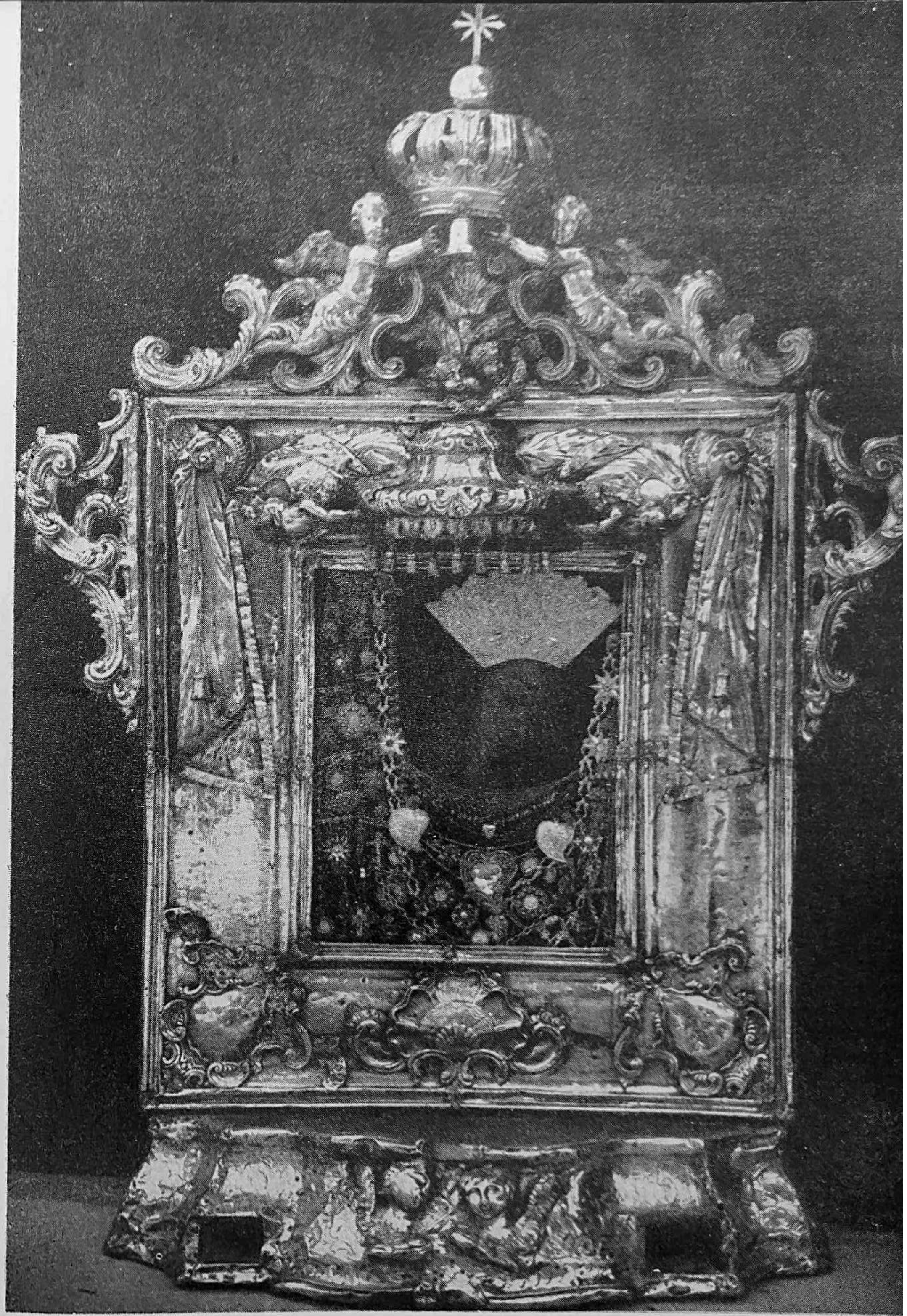

tecolu da se ima izvršiti duždeva odluka. Diedovo pismo donio je iz Splita u Sinj fra Lovro Šitović (Ljubušak). Pratio ga je fra Brne Pavlović i dva dijaka, od kojih je jedan bio fra Petar Filipović, koji je sve ovo u kronici opisao. Nakon borbe, okliјevanja, pregovora... konačno je redovnicima dopušteno da uzmu Sliku. Najprije se u tvrđavi pjevala sv. Misa, a onda uzeše sv. Sliku pa je u procesiji ponesoše u novu crkvu. Dolje je opet ispjevana sv. Misa, preko koje je o. *Šitović* izrekao pohvalni govor u čast Majke Božje, u kojem je istakao kako je Bog po našoj prevelikoj Odvjetnici *»od tolike turske srdžbe ovi grad i ovo misto, o komu, može se reći, sva Dalmacija visaše, oslobodio«*. O. Filipović, koji je bio prisutan kad se Slika nosila iz tvrđave u novu crkvu, veli: *»Da je tada vidit plač i oni, koji bijahu u gradu, i onoga puka, koji biše na dvoru, prvi plačući od žalosti, a drugi od velike radosti, istinito kamen bi proplakao.«* U procesiji su redovnici pjevali duhovne pjesme, a puk je plakao i Bogu zahvaljivao *»da ji biše opet utišio«*. Časnici u tvrđavi nisu mirovali, nego su htjeli sv. Priliku ukrasti pa su svojim vojnicima davali novaca da je ukradu. Pa iako je general naredio sinjskom providuru da ne smetaju redovnike, ipak bi je — ističe o. *Filipović* — bili ukrali, da redovnici nisu za više od tri mjeseca *»noćne straže pomljivo čuvali«*.[18] Tako je Marijina Slika g. 1721. prenesena u novu crkvu u kojoj se i danas nalazi.

Ne znamo kakav je bio onaj *prvi óltar* u novoj crkvi na koji je postavljena Slika Majke Božje. Čini se da on nije bio dolično prijestolje Nebeske Kraljice. Zato ne mnogo vremena poslije, kako ćemo vidjeti, iz zahvalnosti, dobroj Majci bi podignut novi drveni (g. 1733), a onda krasni mramorni oltar.[19]

Ni onaj *drveni pozlaćeni okvir* nije bio doličan ures bezgrešnoj Djevici, pa je zato — kako će se niže reći — g. 1748. napravljen *novi lijepi srebrni okvir* u koji je postavljena sv. Slika, nakićena zavjetnim darovima, okrunjena zlatnom krunom, da preko nje Majka Božja prima poklone svoje djece, sluša vapaje onih koji su u potrebi, pritječe u pomoć onima koji su u nevolji.[20] Od sada pa unaprijed, sa svojega kraljevskoga prijestolja u Sinju dijeli Majka Božja sve obilnije milosti ne samo vjernicima iz Sinja i okolice nego i onima koji dolaze iz drugih krajeva naše lijepe Domovine. Njezino je ime već u prvoj polovini 18. stoljeća, osobito nakon one slavne pobjede nad Turčinom, čuveno po svim hrvatskim krajevima. To je ime još uvijek službeno *»B. D. Marija od milosti«*, ali neslužbeno se, bez sumnje, već u 18. stoljeću njezina prilika zove: *»Gospa Sinjska«*.[21] Tako su je po svoj prilici prvi prozvali njezini štovatelji

---

18) Filipović, Raspisanje... GS I (1922) 73 s.
19) Isp. Petrov, n. d. 37. Potanji opis oltara v. GS III (1924) 83.
20) God. 1924. Slika i okvir bili su nakićeni sa 233 električnih žarulja u 9 različitih boja s monogramom Majke Božje. To je bio dar Sinjana svojoj nebeskoj Zaštitnici. (Isp. GS III 82 ss.; Petrov, n. d. 48). Taj je nakit poslije drugoga svjetskog rata uklonjen.
Na svome oltaru Slika je stala bez znatnije smetnje sve do kobnog dana 11. IX 1944, kad je bomba pala na Gospino Svetište. Crkva je srušena, ali je Slika sačuvana. Jedino je pala zlatna kruna, pukao je jedan niz bisera, razbijeno staklo, oštećen okvir. Za nekoliko mjeseci, dok se Svetište nije očistilo od ruševina i popravilo, Slika se pobožno čuvala i častila u prostoru između dviju sakristija.
21) Prvi povjesničar Gospine Slike, o. Petar Filipović, napisao je i prvi običajnik sinjske crkve (koji se kao rukopis čuva u arhivu sinjskoga kamostana). U naslovu toga običajnika ima za Majku Božju, što se u Svetištu štuje, naziv »B. D. Marija od milosti«: Način i uprava oni posala koji se priko godišta čine u ovoj crkvi B. D. Marie od milostih u varošu sinjskomu, upisan g. 1752. — Njegov suvremenik fra Petar Knežević ima oba naziva. Kneževićeve »Pisme duhovne razlike« (Mleci 1765) posvećene su »Majci od milostih, koje časna Prilika častno od sve Dalmacije i Bosne pod Sinjem s velikim svetoštovjem štuje se«. (Nasl. str.) Među ostalim pjesmama ima i: »Pisma na slavu Čudotvorne Majke Sinjske«, »Pisma na poštenje Majke od Mil. Sinjske« (v. Kazalo IX).

koji žive *dalje od Sinja*. Primivši mnoge milosti preko slike bl. Djevice u Sinju, pobožni vjernici stvore mišljenje, koje Majku od milosti proglasi *»Čudotvornom Gospom Sinjskom.«*

II. MILOSTI GOSPE SINJSKE

Pomoćnica u općim nevoljama

Opisavši pobjedu što su je kršćani, uz pomoć Majke Božje, odnijeli nad Turcima, *Filipović* u svome *»Raspisanju«* tvrdi da je bl. Djevica i drugim obilnim milostima pomagala svoje štovatelje, posebno Sinj.

G. 1731. harala je u Dalmaciji kuga. Pojavi se najprije u Splitu, zatim u Poljicima, onda na Gardunu (kod Trilja), pa napokon u Sinju, u kući nekoga Grge Matića, koji je živio u Gorućici pod gradom s južne strane. U velikoj opasnosti Sinjani se utekoše svojoj nebeskoj Zaštitnici molitvama, pokorom i zavjetima. Marija je čula njihove vapaje, pa — osim kuće spomenutoga Matića — nitko više nije obolio ni u Sinju ni u okolici. Vrlo je čudno — kako ističe o. Filipović — da nije obolio nitko ni od čeljadi koja je dolazila u Matićevu kuću, držala bolesno dijete na rukama, ljubila ga kad je umrlo. Sam o. Filipović, koji ovo pripovijeda, bio je u Matićevoj kući, ispovjedio maloga Jozu, pa mu nije bilo ništa. Iz zahvalnosti prema presvetoj Djevici, *Sinjani napraviše novi oltar* na kojemu je sv. Slika stala pola stoljeća.[21a)]

I kasnije se više puta *kuga* navraćala u Cetinu, ali je Gospa Sinjska štitila svoj grad. Tako je Gospa očuvala Sinj od kuge koja je harala po cetinskim selima 1764–1772, 1783 i 1815. — Iz zahvalnosti podigoše Sinjani svojoj nebeskoj Pomoćnici *lijepi mramorni oltar,* na kojemu se i danas Slika nalazi. Oltar se gradio 16 godina i bio je dovršen 1795 g.[22]

Vrlo je često Majka Božja pritekla u pomoć svome puku kad je prijetila glad zbog *suše*. Filipović pripovijeda kako u vrijeme suše dođe puk ili glavari na ime puka fratrima reći i njih moliti da se nosi Gospa u procesiji za kišu. Onda se s oltara navijesti da će do osam dana ili prije biti procesija. Preporuči se molitva i post u srijedu, petak i subotu, kad je velika potreba, pomakne se Gospa sa svoga mjesta malo niže na oltar[23], čini se manja procesija po trgu pred crkvom svaki dan pjevajući velike litanije, a svaku se večer pjevaju Gospine litanije pred otvorenom Gospom, kako se običaje u subotu. Vrlo često kiša padne i prije svečane procesije, pa se onda pjeva pred Gospom Misa zahvalnica, a sveta se Slika podigne i stavi na svoje mjesto. Ako kroz ove dane ne padne kiša, onda se u nedjelju drži svečana sv. Misa na oltaru Majke Božje, propovijed o Božjem pokaranju... Poslije Mise okadi se Marijina Slika, zapjeva se *»O Gloriosa virginum«* (O preslavna Djevice) i čini se procesija.[24] Ako se dogodi, što rijetko biva, da kiša uopće ne padne, valja reći *»da se Bog sasvim na nas rasrdio i da nas hoće pokarane«*.[25]

21a) Filipović, Raspisanje... GS I (1922) 87 s.
22) Petrov, n. d. 37.
23) I u drugim nevoljama postojao je običaj da se Marijina Slika spusti niže na oltar, da bude bliže svome puku. Tako je za vrijeme rata, g. 1943, Slika stala niže od Velike Gospe do svetk. Krista Kralja (31. X), kada je u Svetištu obavljena svečana posveta Bezgrešnom Srcu Marijinu.
24) Filipović, Način... 26.
25) Filipović, Raspisanje... GS I (1922) 88 s.

G. 1870. bila je *velika suša* u Cetini. Jedne nedjelje župnik fra Šimun Milinović, kasniji barski nadbiskup, govorio je puku o moći i milosrđu nebeske Majke. Zajedno s vjernicima izmoli 3 Zdravomarije za kišu. Do nekoliko časaka naoblači se i, prije nego je Misa svršila, poče padati velika kiša. Poslije Mise svi radosna srca zahvale bl. Djevici na milosti.[26] Slično je Majka Božja dala kišu i slijedeće g. 1871.[27]

Valja još istaknuti kako je presveta Djevica štitila Sinj i *od biča trešnje*. Cetinska je krajina često stradala od potresa, ali se nikad ne spominje da je u Sinju tko od potresa poginuo. Dne 2. VII 1898. strašni je potres u crno zavio ne jednu obitelj u sinjskoj krajini.[28] Sinjani se utekoše svojoj Pomoćnici. Svi redovnici s mnoštvom svijeta pred Čudotvornom Slikom ispjevaše Gospine litanije i *»Zdravo Kraljice«*. I Majka Božja je pomogla. Dokaz njezine pomoći jest *vijenac od 12 srebrnih zvijezda* što ga Sinjani darovaše svojoj Pomoćnici. Taj se vijenac svake godine 2. srpnja stavi na Gospin oltar, na kojemu je toga dana svečana Misa zahvalnica.[29]

Pomoćnica u pojedinačnim potrebama

Gospa Sinjska pomaže svome vjernome puku ne samo u općim, zajedničkim nevoljama sela, grada, krajine (u ratnoj nevolji, protiv kuge, suše, potresa) nego i u različitim *pojedinačnim potrebama, nevoljama*. I tko bi mogao pobrojiti sve one mnogobrojne slučajeve u kojima su ljudi osjetili pomoć Gospe Sinjske?! Već je o. Filipović za 18. stoljeće, samo nekoliko decenija poslije nego se kult Gospe Sinjske počeo širiti, istakao: *»Mnogi bo od razlicih bolesti, a navlastito od sotone opsidnuti, prid ovom Prilikom biše ozdravljeni.«*[30] U Filipovićevo vrijeme živio je u sinjskom samostanu pobožan redovnik, poznati pisac, *fra Petar Knežević*. On Gospi Sinjskoj zahvaljuje što mu je povratila *vid*, nakon što je duže vreme bio slijep.[31] A *Marković* s pravom tvrdi da je Gospa Sinjska o. Kneževiću udijelila i drugu milost — *milost svete smrti*.[32] U svojim pjesmama Knežević slavi Mariju koja je uklonila kugu, sušu, tursku silu, bolest... pa kaže kako je suvišno brojiti njezina čudesa jer za njih svak znade:

A što brojim tvoja čuda,
Kad čuvena jur su svuda;
Svak te dobro jur poznaje,
Svak ti častnu slavu daje.[33]

Nije bola ni betega,
Komu lika nisi dala...[34]

---

[26]) Petrov, n. d. 38.
[27]) Marković - Petrov, Gospa Sinjska 70.
[28]) Marković o. I., Sinj i njegovo slavlje (Zagreb 1898) 73 ss.
[29]) Marković, Sinj... 75 s.; Petrov, n. d. 38; GS III (1924) 97 s.
[30]) Filipović, Raspisanje... GS I (1922) 51.
[31]) Knežević, n. d. 53 ss.
[32]) Marković, Gospa Sinjska 51 s.
[33]) Knežević, n. d. 2.
[34]) Knežević, n. d. 89.

Šestdeset je prošlo lita,
Da si pod Sinj donešena,
I svim daješ što tko pita,
Kad si godir ti moljena.[35]

A sve dare i milosti,
koje ti nam hoti dati,
Nije jezik moj zadosti,
Za moći jih izkazati.[36]

A što da kažemo danas, kad je prošlo ne šezdeset nego dvjesta šezdeset i više godina, otkako Gospa Sinjska dijeli milosti svojoj duhovnoj djeci?! Prolazile su godine, redali su se deceniji, *Majka Božja* u Sinju nije prestala dijeliti milosti svojim štovateljima, svima koji su od nje pomoć tražili. *Slava Gospe Sinjske* sve je više rasla. *Njezino svetište* sve je više privlačilo mnogobrojne vjernike koji su od nje različite milosti tražili i dobivali.

G. 1886. fra *Ivan Marković* zamolio je cetinske i zagorske župnike da bi mu po svojim župama pokupili istinita svjedočanstva o milostima što ih je Gospa Sinjska udijelila. I kroz malo više od mjesec dana javiše mu *preko 360 različitih slučajeva*, u kojima je Gospa Sinjska nadnaravnim načinom pomogla one koji su joj se u potrebi utekli. A koliko bi se tih slučajeva nabrojilo, da je tako bilo propitati po svoj Dalmaciji, Bosni i Hercegovini pa i dalje?! Velik dio tih, kao i drugih, milosti objavili su *o. Marković i o. Petrov* u knjižici *»Gospa Sinjska«*.[37] Dok listamo stranice te lijepe knjižice, jasno vidimo kako Gospa Sinjska i u XIX i u XX vijeku pomaže u najrazličitijim potrebama. Ona dijeli milost obraćenja grešnicima;[38] liječi od ludila, padavice i drugih duševnih bolesti;[39] pomaže protiv groznice, protiv ujeda zmije i bijesna psa;[40] protiv grlice i ospica, protiv upale pluća i ognja;[41] liječi od sušice;[42] pomaže u bolima glave, očiju, ušiju;[43] liječi bolesti, rane na nogama i rukama;[44] tješi rastužene roditelje;[45] pomaže u svim bolestima, potrebama...[46] Nema bolesti i nevolje u kojoj Gospa Sinjska nije pomogla. U svakoj potrebi, u miru i u ratu, na kopnu i na moru, svakome pritječe u pomoć, i to ne samo kršćanima katolicima nego i inovjercima, koji se također njoj utječu i s puno zahvalnosti njezino ime spominju.[47]

Sve ove tvrdnje dokazuju ne samo slučajevi što ih donose o. Marković i o. Petrov nego i bezbrojni slučajevi što ih je donio *Glasnik Gospe Sinjske* (o kojemu će biti niže govor!). U svakom broju Glasnik je donosio izvještaj o primljenim milostima i zahvalnice vjernika iz svih dijelova naše Domovine, pače

---

[35]) Knežević, n. d. 86.
[36]) Knežević, n. d. 82.
[37]) Isp. Marković o. I., Gospa Sinjska (Zagreb 1886) 53 ss.; Isti, Gospa Sinjska, II izd. (Zagreb 1899) 55 ss.; Marković - Petrov, Gospa Sinjska (Split 1921) 65 ss.; Petrov o. S. Sinjska (Zagreb 1928) 38 ss.
[38]) Marković - Petrov, n. d. 71 s.
[39]) Marković - Petrov, n. d. 72 - 76; Petrov n. d. 39 s.
[40]) Marković - Petrov, n. d. 77 - 79; Petrov, n. d. 40.
[41]) Marković - Petrov, n. d. 79 - 85.
[42]) Marković - Petrov, n. d. 85 - 88.
[43]) Marković - Petrov, n. d. 89 - 93.
[44]) Marković - Petrov, n. d. 93 - 99.
[45]) Marković - Petrov, n. d. 99 - 106.
[46]) Marković - Petrov, n. d. 106.
[47]) Petrov, n. d. 40.

iz svih krajeva svijeta gdje žive Hrvati. Vijesti o primljenim milostima vrlo su se dojimale srca našega puka.[48] Bez sumnje su one kod čitalaca budile pouzdanje u nebesku Majku i mnogima bile poticaj da i oni mole Gospu Sinjsku i od nje milosti dobivaju. Nije onda čudo što je Uredništvu Glasnika stizalo iz dana u dan sve više pisama u kojima se vjernici zahvaljuju na primljenim milostima. Urednik više puta izjavljuje da ne može odmah tiskati sve zahvalnice koje stižu, jer bi one same mogle zauzeti veći dio Lista.[49]

Spomenimo samo nekoliko milosti iz različitih brojeva Glasnika što su ih primile osobe iz različitih krajeva svijeta. Tako je Gospa Sinjska isprosila obraćenje, skrušenje na smrtnom času *Radi Radinoviću* iz Suhoga Doca.[50] Gospi Sinjskoj zahvaljuju za ozdravljenje: od teške srčane bolesti — *Marija Adamić* iz Prijedora;[51] od upale moždana — *Bojana Viličić* iz Omiša;[52] od groznice — *Ferdo Kušaj* iz Siska;[53] od padavice — *Mato Tadić* iz Travnika;[54] od upale pluća — *Luka Marić* iz Brnaza kod Sinja,[55] *Ivan Marušić* iz Postira na Braču,[56] *N. Ostojić* koji živi u Boliviji;[57] od kroničnoga katara u crijevima — *Ivan Novaković* iz Pučišća na Braču, nakon što je izmijenio devet liječnika i potrošio 50.000 Kruna;[58] od kožne bolesti — *Stana Tunić* iz Subotice;[59] od teške bolesti na nogama — *Pava Mastelić* iz Brzana kod Sinja,[60] Nikola Cecić iz Chicaga,[61] *N. Bradarić* iz Chicaga;[62] od teške bolesti — Jakov Banić iz Chicaga,[63] *Marija Stančić* iz Tacoma,[64] *F. Buvinić* iz M. Magallanes,[65] *Anđa Bradarić* iz Chicaga,[66] *Margarita Kusanović* iz Punta Arenas,[67] *Klara Alfirević* iz Spearwood Fremantle, W. Australia.[68] Gospa Sinjska je pomogla u životnoj pogibelji — *Perini Kržanić* iz Podgore;[69] u obiteljskoj krizi — *P. Đ. S.*, Sallaumines, Francuska[70] itd. itd.

A kad je Glasnik Gospe Sinjske za vrijeme drugog svjetskog rata prestao izlaziti, u Gospino Svetište i dalje stižu pisma pobožnih vjernika u kojima javljaju kako im je Gospa Sinjska pomogla. Prigodom hodočašća mnogi Upravi Svetišta izjavljuju da im je Gospa Sinjska u potrebi, nevolji pritekla u pomoć. Evo nekoliko slučajeva iz knjige *»Milosti«* i *»Spomen knjige«* Svetišta.

---

48) Isp. GS III (1924) 30.
49) Isp. GS III (1924) 110; IV (1925) 102; XIV (1935) 2.
50) Isp. GS II (1923) 11 s.
51) Isp. GS XV (1936) 199.
52) Isp. GS II (1923) 12.
53) Isp. GS I (1922) 12 s.
54) Isp. GS I (1922) 45.
55) Isp. GS I (1922) 112 s.
56) Isp. GS IV (1925) 230.
57) Isp. GS V (1926) 146.
58) Isp. GS III (1924) 29 s.
59) Isp. GS V (1926) 62.
60) Isp. GS IV (1925) 162 s.
61) Isp. GS V (1926) 110.
62) Isp. GS XVI (1937) 26.
63) Isp. GS IV (1925) 163.
64) Isp. GS XV (1936) 200.
65) Isp. GS XVI (1937) 75.
66) Isp. GS XVII (1938) 51.
67) Isp. GS XVIII (1939) 51.
68) Isp. GS XVIII (1939) 129.
69) Isp. GS XVI (1937) 242.
70) Isp. GS XV (1936) 200.

Gospa Sinjska udijelila je zdravlje: *Mati Dželaliji* iz Unešića;[71] *Mirku Pavičić* iz Tijarice;[72] djetetu *Marije Lijić* iz Osijeka[73] itd. Majka Božja iz bezizgledne situacije izbavlja supruge *Evu i Franju Petrović* iz Đakova.[74] *N. N.* iz Osijeka dolazi 27. XII 1960. po četvrti put u Sinj da zahvali Gospi Sinjskoj za udijeljeno zdravlje.[75] *Mate Granić* p. Ivana, rođen u Baškoj Vodi (2. XII 1889), kao mladić od 22 godine nalazio se u bolnici u Trstu, nakon što je već 12 godina bolovao od strašne rane na lijevoj nozi. Namjeravali su mu otpilati nogu. Strašno mu je pri srcu. U noći uoči amputacije u snu vidi Gospu Sinjsku. Njoj se zavjetuje i ujutro napusti bolnicu. Kad je došao kući, noga je zauvijek ozdravila. Nikada ga više nije zaboljela. On je sam ovo pod zakletvom potpisao u »Spomen-knjizi« u Sinju 12. VIII 1960, kad je trideset i peti put došao iz zahvalnosti Gospi na zavjet.[76] Na koncu donosim slučaj za koji sam nedavno sâm doznao. B. D. iz Splita kao dijete od 2 godine obolio od smrtonosne bolesti u krvi. Najbolji doktori u Splitu i u Zagrebu vrate ga roditeljima kao neizlječiva. Roditelji ga onda odnesu Gospi Sinjskoj na zavjet. I dijete je ozdravilo. Zdravo je i danas nakon 15 godina. — Mogli bismo i dalje izbrajati, ali neka ovo bude dosta da se čitalac uvjeri u čudotvornu moć i djelovanje Gospe Sinjske.

Neobične pojave

Dijeljenje milosti prate često puta *neobične pojave* na Slici Čudotvorne Gospe Sinjske. O tim pojavama govori već prvi povjesničar Gospe Sinjske o. Filipović. Prije nego se kuga imala pojaviti u Cetini, dva su svećenika za vrijeme sv. Mise vidjela kako se kreću prstenčići, o kojima visi zavjes pred Gospinom Slikom, i čuli su kako zvone. Prvi svećenik, koji je vidio, nije nikome ništa kazivao, dok sutra ne počne drugi kazivati što je vidio i kako je s velikim strahom Misu dovršio.[77] Malo zatim pojavi se kuga od koje Marija oslobodi Sinj.

O. Filipović spominje još jednu pojavu na Slici. Kad se pred otkrivenom Slikom govori sv. Misa ili se pjeva *»Zdravo Kraljice«* za nekoga, navlastito bolesnika, koji kakvu milost pita po Marijinu zagovoru, pa ako je lice rumeno, znak je da će milost bez sumnje biti udijeljena; ako je blijedo, znak je da milost neće biti dobivena.[78] Šaljući izvještaj o Čudotvornoj Slici Corner-u, isti o. Filipović kaže kako se na licu Čudotvorne Slike zapažaju promjene posebno u velike blagdane. Tada je lice bl. Djevice tako rumeno, veličanstveno i ozbiljno te ga ne možeš potpuno slobodno promatrati.[79] Završuje veleći kako su ne

---

71) Milosti Čudotvorne Gospe Sinjske 11.
72) Milosti ... 11.
73) Milosti ... 11.
74) Milosti ... 10 s.
75) Spomen knjiga 56.
76) Spomen knjiga 37 s.
77) Filipović, Raspisanje ... GS I (1922) 88.
78) Filipović, Raspisanje ... GS I (1922) 88.
79) Tal. tekst glasi: Finalmente si sono sempre rese, ed a giornata rendonsi di summa ammirazione a tutti quelli, che vi posero osservazione, le frequenti mutazioni, che nel volto di questa glorisissima Immagine scorgonsi, poiche nelle Festività più solenni, per lo più vedesi piu rubiconda del solito ed in una Maestà si grave, che non accorda una libertà piena agli occhi di fissamente mirarla.

samo redovnici nego i drugi, koji su imali sreću da Sliku promatraju, zapažali da je katkada blijeda, žalosna; a katkada zažarena, crvena kao ruža.[80]

O istoj pojavi pjeva fra Petar Knežević:

Večekrat si ti viđena
U obrazu prominjena;
Kadgod bila i rumena,
Kadgod blida i smućena.

Kad si godir pak rumena,
Jur je milost isprošena;
A blidilo kad se zgleda,
Svak se straši i svak preda.[81]

Pjesnik ističe da to može svak posvjedočiti i da to ne može biti naravnim putem:

Što svidočit mnogi može,
A naravno bit ne može;
Dakle reć je da j' od ozgora,
Brez nijednog pogovora.[82]

O ovome mijenjanju boja govori i *fra Josip Glunčević*, koji je bio veoma pobožan prema Majci Božjoj, o kojemu narod drži da je s njom razgovarao. On tvrdi da svaki pojedinac, kod moli pred Slikom, može po rumenilu lica znati hoće li biti uslišan.[83] To mijenjanje boja na licu vidio je i *fra Šimun Milinović*, kad je kao župnik jednoga dana (g. 1871) vruće molio za kišu pa je po rumenilu lica zaključio da će biti uslišan. U knjižici »Gospa Sinjska« *o. Marković* izjavljuje da je i sam s više drugih osoba rumenilo na Slici promatrao.[84] Redovnici i pobožni vjernici cetinske krajine vjeruju ovim svedočanstvima i vide u toj pojavi prst Božji.

Govori se i o drugim pojavama. Tako *Grabovac i Kačić* pjevaju da se za vrijeme opsade Sinja (g. 1715) Gospina Slika 3 puta znojila.[85] Neki još propovijedaju da zvonce, što se nalazi ispod krune na srebrnom okviru, katkada samo od sebe zacilikne.[86] Ovakvim pojavama, koje nisu osamljene u katoličkom bogoštovlju,[87] hoće gospodin Bog da pokaže, kako preko Slike djeluje Viša Sila, da Slici treba posebno štovanje iskazivati.

---

80) Svršetak tal. teksta: Anzi più, e più volte levata dalla sua nicchia per portarla in Processione (quando si e in necessità di una salutare pioggia) si vede pallida e quasi mesta; nel riportola apparisce accesa e rosa come una rosa. Di cio ne fanno testimonianza non solo i religiosi, ma quasi universalmente tutti che fissarono in essa i felici loro sguardi.

81) Knežević, n. d. 2.

82) Knežević, n. d. 2.

83) Marković, Gospa iSnjska 47 ss.; Petrov, n. d. 41.

84) Marković, Gospa Sinjska 50.

85) Fra Filip Grabovac pjeva: Tu se Gospe tri puta znojila — moleć Sina koga je dojila... Cvit razgovora... Stari pjesnici hrvatski 30 (Zagreb 1951), str. 228. — Slično pjeva fra Andrija Kačić: Bi u Sinju Gospina prilika, — koja čini čudesa velika: — trikrat se je u gradu znojila, moleć sinka, koga je rodila... Razgovor ugodni... Stari pisci hrvatski XXVII (Zagreb (1942), str. 517.

86) Petrov, n. d. 42.

87) Isp. npr. u posljednje vrijeme plač Slike Majke Božje u Sirakuzi.

Zavjetni darovi

Pobožni vjernici osjećaju dužnost da presvetoj Djevici moraju za *primljene milosti uzvratiti ljubavlju i zahvalnošću.* A bezbrojni znakovi ove zahvalnosti i opet jasno svjedoče kako je obilne milosti Gospa Sinjska udijelila svome puku. Kako vjernici zahvaljuju svojoj nebeskoj Majci? Koji su znakovi zahvalnosti kršć. puka Gospi Sinjskoj?

U znak zahvalnosti za primljenu milost kršćani donose, predaju bl. Djevici najdragocjenije što imaju. Na oltar Majke Božje od starine[88] donose oni svojoj dragoj Majci *ne samo voštanice, ulje, oltarnike, novčanu milostinju...,* nego i različite *dragocjene zlatne i srebrne nakite* (naušnice, ogrlice, prstenje...). Često su puta to vrlo mile uspomene od dragih pokojnika, milih prijatelja. I pobožni vjernici ne bi se tih predmeta odrekli nikome za volju, nego samo iz ljubavi i zahvalnosti prema Gospi Sinjskoj. Katkada vjernici takvim zlatnim i srebrnim predmetima daju oblik srca, oka, ruke, noge..., prema tome, je li im Marija ozdravila srce, oko, ruku, nogu i sl. Iz onoga što je već rečeno dade se zaključiti što Uprava Svetišta čini od tih zavjetnih darova. Mnoštvom takvih poklona nakićena je Čudotvorna Gospina Slika. Od takvih je poklona — kako smo rekli — *napravljena kruna* što resi Marijino čelo. Od takvih je nakita dao o. Jerko Filipović (g. 1748) u Mlecima napraviti za Gospinu Sliku srebrni okvir, u koji je utrošeno 200 cekina.[89] Prinosima, darovima vjernika sagrađen je *mramorni oltar* Gospe Sinjske. Prinosima se vjernika Svetište uzdržava, popravlja, obnavlja...

Dakako, Majka Božja ne traži ovakvih poklona. Ipak želi da oni, koji joj takve poklone donose, čine to od srca. Marija ne prima, ako joj nešto dajemo nerado, preko volje.[90]

---

88) Takve zavjetne darove spominje Knežević u svojim pjesmama. Isp. npr. n. d.. 2.

89) Lijepi srebreni okvir, kako ga danas gledamo, nije napravljen u isto vrijeme ni od istog majstora. Filipović u »Raspisanju« (GS I 89) tvrdi da je okvir napravljen g. 1748. Vjerojatno je tada učinjen samo četvrtasti okvir bez drugih uresa. Poslije je drugi majstor u Veneciji vrlo lijepo izradio četiri srebrena ukrasa okviru: osnovicu (na kojoj se nalaze dva anđela uz biljni ukras); dva dodatka sa strana (ukrašena viticama lišća); središnji nakit povrh četvrtastog okvira (na kojemu, između biljnih ukrasa, dva anđela drže lijepu srebrenu krunu). Svi su ovi ukrasi dodani osnovnom četvrtastom okviru g. 1766, kako se vidi iz natpisa na podnožju gornjega srebrenog nakita — »Sante M. G. Suburbii Sing 1766« (Sanctae Mariae Gratiarum Suburbii Sing 1766 = Svetoj Mariji od milosti varoši Sinj 1766).

90) To vrlo lijepo dokazuje jedna zgoda što se zbila prije pedesetak godina. Zapisao ju je o. Š. Živković (sada župnik u Unešiću) koji je to svojim očima gledao. U kući M. Živkovića nalazio se turanj za masline. Većina je seljaka običavala u tome turnju mljeti masline. Tu se nalazila Slika Gospe Sinjske. Dok bi se turnjale masline, pred Slikom bi gorjelo svjetlo, i to od novoga ulja onoga, čije bi se masline toga dana turnjale. Seljaci bi rado davali svoje ulje u čast Majci Božjoj. Međutim, našao se jedan škrt čovjek koji nije htio dati svoga ulja za svjetiljku. Gospodar ga izgrdi: »Ili van iz moje kuće ti i tvoje masline ili moraš dati i ti ulja pred Gospinu Sliku kao i svi drugi!« Videći škrčina da tu nema daljneg raspravljanja, sam zgrabi ulja i nalije čašicu pred Gospinom slikom. Gospodar stavi novi žižak i uze žigice da ga zapali. Ali se žižak nikako nije mogao da užeže. Promijenio je 2— 3 žiška, ali sve uzalud. Promijenio je ponovo ulje i žižak, ali neće nikako da gori. Prisutni seljaci pogledaše začuđeno jedan drugoga pa onu škrčinu koji se nećkao dati ulje pred Gospinu Sliku. On se osjetio da je kriv, pognu glavu i iziđe nadvor. Tada gospodar donese ulje od drugoga seljaka, užeže žigicu i žižak se odmah zapali. Marija je htjela pokazati da ne prima ako joj se ne daje od srca. Isp. GS XI (1932) 99 s.

Poklon srca i duše

Nego, ako su ovi zlatni i srebrni predmeti ne znam kako lijepi i dragocjeni, ako su oni prikazani Majci Božjoj i sasvim rado, s ne znam kako velikim osjećajima ljubavi i zahvalnosti, opet to nije ono najljepše što se Majci Božjoj ima pokloniti; to nije ono čime bi se bl. Djevica mogla zadovoljiti. Ima nešto mnogo dragocjenije i ljepše što Marija traži od svojih štovatelja za se i za svoga Sina, a to je *srce i duša*. Takav je poklon našoj nebeskoj Majci najdraži i ona ga nikada ne odbija. Zato se pravi Marijini štovatelji ne zadovoljavaju time da nešto materijalno polože na njezin oltar. Iz zahvalnosti za primljene milosti, oni, došavši u njezino Svetište, *u skrušenoj ispovijedi* očiste svoje duše i svoja srca, pa se onda *okupljaju oko Marijina oltara* da svojoj nebeskoj Majci poklone najljepše osjećaje srca i duše, da njoj predadu svu ljubav svoga bića, svoje srce i dušu, da budu samo Marijini, a s Marijom Isusovi.

Posjet Gospi Sinjskoj

Kad sve ovo imamo na pameti, onda nam postaje jasnom činjenica da Marijino kraljevsko prijestolje dobrote, ljubavi i milosrđa, da *oltar Čudotvorne Gospe Sinjske nije skoro nikada osamljen.* U koje god doba dana naiđeš, malo kada da nećeš naći nekoga pred Gospinim oltarom. Vidjet ćeš tu osobe različite dobi, spola i staleža. Jedni pobožni *kleče i mole;* drugi moleći krunicu *obilaze oltar;* treći mole i obilaze oltar *klečeći na koljenima...* Uz starca naborenog lica, tu je mladić koji na koljenima obilazi oltar i moli. Uz mrtvu staricu, čedna djevojka prebire zrnca krunice i upire pogled prema svojoj Zaštitnici. Uz odrasle, vidiš dječicu kako ruke sklapaju, pobožno se svojoj nebeskoj Majci preporučuju, njezin oltar ljube... Dobri, kreposni, nevini dolaze Gospi s molbom da im ona pomogne u borbi protiv zla, dade im ustrajnost; grešnici dolaze k Mariji da po njoj nađu milost i oproštenje. U staro su vrijeme postajala mjesta, redovno crkve, u koja kad bi se sklonili zločinci, nitko ih ne bi smio dirati... Pobožni vjernici osjećaju da je takvo mjesto oltar Gospe Sinjske. Kad su uz Marijin oltar, uvjereni su da ih neće dirati Pravda Božja... Vjernici imaju neograničeno pouzdanje u Gospu Sinjsku.

Nije zato čudo da je Gospa Sinjska svagdje poznata, da za nju svak zna. Već je u 18. st. *o. Filipović* rekao: *»Sva Dalmacija i sva Bosna nju štuje, vapije i pohodi.«*[91] A što da kažemo danas, dva vijeka kasnije? Koliko li je tek danas onih koji Gospu *»pohode«* ne samo iz Dalmacije i Bosne nego iz cijele naše Domovine? Uvjeren sam da je malo koje mjesto u našoj Domovini da barem netko iz njega nije hodočastio u Sinj, da se pred Gospom Sinjskom pomoli, da njoj zahvali i preporuči joj se. I najuglednije ličnosti dolaze u Sinj da se pred Gospom pomole. Tako uz naše *dalmatinske biskupe (Bonefačić, Franić, Mileta, Arnerić, Pušić),* Gospi Sinjskoj u pohode dolaze *zagrebački nadbiskup A. Bauer* (22. X 1931. i 17. III 1934) i *A. Stepinac* (19. I 1938), *beogradski nadbiskup R. Rodić* (20. XI 1931), *barski nadbiskup N. Dobrečić* (24. X 1939)... *V. Fulgosi,* ravnatelj biskup. sjemeništa u Splitu, obično bi svake godine s nekoliko svećenika dolazio u *Sinj pješke, bosonog.*

---

[91]) Filipović, Raspisanje... GS I (1922) 89.

Gospi Sinjskoj u pohod dolaze ne samo vjernici župe Sinj, vjernici iz okolnih župa, iz cijele naše Domovine, nego i oni koji žive u tuđim zemljama, u Evropi, Americi, Australiji. U *Spomen-knjizi* Svetišta ima mnoštvo potpisa hodočasnika iz svih krajeva naše Domovine, pa i iz najudaljenijih mjesta (Subotica, Sombor, Osijek, Kotor...), a onda i iz tuđih zemalja u kojima žive Hrvati. Značajna je izjava koju je dao naš iseljenik *Mijo Vrljić* iz sela Čaporica (kod Trilja), koji je došao iz Amerike nakon pedesetak godina da vidi rodni kraj. Navodeći razloge, koji su ga potakli da dođe, među ostalim kaže: *Hoću da dođem pred Gospu Sinjsku da joj zahvalim za sve milosti i darove. Ona me je pratila kroz cijeli život. Njezinu sam pomoć svuda i stalno osjećao, a i sada je osjećam. Njezino svetište i njezina divna slika privukla me je ovamo.*[92]

Skupna hodočašća

U posjet Gospi Sinjskoj dolaze ne samo pojedinci nego i organizirane *skupine hodočasnika*, redovno pod vodstvom svojih duhovnih pastira, svećenika, župnika. Sva ovakva hodočašća imaju pokorničko obilježje. Putem se redovno moli i pjeva. Ako su iz daljega, služe se vozilima (autobusima, željeznicom), a iz okolnih župa vjernici idu pješke, mnogi bosonogi, pod barjacima, moleći, pjevajući.

Između ovakvih hodočašća, valja na prvome mjestu spomenuti one mnogobrojne skupine što su stigle u Sinj prigodom *slavlja 200-godišnjice* (g. 1887), o kojem ćemo niže govoriti.

Nakon onoga *strašnog potresa* (2. VII 1898) dođoše u pokorničkom hodočašću sa svojim župnicima (13. VIII 1898) *vjernici iz Trilja, Čaporica, Vojnića, Garduna i Turjaka* — da od Gospe Sinjske traže pomoć u velikoj nevolji.[93]

Spomen-ploča u Svetištu podsjeća na *hodočašće iz Splita* 14. IV 1918.

Dne 9. XI 1924. došlo je veliko hodočašće *bivših dalmatinskih vojnika* i svih onih koji za vrijeme rata i kasnije nisu mogli izvršiti zavjet. Došli su da Gospi zahvale za pomoć u ratnim pogibeljima. Bilo ih je preko tisuću, iz cijele Dalmacije, osobito s otoka. Sinjski župnik dočekao ih je svečano s križem, onda su se svrstali u procesiju i išli prema Svetištu. Ispovijedili su se i pričestili. Svečanu sv. Misu imao je šibenski biskup J. Mileta, a prigodnu propovijed o. Š. Jelinčić.

Vrijedno je još spomenuti kako je dne 12. VII 1930. stiglo iz *Šibenika* tri stotine hodočasnika pod vodstvom biskupa Milete. Hodočasnike je dočekala glazba Gospe Sinjske. U Svetištu su se ispovijedili i pričestili. Svečanu Misu i propovijed držao je biskup Mileta. Kasnije su takva hodočašća sve brojnija i češća.[94] Najveće skupine hodočasnika, u starini kao i danas, dolaze u Sinj za blagdan Velike Gospe.

Velika Gospa

Glavni *blagdan Gospe Sinjske* slavi se na *dan Marijina Uznesenja* (15. VII). Poslije one slavne pobjede kršćani su se svake godine okupljali 15. kolovoza da proslave spomen na veliki događaj, da zahvale Majci Božjoj koja im je pomogla pobijediti, a onda se vrlo brzo i lako ustalio običaj da blagdan Marijina Uznesenja bude glavni blagdan Gospe Sinjske.

---

[92]) Isp. časopis »Marija« III (1965) 53.
[93]) Marković, Sinj... 76.

Svakako od starine se taj blagdan u Sinju slavi vrlo svečano. Nekoliko dana prije vrše se pripreme, obavlja se devetnica i sl. O. Filipović u *Običajniku* bilježi kako 8. VIII počinje slaviti Velikoj Gospi.[95] Devetnica Velikoj Gospi postala je posebno svečana posljednjih godina. Od g. 1957, uz molitve i pjesme, drži se svake večeri kroz devetnicu i posebna propovijed u čast nebeske Majke. Osobito se svečano slavi sam Blagdan: procesija, sv. Misa, propovijed itd. I pripravi za Blagdan kao i proslavi samoga Blagdana posebno, neobično obilježje daju mnogobrojni hodočasnici, koji tih dana dođu u pohode svojoj nebeskoj Majci.

Već je sredinom 18. stoljeća o. Filipović zabilježio kako se za Veliku Gospu u Sinj *»sleže i skupi«* velik puk, *»mnoštvo pokornika«*.[96] Ovo mnoštvo pobožnoga puka dolazi u Sinj već od najstarijih vremena ne samo da zahvali Majci Božjoj što ih je oslobodila od Turaka nego — kasnije sve više — i zato da joj zahvali i na drugim primljenim milostima, da joj se pomoli za različite svoje potrebe.

Kroz 19. i 20. stoljeće nije se nimalo smanjio broj pobožnih vjernika koji za Veliku Gospu dolazi u Sinj. On se naprotiv iz godine u godinu sve više povećava. I što je vrlo značajno za takva hodočašća redovno se ne pravi nikakva propaganda, *ne provodi se kakva posebna organizacija...* Sve se to zbiva *kao samo od sebe;* sve one pobožne vjernike kao da je u Sinj dovela *neka tajna, viša sila...*

Već nekoliko dana prije Svetkovine zapažaš kako s različitih strana pristižu pojedinci, manje ili veće skupine. Neki od njih dolaze pješke iz velike daljine. Mnogi hodočasnici na takav put idu bosi, držeći za vrijeme puta strogi post (»žežinj«), uzdržavajući se od svake hrane i pića. Na takav put idu ne samo odrasli, jaki muškarci i žene, nego vrlo često i starci, djeca...[97]

Od g.1957. zaveo se običaj da kroz devetnicu izjutra vjernici pojedinih dijelova prostrane župe Gospe Sinjske i okolnih župa po redu dođu u Svetište, ispovijede se, a zatim imaju zajedničku propovijed, sv. Misu i pričest.

Uoči blagdana Velike Gospe Sinj dobije sasvim drugo naličje. Mnoštvo hodočasnika ispuni prostranu Marijinu crkvu, trg i ulice grada. Po šarenilu nošnje lako možeš razabrati da se ono mnoštvo sabralo iz svih krajeva naše Zemlje. Vidiš ljude sa sela, kao i iz gradova, s dalmatinskih otoka, iz primorja, kao i iz zagore. To se mnoštvo sabralo ne samo *iz Dalmacije nego i iz Bosne,*

---

[94]) Prema podacima što ih nalazimo u različitim godištima GS, u kronici i u Spomen knjizi Svetišta, u Sinj su kasnije stigle još ove veće skupine hodočasnika, pod vodstvom svećenika, župnika: 2. VII 1932 — iz Omiša; 20. VIII 1933 — (kćeri Marijine) iz Drniša; 13. V 1934 — (kćeri Marijine) iz Makarske; 17. VI 1934 — (služavke) iz Splita; 6. X 1934 — (300 hodočasnika) iz Slovenije; 1. X 1935 — (grupa hodočasnika) iz Slovenije; 2. V 1937 — iz Tučepa (kod Makarske); 16. V 1937. — iz Baške Vode; 23. V 1937 — iz Makarske; 27. VI 1937 — (djevojačko društvo) iz Drniša; 22. VIII 1937 — (djevojačko društvo) iz Šibenika; 17. X 1937 — iz Omiša; 29. V 1938 — iz Tučepa; 26. VI 1938 — iz Makarske, Velikog Brda i Baške Vode; 4. IX 1938 — iz Trogira; 23 IX 1938 — (učenice zanatske škole) iz Splita; 18. V 1939 — iz Tučepa; 21. V 1939 — iz Makarske; 11. VI 1939 — iz Makarske; 18. VI 1939 —iz Omiša; 2. VII 1939 — (kćeri Marijine) iz Lovreća; 17. IX 1939 — iz Baške Vode; 13. V 1940 — iz Tučepa; 15. IX 1940 — iz Baške Vode; 28. IX 1940 — (grupa hodočasnika) iz Slovenije; 3. X 1940 — (kćeri Marijine) iz Imotskoga; 26. X 1958 — iz Primorskoga Doca; 12. VIII 1959 — iz Katuna; 14. VIII 1959 — iz Sremske Mitrovice; 20. IX 1959 — iz Splita; 11. VIII 1960 — iz Prugova, Konjskoga, Jesenica, Donjih Brela, Katuna; 19. VIII 1960 — iz Šolte (Donje Selo); 26 VIII 1960 — iz Raseljaka; 6. IX 1960 — iz Vrapča (Zagreb), Baške Vode; 11. IX 1960 — iz Splita; 18. IX 1960 — iz Sombora; 19. V 1961 — iz Aržana; 11. VII 1963 — iz Čvrljeva; 6. VIII 1964 — iz Žeževice; 10. VIII 1964 — iz Brela. — Po pučku je opjevao »Hodočašće Gospi Sinjskoj« o. N. M. (v. GS IV 175).

[95]) Filipović, Način... 12.

[96]) Filipović, raspisanje... GS I (1922) 89.

[97]) Godine 1937. došle su za Veliku Gospu pješke dvije hodočasnice iz Slavonije. Putovale su 8 dana.

Hercegovine, iz Like, iz uže Hrvatske, Slavonije, Slovenije i Srbije. Računa se da se kroz devetnicu i Blagdan u Svetištu izmijeni oko 30.000 hodočasnika.

I svi ovi mnogobrojni hodočasnici žele doći pred *oltar Gospe Sinjske* da ga poljube, da se tu pomole, da Majci Božjoj zahvale na primljenim milostima ili da jurišaju na predobro Marijino Srce tražeći zdravlje, utjehu, pomoć u različitim potrebama. Većina ovih hodočasnika tiska se oko Marijina oltara i želi ga obići na golim koljenima da Gospi zahvali, da izvrši zavjet, obećanje, da postigne traženu milost. I nema sumnje, najuvjerljivije stranice o pobožnosti kršćanskoga puka prema Gospi Sinjskoj napisane su ne perom i olovkom, ne na papiru ili pergameni, nego golim koljenima na onom mramornom podu oko njezina oltara. One udubine na tvrdome podu, onaj izlizani mramor, više nego ikakav jezik, bolje nego ikakva knjiga, govori nam o milostima što ih je Gospa Sinjska udijelila svojim štovateljima i još ih neprestano dijeli.

Tih se dana pobožni hodočasnici tako stisnu oko Marijina oltara da se svećenik s teškom mukom progura da na oltaru reče sv. Misu. Ali kad je na oltaru, mnoštvo ga nimalo ne smeta, ne rastresa, nego naprotiv potiče na veću pobožnost u obavljanju sv. Čina. Da je čovjek ne znam kako tvrda srca, morao bi se ganuti gledajući takve prizore vjere i pouzdanja u Majku Božju, slušajući uzdisaje, vapaje i vruće molitve. A to mnoštvo sačinjavaju ne samo birane, pobožne duše, pravednici... nego i raskajani, skrušeni, obraćeni grešnici; ne samo katolici nego i pripadnici drugih vjera, koji također Gospu Sinjsku štuju, od nje pomoć traže i dobivaju. *Ni noću* se tih dana Marijin hram ne zatvara, pa dok se jedni po klupama odmaraju, drugi ne prestaju moliti, Gospu Sinjsku u pomoć vapiti.

U te dane svećenici, da ih je i stotinu, imaju pune ruke posla. Pobožni hodočasnici znadu da ne mogu ugoditi Majci ako nisu u miru s njezinim Sinom. Zato oni nastoje da se u Marijinu Svetištu izmire s Bogom, da se *skrušeno ispovjede i pričeste*, pa da onda od nje pomoć traže. Mnogima je od ovih upravo bl. Djevica isprosila milost skrušenja i obraćenja. U svome Svetištu Marija, kao Majka dobrote i milosrđa, pomiruje grešnike s Bogom, buntovne podložnike s vječnim Kraljem kraljeva. I to je, nema sumnje, najveće dobročinstvo, najveća milost što je dijeli Gospa Sinjska. I tko bi mogao kazati koliko je takvih milosti udijelila bl. Djevica?! Koliko je Ona ljudskih bića izvela iz ponora tame, grijeha, laži, zla, pa ih kroz ispovijedaonicu prevela na put svjetla, istine i kreposti?! Tko bi mogao kazati koliko je ljudskih duša, izmučeno nutarnjim sumnjama, borbama, krizama, olujama, u Marijinu Svetilištu našlo mir, utjehu, radost?! Tko bi mogao opisati koliko je ljudskh srdaca, izmučeno bolju, očajem, patnjom, u Marijinu Svetištu, uz Majku lijepe ljubavi, opet započelo kucati životnom radosti i mira?! I ovo milosrdno djelovanje Gospe Sinjske iz godine u godinu sve se više povećava. Iz kronike Svetišta razabiremo kako je broj sv. ispovijedi i pričesti za Veliku Gospu svake godine — izuzevši ratne godine — sve veći. Tako je, npr., godine 1925. za blagdan Velike Gospe bilo 2000 sv. pričesti; g. 1929. — 3000; g. 1932. — 4000; g. 1937. — 6000; g. 1939. — 9000; g. 1945. — 5000; g. 1958. — 10.300; g. 1960. 10.400; g. 1963. — 12.000; g. 1964. — 13.000!

Da se udovolji duhovnim potrebama tolikoga broja vjernika, svećenici ispovijedaju *cijele dane i veći dio noći* pred Blagdan. A kad svrši ispovijedanje, drži se svečana procesija i sv. Misa.

Procesija

Rijetko gdje čovjek može doživjeti tako uzbudljive časove kao na *Veliku Gospu u Sinju*, posebno za vrijeme procesije. Od pamtivijeka, već dvjesta godina, čini se procesija uglavnom na isti način.[98] Velika crkva dupkom je puna pobožnoga svijeta. Svećenici se s teškom mukom probiju do Gospina oltara. Dvojica se od njih popnu na oltar da skinu Čudotvornu Sliku u srebrnom okviru. Sve su oči uprte u sv. Sliku, sva srca za Mariju kucaju, sva usta mole, vapiju, uzdišu... Iz mnoštva se prema sv. Slici dižu vapaji: Gospe Sinjska, pomozi me! Milostiva Majko, Djevice Marijo, Prečista Djevice... smiluj se, utješi me... Zatim se sv. Slika okadi, zapjeva se »Zdravo Zvijezdo mora«, a onda četvorica svećenika, obučenih u đakonsko ruho, uzimlju na ramena sv. Sliku da je pronesu ulicama Sinja. Ispred slike je svećenstvo, a sa strane je jaka grupa odraslih muškaraca koji će držati red oko svećenstva. Ali vrlo je teško, da ne reknem nemoguće, držati red u tako velikoj procesiji. Svi bi vjernici iz onoga mnoštva htjeli biti što bliže čudotvornoj Slici, svi bi je htjeli taknuti rukom, krunicom ili kakvim drugim predmetom, koji će im onda biti draga uspomena. U procesiji je ogromno mnoštvo, ulica je potpuno zbijena. Barjaci se viju, zvona slave, glazba svira, svećenici i vjernici pjevaju... Procesija se kreće mravljim korakom kroz ulice, okićena zastavama i sagovima. Mnogi kao da se i ne dotiču zemlje nego ih mnoštvo nosi... A ima ih koji, da postignu milost ili da zahvale na primljenoj milosti — za pokoru, kroz sve one ulice kojima ide procesija (skoro 2 km) prođu ližući na golim koljenima.

Na određenom mjestu, kod *česme Petrovac* (koja je učinjena g. 1878) procesija se zaustavlja. Tu je *na kamenoj ploči* postavljena hrpa raznovrsnog cvijeća. Svećenici nad tim cvijećem spuste sv. Sliku i čineći njome znak križa daju blagoslov mjestu i puku. Pri tome se Slikom taknu cvijeća. Za nekoliko časaka iza toga sve je ono cvijeće razgrabljeno. Vjernici ga uzimlju za spomen, za poklon svojima, za utjehu bolesnicima...[99] Sad se pjeva *»O preslavna Djevice«*, pa *»Tebe Boga hvalimo«*, a procesija ide prema crkvi. U staro doba, kad bi bilo lijepo vrijeme, na trgu ispred crkve napravio bi se oltar. Na nj bi se iza procesije stavila sv. Slika, pred kojom bi bila sv. Misa i propovijed. Poslije toga bi se Slika unijela u crkvu i stavila na svoje mjesto.[100] U novije se doba tako nikada ne radi, nego se na vratima crkve daje sa sv. Slikom blagoslov, a onda se Slika nosi na svoje mjesto, na oltaru. Dok se Slika postavlja na oltar, ponavljaju se prizori kao na početku procesije.[101] Poslije procesije slijedi svečana sv. Misa, preko koje se drži prigodna propovijed o dostojanstvu, moći, dobroti, milostima Gospe Sinjske, o ljubavi i pobožnosti prema nebeskoj Majci...[102]

---

98) Isp. Filipović, Način... 13 s.; Petrov, n. d. 48 ss.

99) U GS XI (1932) 118 Pava ud. Delić zahvaljuje Gospi Sinjskoj, što je njezina kćerka Božena ozdravila od vrlo teške bolesti kad joj je na prsa stavila kitu suha cvijeća, kojega se taklo Gospina Slika za vrijeme procesije na Veliku Gospu.

100) Filipović, Način... 14.

101) U posljednje vrijeme procesija ne ide ulicama grada, nego se samo Gospina Slika donese do glavnih vrata crkve i njom se dade blagoslov. Zatim se Slika ponese na veliki oltar i pred njom bude svečana sv. Misa. Slika ostane na velikom oltaru do večeri, kad opet bude sv. Misa, iza koje se slika vraća na svoje mjesto. U tim kratkim procesijama Čudotvornu Sliku kroz crkvu prate samo svećenici. Ispred Slike su djevojčice u bjelini koje posiplju cvijeće, dok kor pjeva pjesme. — God. 1964. procesija je išla kroz samostansko dvorište, a onda je Slika donesena na veliki oltar, gdje je ostala kao i drugih poslijeratnih godina.

102) Evo jednog izvatka iz propovijedi o. Jeronima Filipovića, što je održana 1782 na Veliku Gospu (Ruk. knj. samostana Sinj. Sv. E): »Ovako ona izbavi i oslobodi i drugi iljadu iljaditih događaja neizbroene svoje pravovirne sinove i ćeri, i ovi isti grad, nje-

Propovijed vrlo često prekidaju vapaji, uzdisaji pobožnih vjernika.[103] Vjernici se poslije sv. Mise razilaze okrijepljeni, preporođeni, razabrani, utješeni, uvjereni da su doživjeli nešto što se na drugome mjestu ne može doživjeti.

Svetište Gospe Sinjske kroz crkvenu godinu

Da svestranije upoznamo štovanje, što se izkazuje Gospi Sinjskoj, potrebno je još promotriti kako se to štovanje očituje u vjerskom životu Svetišta kroz crkvenu godinu. Istina je, čitavo je kršćansko bogoštovlje prožeto Marijinim duhom. I tu se, bez sumnje, obistinjuje ono staro načelo: *Anima christiana naturaliter Mariana — Kršćanska je duša po prirodi Marijina!* Međutim, sasvim je jasno da postoje razlike. Kod nekih se vjernika, u nekim se župama, u nekim se crkvama pobožnost prema Mariji više zapaža, ističe, negoli kod drugih.

Ako stvar pozorno promatramo, jasno vidimo da crkveni život Svetišta u Sinju ima izrazito Marijansko obilježje. *Čitav je vjerski život, čitavo je bogoštovlje prožeto pobožnošću prema Majci Božjoj, Čudotvornoj Gospi Sinjskoj.* Sve crkvene proslave, ili na jedan ili na drugi način, redovno su povezane uz oltar Gospe Sinjske. O Mariji se u Svetištu vrlo često propovijeda, njezina se slava ističe, njezina se pobožnost preporučuje. A njezino ime kad god se spomene, uvijek čuješ duboke uzdahe i vruće vapaje nebeskoj Majci.

Velike svetkovine (Božić, Uskrs, Duhovi, Krist Kralj, Bezgrešno Začeće, Velika Gospa, sv. Josip, sv. Ante...) slave se u Svetištu vrlo svečano. Prije blagdana vrše se priprave, devetnice i sl. A sami blagdani poprimaju poseban vanjski sjaj. Od starine je običaj da se za veće blagdane pjeva pokoji dio božanskoga oficija.[104] Uz moljenje oficija redovno se kadi i oltar Majke Božje. U novije vrijeme proslave blagdana, kao i druge proslave u Svetištu, procesije i sl. popraćene su pjevanjem himne Gospe Sinjske.[105]

Kroz korizmeno doba *svake godine poseban propovjednik dva puta tjedno u Svetištu govori vjernicima da ih pripravi za uskrsne blagdane.* Redovno su *dvije propovijedi o Majci Božjoj* (Blagovijest i svetk. Sedam žalosti Bl. Dj. Marije), a uz to se i u drugim propovijedima vrlo često preporučuje *pobožnost prema bl. Djevici, Gospi Sinjskoj.* Osobito su dirljivi obredi Velikog tjedna: *Pjevanje Muke, Plača, Četrdesetsatno klanjanje, »oficije tmina«, procesija Velikoga petka i dr.*[106]

U Svetištu Gospe Sinjske vrlo se mnogo primaju sv. *sakramenti Ispovjedi i Pričesti.* Vrlo je velik broj pobožnih duša koje *svaki dan* pristupaju k Stolu Gospodnjem. Osobito je razvijena pobožnost *prvih petaka i prvih subota.* Hodočasnici iz Subotice zapažaju kako mnogo osoba čini pobožnost prvih petaka pa vele: *»To nismo nigdje vidjeli!«*[107] Kroz godinu 1964. broj se sv. pričesti u Svetištu popeo do 132.115! I ta činjenica lijepo pokazuje da pobožnost prema Mariji nije zapreka širenju Kraljevstva Kristova. Naprotiv, ljubav prema Majci vodi do ljubavi prema Sinu, ljubav prema Mariji uči kako ćemo savršeno ljubiti njezina Sina Isusa Krista.

Obredi *prve sv. Pričesti, Krizme* vrlo su svečani u Sinju. Crkva, crkveno dvorište, ulice grada zablistaju, zabijele se od bijelih haljina prvopričesnika, krizmanika, kao da je snijeg pao... A svi divni obredi završe svaki put s posvetom Majci Božjoj koja se obavi pred njezinim oltarom.

Svibanjska i listopadska pobožnost drži se u Svetištu, kao i po cijelom katoličkom svijetu. Svake večeri kroz svibanj poseban propovjednik govori o dostojanstvu, moći, krepostima, milostima... Majke Božje; dobroti i milosrđu Čudotvorne Gospe Sinjske.

Subota

Subota je dan posvećen Majci Božjoj. Od starine toga dana vjernici u čast presv. Djevice poste, slušaju sv. Misu, pričeste se ili kojim drugim dobrim djelom časte svoju nebesku Majku. Ovakva je pobožnost mila Majci Božjoj. Marija je sama u Fatimi izrazila želju da se njoj u čast čine prve subote.

Razumije se, Mariji se subotom iskazuje posebno štovanje i u njezinu Svetištu u Sinju. Posebno valja spomenuti lijepi običaj da se svake subote uvečer, na Zdravomariju, svi redovnici zajedno s vjernicima okupe pred oltar Majke Božje pa pjevaju Lauretanske litanije i mole *»Anđeoski pozdrav«.* Taj je običaj vrlo star. O njemu potanko govori o. Filipović.[108] U starije vrijeme držao se taj običaj i onda, kad bi u subotu pali veliki blagdani (Nova godina, Vodokršće, Rođenje Marijino, sv. Franjo i dr.). Tada bi na velikom oltaru bio blagoslov, a poslije bi blagoslova bile litanije pred oltarom Majke Božje.

Proslave u Svetištu

Različite proslave, što se u toku godine čine u Svetištu, redovno su vezane uz oltar Gospe Sinjske.

Pojedinačne proslave. — Svi župljani župe Čudotvorne Gospe Sinjske sve svoje najsvečanije čine žele obaviti pred svojom Gospom. Tako se sva vjenčanja

---

gcvu državu i Dalmaciju od silne vojske turske na jučerašnju noć, ima šezdeset i sedam godina, koji onda u vrime rata bijahu naši protivnici, a sada su u vrime mira dobre komšije i prijatelji. Ovako on izbavi i oslobodi i nas iste i druge narode veće puta od kuge i od drugih biča srdite pravde Božje s našim grisi uvriđene, kako svidoče oni zaviti i od nas isti i od drugi naroda ovoj njezinoj Prilici prikazani, nek se znade da e ona naša pomoćnica: Auxilium christianorum.

Sve to veće, dakle, bogoljubni kristiani, ovu našu Kraljicu u ovoj njezinoj Prilici štuite, i njoj svaku čast i poštenje nosite... Zaista je ona Kraljica od milosrdia. zaista e ona mater milostiva, zaista e ona pomoćnica kristianska. Obratimo se dakle ovoj njezinoj Prilici i ovako joj svi skrušenim srdcem recimo: O Kraljice anđeoska...«

103) O pobožnosti i zanosu vjernika u Sinju na Veliku Gospu isp. npr. Marković, Gospa Sinjska 78 s.

104) Tako iz Filipovićeva »Načina« doznajemo da su se pjevale Vespere na Badnji dan, Novu godinu, Vodokršće, Uskrs, Duhove, Veliku Gospu, Gospu od Anđela, sv. Antu... U nedjelje i zapovjedne blagdane pjevaju se druge Vespere, ako može biti, »od poglavija«... Kompletorij se pjevao na Badnji dan, Staru godinu, Marijino Očišćenje, uoči Gospe od Anđela, na Veliku Gospu... Lekcije su se pjevale: Treća — za Uskrs; Deveta — na Gospu od Anđela, Veliku Gospu, Malu Gospu, Neoskvrnjeno Začeće, sv. Franju; sve lekcije trećeg nokturna — na Božić... Prima se pjevala na Veliku Gospu, sv. Franju... Terca na Uskrs.

Da su se tako često pjevali pojedini dijelovi božanskog oficija, treba bez sumnje zahvaliti fra Petru Kneževiću, koji je sredinom 18. st. vodio crkveno pjevanje u Svetištu Gospe Sinjske.

105) Dvije su himne Gospe Sinjske: Svrni svete oči blage... (spjevao o. S. Petrov; uglazbili o. B. Sokol i I. Ocvirk. v. Vjenčić molitva Gospi Sinjskoj, II izd., str. 88); O Gospe Sinjska... (spjevao A. Jadrijević — v. GS XV 19; uglazbio o. I. Glibotić — v. GS XVIII 195).

106) O obredima Velikog tjedna u Svetištu isp. GS XVIII (1939) 133 s.

107) Spomen knjiga 4. XI 1960.

108) U starije vrijeme litanije su se pjevale poslije kompletorija. Kad bi se završio taj dio oficija, dva bi akolita donijela s velikog oltara dva svijećnjaka sa zapaljenim svijećama u kor. Tada se zapjeva »O Gloriosa Virginum« i svi redovnici idu u procesiji pred Gospin oltar. Akoliti stave svijećnjake na oltar, svi kleknu. Dva akolita pjevaju litanije, a ostali odgovaraju. Ora pro nobis! Iza litanija moli se Anđeoki pozdrav, zatim korista zapjeva »Maria Mater gratiae«. Akoliti uzmu svijećnjake i redovnici se vraćaju u kor. Na putu akoliti stave svijećnjake na oltar odakle su ih uzeli. Za vrijeme ovog obreda, Gospina je Slika otkrivena. Isp. Filipović, Način... 22.

obavljaju pred oltarom bl. Dj. Marije. Svi mnogobrojni mladomisnici, rođeni u ovoj župi, svoju prvu sv. Misu govore na oltaru Gospe Sinjske. Mnogi svećenici iz drugih župa žele također svoju prvu sv. Misu Bogu prikazati pred Gospom Sinjskom. Tako su u Marijinu Svetištu imali *prvu sv. Misu: preuzv. biskup dr F. Franić* (27. XII 1936), *preč. J. Melki* (30 X 1935), *vlč. J. Mihovilović* (8. IX 1939)... Slično godišnjicu svoga ređenja slave u Svetištu Gospe Sinjske ne samo redovnici Provincije Presv. Otkupitelja, čuvari Svetišta, nego i mnogi drugi svećenici. Tako je dne 8. IX 1940. u Svetištu proslavio *25-godišnjicu svećeređenja vlč. T. Bavčević.* Dne 14. IX 1938. proslavio je u Svetištu *35-godišnjicu svećenstva preuzv. g. M. Pušić,* hvarski biskup - nadbiskup, sa svojih deset kolega svećenika.[109]

Opće proslave. — Kao pojedinačne, tako su i različite opće prigodne proslave vezane uz oltar Gospe Sinjske. Takva je, npr., proslava *200-godišnjice dolaska u Sinj* franjevaca i sv. Slike,[110] o kojoj će još biti govora.

Slična je ovoj bila veličanstvena proslava *700-godišnjice smrti sv. o. Franje,* uz blagoslov novoga zvonika i novih zvona (25. IX—4. X 1927). Tom prigodom bila je i svečana procesija, u kojoj se nosila Čudotvorna Slika kao na Veliku Gospu.[111]

Godine 1931. svečano je proslavljen *spomen na Efeški koncil.* Na blagdan Bezgrešnog Začeća bila je svečana procesija, u kojoj se nosila Čudotvorna Slika, uz sudjelovanje pobožnoga svijeta iz cijele cetinske krajine.[112]

Godine 1957. proslavljena je u Svetištu *600-godišnjica utemeljenja prvog samostana u Sinju.* Cijela je ova godina u Svetištu nazvana godinom Gospe Sinjske. Proslava je išla za tim da se vjernici obnove u vjeri i u ljubavi prema svojoj *nebeskoj Zaštitnici.* Prvi je dio spomen-slavlja bio 30. IV, a drugi za Veliku Gospu. Na ovaj značajan jubilej podsjeća spomen-ploča, podignuta u samostanskom hodniku.

Posvete

U Svetištu je više puta bila *obnovljena posveta Majci Božjoj.* Tako je 31. X 1943, poslije svečane procesije sa Čudotvornom slikom, bila posveta župe Bezgrešnom Srcu Marijinu.

God. 1945. propovjednik je (o. J. Šetka) kroz cijeli svibanj govorio o pravoj pobožnosti prema presv. Djevici (prema nauku sv. Ljudevita Gr.), a na posljednji je dan bila posveta Majci Božjoj u duhu te pobožnosti.

Slično je i god. 1951. posljednje dane svibnja propovjednik (o. M. Validžić) govorio o istoj pobožnosti, a 31. svibnja obnovljena je posveta i osnovana Bratovština Marije Kraljice Srdaca.

Katolička društva

Marijinim duhom, pobožnošću prema Gospi Sinjskoj, prožet je i rad svih *katoličkih društava,* koja su prije II rata radila u župi (Treći red, Vojska Srca Isusova, Mali podvornici, Zora, Živo svjetlo...). Nekim je od ovih društava poseban cilj širenje Marijine slave (Kćeri Marijine, Marijina kongregacija,

109) Isp. GS XVII (1938) 262 ss.
110) Isp. Marković, Sinj ... 91 ss.
111) Isp. GS VI (1927) 226 — 232.
112) Isp. GS XI (1932) 31 ss.

Bratovština Marije Kraljice Srdaca). Već od g. 1909. jedno od tih društava nosi ime Gospe Sinjske. To je *Kongregacija »Gospe Sinjske«* (ustanovljena 20. V 1909), kojoj je prvi cilj *»promicanje bogoljupstva prama Majci Božjoj«.*[113]

Kao sekcija ove Kongregacije osniva se g. 1913 *»Glazba Gospe Sinjske«,* kojoj je svrha da uzveliča vjerske obrede. Glazba je nastupala ne samo na svim vjerskim manifestacijama u Sinju, nego i na različitim proslavama u drugim mjestima (u Livnu, Šibeniku, Komiži, Zagrebu ...).

Sva ova društva povezuju *svoj život i rad uz oltar Gospe Sinjske.* Uz Marijin oltar vezane su sve važnije proslave tih društava, njihove pobožnosti, duhovne vježbe, dani obnove i sl.[114] Svećenici, voditelji društava članovima neprestano preporučuju vjernost Bogu i Crkvi, sinovsku ljubav i pobožnost prema Majci Božjoj, Čudotvornoj Gospi Sinjskoj.

IV. ŠIRENJE ŠTOVANJA GOSPE SINJSKE

Širitelji štovanja

Budući da je Bog preko Slike Majke Božje u Sinju mnoge milosti dijelio, nije čudo da se Slici od starine posebno, neobično štovanje iskazivalo. Pišući povijest ovoga štovanja polovinom 18 st. o. Filipović zove Sliku *»čudotvornom«* (»miraculosa imagine«), pa za nju tvrdi da *»osobito se štuje«* (»summe colitur«), i to ne samo u Sinju i u okolici nego svagdje.[115] *»Sva Dalmacija i sva Bosna nju štuje, vapije i pohodi.«*[116] Slično u isto vrijeme o štovanju Gospe Sinjske pjeva Knežević:

O Priliko priblažena
I jur svuda proglašena.[117]

Bogoljupstvo tvoje svuda
Poznato je od svakoga.[118]

Spomenuti o. Filipović ističe još kako se pred Čudotvornu Sliku dolazi s osobitim poštovanjem. Slika je redovno skrivena zastorom. Zastor se ukloni jedino kad se pjevaju litanije ili »kad se govore one mise koje su s Gospom otvorenom.... Ali se užeže vazda šest kandelota.[119] Nigda se pak brez šest kandelota ne otvara, ili bila misa ili letanie ili za činit ju komu god vidit.«[120]

Koliko se polovinom 18. stoljeća Slika štovala, vidi se i po tome što papa Benedikt XIV dne 25. IX 1752. daje potpun oprost vjernicima koji posjete crkvu Bl. Dj. Marije u Sinju (»inclitae di Sinj«) na dan Uzašašća i kroz 7 dana, i to vrijedi za 7 godina.[121]

113) Isp. Pravila (Split 1909) § 2.
114) Isp. npr. GS XVII (1938) 175 s.
115) U tal. izvještaju za Corner-a veli: »Al presente con somme divozione viene universalmente venerata« (U naše se doba s najvećom pobožnošću svagdje poštuje).
116) Filipović, Raspisanje ... GS I (1922) 89.
117) Knežević, n. d. 1.
118) Knežević, n. d. 84.
119) Tal. candeletta = svjećica.
120) Filipović, Način ... 23.
121) Samostanski arhiv, originalna bula.

Kome imamo zahvaliti neobično, veliko i brzo širenje štovanja Gospe Sinjske? Tko je tako brzo i posvuda raširio slavu Gospe Sinjske? Iako nemamo pisanih dokaza, sasvim lako možemo pretpostaviti da su prvi širitelji slave Gospe Sinjske bili bez sumnje oni koji su prvi od nje posebne milosti primili. Oni su, što je sasvim razumljivo, o primljenim milostima govorili prijateljima, susjedima, znancima. Oni su poticali, da se Gospi Sinjskoj mole, sve one koji su trpjeli nevolje, od kojih je njih Majka Božja oslobodila. O dobroti, milosrđu, milostima Gospe Sinjske govorili su, što je također sasvim razumljivo, svećenici-župnici svojim vjernicima. Pri tome su ih poticali da se Gospi Sinjskoj mole i od nje milosti traže... A ono što su čuli od svojih duhovnih pastira, to su sasvim sigurno prepričavali stariji mlađima, roditelji djeci, prijatelji prijateljima i sl. Evo, na ovaj se način po svoj prilici širilo štovanje Gospe Sinjske. A ovo širenje štovanja s vremenom je postajalo sve veće, jer je Bog preko Čudotvorne Slike sve veće milosti dijelio. Kasnije će dakako doći i novi oblici širenja kulta Gospe Sinjske.

Proslava 200-godišnjice doseljenja

Novi zamah širenja štovanja Gospe Sinjske dala je *proslava 200-godišnjice* otkako je Čudotvorna Slika donesena iz Rame u Sinj (1687—1887). Spomen na veliki događaj proslavljen je izvanredno svečano.[122] U Sinj je tada došlo mnoštvo vjernika pod vodstvom svojih župnika. Proslavi je prisustvovalo oko 50.000 vjernika.[123] Trajala je više dana, a vrhunac je bio 16. VIII 1887. na gradu (tvrđavi), gdje je u spomen znamenitog događaja, nastojanjem ondašnjeg župnika o. Josipa Matića Stuparića, a uz veliko oduševljenje i sudjelovanje svih župljana, podignuta krasna spomen crkva, koja je bila blagoslovljena nekoliko dana prije (11. VIII).

Ova veličanstvena proslava bila je povod da se napiše povijest Čudotvorne Slike Gospe Sinjske. Tako je nastala *o. Ivana Markovića* knjižica *»Gospa Sinjska«* (Zagreb 1886), štampana u 2000 istisaka, koja je vrlo brzo rasprodana. Drugo je prerađeno izdanje ove knjižice izašlo u Zagrebu 1899, a kasnije ju je dva puta prerađivao i izdao o. Stanko Petrov.[124] Ovdje ne treba posebno isticati koliko su ove knjižice doprinijele upoznavanju povijesti Gospe Sinjske i širenju njezine slave među kršćanskim svijetom.

Prigodom spomenute proslave bile su po prvi put napravljene slike i medalje Gospe Sinjske. Napravljene su dvije vrste slika, veća i manja. *Medalja* je bilo tri vrste. Na spomen-medalji bila je s jedne strane slika Gospe Sinjske, a s druge natpis »MDCCCLXXXVII — *Dvistogodišnjica doselidbe s Gospom iz Rame«*. Druge dvije vrste medalja, veća i manja, imale su na prednjoj strani sliku Gospe Sinjske, a druga strana predstavlja sv. Franju kako blagoslivlje Sinj na molbu njegova redovnika koji pred njim kleči.[125] Vjernici su s vrlo velikom radošću uzimali te predmete. O. Marković ističe da je prigodom proslave bilo utješljivo vidjeti kako *»narod se zgrće da kupi Gospinu sliku, posrebrene i pozlaćene medalje i knjigu Gospa Sinjska«*.[126] Kroz desetak godina (1887—1898) rastureno je u narod medalja 53.614; slika velikih oko 6200, malih oko 21.000.[127]

122) V. opširnije u Marković, Sinj ... 91 ss.

123) Isp. Marković, Sinj ... 101 s.

124) V. bilješku 5.

125) Marković, Sinj ... 92.

126) Marković, Sinj ... 97.

Uprava Svetišta kasnije, osobito poslije I svjetskog rata, redovno među vjernicima širi *slike Gospe Sinjske* različite veličine. Veće se uokviruju i izlažu po crkvama i kućama, tako da danas vrlo mnoge kršć. kuće i crkve imaju na časnom mjestu Sliku Gospe Sinjske. Neke su od *manjih slika* imale oblik dopisne karte... Druge su imale straga molitvu Gospi Sinjskoj.

Medalje su pravljene u vrlo različitim oblicima. Pravili su ih i sami domaći sinjski majstori. Kasnije redovno jedna strana medalje ima Sliku s nakitom, a s druge strane Srce Isusovo, da medalja može služiti mjesto karmelskog škapulara. Uz medalje, slike i sličice, Svetište je poslije I svjetskog rata dalo izrađivati i stolne plakete u dvije vrste.

Tko može kazati koliko je osoba nosilo i nose uza se medalje i sličice Gospe Sinjske? Koliko su ovi predmeti djelovali da se raširi pobožnost prema Gospi Sinjskoj?! Kolikima su ti predmeti bili pobuda da se u svojim potrebama uteku Gospi Sinjskoj i od nje milost postignu?! Tko zna, koliko ih je preko ovih pobožnih predmeta, osobito preko svoje medaljice, Gospa Sinjska očuvala u pogibelji na kopnu i moru, u miru i u ratu?!

Glasnik »Gospa Sinjska«

Kako je ljubav i pobožnost vjernika prema Gospi Sinjskoj bivala iz godine u godinu sve veća, stala se osjećati potreba *periodičnoga glasila* koje će pisati o njezinoj moći, milostima i slavi, širiti njezino štovanje u našem narodu. Prvi je pokušaj učinjen g. 1914, kad je hrvatsko katoličko omladinsko društvo *»Rad«* počelo izdavati glasilo *»Sinjska Gospa«*. Uvodni članak I broja prikazuje najstariju povijest Marijine Slike. Na str. 11 s. pozivlju se Cetinjani da slijedeće godine (1915) dostojno proslave 200-godišnjicu pobjede Sinjana nad Turcima. *»Ovaj broj „Sinjske Gospe" nek vas sve sjeća na god. 1715.«* Međutim, ratni vihor omeo je dostojnu proslavu velikoga događaja, kao i trajno izlaženje *»Sinjske Gospe«* (izašla su samo 2 broja).

Poslije rata pokreće se opet pitanje Marijina glasnika. Konačno na sjednici redovničke obitelji samostana u Sinju 17. XI 1921. bi zaključeno da se izdaje glasnik *»Gospa Sinjska«*. Prvim je urednikom imenovan *dr o. Stanko Petrov*. Glasniku je cilj: govoriti o dostojanstvu, veličini, dobroti i moći nebeske Majke, o njezinim milostima, čudesima; širiti štovanje Gospe Sinjske u hrvatskom narodu; govoriti o Marijinu Sinu Isusu, o njegovu namjesniku na zemlji Sv. O. Papi, o Crkvi; tumačiti kršćanski katolički nauk; učiti, poticati, pomoći vjernicima da ostanu vjerni Kristu, Crkvi, Papi, Mariji; poučavati kršćanski puk kako će ljubiti Isusa i Mariju i osigurati vremenitu i vječnu sreću.[129] U skladu s tim programom Glasnik je kroz dugi niz godina (1922-1944) pod vodstvom vrsnih urednika[130] pružao vjernicima u prozi i u stihu vrlo korisno i zabavno štivo iz

127) Marković, Sinj ... 92.

128) Neki strani vojnik dobio je za vrijeme rata u Sinju medaljicu Gospe Sinjske. Nosio ju je uvijek sa sobom i kad ju je više godina poslije rata izgubio, zatražio je preko Vatikana da mu se druga nabavi.

129) Isp. GS I (1922) 3; XV (1936) 2 ss.; (1937) 181.

130) Urednici su bili: Dr o. Stanko Petrov (1922 — 1930), Dr o. Krsto Križanić (1932 — kolovoz 1937), o. Dominik Šuleta (1931, rujan 1937 — svibanj 1941), o. Joakim Friganović (lipanj 1941 — 1944).

pera prvorazrednih suradnika.[131] Bio je to prvi i *za nekoliko godina jedini list*[132] *koji je na hrvatskom jeziku širio slavu nebeske Majke i Kraljice.* Posebno je blagoslovljen od vrhovnoga *Starješine Franjevačkog reda i od pape Pija XI.* Pobožni Marijini štovatelji čitali su Glasnik vrlo rado. Neustrpljivo bi čekali dok bi im stigao; mnogi bi ga — kad bi im stigao — na srce privinuli.[133] Mnogima, posebno u stranome svijetu, Glasnik je donosio neobičnu duhovnu utjehu. Tako pretplatnica A. M. piše iz Argo 22. IX 1936, kako joj je u stranome svijetu, u bolesti i u drugim obiteljskim patnjama, Glasnik Gospe Sinjske bio »jedina utjeha«.[134] Uredništvo je primilo bezbroj pisama, iz kojih se vidi kako su vjernici rado i s velikom korišću čitali birana štiva o našoj nebeskoj Majci, milostivoj Gospi Sinjskoj. *»Koliko li samo — u tim pismima — vrućih želja, iskrenih osjećaja, izliva nepokolebljivoga pouzdanja u pomoć dobre naše Majke.«*[135] Takva su pisma dokaz kako je Glasnik djelovao, kako je vjerno vršio svoju zadaću.

Ostavši vjeran svome programu, Glasnik je mnogima otkrio moć i slavu nebeske Majke, proširio je kult Gospe Sinjske u hrvatskom narodu, doprinio je vrlo mnogo da je slava Gospe Sinjske došla do krajnjih granica naše lijepe Domovine i svagdje gdje žive Hrvati, u Evropi, Americi, Australiji.

Širenju štovanja Gospe Sinjske doprinio je i *»Vjenčić molitava Gospi Sinjskoj«.*[136] U Vjenčiću je devetnica i molitve Gospi Sinjskoj za različite potrebe, a zatim druge molitve. U posljednje vrijeme postao je taj Vjenčić pravi molitvenik *»Gospa Sinjska«* (Đakovo 1962). U njemu je povijest Svetišta Gospe Sinjske, devetnica i molitve Gospi Sinjskoj, a onda različite druge pobožnosti, kao i u drugim molitvenicima.

Povijest i slavu Gospe Sinjske pokušao je popularizirati u nar. stihu *o. Ante Cikojević.* On je prigodom 200-godišnjice Provincije Presv. Otkupitelja i 80-godišnjice Franjevačke gimnazije u Sinju (g. 1935) u knjižici *»Cetinska Ruža«* prikazao povijest Čudotvorne Gospe Sinjske u narodnom deseteru, u 22 pjevanja.[137] Ali njegovo djelo nije imalo sreću Kačićeva *»Razgovora«.*

Kapele Gospe Sinjske

Koliko je u naše doba rašireno štovanje Gospe Sinjske, posebno u Dalmaciji, pokazuje, napokon, i činjenica da se njoj u čast podižu *kapele.* Dne 12. VIII 1913. blagoslovljena je u *Otoku* kod Sinja u čast Gospi Sinjskoj kapela, sagrađena zalaganjem o. M. Kotaraša.

U kršnoj *Zagori,* u selu Svratoku, podigao je kapelu u čast Gospi Sinjskoj Špiro Jurić, u zahvalu za ozdravljenje u djetinjstvu i za sve milosti koje mu je Majka Božja udijelila. Kapela je svečano blagoslovljena 9. X 1932.[138]

Godinu dana kasnije (12. V 1933) blagoslovljena je kapela Gospi Sinjskoj u *Lovreću* (kod Imotskoga), koju je sa svojm župljanima sagradio o. Josip Šimić.[139]

---

131) O glavnim suradnicima Glasnika v. podatke u GS XI (1932) 39 — 45.
132) Poslije su se pojavila još četiri Marijina glasnika. V. GS VIII (1929) 3.
133) Isp. GS III (1924) 30.
134) Isp. GS XVI (1937) 16.
135) Isp. GS XI (1932) 47.
136) Prvo je izdanje izašlo 1929; drugo 1930; treće 1940.
137) V. prikaz u GS XIV (1935) 273 ss.
138) V. GS XII (1933) 27.
139) V. GS XII (1933) 110.

U *Brnazama* kod Sinja blagoslovljena je kapela Gospi Sinjskoj (14. VIII 1938), koju je dala izgraditi Ivka Čarić.[140]

Sve su ove kapele ne samo spomen ljubavi i zahvalnosti prema dobroj Majci nego ujedno i poticaj svim kršćanima da se Bl. Dj. Mariji, Čudotvornoj Gospi Sinjskoj, u svojim potrebama mole i od nje pomoć traže.

Izvan Domovine

Polovinom 18. st. pjevao je *Knežević,* kako smo već vidjeli, da je Gospa Sinjska svagdje poznata:

O Priliko priblažena
I jur svuda proglašena . . .[141]

Marijin je pjesnik htio reći kako je štovanje Gospe Sinjske rašireno po svim hrvatskim krajevima, osobito po Dalmaciji i po Bosni. Danas, dvjesta godina poslije Kneževićeve smrti, možemo ustvrditi da je Čudotvorna Gospa Sinjska razglašena ne samo po hrvatskim zemljama nego po cijelom svijetu gdje žive Hrvati, u Evropi, Americi, Australiji . . . Evo nekoliko dokaza.

U Americi, u Chicagu ustanovljeno je 5. XI 1906. *»Dalmatinsko dobrotvorno družtvo Čudotvorne Gospe Sinjske«.* Kako se vidi iz *»Ustava i pravila«,* Društvu je cilj međusobno pomaganje članova koji ni u stranom svijetu ne zaboravljaju svoje nebeske Zaštitnice nego svoju budućnost stavljaju pod njezino majčinsko okrilje.

U Buenos Airesu osnovali su Hrvati katolici g. 1923. *»Slavensko katoličko društvo«.* Na glavnoj sjednici g. 1933. zaključili su da se društvo unaprijed zove *»Hrvatsko katoličko društvo uzajamne pomoći pod zaštitom Gospe Sinjske«.*[142]

Prigodom stogodišnjice, otkako se prikazala prva sv. Misa u Novoj Zelandiji (New Zealand), kod veličanstvene proslave u gradu Aucklandu 7. III 1938. u teoforičnoj procesiji, u kojoj je bilo 11.000 katolika, sudjelovali su i naši iseljenici, a među njima su 72 naše djevojke stupale u krasnim narodnim nošnjama pod zastavom Gospe Sinjske.[143]

Ove činjenice, koje sigurno nisu osamljene, pokazuju kako naši iseljenici u tuđini, probijajući se od nemila do nedraga da zarade komadić kruha, misle na Onu, koja je obrana i zaštita njihovim milim i dragim u Domovini, mole se Čudotvornoj Gospi Sinjskoj da ih čuva, da im pomogne u mnogovrsnim njihovim potrebama.

Zaključak

Tko je pomnjivo čitao ovaj prikaz o ČUDOTVORNOJ GOSPI SINJSKOJ, bez sumnje će lako razabrati, kako je sam BOG htio da se njegovoj Majci u Sinju iskazuje posebno štovanje, da preko nje dijeli obilne milosti kršćanskome puku. Bog je zato posebnom providnošću bdio, da se Slika Majke Božje Sinjske

---

140) V. GS XVII (1938) 244.
141) Knežević, n. d. 1.
142) V. GS XIV (1935) 168.
143) V. GS XVII (1938) 179 s.

sačuva, da ne propadne ni od vatre, pljačke, grabeža (za vrijeme Turaka), ni od bombe (za vrijeme II svjetskog rata).

Preko Čudotvorne Gospe Sinjske Bog je htio da Sinj postane jedno od žarišta vjerskog života, središte Marijanske pobožnosti za naš narod, posebno za naš narod u Dalmaciji. Kroz 250 i više godina u Sinj hrle mnogi vjernici, Marijini štovatelji, da u sjeni Marijina Svetišta nađu pomoć u potrebi, zdravlje u bolesti, utjehu u žalosti; da se kod svoje nebeske Majke duhovno obnove, osvježe, preporode... I onda kad je izdala svaka ljudska pomoć — u pomoć je pritekla Čudotvorna Gospa Sinjska; i onda kad ljudska mudrost nije znala pružiti prikladan lijek povratila je zdravlje Čudotvorna Gospa Sinjska; i onda kad čovjek nije mogao pomoći, obraniti, zaštititi — pružila je obranu i zaštitu Čudotvorna Gospa Sinjska; i onda kad ljudska samilost nije mogla ni znala utješiti — pružila je utjehu Čudotvorna Gospa Sinjska; i onda kad ljudi nisu mogli pokazati smisao života, put k sreći — pomogla je Čudotvorna Gospa Sinjska...

U Marijinu Svetištu u Sinju, kod *Čudotvorne Gospe Sinjske, kroz 250 i više godina, bezbrojni su našli zdravlje duši i tijelu, mir srca i duše, obranu i zaštitu, pomoć i utjehu.* U Marijinu Svetištu u Sinju bezbrojni su doživjeli *duhovni preporod, pa su duhovno obnovljeni, preporođeni, osvježeni započeli živjeti boljim životom te pošli ispravnim putem k svojoj vremenitoj i vječnoj sreći.*

Dr. O. JERONIM ŠETKA

SVETIŠTE ČUDOTVORNE GOSPE SINJSKE

Sinj je malena, romantačna varoš zagorske Dalmacije. Prostire se u lijepom prirodnom kraju, obučenom u zelenilo, na dnu plodnog sinjskog polja. Sinj ima i povijesnu svoju slavu, usko povezanu s Gospom Sinjskom i njezinim svetištem. Današnji Sinj je i nastao oko toga najpoznatijega Marijanskog svetišta na području sunčane Dalmacije.

O Gospinu su svetištu u Sinju pisali mnogi franjevci: *Milinović, Lulić, Matas, Bačić.* Posebno se ističu: *Zlatović, Marković i Petrov.* Oni su svojim radovima osvijetlili kako je *pobjeda nad Turcima izvojevana po milosti Gospe Sinjske, a ustanovljenje viteške igre Alke spomen je na Marijinu pomoć u pobjedi nad nekrstom.* Ta su dva događaja sretan početak današnjem Sinju, sagrađenom na ruševinama drevne Nelipićeve Cetine.

* * *

1. — Slavno doba povijesti Cetine bilo je kada su njom vladali knezovi *Nelipići.* Ivan knez Nelipić sagradio je *u Cetini ispod »Vsinja«* crkvu sv. Marije i samostan. Zamolio je papu Inocenta V da ih može predati franjevcima koje je vrlo cijenio. General Franjevačkog reda pitao je dopust u Sv. Oca da može primiti Nelipićevu crkvu i samostan. Inocent je 30. IV 1357. g. odgovorio: »U molbi koju ste nam upravili, kaže se da naš dragi sin plemić Ivan knez Nelipić, na veću čast Božju i procvat rečenog Reda, a za spasenje svoje duše, pobožno želi da se na njegovoj zemlji Cetini, u splitskoj biskupiji, iznova osnuje pa i sagradi samostan... Stoga ste nas vi ponizno molili da vam dobrostivo dopustimo primiti, osnovati i sagraditi u spomenutoj zemlji taj samostan s crkvom ili bogomoljom, sa zvonikom, zvonom, grobištem, kućama i drugim potrebnim zgradama, pa da to Braća vašeg spomenutog Reda smiju zauvijek imati na službu. Mi vam dakle... apostolskom vlašću dajemo potpuni i slobodni dopust da spomenuti samostan primite...«

Franjevci su primili crkvu bl. Gospe i samostan u gradu Cetini pod Sinjem. Živjeli su sa svojim narodom i ostali s njim kroz sve bure i oluje do danas. Bure i oluje ubrzo su nadošle s turskim vihorom što je Cetinsku Krajinu pretvorio u zgarišta, a u crno zavio mnoge kršćanske obitelji. Osmanlije su već 1490 god. prodrli preko Prologa i opljačkali Cetinu. Razorili su krasnu Gospinu crkvu i zapalili samostan.

Kad je *papa Inocent VIII* čuo za cetinsku tragediju, upravio je pismo 23. travnja 1492. g. preko Žarka Dražojevića svim vjernicima u kojem ih potiče da obnove *»crkvu bl. Marije ispod bedema grada Vsinja«.* Ne znamo da li su franjevci obnovili svoju porušenu crkvu, ali vjerojatno jesu, povezujući se s vojvodom Žarkom Dražojevićem, hrabrim junakom i moćnim poljičkim

knezom. On je velikodušno pomagao Cetinu u njezinim ljutim borbama s Turcima. Trideset i pet godina stao je neslomiv na braniku svoje vojvodine dok nije 15. siječnja 1508. poginuo s mačem u ruci kad je dolazio u pomoć Cetini. Turci su konačno osvojili Sinj 1536. g. Tako je pao Sinj pod tursko kopito. Na ruševinama stare sinjske tvrđave i Cetine zalepršala je turska zelena zastava s polumjesecom.

Cetina i Sinj ostali su pod Turcima od 1536. do 1686. Čim su Turci 1536. osvojili Sinj i Cetinu, jedan se dio franjevaca sklonio na Trsat, a drugi je pribjegao u tihu Ramu. Tu su franjevci, koji su pobjegli iz okupiranog dijela Bosne, sagradili novi samostan i crkvu sv. Petra.

2. — Obnovljeni samostan u *Rami* živio je mirno nekako sto godina. Međutim 1653. g. Rami je osvanuo crni petak. Turci su provalili u samostan, opustošili ga i opljačkali. Lijepi samostan ostao je prazan i pust.

Franjevci su po drugi put obnovili crkvu i samostan, ali im je život bio neprestano strahovanje. Deset godina kasnije, Turci su 1663. g. udarili na samostan globu od 1500 talira. Iste su godine probili mačem gvardijana fra Bernardina Galijaša. God. 1670, zapaljen je samostan zbog nepažnje. Sve je izgorjelo: samostan, crkva i sav inventar.

God. 1673. franjevci su po treći put obnovili samostan i crkvu u Rami. U njemu su se sastale starješine provincije. U izvještaju Preč. Generalu Reda, govoreći o progonu Turaka protiv katolika i fratara, javljaju: »Novi bosanski vezir... zakleo se sve isturčiti... Odredio je zatrti i trag imenu kršćanskome u Bosni.« U to vrijeme, sv. Prilika, što se čuvala u malenoj udubini u zidu ramske crkve, udijelila je milost malome Ivanu Mialjiću. Poslije te Gospine milosti Ivanu Mialjiću, fratri i vjernici počeli su posebno štovati sv. Priliku, a Nebeska Majka počela je dijeliti milosti svojim vjernim i odanim štovateljima.

Međutim, stanje je katoličkog naroda u Bosni bilo jadno, bijedno i očajno. Katolici su bježali na sve strane. U Rami je svak predosjećao da će se iz nje kad li tadli morati da sele. Svoju nadu polagali su u pomoć Božju i milostiv zagovor svoje Gospe.

Ubrzo je narod s franjevcima napustio zelenu dolinu Rame. To je bilo u vrijeme Bečkog ili Morejskog rata (1683—1699). God. 1683. veliki vezir Kara Mustafa poveo je 200.000 vojnika na carski Beč. Naš Kačić pjeva:

»Srpnja danak trinaesti biše,
Kada pod Beč Turci dojezdiše...«

Beč je dva mjeseca branio knez Stahrenberg. Turska je sila bila ogromna. Ali baš na Malu Gospu, iznad Beča na Kahlenberg dojurio je poljski kralj Ivan Sobjeski. Združio se vojskom nadvojvode Karla u kojoj se borilo i nekoliko tisuća Hrvata. Poljaci su nasrnuli i u društvu s austrijskom vojskom 12. IX 1683. g. potukoše silnu vojsku Kara Mustafe.

Veličanstvena kršćanska pobjeda oduševila je naše vrle krajišnike u Dalmaciji koji su čeznuli *za oslobodilačkim ratom.* Ubrzo je počeo sveopći oslobodilački rat protiv Turaka, tako da su Turci uskoro držali u Dalmaciji samo Knin, Vrliku i Sinj.

Prvi je pokušao osvojiti Sinj dalmatinski providur *Petar Valier* u ožujku 1685. g. Sedam je dana tukao topovima sinjsku tvrđavu. U redovitoj je vojsci imao tri tisuće naših krajišnika. S Prologa se spustilo 10.000 Turaka i razbili su Valierovu vojsku. Mletačka je vlada odmah smijenila Valiera, a imenovala za generalnog providura Jeronima Cornara.

Da bi osvetio neuspješnu navalu na Sinj, *Cornaro* je poduzeo smišljeni i bolje pripremljeni napad. Cornaro je krenuo iz Splita 19. IX 1686. S njime je stupao i kotarski serdar, junak od oka, Stojan Janković s krajišnicima. Navalili su svim silama na utvrđeni Grad. Topovska je vatra probila gradske bedeme, i u velebnom jurišu kršćanske su snage *osvojile tvrđavu, te nad Sinjem postavile kršćansku zastavu.* Bilo je to nakon 150 godina otkad je na njemu zalepršao konjski rep i Muhamedov polumjesec.

Na proljeće 1687. bosanski paša Mehmed Atlagić pokušao je preoteti Sinj, ali se koncem travnja povratio u Bosnu. Cornaro pozva serdara Stojana Jankovića da sa svojim krajišnicima prodre preko Prologa u Bosnu, a on će s juga. Stojan je izvršio upad. Probio se i popalio Livno i Duvno. Veliki je junak na tom podvigu poginuo 23. VIII 1687.

Iako Stojan nije doživio seobe iz Rame, Kupresa, Glamoča, Duvna, Rakitna i Doljana, on je ipak imao veze s njezinom pripremom, pa su je zato kasnije njemu pripisivali.

Poslije Stojanove smrti ramski su *fratri došli u dodir s mletačkim vlastima.* Prije njihova dolaska franjevci su u Rami po četvrti put obnovili crkvu i samostan koji je iz osvete zapalio neki »rišćanin« 1682. g.

U isto vrijeme čule su se najnovije žalosne vijesti o krvavim turskim zločinima po svoj Bosni. Zapaljeni su i razoreni samostani u Modriću i Srebrenici, središtu franjevačke Bosne. Očekivala se i propast Gospina svetišta u Olovu. Fratri iz Modrića i Olova prebjegli su u Slavoniju. Na tisuće i tisuće kršćana ostavilo je svoj mili unesrećeni zavičaj da u hrvatskoj zemlji nađu toplo krilo.

I *ramski su se franjevci* odlučili na selidbu jer su bili uvjereni da će, kad se krajišnici povrate u Dalmaciju, njima biti jao i pomagaj. Stoga su morali ostaviti svoju dragu Ramu, natopljenu krvlju svojih mučenika, i svoj obnovljeni povijesni samostan. Trideset i pet ramskih franjevaca, skupivši nešto svoga siromaštva, krene u zelenu Cetinu. Sa sobom su nosili *Gospinu Priliku.* S njima je išao i njihov vjerni puk zaštićen od krajišnika.

Ramski su fratri sretno *pribjegli u Cetinu.* Mnogobrojne obitelji Mlečani su razredili po Cetinskoj krajini. Kasnije su došle još mnoge obitelji iz Bosne i Hercegovine. I tako se opustošena Cetina opet napučila novim stanovnicima. Duhovni su im pastiri bili njihovi »ujaci«. Od njih su jedni ostali kao župnici u cetinskim i zagorskm selima, a drugi, jer je nastala zima, nemajući zakloništa, odoše 26. X 1687. prema moru. Kratko su se vrijeme zaustavili *u Dugopolju,* te *u Klisu, i* konačno stigli *u Split* 9. I 1688. g. Uselili su u staru vrlo trošnu benediktinsku opatiju na Sustjepanu.

U Splitu, na Sustjepanu osjećali su franjevci živu nostalgiju za svojom braćom u Sinju i Cetini, te su se *ubrzo povratili u Sinj.* Smjestili su se u podignuti samostančić uz crkvu sv. Franje.

O. Matas kaže da su se, na povratku iz Splita, franjevci najprije sklonili na Čitluk i nastanili u »ševarate kolibice, potleušice prućem opletene, gnjilom

oblijepljene. Božansku službu vršivaše pod vedrim nebom, dok uz zidine turske džamije ne prisloniše privremeni manastirić sa crkvicom sv. Franje, obe zgrade ševarom pokrivene.«

* * *

3. — U Sinju i po Cetini ramski su fratri revno vršili ***svoju dušobrižničku službu*** učeći svoj narod u duhu Evanđelja zadojeni serafinskom revnošću Asiškog Serafina.

Kada su se povratili Franjevci sa svojim narodom iz Rame, oni su dijelili s njima dobro i zlo po cetinskim i zagorskim župama. U sinjskoj tvrđavi bio je kapelan o. Gliković kojeg je nadbiskup Cosmi imenovao za vršioca duhovne pastve nad sinjskim krajišnicima dok ne odredi redovitog župnika.

U Sinju su bila dva franjevca konventualca: privremeni dušobrižnik starih sinjskih krajišnika i njegov pomoćnik. Kasnije oo. konventualce zamijenio jedan o. kapucin. God. 1697. nadbiskup Cosmi je predložio vladi da gradsku kapelaniju povjeri franjevcima nastanjenim u Sinju.

U jednoj listini od 16. lipnja 1688. govori se o ramskim fratrima »kao duhovnim pastirima kršćana koje su priveli iz Bosne.«

Mnogobrojne su *pohvale* biskupa franjevačkim dušobrižnicima. *Trogirski biskup Cupilli* ovako svjedoči, prema o. St. Zlatoviću, za sinjske fratre: »Pomenuti franovci plodno župe služe dobrim izgledom onoga puka ne samo u sinjskom Varošu, dali u Turjacih, Dicmu, Konjskome i drugih miestih Spljetske Prabiskupije, kao i u ovoj mojoj četiri župnika pomenutog Reda služe velikim trudom i ljubavlju vas planinski dio ove Biskupije, gdje su načinili mnoga grobišta i crkve, koje svaki dan popravljaju i uresuju svetim slikama, kruhom i posuđem kao i po Primorju, niti sam ikad saznao za koji zamjerni nered, osobito u podjeljivanju Svetotajstva, pače velim i sviedočim da su rečeni redovnici dobro zaslužili kod Crkve katoličke i imadem nadu u sve to veći napredak u dobrih duhovnih i vremenitih Crkve i duša, poslije nego odahnu od preteških nezgoda zadnjega rata. Trogir 31. listopada 1707.«

Jednako veli učeni *splitski nadbiskup Cosmi* (1678—1708), primas Dalmacije i Hrvatske: »Svjedočim in verbo veritatis... da treba naglasiti da prisustvo i nastojanje rečenih otaca drži puk u posluhu Vlasti i u isto vrieme i u pobožnosti kršćanskoj i bogoljubstvu Svetoga Zakona najboljim načinom s kojim je moguće u skrajnom uboštvu ovoga puka osobito ove godine. To svjedočimo odlučno, jer su nam poznati i preporučujemo ih u Gospodinu. Split 4 veljače 1707.«

Kao što su crkveni predstavnici hvalili pastoralni rad franjevaca, tako su i građanske vlasti izdavale brojne pohvale o njihovu djelovanju, kao npr. providur general Cornaro: *»Ramski su fratri nastavili kod svojih zemljaka svoj prijašnji — a p o s t o l s k i r a d«* (cit. St. Zlatović).

Interesantni podaci, koje je objelodanio *dr Lovre Katić* o crkvenim prilikama u splitskoj okolici poslije odlaska Turaka, a prema bilješkama *nadbiskupa Cupillija i Bizze,* jednako govore o revnosti franjevaca u pastirskoj službi.

Nadbiskupa Cosmija naslijedio je na stolici sv. Dujma nadbiskup Cupilli (1709—1720). On je obavio svoj prvi pastirski pohod 1709. Uputio se iz Splita u Cetinu 27. lipnja i obišao Sinj i Vrliku. Pratila ga je vojnička straža od dvanaest konjanika. Pred večer su došli u Sinj gdje ga je dočekao sinjski providur Mini. Nadbiskup je kod njega odsjeo. Sutradan je došao o. gvardijan

da mu se pokloni. Ponudio mu je gostoprimstvo koje ovaj nije mogao prihvatiti jer je već bio gost mletačkog providura. U tvrđavi je župa i crkva sv. Jeronima koja je kasnije bila posvećena sv. Mihovilu. Nova franjevačka crkva ispod tvrđave bila je dograđena, ali još nije bila pokrivena. U njoj je nadbiskup Cupilli vršio pontifikalnu službu i propovijedao na hrvatskom jeziku. Jednako je prije pokorničke procesije splitski kanonik ispjevao hrvatski evanđelje, dok se za procesije pjevao latinski »Miserere«, ali iza svakog stiha narod je odgovarao: »Gospodine, pomiluj nas; pomiluj nas Gospodine!«

Iz tvrđave nadbiskup je pohodio Turjake. Crkvu sv. Antuna podigao je fra Šimun Filipović 1701. g. Drugog lipnja zaustavio se i završio pohod u Sinju u novoj crkvi pod nazivom: S. Maria gratiarum. Trećeg srpnja otišao je u Vrliku gdje ga je dočekao zapovjednik vrličke tvrđave Damjan Milanović. Pod tvrđavom je bila crkva Sv. Petra, a u tvrđavi sv. Frane. Bio je i kod sv. Spasa te je vidio 726 stećaka koji se tu nalaze i danas. Zatim je bio u Kijevu i Potravlju. Osmog srpnja pohodio je Muć i Prugovo, a Dugopolje 10. srpnja 1709. g. Nastavio je pohod u Vojnić, ogranak tada turjačke župe i Gardun. Napokon je pohodio Ugljane, Srinjane, Bisko i Dicmo.

Nadbiskup Cupilli je obavio II pastirski pohod 1718., poslije pobjede nad Turcima. U Dicmu je našao zapaljenu crkvu sv. Jakova: porušili su je i zapalili Turci na sam Svečev dan 25. srpnja 1715. Isto su tako zapalili crkvu u Neoriću. Kada je prispio u Sinj, dočekao ga je zapovjednik tvrđave Balbi. Ponudio mu je svoju palaču, ali on je ovaj put odsjeo kod župnika fra Jeronima Kovačevića. U Sinju je ostao tri dana Duhova. U tvrđavi je bio 2. lipnja i pomolio se pred slikom *Majke od Milosti* koja je bila još tu pohranjena. Na sv. Antu bio je u Turjacima. Propovijedao je o. Lovro Šitović. Crkva je nastradala od vatre za vrijeme rata 1715. g. Nadbiskup je 16. lipnja prispio u Čačvinu gdje je bio kapelan fra Pavao Grabovac.

Nadbiskup Franjo Bizza obavio je svoj drugi pastirski pohod 1750. On je pošao iz Splita s pratnjom 16. svibnja, a sinjski im je gvardijan doveo konje. Došavši u Sinj, najavio je svoj dolazak providuru Sinja kojega je sutradan svečano posjetio. Nadbiskup je u tvrđavu dojahao na konju, a vratio se pješice. Osim Sinja pohodio je Lučane pa Gljev, Otok, Udovičiće, Grab, Turjake, Aržano.

Iznio sam zgode dvaju splitskih nadbiskupa iz njihovih pastirskih pohoda. U njima ***nema nijedna zamjerka pastorizaciji franjevačkih župnika.*** Franjevci, vjerni svojoj historijskoj misiji, bili su ***vođe i duhovni pastiri naroda*** čiji su bili sinovi u čijoj su sredini živjeli. Kroz teške borbe i mučeničke patnje, uz žrtve i napore, u stoljetnim borbama s nekrstom, platili su uzoritu vjernost Kristu i Njegovoj Crkvi.

* * *

4. — Na Sv. tri kralja god. 1715. bio je gost u novom franjevačkom samostanu pod Kamičkom mletački providur *Angelo Emo.* Iznenada uleti kurir i javi mu da je *Turska navijestila rat Veneciji.* General Emo odmah se dao na posao. Što je bolje mogao utvrdio je grad, popravio zgrade i učvrstio kule na tvrđavi.

Pod Kupresom je *serašćer Mehmed* skupljao vojsku.

Dne 23. srpnja 1715. prvi put puče prangija s Prologa. Kršćanska je straža javila Sinju da su Turci krenuli iz Livna. Seljaci su s blagom pobjegli u planinske gudure. Otočani su svoj otok na Cetini pretvorili u malu tvrđavu. *Sinja-*

ni i *fra Pavao Vučković* s još šest redovnika zatvorili su se u grad. U tvrđavi je bilo oko 700 redovitih vojnika i krajišnih dobrovoljaca.

U sinjskom samostanskom arhivu sačuvan je dnevnik opsade na talijanskom jeziku (»Il Giornale del blocco de assedio della fortezza di Sign«), što ga je sažeto i odmjereno napisao neki časnik. Kako je dnevnik vrlo interesantan, iznijet ćemo kako on donosi tok opsade:

23. VII — Turci su se spustitili *niz Prolog*. Utaborili su se blizu *rijeke Cetine*.

24. VII — *Sinjsko su polje* preplavili turski konjanici. Popalili su mnoge kuće.

25. VII — Turci smiono lutaju sve *do Dicma* i pljačkaju žito.

26. VII — Turci su ušli u pregovore *s Otočanima*. Obećali su im preseljavanje u Livanjsko polje ako se predadu, ali uzalud.

27. VII — Turci su navalili na *Otok*. Kada su od lješina svojih poginulih vojnika napravili most preko Cetine, prevalili su slabe otočke prepreke, sasjekli sve Otočane i župnika o. Vučemilovića, a žene i djecu odveli u roblje. Spasilo se samo 30 ljudi, jer su skočili u Cetinu i roneći prešli na suprotnu obalu. Poginulo je 140 Otočana. Turaka preko 1000.

30. VII — Sinjani su u tvrđavi doznali da ima Turaka 60.000. Oni su *čekali povorku topova* za veliki napadaj na Sinj.

31. VII — Glavni dio turskih konjanika krenuo je na *Vrliku i Drniš*. Vrliku su osvojili, stražu poštedjeli, a sve Vrličane koji su se u tvrđavu sklonili sasjekli. Pod Drnišem nijesu uspjeli. Izgubili su 600 vojnika. Jedino su popalili Petrovo polje.

2. VIII — Povratio se dio konjanika *iz Vrlike*.

4. VIII — *Sve glavice okolo Sinja* bile su pune konjanika, pješaka i zastava. Vidjeli su se i zapovjednici koji su izgradili »pozicije« s kojih će pucati na tvrđavu.

5. VIII — Svi su *konjanici* prešli Cetinu. Smjestili su se u polje. Po noći su prešli Cetinu pješice. Iz tvrđave se vidio njihov logor, tri milje daleko od grada. Vrhovni komandant smjestio se na jednoj glavici s koje je imao pod okom svu svoju utaborenu vojsku i tvrđavu za kojom je čeznuo.

7. VIII — Došao je pod bedeme tvrđave *turski kurir*. Donio je četiri pisma na talijanskom jeziku. U njima je vrhovni turski zapovjednik tražio od predstavnika vlasti da mu predadu grad prije nego zagrme turski topovi. Zapovjedništvo je tvrđave odbilo turski ultimatum.

8. VIII — Turci su razmjestili *čete konjanika* da čuvaju svaki pristup u tvrđavu. Po *noći* su prešli k tvrđavi s motkama i gvozdenim lopatama, i počeli kopati »opkop«. Iz tvrđave su Sinjani sipali vatru — mušketima i granatama. Mrtvi su Turci padali u iskopane opkope.

8. VIII — Turci su *topovskim hicima* pozdravili tvrđavu. Taj je dan izgorjela varoš oko bedema Grada. Izgorjele su ispod bedema obje crkve: Gospina i sv. Frane.

9. VIII — Turci su sve *jače tukli grad:* nutarnji je dio bio napola razoren.

12. i 13. VIII — Neprijatelj je *neprestano sipao vatru na Grad;* nije bilo mjesta kao sigurno zaklonište ni za samoga vladina predstavnika odakle bi bez pogibeli mogao izdavati potrebite naredbe.

14. VIII — U zoru 14-ga dana *»navalili na nas neizbrojno mnoštvo pješaka, a za plećima im bijahu konjanici i čete od pričuve. Turci su napredovali te zasadiše svoje barjake blizu zidova novoga korlata, i kukama se uhvatiše opkopa da gule koce. Mi... oborismo živu vatru svake vrste i mnoštvo ih se svaljivalo na zemlju... Turski je juriš trajao tri sata: navalu je uvijek odbijala nova junačka posada koju je k r i j e p i l a b o ž a n s t v e n a p o m o ć. Napokon Turci stanu bježati bez obzira. Arnauti se u turskoj vojsci pobunili, što nijesu i janjičari s njima jurišali, pa se ne htjedoše ni u logor povući, nego glavom bez obzira pobjegoše preko Cetine.«*

Serašćer, obznanjen o neuspjehu..., sabrao vojsku i uoči 15. kolovoza, kada je svićao *dan naše Zaštitnice, na nebo uznesene*, diže svoje topove i vrati se u Livno. Pod gradom su ostale: ljestve, alat, topovi, veliko mnoštvo bomba i granata i nekoliko barjaka.

Turci su u borbi za Sinj izgubili više od 10.000 vojnika, a branioci sinjske tvrđave samo 35 vojnika i 64 ranjenih, a poginuo je o. Stjepan Batarelo.

Turski je vrhovni komandant bio serašćer bosanski paša Čelić.

Mlečani su 21. srpnja 1718. sklopili s Turcima *Karlovački mir*. Od Metkovića do Strumice Dalmacija se sasvim oslobodila Turčina.

Sinjska pobjeda 1715. nad silovitim Turčinom podigla je duhove i srca vjernika nad osiguranom slobodom.

Čitav cetinski narod bio je uvjeren da je panični bijeg Turaka ispod sinjske tvrđave Gospino čudo. Tako su mislili i svi časnici u tvrđavi. Iz zahvalnosti prema svojoj Osloboditeljici, oni su skupili novac i u znak vječne harnosti nabavili su za *Majku i Kraljicu Sinja* z l a t n u k r u n u i *zlatni križ* za 80 zlatnih cekina, jer je borce u tvrđavi, kako piše pisac Dnevnika opsade *»krijepila božanstvena milost«*.

U bosanskom narodu živa je tradicija da su Turci, bježeći iz Sinja, pričali kako je noću za vrijeme opsade Sinja *»Velika gospoja«* u velikom svjetlu s gradskih bedema ljuto prijetila njihovoj vojsci i da su dršćući od straha pobjegli ispod bedema sinjske tvrđave.

Nadbiskup Cupilli, sutradan po pobjedi, u splitskoj katedrali održao je krasan govor u hvalu Presvete Djevice slaveći Njezino *»svemogućstvo u oslobođenju Sinja«*.

Da je pobjeda nad Turcima u Sinju pobjeda Marije Djevice, to svjedoči i *makarski biskup Bijanković*. U crkvi njegova oratorija u Brelima bila je prikazana Gospina pobjeda nad Turcima, ali je nažalost slika propala. U sakristiji župske crkve u Omišu sačuvana je,dosta oštećena, slika opsade Sinja: kako Nebeska Majka spašava Sinj.

Sinjani, da zauvijek proslave pobjedu iz god. 1715, ustanovili su *vitešku igru* u kojoj mladi momci i zreliji ljudi, trčeći na konjima, kopljem pogađaju u gvozdeni kolut, razdijeljen na tri dijela, koji se zove *Alka*. To je viteška igra što svake godine podsjeća Sinjane na veliku milost njihove Zaštitnice, kako veli o. I. Marković: *»Sinjska je Alka glasovita... Ona je utemeljena da se ovjekovječi uspomena oslobođenja Sinja od Turaka pomoću Gospe Sinjske.«*

5. — Ispod grada i kamenitog Kamička prostrla se lijepa livada. O. *Pavao Vučković* smatrao je da je vrlo zgodna za gradnju nove, velike crkve u čast i slavu Gospe od Milosti. Stoga se obratio vlastima za dozvolu. Premda je imao teškoća, ipak na preporuku nadbiskupa Cosmija, mletačka je vlada odobrila gradnju. O. Pavao je dao izraditi nacrt i fratri sklope pogodbu 16. veljače 1698. g. sa zidarskim protomajstorom *Ivanom Macanovićem, rečenim Ragužaninom*, da im sagradi crkvu i samostan. Crkva je, po sačuvanom nacrtu od inžinjera *Antuna Benoni* iz 1702. g., bila zamišljena s apsidom i sa četiri pobočne presvođene kapele.

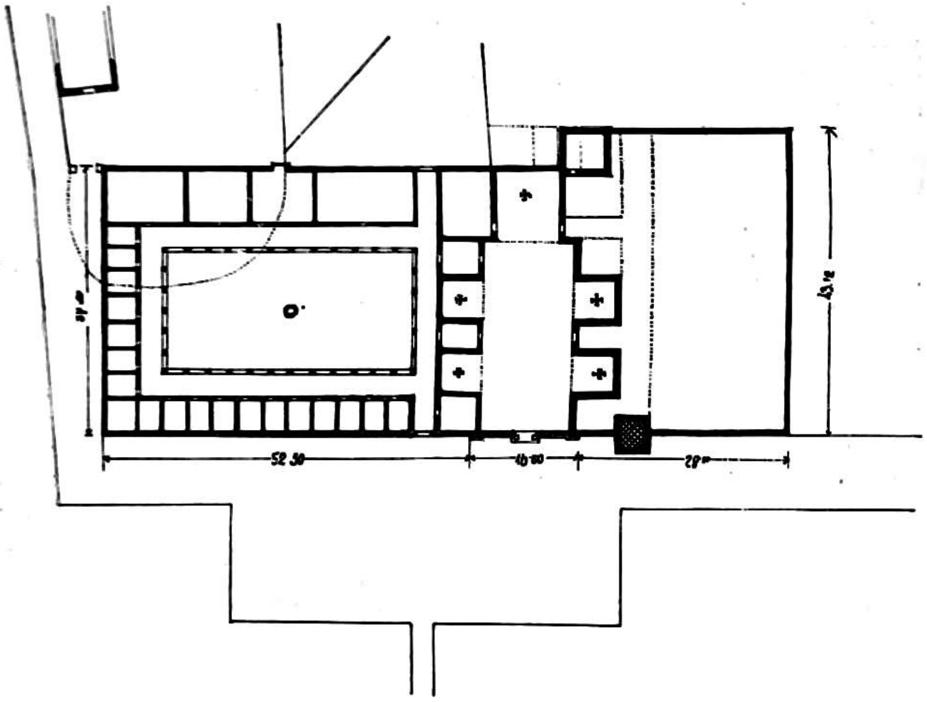

Iz nacrta crkve Gospe Sinjske što ga je napravio Ivan Macanović, reč. Ragužanin. Preslikano iz nacrta ing A. Benoni iz 1702. g. (AAS, Mape 1)

Opći providur Mocenigo prisustvovao je 1699. g. polaganju temeljnog kamena i na nj je položio zlatnu kolajnu od 15 dukata. Proto radnje nije bio Ivan, nego protomajstor *Andrija Ruspini iz Bergama.* Crkva je bila duga osamdeset, a široka četrdeset mletačkih noga, dok su četiri pobočne kapele bile široke i duboke osamnaest nogu. Samostan je morao biti četvorastog oblika sa dvorištem (kloštrom), okružen trijemom i bunarom u sredini.

Takvim *»tlorisom središnje lađe sa četiri organski povezane pobočne kapele«*, primjećuje *Cv. Fisković*, Macanović je unio u staro dalmatinsko graditeljstvo novu *»slikovitu varijantu«*, moguću *na slobodnom prostoru* ispod Kamička u Sinju.

Nesreća je htjela da se o. Pavao našao na Čitluku kada su vojnici paše Daltabana sasjekli sedam redovnika, o. Pavla zarobili i predali »za jabuku« Daltabanu koji ga je zavolio i odveo sobom u Bagdad.

Dok je o. Pavao bio u sužanjstvu, preživjeli su redovnici stanovali pod bedemima Sinja, u manastirčiću, uz crkvicu sv. Frane. Gradnja novoga samostana tekla je sporo. O. Pavao se vratio 1703. g. s lijepom svotom mletačkih dukata i s pismom mletačkog senata koji je preporučio općem providuru da utješi sirotnu franjevačku redovničku obitelj. Opći providur Sebastijan Mocenigo, osim što je prije darovao zemljište ispod Kamička i na temeljni kamen stavio zlatnu kolajnu, naredio je da za 10 g. franjevci primaju godišnju pripomoć u novcu, da bi se ta lijepa crkva čim prije sagradila. Od 1699. do 1709. g. u gradnju je utrošeno 1100 cekina.

God. 1712. bila je pokrivena crkva i maleni dio samostana. Do 1714. uređivala se ponutrica crkve i samostana. Redovnici su međutim stanovali u onom malom samostanu, ševarom pokrivenu, kod sv. Frane. Na nesreću dječak Delić Lokme, koji je učio u samostanu, nehotice je, na svršetku Stare i na početku Nove godine, zapalio pruće i ševar... Sav je siromašni samostančić izgorio u tren oka. Ništa se nije spasilo osim nešto crkvenog ruha u crkvici.

Čim je svršila bitka za Sinj (1715) i sklopljen *Požarevački mir* (1718), i za Sinj je nastalo novo doba. Crkvu, koju je s braćom o. Pavao Vučković sagradio na poljani pod Kamičkom, Turci su zapalili.Sve je izgorjelo. Ostali su teško narušeni pocrnjeli zidovi. Kuće u gradu su bile srušene, a i one na Boričevcu, okolo gradskih bedema. Bila je porušena i crkva sv. Frane pod bedemima, a samostančić uz nju već prije zapaljen.

U toj je nevolji o. Pavao Vučković otišao s redovničkom braćom u Split. U Sinju su ostala samo četiri svećenika da budu moralna pomoć vjernicima. Glavna briga tih redovnika bila je da se čim prije vrate u Sinj, obnove, poprave i pokriju Gospin hram, te uspostave uza nj samostan za stanovanje. To su uspjeli kroz šest-sedam godina. *O. Petar Filipović* u kronici piše: *»S pomoću Principovom i ovoga puka«* crkva je Gospina bila pokrivena 1723. g. Tada su se iz Splita konačno vratili o. Pavao i svi redovnici.

Sad je trebalo golu crkvu urediti i uresiti, a to se je pomalo i izvršilo.

God. 1724. o. Vučković je nabavio iz Mletaka *dva velika zvona.*

God. 1729. nabavljene za 66 cekina nove *orgulje.*

God. 1733. u čast Gospinu podignut je *oltar od drveta.*

God. 1738. i 1745. kupljeni su za Gospinu kapelu za 83 cekina *crveni damaski.*

God. 1743. sagrađen je oltar sv. Ante od ostavštine *Ante Zlatarića* jer on sv. Antu »universorum fecit heredem«. Od iste ostavštine kupljeno je za Svečev oltar *šest srebrnih svijećnjaka.*

God. 1748. Čudotvorna Gospina Slika dobila je *srebrni okvir* koji je izrađen u Mlecima.

God. 1750. postavljena su izvan kapela *dva sadrena oltara* — sv. Josipa i sv. Paške. Dok se uređivao, dotjeravao i resio Gospin hram, dograđivao se i Gospin samostan uz crkvu, nad sakristijom.

God. 1724. uvedena je u samostansko dvorište *voda od Šimčeve kuće.* Jedan dio te vode fratri su ustupili varošanima koji su 1745. izdubili bunar na trgu.

God. 1747. — 49. gvardijani fra Bono Buljan i o. Marijan Šurić sagradili su jedan dio samostana koji ide od velikih stepenica u sjever, na jedan kat, a pokrili su ga ševarom. Gvardijan o. Pavao Vuletić stavio je 1754. drvlje na zgradu, svu pokrio crijepom i unutra načinio ćelije za redovnike.

Time su crkva i samostan dobili svoj izgled, jednostavan ali lijep, zaslugom velikog zalaganja franjevaca, a potporom pobožnog puka.

* * *

6. — Međutim, 1769. g. Sinj je zadesila strašna nesreća. Na 28. lipnja zapuhala je s Prologa silna bura. Crne su oblačine prekrile nebo. Munje su stravično sjekle mračne zračne prostore. Najednom oko podne nastao je *teški potres* koji je neobično dugo trajao. Sinj je bio u oblaku prašine i dima. Potres se za osam dana često, i po danu i po noći, ponavljao.

Grad je nad Sinjem raspukao. Srušila se crkva sv. Mihovila. Gotovo se isto dogodilo i novoj crkvi, jer su u vrijeme bitke za Sinj (1715) zidovi bili teško oštećeni od požara i izgrizeni od vatre. Mletačka posada stala je napuštati tvrđavu, a Gospinu crkvu trebalo je gotovo iznova sagraditi.

Redovnici su se dali na posao. Kroz same dvije godine, napornì rad fratara i naroda, pomoć sinjskog providura Tome Soderinija, zajam od 800 cekina kod trgovaca Glunčevića i Miloševića, drva darovana od kninskog kolonela Stjepana Nakića, kolonela Šurića i serdara Vučkovića, dogradili su i pokrili crkvu i samostan (neslomljiva volja i radni zanos svećenika i naroda). Potrošeno je novca 4600 cekina. Proto je bio onaj isti koji je sagradio crkvu sv. Marka u Makarskoj. *Nacrt je crkve bio nešto preinačen.* Kapele na južnoj strani crkve bile su srušene dok su na sjevernoj strani zazidane i tako je crkva nažalost izgubila glavnu svoju osobitost. Unutarnji luk crkve podijeljen je pomoću lukova, što su naknadno sazidani, na tri dijela i unutar lukova stavljeni su oltari. Time je crkva dobila jednostavni tloris pačetvorine. Između stupova otvorene su udubine iznad kojih su se nalazili uski prozori. U samoj lađi nalazio se glavni oltar. Iza njega bio je veliki kor, a iznad njega stajale su novo naručene orgulje u posebno izrađenom koru.

Uskoro je (1775) bio sagrađen *novi zvonik,* malen i od domaćeg kamena (muljike).

God. 1795. bio je konačno gotov *veliki mramorni oltar Gospe Sinjske.*

Taj je oltar zavjetni dar Sinjana što ih je Gospa sačuvala od kuge 1783. g. Na tri mramorne stepenice postavljena je lijepo izrađena menza, na kojoj je reljefno prikazano Uznesenje Marijino, a sa strane su dva anđela. Između tih figura zeleni mramor služi kao podloga tim nešto ukrućenim oblicima. Četiri velika i jaka, crvenim mramorom obložena, stupa dižu se iznad menze, a u sredini izrađen je mramorni veo koji podržavaju anđeli. U tom velu udubljen je prostor za Gospin srebrni okvir. Iznad vela nalazi se velika mramorna kruna. Oltar završava otvorenim timpanonom na kojem sjede četiri anđela, a na vrhu središnjeg dijela dva anđela drže krunu od dvanaest zvijezda. Taj oltar u potpunosti ispunja cijeli prostor. Bogatom ornamentikom i širinom barokne izradbe, od koje se odvaja središnji veo od žutog mramora, djeluje na vjernike veličanstveno. *Kraljica Sinja* dobila je time svoje dostojno prijestolje.

Ostali oltari bili su slabiji: sv. Josipa, sv. Frane, sv. Ante, sv. Ivana i sv. Mihovila, na koji je postavljena slika sv. Paulina kao zavjetni dar Svecu 1803. g.

* * *

7. — Radi izgradnje Gospine crkve i samostana sinjski su franjevci zaslužili velike pohvale crkvenih i građanskih vlasti. Tako npr. nadbiskup Ivan Krst. Laghi 2. ožujka 1726. uvelike hvalili njihovo svojsko nastojanje oko izgradnje crkve i samostana kao i njihovu uzornu revnost i brigu za slavu Božju i spasenje duša.

Osim te pohvale visokog crkvenog prelata, i onih pohvala koje sam prije spomenuo, vrlo su značajne pohvale i građanskih vlasti o karitativnom apostolatu Franjinih sinova za vremenita dobra njihovih vjernika. Tako Gabrijel Boldù, zdravstveni povjerenik, svjedoči da su franjevci po svim selima, gdje je haračila *k u g a,* služili, pomagali, uzorno i požrtvovno, tješili narod. Razdijeliše se po okuženim mjestima: ispovijedali su oboljele, umiruće opremali sv. sakramentima za vječnost.

I tako su uz stare zasluge pribrojili sebi nove pohvale. Gvardijan je bio o. Bonaventura Buljan, vrlo požrtvovan i radin, odlučan u posluhu i htijenju. Samostan je dao, tvrdi Boldù, najpobožnije uzore. Tako su i drugi hvalili pobožnost franjevaca.

Vojvoda Ivan Kombat svjedoči o o. Jozi Omrčenoviću, koji je iz sinjskog samostana odveden za vojnog kapelana na Istok u službu mletačke mornarice, da je 9 godina marljivo obavljao službu mornaričkog kapelana. Pastirsku službu vršio je revno na moru i na kopnu. Poznavao je osim hrvatskoga, poljski, češki, slovački, slovenski, ruski i talijanski. Izglednim životom obratio je mnoge luterane, kalvine i raskolnike. Tješio je i pomagao sirote, udovice i siromahe redovničkom ljubavlju i Kristovim primjerom. Njegov je život bio postojano mučeništvo jer je više puta dvoreći bolesnike pogibeljno obolio.

Sličnih svjedočanstava ima mnogo u arhivu sinjskog samostana. Franjevci su se pregarali za duhovno, moralno i vremenito dobro povjerenih duša. Tako su župnik Petričić u Hrvacima, gvardijan Alfirević, o. Vuletić ispili čašu mučeništva i ljubavi svaki dan obilazeći bolesnike i dijeleći milostinju po selima: Dicmu, Zasioku, Dabru, Vučipolju, Potravlju, Majkovu, Satriću, Zelovu, Bajagiću i Obrovcu. Vikar o. Pervan s braćom Mandićem i Šimićem pohađali su sela: Suhač, Postinje, Čitluk, Mrgude, Lučane, Brnaze i Radošić.

Naša braća u Sinju dok su muku mučili da dovrše izgradnju crkve i samostana, vršili su svoju apostolsku službu na najveće zadovoljstvo i pohvale crkvenih i civilnih vlasti na vremenitu i duhovnu korist vjernika. A »sve za vjeru — s ponosom ističe Zlatović — i domovinu«.

8. — Sinjski je samostan Gospe Sinjske *dograđivan četiri puta.*

Poslije smrti o. *Pavla Vučkovića* prestale su vladine pripomoći, pa se nije mogao potpuno ostvariti njegov krasni nacrt. Starješine su poslije njegove smrti radili što su mogli. Osobito su se istakli gvardijani *o. Bono i Franjo Buljan* iz Bitelića koji su nadogradili samostan i zidom okružili zemljište, vrtle i zgrade. *O. Andrija Mandić* iz Zagore uredio je i obradio zanemarene samostanske zemlje i poboljšao proizvode za bolje uzdržavanje crkve i redovničke obitelji.

O. *Ante Zorica* iz Rupa, profesor filozofije i za više godina gvardijan, uredio je Čitluk i opasao imanje jarugama i živim plotom, rasčistio livade i odgojio lijepi gaj uz Cetinu, a u Sinju je sazidao veliku zgradu na glavnom trgu i podigao samostan na drugi kat.

O. *Špiro Tomić* nastavio je kao gvardijan (1861—1863) djelo o. Zorice. Utvrdio je krov samostana. Uredio hodnike na drugom katu i 12 prostranih soba. Uz samostan je sagrađeno prvo staro sjemenište, a pred samostanom je prostrano dvorište i vrt.

O. Tomić bio je pun duha Božjega, te je uložio sve svoje moći da što dostojnije uresi hram Gospe Sinjske. Marijin hram, što ga je uz velike teškoće dizao o. P. Vučković, vatra je palila, potres drmao, više je puta nadograđivan. Crkva je bila oštećena te je tražila temeljiti popravak, ali nije bilo sredstava. O. Špiro Tomić smiono se 1862. g. uhvatio golemog pothvata. Podigao je crkvu za još nekoliko redova kamenja. Načinio je jaki i čvrsti krov, a na dnu crkve podigao veliki kor. Čitav je svod crkve obojadisao. Utrošio je 18.000 forinti 2000 je dobio od cara Ferdinanda, 1200 od Bratovštine sv. Frane, od varošana i župljana 1500, od braće župnika, crkvenih i samostanskih prištedaka 11.000.

Kad je to sve obavio, o. Špiro je odlučio podignuti novi veliki oltar. Milostinjom, milodarima, štednjom uspio je god. 1876. uresiti Marijino svetište lijepim velikim oltarom od mramora. Ispred velikog oltara podigao je *»balaustru«* od bijeloga mramora. Prenio je orgulje u novi kor nad glavnim vratima. Time je crkva bila ukusno obnovljena.

Međutim carski Namjesnik barun Rodić nije htio pomoći gradnju novoga zvonika. Njegov nasljednik barun Stjepan Jovanović predložio je da se o trošku vjerozakonske zaklade sagradi Gospinoj crkvi pristojan zvonik. Kao nekoć Marmont, i on se nastojao sprijateljiti s franjevcima, jer su imali veliki broj župa, pa prema tome i veliki ugled u narodu. Stoga, kad je službeno pohodio Sinj, ušao je u crkvu, vidio je gdje bi se imao sagraditi novi zvonik. Pravedno je ,rekao je, da Vlada taj zvonik sagradi jer je vrlo potrebit.

Čim se namjesnik Jovanović vratio u Zadar, naredio je poglavaru u Sinju da općina i samostan izjave: koliku bi svotu mogli oni pridonijeti za novi zvonik. Samostan je pismeno odgovorio da će dati svotu od 5000, a općina 3000 forinti. Namjesnik je Jovanović tražio da dadu izraditi nacrt kakav žele, te je odmah pozvan iz Splita inž. Markoća koji je 22. travnja 1885. g. izradio nacrt i proračun.

Međutim iznenada je umro namjesnik Jovanović. Poslije njegove smrti, bečka je vlada tražila nove nacrte. Obećavala je i obećavala, ali nije ništa dala. O. Ivan Marković išao je u ime samostana u Zadar, pa čak i u Beč, ali uzalud. Čuo je samo lijepe riječi i prazna obećanja.

Kad su franjevci uvidjeli da im nema od vlade nikakve pomoći, odluče *sami graditi novi zvonik.*

Temeljni je kamen stavljen 19. srpnja 1896. Do jeseni 1897. sagrađen je dio zvonika, nekako do visine današnje velike kapele. Radnja je prekinuta da bi se nastavila kad se dobiju dovoljna sredstva. Dugo se moralo čekati jer se gradnjom nastavilo tek 1925. g.

O. Josip Šimić, postavši gvardijan, odluči dovršiti zvonik. Glasnik *»Gospa Sinjska«* tiskao je poziv Sinjanima i Cetinjanima da dovrše *»divno djelo«*, novi zvonik, kao najljepši spomen proslavi 700-godišnjice smrti sv. Frane.

Na taj poziv počeli su stizati milodari sa svih strana i 30. prosinca 1926. sklopljena je pogodba s braćom Žagar iz Splita. U samostanskom dvorištu sagrađena je baraka za klesare koji su 2. ožujka počeli klesati kamenje; 2. travnja podignute su skele na zvoniku; u subotu 21. svibnja dignut je prvi veliki kamen. U srpnju je srušen stari zvonik. Na Ime Marijino (12. rujna) zasađen je visoki željezni križ na vrh novog ponosnog zvonika koji je visok $43^1/_2$ m.

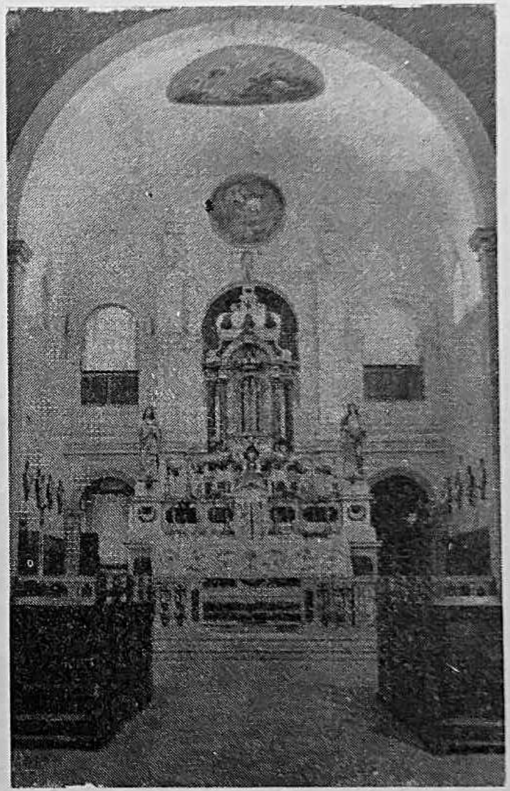

Veliki oltar Svetišta (fototeka sam. knjižnice u Sinju)

23. rujna stigla su u Split četira *nova zvona* iz ljevaonice De Poli u Vittorio Veneto kod Mletaka. Teška su 3150 kg. Dovezena su u Sinj te ih je 25. rujna posvetio *biskup dr Kvirin Klement Bonefačić.* Isti je dan počela svečana devetnica za proslavu *700-godišnjice sv. Frane.* Na dan sv. Jeronima zvona su postavljena na svoje mjesto. Na podne je najveće zvono Gospe Sinjske prvi put zazvonilo pozdrav Gospi. Uoči blagdana Serafinskog Oca Frane splitski je Biskup blagoslovio novi zvonik. Na blagdan ovoga Božjeg Sirotana tisuće i tisuće pobožnih štovatelja pratile su u procesiji Čudotvornu Priliku kroz iskićene

ulice Sinja. Poslije procesije smještena je sv. Prilika na improvizirani oltar ispod zvonika. Tu je Biskup pjevao svečani pontifikal kojem je prisustvovalo veliko mnoštvo svijeta. Sva su srca od milinja drhtala.

Taj je zvonik ne samo lijep ukras Gospine crkve nego i Sinja. Diže se na čvrstoj podlozi te se otvara postepeno biforama završavajući osmerokutnom piramidom na kojoj je križ. Zvonik je sagrađen u neoromantičnom stilu i nema nekih umjetničkih pretenzija, ali izmjeničnim redom bijelog i plavog kamena djeluje veoma slikovito.

U lijepom Gospinu Svetištu, koje je g. 1903. umjetnički dekorirao *Dragutin Inkiostri*, a kasnije je nabavljen i *reljefni križni put*, svak se osjeća kao u dvoru svoje Majke. U njemu se moli, pjeva, uzdiše i vapije.

9. — Kad se približila *200-godišnjica dolaska franjevaca u Sinj*, a s njima i naroda, samostan i općina su se sporazumjeli da to svečano proslave. Posebni Odbor je organizirao vanjsku proslavu na trošak općine, a samostan je snosio troškove za ures crkve i obred svečanosti. U Odboru je zastupao samostan *o. Šimun Milinović*, o kojemu Marković veli da je bio sinjskom narodu *»najmiliji fratar«*, a kad je on u međuvremenu postao barski nadbiskup, u Odboru ga je zamijenio o. Marković.

Tada je samostan u čast svoje Gospe ostvario:

1. O. Marković je *»ikavskim izgovorom«* napisao *malu povijest Gospe Sinjske* u 2000 istisaka.
2. Zadarski *franjevac Rossi* došao je *»da snimi Gospinu Priliku«*.
3. Naručene su i dobivene *slike Gospe Sinjske*, velike i male, kromolitografirane u Torinu.
4. Nabavljene su i *medaljice* Gospe Sinjske.
5. Na sugestiju građana, a na poticaj župnika Sinjanina o. Josipa Stuparića, izgrađena je na zidinama staroga grada *kapela* na spomen 200-godišnjice dolaska Gospe u Sinj. Puk je jatomice dolazio raditi. Dolazio je kao na pir, u svatove ili na dernek. Izgrađena su dva puta uza strmenito brdo, provalije su se zatrpale, a jame ispunile. I navrh grada bila je izravnana malena poljana. Tu je od žestice stijene sagrađena lijepa crkvica, koja kao budni stražar bdi nad Sinjem i svom Cetinom. Uz pucanje prangija i sviranje glazbe crkvu je blagoslovio nadbiskup o. Milinović, a naroda je bilo oko tri hiljade.

Proslava je počela s devetnicom koju je držao uzorni redovnik *o. Petar Kr. Baćić*. Kroz osam dana ispričao je povijest ramskih fratara, Gospine Prilike i staroga Sinja. O. Rossi je lijepo nakitio pročelje crkve, a još jasnije i ljepše crkvu i Gospin oltar. Sam nakit crkve koštao je 906 forinti.

Dan prije Velike Gospe zvona su slavila, prangije pucale, a glazba svirala. Uvečer su paljene umjetne vatre. Izvjestitelj »Naroda« iznosi kako je na dan same proslave u Sinju 80 svećenika reklo sv. Mise i da se neprestano ispovijedalo. Preko Pontifikala, kada je Nadbiskup počeo veličati Sinjsku Majku, sinjsku diku i ponos, sav je narod u crkvi počeo plakati.

Poslije svečane sv. Mise razvila se procesija, koju je vodio nadbiskup o. Š. Milinović, a sudjelovali su načelnik Tripalo i poglavar Ljubibratić. Procesija je prošla kroz ulice varoša. Trajala je sat i po: »Da je bilo urediti po četvero,

mogaše biti povorka duga 12 km. Poslije podne je igrana Alka. Pobjedniku Nikoli Ceriniću načelnik je stavio na prsi »kolajnu od zlata«. Uvečer je pirotehničar dočarao opsadu Sinja. Na jedan mah u parokrugu blištajuće svjetlosti prikazao je Gospu u bijelo obučenu i kako neprijatelja nestaje, a Sinj slavi pobjedu.

Sutradan su župnici doveli narod pod barjacima iz svih cetinskih sela na Grad. U procesiji je bilo 12 hiljada naroda. Četiri svećenika nosila su sv. Priliku u srebrenom okviru. Pratili su je: Nadbiskup, svećenstvo, alkari i poglavice Sinja s mnoštvom vjernika. Pontificirao je Nadbiskup. Svečani je govor držao

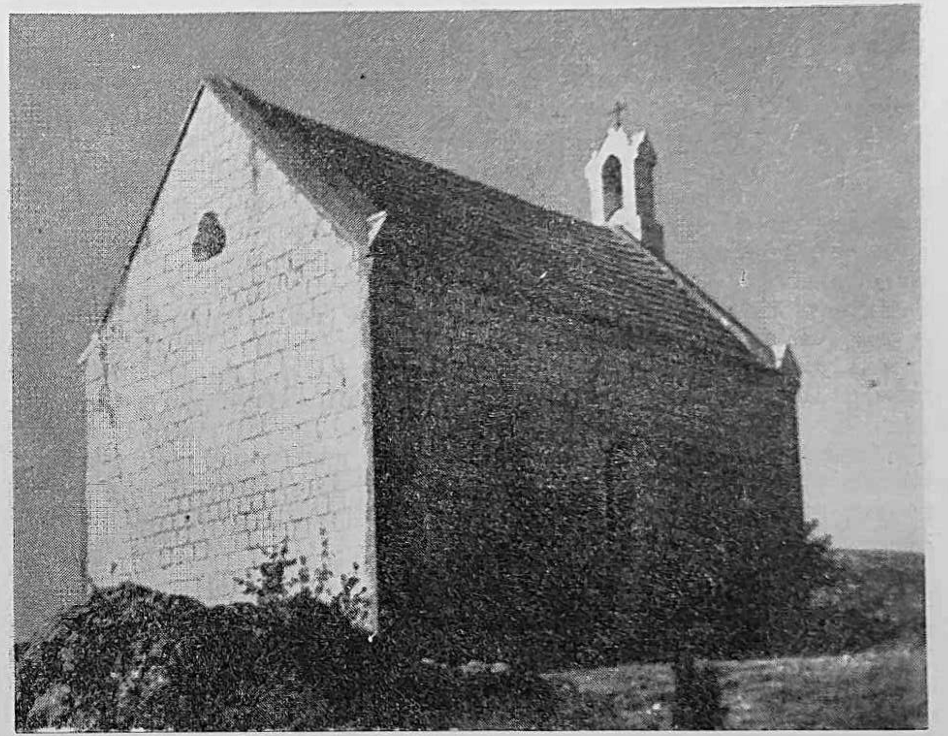

Kapela na sinjskoj tvrđavi (foto Marijan Szabo)

glasoviti profesor Don Stjepan Buzolić. Poslije sv. Mise bio je blagoslov novog alkarskog barjaka. Pred večer je glazba svirala, a pirotehničar prikazao je umjetnim vatrama boj pod Sinjem 1715.

Tako se obavilo *sinjsko slavlje* god. 1887.

* * *

10. — Za vrijeme II Svjetskog rata, kad su bombe padale po svoj Evropi sijući smrt i ruševine, stradao je 11. rujna 1954. i Sinj. Tom je prigodom teško oštećena crkva Gospe Sinjske i samostan. *Dvije su bombe* direktno pogodile pročelje crkve i gotovo ga cijelog razorile. Krasne *Riegerove orgulje* pretvorile

su se u hrpu mrvica. Od krova i plafona ostalo je samo nekoliko visećih greda i dasaka. Oltari sv. Ivana i sv. Paulina potpuno su uništeni, a svi ostali teško oštećeni. Jednako je srušen dobar dio pobočnih zidova. Mramorna »balaustra«, koja dijeli lađu od prezbiterija, bila je izbačena. Svi su prozori i vrata bili srušeni. Plafon nad prezbiterijem, premda je bio u obliku volta, bio je teško potresen. Kameni je pod na više mjesta ispucao, urušio se i utonuo tako da su se pokazali otvoreni grobovi. Stajališta Put križa, svijećnjaci, oltarnici, klupe i sve ostalo bilo je većim dijelom uništeno. Sv. Čestice rasule su se u Tabernakulu. Gospina slika ostala je na svojem mjestu neoštećena, samo joj je zlatna kruna pala i pukao je jedan niz bisera.

U takvom je stanju bila Gospina crkva poslije bombardiranja. Istog dana i časa, kad je ona nastradala, nastradao je i samostan. Bomba, teška 250 kg, proletjela je kroz tri kata i zabila se pred vrata blagovališta. Učinila je veliku štetu, ali na sreću nije eksplodirala. Ondašnji gvardijan, *o. Bernardin Topić*, odmah je izveo *najnužnije popravke na samostanu*, kao i na zgradi na trgu gdje je bomba oštetila gimnazijalne zbirke i profesorsku biblioteku.

Na popravak crkve nije se moglo odmah misliti, jer su ruševine bile velike, a rat je još trajao. *Paulin Vuković* koji je zamijenio o. Topića u upravi samostana, i župnik *o. Ivan Bilušić* već u srpnju 1945. ušli su u pregovore s građevinskim poduzetnikom Lukom Šušnjarom *o privremenom popravku* pročelja Gospine crkve. Luka Šušnjara je izveo, prema ondašnjim prilikama i mogućnostima, nužni poprav crkve. Mali, preostali dio pročelja sravnio je do razine ulaznih vrata. S krajeva je pobočne zidove nešto podzidao. Na takvo pročelje postavio je okomito nekoliko drvenih stupova koje je na vrhu povezao trasversnom gredom. U visini bivšega plafona postavio je drugu trasversalnu gredu koja je spajala pobočne zidove i na nju naslonio merteke te ih donjim dijelom naslonio na prvu trasversnu gredu. S druge strane grede postavio je okomite stupiće koji su nadomiještali bivšu »lastavicu« crkve. Njih i ostali dio pročelja pokrio je eternitom. Krov je jednako pokrio slabom vrstom eternita, zvanim »febrocit«.

Iako je bilo teško doći do drvenog materijala, ipak se uspjelo nešto dobiti i popravile su se klupe, pričesna klupa i drveni dio oltara. Izravnao se pod, napravio se privremeni pjevački kor i uvela djelomična električna rasvjeta. Na postavljenje plafona nije se moglo ni pomišljati. Najglavnije je bilo imati krov nad glavom da bi vjernici mogli prisustvovati sv. Misi. Crkva se očistila, nakitila, a Gospina sv. Prilika bila je postavljena na Njezin oltar. Takvu je crkvu našao splitski biskup dr Bonefačić 13. listopada 1945. kad je obavio sv. Krizmu u sinjskoj župi.

God. 1947, za vrijeme gvardijanstva *o. Ante dr Jadrijevića, dovršeno je plafoniranje crkvenog svoda daskama.* I taj je rad izvodio Luka Šušnjara.

Kad je postao gvardijan *o. Paulin Vuković*, izvedeno je 1950. g. *žbukanje apside, prezbiterija i ostalih dijelova crkve* sve do pročelja. Plafon je bio *bojadisan* vodenom sivom bojom, a ostalo, uglavnom, uljanom bojom. Crkva je dobila ljepši izgled. Već tada se mislilo na izgradnju pročelja crkve, jer je krov bio počeo propadati, a vanjski izgled bio je vrlo bijedan.

God. 1953. pristupilo se 24. ožujka rušenju privremeno postavljenog pročelja, krova, pobočnih zidova i pjevačkog kora. Novo pročelje se 29. ožujka počelo *iz temelja zidati.* Ponovno su sazidani zidovi, postavljen krov i salivena

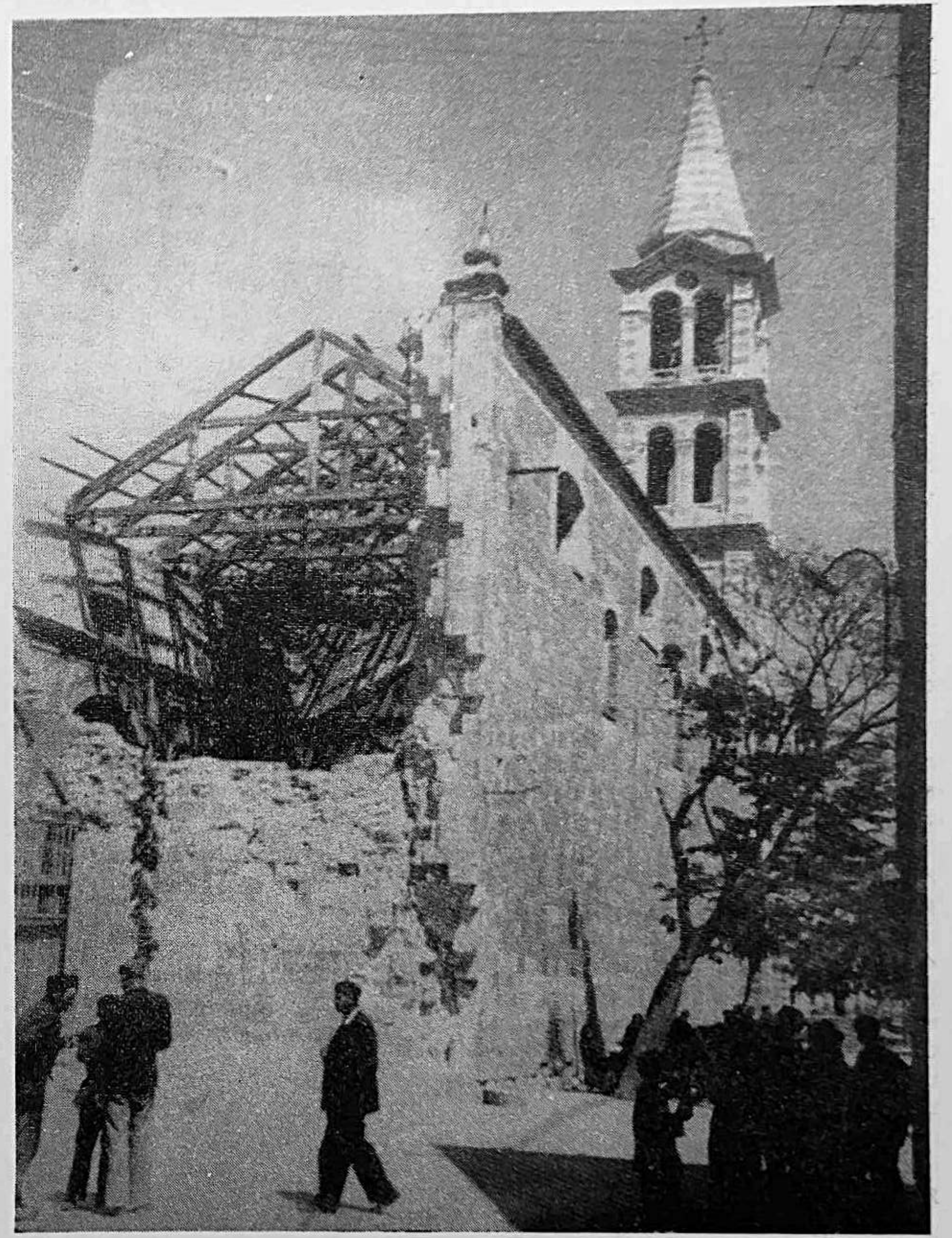

Crkva Gospe Sinjske poslije borbardiranja 1944. g. (fototeka sam. knjižnice u Sinju

betonska ploča za pjevački kor. Taj je posao uglavnom završen do 19. prosinca 1953. Poslije toga je postavljena od običnih dasaka druga polovica plafona i bojadisana je sivom bojom kao i prva polovica. Da se može iz crkve ulaziti u pjevački kor, napravljene su okrugle željezne stepenice, što su ih izradila dva splitska majstora: Franjo Topić i Petar Mrduljaš. Kninski je drvodjelac Domagoj Radić izradio prozore i vrata.

Od 1. do 30. rujna 1954. bilo je dovršeno »fugiranje« donjega dijela pročelja, a gornji je dio bio ožbukan i obojadisan. U crkvu je ponovo uvedena struja u kor, ispod kora, a u lađi crkve izmijenjena je samo izvanjska instalacija. Ujedno je ponovo ožbukana čitava ponutrica crkve. Time su zidarski poslovi bili potpuno dovršeni na ponos dobročinitelja Svetišta i uz veliko zalaganje njegovih čuvara.

Uz crkvu Gospe Sinjske nalaze se *dvije sakristije* od kojih je jedna služila za ispovijedanje. Obje su za vrijeme bombardiranja bile teže oštećene. Glavna, nova sakristija obnovljena je u svibnju 1956; popravljeni su oštećeni zidovi, stavila se nova žbuka, postavljena su nova vrata prema crkvi. Sva je sakristija, zbog vlage, iznutra obložena drvenom oplatom visokom 125 cm, a zatim se bojadisala.

Po Velikoj Gospi iste godine pristupilo se *obnovi stare sakristije*. Stara je žbuka otučena i ponovo čitava prostorija ožbukana. Uvedeno je novo električno osvjetljenje. Napravljeni su novi prozori i vrata. Donji dio, visoko 150 cm, obložen je izbrušenim cementnim pločicama. Zatim je čitava prostorija bojadisana. Sve je te popravke izveo, uz pripomoć dobročinitelja, tadanji župnik *o. Ivan Samardžija.*

U obnovljenoj Gospinoj crkvi osjećao se veliki nedostatak orgulja. Mislilo se na *nove orgulje,* ali nije bilo sredstava. Za sreću, još dok je bio gvardijan o. Vuković posjetila je Gospinu crkvu i samostan Pera ud. Stipe Šabića iz Brnaza koja još i sada živi u Americi. Dok je bila u samostanu, gvardijan i župnik zamolili su je da u Americi među domorodcima pokrene sabirnu akciju za nove orgulje u crkvi Gospe Sinjske. Ona se tome veoma rado odazvala, a pomogle su je još dvije Cetinjanke: Pera Živaljić i Iva Koprčina. Skupljeni novac stavili su na banku. U mjesecu listopadu 1957. gvardijan o. Vice Rosandić, u dogovoru s o. Bernardom Borićem, naručio je orgulje kod Franca Jenka u Ljubljani. Čim su orgulje naručene, o. Nikola Gabrić je uspostavio vezu sa spomenutim dobročiniteljima u Americi. Zamolio ih je da skupljeni novac na obroke pošalju za isplatu naručenih orgulja. Novac je stigao u redu, a koliko je manjkalo sabrano je od dobročinitelja u sinjskoj župi. Prodalo se i nešto nakita te se orgulje isplatile. Orgulje su stigle u Sinj 5. ožujka 1958, a 25. ožujka bile su blagoslovljene. Na Blagovijest zasvirale su te orgulje, svijetlog zvuka (26 registara), prvi put na čast Gospe Sinjske. One su 1962. g. proširene sa četiri jezičnjaka i time su još više dobile na jakosti.

God. 1957. u mjesecu ožujku došao je u Sinj *zlatar* — filigramist iz Splita g. *Franjo Mjeda.* On je popravio *zlatnu krunu* koja je za vrijeme bombardiranja bila nešto oštećena. Te iste godine župnik o. Ivan Samardžija nabavio je za *oltar sv. Josipa* novu oltarsku sliku od slikarskog amatera g. Josipa Lucić iz Šibenika.

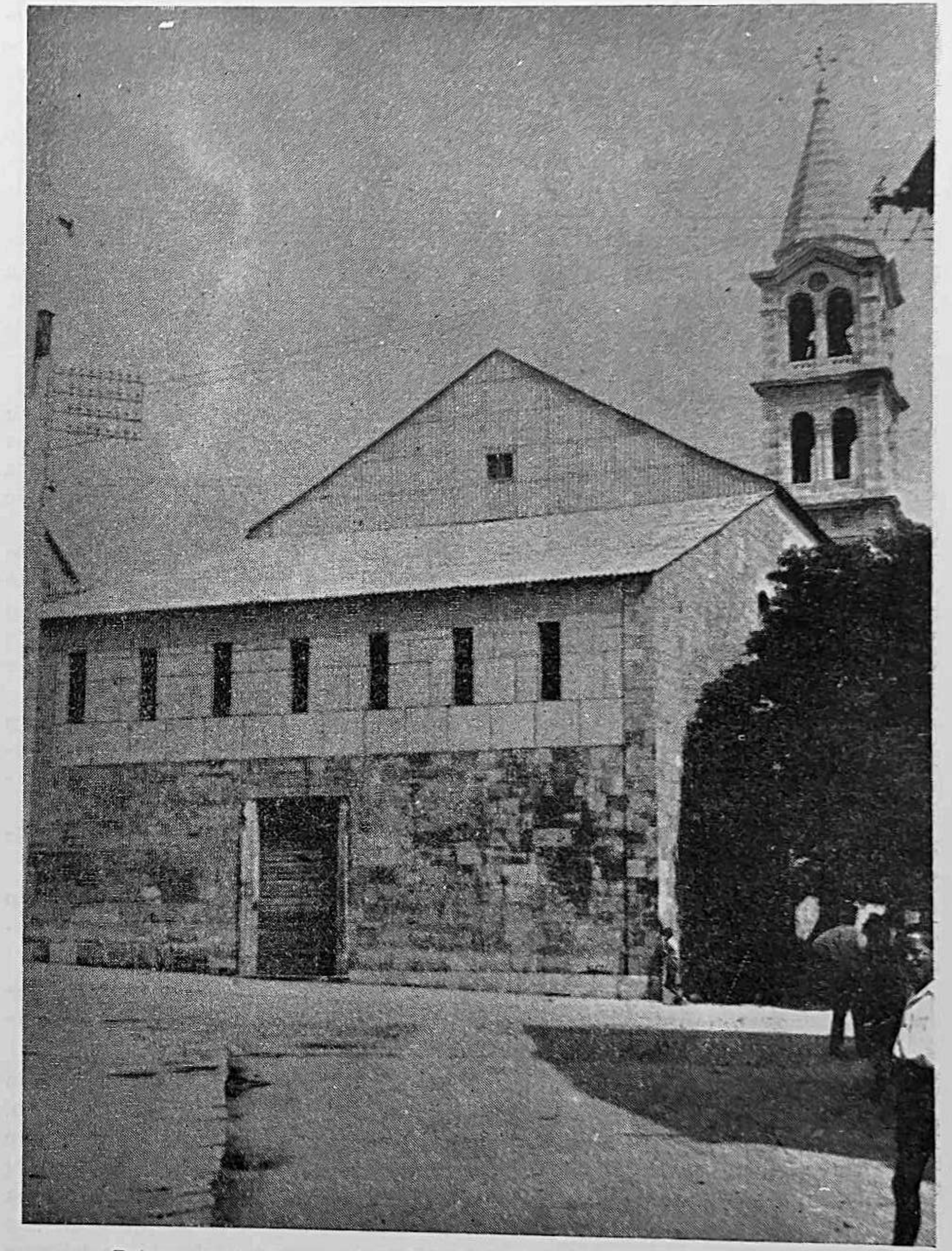

Privremena obnova Svetišta (fototeka sam. knjižnice u Sinju)

God. 1958. u mjesecu rujnu drvodjelsko poduzeće »Naprijed« iz Sinja izradilo je *24 nove velike klupe*, a trošak je podmirila gđa Anđa Rančić iz Amerike.

Bombardiranje, kako smo spomenuli, uništilo je oltare sv. Ivana i sv. Paulina. Provizorno su stavljena dva oltarića od drveta. Kako su u staroj samostanskoj crkvi u Makarskoj bila *dva lijepa oltara*, splitski klesar g. Ante Frank prenio ih je u Sinj. Sve je dijelove očistio, a oštećene popravio. Na 1. travnja spomenuti majstor započeo je postavljati oltar bl. Nikole Tavelića, a završio ga je 30. travnja. Dne 4. lipnja završio je i oltar sv. Paulina.

Oltari su za sinjsku crkvu bili maleni, pa im je podnožje podignuto na jednu stepenicu, a na vrhu im je postavljen križ.

Oltarska slika sv. Paulina, uz kojega se još nalaze sv. Jeronim, sv. Katarina i sv. Mihovil, bila je prigodom bombardiranja dosta oštećena. Isto tako je bila oštećena manja slka sv. Paulina koja se je na njegov dan nosila u procesiji. Obje su slike restaurirali u Zagrebu 1960. g. akademski slikar Bruno Bulić i Ivan Lončarić. B. Bulić je naslikao svojim iskusnim kistom bl. Nikolu Tavelića te je ta pala stavljena na novo postavljeni oltar.

Na dnu crkve postavljene su *dvije kamenice* za blagoslovljenu vodu što ih je isklesao A. Ušljebrka u svojem jednostavnom, primitivnom stilu koji veoma ugodno djeluje. Iste je godine, na preporuku o. Stanke Petrova, naručena slika za porcijunkulski oprost kod akad. slikara Gabrijela Jurkića. Ona prikazuje kako sv. Frano prima od Spasitelja oprost.

Na 19. studenog 1960. g. nabavljeno je *veliko Propelo.* Križ je nekada visio u kapeli pred kućom neke obitelji u Ljubljani. Radi proširivanja ceste morala se kapelica i križ ukloniti. Križ je prispio u potkrovlje te obitelji. Franc Jenko je upozorio na to propelo tadašnjeg sinjskog župnika o. S. Aračića koji ga je otkupio za sinjsku crkvu. Nešto kasnije nabavljene su od B. Bulića dvije velike slike: »Isus na križu« (15. XII 1960) i »Isusovo porođenje« (24. VII 1961).

God. 1961. stigla su iz Njemačke *dva obilna paketa crkvene robe i crkvenog posuđa*, što je služilo za obredne potrebe internacionalnog Euharistijskog Kongresa u Münchenu 1960. Za našu crkvu te je dragocjene uspomene dobio o. Venceslav Glibotić koji se tada nalazio u Münchenu.

Dne 6. ožujka iste godine gvardijan o. Vice Rosandić nabavio je *uređaje za razglas* s 12 megafona koji je kasnije još više proširen.

U popravljenoj zgradi starog sjemeništa uređena je 1962. g. u prizemlju do crkve *kapela* koja služi za nastavu vjeronauka, a u vrijeme Korizme i o Velikoj Gospi za ispovijedanje i pričešćivanje.

Nekako u to vrijeme stvorena je odluka da se poruši drveni plafon i napravi novi. Nacrte za te radove, veoma lijepo komponirane, napravio je *arhitekt Ante Barać*, pokazavši time svoj profinjeni ukus i veliko iskustvo.

Radove je izvodio Luka Šušnjara. Stavio je skele i rušio stari plafon. Na 6. i 7. srpnja dignut je prvi i drugi luk, a onda je slijedilo dalje 6 ostalih. Prigodom Velike Gospe radovi su obustavljeni. Prvih dana rujna započelo je žbukanje na plafonu. Na 21. rujna majstori su dali »lakadinu«, i to, po savjetu slikara Bulića, mjesto običnom pržinom, sitno mljevenim kamenom. Visoko na zidu su s obje strane otvoreni prozori; 13. studenog izrađivao se pjevački kor; 16. studenog počela se stavljati betonska ploča i prsobran. Maknute su željezne stepenice, a stavljene nove od betona. Sve je bilo dovršeno do 7. prosinca. Unutarnji izgled crkve bio je mnogo ljepši.

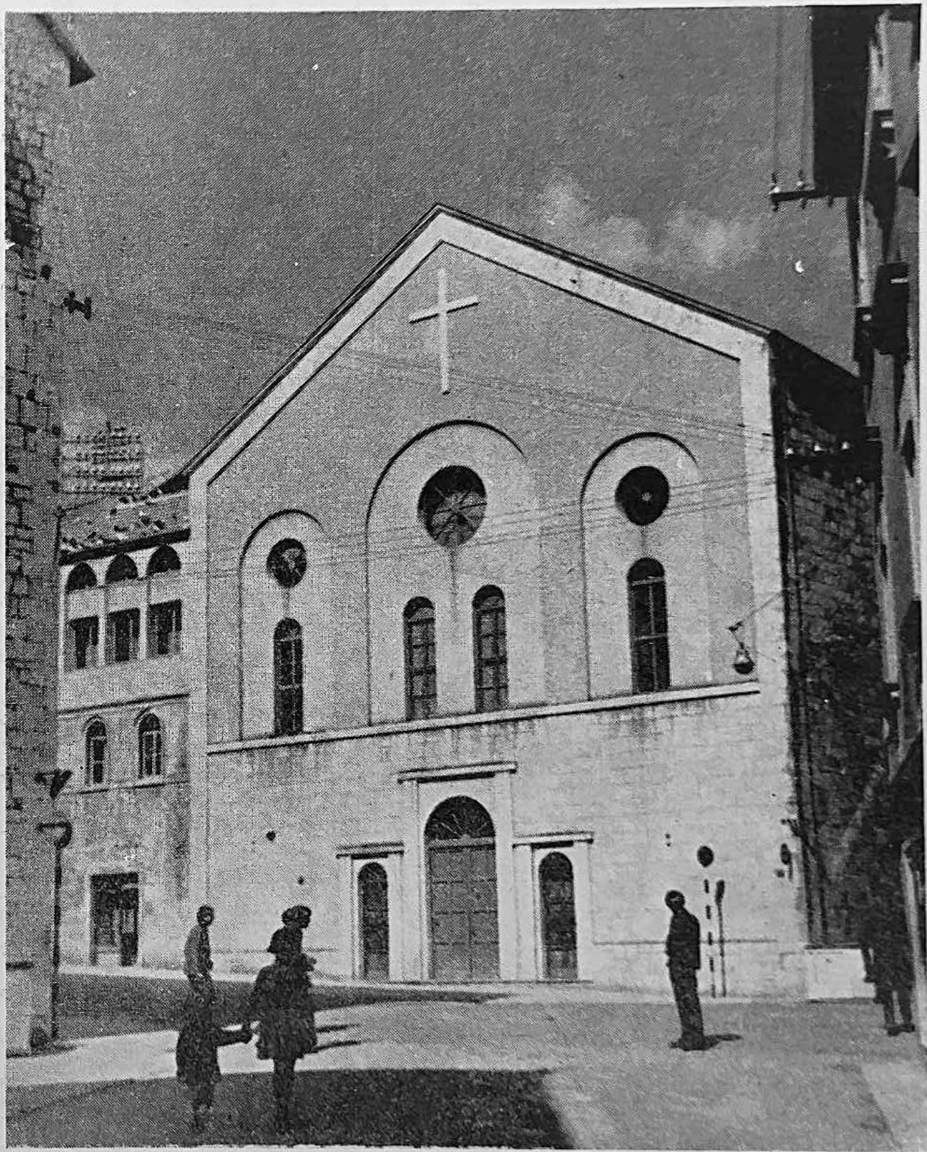

Pročelje obnovljenog Svetišta (fototeka sam. knjižnice u Sinju)

Konstrukcija je krova bačvastog oblika, dok je pjevački kor nešto isturen prema vani. Jednostavne linije djeluju veoma ugodno. Tom unutarnjem izgledu crkve trebalo je dati bojadisanjem novo ruho. Taj je posao povjeren *B. Buliću* koji je na stropu crkve kasein — tempera tehnikom naslikao pet velikih slika: nad orguljama »Anđeoski oktet«; nad lađom »sv. Franjo u dalmatinskom pejsažu« i »Uznesenje Gospino«; a u prezbiteriju »Presv. Trojstvo« i sliku »Janje sa vijencem oko vrata koje stoji na knjizi sa sedam pečata«.

Ivan Bilić iz Splita bojadisao je crkvu prema zamisli g. Bulića. Išlo se zatim da boje budu jednostavne i svijetle. Crkva je time, kao slikama g. Bulića, dobila svijetao izgled.

Zid ispod kora iste je godine (12. studenog) popločan od domaćeg crnog mramora koji se vadi u Veliću. Mramorne ploče dižu se u visini 145 cm, a izradilo ih je poduzeće »Sadra«.

Novi je ukras crkve *»Put križa«*, lijepo djelo kiparice *Mile Vod* koja je uspješno na 14 medaljona prikazala Isusovom glavom otajstva njegove Muke i smrti.

Polovicom prosinca konačno je u crkvi postavljena *nova električna instalacija*. Posljednji je rad bio osvjetljenje Gospine Slike i oltara. Glavni dio crkve osvjetljen je običnim električnim svjetlom, a neki dijelovi ispod kora i iza velikog oltara fluorescentnim svjetlom.

Svim tim radovima crkva je dobila nov, lijep i dostojan izgled.

Još treba spomenuti da je *Ante Delaš* izrezbario za kapelu sv. Križa krasni tabernakul od orahovine. Od figura se ističu: Pelikan, Agnus Dei (Janje), zatim ranjevački grb, a na vratima ostenzorij zaokružen vijugama vinove loze i klasovima pšenice. Po ostalim dijelovima ispreplicće se cvijeće u staroj hrvatskoj ornamentici. Osim toga A. Delaš je izrezbario za Misije 1963. g. lijepi misijski križ i klupu pred Gospinim oltarom.

Povijest Gospina svetišta je povijest našeg naroda: burna, teška i mukotrpna, ali uvijek otporna jer se obnavlja snagom dubinske vjere usko povezane *s Marijom* što se u Sinju slavi pod lijepim nazivom *Čudotvorne Gospe Sinjske*.

Dr O. KRSTO KRŽANIĆ

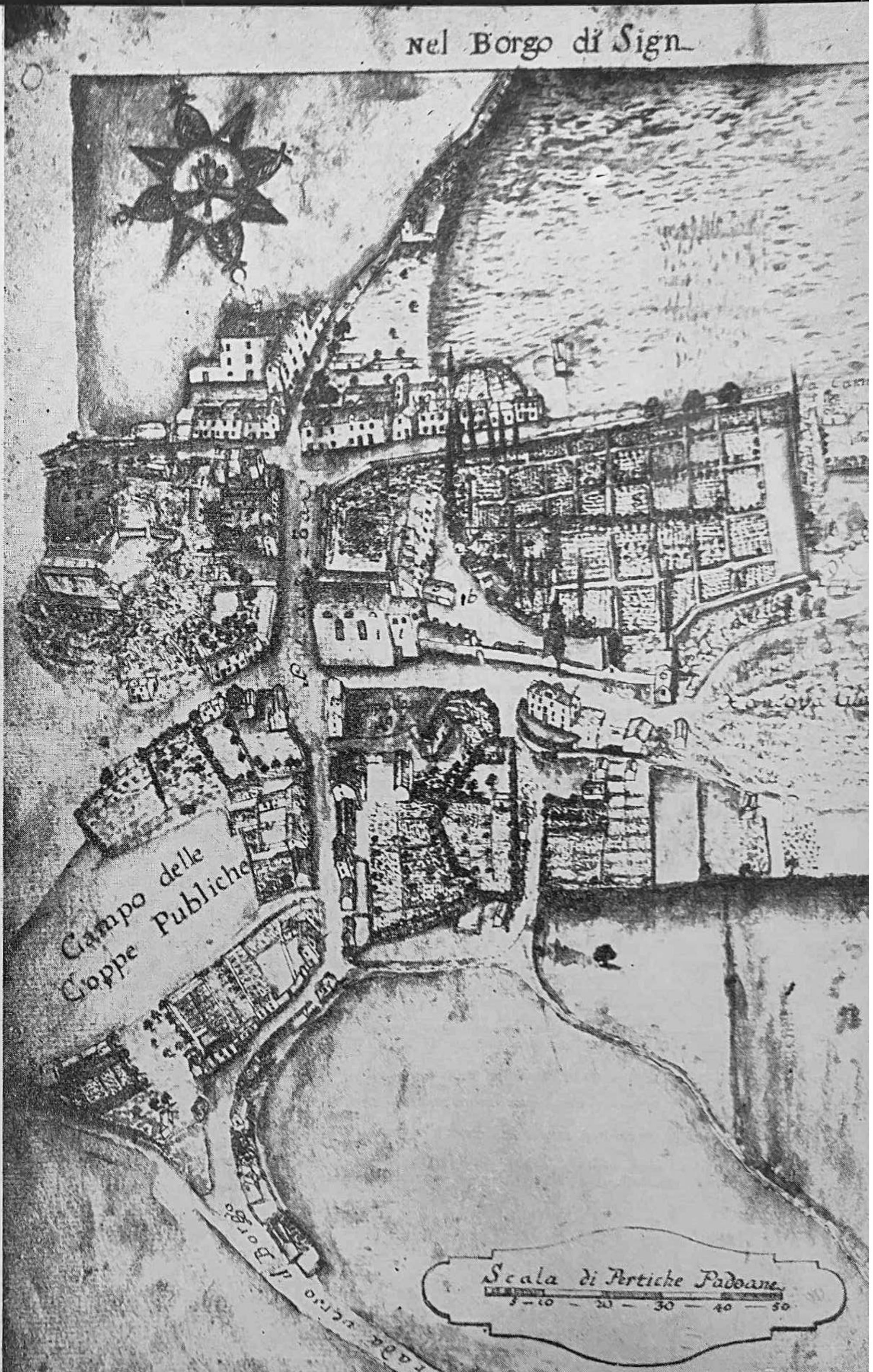

Središte Sinja 1780. g. što ga je napravio Petar Corir
(AAS, Samostanski zemljišnik, fol. 5)

CETINA — SREDNJOVJEKOVNA ŽUPANIJA I KNEŠTVO NELIPIĆA

Između dalmatinskog kamenara, na podnožju zelenih kraških polja, usred škrte prirode, udarane nedaćama vremena, varoši Dalmacije bila su malena ekonomska i kulturna središta. U njima se zrcalio život regije, jer su usko bile povezane sa selima koja su im davala ekonomsku osnovicu i popunjala ih ljudstvom. Te su varošice kroz povijest mijenjale svoju strukturu, dobivajući sve više oblik i sadržaj gradova. Stoga je promatranje razvoja tih slikovitih mjesta ne samo zanimljivo nego i korisno. Dvjestapedesetogodišnjica pobjede nad Turcima prigoda nam je da pridonesemo osvijetljenju dviju perioda Sinja i njegove okolice.

1. — Poslije pada Sirmiuma (584. g.) avarska i slavenska plemena prodirala su iz godine u godinu preko Save i Dunava.[1] U vrijeme rata, što se s prekidima vodio kroz deset godina (592-602)) između Bizanta i avarsko-slavenskih plemena, u pismima pape Grgura I (590-604) javlja se zabrinutost nad uspjesima Avara i Slavena, ali i veselje što je prefekt Ilirika Jobin (592) nekako uspio oporaviti provinciju od udaraca barbara.[2] Ipak su ubrzo ti napadaji postajali sve teži i sam se papa, dok dijeli žalost salonitanskog biskupa Maksima zbog čestih provala Slavena, bojao da ne prodru i u Italiju.[3]

Pobuna bizantinskih vojnika u Sklaviniji krajem 602. g. uništila je posljednji pokušaj Bizanta da osigura svoju granicu na Balkanu. Slaba vladavina cara Foke (602-610), praćena pobunama, te teški rat s Perzijom u vrijeme cara Heraklija (610-641) omogućio je avarsko-slavenskim četama lagani prelaz na Balkan.[4]

---

[1]) Od brojne literature koja obrađuje uopće našu ranu srednjovjekovnu povijest spominjemo: Historija naroda Jugoslavije I, Zagreb 1953; F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, u kojoj Šišić donosi teorije o doseljenju Hrvata i Srba na str. 236—266; Vj. Klaić, Povjest Hrvata, sv. I, Zagreb 1899; T. Smičiklas, Poviest Hrvatska, sv. I, Zagreb 1882; P. Skok, Dolazak Slovena na Mediteran, Split 1934, 74; G. Novak, Prošlost Dalmacije, sv. I, Zagreb 1944; B. Grafenauer, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogenita o doseljenju Hrvata, u Historijski zbornik I—II, Zagreb 1952, str. 1—56.

[2]) F. Rački, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, MSHSM VII, str. 239; papa piše u mjesecu ožujku 592. g. da se veseli što »ut quam ex una parte flagello barbaricae vastationis ulcerat, hanc ex alia per eminentiam tuam (prefekta Jobina, op. p.), quasi per superductam salutem, curet«.

[3]) F. Rački, Documenta, str. 258; papa se 600. g. u pismu Maksimu boji da će Slaveni preko Istre provaliti u Italiju.

[4]) G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, Beograd 1939, str. 103. naglašava kako je to razdoblje granično doba između ranobizantiske države i srednjovjekovnoga grčkoga carstva usredotočenog u Bizantu.

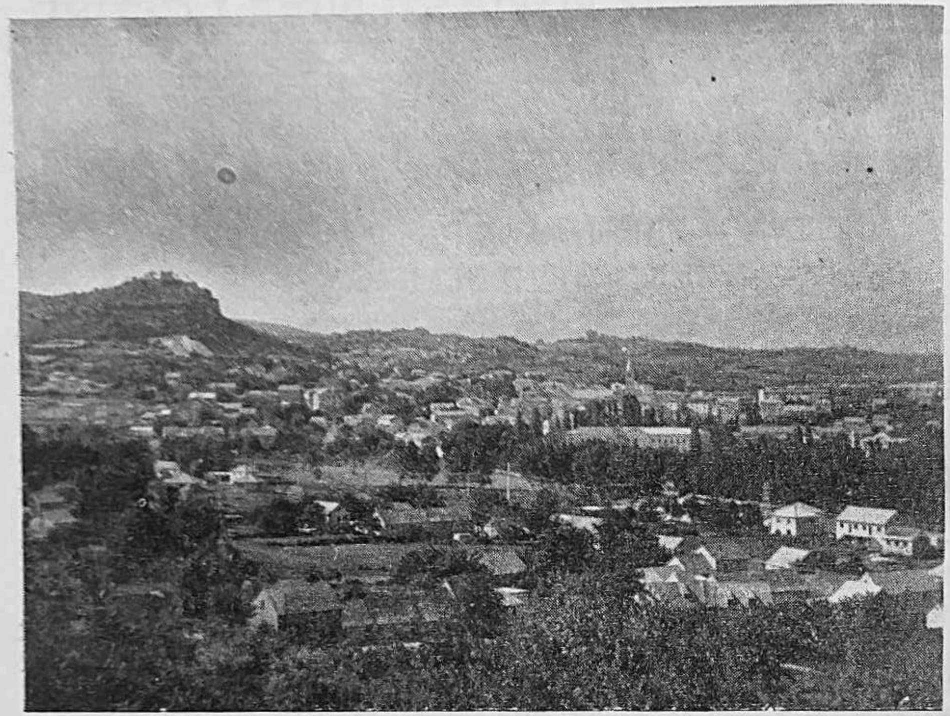

Panorama Sinja

Uz ostale rimske gradove, što su u tom razdoblju pali, srušena je 614. g. i »duga Salona« (Solin), središte rimsko-bizantiske uprave u Dalmaciji. Tom prigodom, ako ne još prije, Avari i Slaveni zauzeli su *plodnu dolinu Cetine srušivši Aequum (Čitluk)*, te se nastanili na obroncima zelenog polja.

Zauzimanje tog teritorija, zgodnog za ispašu još tada nomadskih plemena, sudbina romansko-ilirskog stanovništva, koje se dijelom povuklo u brdovitije zagorske predjele, te povlačenje samih Avara s područja Cetine poslije 626. g. obavijeno je tamom.

Slaveni-Hrvati nastanivši se zastalno uz polje ostavili su uspomenu na staro stanovništvo u toponimima,[5] prihvativši ih od starosjedilaca koji su pomalo došli u vezu s Hrvatima. Rodovi, nastanjeni u dolini rijeke Cetine, nastavili su proces društvenog raslojavanja koje je počelo još u vrijeme seoba i pomalo je rod zamijenila seoska općina, vezana uz visoravni ili padine planina.

Nekako u tim vremenima širilo se pomalo *kršćanstvo* Cetinom po svoj prilici preko svećenika iz obližnjeg Splita. U vrijeme nadmoći Franaka misionarsko se djelovanje moglo pojačati i na tom području.

Nažalost ostaci materijalne kulture, važne za osvijetljenje života, nisu dovoljno istraženi. Ipak, na terenu samog Sinja otkriveno je u posljednje vrijeme nedaleko puta što vodi prema Ruduši, na njivi iza Delićeve kuće, *nekoliko grobova* po svoj prilici iz starohrvatskog vremena, ali oni nisu posebno ispitani.[6] Mnogo je važniji *zlatni nalaz u ženskom grobu bez kamene ograde (bedrenjače) na Trilju* sa zlatnicima bizantinskog cara Konstantina V Kopronima (741-775) stavljenim u grob kao popudbina (mrtvacu u usta).[7] Oblik groba i nađeni novac upućuju na to da je zlatni nakit iz VIII st., te bi prema tome bio najstariji slavenski nalaz u našim krajevima. Ogrlica nizom filigramski izrađenih jagodica, tri para naušnica s grozdolikim privjeskom, jedan prsten i par puceta pripadaju doduše bizantinskom krugu izradbe, ali je takav rad sigurno poslužio kao poticaj razvoju domaćeg obrta. Puceta iz toga starog groba, koja s jedne strane imaju glatku polovinu dok je druga urešena granuliranim zrncima, veoma su slična srebrnim pucetima što su se gotovo do danas izrađivala u dolini Cetine. Taj nalaz, s drugim brojnim nalazima novca Konstantina V Kopronima u Dalmaciji, prema Lj. Karamanu, govori i o politici Bizanta koji je poslije gubitka Ravene (750-751) nastojao zlatnicima očuvati mir dalmatinskih gradova. Osamljeni triljski nalaz govori i o razvoju raslojavanja društva na terenu Cetine od dolaska Hrvata do X st. kad je Konstantin Porfirogenit (910-959) ubrojio kraj Cetine među županije hrvatske države.

Iz tog razdoblja (IX-X st.) značajna je *crkva sv. Mihovila* u obliku šest apsida (šesterolist) na bunarskoj glavici kod Miholjače u Brnazima s predgradnjom ili dogradnjom.[8] Ona se stilski povezuje s crkvicom sv. Trojice u Splitu, ostacima crkve sv. Mihovila u Pridrazi kod Novigrada i još neobjavljenim iskopinama crkve u Kašiću kod Benkovca. Ta je crkva uključivala područje oko Sinja u onu plodnu, po oblicima i broju, arhitektonsku djelatnost, uz Branimirovu crkvu na Muću i onu u Koljanima. Te iskopine, detaljno izvedene od St. Gunjače, ukazuju na mogućnost većeg naselja u blizini Miholjače.

U starohrvatskom razdoblju sigurno je postojala *crkva u Grabu* na današnjem groblju, odakle je fragment pletera što se nalazi u Sinju kod velikog ljubitelja starina Josipa Britvića. Postojala je tradicija da je jedna crkvica iz tog razdoblja morala biti *kod Panja u Hrvacima* gdje je svojedobno istraživao L. Marun.[9]

U nepotpunom popisu hrvatskih županija *Konstantin Porfirogenit*[10] ubraja i *Cetinsku (Tzentzena)*[11] *županiju.* Ona se prvotno prostirala gornjim i sred-

---

[5]) Od starog stanovništva Hrvati su prihvatili toponime: Cetina (vidi bilj. 11), Sinj (vidi bilj. 14), Rumin, Trilj, Gardun, Dicmo i dr.

[6]) St. Gunjača, Rad muzeja hrvatskih starina u godnii 1952, Starohrvatska prosvjeta, S-III, IV, Zagreb 1955, str. 232.

[7]) Lj. Karaman, Zlatni nalaz na Trilju nedaleko Sinja, Bullettino di archeologia e storia dalmata, Split, 1921, str. 3–20; Korošec s arheolozima iz Srbije smatrali su da je nalaz najranije iz kraja IX st. ili vjerojatnije iz nešto kasnije u X st. No, Karaman na temelju grobne jame bez kamene ograde, kao i nađenog novca u ustima mrtvaca smatra da se nalaz može datirati u VIII st. Vidi Lj. Karaman, Glose nekojim pitanjima slavenske arheologije, Bullettino 1952, str. 55–73.

[8]) St. Gunjača, Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima kod Sinja, Starohrvatska prosvjeta, S-III, IV, Zagreb 1955, str. 85–134. Mogli bismo ovdje spomenuti da se jedan fragment pletera i jedan komad iz starokršćanskog doba nalaze u Arheološkoj zbirci franjevačkog samostana u Sinju, a nađeni su ili bolje upotpunjeni poslije iskapanja St. Gunjače.

[9]) Te smo podatke dobili od o. o. N. Gabrića i A. Jadrijevića. Sigurno su i starokršćanska crkva ispod same sinjske tvrđave, zatim na Panju u Hrvacama, u Otoku i Grabu i drugdje služile za kult u starohrvatskom razdoblju, dok su moguće postojale i u Lučanima, Krinu, Turjacima, ali je sve to nažalost slabo istraženo; nešto pletera našao je svojedobno o. B. Šarić negdje u Cetini, a nalazi se u Arheološkoj zbirci samostana u Sinju.

[10]) F. Rački, Documenta, str. 400. Među nastanjene gradove krštene Hrvatske Konstantin Porfirogenit ubraja i »Belitzin«. Neki su smatrali da bi to mogao biti Velić ispod kasnije tvrđave Cačvine (v. Documenta str. 413), dok Vj. Klaić misli da su to Bilice kod Šibenika, što je vjerojatnije (Vj. hrv. arh. društva 1880, Zagreb str. 107).

[11]) Imenom Cetina nazivala se rijeka, županija, grad i krajina. Taj je naziv ilirskog podrijekla, a osnova mu je Kent = konj i odatle je nastalo ilirsko ime Kentona (Konjsko), što je u obliku Cetina, kao ime rijeke, ostalo sve do danas. Hrvati su preuzeli od staro-

njim tokom rijeke Cetine, nekako od izvora rijeke do ispod Trilja. No, kasnije između X i XII st., svakako prije 1185. g., izdvojio se sjeverni dio sa središtem na izvoru Cetine gdje je bio srednjovjekovni grad Vrh Rika.[12]

Međa između tih dviju županija bila je kod Dragovićke gudure, i to s desne strane »Drage« između sela Otišića i Maljkova, a s lijeve strane obroncima Prologa između Dragovića i Laktaca. Prema jugu desna se granica županije Cetina kretala Svilajom, Plišivicom, Visočicom, Visokom, Čemernicom i Trapošnikom[13] na Cetini ispod Nutjaka; lijevom stranom granica je išla kosama Prologa, Kamešnice, i Tovarnice, a zatim je zaobilazila Čačvinu kao krajnu tvrđavu Cetinske županije i spuštala se ispod Trilja na rijeku Cetinu.

Središte same županije bilo je u tvrdom gradu Sinju što se dizao na kamenoj uzvisini iznad staroga ilirskog naselja *Osini*.[14] Položaj je toga grada bio na veoma zgodnom mjestu i teško osvojiv. Visoko podignut nad cijelom krajinom pružao se s njega lijep pogled prema Dinari od daleke Čačvine nekako do Peruče. Putovi što su išli od Bosne ili Knina prema Splitu kretali su ispod vrletne sinjske utvrde. Stoga se na tom mjestu razvila tvrđava kraljevskog župana i kasnije grad cetinskih knezova kada se 21. XI 1345. g. prvi put javlja ime Sinj, dok se ispod same tvrđave nalazila malena varoš Cetina.

Bilo je mišljenja po kojem bi središte Cetinske županije bio još neutvrđeni lokalitet *Stolac*, što je St. Gunjača nedvojbeno odbacio.[15] Kako se županija Cetina spominje »mnogo prije nego doznajemo da je spomenuti Sinj bio njeno

---

sjedilaca to ime, mimoišavši grčko-rimsko, dodavši mu nazal »Centina« koji se danas izgubio. O tome opširnije: D. Rendić-Miočević, Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba (II), u HZ 1950, I—IV, str. 225—226; Br. Žganjer, Kelti u Iliriku, Vj. za arh. i hist. Dalmatinsku, LIII, Split 1952, str. 18—19. Lingvisti su našli dodira između Cetine i Hippios, kako su Grci nazivali Cetinu i to bi bio prevod ilirskog naziva Kentona, tj. Konjska rijeka. Staro mišljenje da se u donjem dijelu rijeka Cetina nazivala u vrijeme Rimljana Tilurus definitivno je odbačeno zaslugom St. Gunjače (Topografska pitanja na teritoriju stare Cetinske županije s ekskursima o ubikaciji Setovije i Tiluriuma, Split 1937, str. 39—46, unaprijed cit. Topografska pitanja). Ipak je zanimljivo da o. G. Vinjalić ubicira Tilurus na Gardunu u rukopisu svoje povijesti.

12) St. Gunjača, Topografska pitanja, str. 11.

13) M. Barada (Hrvatski vlasteoski feudalizam, Djela JAZU 44, Zagreb 1952, str. 23) postavlja granicu Kliške županije prema Zagori preko Kozjaka i Mosora današnjim Konjskim, Dugopoljem i Gornjim Poljicima, dok St. Gunjača misli da je, na temelju jedne poljičke isprave, i Dicmo pripadalo Kliškoj županiji. Vidi Topografska pitanja, str. 11, bilj. 9.

14) Današnji oblik imena Sinj prvi put se javlja 21. XI 1345. g. jer je bilješku iz 1322. g. koja se uzimala kao najraniji spomen Sinja, St. Gunjača s pravom odbacio (Ubikacija srednjovjekovnog castruma Brečevo, Rad JAZU, knj. 311, Zagreb 1957, str. 223). Već je P. Skok, protivno od Miklošića, utvrdio da je Sinj predslavenska riječ, rimska ili ilirska, kojoj se ne zna značenje. Ta je pretpostavka potvrđena kad je 1938. g. nađena pod bedemima sinjske tvrđave oštećena rimska ara posvećena geniju Osinjana. Od tog naselja ilirske općine Osini iz rimskog doba na teritoriju današnjeg Sinja nastao je srednjovjekovni naziv za kastrum, podignut na zgodnom brežuljku, a kasnije prešao na varoš ispod zidina starog Sinja. Vidi opširnije: P. Skok, Prilozi ispitivanju hrvatskih imena mjesta, u Nastavnom vjesniku, knj. XXX, Zagreb 1921, sv. 1. i 2, str. 18; o. A. Jadrijević, Novi rimski natpis s grada Sinja, Vj. za arh. i hist. dalmatinsku, LI, Split 1940, str. 157—158; Br. Gabričević, Dvije ilirske općine s područja Vrlike, u Vj. za arh. i hist. dalmatinsku, LV, str. 110.

15) St. Gunjača, Topografska pitanja, str. 17. Ubikacija Stoca u Cetinskoj županiji davala je muke i do danas nije riješena. O. S. Milinović stavljao ga je u Lučane na mjestu »Gradina« (Cetinski knez Domaldo, Zadar 1886, str. 40) Za njim se povodi Ć. Kalebić (Povjesni prilozi topografiji gradova i tvrđava u župi Cetini, Vj. za arh. i hist. dalmatinsku, 1932, str. 296—300). Jednako se za Milinovićem povodi St. Zlatović (Topografičke crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve, Starohrvatska prosvjeta, Knin 1897, str. 11). F. Šišić je sumnjao da bi Stolac mogao biti današnji Sinj (Povijest Hrvata, str. 673). L. Katić je dobro primijetio da će nedovoljan i dosta nejasan opis tog dobra splitske nadbiskupije teško omogućiti ubikaciju tog lokaliteta (Reambulacija dobara splitskog nadbiskupa 1937. godine, Starohrvatska prosvjeta, S-III, V, Zagreb 1956, str. 160—161.

sjedište, a ime županije obično se uzimnje po njenom sjedištu«,[16] St. Gunjača je želio dokazati da je makar neko vrijeme postojao »castrum Cetina« kao sjedište županije, nezavisno od srednjovjekovne tvrđave Sinj. Međutim, ima županija i kod popisa Konstantina Porfirogenita, kao Primorska i Plivska, koje se ne zovu po gradovima, nego po moru i rijeci. Pretpostavivši da je takav grad morao prije XIV st. postojati nešto dalje od sinjske tvrđave, St. Gunjača je usvojio mišljenje D. Farlatija, samo što on nije nikakav dokumenat, kako ga on nazivlje, nego pisac koji je smatrao da se na otoku što ga čini rijeka Cetina nalazio stari kastrum Cetina. Farlati je sigurno donio tradiciju XVIII st. koju je čuo od svojih suvremenika. Taj kastrum St. Gunjača ubicira na »Gradini«, Bilokapića glavici,[17] između današnjih Otoka i Udovičića, ali bez arheološkog zahvata ne može se to pitanje upotpunosti riješiti.

Dokazi St. Gunjače nisu dovoljno jaki da bi nas mogli uvjeriti u postojanje kastruma Cetine dalje od sinjske tvrđave prije XIV st., a koji bi bio središte Cetinske županije, jer su svi izvori na koje se on pozivlje iz kasnijeg razdoblja.

Od navedenih izvora najviše bi vjerojatnosti za postojanje kastruma Cetine bila isprava iz 1377. g. koju je St. Gunjača donio djelomično i gdje se spominju kaštelani Cetine i Čačvine. Međutim, ta je isprava izdana pred crkvom Male braće u Cetini,[18] a znade se da je sv. Marija bila u Cetini »poda Vsinjem«.[19] Juraj Cetinjan, koji je 1476. g. kao župnik Cetine odveo stotinjak obitelji na otok Olib, morao bi prema St. Gunjači biti župnik u Cetini udaljenoj od Sinja jer su u Cetini pod Sinjem prema njemu bili župnici franjevci. Međutim, Juraj je mogao bit župnik u Cetini pod Sinjem jer franjevci sv. Marije nisu bili župnici u Cetini, kako se može vidjeti iz fundacione isprave samostana (1357) gdje se uz dozvolu gradnje naglašava da se moraju čuvati neokrnjena prava župske crkve.[20] Podaci iz depeša općeg providura D. Moceniga o turskim četama u Cetini i Sinju mogu se odnositi i na Cetini-varošu pod sinjskom tvrđavom. Nevjerojatno je da bi oštrom oku špijuna općeg providura J. Foscarinija iz 1572. g. izbjegla »znamenita« tvrđava Cetina[21] kad bi ona tada bila postojala. Nema spomena nekoj tvrđavi Cetini ni u opisu bosanskog pašaluka iz poslije 1624. g.[22] Ni Evlija Čelebija ne spominje takvu tvrđavu, iako putuje s Melek Ahmed pašom 1660. g. iz Livna na Han i Sinj da bi popravljali i pregledavali turske tvrđave.[23] Opći providur N. Z. Papadopolo, kako donosi St. Gunjača, govori 1756. g. o »borgo della piazza«, to jest o varoši ispod sinjske tvrđave, i ona se kao i u srednjem vijeku tako i u XVIII st. nazivala imenom Cetina. Tako je opći providur M. Zane dao 28. svibnja 1705. g. jedan dio fiskal-

---

16) St. Gunjača, Topografska pitanja, str. 19.

17) Isti, str. 25.

18) St. Gunjača, Cetinski knez Ivan I Nelipić, separat iz kalendara Napredak, Sarajevo 1937, str. 12.

19) Đ. Šurmin, Acta Croatica, u Mon. hist. iur. SM, VI, str. 136. Ban Ivaniš je dao Dminoslava »u službu crikvi svete Marije pod Vsinjem«.

20) C. D. XII, str. 406—407: »... et qualibet alia constitutione contraria nequamquam obstantibus, iure parochialis ecclesiae ac cuiuslibet alterius ...«

21) I. Grgić, Opis kliškog sandžakata s ove strane Velebita i Dinare iz godine 1572, Zadarska revija IV, Zadar 1957, str. 257—261.

22) F. Rački, Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskoga pašaluka, Starine JAZU, XIV, Zagreb 1882, str. 173—195.

23) Evdija Čelebija, Putopis, odlomci o jugoslavenskim zemljama, Sarajevo 1957, str. 168—170.

ne desetine franjevcima da bi sagradili crkvu »in Cettina«.[24] Takvih primjera ima mnogo. Mogli bismo spomenuti da u štampanoj knjizi propovijedi, što ju je izdao glasoviti junak don Ivan Filipović—Grčić, Filipović sam sebe naziva »misnik i kapalir svetoga Marka ispod Sinja u Cetini arhipiskupie splicke«.[25] Tek polovicom XVIII st. naziv Sinj prelazi s tvrđave na varoš nastalu ispod nje.

Ta malena varoš ispod tvrđave Vsinja u XIV st. nazivala se *Cetina*. Ukoliko se odbaci darovnica Andrije II (1205-1236) knezu Domaldu iz 1210. g. kao falsifikat, što je dokazao Držislav Švob,[26] onda se kastrum Cetina pojavljuje u isto vrijeme kad i kastrum Sinj, tek od ugovora između kralja i Ivana Nelipića 1345. g.[27] Sam je St. Gunjača dosta kasnije, opažajući da se u preliminarnom ugovoru iz 1345. g. spominje *»castrum Ceth«*, a u konačnom *»castrum Zyn«*, pravilno zaključio da je *»Sinj utvrda, koja je pripadala naselju Cetini«*.[28] U naselju Nelipići su podigli malenu tvrđavicu Kamičac, nazvanu prema njihovoj djedovini, kastrumu na Krci, te se moguće zbog toga i sama varoš tu i tamo nazivlje kastrumom, dok je središte same županije bilo na visokom, kamenom brežuljku tvrđave Sinja.

Na sjevero-zapadnom dijelu Cetine, ispod Svilaje, a na uzvisini iznad visoravni gdje se danas prostire selo Potravlje, nalazila se tvrđava *Travnik* koja se prvi put spominje u Ljudevitovoj ispravi 9. listopada 1372. g.[29] Ta je tvrđava, još neispitana, bila na zgodnom položaju i branila je dolinu Ribaričkog polja kroz koju teče Cetina i prelaze preko Svilaje i Plišivice, dok joj je preglednost prema Dinari bila odlična. Taj kraj oko Potravlja bogat je nalazima, ali je nedovoljno ispitan. Na južnom dijelu sela, u Grudinama nađena su 32 starohrvatska groba s naušnicama, aplikama, prstenjima i jednim parom ostruga iz XIII i XIV st. Tu su ostaci neke stare crkve uz koju se nalaze stećci.[30] Jednako u susjednom Maljkovu, a prema Sinju na Peruči, ima dosta ostataka grobova koji govore o životu na obroncima Svilaje uz dolinu Cetine prema Koljanima gdje je bila velebna starohrvatska crkva.[31]

---

[24]) Historijski arhiv Zadar (HAZ), Spisi gen. prov. M. Zane, II, 159. U našem radu u toj ustanovi našli smo svestranu pomoć upravitelja kao i cijelog osoblja, te na njoj i ovim putem toplo zahvaljujemo. Takvih dokumenata ima dosta i u samostanskom arhivu, a na pismima upućenim o. P. Vučkoviću uvijek je označeno kao mjesto njegova boravka Cetina.

[25]) Ivan Filipović, Beside Divkovića svarhu evandjelja nediljnieh priko svega godišća; koe beside iz razlikieh dnaukih knjiga privede ispisa; i složi bogoljubni bogoslovac fra Matie Divković iz Jelaška, reda svetoga Frančeška iz provincie primenkom Bosne Ardjentine. U koiese besidah zdrže mnoge stvari vele vridne i korisne koliko za redovnike, toliko za svitovanje ljude, kako se ovito vidi vatenjem ove knjige, Ia dom Ivan Filipović ili Garuić misnik i kapalir svetoga Marka ispod Sinja u Cetini arkibiskupie splicke učini ponoviti štampu budući pomanjkala i malo iese naodeći knjige imenovane svarhu evandjelja pga fra Matia Divkovića u kom nemanjka ništa veće sve onako kakoie i parvlje štampano poštovanim redovnikom i devotim karšćanom, s moim trudom i s velikom pomnjom i mećem znamenje križ svetoga Marka. Prištampa u Mleci porodjenju Isusovu na A D 1704. Svoj trud je Filipović prikazao i posvetio splitskom nadbiskupu »gnu Stipanu Kuzmi arkibiskupu splitskomu i parvoniu sve harvaske zemlje«.

[26]) Držislav Švob, Komes Domald, Naučna misao, III-IV, Zagreb 1955, str. 9. i sl. Njegovu argumentaciju donijet ćemo kasnije.

[27]) C. C. D. XI, str. 249—252.

[28]) St. Gunjača, Tiniensia Archaelogica — Historica — Topographica II, Starohrvatska prosvjeta, Zagreb 1960, str. 46. bilj. 150.

[29]) C. D. XIV, str. 440—441; prema tome se Travnik i Čavčina ranije spominju u izvorima nego što ih postavlja M. Vego (Naselja bosanske srednjevjekovne države, Sarajevo 1957, str. 116—117 i 27).

[30]) Gunjača, Rad muzeja hrvatskih starina u g. 1953, Starohrvatska prosvjeta, S-III, V, Zagreb 1956, str. 208. Ima ostataka neke građevine na jednom prelazu preko Svilaje iznad Potravlja i narod ih smatra starom crkvom, te ih nazivlje Crkvina povezujući priče uz te ruševine. Vidi St. Grčić, Sinjske narodne pjesme i pričanja, Split 1920, str. 203.

[31]) F. Radić, Ostaci starinske crkve i groblja u Gornjim Koljanima kod Vrlike, Starohrvatska prosvjeta, Knin 1900, str. 3-4, 1901, g. 1-2, 3-12.

Na protivnom kraju županije, prema Imotskoj županiji, nalazila se tvrđava *Čačvina* koja se prvi put javlja u istoj ispravi kad i Travnik (1372). Ta se tvrđava nalazi na visokom brežuljku i gospodari prodolincm što ide od kamene visoravni Aržana prema Sinjskom polju. Kako je put za Bosnu u srednjem, a i u novom vijeku, kretao tim dolinama i visoravnima gdje su se nalazili vlaški katuni, Čačvina je bila ekonomski i strateški veoma važna.

Ispod Trilja, na granici između Cetinske županije i Poljičke knežije, dizala se na desnoj strani Cetine malena kula *Nutjak* (Nućak) koja je čuvala prelaz preko rijeke. Ta se tvrđava spominje u Poljičkom statutu i odigrala je obrambenu ulogu u kasnijim borbama protiv Turaka.[32]

Stariji su pisci stavljali *»castrum Brez«* iz 1345. g. unutar granica Cetinske županije i razno ga lokalizirali.[33] St. Gunjača je konačno dokazao da se Brečevo nalazilo izvan granica Cetinske županije i to kod potoka Vrbe prema selu Bračević, nedaleko Mućа.[34] O. St. Zlatović spominje i *kulu Vir (Zavirje)* na podnožju Kamešnice, iznad današnjeg sela Otoka.[35]

Između tih surih tvrđava i kula uz Cetinu nizala su se sela[36] gdje je živjelo stanovništvo baveći se ratarstvom i stočarstvom. To se stanovništvo u vrijeme narodnih vladara uključivalo u državni i društveni život srednjovjekovne Hrvatske.

Možemo pretpostaviti da su bolja polja uz tvrđave pripadale hrvatskim knezovima i kraljevima kao kraljevski posjed na kojima su župani vršili dužnost kraljevskih činovnika.[37]

Prvi se *cetinski župan* spominje *Dragomir* 1069. g. u ispravi Petra Krešimira.[38] Zatim se 1070. g. u darovnici Radovanovoj sv. Krševanu[39] spominje *Vučina*, dok u istoj, ali interpoliranoj, župan Vojin »zatinstico«. U vremenu kad je za Zvonimira ustanova župana prevladala u Hrvatskoj (1078) župan *»Pribina cetinstici«* je uz vladara kad on, u moguće falsificiranoj ispravi, daje župu Cetinu splitskom nadbiskupu Lovri.[40] Sumnjamo da je *Višen* u Zvonimirovoj ispravi iz 1088. g. bio cetinski župan jer je ta isprava falsifikat,[41] iako bismo

---

[32]) St. Gunjača, Topografska pitanja, str. 11; A Pavić Pfauenthal, Poljički statut, Sarajevo 1908, str. 34.

[33]) St. Zlatović ga postavlja na jug Kukuzova klanca (Topografičke crtice, str. 11); C. Kalebić ga stavlja na Čukovu gredu na Gornjem Muću (Povjesni prilozi, str. 303).

[34]) St. Gunjača, Ubikacija srednjovjekovnog castruma Brečevo, n. d., str. 219-237.

[35]) St. Zlatović u Topografičkim crticama veli da su Vir Turci osvojili 1536. g. i napustili. On tvrdi da se vide ostaci podruma i razrovane ograde koje narod nazivlje Manastirine, a dolina se pod brijegom zove Zavirje.

[36]) St. Gunjača nabraja ova sela u cetinskoj županiji: Trilj, Čaporice, Brodarić, Vedrine, Košute, Živinić, Bitelić, Laktac, Hrvace, Mrgude, Suhač, Lučane, Radošić.

[37]) Stariji su pisci smatrali da su župani u vrijeme narodnih vladara bili plemenski župani s nasljednim pravom unutar plemenskog teritorija ili županije (F. Šišić, Povijest Hrvata, I, str. 673-674). M. Kostrenčić smatra da su županije izrazito teritorijalne, a ne plemenske ili osobne jedinice. Prema tome županije su nastale tek u Dalmaciji nakon doseljenja, a župani, vojni pratioci vojvode, vršili su vlast u ime vojvoda u tim teritorijalnim jedinicama (Nacrt historije Hrvatske države i hrvatskog prava, Zagreb 1956, str. 138) M. Barada je analizom Kliške županije jasno dokazao da su vladarska dobra (regale territorium) temelj državne hrvatske vlasti i da se razlikuju vladarski posjedi od privatnih što su pripadala kućnim ili porodičnim zajednicama (Hrvatski vlasteoski feudalizam, Djela JAZU knj. 44, Zagreb 1952, str. 23). N. Klaić, slažući se s tom slikom županije u vrijeme narodnih vladara, s pravom primjećuje da župani nisu davali imena županijama kojima su upravljali, kako to misli M. Kostrenčić (Postanak plemstva »dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske«, U HZ XI-XII, Zagreb 1956, str. 128).

[38]) F. Rački Documenta, str. 74; te godine bila je 25 indikcija i nije potrebno bilježiti s »XX/V«. Vidi H. Grotefend, Taschenbuch der Zeitrechnung, Hannover 1960, str. 138.

[39]) F. Rački, Documenta, str. 82-83.

[40]) Isti, str. 116-117.

[41]) Isti, str. 148-149; V. Novak, Dva splitska falsifikata, u Strena Buliciana, Zagreb 1924, str. 547,569.

uzimajući u obzir da je taj falsifikat nastao već u XII st., mogli pretpostavljati da je uspomena na Višena kao cetinskog župana bila još živa.[42] Konačno u vrijeme Arpadovića bio je cetinski župan *Mirata* oko 1145. g.[43] Djelovanje tih župana nije nam pobliže poznato jer se u ispravama pojavljuju u kraljevskoj pratnji samo kao svjedoci.

Nažalost, zbog nedostatka izvora ne može se znati kolika je bila kraljevska domena u Cetinskoj županiji, a koliko su imanja imale seoske općine, s vremenom podijeljene na kuće i porodične zajednice. Izvori tog razdoblja osvjetljuju cetinske župane tek fragmentarno, dok o samom životu u županiji nema podataka, iako je sigurno bio veoma živ i raznolik.

Na teritoriju Cetinske županije djelovali su *svećenici splitske nadbiskupije* u već spomenutim crkvicama, kao i drugim čiji ostaci nisu još dovoljno ispitani. To je djelovanje obavijeno tamom. Moguće se u samoj Cetini pod Sinjem nastavio kult u obnovljenoj starokršćanskoj crkvi, otkrivenoj 1903. g.

Crkvena se vlast nad Cetinskom župom[44] sigurno mijenjala između hrvatskog biskupa i splitskog nadbiskupa, a moguće ju je utvrdio glasoviti splitski nadbiskup Lovro 1078. g. Zvonimirovom ispravom.[45] Po njoj, a u duhu klinijevske obnove i zaključaka splitske sinode iz 1060. g. splitski je nadbiskup morao paziti da se redovito zaređuju svećenici koji će vjernike poučavati u kršćanskom nauku, da đakoni i podđakoni čisto žive, da se održavaju sinode i da život bude u kršćanskoj slozi. Teško je prihvatljivo da je *Zvonimir tada ustupio splitskom nadbiskupu prvine i desetinu od prirodnih dobara*, kao i dužna crkvena podavanja.[46] Taj je *pasus moguće kasnije umetnut u ispravi. Patronat nad crkvama držali su hrvatski kraljevi, a kasnije župani.* Upravo stoga je splitska nadbiskupija *uvijek naglašavala* svoja prava nad cetinskom župom.

Tako se među župama splitske nadbiskupije, kod određivanja granica pojedinih biskupija na splitskoj sinodi 1185. g., želi ubrojiti (habeat) i Cetina.[47] Ona se spominje i u ispravi pape Celestina III (1191-1198) iz 1192. g. kad on daje palij splitskom nadbiskupu Petru.[48] Iz statuta splitske sinode 1185. g. doznajemo da je župa Cetina pripadala arhiprezbiteru (nadpopu) Klisa i on je morao prigodom ređenja »prikazati sve klerike iz Cetine i Mosora s bilješkom arhiđakonu grada«.[49] Nažalost sav ovaj drugi rad, zanimljiv s mnogo strana, nije poznat.

---

42) Slično primjećuje St. Gunjača u pogledu druge isprave koju V. Novak proglasuje falsifikatom. Isp. Stu Gunjača, O položaju kninske katedrale, Starohrvatska prosvjeta, S-III, sv. 1, Zagreb 1949, str. 64.

43) C. D. II, str. 60.

44) M. Barada je pravilno upozorio da je »parochia« obuhvaćala u srednjem vijeku mnogo veći teritorij nego što se danas redovno ima. Ona je tada odgovarala »upravnopolitičkom nazivu županije, a poslije kneštva« što se može vidjeti i u Cetini. Vidi Barada, n. d. str. 19; Enciclopedia cattolica. Vatikan 1952, vol. IX, str. 856-857.

45) F. Rački, Documenta, str. 116-117.

46) Mislimo da je tumačenje F. Šišića, po kojemu se pod riječima »Christianae fidei doctrina ubique tenere faciat« krije ukidanje slavenske, a uvođenje latinske liturgije, pretjerano (Povijest Hrvata I. str. 574. bilj. 48), tim više što u XI st. glagoljice nema na području srednje Dalmacije, barem za to nemamo dokaza (isp. ocjenu J. Lucića, V. Novak — P. Skok, Supetarski kartular. u HZ I-IV, Zagreb 1953, str. 85). Te se riječi odnose na obnovu kršćanskog života u duhu klinijevske reforme koja je naglašavala pojačani rad oko pastorizacije kršćana. Vidi J. Lortz Storia della Chiesa nello sviluppo delle sue idee, Alba 1958, str. 153; S Dragošević, Crkvena reforma kod nas u drugoj polovici XI stoljeća, Službeni vjesnik biskupije splitske i makarske, VII-VIII, Split 1964, str. 58-59.

47) C. D. II, str. 192-194; F. Šišić, Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102-1301), I, Zagreb 1944, str. 110 i sl.

48) D. Farlati, Illyricum sacrum, III, Venecija 1765, str. 224.

49) Isti, str. 219-220.

Splitska nadbiskupija nastojala je dobiti i *imanja* na teritoriju Cetine. Stoga se u poznatim falsifikatima splitske crkve[50] spominje Stolac u Cetini kao dobro »mensae episcopalis«. Ti falsifikati, prema M. Baradi,[51] nastali su oko 1180. g. kada su Zrinjine u Poljicama sigurno bile biskupski posjed, dok su u njima ostale zemlje kasnije interpolirane. Da li je Stolac stvarno bio posjed splitske nadbiskupije već u XII st., teško je znati jer se prema poznatim sigurnim ispravama on javlja tek pred kraj XIV st.

God. 1341. dao je *Tvrdoš Berislavić*, vojvoda »de Vlassini Othoc« (Vlaški Otok), koji je držao Sinj u ime Bribiraca, splitskom nadbiskupu Dominiku selo Suhač, nedaleko Sinja.[52] Nešto kasnije isti je nadbiskup kupio sela Mrgude i time povećao prihode svoje menze.[53]

Zanimljivo je, da se ta dobivena imanja u Cetini ne nabrajaju u reambulaciji dobara splitske nadbiskupije 1397. g.,[54] nego samo selo *Stolac* »s njegovim zemljama, vinogradima, vodama, livadama, pašnjacima, poljima, gajevima, šumama, mlinovima, pripadnostima, pravima i svom duhovnom i vremenitom vlasti . . .« Ovdje ne mislimo ulaziti u još neriješeno pitanje ubikacije tog dosta prostranog dobra, ali nedovoljno jasno određenog u ispravi. Da li ima povezanosti između Stoca i dobivenih kao i kupljenih imanja u Cetini kroz XIV st., ne možemo pobliže odrediti. Svakako za rješenje tog pitanja, kao i ostalih pitanja imanja splitske crkve, trebalo bi još ispitivati arhiv splitskog Kaptola.

2. — U nedostatku kraljevskog posjeda nisu *Arpadovići* (1102—1301) uspjeli ojačati svoju vlast u Hrvatskoj.[55] Stoga se u njoj sve više uzdiže vlast župana. Oni vrše savjetničku službu, a i funkciju pristava na sudu što ga održava ban ili herceg. S vremenom se županska vlast prenosi od oca na sina i pomalo postaje nasljedna. Takav se razvoj može vidjeti na područjima bribirske, sidraške i lučke županije gdje je sačuvano više izvornog materijala. Isti je razvoj tekao i u Cetinskoj županiji, ali nažalost nemamo zato dokumenata, a niti darovnica. I u Cetini se župani osamostaljuju, te od kraljevskih činovnika postaju samostalni gospodari. U širim razmjerima Hrvatske to dovodi do borba u vrijeme Andrije II (1204—1235), i to između najjačih velikaša (skradinsko-sidraškog kneza Domalda i Grgura Bribirskoga) koje su završile pobjedom Grgurevom i time dala podlogu stvaranja velike Bribirske dinastije.

Većina je povjesničara poslije *o. Šimuna Milinovića*[56] smatrala da je kralj Andrija II darovao 1210. g. *Domaldu* Cetinsku županiju kao nagradu za hvatanje nekih kraljevskih urotnika koji da su preko Splita prenosili pisma i vijesti

---

50) To je isprava kralja Zvonimira iz 16. IV 1078. za koju već Rački veli da je »charta spuria«. Druga je isprava kralja Kolomana iz 15. VI 1103.g., a ona je prema F. Šišiću i M. Suflija falsifikat, v. F. Šušić, Priručnik izvora hrvatske historije, I. Zagreb 1914, str. 634-640.

51) M. Barada, n. đ. str. 25, bilj. 17. i 18.

52) C. D. X, str. 619-620; St. Gunjača je dobro utvrdio, a protiv pisanja Č. Kalebića, da je kastrum Frini iz isprave Sinj (Fsini). Granice posjeda bile su »Pocesterque usque ad Caminizam, quod est confinium ipsius villae«. Ujedno mislimo da je Tvrdoš bio vlaški vojvoda i da »Wlassini Othoc« ne znači »Vlažni«, nego Vlaški Otok. Vojvode su bile vlaške ustanova, te bi moguće i stari Ivan Nelipac bio vlaškog porijekla.

53) D. Farlati, III, str. 315.

54) Isto, str. 346-347. L. Katić je dobro zapazio da je teško riješiti ubikaciju tog dobra jer su punkta po kojima bi se moglo određivati posve općenito opisana, a k tome i toponimi zbog lošeg čitanja slabo tradirani (Reambulacija dobara splitskog nadbiskupa, n. đ., str. 160-161).

55) N. Klaić, Postanak plemstva »Dvanaestero plemena kraljevine Hrvatske«, u HZ XI-XII, Zagreb 1958-1958, str. 121-163 (unaprijed cit. Postanak).

56) S. Milinović, Cetinski knez Domaldo, Zadar 1886; F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1962, str. 177; Vj. Klaić, Rodoslovlje knezova Nelipića od plemena Svačića, Vj. arh. društva N. S. III, Zagreb 1898(99) unaprijed cit. Rodoslovlje).

sinovima Gejze u Bizant.[57] Darivanje Cetinske županije Domaldu značilo bi zapravo jačanje kraljevske vlasti već za Andrije II i primjer zamjenjivanja župana s kraljevskim knezovima (comes),[58] što je preuranjeno.

Međutim, *Držislav Švob* je s pravom odbacio tu darovnicu[59] i time uklonio iz Cetinje postojanje kneza i kneštva u prvoj polovici XIII st. Cetina je još uvijek živjela u relativnom miru, daleko od razbuktalih borba između hrvatskih jakih rodova.

Iz toga razdoblja poznati su nam *lokalni sukobi Cetinjana sa Splićanima* što ih opisuje *Toma Arciđakon.*[60]

Toma na široko u cijeloj jednoj glavi (XXVII) opisuje kako je neki *Budimir*[61] »cum fratribus suis« uz pripomoć nekih Splićana često upadao na splitsko zemljište i krao ovce iz torova. *O. Š. Milinović*[62] vidio je tu otsjev borbe latinske i narodno-hrvatske stranke u Splitu, a Budimir bi navodno pomagao narodnjake. Međutim, tu se radio o običnim pograničnim, pa čak i pljačkaškim upadi-

[57]) C. D. III, str. 101-102.

[58]) St. Gunjača, Cetinski knez Ivan I Nelipić, str. 3.

[59]) Dr. Švob, n. đ. U svojoj argumentacija Švob najprije utvrđuje da je isprava došla do nas u okrnjem obliku U njoj se spominje kako je Domald bio komes »de Scebenig«, iako je on 1210. g. bio knezom Splita, što bi sigurno morao znati kralj Andrija II. God. 1210. nema nikakvog traga o uroti protiv kralja i zavjera što se spominje u falsifikatu mogla bi potsjećati na onu iz 1213. g. kad je poginula kraljica Getruda, te je falsifikator zamijenio godinu tog događja i stavio ga u 1210. Granice dobijenih zemalja na jugu uz more, u ispravi, idu od Vrulje do Žrnovnice, pa bi prema tome, morao Domaldu pripasti i Omiš, a zna se da tamo već gospodare Kačići s Maldušem. Kako ni Toma Arciđakon, inače veoma dobar poznavalac Domaldova vremena i koji ima dobro mišljenje o njemu, ne spominje da bi Domald imao u Cetini niti zemlje uz more, Švob odbacuje ispravu kao falsifikat koji je nastao oko 1360. g. u slučaju poznate rasprave Ivana Nelipića o kojoj će još biti govora.

D. Švob jednako odbacuje i sve isprave po kojima su stvorene srodničke veze Domaldove. Tako on utvrđuje kao falsifikat ispravu Andrije II iz 1223. g., inače po vanjskim osobinama autentičnu, a kojom bi kralj dao Grguru i Stjepanu Šubiću i braći zemlje od Krke do Zadra, posjed buntovnog Domalda, jer su mu oni pomogli u borbi protiv Domalda. Naime, kad 1251. g. kralj Bela IV potvrđuje Šubićima bribirsko kneštvo, zbog njihovih zasluga u borbi protiv Domalda, ne spominje Andrijinu darovnicu, a da je postojala, sigurno bi je spomenuo. Osim toga pita se Švob: odakle bi Domald doveo vojsku iz stranih država protiv Bribiraca, kako to naglašava isprava iz 1223. g. Ta isprava, inače ne baš najispravnija (nedostatak datacije), nastala bi prema Švobu kad su Bribirci prodavali Skradin s okružjem Veneciji 1343. g. i kad je Venecija stoga tražila dokaz da Skradin pripada njima. Odbacivanjem te isprave Švob odbacuje podatak o Domaldovom djedu Slovinji. Dalje on podlaže kritici izvod iz Mihe Madijeva po kojem bi Domald bio iz Livna, te je dokazao da Miha svoje znanje o Domaldu crpi iz Tomine Historije Salonitane, a podrijeklo je Domaldovo izmislio. Švob je odbacio i »plemenitu Dobricu«, po Š. Milinoviću, ženu kneza Domalda, jer isprava iz 1170. g., na koju se Milinović poziva, i gdje se spominje »Dabraza uxor Domaldi«, ne može se odnositi na tobožnju zaručnicu (uxor je žena!) Domaldovu, jer je po Šišćevoj godini rođenja Domaldova (1160. g.) Domald imao tada tek oko 10 godina. Švob jednako odbacuje i rekonstrukciju Milinovića o sinovima Domaldovim, te utvrđuje da je Domald na temelju isprava imao sina Slovinju, brata Bojsena, nećaka Rogerija, za koga se ne zna da li je bio sin Bojsenov, i rođaka Saracena, kasnije krbavskog biskupa

Mogli bismo pripomenuti da odbacivanje isprave iz 1223. g. kao falsifikata još ne znači da bi podatak o djedu Slovinji morao biti kriv jer u falsifikatima imade istine i tradicija bi se mogla sačuvati i kad je falsifikat bio stvoren. Stoga N. Klaić, koja postavlja Domalda u sidraško-skradinsku županiju, pronalazi genealogiju Domaldovu: Slovinja, sidraški župan, njegov sin Dešen, pak Saracen od koga je vjerojatno Domald. isp. N. Klaić, Postanak, str. 131.

[60]) F. Rački, Thomas archidiacomus, —istoria Salonitana, MSHSM XXVI, Zagreb 1894, str. 99. i sl.

[61]) Taj Budimir nema nikakve veze s »Budimirovom porodicom« u Brnazima, kako to misli Š. Milinović (str. 69) jer je ona skupa s Vučkovićima došla iz Duvna i naselila s u Brnazima krajem XVII st.

[62]) Višenj je sigurno bio knez Splita 25. III 1221, g., a kroz tu su godinu napadali Budimirovi ortaci i tek poslije njegove pogiblji Hranislav je nastradao, vjerojatno ili koncem 122. ili pak 1222. g., kako donosi G. Novak (Povijest Splita, Split 1957 str. 103). a ne 1221. g. kako donosi Š. Milinović. Kako je Domald 25. III 1221. g. kao šibenski knez u savezničkim odnosima sa Splitom, a nešto poslije, ali svakako kroz 1221. g. uz pomoć Splićana dobio Klis, odpada tvrdnja da bi Cetinjani bili saveznici Domaldovi. Kada bi Cetinjani bili u službi Domalda, gospodara Klisa, teško bi mala grupa splitskih konjanika mogla proći mimo klišku tvrđavu.

ma.[63] Tomino naglašavanje razdvojenosti Splita u vezi s tim izgredima, u kojima bi markirane ovce Budimirovih prijatelja dobro prolazile, kao i preuveličano opisivanje u detalje te inače malene bitke, usmjereno je da se vidi slabost gradske uprave, drukčije uređene nego što ju je on zamišljao, prema principima talijanskih komuna.

Cetinski su stočari, na čelu s Budimirom, a poslije njegove pogiblji s njegovim bratom Hranislavom[64] napadali splitsko polje. Jednog su dana pljačkajući tako izazvali grupu od 20 konjanika što ih je u Splitu ostavio splitski knez Višen. Tim su se konjanicima pridružili jednaki broj konjanika i nešto građana Splita, te su krenuli za Hranislavom koji je zamakao iza Klisa. Kad su ih stigli, a mogli su, jer se Hranislav sa svojim odmarao na nekoj livadi iza Klisa, potuku se, te Splićani pobjede.[65] Sam Hranislav pogine u boju udarcem splitskog vođe koji ga je pogodio mačem »između kacige i okovratnika« i Splićani »uzmu Hranislavovu glavu i na koplje nabodenu donesu do Solina«.[66]

Haranje *»kužnog naroda Tatara«* — Mongola, kako ih naziva Toma Arciđakon, sigurno je prohujalo i Cetinskom županijom. Narod je, kako obavještava Toma, pobjegao u šume i brda.[67] Veoma je vjerojatno da je tada nedovoljno utvrđena Cetina ispod sinjske tvrđave bila poharana.[68]

Kada je poslije tatarskog pustošenja Bela IV (1235-1270) pokušao ojačati svoju vlast na području Hrvatske, nastao je zapravo metež u kojem su se još više uzdigle pojedine porodice, osobito Bribirci. Htijući osnažiti svoju vlast nad tada jakim i bogatim Splitom, Bela je podržavao Trogir i konačno vojskom hercega i bana Dionizija, makar neko vrijeme, slomio otpornu snagu Splita. U tom času Splićani su bili prisiljeni prihvatiti kraljeva pristašu, čazmanskog prepošta *Ugrina* za nadbiskupa. To nezakonito postavljanje, koje je doduše dobilo zakonski oblik, išlo je za tim da bi preko kraljevskog privrženika plemića Ugrina kralj učvrstio svoju vlast u Hrvatskoj. Stoga je Ugrin dobio ujedno i svjetovnu vlast postavši knez Splita.[69] Taj, više svjetovni nego duhovni knez, kako ga je pretjerano opisuje Toma,[70] dobio je 7. listopada 1244. g. od Bele zbog svojih zasluga »cijelu zemlju županije Cetine (supanatus de Zetina) sa šumama, livadama, mlinovima, ribnjacima i svim ostalim što tome pripada«. Čast župana, kao i županiju Bela je dao ne splitskoj biskupiji, nego osobno Ugrinu (intuitu persone). No, Ugrin je kratko živio († 1248) da bi mogao ojačati vlast, osobito na teritoriju Cetine, ali je iz nje sigurno dobivao godišnji prihod.

[63]) G. Novak, n. đ. str. 103. smatra da se tu radilo o pljačkaškim četama.

[64]) S. Milinović, a za njim i St. Gunjača donose ime Krunoslav, Mislimo da je pravilnije od lat. Chranislaus izvedeno Hranislav, kako su to učinili G. Novak ili prevodilac Toma Arciđakona V. Rizmondo, Toma Arcidakon, u izd. Muzeja grada Splita, VIII Split 1960, str. 55-56.

[65]) Š. Milinović je prepoznao u iskopanim kosturima 1883. g. na Dicmu, kojima je »kroz lubanju i gljezno velik čavao udaren, koji ih je sa podmetnutim velikimi opekami prikopčavao«, žrtve tog boja. Teško je vjerovati da bi mali broj Splićana išao sve do Dicma, kao što je nevjerojatno da bi se oni tako nehumano osvećivali. Vjerojatnije je da bi to mogle biti žrtve Mongola ili kasnije Turaka.

[66]) Prevod Vl. Rizmonda je baš na tom mjestu štamparskom griješkom nešto izmješan

[67]) F. Rački, Thomas Arc.: »paruam autem stragem de Scalauis facere potuit, quia latuerant homines in montibus et in siluis«.

[68]) Naš domaći povjesničar o. Petar Baćić smatra da je tom prigodom u Cetini nastradala po njemu već tada franjevačka crkva otkrivena 1903. g. To nije isključeno, ali se sigurno nije radilo o franjevačkoj crkvi. Tom bi prigodom mogla nastradati i crkva u Brnazima na Miholjači.

[69]) C. D. IV, str. 299-300.

[70]) F. Rački, Thomas arc, str. 200. i sl.: »secularibus quidem negotiis totus intentus, ecclesiastica quelud superflua quedam et minoris cure indigentia aegniter procurabat«.

Tek 1272. g. javlja se prvi zajamčeni knez Cetine *Stjepan (Stepicus de Ceptina).*[71] On je sa svojim rođacima Vučetom, sinom Prvislava i Predislavom, sinom Hvalimira »de Ceptina« sklopio 26. siječnja 1272. g. ugovor sa sucima grada Trogira i predstavnicima šibenske općine o naknadi štete ili prolijevanja krvi. Taj je ugovor jednako vrijedio za jednu i drugu stranu, a predviđao je nanešenu štetu, tjelesni napad i prolijevanje krvi. Za ovjerovljenje krivice bilo je potrebno da stvar posvjedoče ljudi koji su oštećenog susreli na putu i da se slučaj javi svojoj kuriji, a kazna je bila naknada nanesene štete. Ako prijavljeni nije mogao nadoknaditi štetu, predao bi se obično oštećenom. Ukoliko bi se dokazalo da je prijavitelj krivo tužio, morao je platiti dvostruko od onoga što je primio kao naknadu. Do tog ugovora, a isti je dan sklopljen pod istim uvjetima ugovor i sa sucima Klisa u ime »comunitatis Clissçe«,[72] došlo je zbog čestih sukoba što su nastajali na granicama Trogira i Šibenika.

Jedan se takav slučaj zbio 1267. g.[73] kad je bio tužen neki Sovica zbog krađe u štalama Trogiranina Silvestra Ursi koji je imao svoje pastire u Cetini. U toj se raspravi pojavljuje »Radoy celnic Domaglud« kao svjedok. Čelnici se na više mjesta spominju u spisima trogirske općine u XIII st., a Trogirski statut ih opisuje kao starešine pastira, te ih naziva brabar (bravar). Čelnici su i u spisima starešine pastira. Stoga oni odgovaraju za nanesene štete svojih pastira i oni su tuženi za krađe ili štete, a tek tu i tamo se pojavljuje kao svjedoci. God. 1272. u jednoj se raspravi izričito naglašava da Prvin pastir mora slušati čelnika.[74] Njima se prijavljuju i nepravilnosti nastale među pastirima da bi ih oni, ukoliko je teži slučaj, proslijedili višim vlastima. Takav je red sigurno vladao i među pastirima u Zagori i Cetini.[75] Traženje boljih pašnjaka dovodilo je do borba između pastira trogirskih padrona i cetinskih. Upravo je stoga došlo do ugovora kojim se osiguravala imovinska i osobna sigurnost u krševitim predjelima Zagore.

Stjepko se upleo i u treći rat između Splita i Trogira (1276-1277) pomažući svojim snagama Split.[76] U mirovnom se ugovoru (30. VI 1277) trogirska općina obavezala da se neće osvećivati Stjepku ni njegovim ljudima. Činjenica da se *Stjepko nazivlje »comes« znači da je Cetinska županija nekako u isto vrijeme kad i ostale hrvatske županije prešla u ruke roda kojeg su posjedi u Cetini*

[71]) C. D. V, str. 617-618; M. Barada, Trogirski spomenici, I sv. I, MSHSM, vol. 44, Zagreb 1948, str. 299. St. Gunjača (Cetinski knez Ivan I Nelipić, str. 4-5) misli kako bi bilo moguće da je Stjepko u rodu s Domaldom, »ali neizvjesno je, kakova je bila ta rodbinska veza«. On zapravo slijedi Vj. Klaića koji se jednako izražava: »Nema podataka po kojima bi se moglo odrediti srodstvo između kneza Domalda i Nelipića«, ali je ipak, prema S. Milinoviću, smatrao da su Stjepko i Petar sinovi Slovinje, sina Domaldova (Rodoslovlje, str. 4-5). Jednako se s time slaže D. Gruber (Knez Nelipić, knez Cetinski i Kninski, Zagreb 1886, str. 2-7). Međutim, ta su izvođenja spekulacije bez stvarne podloge u dokumentima. St. Gunjača misli da je Cetina poslije smrti Domaldove bila razdijeljena između više članova Domaldova roda od kojih se stadoše isticati Nelipići »za koje opet ne znamo u kakvoj su krvnoj vezi stajali prema Domaldu«. Sve su te kombinacije vezane uz labavu pretpostavku da je knez Domald bio cetinski knez i da mu je domena bila Cetina. Međutim, i Vj. Klaić dokazuje na temelju isprava iz 1346. i 1358. g. (on ih donosi 1346. i 1348.) da je postojalo neko srodstvo između potomaka Domaldovih i Ivana Cetinskog Nelipića, ali ćemo vidjeti da su te isprave falsifikati. Ako se uzme da je Domald bio skradinsko-sidraški župan onda je shvatljivije, iako ne mora biti, njegovo srodstvo s Nelipićima, gospodarima srednjeg toka Krke.

[72]) M. Barada, Trogirski spomenici, str. 300-301.

[73]) M. Barada, Trogirski spomenici, II, MSHSM, vol. 46, Zagreb 1951, str. 33. i 39-40.

[74]) Isto, str. 104.

[75]) M. Filipović, Struktura i organizacija srednjovjekovnog katuna, u Simpozijum o srednjovjekovnom katunu, Sarajevo 1963, str. 86.

[76]) C. D. VI, str. 210.

bili veći od drugih rodova. U razdoblju jačanja Bribirskih knezova i Cetina će doći pod vlast tih hrvatskih gotovo nezavisnih dinasta.

3. — *Ban Pavao Šubić,* »pravo reći nekrunjeni kralj Hrvatske«,[77] obećavao je 1301. g. pomoć Hrvatinu, sinu pok. Stjepana, knezu Donjih Strana Bosne srebrne.[78] U toj ispravi kojom »ban Hrvata« privezuje uza se Hrvatina, spominju se sinovi bana Pavla kao knezovi triju polja, Livna i Cetine. Jednako se 1304. g. sin moćnoga bana Mladena naziva knez »trium camporum et tocius terre Hlim«,[79] kada ban daje još svečaniju zavjernicu knezu Hrvatinu da će ga štititi. Te diplome pune obećanja išle su za učvršćenjem ne tako sigurne vlasti Bribiraca u Bosni. Ban je jednako to učinio čak i poslije ubojstva Mladena I (1305).[80] Trgovački razlozi sigurno su poticali Bribirce na zauzimanje Bosne i zbog toga je i Cetina došla u ruke tog moćnog roda u vrijeme njihova najvećeg uspona, kad su se za njih otimali napuljski dvor i slabi Andrija Mlečanin (1290-1301).

Cetina je bila u rukama Pavla, a kasnije njegova sina *Mladena II* kroz cijelo vrijeme njegova banovanja. U posljednjoj borbi, kad su se protiv njega ujedinili interesi Venecije, zavist hrvatskih velmoža i težnja za jačanjem kraljevske vlasti Karla Anžuvinskog (1301-1342), Mladen je okupio oko sebe osim brata Jurja, omiškog kneza, vjerne Poljičane i *mnogobrojne Vlahe Cetine.*[81] Odlučna je bitka bila kod Bliske,[82] kako obavještava Miha Madijev. Mladen je bio uništen od koalicije hrvatskih velikaša Kurjakovića, Stjepanovića Hrvatinića, Mihovilića iz Livna i gospodara srednjeg toka Krke Nelipića uz koje je pristao i sam Mladenov brat Pavao, a sve je podržavala lukava Venecija. Karlo Anžuvinski je iskoristio opće nezadovolistvo protiv moćnog Bribirca, odveo ga sobom u Mađarsku, te time dao prvi veliki udarac svemoći feudalnih dinasta u Hrvatskoj.[83]

Time se brižno skupljena državina Bribiraca, sposobna da se suprostavi težnjama Venecije, počela raspadati prije nego je kralj bio sposoban da se u Hrvatskoj nametne kao stvarni vladar. Stoga takvu Karlovu politiku *N. Klaić*[84] naziva *»nesmotrenom«* jer je Hrvatska postala plijen susjeda, osobito Venecije.

U vrijeme borbe protiv Mladena nastradali su mnogi *Vlasi i zarobljeno je dosta stoke,* a sigurno je stradalo cijelo područje Cetine preko kojeg je harala

[77]) F. Šišić, Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić, Zagreb 1902, str. 8 (unaprijed cit. Vojvoda Hrvoje).

[78]) C. D. VIII, str. 3-4.

[79]) C. D. VIII, str. 80.

[80]) C. D. VIII, str. 96-97.

[81]) Michia Madii, De gestis Romanorum imperatorum et summorum pontificum, Ed. Joannes Lucius, De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amstelaedami 1666, cap. XVII-XIX, str. 376-377. Ovdje bi naglasili da samostanska knjižica u Sinju ima to Lucijevo djelo u lijepom uvezu Padeloupa, a pripadalo je kolekciji Henrika Dufresnoya bibliofila iz XVIII st. Isp. F. Bulić u Bulletino 1916, str. 157.

[82]) Vj. Klaić je mislio da je Bliska između Trogira i Splita, ali i blizu Klisa (knezovi Bribirski, Zagreb 1897, str. 132). Šišić je lokalizirao bitku kod »tobožnjeg mjesta Bliske« (Pregled povijesti, str. 206). L. Katić je upozorio na Bliznu u Poljicima (Pregled povijesti Hrvata, Zagreb 1938, str. 82). U Zagori kod Dicma na istoku prema Cetini postoji mjesto Bisko i danas. Tu se nekako nalazi lokalitet Liska nedaleko Prosika u Dicmu gdje St. Gunjača smatra da se odigrala bitka (Tiniensia, str. 35, bilj. 79).

[83]) O daljnoj neizvjesnoj sudbini Mladenovoj vidi D. Gruber, Nešto o banu Mladenu II i njegovoj porodici, Bulićev zbornik, Zagreb-Split 1924, str. 587-590: M. Barada, Vrijeme smrti i obiteljski odnošaj bana Mladena II, Šišićev zbornik, Zagreb 1929, str. 167-171.

[84]) N. Klaić, Problem vrhovne vlasti nad Dalmacijom, Zadar-zbornik, Zagreb 1964, str. 164.

vojska bosanskog bana Stjepana Kotromanovića. To je ujedno *prvi spomen Vlaha* koji se sve više uvlače u život Cetine i kao vojnici igraju u njoj veliku ulogu.

I poslije pada Mladena II Cetina je ostala u rukama Bribiraca i to Jurja II »kneza Dalmacije«, a gospodara tvrdog Klisa i Omiša. U njegovoj borbi protiv Nelipića, što se odvijala u Topolju kod izvora rijeke Krke 1324. g.,[85] sudjelovali su stari saveznici Bribiraca, Poljičani i Vlasi. Činjenica da Vlasi Cetine nastupaju u tim borbama kao vojnici govori o njihovu već brojnom silaženju s brda. Sigurno su već tada Vlasi imali privilegije na koje se kasnije pozivaju.

Cetina je služila, između ostalog, kao područje kuda su vodili *putovi srednjovjekovne trgovine s Bosnom*, a ta se preko Klisa kretala prema Splitu i Trogiru. Izvoz blaga, suhog mesa i žita u Primorje, osiguranje tranzitne trgovine prema Bosni, dobavljanje soli iz splitskog bazena, osobito Žrnovice ili iz blizine Trogira, bit će ekonomska podloga nastojanja da se zbliže te dvije regije, ali i uzrok brojnih sukoba. Tako je 1326. g. tužilo trogirsko vijeće[86] bosanskom banu Stjepanu da je kod rijeke Cetine opljačkan neki trogirski građanin, da mu je oduzeto robe u visini oko 2.000 libara. Iz tih razloga dolazilo je i do razmirica između Trogira i Splita s Jurjem II u godinama 1327-1328. kada je on ozlojeđen predajom Splita Veneciji, pljačkao njihove trgovce što su ispod Klisa prolazili njegovim teritorijem. U svečanom ugovoru 1328. g.[87] Juraj je zagarantirao slobodu prolaza splitskim trgovcima »putem Klisa i cijelim njegovim zemljištem«.

Ivan Nelipić,[88] moćni gospodar Knina, vođa velikaške oligarhije poslije Mladenova pada, umro je 1344. g. kao posljednja kočnica jačanja kraljevske snage u Hrvatskoj. Njegovu smrt je iskoristio Ljudevit Anžuvinski (1342-1382) da bi ojačao svoj položaj u Hrvatskoj i uništio moć velikaša i plemića »magnates et nobiles«, kako se više puta izražava u ispravama.

Stoga mu je bilo potrebno dobiti Knin, glavno uporište neslomljivog vojvode Nelipića čija je snaga nizom gradova prema Uni bila i te kako velika. Brzina kraljeva djelovanja, poslije smrti Ivana Nelipića, prisilila je njegovu udovu Vladislavu da u ime svoga mladog sina Ivana stupi u pregovore, najprije 23. lipnja s bosanskim banom Stjepanom i slavonskim banom Nikolom, a konačno 21. studenog sa samim kraljem.[89]

U preliminarnim pregovorima s banovima[90] naglašava se kako će Ivan »de Tininio« i Vladislava dati kralju četiri kastruma: Počitelj, Srb, Ostrog

---

85) Miha Madijev, cap. XXIII; Vj. Klaić, Povijest Hrvata II, Zagreb 1900, str. 45-46; isti, Bribirski knezovi, str. 143-144;; St. Gunjača, Tiniensia, str. 39.

86) C. D. IX, str. 296; G. Novak, Split u svjetskom prometu, Split 1923, str. 37; A. Cvitanic, Pravno uređenje splitske komune po statutu iz 1312 godine, izd. Muzeja grada Splita, sv. 16, Split 1964, str. 58.

87) Vj. Klaić je rekonstruirao genealošku tablu Nelipića: Neliptius 1244, Isanus 1253, Georgius prije 1304, Neliptius comes vojvoda 1304, 1317, 1322 (Rodoslovlje, str. 1-3). St. Gunjača (Tiniensia, str. 38) spominje kako se nitko nije osvrnuo na činjenicu da se Nelipići prvotno pojavljuju u Trogiru. On se poziva na podatak iz pisarne trogirske općine što ga je objavio M. Barada (n. d. I, str. 22) gdje se spominje neki Desislav »filio quodam Nelepece« koji je ima kuću u Trogiru. St. Gunjača misli da su Nelipići iz Trogira i odatle otišli u područje Krke gdje su u drugoj polovici XIII st. dobili feud. Međutim, smeta ipak što se u spomenutom izvoru navodi kako je Sestelia, kći pok. Miloša, podmirila 9 perpera »Desse sclauo filio quondam Nelepece«. I dalje se u izvoru taj naziva Dessa, a dokumenat je napisan u kući »Desse — sclaui«.

88) F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda (priredio J. Šidak), Zagreb 1962, str. 207-208.

89) Vj. Klaić, Poviest Hrvata II, str 80, i sl,; St. Gunjača, Tiniensia, str. 43 i sl.

90) C. D. XI, str. 205-208; R. Lopašić, Spomenici Frankopana, u Starinama JAZU XXV, Zagreb 1892, str. 320 (unaprijed cit. Starine XXV).

i Unac sa svim onim što im pripada, zatim tvrđavu Knin i Brečevo, a kralj će im za to dati tvrđave Cetinu »cum suis pertinenciis et debitis« i »castrum Cliscia«. Međutim, u konačnom ugovoru[91] kralj je uzeo sebi »castra nostra regalia«: Knin, Počitelj, Srb, Ostrog, Unac s njihovim župama i pripadnostima što su ih, naglašava se, tiranski feudalci oduzeli kraljevskoj kruni, a on dobrohotno dariva Ivanu »castrum nostrum regale Zyn« s Cetinom i što joj pripada, te kastrum Brečevo s poljem koje se zove Polje, sa selima i stanovnicima naroda Hrvata i Vlaha, patronatom nad crkvama, sudovima, prava na prihode i cijelom zemljom i to u starim granicama, kako su ih odredili njegovi prethodnici ugarski kraljevi i on sam. Osim toga kralj ostavlja Ivanu njegovu staru postojbinu Kamičac koji je iznova sagradio, te mu daje kraljevsko dobro Besenew »in comitatu Pestinensi«. Kralj najposlije oslobađa Ivana i njegove od bilo kojeg suda, te su on i njegovi potomci podložni samo kraljevskom sudu.

St. Gunjača[92] je dobro primjetio da se u konačnom ugovoru ne spominje Klis jer ga kraljevi banovi nisu mogli oduzeti Mladenu III Bribirskom, te je kralj u zamjenu dao Nelipiću Brečevo s Poljem. Međutim, mislimo da Ljudevit nije htio Ivanu dati Klis, ključ Dalmacije, bez obzira što ga nije mogao tada osvojiti. *Ivan II Nelipić je tim ugovorom postao kraljev vazal*, u potpunosti o njemu zavisan. *Cetinska županija i kneštvo Bribiraca*, barem u ispravi, postala je *ponovo kraljevsko kneštvo u rukama komesa*. Kralj je preko tih obnovljenih kraljevskih županija (kneštva) učvršćivao svoju vlast u Hrvatskoj.[93]

4. — Usprkos sporazuma s kraljem, *Ivan nije po svoj prilici odmah (1345) postao stvarni knez Cetine*. U dokumentima, pomoću kojih se može rekonstruirati njegovo djelovanje, on se doduše nazivlje »komes«, ali se ne zna koji komitat drži. U velikoj i, barem za njega, važnoj parnici 1360. g. Ivan se naziva knezom Vrbasa i Sane,[94] a ne Cetine, što bi bilo posve razumljivo kad bi on to zbilja tada bio jer se radilo o imanjima u Cetini. Ipak je Ivan imao tada neku vlast i u Cetini. God. 1370. Ljudevit je opomenuo kaštelane Klisa, Cetine i Livna[95] neka ne uznemiruju Splićane. Da je Ivan bio tada stvarni knez Cetine, sigurno bi kralj bio njega opomenuo. Čini se da je *Ljudevit* sve do 1372. g. *držao Cetinu kao pogranični kraj u svojim rukama*, dajući Ivanu u zamjenu Vrbas i Sanu.

Ta položajna a i imovinska nesigurnost, učinila je Ivana Nelipića ovisnim o Ljudevitu. Stoga je on vjeran Anžuvincu, tim više što se prodor Ljudevita prema dalmatinskim gradovima podudarao s njegovim osobnim interesima jer je imao posjede u okolici Šibenika, vinograd u Trogiru, a kuće u Trogiru i Splitu.[96]

Neprijateljstva na području srednjodalmatinskih gradova počela su nekako oko 1348. g. kad su Ivanovi podložnici skupa s bosanskim četama nanosili štete

---

91) C. D. XI, str. 249-252.

92) St. Gunjača, Tiniensia, str. 46,

93) HNJ I, str. 719.

94) C. D. XIII, str. 86.

95) C. D. XIV, str. 238.

96) J. Konst. Alačević, Alcuni documenti inediti de Velislava ved. del conte Nelipčić de Knin, Biblioteka za povijest dalmatinsku, knj. IV (monografije II) 1882, sv. XVII, str. 111-125. Vladislava je poslije gubitka Knina 1346. g. uređivala imovinske poslove u Trogiru i Splitu: prodala je kuću u Trogiru i neko zemljište, dok je drugu kuću 8. XII unajmila Margareti ud. Mije Stepi za 5 godina, osim podruma da bi tu mogla stavljati vino sa svojih vinograda. Vladislava je još uređivala i poslove nekih dužnika svojega pokojnog muža.

Šibeniku i drugim gradovima u godini haranja kuge, a i gladi,[97] što se sigurno odrazilo i na siromašnoj Zagori. Napadaji su učestali kroz 1349. g., te su se uslijed toga jako uznemirili dalmatinski gradovi. Stoga je, po nagovoru Venecije, došlo do skupnog obrambenoga saveza između Šibenika, Trogira i Splita, a pridružio im se i Pavao Kliški.[98] Zbog tih napadaja pokušali su dalmatinski gradovi stvoriti zajedničku domaću vojsku (paysanaticus) u prvoj polovici 1349. g. sa zapovjednikom (kapetanom Dalmacije) u Skradinu, gradu kneza Pavla, a Venecija bi dala nešto konjanika.[99] Knez je Pavao, u početku jako zainteresiran, nešto kasnije mjesto Skradina nudio Svratok na trogirskoj granici kao mjesto gdje bi bio zapovjednik te vojske, dok bi sama vojska bila smještena u Šibeniku, Trogiru i Svratoku osiguravajući nesigurni prolaz iz Zagore k moru. Ipak, čini se da nije došlo do stvaranja domaće vojske. Ivan Nelipić, ekonomski vezan uz Trogir, obećao je nadoknaditi tom gradu štete koje su učinili njegovi podanici u travnju 1350. g.[100] Kako Ivan nije, čini se, izvršio obećanja Venecija mu se prijetila da će, ukoliko kroz dva mjeseca ne isplati, zaplijeniti njegove posjede u Trogiru i okolici.[101] Ti su napadi na području dalmatinskih gradova primoravali Veneciju i na diplomatsku aktivnost. Ona je tražila od Ljudevita da se prestane s napadajima i nadoknade nanesene štete od četa iz Knina i Ostrovice, a i iz drugih krajeva.[102] Iz toga se vidi da su glavni napadi dolazili iz Knina, a ne Cetine gdje su još stolovali Bribirci s tvrdim Klisom.

Kako je Ljudevitu, zbog napuljskih poslova, bila potreba od Venecije, ako ne pomoć, ali svakako njezino neometanje prelaza preko Jadrana, on je popustio. Stoga je Venecija naglo opozvala[103] slanje svojeg providura u Dalmaciju koji je imao omesti Ljudevitov odlazak u Napulj.[104] No, iz istog razloga upućen je u srpnju slavonski ban Pavao Ugal u Knin da bi nadoknadio štete nanesene dalmatinskim gradovima,[105] a ujedno je i Venecija uputila svoje povjerenike.[106] Tom su prilikom sigurno nekako riješena pitanja odšteta.

Ivan je pokušao zauzeti za kralja tvrdi Klis gdje je stolovala Jelena udova Mladena III Bribirskog, a sestra cara Dušana (1331-1355), koja se oslanjala na Veneciju.[107] Stoga su Mlečani zaštićivali Jelenu, iako je i sam Nelipić poslao svoje poslanike u grad na lagunima, ali gospodarica mora, poslije neuspjeha njenih posrednika, prebacila je pomirbenu akciju na Split i Trogir. Ipak, vođe-

---

97) Š. Ljubić, Listine III, str. 111; D. Gruber, Borba Ludovika I s Mlečanima za Dalmaciju (1348-1358), Rad JAZU 152, Zagreb 1903, str. 33. i sl. (unaprijed cit. Borba Ludovika I). »Međunarodna epidemija kuge« proširila se Evropom i harala od 1347. g. a od nje su izumrla »cijela sela i područja«. U samoj Evropi je kuga pokosila 25 miliona ljudi. Puštošenja što ih je sobom ostavila epidemija, nadmašila je sve što je svijet dotad doživio. Vidi J. Kulischer, Opća ekonomska povijest, Zagreb 1957, str. 137. Stoga je razumljiva »jeremijada« Cutheisa koji opisuje tu zarazu što je harala Splitom, a po svoj prilici uvezena s trgovačkom robom brodovima iz Bizanta, Cutheis, De gestis civium spalatinorum, ed. Lucius, Amst. 1666, str. 381; R. Feri, Historijski podaci o kugi u našim krajevima, Liječnički vjesnik 11. i 12, Zagreb 1946, str. 263.

98) Š. Ljubić, Listine III, str. 121-127.

99) Isti, str. 129-133; o tome opširnije D. Gruber, Borba Ludovika I, str. 34. i sl.

100) I. Lucius, Memorie storiche di Tragurio ora detto Trau, Venecija 1673, str. 85 (unaprijed cit. Memorie di Traû).

101) Š. Ljubić, Listine III, str. 172-173.

102) Isti, str. 169.

103) To je bilo 5, VII 1350. g.

104) Š. Ljubić, Listine, III, str 188.

105) Isti, str. 189. i 193.

106) Isti, str. 192-193.

107) C. D. XI, str. 618; 11. X 1350. g. gradovi Šibenik i Trogir mislili su na dar u visini od 150 dukata ukoliko bi car Dušan spustio se u Cetinu.

na lukavom diplomacijom, dok prima Nelipićeve poslanike, pripominje svojim knezovima neka pomažu Jelenu s vojskom i krmom da njeni gradovi ne bi pali u ruke neprijatelja, po svoj prilici Nelipića.[108]

I. Lucije[109] u kratkoj bilješci obavještava o sklopljenom miru između »Jelene knjeginje Klisa i kneza Ivana Nelipića« 1351. g., ali se ne znaju uvjeti mira. Ti pogranični sukobi bili su povezani ratom trgovačkih suparnica Venecije i Genove (1350-1352) jer je Ljudevit bio počeo pregovore s Genovom i ti su doveli do konačnog saveza 1352. g. Oni su bili ujedno i odraz pokušaja cara Dušana da se domogne Bosne i da pomogne Jeleni u obrani preostalih svojih posjeda, te je stoga Jelena bila na strani svojeg brata koji je u Veneciji nabavio čak dvije lađe.[110]

Kad je car Dušan ušao 1354. g. u rat s Ljudevitom, obnavljaju se neprijateljstva i u krajevima oko ostataka bribirske baštine. Podban Hrvatske je uznemirivao s vojskom teritorij dalmatinskih gradova, dok je *Tvrtko I* (1353-1391), moguće po Ljudevitovoj zapovjedi,[111] s vojskom *prešao Dinaru*. Iz izvještaja trogirskog kneza Veneciji doznajemo da je Tvrtko oduzeo neke gradove (castra) pokojnog Grgura II Bribirskog i grad Katarine, supruge Pavla II Bribirca, a držao ih *Novko Čubranić (Ciprianich)*. Kako se znade da je bribirska baština poslije predaje Ostrovice (1347) Ljudevitu bila sužena na Klis i Omiš, ta *»castra« treba tražiti u Cetinskom kneštvu* jer tom prigodom nisu pali ni Klis ni Omiš. Ta »castra«, a svakako tvrđava što ju je držao Čubranić, morala su biti u Cetini, *moguće baš Sinj.* Baština Čubranića, kasnijih Berislavića, bila je Vrlička županija, ali se zna da je vojvoda Vlaškog Otoka, Tvrdoš Čubranić, darovao selo Suhač kod Sinja splitskom nadbiskupu. Prema tome *Sinj je mogao držati Čubranić u ime Bribiraca*, te se nije mogla izvršiti darovnica Ljudevitova iz 1345. g. Stoga je Ivan Nelipić i tražio sebi gradove što ih je osvojio Tvrtko I. Posredstvom podbana Tvrtko je u Duvnu dao te gradove, nekoć Bribiraca, Ivanu da bi uskladili zajedničke akcije protiv Klisa i Zadra,[112] jer pregovori u Cetini s dalmatinskim gradovima nisu uspjeli.

O tim napadajima obavještava trogirski knez i šibenski kapetan,[113] a Venecija se prijetila knezu Ivanu da ga neće smatrati svojim prijateljem ako ne prestane ometati posjede tih gradova.[114] Za Skradin i Klis, baštinu koju je držala udova Jelena Bribirska, interesirala se Venecija, koja ih je htjela kupiti, ali i Ljudevit sa svojim feudalcima, na čelu s podbanom iz Knina. Međutim, Jelena je pozvala u pomoć brata i on je bio poslao neke svoje vojskovođe. Mlečani su ipak zauzeli Skradin, dok su koncem 1355. ili početkom 1356. g. Ljudevitovi vojskovođe, među njima i Ivan, zauzeli vrletni Klis[115] od Palmana, vođe plaćenika, koji se povukao u Srbiju.

---

108) Š. Ljubić, Listine III, str. 207-208. Venecija je poslala svoje providure da nagovore klišku knjeginju neka joj preda Klis dok joj sin ne naraste; Š. Ljubić, Listine III, 242-243; D. Gruber Borba Ludovika, str. 51-52.

109) C. D. XII, str. 81; D. Gruber (Borba Ludovika, str. 52) datira taj ugovor s 1351. g. a ne 1352. g. kako donosi C. D., što je vjerojatnije.

110) Vj. Klaić, Povjest Bosne, Zagreb 1882, str. 137-140; K. Jiriček, Istorija Srba I, izd. J. Radonića, Beograd 1922, str. 294.

111) Vj. Klaić, Poviest Hrvata II, str. 120-121.

112) Š. Ljubić, Listine III, str. 271.

113) Isti, str. 292.

114) Isti, str. 300.

115) F. Rački, Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV stoljeća, ROD JAZU, knj. II, Zagreb 1868, str. 83 (unaprijed cit. Pokret na slav. jugu.); Vj. Klaić, Poviest Hrvata II, str. 122; D. Gruber, Borba Ludovika I, str. 67-79; K. Juriček, n. d. str. 304; G. Novak, Povijest Splita, I, str. 159.

Pad Klisa u ruke druge države značio je za Split, koji se nalazio u rukama Mlečana, veliki udarac jer je njihova trgovina prema Hrvatskoj i Bosni time bila ugrožena.[116] To će biti jedan od razloga predaje Splita Ljudevitu Anžuvincu, svojem »zakonitom gospodaru«.

U tom ratu koji je završio pobjedonosnim *Zadarskim mirom 1358. g.*, kad se mletački duždi morao odreći cijele Dalmacije, Ivan Nelipić bio je sa svojim četama sigurno uz bana Ivana Ćuza u njegovim akcijama oko zauzimanja dalmatinskih gradova i širenja Hrvatske prema Glamoču, Livnu, Duvnu i Imotskom.[117]

Uz takvo pomaganje, a to su činili i ostali velikaši, kao i niže plemstvo, Ljudevit je jačao svoju vlast u Hrvatskoj, te je 1358. g. mogao stvoriti *kraljevski odbor baruna* da bi taj uredio razna pitanja u Dalmaciji, Hrvatskoj, Cetini, Omišu i Slavoniji. Iz sačuvanih odluka tog odbora o dalmatinskim gradovima[118] može se vidjeti da se, uz postavljanje za knezove pouzdanih osoba, prvenstveno radilo o utvrđivanju novčanih podavanja kako u gradovima, tako i na hrvatskom zemljištu.

Zalaganjem oko jačanja Ljudevitove snage Ivan je dobivao sve veću naklonost Ljudevita, koji ga je postavio knezom Vrbasa i Sane, po svoj prilici poslije Zadarskog mira.[119]

Međutim, nije ni *Ivanov posjed u Cetini bio najsigurniji*, kako je to već zapazio Vj. Klaić.[120] Neki su plemići naglašavali, na temelju Andrijine isprave, svoja prava nad zemljištima u Cetini i 1356. g. Ivan Nelipić se u Kninu s njima nagodio pred kninskim biskupom Blažem.[121] Iste te godine, prema Lucijevoj bilješci, Ivanov je povjerenik pribavio od splitskog kapitola prijepis privilegija kralja Andrije o zemljama u Cetini.[122] N. Klaić je dobro primjetila da je D. Švob pretjerano tu bilješku proglasio falsifikatom,[123] tim više što ta bilješka ne ulazi bitno u pitanje. Za njenu ocjenu trebalo bi u splitskom kaptolskom arhivu vidjeti o kojoj se ispravi radi. Jednako je nesigurna i druga bilješka iz 1368. g.,[124] ali bi ta mogla ukazati na to da su stvarno neki Domaldovi baštinici, a ne Nelipić, falsificirali Andrijinu ispravu, i Ivan ju je putem pregovora dobio od njih da bi mogao jače dokazati svoje pravo na izvjesne posjede u Cetini, a i pozicije do tada nedovoljno jake. *Zbog jačanja svojeg ugleda u Cetini*

116) G. Novak, Povijest Splita I, str. 159. Još za vrijeme opsade Klisa ban i Ivan Nelipić su izdali proglas da se uznemiruju dalmatinski gradovi, osim Splita što znači da su kraljevi ljudi željeli privući Split ali i da su Splićani priželjkivali smirenje u korist hrvatskih snaga; da je trgovina bila Splićanima, a i Trogiranima jedan od glavnih uzroka njihova prelaza, vidi se i iz potvrde povlastica što ih je dao Ljudevit dozvolivši im trgovanje i oslobodivši ih carine što se plaćala ispod Klisa. Vidi D. Gruber, Borba Ludovika I, str. 133-134.

117) Vj. Klaić, Poviest Hrvata II, str. 123. i sl.; D. Gruber, Borba Ludovika I, str. 83 i sl.; N. Klaić, Problem vrhovne vlasti, str. 165

118) G. Novak, Povijest Splita I, str. 175-178; tu se radilo o uvađanju taksa na prodaju soli, tridesetine na prirodnine (žito, sijeno itd.), te diobe novca iz blagajne dalmatinskih gradova. Vidi opširnije: D. Gruber, Dalmacija za Ludovika I (1358-1382), Rad JAZU 166, str. 195.

119) Vj. Klaić je prvotno postavio rok imenovanja Ivanova za kneza Vrbasa i Sane između 1361-1364. i povezivao je to imenovanje s ratovanjem Ljudevitovim s bosanskim banom Stjepanom Tvrtkom 1363. g. (Rodoslovlje, str. 8). Međutim, kasnije je u svojoj Poviesti II. str. 140-141. utvrdio kako je kralj »pred četiri ili pet godina« prije rata 1363. g. imenovao Ivana županom Sane i Vrbasa. To prihvaća i St. Gunjača jer se Ivan spominje u ispravi od 28. XII 1360. g. kao knez Vrbasa i Sane smatrajući da je moguće postao knezom već poslije Zadarskog mira (Cetinski knez Ivan, str. 11).

120) Vj. Klaić, Rodoslovlje, str. 7.

121) Starine XXV, str. 320.

122) C. D. XII, str. 383.

123) N. Klaić, Postanak, str. 153, bilj. 195.

124) C. D. XII, str. 474.

Ivan je osnovao na svom posjedu u Cetini *franjevački samostan* da bi franjevci, tada veoma ugledni, radili oko uzdizanja njegova ugleda u još uvijek za Ivana nepouzdanom Cetinskom kneštvu. *Do zidanja samostana došlo je bulom pape Inocenta VI godine 1357.*[125]

Iako je djelovanje franjevaca obavijeno tamom, ipak se može podrazumijevati da je bilo veliko. Prvi franjevac, o kojemu imamo spomen, bio je *o. Filip iz Venecije, i to u funkciji kustosa Cetine.* On je putovao u Ston, a splitski građanin Frano Nikolin 1372. g. oporučno je isplatio to putovanje.[126] Ta činjenica dokazuje da je već 1372. g. postojala Cetinska kustodija, obratno nego se to dosada držalo.[127] Isti o. Filip je kao kustos Cetine uputio 1376. g. petoricu klerika na ređenje u Trogir.[128] Rad se franjevaca među narodom sigurno odvijao uspješno što potvrđuje činjenica da su 1377. g. dobili iste privilegije kao franjevci u Bosni.[129] Uz svoj rad franjevci su sigurno radili i za Ivana, svoga dobročinitelja, da bi konačno dobio od kralja Cetinu kao svoje kneštvo.

Ivan Nelipić je morao 1360. g. braniti svoje posjede u Cetini. *Ivan i Lacko, sinovi Tavordije, i Tvrtko, sin Jure Grubića,* tužili su u Zadru pred kraljicom Elizabetom Ivana Nelipića, kneza Vrbasa i Sane, da ih je nepravedno otjerao s njihove baštine u Cetini.[130]

Prema njihovu tvrđenju oni su imali baštinu u Cetini kao *»plemići dvanaestoro plemena kraljevstva hrvatskoga«*,[131] a to bi im potvrđivale neke isprave kralja Andrije koje bi im Ivan Nelipić oduzeo kad ih je zatvorio. Te su isprave morale, po njihovim riječima, poništiti Nelipićevo posizanje za njihovim posjedom u Cetini i Nelipićev glavni dokaz, Andrijinu ispravu iz 1210. g. Ivan je naprotiv tvrdio da tužitelji nisu nikada imali nikakve zemlje u Cetini, pa ih stoga nije s njih ni mogao otjerati, a zatvorio ih je jer mu nisu bili platili porez, niti izvršavali dužne poslove, ali im tom prigodom nije oduzeo nikakve isprave koje oni nisu nikada ni imali. Za svoj posjed Ivan se pozivao na Andrijinu ispravu (1210) kojom je knez Domald dobio neke zemlje. Kraljica je na to pozvala »dvadeset i dva prisežnika određena od nas za vršenje naših

125) C. D. XII, str. 406-407; St. Petrov, Gospa Sinjska, povijest sinjskog proštenstva, Zagreb 1928. str. 6. O. P. Bačić u rukopisnoj »Povijesti starodavne hrvatske županije Cetine — Sinja« misli da se franjevačka crkva nalazila na putu koji je vodio na »Kulu«, a gdje se nalazi kuća Ivana Čurkovića i gdje su se 1903. g. našli ostaci crkve iz V-VI st. (vidi Fr. Bulić, Avanzi di edificio antico cristiano sterato a Sign nell' anno 1903, Bullettino 1904, str. 17-20, 40). Bačić je priznajući to, ipak u svojoj velikoj ljubavi smatrao da je ta crkva u prvoj polovici XIII st. bila franjevačka i od Tatara razrušena, a zatim ponovo sagrađena od Ivana Nelipića. O. St. Petrov je dobro primijetio da je Ivan iznova sagradio samostan i crkvu franjevaca, iako bi i njemu bila simpatična konstrukcija o. St. Bačić koja je bez osnove. U zadnje vrijeme St. Gunjača na temelje katastarske mape iz oko 1709. g., o kojoj će biti govora, ubicira franjevačku crkvu kod »Kule« jer se na toj mapi tu označuje da je bila »stara crkva«. Arheološko bi ispitivanje moglo tu stvar riješiti, a sve su drugo nagađanja.

126) Vl. Rismondo, Pomorski Split druge polovice XIV st. notarske imbreviature, u izd. Muzeja grada Splita, sv. 5, Split 1954, str. 106.

127) L. Wading, Annales XV^3, str. 396-398; St. Zlatović, Franovci države Presvet. Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji, Zagreb 1888. O. A. Jadrijević — St. Petrov, Prvi poznati dokumenat o boravku franjevaca u Sinju, u Vjesniku Prov. Presv. Otkupitelja u Dalmaciji 1957, V-VI, str. 37-38. misle da je Filip bio duvanjski kustos.

128) To se pismo nalazi u rukopisnoj knjižnici Jug. Akademije u Zagrebu pod Miscellanea I a. 57, fol. 81-82. Na njega je upozorio Dr. Kniewald, Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima, JAZU (separat), Zagreb 1949, str. 37. O. A. Jadrijević i St. Petrov donijeli su taj dokumenat u prijevodu.

129) Eubel, Bullarium VI, 1489.

130) C. D. XIII, str. 86.

131) O pitanju plemstva 12-ero plemena mnogo se raspravljalo. Vidi literaturu o tom pitanju u navedenoj raspravi. N. Klaić, Postanak, str. 121-122.

kraljevskih prava u kraljevstvu hrvatskom«, i ti su tvrdili da *Ivan, Lacko i Tvrtko ne pripadaju plemićima dvanaestero plemena*, ali da su ih *»oni i zajednica plemića hrvatskih plemića hrvatskog kraljevstva«* smatrali plemićima u mjestu gdje borave, a to je bilo u Cetini. No, prisežnicima nije bilo poznato da bi oni mogli imati listine u vezi s kakvom zemljom u Cetini i da bi ih Ivan Nelipić za to bio zatvorio. Ipak je *presudna bila zakletva Nelipića i njegovih svjedoka:* sina krbavskog kneza Grgura i Nasmana sina Petra iz Karina, plemića i jurata hrvatskog kraljevstva i ta je odlučila da ta, za »moćnog« Nelipića nimalo ugodna, parnica završi u njegovu korist.

Prema presudi tužitelji, niži plemići, htjeli su se poslužiti ustanovom »dvanaestero plemena« da bi se oslobodili dužnosti plaćanja poreza i vojne obaveze, ukoliko bi se povratili na svoja imanja u Cetini. Dobivši 1354. g. neke kastrume u Cetini, Ivan je, kao i Jakov Šubić s Glamočanima (1360/61), udario *niže plemstvo porezom i vojnom službom.* Stoga se *ono i u Cetini nastojalo uklopiti u red privilegiranoga nižeg plemstva iz organizacije »12-ero plemena«*, ali nije u tome uspjelo.[132] Tvrda riječ i zakletva Ivana i njegovih suplemića ne može nas zasigurno uvjeriti da nisu postojale neke isprave, moguće falsifikati, na kojima su ti mali plemići osnivali svoja prava na imanja u Cetini, a smetala su Ivanu Nelipiću. Konačno, više njegov ugled, nego dokazni materijal odlučio je na sudu, i spomenuti su plemići morali o cijeloj stvari »šutjeti«.

Ivan je već godinu dana kasnije ubio »sine rationali causa« (bez pravog razloga)[133] plemića *Mišljena Ježevića* i morao je njegovu bratu Juri platiti 240 malih lira preko splitskog kaptola. Taj Mišljen ne bi morao biti iz Cetine, ali i ta činjenica pokazuje ipak na poteškoće koje je Ivan imao zbog svoje baštine, a i na njegov silovit karakter.

Nemajući dovoljno oslona u Cetini, Ivan je kralju vjerno služio, te je sudjelovao u Ljudevitovu ratu protiv Bosne (1367)[134] i tada je po svoj prilici izvršio zamjenu nekih svojih kastruma i komitata, moguće i Cetine, za Novi na Neretvi i Imotski, kako to donosi isprava iz 1372. g.[135] Mogli bismo i pretpostaviti da je Ivan tada prestao biti knezom Vrbasa i Sane, te dobio novoosvojene zemlje Imotskoga.

Bez Ivana je izvršena *reambulacija posjeda,* što se prema naredbi kralja Ljudevita izvršila 1369. g. u Cetini.[136] Naime, neki Šimun i sin mu Nenad dali su da se označe granice njihovih posjeda Lučana, Sopčića i Velmožana. Po kraljevoj odredbi splitski je kaptol poslao kanonika Ivana Zincija kao vjerodostojnu osobu, a u ime kralja među ostalim bio je i plemić Dubrancije Dubrančić.[137] Taj nam podatak govori o prilično velikom slobodnom posjedu,

132) N. Klaić, Plemstvo 12-ero plemena kraljevine Hrvatske, HZ IX, Zagreb 1956 str.93.
133) Starine, XXV, str. 320; Lucius, Memorie di Traù, str 516.
134) Vj. Klaić, Povijest II, str. 140.
135) C. D. XIV, str. 440-441.
136) C. D. XIV, str. 172-173.
137) C. D. XIV, str. 211-212. St. Gunjača je pronašao većinu lokaliteta u svojoj Topografiji, str. 19, bilj. 45. Posjed bi išao ovim granicama: s istoka posjedi su obuhvatali dolinu »Močni dolac« t. j. Bare u Lučanima, te prema jugu granica je kretala brdašcem Nebesa, a zatim na zapadu preko puta prema Radošiću. Od Radošića je granica išla prema gomilama (po St. G. ilirskim gromilama) od kojih se jedna nazivala Vidomira gomila; zatim je granica kretala uskim putem koji se zvao Vodice; dalje preko mjesta Plisunca, gdje je bila granica između Šimunovih-Nenadovih zemalja i posjeda Jure Dubrančića iz župe Smine. Posjedi su završavali na Kalazu koji se zvao »Carleni«, te prijekim putem na bunar, zvan Orihović, te ispod njega na bujicu što vodi prema nekom drvetu jasenu »gelhani« na pašnjaku, a taj je bio granica između zemljišta crkve sv. Luke iz Cetine i tih triju zemljišta. Zatim je, prolazeći od rečenog jasena na neko drvo granica išla prema selu Mrgude, a zatim javnim putem na tri kamena

moguće cetinskih Vlaha, a obuhvaćao je dio Nebesa, Grabovac pa preko Sutinskog puta zapadni dio Lučana na Vidića staje prema Čatrlji, a zatim bujicom kod Bilića kuće na cestu; cestom prema Mrgudama i nekako kod mosta Karakašice na Kokotovinu do iznad Točila, te preko Batarelovih kuća na Bare. Bare su s okolicom pripadale sv. Luki u Cetini, dok je niže selo Suhač s Mrgudama pripadalo splitskoj nadbiskupiji.

U vrijeme ponovnih jačanja razmirica između kralja Ljudevita i Venecije *Ivan je Nelipić kao »comes de Cetinye«* dobio 9. listopada 1372. g. od kralja komitat Huma (Chelmi) što se prostirao od Neretve prema Cetini s kastrumima Novim i Imotskim.[138] Osim toga kralj mu je potvrdio i obnovio njegova prvotna prava na kneštvo u Cetini s kastrumima Čačvinom, Sinjom, Peći, Travnikom u Cetinskom komitatu, a također i njegove kastrume Brečevo u polju Kaniemeru i Kamičac u kotaru Promine kod rijeke Krke, te ostale njegove posjede. Kralj mu u toj ispravi ponovo naglašava vlast nad Vlasima, narodima, stanovništvom s pravima što ih je Ivan imao prije nekog ugovora. Kralj poništava sve što je moguće netko od 1365. g. do tada dobio ili dobavio u tim kastrumima.

Time je Ivan *konačno dobio komitat Cetine* i osigurao ga svojoj obitelji. Od tada se on uvijek nazivlje knezom Cetine. Nesigurnost Ivanova posjeda Cetine veoma je vjerojatna i može se vidjeti iz svih tih promjena što ih je morao Ivan prihvatiti da bi konačno dobio u svoje ruke komitat Cetine. Stoga je vjerno služio kralja koji mu je siguran u njega i zbog ogromnih zasluga, konačno dao taj pogranični kraj.

Poslije konačnog dobivanja tih gradova i učvršćenja Ivan je, čini se, mogao misliti *na ženidbu.* Prema Vj. Klaiću[139] Ivan se oženio 1375. g. s Margaretom Marini iz Splita i na tu je ženidbu pozvao sinove svojeg brata Konstantina iz Ključa kod Visovca.[140]

Ivan je sigurno pomagao hercega Dalmacije i Hrvatske Karla Dračkoga, te mu je on bio naklon i darovao neke zemlje, ali je upravo na dan odlaska u Napulju 6. svibnja 1376. g., na protuzahtjev morao poništiti svoju odluku[141] Te su zemlje možda posjedi Dolac i Ugljane (Dolyan et Uglyan) što ih je Nelipić »de Setyn« držao, a pripadali su poljičkim plemićima Novaku i Ugrinu, sinovima Radakovim. Cijeli je slučaj došao do kralja, te je u njegovo ime kraljica Elizabeta naložila 5. lipnja 1377. g. banu Nikoli Ceku da prisili Ivana na vraćanje tih zemalja.[142]

Posljednji poznati čin Ivanova života bilo je uređenje sigurnosti bosanskih trgovaca što su napadani na putu koji je iz Bosne vodio preko Bistrice, Čačvine, pa preko Brodarića kod Trilja, Biska na Klis i Split.[143] Ti su napadaji učestali i na drugim stranama i time je trpjela kraljevska komora u Splitu. Kralj je Ljudevit stoga naredio banu Nikoli da stane tome na kraj. Ban je strogo

blizu »Yasninam« (Jasensko) i dalje pravo stazom na brdašce Klobučinu sve do hridine koja se zvala probušena stijena ili slavenski Utli Kama ili Utla stina (Šuplji Kuk iznad Točila). Granica je zatim kretala linijom od sjevera na istok sve do mjesta Godul, a odatle u dolinu Močni dolac.
138) C. D. XIV, str. 440-441.
139) Vj. Klaić, Rodoslovlje, str. 10.
140) Bullettino, IV 1881.
141) Starine XXV, str. 320-321. Iste je godine na sv. Bartula Ivan Nelipić uredio pitanje plaćanja desetine sa svojih imanja kninskom biskupu Pavlu; Vj. Klaić, Povijest II, str. 187.
142) C. D. XV, str. 296-297.
143) St. Gunjača, Cetinski knez Ivan, str. 11-12. Na temelju te isprave St. Gunjača zaključuje da je put za Bosnu išao južnim dijelom sinjske krajine, ali to ne isključuje i put preko Prologa koji je zbog snježnih nanosa sigurno bio nepodobniji.

naredio knezovima i kaštelanima da paze na sigurnost putova, ali su pljačkanja i napadaji i dalje trajali na području Cetine. Stoga je došlo 1. prosinca 1377. g. do izvida pred franjevačkom crkvom u Cetini i tu se pred mnoštvom naroda dokazalo da vicekaštelani Sinja Ivan Dminojević, Grdomil Ugrinić i Mihalčić nisu krivi za nerede, ali su zato optuženi kaštelan Čačvine Perko Gešević i banov kaštelan u Bistrici Ivan Mihalčić. Oni su priznali krivicu i obećali da će bosanskim trgovcima nadoknaditi nanesene štete.

Poslije te godine silazi *Ivan Nelipić* s pozornice događaja.[144] On je tvorac čvrste kneževske vlasti u Cetini i njegov će rad nastaviti sin mu Ivaniš Nelipić.

5. — Plodove velike borbe Ivana Nelipića pobrao je njegov sin *Ivaniš* koji, po riječima Vj. Klaića, *»spada među najzanimljivije ličnosti slavenskog juga u prvoj polovici 15. stoljeća«*.[145] Prema tome našem zaslužnom povjesničaru mogla bi se o Ivanišu *»napisati čitava knjiga«*, ali mi ćemo se zaustaviti ukratko na razvoj Cetine u njegovo vrijeme, a taj je usko povezan sa svim onim burnim gibanjima krajem XIV st. i početkom XV st.

Učvršćenje kraljevske vlasti u Hrvatskoj u vrijeme Anžuvinaca bilo je kratkotrajno. Čim je umro moćni Ljudevit, feudalci, darovani od samog kralja, kao nov sloj zemljoposjedničke aristokracije, ulaze u političke borbe.[146] Unutar tih borba, u kojima sudjeluje niže i više plemstvo, upliće se Venecija da bi iz unutrašnje slabosti ugarsko-hrvatskog kraljevstva izvukla za sebe što više koristi. Jednako su i bosanski kralj i velikaši iskorištavali te borbe za proširenje svojih posjeda.

U prvo razdoblje pobune protiv budimskog dvora Ivaniš, još mlad, nije se pojavljivao i njegovo nam je djelovanje nepoznato.[147] Kad je pak Elizabeta 1383. g., preko požeškog prepošta Nikole nekako osigurala među dalmatinskim gradovima položaj svoje kćeri Marije, šibenski su poslanici, kao i poslanici ostalih dalmatinskih gradova, bili u Budimu te se tužili na štete što im čine Vlasi, kako kraljevski, tako i cetinskog kneza Ivaniša Nelipića.[148] Prema tome na području Cetine i uopće Zagore bilo je Vlaha koji su pripadali kralju, ali i podložnih knezu Ivanišu. Ti su u potrazi za pašom silazili na terene trogirske općine što je bilo na štetu pastira tih gradova.[149] Osim ispaše, nabava soli je prisiljavala Vlahe na odlazak u Primorje. Stoga je kraljica, uz naredbu banu Mirki Bubeku da protjera Vlahe uz novčane kazne za štete, zabranila njihovo približavanje Busoljini da bi time osigurala komoru soli i sigurnost brodarenja. Tih pograničnih borba bilo je i prije, a nastavljaju se jednako i kasnije.[150]

---

144) Isti, str. 12. St. Gunjača smatra da je Ivan umro između 1. XII 1377. i 6. X 1379. g. kad se prvi put spominje Margarita udova pokojnog kneza Ivana Nelipića.
145) Vj. Klaić, Rodoslovlje, str. 11.
146) HNJ I, str. 739 i sl.; F. Rački, Pokret na slav. jugu, str. 130.
147) Mjesto mladog Ivaniša nastupa njegova majka. Tako je Margareta 17. XI 1385. zatražila ovjerovljeni prijepis isprave iz 23. VI 1345. g. God. 1388 pozvao je Žigmund hrvatske velikaše, a između njih i Margaretu, da pomognu njemu vjerne Kažotiće, protjerane iz Trogira; god. 1390. bili su Margareta i Ivaniš primljeni među plemiće, građane i vijećnike grada Zadra; god. 1392. dali su Trogirani Margareti i Ivanišu kuću, a zatim vrt kraj samostana sv. Nikole, te tri sela: Prapotnicu, Ljubitovicu i Dasine Doce što su pripadali Nikoli i Blažu Andreisu. Isp. Lucius, Memorie di Traù, str. 354; P. Andreis, Storia della cittá di Traù, Split, ed. Marka Perojevića.
148) Vj. Klaić, Povjest Hrvata II, str. 202.
149) Tvrdnja R. Lopašića, da su Vlasi dosadivali gradskim stanovnicima »kao razuzularena gorska čeljad«, pretjerana je jer u tim sukobima treba tražiti prvotno borbu za pašu i traženje soli neophodne za vlaška plemena (Isp. R. Lopašić, Hrvatski urbari I, MHJ SM V, Zagreb 1894, str. 4).
150) Stoga kraljica, da bi sebi približila što više Šibenik, opominje bana što nije njene naredbe prije izvršio.

Poslije neuspješne pobune Ivana Paližne (1383), braće Horvata, te dovođenja tragičnog Karla Dračkoga (1385-1386) na prijesto, strašne osvete ustanika kod Đakova zbog ubojstva Karlova (1386), udavljenja Elizabete u Novigradu (1387) i smirenja što ga je postigao Žigmund uz pomoć Frankapana i Mlečana, nastalo je kratko mirno razdoblje u Hrvatskoj. Kroz to je vrijeme mladi Ivaniš mirovao, a Cetina je bila izvan događaja. On je nekako tada izvršio s kraljem Žigmundom zamjenu svoga dalekog imanja u peštanskoj županiji (Bessenew) što ga je Ljudevit darovao 1345. g. njegovu ocu, dobivši neka imanja u Hrvatskoj.[151]

Ivaniš je sigurno morao mirno gledati približavanje Klisa kralju Tvrtku I (1353-1391) kad je kliška općina poslala poslanstvo koje je poklonilo bosanskom kralju kao gospodaru. Dolazak bosanske vojske, sigurno preko Cetine, u Klis i njeno uspješno pomaganje Ivanu Paližni, opkoljenom u Vrani, približavalo je dalmatinske gradove Tvrtku I. Tako je u Trogiru došlo do težih sukoba između stranaka u kojima su »na glas naroda« nastradali 27. i 28. prosinca Žigmundovi pristaše, neki plemići, među kojima je bio Augustin Kažotić. God. 1388. Tvrtko je imao Klis, Vranu, Ostrovicu, a po svoj prilici i Knin, te se Ivaniš morao pokoriti stanju stvari, iako nije aktivno sudjelovao u borbi. Njegov rođak, kaštelan Skradina, bio je Žigmundov pristaša, dok se njegovoj majci Margareti, među ostalim velikašima, obratio Žigmund da pomognu nastradale Kažotiće.[152] Ivaniš se još uvijek nalazio u pozadini jer se ne spominje u tužbama grada Splita, upućenim Žigmundu u dva navrata 1388. g.,[153] ni na sastanku poslanika dalmatinskih gradova i hrvatskih knezova 6. listopada u Skradinu.[154]

Kada je 1389. g. Tvrtkov vojskovođa Vlatko Vuković, poslije pada Klisa u Žigmundove ruke, s bosanskom vojskom, što je preko Cetine kretala niz Klis i Kaštela prema Vrani, konačno pobijedio ispod Vrane vojsku bana Ladislava od Lučanca, padne Klis u Tvrtkove ruke, a ubrzo mu se predadoše Trogir i Split (1390). Time je Tvrtko postigao vrhunac svoje moći.

Smrću Tvrtkovom (1391) dolazi sve više do izražaja samovolja velikaša, a u njoj se ističe *Hrvoje Hrvatinić*, vojvoda bosanskih »Donjih kraja«. U njegovoj se *sjeni nalazi Ivaniš Nelipić*. Ta povezanost Ivaniša i moćnog Hrvoja nije nikla samo na osnovu rodbinske veze,[155] kako to posebno naglašava Vj. Klaić, nego i kao plod zajedničkih interesa. Kneštvo Cetina bila je *pogranična oblast* prema Bosni, a sinjska tvrđava i kula Čačvina, nedovoljno jake da bi zaustavile prodore bosanske vojske. *Iz trgovačkih je razloga* bilo probitačno držati se bosanskih kraljeva i vlastele.

Stoga se Ivaniš priklonio *jačoj stranci* u tim vremenima neizvjesnosti i opće nesigurnosti, iskorištavajući ih u svoju korist.

Kada su, prema Paulu de Paulo,[156] 1392. g. bili bosanski ban Vuk Vukčić, brat Hrvojin, i njegov podban Ivan Mišljenović primljeni među zadarske građane i gradske vijećnike, bio je prisutan i Ivaniš, još od prije (1390) zadarski

---

151) Vj. Klaić, Rodoslovlje, str. 9.
152) Lucius, Memorie di Traù, str. 338-339. Žigmund se bio obratio i na gradove Split, Zadar, Šibenik i Nin (Isp. Vj. Klaić, Povjest II, str. 246).
153) G. Novak, Povijest Splita I, str. 197. i sl.
154) Lucius, Memorie di Traù, str. 341-342.
155) Jelena, kći Ivaniševa bila je udata za Hrvoja, a poslije njegove smrti (1416)) preudala se za bosanskog kralja Ostoju (vidi Vj. Klaić, Rodoslovlje, str. 10-11).
156) Memoriale Pauli de Paulo patritii Jadrensis, u ed. I. Lucius, str. 426; F. Šišić, Vojvoda Hrvoje, str. 86.

građanin i vijećnik. Čini se, da je Ivaniš dosta uplivao na Zadar i njegovu orijentaciju prema Bosni. Svakako njegovo djelovanje za stvar Bosne bilo je tada sigurno aktivno i u neodlučnom Trogiru gdje je kroz dvije godine (1393--1394) bio knez,[157] pomažući vraćanje izbjeglica što su bili pobjegli u Cetinu.

Cijeli taj veliki napredak Bosne razbio se na nesposobnom *Stjepanu Dabiši* (1391-1395) koji se ugovorom u Đakovu (1393) obvezao Žigmundu da će Bosna, u onim granicama u kojim je bila tada, poslije njegove smrti pripasti Žigmundu. Tom se primirju prilagodio moćni Hrvoje, tada već počasni mletački građanin, te je iz *Lučana*, dvora Ivaniševa (u dataciji se veli »dano u gradu Lučanih«) uputio 23. kolovoza 1393. g. pismo Žigmundu i kraljici Mariji. U njemu obećaje da će, osim bosanskog kralja, priznavati svojim gospodarima kralja i kraljicu. Ako bi se bosanski kralj zaratio protiv Žigmunda, Hrvoje mu neće pomagati, a poslije smrti Stjepana Dabiše, on će služiti samo ugarskom kralju.[158]

Moglo bi se nagađati da je prema tome Stjepan Dabiša sklopio ugovor sa znanjem Hrvojevim ili se mudri gospodar Donjih strana nasilu priklonio nastaloj situaciji. Moguće je prevelika moć bana Ivaniša Horvata, gospodara Omiša, djelovala na odluke Hrvoja uz kojeg je stajao sigurno Ivaniš Nelipić, jer su oni mjesto Horvata željeli biti gospodari srednjeg Jadrana. Međutim, na Omiš je mislio bosanski kralj i koncem 1394. g. osvojio ga.

Slabljenje otpora prema ugarskom kralju omogućilo je Žigmundu osvojenje Dobora i katastrofu braće Horvata (1394), dok je ban Nikola Gorjanski osvojio Knin. Ti su uspjesi ojačali pozicije Žigmundove kojemu su se predale »kraljevine Dalmacija i Hrvatska s gradovi i tvrđavami u njih se nalazećimi«, te Ivaniš nije više knez Trogira, a u Šibeniku se sastadoše predstavnici Zadra, Splita i Trogira i utvrdiše između sebe mir i slogu.[159]

Kako je Split ponovo došao pod vlast hrvatsko-ugarskoga kralja, *splitski je nadbiskup Andrija*, inače 1390. g. »vjerni savjetnik i duhovni kapelan« Tvrtkov, 1395. g. želio obnoviti desetinu u Cetinskom kneštvu. Ivaniš, uslijed toka događaja, smanjio je ili potpuno ukinuo plaćanje desetine.[160] Stoga je, na molbu nadbiskupa Andrije Gualda, Žigmund povjerio strigonskom nadbiskupu da riješi spor. Nezadovoljni tim rješenjem, Ivaniš su i nadbiskup poništili zajedničkom nagodbom njegovu odluku, ali se po ispravi, sačuvanoj u splitskom kaptolskom arhivu, ne može znati kakvi su bili uvjeti nagodbe. Iz tog spora moglo bi se nagađati da je visina godišnje desetine iz Cetine bila 200 zl. dukata, jer 1397. g. Žigmund naređuje knezu Ivanišu da mora u toj visini platiti prošlogodišnji iznos.[161] Ta je svota bila velika i iznosila bi trećinu prihoda splitskog nadbiskupa.[162] Teško je vjerovati da bi godišnji iznos desetine bio tako

[157]) P. Andreis, n. d. str. 111; Lucius, Memorie di Traù, str. 355. i sl. Nesigurna orjentacija Trogira vidi se iz isprave iz 1393. gdje se u titulaciji veli: »vacante regni dominio regali«, jer je Đakovački ugovor porazno djelovao na dalmatinske gradove. U samom Trogiru dolazi 1394. g. do zaključka da se poslije smrti kralja Tvrtka ne smije spominjati nijedan kralj (vidi F. Rački, Pokret na slav. jugu, str. 140-141).

[158]) F. Šišić (Vojvoda Hrvoje, str. 92) donosi pismo u prijepisu. Vidi F. Rački, Pokret na slav. jugu, str. 137-137.

[159]) Pauli de Paulo, n. d. str. 428.

[160]) Farlati III, str. 337.

[161]) Isti. str. 337. Prema Kukuljeviću ta je nagodba bila 1396. g.

[162]) Prema spisima Obligacija splitski je nadbiskup plaćao 200 for. takse prigodom svog imenovanja papi. Taksa je iznosila trećinu godišnjeg prihoda. Vidi H. Hoberg, Taxae pro communibus servitiis ex libris obligationum ob anno 1295 usque ad annum 1455 confecti, u izd. Studi e testi XVI, Rim 1949, str. 113.

visok, ali kako nemamo originala, ne možemo ništa zaključivati na temelju kratkog regesta.

Predah, što ga je Žigmund uspio dobiti smaknućem braće Horvata, nije bio dugotrajan, jer je kralj bio prezauzet drugim osnovama koje su išle za stvaranjem velikog carstva i igranjem prve uloge u Evropi. Zauzet velikim planovima, Žigmund je ostavljao po strani Hrvatsku, osim što je od nje tražio novaca. Time su se obnavljala nezadovoljstva, poticana izvana: napuljskog dvora potpomognutog od pape, bosanskog kralja i Venecije.[163]

Odjek nezadovoljstva, poslije neuspješne Žigmundove križarske vojne (1396), bio je slavonski pokret Lackovića koji je završio krvavim ubojstvom na Križevačkom saboru (1397), a u Dalmaciji nemirima u Splitu 1398. g.[164] Te je nemire iskorištavao Ivaniš i vojvoda Hrvoje, tim više što je te godine protiv Hrvoja Žigmund poveo svoju neuspješnu vojnu.[165] Ivaniš je po svoj prilici ne samo pomagao splitske izbjeglice, pristaše napuljskog kralja Ladislava, nego je i napadao Trogir i Šibenik koji su poslali Žigmundu, a protiv Hrvoja, svoje strijelce.[166]

Nemiri oko Splita, Trogira i Omiša, u kojima su sudjelovali *Cetinjani,* jedva su se smirili 1401. g.[167] Glas o zarobljenju Žigmunda u Šiklošu (1401), zbog razdvajanja krunskih dobara, zaštite stranaca (hospita), te neurednog života jačalo je anžuvinsku stranku u Hrvatskoj na čelu koje se nalazio Hrvoje i Ivaniš Nelipić. Oni su nastupali u ime bosanskog kralja Stjepana Ostoje, koji se nadao da Ladislav, napuljski pretedent, neće doći u Hrvatsku te da će sva ta borba biti za njega korisna. Hrvoje, davno imenovani od napuljskog dvora ban Hrvatske i Dalmacije, pozvao je dalmatinske gradove[168] neka priznadu vlast kralja Ladislava. Kad je na to Trogir (7. VI) odgovorio uvijeno, a Split se usprotivio, Ivaniš je oduzeo Trogiru selo Radošić i podsjeo tvrdi Klis, dok je Hrvoje nastojao zauzeti Omiš koji su Splićani nenadnim napadom oduzeli Hrvoju. Ivaniš je sredinom prosinca zauzeo Klis i time odlučio sudbinu Trogira, Splita i Omiša.[169]

Trogirani su, nalazeći se u teškom položaju,[170] iako su 7. rujna odgovorili Ivanišu da nemaju galija ni brodova kojim bi mogli zapriječiti opskrbu opsjednutog Omiša koji je Hrvoje uzalud nastojao s kopna zauzeti,[171] već 21. studenog izjavili banovcu Tvrtku Latičiću i Ivanišu da će izvjestiti Ladisla-

[163]) G. Novak, Povijest Splita I, str. 210. i sl.

[164]) Farlati III, str. 350-351; G. Novak, Povijest Splita I. str. 211.

[165]) Vj. Klaić, Povijest Hrvata II, str. 293 i 298; F. Šišić, Vojvoda Hrvoje, str. 128. i sl.

[166]) F. Šišić Vojvoda Hrvoje, Str. 129: Trogir je poslao 20 strijelaca, a Šibenik 22 strijelca; prema Luciusu Ivaniš je pomagao izbjeglice. Memorie di Traù, str. 368.

[167]) Pauli de Paulo iznosi kako su 3. XII 1400. g. neki splitski i trogirski plemići s mnogim hrvatskim konjanicima iz Cetine i Klisa napali Split i mnogi nastradali, i to osobito Cetinjani, kojih su tjelesa bila za dva dana na splitskim ulicama (Isp. Pauli de Paulo, Memoriale, ed. I. Lucius, str. 443-444).

[168]) Hrvoje je 1401. g. bio s vojskom u Kosovu polju ispod Knina kojeg je branio u ime Žigmunda Antun Somkeriki. Stoga mu je Žigmund dao 1402. g. neka imanja. Tom je prigodom Hrvoje pozvao oko 15. VI 1401. g. Zadar da izvjesi zastavu Ladislava kralja, ali iza toga je stajao zahtjev za novčanu pomoć kako se vidi iz odgovora zadarske općine. Isp. F. Šišić. Nekoliko isprava iz početka XV st., Starine JAZU XXXIX, str. 170-171 (unaprijed cit. Nekoliko isprava)

[169]) Lucius, Memorie di Traù, str. 375.

[170]) Lucius (Memorie di Traù, stir. 375) iznosi kako su Trogirani davali žito, sol i vino svojim saveznicima, zatim potraživanja Venecije da plate štete nanesene njihovim brodovima što je i plaćano (97 i po zl. dukata), te traženje isplate zaostataka od kneževske plaće Ivanišu. Upozoreni od Žigmunda, Trogirani su pisali Ivanišu da ih ne uznemiruje, ali uzalud, te su poslali 3. VI 1401. biskupa da s njim izravna dug isplativši mu 1.000 lira.

[171]) Lucius, Memorie di Traù, str. 377; F. Rački, Notae Joannis Lucii, Starine JAZU XIII, Zagreb 1881, str. 255 (unaprijed cit. Starine XIII).

vovu zastavu ako to urade i ostali dalmatinski gradovi. Odmah poslije pada Klisa oni (22. XII) šalju Ivanišu, tada gospodaru Klisa, po nekom njegovu rođaku 100 galeda za opskrbu grada. On je ujedno morao reći Ivanišu kako su oni, Šibenčani i Zadrani uz Ladislava, ali ih je u tome spriječavao Klis koji je bio u rukama Ugra. I dok Split prkosi Hrvoji i Ivanišu, Šibenik i Trogir ušli su 1402. g. s njima u pregovore. *U Cetini pod Sinjem* (Cetina sub castro Fsin) 13. svibnja Hrvoje i Ivaniš priznali su Šibeniku i Trogiru sva ona prava što im je dao Ljudevit Anžuvinski i Žigmund, te su im obećali da će ih braniti, dok će oni priznavati za svog vladara Stjepana Ostoju. Ako Ladislav prijeđe u Hrvatsku, Ivaniš i Hrvoje će nastojati da im Ladislav potvrdi te privilegije.[172] Osim toga Ivaniš se obvezao da će srušiti tvrđavu što je sagradio prema Šibeniku i unaprijed ne će nikakvu drugu tvrđavu graditi. Vlasi »bilo kojeg stanja« (bosanskog kralja, kao i Ivaniševi), prema ugovoru, neće silaziti na ispašu u šibenski ili trogirski kotar pod kaznom od 200 zl. dukata i to 100 gospodaru Vlaha, a 100 šibenskoj ili trogirskoj općini.[173] Iz Sinja su trogirski i šibenski poslanici otišli, u Podviseć (Visući kod Omiša)[174] gdje im je kralj Stjepan Ostoja 15. VI potvrdio povelje, izdane od vojvode Hrvoja i Ivaniša. Osvojenjem tih dvaju gradova, Šibenika i Trogira, bila je sazrela situacija da Ladislav počne s djelovanjem. Stoga je iste godine Ladislav, ne iskoristivši Žigmundovo zarobljenje, poslao svog vojvodu Aldemariska koji je uspješno zauzeo Dalmaciju. Pobjedom anžuvinske stranke u Hrvatskoj položaj se Ivaniša ojačao, te je uz Hrvoja postao najuvaženija ličnost u Šibeniku, Trogiru i Splitu, kad je taj 25. studenog otvorio vrata Ladislavovom vojvodi. Ivaniš je kao »magne potentie dominus« bio u Zadru, kad se Ladislav 19. lipnja 1403. g. iskrcao i u kolovozu okrunio za kralja.[175] On je sudjelovao i u pregovorima Trogira i Šibenika kojim su se oni osiguravali da ne bi Ladislav i u njima, kao i u Splitu, sagradio kaštel ili tvrđavu, što je bilo tim gradovima prevelik teret[176]

Poslije povratka Ladislava u Napulj, a to je bilo iste godine, Hrvoje je gospodar u Hrvatskoj i Dalmaciji i uz njega je Ivaniš.[177] Kad je Hrvoje konačno 4. studenog 1403. g. izmirio stranke u Splitu, bio je tu i Ivaniš. Tom prigodom rješava se i ***spor između Splićana i Cetinjana.*** Naime, Cetinjani su 2. prosinca 1400. g. pomagali »vanjske plemiće« u njihovu nastojanju da provale u Split. Petorica cetinskih nižih plemića Franac i Nikola Paprasić, Petoje Ogulić, Otolac Pulković i Radić Sakšić poginuli su u toj akciji i njihovi su rođaci[178] tražili od

---

172) Lucius, Memorie di Traù, str. 375; Vj. Klaić, Povjest II, str. 302; F. Šišić, Nekoliko isprava, str. 183-188. Teško je vjerovati da bi na Visovcu bili mlinovi kako to Šišić misli, nego se pod otočićem misli na jedan od otoka na Skradinskom buku.

173) S. Ljubić, Listine IV, str. 462; Tu je ispravu potvrdio 28. III 1403. g. Ladislav (isp. S. Ljubić, Listine V, str. 1). Vj. Klaić misli da je Ivaniš već tada bio oženjen s Elizabetom što se spominje 1416. g. (Rodoslovlje, str. 12). Ispravu za Trogir donoi je Lucius u Memorie di Traù, str. 376.

174) F. Šišić, Nekoliko isprava, str. 188-189; M. Vego, n. d. str. 126-127.

175) F Šišić, Nekoliko isprava, str. 210.

176) Starine u III, str. 257-258. Trogir je dao 300 zl. dukata da se ne sagradi u njemu kula, vidi F. Šišić, Nekoliko isprava, str. 222-223; G. Novak, Povijest Splita I, str. 228.

177) Dokaz jakosti Ivaniševe su darovi što su mu ih slali Split i Trogir. Tako mu je Split dao kao časni dar 50 dukata (Starine XIII, str. 258). Te je iste godine splitska općina dala Ivanišu dobra Ivana Marina. Kako se u toj ispravi spominje »Ioannes quodam Marini, Cetine, Clissi et Breze comes«, Vj. Klaić zaključuje da je Ivan Marini iz Splita adoptirao Ivaniša i time je Ivaniš došao do njegovih imanja u Splitu.

178) G. Novak, Povijest Splita I, str. 554, bilj. 556. To su bili Radoslav, Vlatko i Luka Paprasić, Stanac i Juraj Ogulić, te Brajak Pulković. G. Novak je dobro primjetio da je datacija G. Alačevića, koji je prvi iznio tu ispravu u Bullettinu (XIII, str. 139-143), neispravna jer Hrvoje nije bio splitski knez 26. II 1403. g. Mogli bismo primjetiti da je taj akt datiran »more veneto« i stoga je iz 1404. g.

Splićana »vraždu«. Pregovori su se uspješno vodili jer je iza Cetinjana stajao moćni Ivaniš i došlo je do nagodbe 22. veljače 1404. g. Cetinjani su oprostili sve nanesene štete i ubojstva što su ih Splićani počinili i obećali da će unaprijed s njima živjeti u prijateljstvu. Splićani su sa svoje strane obećali da će isplatiti cetinskim plemićima u ime »vražde« 1.200 libara malih, a kao znak vječnog mira deset Splićana će ući u kumstvo s cetinskim plemićima.[179]

Jednako su i Trogirani bili uslužni Ivanišu. Tako su oni 31. ožujka 1403. g., zbog Hrvoja i Ivaniša, oprostili Ivanu Mišljeviću 100 dukata duga.[180] Kroz 1404. g. Trogirani su u dva navrata poslali Ivanišu svoje poslanike (1. IV i 20. VIII), ali ne znamo po kojem poslu, možda u pitanju sela Radošića koje je poslije smrti Matije Cige ostalo na gradskoj dispoziciji jer je umro bez muškog potomka.[181] U isto vrijeme došlo je do mirnog rješenja zimske ispaše Ivaniševih Vlaha. Trogirani su 22. listopada dozvolili Vlasima da mogu sa svojom stokom ostati na teritoriju Trogira.[182] Početkom 1405. g. Trogirani su poslali Ivanišu 24 zl. dukata.[183] Kako su se šibenski pastiri zalijetali preko granica određenih ugovorom od 1402. g., Ivaniš je 6. veljače 1405. g. naredio da im ne smetaju.[184] Trogirani su u ožujku 1406. g. protjerali Vlahe sa svog teritorija, ali iste su godine zimi Vlasi došli ponovo i, da bi zaštitili svoje pastire, Trogirani su već u prosincu tjerali Vlahe s pašnjaka[185] Moglo bi se naslutiti da je u Zagori, a i u Cetini 1405. g. vladala kuga jer su 27. lipnja Trogirani zaključili da se nitko ne smije iz mjesta, okuženih kugom, pustiti u grad prije nego 15 dana ne proboravi na Šolti kod općinskih solana.[186] God. 1406. u svibnju su Trogirani dozvolili cetinskoj knjeginji da izveze iz Trogira 30 medija žita.[187]

Hrvoje je međutim svojim samovoljnim vladanjem nad dalmatinskim gradovima izazvao nezadovoljstvo prema sebi, a to je djelovalo na ugled njegovih suradnika. S druge strane je Žigmund, oporavivši se od udaraca, poslao 1406. g. temišvarskog župana Pipu od Oroze na Bosnu koji ju je poharao, te je sam kralj morao bježati u Dubrovnik.[188]

U Hrvatskoj je za Žigmunda svim silama radio Nikola Frankopan skupa s banom Hermanom Celjskim, a oko njih su bili knezovi Blagajski, Zrinjski i Kurjakovići. Tako su svi hrvatski moćni knezovi bili na strani Žigmunda, osim Ivaniša. Nikola Frankopan, inače mletački građanin, nastojao je skloniti i samu Veneciju na savez s Žigmundom, a protiv Ladislava, ali bez uspjeha.[189] Međutim, Nikola je privukao sebi Ivaniša. Njih dva, najmoćnija kneza u Hrvatskoj, sklopili su 17. kolovoza 1406. g. ugovor o uzajamnoj pomoći u radu za stvar Žigmundovu.[190]

---

179) Lucius, Memorie di Traù, str. 385; G. Novak, Povijest Splita I, str. 229-230. Plaćanje je utvrđeno u tri roka: na dan ugovora 100 lira malih, 200 na prvi blagdan sv. Duje, a na sv. Mikovila 300, te na Božić ostalih 600 lira. Među pristavima bio je i neki Matej Vlašić iz Cetine. Prema Lucijevoj bilješci (Bullettino IV, str. 173) Ivaniš je bio vječnim knezom Splita. Ta je vijest nešto pretjerana jer je iste godine Hrvoje stavio za splitskog kneza Petricu Jurjevića »od Vrbasa«.

180) Lucius, Memorie di Traù, str. 380; Starine XIII, str. 256.

181) Lucius, n. d. str. 389; Starine XIII, str. 258.

182) Starine XIII, str. 259.

183) Isti, str. 260.

184) S. Ljubić, Listine V, str. 52-53.

185) Starine XIII, str. 262.

186) Isti, str. 260.

187) Isti, str. 261.

188) F. Šišić, Vojvoda Hrvoje, str. 197-198.

189) Vj. Klaić, Krčki knezovi Frankapani, str. 195-196.

190) Vj. Klaić, Povjest Hrvata, sv. II, str. 331.

Teško je znati zbog kojih je razloga najodrešitiji privrženik Ladislavov u Hrvatskoj Ivaniš[191] prešao na stranu Žigmundovu i napustio svoga šurjaka. Svakako je to bio kratki izlet lukavog Ivaniša da bi se time osiguravao prema već tada sigurnijem Žigmundu. Time je cijela Hrvatska prešla na stranu Žigmundovu.

Na taj preokret u Hrvatskoj napuljski je dvor žestoko reagirao.[192] Hrvoje je sigurno odmah ponovo pridobio Ivaniša, jer ga Ladislav u ispravi iz 27. srpnja 1407. g. zove »svojim ljubljenim vijećnikom i vjernikom« kad potvrđuje Ivaniševu darovnicu sela Osoja kod Klisa splitskom plemiću Jurju Prodašiću.[193] Ivanišev ugled u Trogiru bio je još uvijek jak, te su mu oni i te godine (15. VI i 22. X) ponovo dali 10 zl. dukata jer je imao doći u Trogir, a 21. rujna poslali su mu pet balistara.[194] Pred kraj godine 1407. Trogirani su na zahtjev Šibenčana poslali Ivanišu dva poslanika s darom.[195] Te inače dobre odnose s tim dalmatinskim gradovima pomutilo je ponovo širenje kuge u Zagori, i Trogirani su zabranili dolazak u grad iz okuženih mjesta, ali je kuga slijedeće godine zavladala i samim Trogirom.[196]

Žigmundov pohod 1407. g., dijelom neuspješan, uznemirio je bosanske velikaše i pristaše Hrvojine. Stoga su oni pokušavali da se približe Veneciji koja je željela iz nastale situacije dobiti saveznike za sebe protiv Balše, gospodara Zete. Na tome je radilo poslanstvo koje je u ime Hrvoja i Ivaniša 1407. g.[197] nastojalo nagovoriti Veneciju na savez protiv Žigmunda, ali je Senat odgovorio da to nije potrebno, jer vladaju prisni odnosi, i time je na lijep način odbio formalni savez protiv Žigmunda.

Sudbonosna »križarska« vojna 1408. g. donijela je konačnu odluku. Žigmund je pobjedom i krvavom osvetom kod Dobora učvrstio svoju vlast nad Bosnom,[198] a knez Nikola osvojenjem Raba odlučio njegovom pobjedom u Hrvatskoj.

Sada je *pobjedonosnom Žigmundu* pristupio Ivaniš Nelipić, a nešto kasnije i sam Hrvoje. Žigmundu je 14. studenoga 1408. g. Ivaniš obećao poslušnost i vjernost,[199] dok je svoje prijanjanje uz Hrvoja opravdao pritiskom moćnih Bosanaca i strašnih Turaka. Stoga mu je Žigmund ostavio sva imanja u »Ugarskoj«, a u Bosni mu potvrdio posjed kastruma Prozora kod izvora Rame. I Hrvoje je osobno otišao u Budim Žigmundu pozajmivši 6.000 zl. dukata od svoje supruge Jelene, sestre Ivaniševe.[200] Hrvoje je primio tada od Žigmunda sve one posjede što ih je inače imao.

Žigmund nije želio imati za svoje neprijatelje te moćne velikaše, a znao je da će mu njihov ugled dobro doći u smirivanju situacije u Hrvatskoj i Bo-

191) Vj. Klaić, Krčki knezovi Frankapani str. 196.
192) F. Rački, Pokret na slav. jugu, str. 90-91; F. Šišić, Vojvoda Hrvoje, str. 198. Davanje župe Vrlike Hrvoji ne bi značilo osvetu napuljskog dvora, jer nema dokaza da ju je Ivaniš posjedovao prije Hrvojine smrti. Svakako su odgovor na stav Nikole Frankapana isprave dane Sandalju Hraniću i zadraninu Jakovu Radoniću.
193) Vj. Klaić, Povjest II, str. 333.
194) Starine XIII, str. 264.
195) Isti, str. 263.
196) Isti, str. 263-264.
197) S. Ljubić, Listine V, str. 80-81.
198) Vj. Klaić (Povjest II, str. 335) donosi opis njemačkog životopisca Žigmundova koji opisuje osvetu kod Dobora: »I dao jen sto i dvadesetšestoricu zemaljske gospode glave odrubiti i sa visoke stijene kod Dobora pobacati iz grada u vodu«.
199) F. Šišić, Nekoliko isprava, str. 312-313.
200) Vj. Klaić, Povjest II- str. 336; F. Rački, Pokret na slav. jugu, IV, str. 98.

sni.[201] *Nikakvi falsifikati, koje bi pokazao tom prigodom Ivaniš,*[202] *ne bi mu pomogli*, jer je Ivaniš u očima Žigmundovim bio njegov *dotadašnji protivnik, ako ne i izdajica*. Priznanje dobara i privilegija bio je *plod smišljene politike*, a vanjski oblik je dobio u kraljevskoj »velikodušnosti i milosti«.

Kraljevska je računica bila ispravna jer je Ivaniš bio unaprijed vjeran kralju, a svojom velikom ekonomskom snagom bio mu je od velike koristi. Pristupanjem Ivaniša i Hrvoja kralju, Žigmunda su ubrzo priznali (već početkom 1409) i dalmatinski gradovi, osim Zadra koji je držao Ladislavov namjesnik Ljudevit Aldemarisco. Videći Ladislav da se ne može održati u Hrvatskoj i Dalmaciji, prodao je 9. kolovoza 1409. g. nedostojno grad Zadar, Novigrad, Vranu i otok Pag kao i sva svoja prava na Dalmaciju Veneciji za 100.000 dukata. Učvršćenje Venecije na našoj obali putem novca donijelo je *novih borba* koje su se odrazile i na cetinskoj krajini.

6. — Ladislavova prodaja Dalmacije nije donijela smirenje Hrvatskoj, nego daljnu borbu s Venecijom za dalmatinske gradove. I dok je Venecija uspjela ubrzo učvrstiti se na području Kvarnera i Zadra, na jugu je *snažni Ivaniš* sprječavao njeno daljnje širenje. Cijeli period do 1420. g., a i kasnije, ispunjen je tim borbama u kojima je Ivaniš imao glavnu riječ.

Venecija, smatrajući da je Dalmaciju kupila od zakonitog vladara, već je u rujnu 1409. g. poslala svoje poslanike u Šibenik i Trogir tražeći da joj se pokore. Kad su ti gradovi odbili, Mlečani su navalili *na Šibenik*.[203] U toj teškoj situaciji, ta Mlečani su bili zauzeli već kule na ulazu u šibenski zaljev, Šibenčani su, da bi dobili pomoć, izabrali »privolom naroda« sebi 7. listopada 1409. g. za kneza Ivaniša koji ih je još prije pomagao.[204] Stoga je 25. listopada Venecija poručila Ivanišu neka se okani pomaganja Šibenčana, koji pripadaju njima, a on kao građanin i prijatelj Mlečana ne bi smio raditi protiv njihovih interesa.[205] Mlečani su čak pokušali podmititi cetinskog kneza još 3. ožujka nudeći mu 20.000 dukata, a to su jednako nastojali i kasnije. Usprkos toga, Ivaniš je došao u pomoć opsjednutom Šibeniku sa 300 cetinskih junaka, a s njim i Trogirani, dok je pred konac godine poslao i Žigmund četu ugarskih vojnika.[206] Stoga je Šibenik izdržao opsadu kroz dvije godine (1410-1411).

Ratovanje je bilo sretno i na početku 1412. g., kad je ban Petar Alben došao u pomoć Šibeniku s hrvatskim četama. Cijela je situacija bila jako povoljna jer su u ožujku pleme Šubića s Vlasima zauzeli Ostrovicu. Međutim, u samom je Šibeniku izbila unutarnja klasna borba. Pučani koji su naginjali uz Veneciju, a to su u prvom redu bili trgovci i brodari, nadjačali su plemićku stranku, što je bila uz Žigmunda, i protjerali plemiće iz grada. Šibenskim trgovcima i vlasnicima brodova nije taj rat bio, zbog njihovih interesa, po volji jer je štetovao trgovini i stoga su radili oko predaje grada Veneciji. Ivaniš i Petar Alben svladali su doduše pučane, ali nisu uspjeli do kraja osloboditi Šibenik od mletačke opsade.[207] Duga opsada, neimaština u samom gradu, slaba

201) F. Šišić, Nekoliko isprava, str. 314-315. Tada je Žigmund oprostio i Rabljanima pobunu.
202) D. Svob, n. d. str. 10 smatra da je Ivaniš tom prigodom upotrebio isprave iz 1356. i 1358. g. i falsificirao ih. Medutim, to mu sigurno ne bi ništa koristilo, a osim toga tu se radi o prilično teško shvatljivim bilješkama, a ne ispravama.
203) Vj. Klaić, Povjest III, str. i sl.
204) Lucius, Memorie di Traù, str. 398-399.
205) S. Ljubić, Com. et rel. ven. II. str. 38-39.
206) Lucius, Memorie di Traù, str. 399.
207) Isti, str. 400; Vj. Klaić, Povjest III, str. 62-63.

Žigmundova pomoć učinili su da se Šibenik ipak 30. listopada 1412. g. predao Veneciji.

U *predajnom ugovoru* Venecija je zajamčila Šibenčanima da će ih štititi od navala Ivaniševih. Ukoliko on bude nanosio štete Šibeniku, Venecija se obvezala da će nadoknaditi štete novcem što ih je knez imao u depozitu ili pak od njegova vlasništva s dobitkom u Veneciji. Uz takvu garanciju financijskih represalija mislila je Venecija smiriti Ivaniša Nelipića. Ivaniš je međutim i dalje navaljivao na Šibenik tako da je taj tražio od Venecije gradnju zida oko grada. Mlečani u neprilici, pritisnuti od Žigmunda na području Furlandije, nisu mogli ni misliti na takvu gradnju, nego su savjetovali Šibenčanima neka se utvrde šibljem i kamenjem, a za obranu su im poslali još 100 konjanika.[208]

Pa i poslije sklopljenog primirja 17. travnja 1413. g. razmirice su na šibenskom teritoriju neprestano trajale.[209] Venecija je, na zahtjev Šibenčana, poslala Egidija Maurocena da 20. lipnja dočeka kraljevskog preedstavnika za sprovedbu mira i ujedno odredila 40 konjanika da bi Šibenčani mogli pokupiti svoje žito.[210]

Kraljev poslanik nije došao u određeno vrijeme, kako doznajemo iz odgovora Mlečana zagrebačkom biskupu 24. lipnja 1415. g.[211] Iz istog odgovora vidi se da je zagrebački biskup bio zainteresiran kupovinom soli u Trogiru, gdje se 8. siječnja 1415. g. prema Lucijevoj bilješci[212] određuje da se ne dade zagrebačkom biskupu niti dalmatinskom banu Ivanu komora soli s tridesetinom. Takvo zadiranje u ekonomske interese dalmatinskih gradova slabilo je položaj kralja Žigmunda na dalmatinskoj obali.

God. 1415., kad su se Hrvoje i Stjepan Tvrtko II uz pomoć turske vojske borili protiv Žigmunda i bosanskog kralja Ostoje Stjepana (1408-1418) i vojvode Sandalja Hranića, Turci su se razasuli i po krajevima Hrvatske kao daleki znak budućih nevolja. Na obrani Cetine od tih turskih četa nalazio se Ivaniš, kojemu su Trogirani poslali (10. I 1415) deset balistara za jedan mjesec »i to zbog straha od Turaka«, a 11. travnja mu uzajmili novac.[213] Iste su godine (10. prosinca) dozvolili Trogirani Ivanišu da dovede žito na prodaju u Trogir.[214] Turci su harali Cetinom i prijetili samim dalmatinskim gradovima. Tako su upali na šibenski teritorij i osvojili neku tvrđavu (bastitam), te u nju zatvorili ugrabljene žene, djecu i blago. Stoga se 600 Šibenčana diglo u potjeru za Turcima da bi oslobodili svoje, a ne prekršili mir, kako je to tvrdio zagrebački biskup Eberhard Alben.[215]

Kad je *Hrvoje* godinu dana kasnije (u travnju 1416) ponosno nepobjeđen umro, *Ivaniš* je uz pomoć svoje sestre Jelene dobio *omišku krajinu s Omišem, Visućem, te Makarsku, sve njegove posjede u Hrvatskoj,* usprkos nastojanju Dubrovnika i Venecije koji su željeli ugrabiti tvrdi Omiš.[216] Još prije dobitka

208) S. Ljubić, Listine VI, str. 291.

209) Ivaniš je ujedno smetao i Trogiranima skupljajući kao knez Klisa na njegovu zemljištu podavanja, te je Žigmund, na zahtjev Trogirana 1. VIII 1413. g. to zabranio (vidi Lucius, Memorie di Traù, str. 408).

210) S. Ljubić, Listine VI, str. 121-122.

211) Isti, str. 207-208.

212) Starine XIII, str. 264.

213) Isti, str. 265.

214) Taj jedini podatak govori o žitnoj trgovini Trogira sa Zagorom. Ta je trgovina bila sigurno malih razmjera.

215) Starine XIII, str. 208. Eberhard je tvrdio da su Šibenčani pomagali Turke u osvajanju kraljevskog kastruma Zvoničac, što je moguće bila i podvala.

216) Dubrovnik se 3. VIII 1416. g. tužio Ivanišu na »gusare« Omiša da su u lipnju orobili jedan njihov brod, a 12. X tužili su se na Omišane samom Žigmundu.

Omiša (6. II) Trogir i Split poslali su Ivanišu svoje poslanike,[217] a 18. ožujka Trogirani su mu poslali neku pomoć, po svoj prilici za osiguranje od Turaka[218] koji su svojim prodorom zaprijetili teritoriju samog Trogira.

Poslije svršetka primirja između Venecije i Žigmunda (1418), ponovo je došlo do neprijateljstva. Mlečani su svakako nastojali zauzeti *Trogir i Split.* Odlučni otpor Trogira i njihovi morski napadaji osigurali su Žigmundovu stranku u Splitu, iz kojeg su pobjegli privrženici Venecije. U tom teškom času Ivaniš Nelipić je postao knezom Splita i kroz ožujak, travanj i svibanj odlučno odbijao mletačke napade. Kako Žigmund nije poslao nikakvu stvarnu pomoć tim gradovima Trogir, opsjednut, izmoren gladu, kugom i općom nestašicom svega, pade 22. lipnja, a Split se »časno predao«.[219]

Padom Trogira i Splita ostala je *na udaru Mlečana baština Ivaniša Nelipića* i do sukoba dolazit će sve više jer je stanovništvo *Klisa, Poljica i Cetine bilo upućeno na Primorje.* Stoga se već 27. lipnja Venecija tražila da splitski kapetan razgovara s Ivanišem »de Cetines« i neka mu stavi pred oči kako su njegovi predi bili prijatelji Mlečana, te neka nastoji sklopiti s njima mir. Da mu pokažu svoju naklonost Mlečani su nudili Ivanišu gostoljubivost ako bi nekoga od svojih želio poslati u Mletke. Ujedno su njegovim podanicima davali »salve conductum«.[220] Tim primamljivim prijedlozima Mlečani su željeli ispitati bilo Ivaniševo. Bojeći se da Mlečani ne navale na Omiš ili teritorij Klisa, Ivaniš je 16. srpnja 1420. g. sklopio primirje s Loredanom do blagdana sv. Jure 1421. g.[221] Prema tom ugovoru Ivaniš neće napadati na mletačke posjede, a ni oni na njegove (Ključić, Lavičac, Zvonigrad, Travnik, Sinj, Čačvinu, Klis, Omiš i Visuć). Ivaniš se još obvezao da neće držati kod sebe nikakvog buntovnika koji bi pobjegao s venecijanskog teritorija i da će nadoknaditi nanesene štete ukoliko budu učinjene dalmatinskim gradovima. Ujedno Ivaniš neće dozvoliti da preko njegova teritorija prijeđe bilo čija vojska, koja bi mogla nanijeti štete mletačkim gradovima, nego će odmah rektorima gradova javiti približavanje tih vojska. Ukoliko se budu približavali Turci ili koja druga vojska, što je on ne može suzbiti, javit će na vrijeme rektorima dalmatinskih gradova.

Međutim, *Ivaniš je nastavljao sa svojim Cetinjanima i Vlasima napadati splitski teritorij.* Iz optužba Splićana može se vidjeti da su težište napadaja bile solane i mlinovi na Jadru koje su time imale štete oko 1.200 zl. dukata. Te su napadaje uvjetovale potrebe stanovnika Zagore, osobito potreba soli, a žitna mljevišta bila su nužna ljudima iz okolice Klisa. Optužbe, da Ivaniš drži općinska dobra Splita, znače da je on u svojim rukama imao dio splitskog polja, a nadbiskupska imanja (šteta u visini 8.000 zl. dukata) u Zagori kao i prema Mosoru sigurno su bila u njegovim rukama. Jednako je i splitska trgovina trpjela jer je Ivaniš nametao splitskim trgovcima teške namete. Osim toga je dozvoljavao Poljičanima da preko njegova teritorija napadaju na splitsko polje i pojedina imanja. No, najgore je bilo što su Splićani veoma brzo uvidjeli da će im kastrumi Klis i Omiš biti »stimulus« nevolja njihovu gradu. Tako je i bilo, jer je Ivaniš sa Cetinjanima i Poljičanima neprestano uznemiravao splitsku, trogirsku i šibensku okolinu. Stoga je te gradove opomenula Venecija

217) Starine XIII, str. 265.

218) Lucius, Memorie da Traù, str. 427.

219) G. Novak, Povijest Splita I, str. 247.

220) S. Ljubić, Listine VIII str. 21.

221) Lucius, Memorie di Traù, str.432.

(3. I 1421) da se međusobno pomažu protiv navala iz Zagore i Poljica.[222] Godinu dana kasnije (8. IV 1422) ona je upućivala Zadrane neka pomognu gradovima srednje Dalmacije protiv Ivaniša i Poljičana.[223] Kako to nije bilo dovoljno, Venecija je nastojala u borbi protiv Ivaniša predobiti bosanskog kralja Tvrtka II, želeći se preko njega domoći Omiša i Klisa.[224]

Nemamo vijesti o daljnim napadajima Ivaniševim, iako su vjerojatno oni i dalje trajali. Venecija je, čim je osigurala baštinu umrlog Balše III (1421),[225] nastavila s organiziranjem koalicije protiv Ivaniša. Ona je 26. svibnja 1422. g. poslala svog poslanika Ivana Jurja *bosanskom kralju i vojvodi Sandalju.* Taj je, prema naputku,[226] uz običajne uljudnosti, morao iznijeti bosanskom kralju kako je Ivaniš neprijatelj Republike i Bosne jer pljačka njihove trgovce, te bi se zajednički morali boriti protiv njega. Venecija je nudila bosanskom kralju sve ono što se oduzme Ivanišu u zajedničkoj akciji, osim Klisa, Poljica i Omiša, a zato bi mu pomogla svojim četama i poslala 100—150 balistara. Očito je Venecija željela samo one krajeve što gledaju na more jer je bila voljna ustupiti Bosni »brdska« Poljica. Time bi, naglašava uputa, moglo doći do prijateljstva i mirne trgovine, osobito soli, potrebne Bosni.

Ti su uslovi bili povoljni Tvrtku i on je osobno na njih pristao, ali je morao dobiti pristanak svojih feudalaca, te ih je sazvao na sastanak (sabor).[227] Venecija je, da bi još više privezala uza se Tvrtka, uputila 10. rujna svog poslanika[228] neka slobodno obeća kralju 100—150 balistara, a oni su zadovoljni s 500 ljudi, ali, ako kralj pošalje više vojnika, Mlečani su obećali da će i oni poslati veći broj. Ipak su Mlečani više voljeli dati protiv Ivaniša novčanu pomoć i to 8.000—10.000 dukata, nego u ljudstvu. Venecija je bila odredila, na zahtjev poslanika što se nalazio na bosanskom dvoru, da Zadar dade 200 ljudi od kojih je moralo biti 48 balistara, Šibenik 200 ljudi s 48 balistara, Trogir 150 ljudi s 36 balistara, a Split 100 ljudi s 24 balistara. Cijela je ta diplomatska igra bila veoma opasna za Ivaniša jer se Sandalj Hranić bio već spremao na navalu protiv Ivaniša.

Za sve te priprave znao je Ivaniš i kao protuudar sam se približio Mlecima. Šibenski je naime knez javio 12. rujna da bi Ivaniš mogao lako prijeći Mlečanima u slučaju bosanskog napada.[229] Stoga je Vijeće umoljenih uputilo kneza da primi Ivaniša i njegove, ali se Ivaniš morao odreći onoga što je oduzeo Splićanima. Čini se da je Veneciji bilo stalo do mira s Ivanišem jer mu za zemlje, oduzete Splićanima, nudi 500 dukata godišnje ili 100 ljudi kao pomoć protiv Sandalja, a ujedno insistira barem na desetogodišnje primirje. Za Klis je Venecija nudila Ivanišu 5.000 dukata. Lukavi vijećnici poslali su dva pisma preko Šibenika svom poslaniku na bosanskom dvoru, i to jedno s oznakom »O« ukoliko dođe do mira s Ivanišem, a ako ne dođe, onda drugo s oznakom »X«. Kako je Ivaniš odbio takve prijedloge, nastavili su se pregovori u kraljevskoj Sutjesci. Konačno je *ugovor između Tvrtka i Venecije* bio sklopljen 6. veljače 1423. g. Po ugovoru kralj je davao Veneciji kaštel Klis s njegovim

222) S. Ljubić, Listine VIII, str. 655-66.
223) Isti, str. 156.
224) Lucius, Memorie di Traù, str. 432.
225) Vj. Klaić, Povjest III, str. 101.
226) S. Ljubić, Listine VIII, str. 175.
227) Vj. Klaić, Povjest III, str. 102.
228) S. Ljubić, Listine VIII, str. 189.
229) Isti, str. 192

zemljama, te one zemlje što su ih Ivaniš, Poljičani i Omišani oduzeli Splićanima, a Bosni bi pripali kašteli Omiš, Čačvina, Sinj, Podtravnik i »brdska« Poljica, kao i ostale Ivaniševe zemlje.[230]

Međutim, cijelu su tu akciju protiv Ivaniša omeli Turci koji su 1424. g. provalili u Bosnu i zaprijetili joj uništenjem i propašću.[231] Tvrtko II, naprotiv, morao se 1425. g. približiti Žigmundu i opravdati se Veneciji što nije bio u stanju poslati vojsku protiv Ivaniša. Mlečani su to primili na znanje, tim više što su i sami odustali od neprijateljstva, iako su željeli dobiti Poljica kao i solane u Žrnovici, kako se vidi iz njihova odgovora 1425. g. vojvodi Sandalju Hraniću.[232]

Poslije tog neuspješnog pokušaja koalicije protiv Ivaniša smirila se situacija i Ivaniš se približuje gradovima Šibeniku, Trogiru i Splitu.[233] Lucije[234] čak spominje kako je došlo do dvogodišnjeg mira između Ivaniša i gradova, a taj je 1432. g. potvrđen za daljnih pet godina. Od tog mira sigurno je imala dosta koristi Cetina jer se pojačala trgovina s Primorjem. U tom razdoblju došlo je u Sinju do nagodbe kojom su promijenjene granice šibenskog teritorija (23. V 1434),[235] što odaje dobru volju samog Ivaniša da živi u dobrim odnosima s dalmatinskim gradovima.

Ipak je bosanski kralj i dalje mislio na proširenje Bosne prema Klisu, te je oko 1430. g. ponovo počeo raditi o napadu na Ivaniša. Stoga je Stjepan Tvrtko III (1421-1443) nastojao dobiti pomoć od Venecije, ali je Republika odgovorila da neće pomagati cetinskog kneza ako on na nj navali.[326] Međutim, Ivaniš se udružio s krbavskim Kurjakovićima, kninskim biskupom i ostalim velikašima »za obranu i korist kraljevstva« tako da nije došlo do sukoba.[327]

God. 1434. *umro je Ivaniš Nelipić* ne ostavivši za sobom muškog potomka. U svom burnom životu stajao je na braniku svoje porodice i snalazio se u nestalnim vremenima kad je oružje u rukama značilo zakon opstanka. Skupa s njime ulazila je i Cetina kao i cetinski narod u sav onaj burni život Hrvatske.

7. — Kroz opisane životne nedaće i borbe u burnom razdoblju hrvatske povijesti, Ivaniš je akumulirao u svojim rukama *veliki zemljišni fond.* Upravo preko tih zemalja postao je najjači hrvatski feudalac u drugom deceniju XV st.

Poslije smrti Hrvoja Hrvatinića (1416) Ivaniš je bio *najbogatiji velikaš na području srednje Dalmacije.* Imao je kao komes Cetinu s kastrumima Sinjem, Čačvinom i Travnikom, Omiš s Visućem, te Makarsku, županije Imotski, Vrliku, Petrovo polje s Petrovcem, Prominu s Kamičkom, dio kninske i Odorjansku županiju sa Zvonigradom uz rijeku Zrmanju.[238] Tome treba nadodati zemlje u šibenskom i trogirskom kotaru, te kuće i imanja u Splitu.[239]

230) Isti, str. 215-217.
231) Vj. Klaić, Povjest Bosne, str.
232) S. Ljubić, Listine IX, str. 5.
233) M. Perojević, Talovci, cetinski i kliški knezovi, Kalendar Napredak, Sarajevo 1936, str. 172.
234) Lucius, Memorie di Traù, str. 454.
235) K. Stošić, Sela šibenskog kotara, Šibenik 1941, str. 6-7; S. Ljubić, Listine IX, str. 67-775.
236) S. Ljubić, Listine IX, str. 45.
237) Vj. Klaić, Povjest III, str. 118; Starine XXV, str. 323.
238) Vj. Klaić, Povjest III, str. 100.
239) Isp. bilj. 170.

Ogromna njegova ekonomska snaga počivala je na velikom zemljišnom veleposjedu. Priroda kršne Dalmacije, pogodne za držanje stoke sa slabim mogućnostima sijanja žitarica nije dozvoljavala izvlačenje velikih prihoda koji bi odgovarali veličini Ivaniševa zemljišnog fonda. Osim toga neprestani ratovi, vezani uz Ladislava i Hrvoja, kao i kasnije protiv presizanja Venecije, pa prodori Turaka, zahtijevali su od Ivaniša silna novčana sredstva, a donosila pustošenje. Usprkos češće novčane pomoći od primorskih gradova, Ivaniš se morao snalaziti za vojne što ih je vodio.

Stoga, dok ženidbeni ugovori Ivaniševih kćeri pokazuju ekonomsku snagu zemljišnih posjeda, dotle je bio prisiljen pozajmivati novac od njih. Tako je 1424. g. ustupio neke kastrume kćeri Katarini, ženi Anža Frankopana za 15.000 for. što ih je dobio od nje za obranu od Turaka, Mlečana i ostalih neprijatelja kraljevstva.[240] Jednako je pred smrt (1434) dao sva svoja imanja i posjede istoj Katarini za 50.000 zl. dukata što ih je primio od kćerke i zeta Anža.[241] To je doduše moglo biti i osiguranje prelaza imanja na kćerku udatu za Frankopana, jer je ono, usprkos Žigmundovu pristanku, bilo nesigurno. Ipak sam podatak govorio i o pozajmljivanju novaca za skupe ratove što ih je Ivaniš morao voditi.

Ivaniš se od 1516. g. *nazivao banom,* odkada je Omišanima obećao da će ih »održati i braniti v njih starih zakonih i u pravdah navadnih«.[242] I u drugim ispravama sve do svoje smrti on sebe naziva banom. Jednako i poslije smrti, kad je ban Ivan Frankapan potvrdio Vlasima njihove stare zakone, spominje se Ivaniš kao ban.[243] Kako su kroz to vrijeme (1416-1434) bili u Hrvatskoj drugi od dvora imenovani banovi, to su onda u Hrvatskoj morala biti dva bana.[244] Vj. Klaić, pretpostavljajući i tu kombinaciju, smatra vjerojatnim da Ivaniš nije tada priznavao Žigmunda, što je teško prihvatiti. Jednako ne stoji da se ni u jednoj ispravi, što je izašla iz dvorske kancelarije, Ivaniš ne titulira banom. Naime, u sporu oko podavanja s kliškog dobra Kamena u splitskom polju, kao u sporu s Poljičanima, Žigmund naziva Ivaniša banom.[245] Ivaniš se sigurno sam nazvao banom, a Žigmund mu je pripustio taj naziv ne želeći s njim imati neugodnosti, te je dozvolio da mu taj moćni branilac granica prema Veneciji i Bosni nosi naziv bana.

Stolujući u tvrdom gradu Sinju Ivaniš je usprkos neprestanih ratovanja održao ravnotežu svojeg kneštva i uspio se održati. Pod surom tvrđavom prostirala se *malena varoš* o kojoj nema posebnih vijesti. Građanstvo je te varoši živjelo od tranzitne trgovine što je prolazila kroz Cetinu, te trgujući proizvodima okoline, malenog obrta i obrađivanjem zemalja. Od cetinskih obrtnika spominje se zlatar Dragota koji je živio u Zadru.[246] Možda bi daljnja istraživanja osobito splitskih notara, mogla osvijetliti i tu stranu života malene varoši i cijele Cetine. Okolo samog mjesta, uz plodno polje, široke visoravni planina stanovalo je brojno stanovništvo među kojim se često spominju *Vlasi.*

240) Starine XXV, str. 323.
241) R. Lopašić, Hrvatski urbari, str. 5.
242) F. Miklošić, Mon. serb., Beč 18558, str. 279-280.
243) R. Lopašić, Hrvatski urbari, str. 8.
244) Vj. Klaić, Rodoslovlje, str. 14.
245) I. Pivčević, Nekoliko poljičkih isprava iz XV stoljeća, u Bullettino 1908., supl. 3-5, str. 7. i sl.
246) Cv. Fisković, Zadarski sredovječni majstori, Split 1959, str. 109.

U ugovoru iz 1345. g. Ivan Nelipić je dobio od kralja Cetinu s *»eorum incolis seu populis Croatis i Olachis«.*[247] Kada je Ljudevit konačno (1372) dao Ivanišu, uz druga imanja, Cetinu naglašava se da mu daje vlast nad »Ollachis, populis, incolis«.[248] Vlahe (More-vlachi et Catunari) spominje i Žigmundova isprava iz 1412. g., te isprava kninskog kaptola 1434. g. u kojima se nabrajaju imanja Ivaniša Nelipića. Kad je Ivaniš pred svojom smrću dao svojoj kćerki i zetu sva svoja imanja, predao im je i svoje Vlahe.[249]

Vlasi se u Cetinskoj županiji, kao što smo vidjeli, *prvi put spominju* još u vrijeme Mladena II Bribirskog kad su ga kao vojnici pomagali u njegovoj posljednjoj tragičnoj bitki (1322).[250] Oni su jednako služili u vojsci Jurja II Bribirskog kad se on borio (1324) protiv Ivana Nelipića.[251] Već su tada Vlasi, živeći u svojim katunima, sigurno imali *svoj status* prema Bribircima i uz stočarstvo služili kao vojnici-konjanici. Prema Luciju[252] Vlasi su prvotno nastavali Dinaru i kad su Bribirci posegli za Bosnom, dozvolili su Vlasima da zimi silaze sa svojim blagom na ispašu u toplije krajeve pri poljima. Sigurno su još prije Vlasi pomalo počeli silaziti i baviti se ne samo pastirstvom nego i vojništvom. Oni su jednako služili kao vojnici i Nelipićima upadajući na teritorij Trogira, Šibenika i Splita. Odlazak prema primorskim mjestima nije bio uvijek iz vojničkih razloga, nego i zbog *traženja soli, novih ispaša, osobito zimi,* kao što smo već vidjeli prije u našem izlaganju. Ti su silazi smetali pastirima dalmatinskih gradova, a i ostalim privrednicima jer su bili na štetu lugova, vinograda, te je dolazilo do nemira, kavga, protesta. Tako, kada se Šibenik 1357. g. predao kralju Ljudevitu I, ban Ivan Ćuz izdao je Šibenčanima povelju u kojoj je, među ostalim, zagarintirao da Vlasi neće, bez dozvole građana, pasti blago po njihovu zemljištu.[253] Šibenčani su se i kasnije tužili na te prelaze čak do kralja, kao u slučaju iz 1383. g. kad je Elizabeta uređivala pitanja štete na šibenskom teritoriju.[254]

Hrvatski su velikaši sa svoje strane zaštićivali te prelaze jer je od njih zavisila ekonomska snaga Vlaha, a time i njihova. Upravo iznenađuje velika zaštita Vlaha koju pokazuje ban Nikola Seč protiv trogirskih optužaba 1361. g., kada na njegovu intervenciju Trogirani dozvoljavaju Vlasima boravak na njihovim pašnjacima gotovo do početka ljeta (8. V).[255] Vlasi su i među samim Trogiranima imali svoje pristaše jer su trogirske vlasti tužile biskupu primicerija stolne crkve da je pozvao Vlahe na svoj posjed, sigurno dobivajući od njih izvjesna podavanja. Kad je nastupila zima, Vlasi su ponovo došli na trogirsko zemljište i Trogirani su se tužili samom kralju, koji je odredio da kliški knez razvidi cijelu stvar. Usprkos darova, knez nije ništa poduzeo protiv Vlaha. Nisu Trogirani bolje prošli ni s banom, kojega su na općinski trošak počastili i dali mu 40 dukata. Ban je utvrdio da se Vlasi zaista nalaze na trogirskom zemljištu, ali zbog suše i da ne bi uginula mlada janjad, nagovorio je Trogirane neka dozvole da do Jurjev dana (25. III) ostanu stada kraljevskih

247) C. D. XI, str. 250.
248) C. D. XIV, str. 441.
249) R. Lopašić, Hrvatski urbari, str. 4-5.
250) Isp. bilj. 81.
251) Isp. bilj 85.
252) Lucius, Memorie di Traù, str. 279.
253) D. Gruber, Dalmacija za Ludovika I (1358-1382), Rad JAZU 166, Zagreb 1906, str. 195.
254) Isp. bilj. 148.
255) Starine XIII, str. 235.

i ostalih Vlaha na njihovu zemljištu, osim kraja između stupova i mlinova.[256]
Međutim, usprkos banove zabrane, Vlasi su i unaprijed prodirali na trogirska
zemljišta, te je dolazilo do brojnih nemira.[257] I sam je Ivaniš, u razdoblju svoje
premoći nad Trogirom (1404-1406), uređivao pitanje zimskog silaska svojih
Vlaha na područja Trogira, kako smo već vidjeli.

Vlasi su bili jednako i *dobri trgovci* koji su u dalmatinskim gradovima
prodavali svoje proizvode: sir, mlijeko, vunu, kožu i meso, a preprodavali su
i drugu robu iz Bosne. Iako nema podataka, ipak se to može zaključiti iz nare-
đaba Žigmunda koji je 14. siječnja 1412. g. zabranio da njegovi trgovci — Vlasi
i Hrvati — kreću u Šibenik dok bude trajao rat.[258] Kada je pak izbila epidemija
1419. g. u Šibeniku, Vlasi, koji su bili glavni izvor gradske blagajne s robom
kojom su trgovali kao i solju što su je kupovali, nisu dolazili u grad i stoga se
šibenski knez na to veoma tuži.[259] Ta je trgovina bila prilično jaka i dalmatin-
skim gradovima jedna od glavnih njihovih prihoda, te su stoga Mlečani, koliko
god su se tužili na Vlahe, uvijek ih nastojali sebi privući.

Broj je Vlaha u Cetini bio sigurno velik. Na području Čačvine na jug
nalazi se selo *Katuni*, ostatak starih katunara na tom području, veoma zgodnom
za držanje stoke, osobito u vrijeme zime. Nešto bliže Čačvine, iznad Krivodola
nalazi se brdo *Varda*,[260] zgodno za nadgledanje cijelog područja širokih pašnja-
ka na visoravni u prodolinama *Poda* prema Grabu, kao i uvali prema Rudi.
Jednako i u blizini Cetine, na obroncima Dinare nalaze se lokaliteti vezani
uz stariji naziv Varda i mlađi Katuni, kao osnovne organizacije Vlaha: *Brnaze,
Vojnić, Rumin, Manojlovac i dr.*

Na padinama široke Dinare Vlasi su pasli svoja stada spuštajući se zimi
niže uz Cetinu. Njihova *kretanja* išla su ne samo od Dinare prema polju, nego
i od imotskih Katuna preko Brodarića niže Trilja na Vojnić, pa preko Biska,
Dicma u pravcu Poljica, Mosora ili trogirske Zagore.

Kad se govori o Cetinskim Vlasima, treba imati u vidu da su mnogi od
njih *starosjedioci*, ostaci romansko-ilirskog stanovništva što se pred navalom
Slavena—Hrvata povuklo u brda, a zatim pomalo spuštalo prema nizinama
Cetine. To se stanovništvo stapalo sa slavenskim narodom čuvajući svoje
stočarsko zanimanje, način života, pa čak i ostatke jezika. Tim stočarskim
rodovima, ujedinjenim u katunima, *pridolazili su* razna stočarska plemena *iz
obližnje Bosne ili još više preko Imotske krajine iz Hercegovine.*[261] Kretanje
tih Vlaha išlo je od Imotskog preko Katuna, a zatim preko Cetine. Neka od tih
stočarskih plemena prelazila su na sjedilački način života već tada u XIV st.,
imajući zimske i ljetne stanove kao što to rade i današnji pastiri cetinskih
sela. Zbog pretežno stočarskog njihova zanimanja, kao i upotrebe staroga

---

[256]) Starine XIII, str. 236. Stupi su granica trogirske općine.

[257]) D. Gruber, Dalmacija za Ludovika I, str. 209, bilj. 2: 1363. g. II. Trogirsko je vijeće poslalo pobirača daće da istjera Vlahe; 1370. g. zarobili su Vlasi Trogiranima 166 glava stoke koju je jedan trogirski plemić otkupio; 1371. g. ponovo su se Trogirani tužili podbanu na Vlahe; 1375. Trogirani vijećaju s hercegom Karlom Dračkim kako će odstraniti Vlahe iz trogirskog zemljišta (up. Starine XIII, str. 237, 239, 240. i 242).

[258]) S. Ljubić, Listine IX, str. 213.

[259]) Isti, str. 285.

[260]) Romanski varda ili vardište = straža, stražbenica, up. Vl. Skarić, Porijeklo pravoslavnoga naroda u sjeverozapadnoj Bosni, u Glasniku zemalj. muzeja BiH, 1918, Sarajevo 1919, str. 228.

[261]) Mislimo da je M. Filipović u svom inače dobrom članku (Struktura i organizacija srednjovjekovnog katuna, n. dj. str 103) preusko zaključio, da bi, na temelju prezimena Aladinić, cetinski vlasi bili iz Hercegovine.

vlaškog jezika, sačuvanog osobito u stočarskim terminima, kao i posebnih odnosa
prema feudalcima, Vlasi se razlikuju u ispravama od Hrvata, nižih plemića
i kmetova.

Općenito se zna, da su svojim gospodarima vlaški katuni davali *prihod*
u naturi, kasnije u novcu, služili kao vojnici, davali radnu tlaku pod oblikom
transporta, čuvanja stoke i dovozu drva, te nadoknađivali nanesene štete.
M. Filipović[262] je zaključio, na temelju ugovora iz 1402. g., po kojem će se nane-
sena šteta u šibenskom kotaru kažnjavati s 200 zl. dukata, da je ekonomska
snaga Vlaha bila velika, a kako su te štete bile česte to su globe bile znatan
prihod njihovim gospodarima. Međutim, to je moglo biti plod teške zakonske
sankcije, a ne same slike ekonomske snage Vlaha. Drugo je pitanje realizacije
tih globa, jer su sigurno pokretni Vlasi jedan drugog štitili i nastojali izbjeći
takvom isplaćivanju globa.

Najbolji je izvor za upoznavanje stanja Vlaha u Cetini potvrda 18. ožujka
1436. g. *»dobrih i poštenih zakonov«* koje su im dali Nelipići.[263] Te im je zakone
potvrdio *ban Ivan Frankapan u Klisu*, primajući ih kao »virne sluge« jer su
mu bili potrebni u obrani Nelipićke baštine. Ugovor su u ime katunara prihva-
tili »dobri Vlasi« (tj. glavari) Viganj Dubravčić, Ninoje Sanković, Tomaš Ro-
čević, Matijaš Vukčić, Milić Ostojić, Dragić Prodanić, Blaž Kočić, Hrelja Golo-
šević, Vukat Vojinović, Ivaniš Grobačić, Budan Grubšić, Biloslav Draževič,
Jelovac Dražibojević, Radivoj Vitković, Bult Kustražić, Ivan Poznanović »i osta-
li svi dobri Vlasi«.

Prema tom ugovoru Vlasi su imali svoga *kneza*[264] po njihovoj volji. Ukoliko
ne bi bili s njim zadovoljni, jer bi bio »posioni« (silovit) ili pak »mrzak«, ban
ga je morao promijeniti. Čini se da su sami birali kneza, iako se to ne vidi
jasno iz same isprave.[265] Služeći kao *vojnici*, imali su svoga zapovjednika (voj-
vodu), a taj nije smio biti Hrvat. Vlasi su jednako imali i *svoje suce* koji su im
s njihovim knezom dvaput godišnje sudili »poda Vsinem«.[266]

Svaki je stan morao *o Jurjevu dati* ovna ili ovcu ili pak »ovna prihodnika«
— janje, te sir, a ako je netko siromašan te nije imao sira, morao je dati
»vrvču«.[267] O Martinju (12. XI) morali su plaćati *od svakog konja dinar* (sitni
novac) »dali katunari i dvornikov«. Jednako su morali plaćati *travarinu*, ali
samo ondje gdje su je plaćali i za vrijeme Ivaniša. Osim toga su davali *dimni-
cu* (podimni dukat), i to onaj tko je imao konja i 30 bravi 74 bolanče,[268] a siro-
mašniji dukat ili imri.[269]

Vlasi su bili, uz svoje glavno zanimanje, *i vojnici*. Stoga se određuje da
onaj Vlah koji »ima selo« (stalno nastanjen) plaća porez »unču«, a tko nema,
taj je morao služiti na konju sa štitom i mačem ili strijelicama i mačem; tko
se ne bi odazvao vojništvu, morao je platiti globu od 6 libri. Dva dijela vlaških

---

[262]) Isti, str. 102-103.

[263]) D. Surmin, Hrvatski spomenici I, MHJ SM VI, JAZU, Zagreb 1898, str. 280; R. Lopašić, Hrvatski urbari, str. 11-12.

[264]) Prvi vlaški knez koji se izričito spominje je Petar Martić knez Knina i Vlaha, M. Filipović, n. dj., str. 103.

[265]) M. Filipović (n. d. 106-107) to zaključuje na temelju isprave iz 1476. g. kad je Lacko Talovac postavio Miklouša Dehojevića za kneza: »onako kako ga su Vlasi obrali onako ga mi potvrđujemo . . .«

[266]) Tu senaglašava kako »ni edan Hrvatin« ne smije biti prisutan kod njihova suda.

[267]) Veroneški sitni novac (op. R. Lapašića).

[268]) Bolanča je vrsta novca stalne težine (op. R. Lapašića).

[269]) Arapska riječ imbrik neka vrsta novca (op. R. Lapašića).

vojnika išla su u rat, dok je treći dio služio kao pomoćna četa, obskrbljujući vojnike brašnom i kobilama. Da bi se osigurala njihova vojnička uloga, nije im se ni u jednom slučaju smio oduzeti »vojnički konj« ni vojnička oprema.

Tim uredbama *»dobri Vlasi« osigurali su svoj društveni položaj.* Tako je knez dobivao desetinu od dohodaka »li ot osudov«. Dobri katunari uzimali su od svojih ljudi polovicu dukata od dohotka, kao što je bilo za Ivaniša. Vojvode su dobivale desetinu od globa onih koji se ne bi odazvali u vojsku. Ipak su »dobri Vlasi« osiguravali i posjed običnog Vlaha jer se zabranjuje ratovanje u vrijeme nezgodno za blago (od sv. Stjepana do sv. Martina: 2. IX — 12. XI); zabranjuje se služba nasilnog ovršitelja (oplika zatiskom); ako je netko osuđen novčanom kaznom, mogla mu se uzeti kazna u prirodninama, i to ovca 1 libra, a krava 6 libri, uz uvjet da se može kroz 20 dana iskupiti; Vlasi su sebi osigurali oslobođenje od poreza na trgovinu u Cetinskoj kneziji; nitko nije smio biti kažnjen vješanjem; vjeresija im je bila omeđena time što Vlah Vlahu nije smio otuđiti (otdati-priložiti) 100 libri ako sam nema 100 libri; jednako se nije smio otuđiti plaćenik ni sluga. Odredba da Hrvati nisu smjeli imati nego samo jednog Vlaha za pastira, osiguravala je između ostalog njihovu ekonomsku sigurnost.

Vlasi su u Cetini, služeći kao vojnici Bribircima, a kasnije Nelipićima, dobili svoje privilegije, razlikujući se od Hrvata i Srba, po svoj prilici trgovaca, koji su prolazili kroz Cetinu. *Hrvatski niži plemići iz Cetine* sigurno su nastojali podvrći Vlahe pod svoju vlast, ali im to nisu dozvoljavali Nelipići, koji su zahvaljujući Vlasima, učvrstili svoju vlast i osiguravali je protiv jačanja nižeg plemstva. Zato se Anž Frankapan, dobivši baštinu svoga tasta, požurio osigurati vjernost vlaha, a jednako je s njima dobro postupao i kasnije Talovac.

Vlah Viganj Dubravčić i njegov sinovac Miklouš sigurno su pomagali Talovce u njihovoj borbi protiv Frankapana i zato im je ban Petar Talovac, knez cetinski i kliški, dao 1443. g. zimište Koprvno »i takole planinu Prvedrina i Šćirinu poljanu«.[270] Kad je isti »knez« Viganj umro, Petar je Talovac potvrdio 1446. g. njegovoj udovi Cviti vinograd pod Sinjem, koji je pripadao Jurki Kalardiću, i drugi vinograd što je bio u Dragoslavinu Vrilu. U ispravi se naglašava kako Cvita može sama vinograde obrađivati ili ih davati na obrađivanje, ali to moraju priznati »sinjski knezovi«, a to su bili sigurno vlaški knezovi oko kastruma Sinja.

Sve su te isprave Vlasi pohranjivali *u franjevačkom samostanu sv. Marije* pod Sinjem u Cetini, pa su ih fratri bježeći pred Turcima odnijeli sobom i konačno su prispjele na Trsat.[271] To polaganje isprava u samostan govori o katoličkoj vjeri cetinskih Vlaha i njihovu dobrom odnosu prema samostanu u Cetini.

Oko crkava, a i inače, nalaze se u Cetini mnogi *stećci,* većinom jednostavno izrađeni *bez dekoracija,* osim stećka-sarkofaga u Lučanima na kojem je prikazan prizor plesa. Činjenica, da se niz stećaka-sarkofaga *s dekorativnom plastikom kreće od Imotske krajine* i završava na Bisku, u pravcu kretanja vlaških pastira,dozvoljava nam pretpostavku da su Vlasi postavljali na svojim grobovima te velike monolitne blokove kamenja u obliku sarkofaga. Mislimo da su jednako pod utjecajem Vlaha s Dinare nastali brojni stećci *od običnih plićih*

---

270) D. Šurmin, n. dj. str. 156.
271) R. Lopašić, Hrvatski urbari, str. 8.

kamenih blokova bez dekorativnosti, što se nalaze u gotovo svim selima cetinske krajine,[272] uz koje su obični grobovi Hrvata, kao na groblju u Brnazama (Miholjača) s novcem kralja Ljudevita Anžuvinca.[273] Sve su to *pretpostavke* i trebalo bi još ispitivanja starohrvatskih nekropola uz Cetinu.

Vlahe je po svoj prilici obilazio 1440/41.g. *biskup »Srebrenice i Visokog« Toma* vršeći duhovnu vlast u Cetini i trogirskoj Zagori služeći se ilirskim ili slavenskim pismom.[274] Ugled franjevaca sigurno je rastao, jer Ivaniš naglašava kako mu je duhovni otac vikar bosanski Žuvan i po njegovoj molbi[275] on je 1434. g. oslobodio Vehojevića davanja dohotka bilo u novcu, žitu ili službi, te ga dao na službu »crikvi svete Marije pod Vsinjem« sa zemljom što ju je Ivaniš zamijenio za njegovu krčevinu. Time je Vehojević postao crkveni kmet, a *»milost«* naglašena od Ivaniša značila bi da je *stanje crkvenih kmetova i u Cetini bilo nešto lakše od svjetovnih.*

God. 1458. Vladislav Talovac je dao »kloštru pod Sinjem u crikvu svete Marije« kmeta Borcika Kraljića iz Godarcih.[276] U toj ispravi on spominje kako knezovi, župani, po svoj prilici niži plemići i svake vrste njegovi službenici ne smiju smetati tom kmetu u njegovoj službi.

Smrću Ivaniša Nelipića 1434) njegova je baština, Žigmundovom dozvolom 1412. g., pripala Katarini, ženi bana Anža Frankapana. Time je taj moćni feudalac, »knez Hanž Frankapan, krčki i modruški, cetinski i kliški knez i veće, ban Dalmacije i Hrvat'« okupio hrvatske zemlje od Neretve do Senja, Modruša i Bihaća.

Ta ogromna zemljišna moć Frankapana nije bila po volji kralju, a ni drugim velikašima. Potaknut od zavidnih feudalaca, Žigmund je (1435) zatražio, na temelju feudalnog prava, od Anža Ivaniševu baštinu. Kada Anž nije htio predati kralju zemlje, Žigmund ga je u siječnju 1436. g. proglasio buntovnikom, lišio svih časti i imanja, a banu Matku Talovcu naredio da ga silom svlada. Matko je uspio teškim borbama zauzeti Sinj, ali ga je ponovo ubrzo preuzeo Anž. Međutim, pred kraj 1436. g. Anž umre i njegova smrt riješi cijeli spor u korist kraljevu. Udovica Katarina 1437. g. predala je banu Matku Talovcu baštinu svoga oca.

Žigmund je dao braći *Talovcima* kneštvo Cetinu. Skupa s njom novi su cetinski knezovi naslijedili *borbe s nezasitnom Venecijom,* a s vremenom i *sukobe s novim i jačim neprijateljem Turcima.*

O. JOSIP SOLDO

---

272) St. Gunjača, Stećci u dolini Cetine, Slobodna Dalmacija 1. 2. 3. I 1957, str. 7 .U Cetinskom kneštvu bili su stećci u ovim mjestima: u Laktacu inad vrela Dragovića, u Vučipolju na dva mjesta (u Liovića groblju i Bandićevim njivama), u Potravlju u Grudinama i kod kapelice, u Biteliću na položaju Todorovića, u Hrvacama kod crkve i na Krinu, u Lučanima kod crkve sv. Kate, u Glavicama kod Poljakovih kuća, ispod Sinja na položaju Čemer, u Gali kod crkve i uz seoski put, u Otoku pod Rotnjačom, kod župske crkve i u Ovrlji, na Gljevu kod crkve, u Košutima kod Džakulinih kuća, u Grabu kod crkve i prema Vrabču, u Udovičiću uz put prema Grabu, u Vedrinama uz seoski put, na Trilju na položaju Berinovac, u Bisku uz župsku crkvu i u Strmodocu.
273) Isp. bilj. 8.
274) Farlati (IV, str. 408) je mislio da je taj biskup Toma pravoslavni biskup. Međutim on se spominje u knjigama taksa kao biskup »Srebrenicensi et Vissictovensis« i 1440. g. bio je zbog siromaštva oslobođen od plaćanja taksa koje bi morao platiti priimenovanju za biskupa papi (Isp. bilj. 162).
275) D. Šurmin, n. dj. str. 136.
276) Isti, str. 213.

PRILOZI ZA UPOZNAVANJE RAZVOJA SINJA POD VENECIJOM

U vrijeme sukoba dviju klonulih sila, stoljetne »gospodarice mora« i turskog polumjeseca, rađala se nova epoha Dalmacije, junačka i slavna, tvrda i opora, ali zanimljiva. Bojni poklik probudio je uspavale snage stanovnika dalmatinskog kamenara, primamio brojni narod plodnih bosanskih polja i ubavih hercegovačkih dolina pod uskogrudna krila mletačkog lava. Uz malene dalmatinske varoši budio se novi život, zakržljan u svom rađanju klonulošću i nepokretnošću mletačke uprave. To rađanje novog života ispod sinjske tvrđave cilj je ove radnje.

KANDIJSKI I MOREJSKI RAT

1. — Oslabljena turska carevina nije se mogla održati u borbi s jakim apsolutističkim državama na Kontinentu, te je od XVII st. sve više obraćala pažnju na Levant, koji osvaja da bi tu stvorila podlogu jakosti svojeg već ogromnog carstva. Kako je Venecija imala na Istoku jaka uporišta svoje trgovine, osobito Kretu (Kandiju), došlo je do *Kandijskog rata* (1645—1669) između Turaka i Venecije.[1])

Taj je rat za Veneciju bio neuspješan na Istoku, ali je ona uspješno tukla Turke u Dalmaciji, zahvaljujući masovnom dizanju potlačenog naroda *»Vlaha«* ili *»Morlaka«*.[2]) U tim krvavim okršajima, predvođeni svećenstvom jednoga i drugoga obreda, stanovnici Dalmacije prelazili su na stranu lukave »gospodarice mora« što ih je lijepim riječima i obilatim davanjem titula i medalja privlačila k sebi.[3])

---

[1]) H. Kretschmayr, Geschicte von Venedig III, Stutgart 1934, str. 310. i sl.; R. Cessi, Storia della republica di Venezia II, Milano-Messina 1946, str. 180; S. Praga, Storia di Dalmazia, Padova 1954, str. 183; Historija naroda Jugoslavije (unapred cit. HNJ) II, Zagreb 1959, str. 555. i 638; S. Ljubić, Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske II, Rijeka 1869, str. 194. i sl.; G. Novak, Prošlost Dalmacije II, Zagreb 1944, str. 222.

[2]) G. Stanojević, Dalmacija u doba Morejskog rata, Beograd 1962, str 7. bilj 3. dobro tumači pojam Vlaha i Morlaka u XVII st.: Morlak od lat. riječi Morovlachi, crni Vlasi bili su uglavnom stočari, a Mlečani su pod tim imenom zvali turske podanike bez obzira na vjeru, a prije Kandijskog rata živjeli izvan mletačkog posjeda, tako da su za njih bili Morlaci Crnogorci, Hercegovci, Bosanci, Ličani (Morlachi — Christiani sudditi del Turco). Interesantno je napomenuti da se kraj između Cetine i Zrmanje znao u XVIII st. nazivati Murlachia, kako to čini franjevački kroničar o. Bernardin Nagnanović, v. j. Jelenić, Dva ljetopisa Bosne Srebrene, u Glasnik zemaljskog muzeja u BiH XXX, 1918, Sarajevo 1919, str. 127.

[3]) St. Zlatović, Franovci države Presvet. Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji (unaprijed cit. Franovci), Zagreb 1888, str. 117. piše: »Nabavi (L. Foscolo op. p.) iz Mletaka još medalja, prstenja i kolajna i pozlaćenih krila kojima obdari serdare i hrabljenije harambaše, nakiti iz svjedočbami pohvala i mjesečnih doživotnih plaća«.

Dizanje naroda u Dalmaciji bilo je uvjetovano *općim nezadovoljstvom s* vladavinom Turaka. *Anarhija*, što je inače obuhvatila Tursku, još se više odražavala na granicama gdje je volja pojedinih zapovjednika bila zakon. Dizanje raje vezano je i uz neprirodne granice Dalmacije, nastale turskim osvajanjem. Dalmatinski gradovi,[4] vezani uskim krakom uz more tako *»da se u primorskim gradovima čuo turski pijevac«*, stvarao je onu trajnu napetost, pojačanu pograničnim incidentima. Pa iako stanje turske raje nije bilo gore od seljaka na mletačkom teritoriju, ipak su *Turci bili smatrani stranim zavojevačem*, čija *»para zaudara«*, te je katoličko i pravoslavno stanovništvo prihvatilo barjak Venecije — kršćanske države — čim se on pojavio, kako je to predviđao izvjestitelj iz 1572. g.[5] Junački duh našeg naroda iskoristili su mletački providuri, a bogati plijen i davanje zemalja učinilo je pastire Zagore oduševljenim vojnicima »prisvitlog principa«

U početnoj periodi ratovanja Venecija je mislila obraniti svoje posjede u Dalmaciji samo pomorskim snagama.[6] Međutim, poslije opsade Šibenika (1647) to se pokazalo nedovoljnim. Stoga je Venecija počela jačim teritorijalnim napadima. Zapovjednici Dalmacije počeli su ostvarivati instrukciju mletačkog senata iz 1566. g. o stvaranju domaće vojske (cernide) u Dalmaciji[7] jer je mletačka kopnena vojska bila malobrojna. Time je broj mletačkih plaćeničkih vojnika opadao,[8] a rat dobivao *oslobodilački karakter*.

Za dizanje naroda odlučni su bili uspjesi općeg providura *L. Foscola: osvajanje Zemunika i uspješna obrana Šibenika, te osvajanje Klisa* (1648). Ti i ostali pothvati, izvršeni pomoću našeg naroda, digli su protiv stoljetnog neprijatelja Zagorce, tu udarnu snagu koju su veoma vješto iskoristili Mlečani. Pod vodstvom harambaša čete »Morlaka«, organizirane ili poluorganizirane, navaljivale su na turske kule i tvrđave, napadale karavane i time kočili život preko granica mletačkoga starog posjeda. Iz mrtvila probuđena narodna snaga rasla je od nesvijesne bujice do udarne snage, rušeći stoljetni nametnuti neprijateljski jaram i stvarajući divot-junake Kačićeve pjesmarice.

Veoma pokretni i naučeni na sivi krš,[9] brzim napadima, junaci dalmatinskog kamenara zadavali su teške udarce neprijatelju. Obuhvaćeni ratom, mijenjajući svoja stara prebivališta, oni su odlazili k moru, gdje im je mletačka vlada davala nove zemlje i naseljavala ih na novoosvojenim pustim zemljištima ili ih prebacivala u daleku Istru.

---

[4]) Poslije 1536. g. Venecija je imala u Dalmaciji samo: okolinu Nina i Zadra, zadarske otoke, te okolinu Šibenika s otocima, Trogir s Čiovom, te Split i Omiš s otocima Šoltom, Bračom, Hvarom, Visom i Korčulom.

[5]) I. Grgić, Opis Kliškog sandžakata s ove strane Velebita i Dinare iz godine 1572, Zadarska revija 1956, IV, str. 253: ekonomska nesigurnost, prema izvjestitelju, je velika jer su Turci oduzimali raji njihove zemlje, tako da nisu sigurni »da će uživati ono što posjeduju«. Stoga je kod stanovništva vladalo nepovjerenje i iščekivanje jakog »kršćanskog barjaka« protiv Turaka. Izvjestitelj je iznio podatak kako je poslije turskog poraza kod Lepanta (1571) došlo do potajnog »uzbuđenja« među rajom i Turci su za osiguranje ubili neke knezove, a dio stanovništva preselili dublje u unutrašnjost ili opljačkali.

[6]) R. Cessi, La republika di Venezia e il problema adriatico, Napoli 1953, str. 223; isti u Storia, n. dj. str. 182.

[7]) J. Ravlić, Makarska i njeno Primorje, Split 1934, str. 122.

[8]) Od 1645—1648. Venecija je imala u Dalmaciji 8.000—9.000 vojnika; godine 1649. taj je broj iznosio 6.000—7.000 vojnika, a kasnije se spustio na 4.500 vojnika, v. HNJ II, str. 638.

[9]) Prema već spomenutom izvještaju (bilj. 5) stanovništvo Dalmacije bilo je snažno i izdržljivo: »veoma otporni te ogrnuti gunjcem, s opancima na nogama i jednom pogačom u torbi poduzimaju veoma duge pokrete«.

U tom sukobu bila je pokrenuta i *Cetina*, iako se nalazila nešto po strani velikih borba.

2. — *Tvrđava Sinj*, što je u prvim decenijima XVI st. doživljavala tužne dane turskog pustošenja,[10] nalazila se u sjeni tvrdog Klisa. Nemajući neki naročiti strateški značaj, a u trgovačkom pogledu malena postaja na putu što je iz Livna preko Prologa vodio prema Splitu, *Sinj je pod Turcima i kao tvrđava i kao varoš životario.*

Takvog ga opisuje *opći providur J. Foscarini* 1572. g.,[11] dok od nepoznatog mletačkog izvjestitelja (poslije 1624. g.[12]) doznajemo da je varoš s gradom imala oko 100 kuća i oko 150 stanovnika. Vojnička važnost Sinja nije u toj periodi porasla. Dizdar koji je stanovao u gradu ili po selima na svojim imanjima čuvao je tvrđavu s jednim željeznim topićem, dvama malenim mužarima i s jednim ili dvama malenim topovima. Za održavanje unutrašnje sigurnosti više nije bilo potrebno, a tvrdi Klis dovoljno je branio svoje zalede.

Živeći u stagnaciji *od tranzitne trgovine*, uz koju se sigurno razvio maleni obrt i služba svratišta, vojni pohodi prema Splitu, Kaštelima ili ratovi oko Klisa znali su oživjeti ustaljenu monotoniju. *Trgovina*, oživjela osobito poslije stvaranja splitske skele[13] (1577) između Bosne i »zlatnog prstena s Istokom« — Splita, išla je preko Prologa i silazila u Cetinu. Jedan dio te trgovine išao je preko mosta na Hanu koji je, prema E. Čelebiji, sagradio Gazi Husrev beg, a drugi dio preko današnjeg Aržana na Nutjak (Nućak) ili Trilj. Karavane su se spuštale prema Splitu donoseći, ne samo iz Bosne nego i iz Cetine, drvo, žito, suho meso, vunu, sir i kožu.[14] No, te su karavne znale često puta donositi i kugu što je harala inače malobrojnim stanovništvom.

---

[10]) Neizvjesna je godina pada Sinja u ruke Turaka. Pometnju u datiranju unio je sam Š. Ljubić. On je u »Ogledalu« (n. dj. str. 108) donio kako su lipnja 1912. g. pali Čačvina, Nutjak, Sinj i Vir, ali na str. 138. veli da su Turci 1536. g. novcem potkupili zapovjednika sinjske tvrđave Ivana Bilića te im je on predao grad, a u isto vrijeme su Turci dobili Vrliku i Nutjak. Vj. Klaić iznosi kako bi Sinj sigurno bio pao 1513. g. u ruke Turaka da se nije Cetina razlila i stoga se održao sve do 1536. g. kad je osvojen izdajom Bilića (Opis zemalja u kojih obitavahu Hrvati II, Zagreb 1881, str. 155). L. Katić prenosi pisanje Vj. Klaića u »Sinj u prošlosti« (Spomenica Sokolskog društva, Split 1935, str. 12). O. I. Marković krivo donosi podatak Š. Ljubića da bi Sinj bio prvi put pao 1522. jer Š. Ljubić donosi 1521. g., ali je očito da se radi o štamparskoj grešci, i radi se o 1512. g. (Sinj i njegovo slavlje, Zagreb 1898, str. 13). Markovića je nešto nadopunio o. St. Petrov, Gospa Sinjska, Zagreb 1928, str. 10. i sl. St. Srkulj stavlja da je Sinj pao 1524. g. dvije godine poslije pada Knina (Hrvatska povijest u devetnaest karata, Zagreb 1937, str. 47). Međutim M. Perojević je utvrdio da su Turci 1513. g. u siječnju navalili na Sinj, ali se spasio, dok su Čačvina i Nutjak pali u njihove ruke. Iste godine u svibnju i lipnju Turci su zaista osvojili Sinj, kako je javio splitski knez Veneciji. To je mišljenje kod nas prihvaćeno. Ne ulazeći posebno u to pitanje, mislimo da su Turci od 1513. g. držali u svojim rukama Sinj kako je iznio M. Perojević (Petar Kružić, Zagreb 1931, str. 32—33). Turci su, da bi uspješnije navaljivali na Klis i Skradin, Sinj učvrstili i 1520. g. splitski je knez javio Veneciji da se u Sinju skupila turska vojska. Jednako se zna da su se Turci okupljali u Sinju i Čačvini prije njihova napada na Knin, Skradin i Klis 1522. g. Nemamo izvora po kojem bi Sinj bio preotet Turcima poslije 1513. g. Međutim, lukavom politikom Venecija je dobila preko Alviza Gritti 1532. g. od sultana Sinj, Klis i Poljica i njegov upravitelj Nikola Querini ušao je u posjed kratko vrijeme čak i Klisa (od svibnja do kolovoza 1532. g.). U Sinj je 4. ožujka ušao Alvizov pouzdanik Ivan Gritti. Sinj je od tada mogao biti u rukama mletačkim, pa čak i prijeći u ruke kojeg od Kružićevih časnika i u napadu Husrevbega 1536. g. na Klis konačno pasti izdajom. Stoga E. Čelebija ispravno donosi da je Sinj zauzeo Gazi Husrev-beg u doba Sulejmana.

[11]) I Grgić, n. dj. str. 253—261.

[12]) F. Rački, Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskoga pašaluka, Starine JAZU XIV, Zagreb 1882, str. 180; god. 1626. Atanazije Jurjević izvjestio je cara o svom putu kroz Bosnu i iznosi kako u varošu i gradu Sinju ima 150 ljudi za vojsku, a oko Sinja 30 sela s 500 kuća i više od 1000 ljudi za vojsku, v. M. V. Batinić, Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povjesti, Starine JAZU XVII, Zagreb 1885, str. 139.

[13]) G. Novak, Povijest Splita II, Split 1961, str. 80 i sl.; HNJ II, str. 635.

[14]) G. Novak, n. dj. str. 95 i sl.

Posljednji opis Sinja iz vremena Turaka izišao je iz pera turskog putopisca *Evlije Čelebije.*[15]) On se 1660. g. skupa s Melek Ahmed-pašom spustio iz Livna u Cetinu da bi obnovio zapuštene pogranične turske kule i tvrđave. Tako Čelebija opisuje kako se na Prologu nalazi malena okrugla kula s 50 vojnika, naoružana s tri šahitopa i dovoljno municije. Vojnici, međutim, nisu smjeli zbog nesigurnosti izići iz kule. Živjeli su dobijajući mjesečno hranu iz Livna, a navalu su neprijatelja javljali topovskom paljbom.

Paleći i pustošeći paša se spustio na Han, gdje su se uz most preko Cetine dizale dvije jake kule u kojima se nalazilo oko stotinu momaka, potomaka tada sijedog Babe Ahmed age. Oko mosta nije bilo kuća, a kule su se svaku noć zatvarale teškim gvozdenim vratima.[16])

Čelebija Sinj opisuje kao oštećenu tvrđavu peterouglastog oblika, položenu na istočnoj strani Smokove gore.[17]) *Prema staroj mapi,*[18])tvrđava je bila opkoljena jakim zidinama, a u njoj je dominirala glavna kula na sjevernoj strani unutarnjeg dvorišta. Od nje je išao poprečni zid, obrana isturenog položaja, prema istočnome glavnom bedemu. Uz manji zid koji je dijelio prostor nalazila se carska džamija, što je spominje i Čelebija. Unutar zidina bile su vojničke zgrade, bunar, magazini i nekoliko skromnih kuća pokrivenih ševarom (sindrom). Na sjeverozapadnoj strani protezao se uski prostor vanjskog dvorišta s tri kućice, opkoljen drvenom tarabom, a po svoj prilici je služio za vojničko vježbalište ali i za trgovanje. U samoj tvrđavi isticale su se kuće dizdara i Mahmud efendije. Put iz tvrđave išao je jednim krakom oko same tvrđave prema današnjem groblju, a drugi se spuštao prema Goručici, silazeći na glavne, inače loše[19]) putove prema Livnu, Vrlici, Klisu i Sutini. Nekako od današnjeg groblja nastavljao se puteljak oko utvrde, a drugi se spuštao prema Kamičku gdje se nalazila manja vojnička posada.

Uz putove što su se spuštali iz tvrđave prostirala se turska varoš u rastrkanom tipu naselja. Kuće u kojima su bili dućani ili radionice nizale su se dosta visoko ispod zidina, gotovo iznad današnjeg mjesta. Kamičak i današnja zgrada Suda bila je granica mjesta i ispod nje nije bilo većih skupina kuća. Neko izrazito središte varoši, čini se da nije bilo jer su uglavnom sve kuće bile na jako strmovitom položaju, a prostor oko mjesne džamije (kod groblja sv. Frane) nije dozvoljavao neki naročito zgodan trg.

Turci zemljoposjednici stanovali su na svojim imanjima po okolici, išaranoj kulama i stanovima, gdje su se prema Čelebiji prostirali lijepi vinogradi. Jedna od većih kula bila je Ahmed Kijehagića što se nalazila blizu stare crkve na na južnom dijelu današnje *»Kule«* kod Župića sela.[20]) U trokutu »Kule«, opkoljene vodom bile su stambene i domaćinske kuće tog bogatog Turčina, a do

---

[15]) Evlija Čelebija, Putopis, odlomci o jugoslavenskim zemljama, preveo Harim Šabanović, Sarajevo 1957, str. 168—170.

[16]) Smail aga, sin Baba Ahmed age otišao je s 10.000 janjičara pljačkati Zadvarje i Omiš te se vratio s dosta plijena u Sinj gdje su »uz revers« pohranili plijen u tvrđavi kod dizdara. U mletačkim se ispravama Baba aga zove Babić.

[17]) Ev. Celebija kaže da je u planini bilo dosta smokava, sigurno divljih, a i danas ih se nađe, te odatle ime Smokova gora.

[18]) Crtež je iz stare mape precrtao 1956. g. tehn. A. Gavrić.

[19]) E. Celebija, n. dj. str. 170. iznosi kako pješak može iz Sinja do Klisa za jedan sat, što je pretjerao, dok konjanik zbog neočišćenih drumova punih drveta i kamenja isti taj put prevali za dva sata.

[20]) Historijski arhiv — Zadar (unaprijed cit. HAZ), spisi gen. prov. A. Molina II, 256 — za vrijeme rada u Hist. arhivu — Zadar imali smo svestranu pomoć svih članova ustanove, osobito direktora D. Foretića i A. Strgačića, te im na tome i ovog zgodom zahvaljujemo

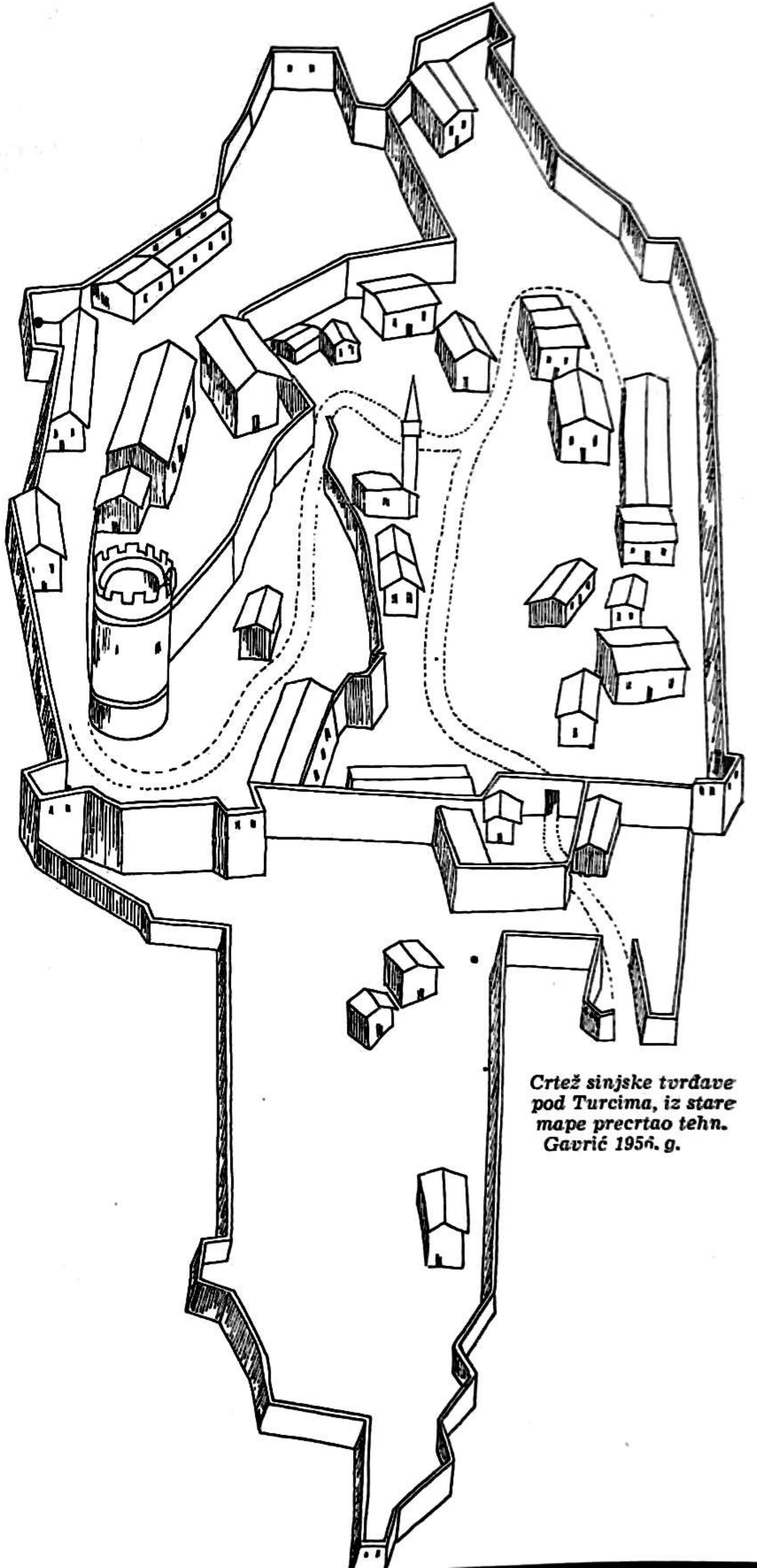

Crtež sinjske tvrđave pod Turcima, iz stare mape precrtao tehn. Gavrić 1956. g.

nje se uz proplanak nalazilo selo Cigana, danas zvano *»Ciganska Mala«* (Mahala-selo). U *Brnazama* gdje su Vučkovića kuće bili su dvori dizdara Sekalagića, a kod Budimira stanovi Ibrahim Slipkovića, dok je kod Tomaševića bila kula Bosatovića. Jednako su se i uz druga imanja i poljska dobra nalazile kuće bogatijih Turaka,[21]), a između njih kućice raje.

Cijela je *zemlja*, prema ustaljenoj turskoj praksi, bila sultanova. Stoga su jedan dio te zemlje bili carski hasovi, vladarska dobra kojima je upravljao defterdar kao upravitelj državne financijske službe. Drugi dio je sultan dijelio spahijama, svojim feudalcima, te su se prema prihodu dijelili na zeamete i timare. Između tih vladarskih, feudalnih dobara bile su razasute baštine, maleni nasljedni posjedi raje koja ih je uživala gotovo kao svoje vlasničko pravo. Uz te je zemlje moglo biti i slobodnog zemljišta (hasa) i njega su age i begovi iskorištavali dajući ga u zakup.[22])

Nemoguće nam je bez dokumenata govoriti *o agrarnim odnosima* kao i o broju i sastavu stanovništva Cetine u vrijeme Turaka. Prema mletačkim investiturama, danim krajem XVII st. novodošlom stanovništvu, čini se da je na području Cetine *prevladavao kod Turaka srednji zemljoposjed.*[23]) Najveći je zemljoposjednik bio bogati Ibrahim Mandić. On je posjedovao veoma plodno

[21]) Prema investiturama mletačkih providura (signature ćemo donijeti kad budemo govorili o tim darovnicama) u samom Sinju bila je kuća Muhamed Kalarijića koju su dobili Milanovići; na mjestu kuće Macuko bila je Selima Palikuće, a u blizini Alije Alibegovića i Hehatovića; blizu današnjeg groblja morala je biti druga kuća Ahmeta Kijehagića, a u blizini kuća Iseim Kopčijića; Ismail Kijatić imao je kuću negdje na zapadu tvrđave blizu Pavića mosta; Ispod tvrđave bila je kuća Arnautovića; kod vode Kuzman (Kanaorman) imao je Ahmed Kijehagić još jednu kuću; blizu Goručice, a prema Kuli bila je kuća Ahmed spahije Sandjačevića; Sali spahija Baković imao je svoju kuću-kulu negdje na zapadnom dijelu Gorućica doline; gdje su kuće danas Tomaševića bila je kula Bosatovića; u njenoj blizini dizala se kuća Sali spahije Metikosića; Ibrahim Slipković imao je kuću kod današnjih Budimira; gdje su kuće Vučkovića u Brnazima bila je kuća dizdara Sakalagića; u Košutima je bila kula Omer age Ahmetovića; na Planici prema Hanu dizala se kuća Aman age Huseinbegovića; u Glavicama je bila kuća Izmaela i Ahmeda Kijatića; u Jasenskom se nalazila kula Piskardića; na Čitluku dizala se kula Ibrahim paše Mandića i to gdje su danas kuće Barača, te kula Jusuf age Strmića na bivšem fratarskom Čitluku; u Miševici imao je svoju kulu Ibrahim paša Mandić gdje su Mušterića kuće; u Glavicama bila je kula Muhamed spahije Glaserića; Ibrahim Kostrić imao je kuću u Glavicama gdje su Simića kuće.

[22]) I. Grgić, Prva agrarna operacija na mletačkoj »novoj stečevini« u Dalmaciji, Split 1962, str. 5. i 20. bilj. 5.

[23]) Dizdar Ahmed Sekalagić i Kadijić imali su oko 100 kanapa s kulom u Brnazima gdje su danas Vučkovića kuće; Osman Karničić, Husein Celar aga i Huseinbegović posjedovali su dosta zemlje u raznim mjestima; dio plodne Miševice u Hrvacima (80 kanapa) imao je Mehmed dizdar Biva, dok je drugi dio (40 kanapa) držao Stuper (danas njive Stupi); zemlje u Jasenskom držao je Osman spahija Piskardić; potomci Babić Ahmed age imali su 100 kanapa u polju, a u Ruminu oko 20 kanapa; Jusuf aga Strmić i alajbeg Sultanović posjedovali su dio Čitluka uz Cetinu; u današnjem Demerovcu na Cetini nalazilo se imanje (20 kanapa) Demer Batinića; uz potok Rumin bilo je imanje (60 kanapa) Efendi Skovića; dio dobre zemlje (50 kanapa) u Turjacima imao je Ždero Mijat; Izmael i Ahmed Titlić imali su kulu i oko 40 kanapa u Glavicama; kod Simićevih kuća u Glavicama bilo je malo imanje (6 kanapa) Basarića i Karaunića; kod vode Poljanovac bila je kuća i imanje (28 kanapa) Ibrahim Kostrića; u Biteliću je imao Kavaz oko 25 kanapa; Ahmed kadija Telalagić imao je livade u Brnazima; Veliorić je posjedovao 70 kanapa livade u Brnazima; daleko na Vukovića mostu u Koljanima bila kuća Osmana Kujavića; Ibrahim Slipković je posjedovao u Brnazima oko 12 kanapa zemlje; Ahmed spahija Sandžačević posjedovao je pod tvrđavom prema Goručici 14 kanapa zemlje; oranice što su bile ispod Žankove glavice gdje su danas Dragaševića kuće i stari samostanski vrt pripadale su alajbegu Sultanoviću; Abde Hahaković imao je 14 kanapa zemlje blizu tvrđave; Mehmed aga Strbac imao je u Glavicama 50 kanapa zemlje uz Šibenicu i to između današnjih Poljakovih i Soltinih kuća.; oko sinjske tvrđave posjedovao je 12 kanapa Agalić, a do njega Ibrahim Pedrić; na sjevernom dijelu tvrđave imao je Ahmed Kijagić oko 100 kanapa; Sali spahija Baković posjedovao je oko 40 kanapa. u Slanim Stijenama bilo je malo imanje (5 kanapa) Ibrahim Mujagića, a do njega s istoka bile su zemlje Sere Sarića, a sa sjevera Ahmed Kijatića; iznad vode Kuzman posjedovao je Hasan Tabijić 10 kanapa; blizu čitluka Sterpčen u Glavicama imao je spahija Glaserić oko 20 kanapa; u Planici posjedovao je svoju kulu i 12 kanapa zemlje Aman aga Huseinbegović; Sali Kasalbašić posjedovao je negdje 20 kanapa; čitluk Begon (30 kanapa) na Čitluku imao je

Smradovo u Glavicama i oko 300 kanapa zemlje u Hrvacama.[24]) Njegov brat Resep Šain Mandić imao je oko 110 kanapa prema današnjem Čitluku, oko Vojskave, i u Obrovcu, a oko 150 kanapa u Maljkovu. Između tih veleposjednika bio je i gospodar današnje Kule Ahmed Kijehagić. On je na raznim mjestima (Visokoj, Otoku, Čaporici i Glavicama) posjedovao oko 120 kanapa. Inače ostali posjednici imali su *u prosjeku oko 40 kanapa zemlje*. Tu su zemlju sigurno mnogi Turci davali na obrađivanje raji uz uobičajene uvjete. Nedostatak izvora ne dozvoljava nam zaustavljanje na tom pitanju koje bi bilo važno jer je *iz tih odnosa izniklo ono opće dizanje Morlaka protiv Turčina*, čim se pojavio barjak »Prejasne«.

3. — Turske *vojske* gazile su cetinskom krajinom idući na svoje pohode. Tako je odmah na početku rata bosanski paša Tekeli, u svom poznatom pohodu 1648. g., obnovio Sinj, Vrliku i Čačvinu. Njegovo je haranje iz Sinja prema Muću i drniškoj krajini bilo sudbonosno za zagorsku sirotinju. U isto je vrijeme Jafter alajbeg pustošio Zagoru preko Konjskog i Vučevice sve do Trogira, ali, kako obavještava o. Gašpar Vinjalić,[25] Kaštelani i Krajišnici[26] su ih dočekali, neke zarobili, a druge tjerali sve do Konjskog. I vojska Husein paše koja je bila u sastavu Tekeli paše, kretala se Cetinom, a zatim preko Vrlike, Knina u Bukovicu plijeneći i pustošeći. Narod je jedva spasio nešto žita u jamama pokrivenim zemljom. No, najveće je bilo zlo što se Tekelijevi azijati donijeli u Dalmaciju kugu od koje je osobito nastradao Šibenik.[27])

Četovanja su se odvijala i na području same Cetine, iako su slabo istražena. I tu su pojedinci, obuhvaćeni općim pokretom, kretali prema Primorju, a hajdučke čete provaljivale, pustošeći nedovoljno zaštićena imanja Turaka.

Nešto kasnije Fasli paša (Vasli) ponovno je utvrdio sinjsku tvrđavu koja je padom Klisa dobila prvorazrednu ulogu za obranu turskih posjeda i kao pogranična tvrđava prema Bosni. Fasli je zatim s 3000 turskih konjanika krenuo u Bukovicu gdje je kod Šupljaje bio zaustavljen od 400 krajišnika.[28]) God. 1657. bosanski paša Ahmed Cedin prešao je s vojskom Cetinu i spustio se noću u

Cur Hozić; u blizini Miševice bilo je 20 kanapa dizdara Risa; u blizini Sinja imao je Selim Palikuća 20 kanapa zemlje, a uz nju se spominju zemlje Alije Alibegovića i Alije Osmanagića (15 kanapa) i Izak Efendije Hahanovića koji je i u Dicmu imao svojih zemalja, te Kurtagić, Muhamed Celebija, Karaović; jednako su na području današnjeg grada imali svoje zemlje: Ibrahim Panov, Durov Kakarić; negdje u blizini imao je Hehatović 15 kanapa; u Brodarici ispod Trilja posjedovao je 60 kanapa zemlje Jusuf Alitić; Hasanbeg Begić imao je na raznim lokalitetima oko 100 kanapa livade uz Cetinu; Muje Bezarnagić posjedovao je 30 kanapa u Krenici.

Turci su držali i mlinove u svojim rukama: ispod Sinja na Goručici ispod današnjih Pavića bila je mlinica mjesnog kapetana (taj se dio Goručice nazivao Karlja Goručica); u Hrvacima je Hasan paša imao mlinicu, a Ahmed Slavičić drugu blizu mosta; nedaleko Miševice bila je mlinica dizdara Risa; na Maloj Peruči nalazio se mlin Ahmed Kavaza; ispod Hana bila su na Kosincu četiri mlina Sotarića; u Grabu imao je mlinove Sfile Abanović; u Vuciću daleko ispod Trilja bio je mlin Imbre Lauševića.

[24]) Kanap = campo padovano bila je mjera za površinu a iznosila je 36,5587 ara. Dijelovi su kampa kvarto (quarto = četvrtina) i tavola. Padovanski kanap imao je 840 tavola i 4 kvarta. Redovno se uzima 3 kampa kao 1 hektar i prema tome 40 kanapa, što predstavlja nekako prosjek turskog posjeda u Cetini iznosio je nešto više od 13 hektara zemlje, a to je u najboljem računu srednji posjed jer su Turci uz njega imali i druge izvore.

[25])) G. Vinjalić, Compendio istorico e cronologico delle cose più memorabili occorse agli Slavi in Dalmazia, prijepis S. Urlića iz visovačkog originalnog rukopisa u samostanskom arhivu u Sinju (unaprijed cit. Compendio) str. 124.

[26]) Mlečani su narod (Morlake) što su dolazili pod njihovu vlast pretvarali u graničare i pod krajišnikom mislimo na te hrabre borce iz periode mletačke uprave.

[27]) J. Perić, Šibenik u mletačko-turskim ratovima (do 1671. g.), u Magazinu sjeverne Dalmacije 1934, str. 66—67; isti: Šibenik u kugi za Kandijskog rata 1648, Zagreb 1928.

[28]) G. Vinjalić, Compendio, str. 131.

splitsko polje i bez većeg uspjeha napadao Split.[29]) Dvije godine kasnije (1659) cetinski spahija Ahmed provalio je pljačkajući sve do Šibenika, ali je kod Busoljine kod Trogira izgubio u sukobu sina Mustafu Sebo.[30]) Jednako je bilo bez uspjeha pustošenje splitske okolice 1662. g. i napad velike bosanske vojske od 14.000 vojnika i 3.000 konjanika na Split.[31])

Kad je 1663. g. došlo do austrijsko-turskog rata, bosanska je vojska, glavna turska udarna snaga prema Dalmaciji, morala krenuti na austrijski front. Stoga je u Dalmaciji došlo do zatišja. Rat se doduše nastavljao, ali su to bila mala četovanja između krajišnika što su prešli Veneciji i onih četa što su ih Turci formirali duž granica. Junaci hajdučkog ciklusa narodnih pjesama nose sav teret tih borbi.

Jedan od tih *lokalnih napadaja* bio je 1669. g. Odvažni šibenski harambaša Šarić i Giljanović sa svojim četama, te krajišnici iz okolice Zadra pod zapovjedništvom Stojana Jankovića provalili su u Cetinu sve do Obrovca pljačkajući stada. Oni nisu pazili na tursku konjicu što se s ćehajom u blizini nalazila. Skupivši okolne Turke ćehaja navali na iznenađene Krajišnike jer su jedni bili raspršeni po obližnjim brdima pljačkajući, a drugi prelazili rijeku Cetinu. Opterećeni prtljagom, iznenađeni žestokom navalom Turaka krajišnici su se razbježali. Mnoge su od njih Turci ubili, a neke zarobili, među kojima je bio i posedarski harambaša St. Janković,[32]) ali je ujedno i dosta Turaka poginulo.[33]) Tom prigodom Turci su trideset zarobljenika darovali paši, a pet ćehaji.[34])

Ta malena i tužna epizoda pada u posljednje godine Kandijskog rata. Turci su uzalud pokušavali ponovno sebi privući narod, ali se on nije odazivao,[35]) nego je i dalje pomagao Mlečane svojim životima u borbi protiv Turaka.

4. — Svršetkom Kandijskog rata Mlečani su *konačnim razgraničenjem* (30. X 1671) dobili u Dalmaciji samo Klis i još neka mjesta.[36]) Time je Dalmacija i dalje ostala *»mletački mostobran na turskoj teritoriji«.*[37])

Ishod rata, usprkos proljevene krvi, bio je za stanovnike kršne Dalmacije od *male koristi.* Granice prema Zagori bile su neprirodne. Stoga je, usprkos mletačke težnje da sačuva mir s Turskom, došlo do ustanka naroda u Dalmaciji čim se za to pružila prigoda.

---

[29]) G. Vinjalić, Compendio, str. 140; G. Novak, Povijest Splita II, str. 155.
[30]) I. Katalinić, Storia della Dalmazia, Zadar 1835, str. 137.
[31]) G. Vinjalić, Compendio, str. 149; G. Novak, Povijest Splita II, str. 156.
[32]) B. Desnica, Istorija Kotarskih uskoka, u SAN, Zbornik za istoriju, jezik i književnost, knj. XIII, Beograd 1950, sv. I, str. 123—126 (unaprijed cit. Istorija). Stojan je godinu dana ostao u zarobljeništvu.
[33]) Tada je poginuo poznati alajbeg Atlagić, janjičarski aga Baraković, a smrtno je bio ranjen poznati zapovjednik Čengić.
[34]) B. Desnica, Istorija, str. 126; turski rob Mijo Družeić vrativši se iz Sinja iskazao je da je na Hanu vidio gomilu ljudskih glava, oko 130 kako su mu Turci govorili.
[35]) B. Desnica, Istorija, str. 303: on donosi dva pisma kliškog kajmakama Gazi Mehmeda što ih je uputio glavarima kninskih sela da mu dođu na sastanak u Sinj obećavajući im da im se neće ništa zla dogoditi.
[36]) Poljica i Makarsko primorje (Krajina) pripala su prema mirovnom ugovoru Turcima, ali to nije sprovedeno. Granica Dalmacije dobivena Kandijskim ratom zove se »linea Nani« ili »nova stečevina«. O tome opširnije vidi: G. Novak, Prošlost Dalmacije II, str. 225; I. Grgić, Prva agrarna operacija, n. dj. str. 10.
[37]) Gligor Stanojević, Dalmacija u doba morejskog rata 1684—1699, Beograd 1962, str. 5; to je djelo sigurno najbolje što je kod nas napisano o tom veoma važnom razdoblju Dalmacije, iako su se autoru uvukle griješke u nazivima lokaliteta prenoseći talijanske nazive, što je mogao lako izbjeći, kao na pr.: Zazvina (109) mjesto Čačvina; Hmuk (176) mjesto Muć; Bakina (121) mjesto Bačina. Ne bismo se složili ni nazivima: opatija sv. Stefana izvan Splita (120) ili pak sv. Djordje na Hvaru (69) mjesto Sućuraj; ne poznavajući dalmatinsku Zagoru autoru se uvukla krupna griješka kad kaže kako je providur »uplovio u Dicmo« (78) koje je dva brda daleko od mora. Up. ocjenu V. Vinavera u JIČ 1963, I, str. 82.

Ekonomsko propadanje cijele Dalmacije za Kandijskog rata pomalo se doduše popravljalo oživljavanjem trgovine, osobito preko splitske skele.[38]) Ipak to nije mnogo značilo za većinu Zagoraca. Stanovništvo, što je pobjeglo iz svojih sela u Zagori prema Primorju, u nedostatku zemlje, ili se vraćalo natrag na turski teritorij ili uzimalo pod zakup zemlje turskih aga. Jednako je *teško bilo pitanje ispaše* stoke koju su iz Primorja gonili ljeti na području turske Dalmacije. *Nesigurnost putova* nastavila se i u vrijeme mira. Dugogodišnji rat u kojem su odgojene generacije stvorio je *atmosferu neprestane napetosti* u kojoj je dolazilo do čestih ubojstava i pljačke ne samo Turaka nego i trgovaca, zanatlija, pa i seljaka.[39]) *Maleni rat* se i dalje nastavljao.

Zemunički pokolj 1682. g. izazvao je teški diplomatski sukob i još više zaoštrio odnose Morlaka i Turaka.[40]) Bio je dovoljan *poraz turske vojske pod Bečom 1683. g.* i stanovništvo Kotara diglo se *spontano* na ustanak. To je dizanje naroda bilo preko volje Venecije koja je oklijevala ući u rat s Turcima. Oružjem u ruci narod je oslobodio Kotare, Drniš i Skradin. *Narodni pokret* protiv stoljetnog neprijatelja širio se i preko Krke, te su početkom listopada 1683. g. o. Petar Tintić i o. Andrija Resica, gvardijan samostan sv. Lovre u Šibeniku, u ime glavara Petrova polja, Drniša, Vrlike, Zagore i Cetine molili općeg providura da primi cijelo to stanovništvo u mletačko podanišstvo.[41]) Jednako je nešto kasnije isti o. Petar s trojicom glavara od Prologa do Krke tražio utočišća kod Mlečana zbog neprestanih napadaja i nesigurnosti što su ih stvarali krajišnici.[42])

Ti nenadani a veliki pokreti naroda u Dalmaciji zbunili su Turke tako da se tek sredinom veljače 1684. g. sandžak-beg Durakbegović »po višnjem nalogu«, tako on javlja 11. II općem providuru L. Doni, spustio u Cetinu s 1.000 ljudi. Zahvaljujući providuru na uobičajenom pozdravu tužio se s prijetnjom što mletački podanici pljačkaju turska imanja i trgovce, a u tome se osobito ističu Kaštelani sa serdarom Lukom.[43]) Tom je prigodom s Durakbegovićem došao i »kliški« alajbeg s 450 spahijskih konjanika i pozvao zagorske knezove na dogovor.[44]) Čini se da su knezovi obećali doći, ali nisu sigurno pristupili. Stoga je »kliški« kajmakan Mehed-aga zadržao tursku vojsku u Cetini, pa čak i pašu, čekajući dok glavari ne odgovore, dajući im rok do petka, da li će prijeći Turcima.[45]) Narodu su se još više prijetili livanjski Mesali-aga, kliški Ali-beg i serdar-beg Durakbegović kako će ih Durak-beg s 5 do 6 tisuća ljudi i paša s 10.000 vojnika uništiti ako im se ne pridruže jer »ako su careva raja neka dođu, a ako hoće biti kraljevi neka im jave i budite zdravi!«[46]) Na te pozive, a još više bojeći se sile, knezovi su se kolebali, tražeći pomoć od općeg providura koji nije znao što bi učinio, jer je, prema instrukciji Senata od 21. siječnja, morao samo nastojati sačuvati sklonost Morlaka, uvjeravajući ih u

---

[38]) G. Novak, Povijest Splita II, str. 164—167.
[39]) Gl. Stanojević, n. dj. str. 10.
[40]) B. Desnica, Zemunički događaj, u Magazin sjeverne Dalmacije 1934, Split 1934, str. 31—35; Gl. Stanojević, n. dj. str. 15.
[41]) Gl. Stanojević, n. dj. str. 30. donosi nešto iskrivljeno prezime »Rezivić« mjesto Resica.
[42]) B. Desnica, Istorija I, str. 295.
[43]) Isti, str. 322—323.
[44]) Isti, str. 323—324.
[45]) Isti, str. 324.
[46]) Isti, str. 324—325.

dobronamjernost vlade, a ne pomagati ih.[47]) Ipak se 3.000 obitelji približilo mletačkoj granci, ali nagli pokret Durakbegovića prema Sinju i neodlučnost Mlečana odvratio ih je od prelaza.

Ne nalazeći podrške kod Mlečana, glavari su otišli na sastanak Durakbegoviću i izjavili da se narod buni zbog nasilja i zuluma nekih pograničnih turskih poglavara. Stoga su bila trojica između njih izabrana i s Turčinom Pasić Radaslejićem krenuli bosanskom paši da mu to iznesu, dok su Turci otišli preko Knina na pustošenje Bukovice.[48])

Iako je, pojačanjem turske posade u samom Sinju, došlo do smirenja u samoj Cetini, ipak je i dalje dolazilo do sukoba, izazvanih upadima krajišnika iz kliške i kaštelanske okolice. Stoga je iznenada 5. IV oko 4.0000 konjanika iz Livna pod vodstvom ćehaje navalilo na sela oko Klisa. Na znak lumbarde došla je pomoć iz Splita i Trogira, te u četverosatnoj borbi Turci su bili pobijeđeni, dok je, prema izvještavaju općeg providura Done, poginulo samo 16 mletačkih podanika, a dva zarobljena. Iako je ta pobjeda krajišnika nad Turcima digla ugled kaštelanskih i splitskih četa, ipak se 200 morlačkih porodica vratilo Turcima[49]) što pokazuje kako je neodlučan stav Venecije slabo djelovao na orijentaciju naroda koji nije znao kuda bi krenuo.

Nekako u to vrijeme Venecija, prisiljena općim ustankom Morlaka, njihovom prijetnom da će prijeće na stranu Austrije, kao i zbog upličanja pape,[50]) odlučila je ući u rat, te poslije stvorene koalicije (Svete lige) s Austrijom i Poljskom 5. III u Linzu, navijestila je rat Turskoj 29. IV 1684. g. koji se naziva *Morejski*.

Poslije ulaska Venecije u rat položaj se Turaka u Dalmaciji pogoršao. Skupljeni u mali broj utvrda, Turci su gubili kontrolu nad teritorijem, nastojeći silom i represalijama sačuvati mir zemlje i podaničku vjernost naroda. Mlečani su nastojali preko svojih krajišnika, njihovim upadima na turski teritorij, stvarati *atmosferu nesigurnosti* i tako prisiljavati turske podanike da prijeđu na njihovu stranu. Njima je u prilog išla i *vjerska isključivost* što su je Turci nametnuli; kršćani bez razlike i katolici ili pravoslavci pridruživali su se kršćanskom barjaku. Na to su ih prisiljavali upadi pobunjenih krajišnika, te su se i mirni turski podanici pretvarali u ogorčene borce *protiv nacionalnoga i vjerskog ugnjetača*.[51])

U prvim napadima, poslije službenog navještenja rata što je obuhvatio cijelu Dalmaciju, spominje se *pokušaj malene grupe krajišnika* potkraj lipnja 1684. g. da izvuče *tursku posadu iz sinjske tvrđave*, ali su Turci, predvidjevši zasjedu, ostali unutar zidina. [52]) Istim je neuspjehom završio napad samih Turaka, oko 600 vojnika, u kolovozu prema Radobolji koji su, želeći napasti Poljica, bili odbijeni.[53]) Kako je uz tvrdi Knin još samo Sinj bio u rukama Turaka,

---

[47]) Isti, str. 325–328.
[48]) Isti, str. 330–331.
[49]) Isti, str. 348–349.
[50]) Gl. Stanojević, n. dj. str. 43. Kardinal Cibo je, na temelju obavijesti zadarskog nadbiskupa o ustanku naroda, pisao da je papa odredio neka se kontigent oružja što se nalazio u Trstu uputi nadbiskupu i podijeli krajišnicima. To miješanje pape u događaje na tursko-mletačkoj granici ubrzalo je stupanje Venecije u rat.
[51]) Isti, str. 58.
[52]) B. Desnica, Istorija II, 24.
[53]) Gl. Stanojević, n. dj. str. 60.

krajišnici su svakako nastojali osvojiti te dvije ključne tvrđave. Stoga su sami poduzeli u lipnju napad na kninsku tvrđavu, a u jesen na sinjsku.

Taj je napad bio odlučen na ratnom sastanku u Zadru 5. X 1684. g. i opći providur D. Mocenigo uputio je konjicu i krajišnike u Skradin, a sam je došao u Šibenik da bi dao uputstva vojsci što se okupljala oko Solina.[54]) Međutim, Senat je odlučio da vojsku pošalje u drugom pravcu, te je D. Mocenigo morao raspustiti krajišnike, a konjicu vratiti u Zadar.[55])

U međuvremenu izmijenjen je opći providur. Prigodom poklonstva novom providuru P. Valijeru četiri morlačka glavara Janković, Smiljanić, Posedarski i Bartulačić žalili su se što nije ostvaren Mocenigov plan zauzimanja Sinja.[56]) Kako su oni sigurno znali za izjavu Ivana Kračića iz Splita, zarobljenog i puštenog od Turaka, prema kojoj je u Sinju bila mala i preplašena posada od 70 sejmena i 200 mještana,[57]) glavari su odlučili sami navaliti na Sinj. Računajući da će lako osvojiti sinjsku tvrđavu i time dokazati da su sposobni za ozbiljnije vojničke zahvate, četiri su glavara digli svoje čete te se ujedinili s krajišnicima iz Šibenika pod zapovjedništvom Zavorojevića, Kaštelanima, a u Klisu s građanima Splita i Klisa. Iz kliške su tvrđave uzeli jedan top, mužar, nešto praha i zrna, te u subotu 21. listopada, putujući noću stigli pod Sinj. Tu je jedna grupa izazvala Turke, te su oni izišli iz tvrđave i razvilo se duže čarkanje u kojem su poginula dvojica krajišnika. Janković je tada navalio s oko 200 konjanika i Turci su se povukli ostavljajući petoricu svojih u jednoj kući izvan zidina. Ti su s nešto žena i konja poslije kraćeg otpora izvučeni vani i neki ubijeni, a neki zarobljeni. Nemajući topova nisu krajišnici mogli ništa ozbiljnijeg poduzeti, nego su se sutradan povukli, ostavivši jednu četu pod Sinjem kao zaštitnicu ukoliko bi Turci iz Livna navalili.[58])

Taj neuspjeh, a i naravni oprez učinio je *loš utisak na stanovništvo Cetine* kao i one koji su zimovali u Cetini, kako izvješćuje P. Valijer.[59]) Stoga je on poslao St. Jankovića i Zavorovića s 3.000 vojnika u Cetinu. Pod njihovim pritiskom Cetinjani su obnovili pregovore i obećali taoce. Nakon toga su Cetinjani stvarno prešli Mlečanima na čelu s glavarom Perajicom koji je doveo u Primorje 6000 ljudi za oružje, 30.000 glava sitnog zuba i 10.000 volova. Oni su smješteni u zaleđu Trogira. Time je plodna cetinska dolina konačno uključena u onaj općenarodni pokret, ali ujedno ponovo počela gubiti svoje stanovništvo. Misleći da će tako napuštena krajina olakšati osvojenje Sinja koji »ne samo što ima nadaleko pregled na prelaz preko rijeke Cetine nego gospodari dolinom od trideset i više milja prostranoga i plodnog polja« *P. Valijer* je poduzeo vojnički napad na Sinj, ali je taj zbog nedovoljne pripreme, sporosti i neodlučnosti samog Valijera završio neuspjehom.[60])

Ratni komesar M. Michieli je 21. III 1685. g. krenuo sa 7.000 krajišnika St. Jankovića, Smiljanića i Perajice skupljenih u Drnišu prema Cetini preko velikog snijega i nevremena. On se spustio na rijeku Cetinu i krajišnici su

---

[54]) B. Desnica, Istorija II. str. 47.
[55]) Isti, str. 47–48.
[56]) Isti, str. 50–52.
[57]) Isti, str. 48–49.
[58]) Isti, str. 50–52.
[59]) Isti, str. 68.
[60]) Isti, str. 72–76; o tom porazu vidi opširnije: St. Gunjača, Stari sinjski grad krvavo poprište, tri opsade u tri godine, u Mogućnosti II, Split 1959, str. 141–149.

pustošeći prešli rijeku, zapalili kulu Obrovac iznad Mostina, ubivši tridesetak Turaka, neke zarobili i ujedno zaplijenili dosta blaga. Iza toga, peti dan nakon svog odlaska iz Drniša, krajišnici su došli pod Sinj gdje nisu našli P. Valijera, iako je tako bilo utanačeno. Stoga su se krajišnici smjestili milju daleko od sinjske tvrđave, nezadovoljni što se zbog nemarnosti općeg providura ne počinje napadom.

Samouvjereni P. Valijer, čuvši za dolazak krajišnika pod Sinjem, javio je da je sve predviđeno, opravdavajući svoje zakašnjenje slabim putovima i snijegom. Nestrpljivost krajišnika mu je smetala, te im je predbacio da bi, kad tobože imaju kruha, trebali biti zadovoljni. I Michieli se hvali u svom izvještaju kako iz svoje razboritosti nije tu poruku kazao krajišnicima jer bi sigurno uvrijeđeni razbježali se kućama. Da ih umiri on je zauzeo položaj nad grebenom, zgodnim za napad na vrata tvrđave (padinu na Korlatu). Kad je tek sedmi dan stigao P. Valijer, nije se situacija mnogo izmijenila. On nije sa sobom doveo dovoljno artiljerije, a niti je odmah navalio, nego je počelo nepotrebno raspravljanje o načinima napada. Pokušao se, doduše, dignuti noću lagumom bedem, ali je od kamena poginuo miner. Jedini top što je stigao premještao se s jednog mjesta na drugo tako da su Turci mogli lako popravljati ono što bi on srušio. Tako je cijela opsada postala jalova.

Nestrpljivi krajišnici, kad je topom bila srušena kula nad vratima, a bojeći se dolaska Turaka iz Livna, uz pomoć 12 ljestava što ih je učinio inženjer Comuccio od materijala nađenog u džamiji ispod tvrđave htjeli su sami navali, ali im to nije uspjelo, te su neki počeli bježati svojim kućama.

Međutim, dok je P. Valijer gubio vrijeme pod Sinjem, bosanski paša, obaviješten o navali na Sinj, obustavio je svoju pripremu za odlazak u Ugarsku, te krenuo u pomoć svojoj malenoj, ali hrabroj sinjskoj posadi.[61]) Uzalud je tajna straža s Prologa obavijestila o približavanju velike turske vojske, P. Valijer nije htio vjerovati. Kad su se druge večeri povećale vatre, javljajući da se turska vojska približila Prologu, opći providur je optuživao krajišnike da su slabići i da mu žele oduzeti slavu zauzimanja Sinja.[62])

Turci se stvarno pojave u velikom broju (oko 5.000 vojnika) i bosanski paša utvrdio se u selu Otoku na Cetini.[63]) Da bi suzbio tu vojsku što mu je stajala za leđima, P. Valijer je poslao St. Jankovića prema Otoku, ali on nije napao Turke videći da to bilo beskorisno. Slijedeći dan na zapovijed općeg providura krajišnici su prešli Cetinu, ali videći drugu mnogo veću tursku vojsku, vratili su se u neredu tako da su se neki utopili u vodi, a mnogi skvasili barut, te se nisu mogli braniti od Turaka što su ih progonili... Turci tada prijeđu rijeku i u pravilnom redu gonili su krajišnike sve do »vrletnog brda« gdje je bio logor te se utvrde po svoj prilici na Nebesima. Dok su Mlečani i dalje raspravljali, bosanski paša isturio je desno i lijevo konjaničko krilo zaustavivši se na razmak topovskog hica. Turci navale i poslije kratke bitke mletačka plaćenička pješadija i krajišnici se razbježaju. Mnogi poginu, a u ropstvo padnu pukovnik Radoš i kapetan splitskih Varošana Ivan Alberti.

[61]) B. Desnica, Istorija II, str. 77.

[62]) G. Vinjalić, Compendio, str. 165.

[63]) Današnje selo Otok nalazilo se na adi što ga čini rijeka Cetina, danas Dugiš.

Samopouzdani P. Valijer i Michieli spasili su se bijegom.[64]) P. Valijer je pobjegao prema Visokoj i spasio ga je serdar Čudina koji ga je uzeo na svog konja, te doveo u Zagoru, a odatle u Trogir.[65]) Michieli je jednako pobjegao, ali mu je uginuo konj. Harambaša Nakić dao mu je svoga konja, izlažući sebe opasnosti. Međutim i tom su konju pukli kolani i prsnik te se ponovo našao na zemlji. Neki zastavnik kapetana čete Senja metnuo ga je na svog konja i oko 4 sata noću stigao je u Klis.

Tim je završena *slabo pripremljena akcija*, iako je krajški zauzimanje Korlata davalo mogućnost osvojenja tvrđave. Nesposobnost Mlečana, osobito P. Valijera, prouzročila je poraz. Plod toga bio je gubitak triju topova i mužara, te sve prtljage i oko 200 mrtvih. U logoru je zaplijenjeno, po riječima poturčenog Poljaka Mustafe Jaske,[66]) mnogo haljina, srebrnih viljuška, žlica, posuda za pranje ruku, velikih zdjela, zatim imovina mnogih oficira.

P. Valijer je ne samo u izvještaju Senatu branio sebe i bacao krivicu na »neposlušne i nepovjerljive Morlake« nego je i kasnije želio da se u Veneciji dobije utisak o njegovoj nedužnosti. Tako je 11. travnja javio kako serdari Smiljanić i Janković optužuju krajišnike zbog neposluha koji je prouzročio neuspjeh pod Sinjem i on će one koji su se nejunački držali obazrivo kazniti.[67]) Njegov karakter odaje i primjedba što je nadodaje kod predlaganja da se Janković zbog hrabrosti u borbi pod Sinjem nagradi: da je imao razboritosti kao srčanosti, kaže on, bilo bi manje zbrke.[68]) Ipak to nije P. Valijeru mnogo koristilo jer je prije vremena bio maknut s položaja.

Bosanski paša ubrzo se povratio u Livno jer nije imao sa sobom prtljagu, a i žurilo mu se u Ugarsku. Hercegovački paša Ahmed s 3.000 konjanika provalio je u Kaštela, ali su ga krajišnici tri puta suzbili.[69]) U tom vremenu bio je *Hasan-aga*, sin jednog od bogatih sinjskih Turaka Šain age Mandića, zarobljen od krajiškog harambaše Radoša i njegovih ortaka Strmića, Damjana Santića i Iviše. Šain aga je pregovarao s Radošem i sklopio ugovor po kojem će otkupiti sina za 2.000 reala i četiri konja. Radoš je na račun odštete primio 800 reala. Kako je pod Sinjem bio zarobljen Radošev brat, ortaci su tražili da Šain aga povrati zarobljenog Radoša ili će se prekinuti pregovori. Međutim, to je bilo nemoguće jer je bosanski paša bio već uputio Radoša u Carigrad.[70]) Stoga je i dalje dolazilo do nagađanja. Kad je taj slučaj došao do P. Valijera, on je odredio da Mandić mora kroz mjesec dana isplatiti ostatak otkupa, a dotle je mladi Turčin morao ostati kod Radoša.[71]) Kako Šain aga nije mogao isplatiti otkup Radošu, zamolio je općeg providura neka on isplati otkup Radošu, a njegovog sina zadrži u Splitu dok mu ne namiri odštetu.[72]) Ujedno je Šain-aga molio da mu Mate Strmić vrati roba Miju Milanovića jer je za nj platio cijelu odštetu. Iz ta dva primjera može se vidjeti kako je četovanje na granici do-

[64]) B. Desnica, Istorija II, str. 165; Valijer opisuje kako je posljednji ostao u logoru sa sinom Aleksandrom i markizom Corlattijem nastojeći zaustaviti bježanje vojske, ali sam upada u protuslovlje kad kasnije veli da su Turci osvojili njegov logor i posjekli sve one koje su unutra našli, up. St. Gunjača, n. dj. str. 144.

[65]) G. Vinjalić, Compendio, str. 164.

[66]) B. Desnica, Istorija II, str. 78.

[67]) Isti, str. 78.

[68]) Isti, str. 79.

[69]) Isti, str. 77.

[70]) Isti, str. 80.

[71]) Isti, str. 82–83.

[72]) Isti, str. 117–118.

nosilo ne samo opasnosti nego i koristi, što su osobito iskorištavali glavari i harambaše.

P. Valijer je uzeo Hasana iz ruku Radoševih, ali ga je zatvorio u Zadru u bijednoj tamnici, punoj smrada tako da je teško obolio.[73]) Ipak Hasan nije klonuo, nego je slao obavijesti svojem ocu o pojedinim novostima što ih je doznavao preko svojih ljudi u zatvoru. On je upozorio oca u jednom pismu da Mlečani imaju svoje špijune sve do Sarajeva. Da bi pomogao sinu, otac je poslao svojeg zarobljenika Marušića iz Omiša, mjesto kojeg je kod Mandića ostao don Pavao Žuljević iz Poljica kao talac, da bi se dogovorio s providurom o Hasanovom oslobođenju, ali, čini se, bez uspjeha.[74]) Hasan je čak sumnjao da su mu po nagovoru Marušićevom uskratili beškot.[75]) Sam pak Marušić vratio se natrag u ropstvo, iako se želio osloboditi. Stoga je u pismu Stj. Garkoviću molio da krajišnici dadu kakvog Turčina Sinjanina u zamjenu za njega. Slučajevi ucjenjivanja, špijuniranja i osvećivanja bila su na dnevnom redu.

Turci, međutim, osigurali su privremeno pobjedom pod Sinjem svoj položaj i početkom lipnja 1685. g. novi bosanski paša spustio se ponovo u Cetinu s 3.000 konjanika i 2.000 pješaka.[76]) Odatle je on poslao oko 400 konjanika prema Klisu, ali poslije nekoliko sati borbe Turci su se morali povući popalivši Konjsko.[77]) Taj je napad na Klis morao skriti pravu nakanu Turaka, a ta je bila zauzimanje Zadvarja. U teškoj borbi za tu malenu, ali važnu utvrdu *krajišnici su uspjeli obraniti Zadvarje,* što je podiglo samopouzdanje krajišnika, uskolebano porazom pod Sinjem.[78])

Krajišnici su otada ponovno počeli svojim napadima i zalijetanjem u imotsku, sinjsku i kninsku krajinu, pa čak i u Liku. Taktika nenadanih napadaja stisla je Turke u osamljene kule i tvrđave, a Mlečanima omogućila uspješnu i jeftinu udarnu snagu u Dalmaciji.[79])

Uz pomoć takvog načina ratovanja kraška polja bila su opustošena, a opća nesigurnost smanjivala je ugled turske sile u narodu. Snaga krajišnika je toliko bila porasla da su oni uspješno potkraj kolovoza mogli napasti Livno i stjerati alajbega Filipovića i zvorničkog pašu u samu kulu, opustiti cijelo polje i na povratku razbiti jedan turski odred.[80])

Stoga je *osvajanje Sinja 1686. g.* bio prirodni ishod cijele situacije što su je stvorili krajišnici svojim napadima. Pothvat što ga je poduzeo opći providur *G. Cornaro* bio je već unaprijed osiguran jer nije prijetila opasnost da će Turci pomoći opsjednutom Sinju.

Glavni razlog tog napada bila je bojazan da Turci ne popune vojskom pogranične tvrđave, a Sinj bi tada postao jako nezgodan za Klis.

[73]) Isti, str. 120.
[74]) Isti, str. 109.
[75]) Isti, str. 109.
[76]) Isti, str. 87.
[77]) Gl. Stanojević, n. dj. str. 63.
[78]) Isti, str. 64.
[79]) Isti, str. 66. donosi kako je sam P. Valijer morao priznati da je to »bio jedini način koji mi ostaje da tučem neprijatelja bez mača i da ga razoružam bez vojske«. Upravo zbog vođenja rata Venecija je bila u teškoj financijskoj krizi jer su mjesečni izdaci samo za vojsku u Dalmaciji bili 225.000 lira, up. V. Vinaver, G. Stanojević, Dalmacija u doba morejskog rata, u JIČ I, Beograd 1963, str. 83.
[80]) B. Desnica, Istorija II, str. 149—150.

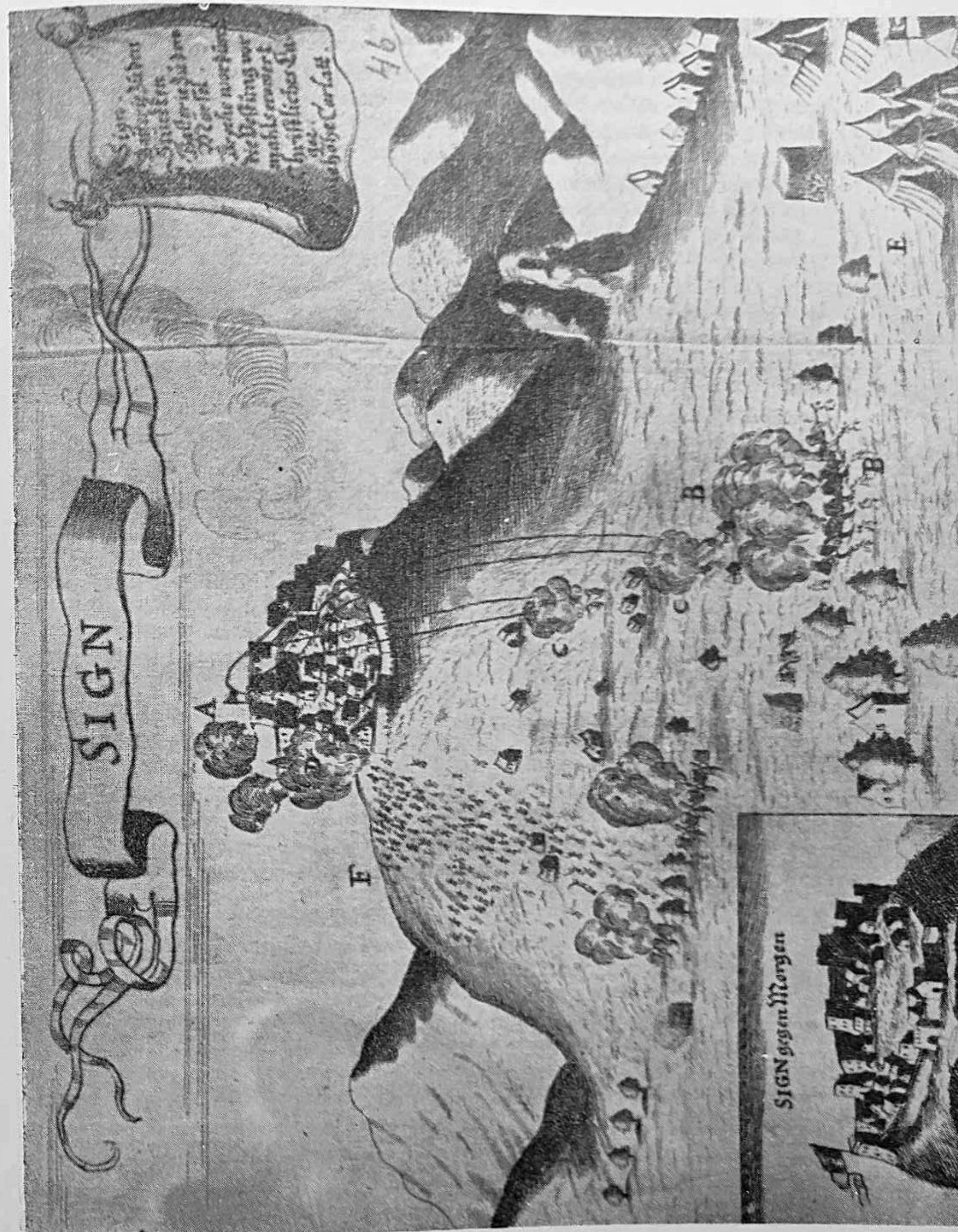

Osvajanje Sinja. Crtež se nalazi u primjerku djela V. M. Coronelli, Mari. golfi, isole, spiegge, Venecija 1688, tab. 46. što se nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu. Kako crtež ne pripada djelu, njegovu bi pripadnost trebalo posebno ispitati (foto Josip Horkić, Split)

Cijela je ta akcija bila kudikamo *bolje pripremljena* od one iz 1685. g. U Solinu[81]) se sakupilo 2.000 plaćenika, 1.000 ljudi s galija, plaćenička konjica i 3.000 krajišnika koje je providur podijelio u čete od 50 ljudi da bi ih što bolje mogao držati u vojnoj disciplini. Vojska je bila opskrbljena s 12 topova, 4 mužara i s dovoljno municije.

Još prije pokreta providur je poslao u Sinj Petra Tartalju[82] i Ivana Alber-tija Omer - agi, kapetanu Sinja, da zatraže predaju tvrđave[83]. Kad je Omer - aga odbio zahtjev, Cornaro se 19. rujna uputio prema Sinju.[84])

General S. Polo i inžinjer Camuccio izvršili su uvide, a princ Aleksandar od Parme je otkopao otkope i ukopao baterije, te je 25. rujna otpočeo napad. Kroz četiri dana topovi su neprestano udarali u sure zidine grada. Posada tako teško udarana nije se predala jer se nadala pomoći od hercegovačkog paše, vidjevši neke čete od Čavčine, ali se one nisu mogle probiti do Sinja[85]. Topovska pucnjava načinila je veliki proboj na zidu i 28. rujna oko 20 sati počeo je veliki i opći juriš. U mraku, krvavom borbom slomljen je žestoki otpor branitelja[86]. Kapetan Alberti prvi je ušao u tvrđavu i Turci su se povukli u drugi grad[87]. Uz ogorčenu borbu morali su se povući i u treći grad, te su se konačno predali. U toj strašnoj borbi bilo je žrtava i na strani napadača, dok ih je 150 bilo ranjeno. Time je Venecija dobila tvrđavu[88], ogoljelu i osamljenu, što gospodari Cetinom, a svojim položajem prema Bosni bila odlična predstraža Klisu.

U toj su se borbi mnogi istakli. Uz one što ih poimenice spominje izvještaj Cornara[89]) mogli bismo spomenuti pjesnika Jeronima Kavanjina koji se kao plaćenik (venturiere) junački borio[90]. Neki Mate Vretti, inače u ratovima dvaput ranjen, pokazao se i pod Sinjem, te je bio 2. studenog 1686. g. unaprijeđen za kapetana.[91]) I poznati harambaša Mate Nakić hrabro se borio pod Sinjem »da potvrdi bakvu« i zbog njegovog junaštva narod mu je poklonio staro povjerenje[92]. Osim tih bilo je i drugih junaka što su kao nagradu dobivali zemlje u samoj Cetini, o čemu ćemo još govoriti.

---

[81]) Isti, str. 150.

[82]) Obitelj Tartalje se inače zvala Jakovljević i nastanjena u Splitu dobila je kuću i imanje Konjsko, feud kliškog dizdara.

[83]) St. Gunjača, n. dj. str. 145.

[84]) Prema I. Kataliniću Cornaro je prije same opsade zarobio 400 Turaka među kojima je bio i sinjski aga. Ohrabljen time poduzeo je opsadu (n. dj. str. 144).

[85]) G. Vinjalić, Compendio, str. 169.

[86]) Prema izvorima bilo je 50 Turaka ubijeno, dok su napadači imali 25 do 30 žrtava i oko 120 ranjenih.

[87]) St. Gunjača, n. dj. str. 146.

[88]) B. Desnica, Istorija II, str. 154; u tvrđavi je prema zapisu nađeno: 2 turska malena topića od 6 cm, 2 mužara (periere), 2 teška mužara (saltamarin) od 322 libre, 2 topa od 20 cm. Od Turaka je ostalo nešto žena, a oslobođeno je 30 kršćana-zarobljenika.

[89]) U prvom redu on hvali mletačke zapovjednike ali i Morlake, osobito njihove glavare, serdare koji su doprinijeli mnogo pobjedi svojom uobičajenom prirodnom hrabrošću i naglašava kako je neke već nagradio »prstenjem i medaljama« te moli da mu se još medalja pošalje.

[90]) G. Novak, Povijest Splita II, str. 316.

[91]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornaro, I, 482.

[92]) I. Grgić, Postanak i početno uređenje vojne krajine kninskog kotara pod Venecijom, u Starinama JAZU LII, str. 265: »Bakva je biljeg do koga se dobacivalo kamenom s ramena ili se u skoku doskočilo«. Glavari su se morali isticati kako u viteškim igrama, tako i u ratu. Nakić, otišavši u Veneciju da osigura interese Zagoraca, nije ništa za narod uredio, nego je svojoj kući postigao mjesečnu plaću i stoga su ga napadali da je išao ne zbog naroda, nego zbog sebe. Stoga opsada Sinja bila mu je prigoda da se junaštvom pokaže i ponovo stekne povjerenje naroda, tim više što je pad Sinja osiguravao i Zagoru od napadaja Turaka.

Opći providur G. Cornaro ostao je neko vrijeme u Sinju da bi popravio tvrđavu i osposobio je za stanovanje vojske, a ujedno da vidi početak života pod tvrđavom i usmjeri ga u pravcu mletačkih interesa. U samu tvrđavu bilo je pod providurom Antunom Bolani smješteno oko 150 vojnika, a ispod grada dvije čete konjanika i tri čete pješadije Abručana, tako da je bilo oko 400 vojnika[93].

Kako su vojnici, a i oni što su s vojskom došli u Sinj, pokupili nađeni plijen, a uzeli i neke zarobljenike, opći providur je 8. studenog 1686. g. izdao proglas u kojem se naređuje neka svi donesu u kuću obitelji Bastiano, što se nalazila u tvrđavi, cijeli plijen, novac i zarobljenike, te će se podjednako svima podijeliti[94].

Osvajanje je Sinja prisililo Turke da napuste Čavčinu. Krajišnici su s Abručezima, s kojima su se dobro slagali, provalili u Livanjsko polje, zapalili varoš i odveli sa sobom mnoge obitelji[95]. Taj je napad sigurno bio neposredno poslije osvajanja Sinja, prije priprema M e h m e d p a š e A t l a g i ć a, inače porijeklom iz Cetine koji se odlučio da s 1.500 vojnika napadne Sinj[96].

Kako je Atlagić ubrzo postao bosanski paša, skupio je oko 13.0000 ljudi i 4.000 konjanika, dosta teglećih konja, te se koncem ožujka 1687. g. spustio preko Prologa u Sinjsko polje. Uz čarkanje 400 pionira što su probijali put 3. travnja paša se utaborio prema sinjskoj tvrđavi okružen s 4.000 šatora[97].

Prepucavanje topova potrajalo je nekoliko dana. Turski plan da se pod zaštitom topovske vatre vojska probije do zidina grada, osobito zgodnog Korlata, vršio se uz velike gubitke neprijatelja i poslije tri sata borbe branitelji su (bilo ih je oko 500) uspjeli odbiti Turke. Sasjekavši obližnje šume, Atlagić se ušančio, te primjestio baterije (imao ih je dvije od tri topa i dva mužara) iza džamije, a ispod brdašca Nebesa. Atlagić je pokušao baterijama uništiti zidine i bunar blizu glavne kule, ali bez uspjeha. Sličnih je pokušaja bilo mnogo. Hrabri branitelji stare tvrđave uspijevali su odbijati napade.

G. Cornaro je na vijest o navali odmah osigurao druge tvrđave, a zatim skupljao vojsku, čekao municiju i dvopek, dok su branioci u Sinju junački se držali. Tu i tamo slao je providur manje čete krajišnika da napadnu Turcima prtljag što je iz Bosne stigao Atlagićevoj vojsci[98]. I ti mali napadi bili su važni jer su unašali u redove turske vojske nesigurnost. Još su više smetala neprijateljima ružna vremena. Kiša što je tih dana padala ometala je rad vojnicima, a uništavala konje. Ipak pod udarcima turskih topova bio je oštećen zid bunara u tvrđavi i vrhovi zidina iznad Grebena, tako da su nadošli odlučni časovi za branitelje tvrđave, ali su oni pokazali izvanrednu hrabrost.

Kad je Cornaro obučen po krajišku nastupao preko Konjskog i Dicma, a s njim St. Janković s 3.500 krajišnika najavljujući svoj dolazak vatrama i raketama,Atlagić paša je već izgubio nadu u osvojenje tvrđave. Videći da dolazi u pomoć velika vojska, Turci su, a i sam Atlagić, stali bježati bez reda povlačeći se prema Cetini. Opomenut od svojih da neprijatelj nije još navalio, Atlagić je pokušao izvući u redu logor, ali mu nije uspjelo zbog navale brani-

---

[93]) Gl. Stanojević, n. dj. str. 73.

[94]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornaro, I, 191.

[95]) G. Vinjalić, Compendio, str. 169.

[96]) Gl. Stanojević, n. dj. str. 73.

[97]) St. Gunjača, n. dj. str. 146.

[98]) Gl. Stanojević, n. dj. str. 76.

telja i Jankovićevih krajišnika. Oni su slijedili neprijatelja, ali im visoka voda u polju nije dozvoljavala veći uspjeh. Videći da su Turci prešli Cetinu, prestao je napad[99].

St. Gunjača spominje kako su se Janković i don Ivan Grčić otisnuli za Turcima i kod mosta na Cetini poubijali 2.000 turskih glava. Ta narodna tradicija je sigurno nešto pretjerala jer prema mletačkom izvoru bilo je u sve 2.000 turskih žrtava. Kad bi i kod mosta na Cetini bilo 2.000 mrtvih mletački providur ne bi zaboravio da i to nadoda pripisujući, naravno, sebi tako veliki uspjeh. Šteta od tog napada bila je velika jer je sinjska tvrđava dosta nastradala, ali ostala je u rukama Mlečana.

Poslije tog neuspjeha, koji je Atlagića stajao pašaluka, Turci više nisu ozbiljno u Morejskom ratu ugrozili sinjsku tvrđavu, iako su se četovanja i dalje nastavljala. Tako je 1688. g., čim je okopnio snijeg, Cornaro poslao Abručeze i krajišnike da nanesu što više štete Livnu koji su Turci poslije pada Sinja mislili što bolje utvrditi. Nešto kasnije od tog napada Pavao Milanović je izvukao iz Durimbegovićeve kule u Livanjskome polju jedan mužar i jedan brončani turski topić, te ga donio u sinjsku tvrđavu.[100])

Turci su ipak još uvijek mislili na osvajanje plodne sinjske krajine koju je u međuvremenu naselilo novo stanovništvo. U općem turskom napadu na Dalmaciju 1690. g. jedan odred od 400 Turaka provalio je prema Sinju, ali je bio lako odbijen.[101]) Međutim, nešto kasnije (2. III) Turci su provalili u Sinjsko polje sa 6.000 konjanika i pješaka pustošeći sela oko polja. Kako je narod bio nepripravan, Turci su ubili 19, a zarobili 150 ljudi, zaplijenili 45 konja, 345 grla krupne i 1372 sitne stoke, te odnijeli 1039 stara žita.[102]) Opljačkavši tako sela, bosanski se paša istog dana vratio natrag prema Bosni. Taj je nenadani napad novonadošli narod ubrzo osvetio. Čim se paša vratio u Banjaluku, sinjski su junaci provalili u Livanjsko polje, zapalili varoš, posjekli 20 Turaka, mnogo ih zarobili i zaplijenili 1.000 komada ovaca i 200 grla krupne stoke, a na povratku sa sobom su poveli oko 300 kršćana.[103]) To je bilo krvavo krštenje Kačićevih cetinjskih junaka. Tom prigodom istakao se kao dobar vojnik, službenik Mate Filipović, kako mu je posvjedočio 18. I 1691. g. providur Sinja L. Zorzi.[104])

Cetinjani i 1691. g. sudjeluju u krajiškom napadu na Kupreško i Glamočko polje, dok krajem listopada plaćenička konjica napadala je s uspjehom okolinu Livna i njoj se priključilo oko 20 obitelji iz Livanjskog polja.[105] Slični su napadi bili i 1692. g. kad je oko 300 Cetinjana provalilo ponovno do Livna, vratilo se s brojnom stokom i deset zarobljenika.[106]) Sigurno su oni sudjelovali i u drugim akcijama, doduše vojnički gledane bez velike koristi, ali su ekonomski slabili tursko stanovništvo i unosili osjećaj nesigurnosti na Bosanskoj krajini,

---

[99]) B. Desnica, Istorija II, str. 169.

[100]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornaro, I, 551.

[101]) Gl. Stanojević, n. dj. str. 97.

[102]) Isti n. dj. 98; star ili staio je kubična mjera za zrnate proizvode, mletački je imao 83.318 litre.

[103]) Isti, n. dj. str. 98.

[104]) St. Grčić, Sinjske narodne pjesme i pričanja, Split 1920, str. 207.

[105]) Gl. Stanojević, n. dj. str. 101.

[106]) Isti, str. 102. U ispravi sinjskog providura A. M. Semitecola izdanoj don Ivanu Filipoviću govori se kako je na Livno navalilo 350 Cetinjana, a u borbi se don Ivan istakao, te je u tri navale na Livno koje su kasnije uslijedile bio ranjen u nogu, v. St. Grčić, n. dj. str. 204.

U tim borbama među ostalim osobito se isticao *don Ivan Filipović* koji je kao vojnički kapelan (kapelan sv. Marka) bio *vođa naroda Cetine*. On je kontrolirao i organizirao ispitivanje granice prema Bosni, a svojim četama upadao u Livanjsko i Glamočko polje. Ujedno je vodio četu Cetinjana u Neretvu pod Čitluk (1694) gdje su poginuli njegov nećak Šego i alfir Stjepan Grubišić.[107])

G. Vinjalić[108]) opisuje pokušaj Selman-paše, hercegovačkog sandžaka i drugih da upadnu u Kninsko polje odakle su mislili opljačkati zadarsko i šibensko područje. Zaslugom kavalira Ivana Sinobada organizirao se otpor i Turci su iz Grahovo krenuli u Livno misleći provaliti preko Prologa, ali ih je cijela »krajina« pod Vučkovićem i Tomaševićem prisilila na uzmak. To znači da je već tada u Cetini pod Sinjem bilo organizirano krajiško uređenje za obranu prelaza preko Prologa. Vođeni od nekog Turčina, Vrličanina, Turci su odbijeni od Prologa, prešli teškim putem za konje preko Vještića gore i upali u Uništa iznad izvora Cetine. Straža kod Glavaša zapalila je mačkulu, a njoj je odgovorila vrlička straža i Sinobad se spustio s planine, te napao Turke koji su se uz žrtve povukli prema Kijevu. Na ponovni pucanj mačkule iz Vrlike sinjska je tvrđava odgovorila s tri topovska hica. To unese zabunu među Turcima koji su mislili da velika vojska kreće na njih i ostavivši opljačkano blago pobjegoše. Taj maleni detalj govori o dobroj organizaciji krajišnika i njihovoj međusobnoj suradnji, te o dobroj vezi s redovnom vojskom u tvrđavama.

Kroz 1697. g., punoj uspjeha i neuspjeha, cetinski su krajišnici u dva navrata provalili prema Livnu i Mostaru, te se vratili s velikim plijenom. Uz taj se podatak spominje kako su krajišnici morali davati državnoj blagajni deseti dio od plijena, u tom slučaju 1990 lira.[109]) Malena grupa Cetinjana pustošila je u svibnju okolinu Livna, ali nije bila sretna jer su ih Turci opkolili i dosta ih je bilo zarobljeno.

Posljednje godine rata (1698) Turci su u više navrata napadali Dalmaciju. Od tih napada znatan je onaj u listopadu.[110]) Velika turska vojska pod *Daltabanom* provalila je preko Prologa gdje je raspršila planinsku stražu preko gorskih grebena. Na to je sinjska straža dala znak za sveopći ustanak. Vojnici se okupe oko harambaša, a stada, žene i nemoćnike upute prema Primorju. Turska prethodnica od 300 konjanika jakom vatrom osvoji kule na Hanu i navali na kulu na Čitluku gdje su se bili zatvorili franjevci i neki seljaci s *o. Pavlom Vučkovićem* na čelu. Ta se malena posada hrabro branila cijeli dan, ali im se zapali prah i plane cijela kula. Franjevci iskočiše kroz vatru i Turci ih uhvate i sedmoricu posjekoše.[111]) Jedino se spasio okretni o. Pavao »lijep i govorljiv« kako ga opisuje G. Vinjalić. Pavao je znao turski jezik te je bio odveden u šator Daltabana koji ga je sa sobom odveo u ropstvo. Turci su tada zapalili selo Obrovac, krenuli prema Vrlici i pokušali zauzeti selo Otok na Cetini, opkoljen drvenom tarabom, pun stoke i ljudi. Iako su Turci pet dana napadali na Otok, nisu uspjeli osvojiti ga. Odlazeći prema Vrlici, Turci su obišli napuštenu tvrđavu Potravlje i G. Vinjalić piše kako nisu pljačkali te krajeve jer su mislili da će ta mjesta biti ubrzo njihova. S druge pak strane Turci su napadali i prema Čačvini.

---

[107]) St. Grčić, n. dj. str. 204 — 212.

[108]) G. Vinjalić, Compendio, str. 193; Gl. Stanojević, n. dj. str. 107; B. Desnica, Istorija II, str. 331.

[109]) Gl. Stanojević, n. dj. str. 108.

[110]) G. Vinjalić, Compendio, str. 197 — 199; Gl. Stanojević, n. dj. str. 109.

[111]) St. Zlatović, Franovci, str. 156.

Međutim, dok su Turci gubili vrijeme u pljački i paležu, Sinju je dolazila pomoć sa svih strana, čak iz Zadra i Nina. Tim pridošlim četama pridružili su se krajiški dobošari i od strane Mućа čule su se trube regularne vojske. Trube i doboši su svako jutro i veče jako udarali plašeći Turke, dok su neki krajišnici izlazili noću potajno iz Tvrđave i rano ujutro udarajući u bubnjeve vraćali se natrag, kao da nova vojska nadolazi. Uz takva taktička varanja sinjska je posada jakom topovskom i puščanom vatrom držala neprijatelja u velikom razmaku od same tvrđave.[112])

Čuvši od nekih svojih trgovaca da se u Solinu skuplja velika vojska, među kojima su bili neki *»s veoma velikim kapama što ulijevaju strah«* (G. Vinjalić) i da je opći providur već došao u Dicmo, Turci su se povukli prema napuštenoj Čačvini, pa preko Imotskog otišli u Buško blato.

I u godini mira 1699. g., čim je okopnio snijeg, Turci su bili zauzeli Glavaš, Potravlje, stražu na Prologu, Čačvinu i neku kulicu kod Trilja, dok im napad na Zadvarje i Vrliku nije uspio.[113]) Ti su napadi uslijedili kad je već rat bio završen, a su išli za tim da se što bolje prođe u mirovnom razgraničavanju koje je bilo na principu »ut possidetis«.

Prema osmom članu mirovnog ugovora u Srijemskim Karlovcima 1699. g. tvrđave Knin, Sinj i Čitluk s Gabelom u Neretvi pripale su Veneciji, tako da granica bude udaljena od tih tvrđava sat hoda. Upravo na sinjskom sektoru došlo je do nesuglasica između komisija za razgraničavanje.[114]) Komisije se nisu mogle složiti da li će linije oko tvorđava biti u pravcu ili polukružne. Kako se nisu mogli nagoditi, rad je neko vrijeme bio prekinut dok se ne dobiju uputstva vlada. Poslije kraćeg vremena rad je komisija nastavljen. Granica je išla od Vrlike na Potravlje koje je, mitom od 300 cekina raznim turskim delegatima, pripalo Mlečanima, a zatim preko Hrvaca nekako na Mrgude, pa preko Jasenskog na Glavice i preko polja na Mandačevu glavicu, zatim preko Turjaka na Trilj, te ispod Čačvine na Zadvarje.

Time je *Morejski rat* završio u Dalmaciji na korist Mlečana, zahvaljujući krvi i borbama uglavnom hrabrih krajišnika — našeg naroda.

BUĐENJE NOVOG ŽIVOTA POD SINJSKOM TVRĐAVOM

1. — Čim je Venecija dobila Sinj, odmah je mislila na *naseljavanje* gotovo puste cetinske krajine. Kako su nekad opustjeli krajevi Primorja bili popunjeni narodom, Venecija je u sinjskoj okolici sprovodila *sitematsku populaciju*, najprije okoline Dicma, a zatim krajeva oko plodnog polja. To je naseljavanje izvršila pod svojom kontrolom i time novodošli narod odmah podložila svojim interesima.

Stoga je već 1. listopada 1686. g. Nikola Michieli imenovan *governadurom* nad »svim novim podložnicima koji su već bili i koji će doći na teritorij Sinja« uz 20 dukata mjesečne plaće.[115]) U tom dokumentu iznosi se njegova dužnost: upravljanje svim harambašama, glavarima i narodom, briga za smještaj obitelji i vođenje evidencije o svima koji stignu, ali osobito se naglaša-

[112]) Tom prigodom Turci su navalili na kulu Filipovića koja se nalazila u Podvarošu, a branili su je don Ivan i brat mu Mate harambaša, te »conte« Butković, v. St. Grčić, n. dj. str. 210.

[113]) G. Vinjalić, Compendio, str. 202 — 203.

[114]) Gl. Stanojević, n. dj. str. 172. i sl.

[115]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornaro, I, 482.

šava da muški članovi porodica kao vojnici budu na korist tvrđavi i da obrađuju dobivene zemlje.[116]) Tako je opći providur Cornaro sproveo ustanovu governadura najprije u gotovo nenapučenoj sinjskoj krajini, još prije dolaska samog naroda. Venecija nije željela da novonadošli narom pripusti njegovoj samoupravi, nego ga je podložila mletačkoj vlasti. Ustanovu guvernadura nešto kasnije (1689) će isti providur uvesti i u Kotarima, ograničivši tako vlast glavara na niže vojničke poslove.[117])

Od *starog stanovništva* u Cetini malo je tko ostao. Poznati junak don Ivan Filipović i brat mu Mate povratili su se iz Primorja i nastanili pod varošem prema Glavicama. Od njih su Filipović-Grčići čija se jedna grana odijelila i prešla na Jasensko (Čugure). Don Ivan i brat mu dobili su 3. prosinca 1691. g. trideset kanapa zemlje u Hrvacima i 60 kanapa na Cetini prema Prologu u Ruminu.[118]) Poznato je da je Cvito Vojnić s 12 obitelji sela Vojnić iznad Trilja ostao na staroj baštini koju su obrađivali i pod Turcima, te im je ona i potvrđena.[119]) Jednako su braća Fratarić stanovali u Sinju pod Turcima i pomagali mletačku vojsku i krajišnike u vrijeme opsade, a za Atlagićeva napada branili su tvrđavu, te im je 1688. g. dano 60 kanapa zemlje u plodnom Smradovu.[120]) Osim tih, do kojih smo došli u mletačkim izvorima, sigurno je bilo još, kao na primjer Barać Jerko za kojeg se kaže da je rođen u Cetini.[121])

Neki su *Turci* ostali u Cetini i poslije osvojenja Sinja. Tako su se braća Nikola i Luka Kijaletić, reč. Strmić pokrstili, te dobili imanje na Čitluku.[122]) I Mate Barišić se jednako pokrstio, te je dobio oko 100 kanapa zemlje što ju je kao Turčin obrađivao u Jasenskom.[123])

Tu i tamo ostala je i po koja *muslimanka*, pokrstila se i udala za naše ljude. Po ustaljenoj praksi one su dobivale od Mlečana individualne »investiture«.[124])

G. Vinjalić[125]) iznosi kako su odmah poslije pada Sinja *Krajišnici* prešli Prolog, upali u Livanjsko polje, zapalili varoš i odveli mnoge kršćanske obitelji. Njih su, prema njemu, Mlečani naselili u Dicmu. Taj je prelaz sigurno bio neznatan, ali je početak onih kasnijih što su uslijedili poslije neuspjelog Atlagićeva napada na Sinj (1687). Od pojedinačnih prelaza poznat nam je Frane

[116]) 1. I 1688. bio je imenovan guvernadurom teritorija Sinja i Dicma Frano Goliseo uz istu mjesečnu plaću kao i N. Michieli (HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornaro, I, 507); kako je Goliseo umro 21. III 1689. g. imenovan je kapetan Ivan Marušić (HAZ, Spisi. gen. prov. G. Cornaro, I, 458); kasnije 1702. J. Katunarić (HAZ — Spisi gen. prov. M. Zane, II, 65).

[117]) Gl. Stanojević, n. dj., str. 134.

[118]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molin, II, 233; u Ruminu su bile zemlje Efendiji Skovića.

[119]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molin, II, 47, Sinj, 22. XII 1689.

[120]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornaro, I, 515; braća su se zvala Mate, Ivan, Petar, Jakov, Frano, dječak Ivan i Antun.

[121]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molin, II, 50; tom prigodom mu se daju zidine Muhamed spahije Glasevića s 20 kanapa zemlje u Glavicama blizu čitluka Sterpčen. Sigurno je još bilo starih stanovnika što su ostali iza odlaska Turaka. Moguće su starosjedioci i Poljaci iz Glavica jer se u investiturama spominju zemlje što su pripadale Poljacima kod isprave iz 1689. g., HAZ, spisi gen. prov. G. Cornaro, I, 518.

[122]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornaro, I, 559, Hvar, 16. IV 1689. dobili su 60 kanapa na Strmića čitluku ili Gorici kao i zidine srušene kule.

[123]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molin, II, 48.

[124]) Tako je 1. III 1688. g. Jelena kćerka Iseim Kopčijića iz Sinja udala se za Nikolu Japerkovića iz Vranjica i dobila je 25 kanapa u Turjacima (HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornaro, I, 515); Mate Lucić se oženio s Mandom Muljanović, bivšom Aivom kćerkom Mustafe Muljanovića, te je dobio oko 20 kanapa zemlje s zidinom i livadom Muhamed spahije Piskardića (HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 50).

[125]) G. Vinjalić, Compendio str. 169.

Macuka iz Livna koji je sa sobom ponio vrećicu novca i drugih stvari, ali su mu Niko, Pavao i Jure Marojević, Martin Sikirica i Ivan Ugljan iz Kaštel Staroga sve to ukrali.[126])

Poslije Atlagićeva poraza počele su stizati velike grupe prebjega. Znamo da je prije franjevačke ramske seobe došla iz Duvna velika skupina[127]) koju je moguće predvodio o. Pavao Vučković.

Veliki i organizirani prelaz vezan je *uz seobu franjevaca iz Rame.* Još od početka rata razne migracije prema Dalmaciji pomagalo je svećenstvo istočnoga i zapadnoga obreda, a osobito franjevci koji su se povezivali s mletačkim zapovjednicima i pomagali njihove akcije protiv Turaka. Odmah na početku Bečkog rata franjevci su stali na čelu otpora. Bosanski kustod o. Mijo Radnić pisao je iz Makarske franjevcima Bosne neka strogo preporuče vjernicima da ne bi pucali u Morlake.[128]) Povezivanje franjevaca s Mlečanima i ostalim kršćanskim vojskama izazivalo je bosanske Turke, te su zulumi protiv njih rasli neuspjesima na frontovima. Kao plod represalija 1685. g. zapaljen je samostan u Modriču, a 1687. g. u Srebrenici.[129]) To su jednako mogli očekivati i ramski fratri jer su kao dušobrižnici znali prelaziti granicu i stoga optuživani kao uhode. Općoj nesigurnosti i napadima neodgovornih pojedinaca pridružila se velika glad 1686. g. s kojom je nastupila i kuga. Bijeni s jedne strane od Turaka koji su se poslije uspješnih upada krajišnika osvećivali narodu i franjevcima, u nadi da će naći mirniji i sigurniji život u Cetini, franjevci su Rame odlučili napustiti tek sagrađeni samostan za koji zapovjednik konjice Zeno[130]) veli da je velika zgrada za stanovanje osamdesetorice(!) i više svećenika, te s narodom krenuli za krajišnicima.

Franjevački su povjesničari,[131]) povodeći se za o. P. Filipovićem, piscem »Liber archivalis« sinjskog samostana, povezivali seobu ramskih franjevaca akcijom Stojana Jankovića.

Međutim *Stojan Janković je poginuo na Duvanjskom polju 23. kolovoza 1687. g.*[132]) boreći se pod vodstvom Zenovim koji je s krajišnicima napadao na bosansku krajinu da bi Turke zadržao na granici i time olakšao opsadu Hercegnovog. St. Janković nije bio na životu kad su franjevci poslali jednog svećenika, preobučena u seljačko odijelo, Zenu s molbom da im omogući prelaz u Dalmaciju.[133])

Zeno je obećao franjevcu skoru intervenciju krajišnika prema Rami i uputio ga natrag da upozori franjevce i narod neka budu pripravni. Krajišnici (oko 4.000) uskoro prodru, nezapaženo se približe Rami, te upadnu u taj kraj dotada pošteđen od navala. Opljačkavši bogate zalihe hrane, spremljene za tursku vojsku što je tu češće zimovala (oko 7.000 krupnog i sitnog blaga), krajišnici

[126]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornaro, I, 192, Split 5. III 1687.
[127]) B. Desnica, Istorija, II, str. 200.
[128]) Vj. M. Batinić, n. dj. II, str. 194. i sl.
[129]) Filip ab Occhjevia, Epitome vetustatum Provinciae Bosniensis, Venecija 1765., str. 30.
[130]) B. Desnica, Istorija, II, str. 198—200.
[131]) Vj. M. Batinić, n. dj. str. 165; J. Vladić, Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu, Zagreb 1882, str. 74—75; I. Marković, n. dj., str. 21; St. Petrov, n. dj., str. 20; G. Vinjalić, Compendio, str. 171. donosi da je serdar Janko Mitrović predvodio seobu. Međutim Janko Mitrović je poginuo još 1659. g. (v. B. Desnica, Nekoliko priloga istorijskom proučavanju narodne pjesme, u Magazinu sjeverne Dalmacije, Split 1934, str. 16—17).
[132]) B. Desnica, Istorija, II, str. 188—192.
[133]) B. Desnica, Smrt Stojana Jankovića i seoba ramskih franjevaca u Dalmaciji, u Magazinu sjeverne Dalmacije, Split 1934, str. 36—42; isti, Seoba ramskih franjevaca u Dalmaciju, u Novo doba, 7. i 8. X 1929, br. 145, str. 5. i br. 146, str. 3.

su sa sobom poveli narod i petnaest franjevaca:[134]) svećenika, časne braće i đaka. Prije odlaska, svjedoči u izvještaju Zeno, fratri su zapalili samostan ponijevši sa sobom samo najglavnije stvari.[135]) *Skupa s franjevcima došle su mnogobrojne obitelji* tako da se Zeno mogao pohvaliti kako će s onima što su nedavno uskočili iz Duvna imati u Cetini pet stotina i više vojnika, među kojima 150 konjanika. Te je obitelji Zeno privremeno naselio oko Sinjskog polja i popisivao ih tražeći za to dozvolu od općeg providura, veseleći se da će tako moći granicu osigurati bez državnog troška. Naseljavanjem stanovništva u Cetini Venecija je, kao i drugdje, dajući narodu status krajišnika, računala na jeftinu vojnu snagu.

Nepovjerljivi i oprezni Zeno nije znao gdje bi smjestio ramske franjevce, te je čekao na mišljenje općeg providura, iako je sam smatrao da bi ih bilo najbolje naseliti na kakav otok. Njegovo prvotno nepovjerenje bilo je donekle uvjetovano njegovom sumnjom da se među franjevcima nalazi neki o. Andrija prijatelj Atlagića koji mu se nije približio, nego se tobože zbog bolesti krio, po njegovom mišljenju, na Dugopolju. Stoga ga je Zeno želio »oprezno privesti dužnoj pokornosti« i upozorio na njega starešinu franjevaca koji su se sklonili neko vrijeme na Dugopolju.[136]) Poslije kraćeg vremena Zeno je franjevce privremeno stavio na Sustjepan u Splitu, odakle su se nešto kasnije povratili u Sinj.

Zeno je 18. studenog 1687. g. javio Senatu[137]) da su krajišnici iz Klisa i Zadvarja krenuvši *na Skoplje,* osigurali prelaz *pravoslavnog stanovništva* koje je došlo *sa svećenikom Đorđom* i oni su bili naseljeni u Dicmu, a neki u Lučanima.

U isto vrijeme *kršćani iz Livna* tražili su pomoć za prelaz, ali je oprezni ali je oprezni Mlečanin tražio taoca ne uzdajući se u sigurnost te akcije jer su po njegovom mišljenju u Livnu Turci bili tada veoma jaki. Međutim, poslanik livanjskog naroda Pavao Milanović prešao je s 26 obitelji u okolicu Sinja, a s njim je došlo i 50 naoružanih vojnika što su čuvali kulu Durakbegovića u Livnu.[138]) Iza njegova dolaska došle su i druge grupe naroda iz Livanjskog polja.

Kroz 1688. g. čini se da nije bilo nekih naročitih prelaza. Jedino je poznato da se po snijegu u mjesecu prosincu spustilo iz Livanjskog polja 25 obitelji u Vrliku gdje su se i nastanili.[139])

Nešto kasnije glasoviti *Matija Bebić* koji je 1688. g. doveo iz Klobuka 150 obitelji i naselio ih na ušću Neretve kao i u Baćini, bio je imenovan *serdarom u Cetini,* te je doveo u jednom pohodu iz Bosne 12 obitelji.[140])

[134]) U ispravama sinjskog providura L. Zorzija iz 16. VI 1688. g., kao i općeg providura G. Cornara iz 1. III 1689. g. spominje se 35 franjevaca koji su doveli narod iz Bosne u sinjsku krajinu (SA, Knjiga L, str. 1. i 2.). Na temelju toga su moguće Vj. M. Batinić, a kasnije St. Petrov govorili kako je 36 ramskih franjevaca došlo u toj seobi. Međutim više je vjerovati Zenu koji je rukovodio prelazom, a gornje isprave odnose se na sve franjevce i narod što je migrirao kroz godine 1687. i 1688. U ispravi sinjskog providura L. Zorzija iz 4. III 1789. g. nabrajaju se ova mjesta odakle su franjevci doveli narod: Glamoč, Kupres, Livno, Skoplje, Duvno, Rakitno, Rama i Doljani.
[135]) Vidi: I. Marković, n. dj. str. 23. bilj. 2.
[136]) B. Desnica, Istorija, II, str. 191. Ipak o. Andrija nije bio tako opasan kako je Zeno u početku mislio.
[137]) Isti, str. 192.
[138]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornara, I, str. 55—56.
[139]) Gl. Stanojević, n. dj., str. 121.
[140]) Isti, on donosi Bakini mjesto Baćini.

U vrijeme velike *seobe hercegovačkog naroda* iz Mostarskog Blata, Goranaca i Brotna jedan dio smješten je oko Vrgorca i Zadvarja, a drugi pod vodstvom o. Frane Marinovića u Radobolji, Župi, Grabu, Potravlju i Donjem Muću.[141]) Time je uglavnom završeno naseljavanje okolice Sinja.

Prema tome *glavne seobe* prema sinjskoj krajini bile su *iz Livna, Duvna, Rame i s područja niže Mostara.*[142]) Te su seobe predvodili, uz franjevce, harambaše i glavari koji su u ime dovedenih obitelji nastupali prema mletačkim vlastima: dobivali zemlje i primali obaveze.

2. — Venecija je zadržavala *vrhovno vlasništvo* nad zemljom i ustupala ga novonadošlom narodu. To je vrhovno vlasništvo ona naglašavala još na »staroj stečevini«, dajući zemlje pojedincima uz malenu novčanu odštetu[143]) (livel), a poslije zauzimanja novih teritorija naglašeni primat vlasništva države nad zemljama vezan je i turskim pravnim pogledom o vlasništvu. Osvojivši nove krajeve i dobivši kraj oko Klisa još u Kandijskom ratu, Venecija je različito postupala u davanju zemlje na obrađivanje.[144]) Kad je u Morejskom ratu dobila velika kraška polja, ona je *gotovo isključivo dijelila zemlju uz desetinu, a kuće i mlinove uz godišnji kanon,* prema procjeni stručnjaka mjernika, od kojih se kao prvi spominje ing. Barbieri. *Kanon na kuće i mlinove* mogao je biti i ukinut ili iznositi samo desetinu prihoda, ukoliko bi trebalo kuću ili mlin popravljati. Naprotiv, *zemlja se uvijek davala uz desetinu i bila je vezana uz mušku lozu,* a poslije izumrća muškog koljena vraćala se državi. Prihode desetina i kanona skupljala je Fiskalna komora preko zakupaca. U davanju zemalja, osobito odmah poslije osvojenja Sinja, Mletački su providuri bili široke ruke, dijeleći zemlje koje zapravo često puta nisu bile dostupne, a poslije Karlovačkog mira ostale u rukama Turaka. Takav je postupak išao za primamljivanje naroda iz turskih krajeva, ali je kasnije dovodilo do zabuna i nepoželjnih sukoba.

---

[141]) B. Desnica, Istorija, II, 307—308; Gl. Stanojević, n. dj. 124; D. Mandić, Acta Franciscana Hercegovinae provinciarumque finitimarum tempore dominationis Othomanae I, Mostar 1934, str. 263. donosi atestat sinjskog providura A. M. Semitecola kojim 10. XII 1696. g. priznaje da je o. F. Marinović preveo 736 obitelji iz turskih krajeva i da su nastanjeni u Grabu, Potravlju i Muću prema odredbi općeg providura Dolfina.

[142]) Na temelju Matice rođenih sinjske župe od 1699—1727. g. (HAZ, Fond matičnih knjiga, inv. br. 1064) mogli bi odrediti približno odakle su došle pojedine obitelji iz bliže sinjske okolice:

Iz Livna:

Vicić, Macuko, Šimić, Barač, Medvid, Knežević, Borosić, Filipović. Viduronović, Anušić, Budimir, Živanović, Kiorić, Kukiohorić, Kujundžić, Boličević, Dragaš, Medaković, Krilić, Tadić, Jadrijević, Masnić, Šarić, Marasović, Kekezović, Cekinić, Bilonosić, Terzić, Jelinčić i Grabovac, Surić, Katić, Dedić, Ljubičić, Jelić, Mastelić, Filipović, Durdar, Djipalo, Milanović, Bolišević, Runjić, Romac.

Iz Rame:

Vukasović, Baraković, Djipalo, Matić, Nikouša, Franković, Nikolić, Rajčević, Malbašić, Marić, Radojević, Vučemilović, Batarelo.

Iz Duvna:

Vučković, Arković, Živković, Grčić, Novaković, Božinović, Marić, Živić, Klović, Janković (Žanko), Buljan, Vuković, Medvidović, Tomašević, Vuletić, Anić, Trboglav, Naletinić, Jurkić, Talajić, Bilandžić, Simović, Župeljević, Grubišić, Zavalić, Kletić, Filipović, Lovrić Filip-Dugi.

Iz Jajca: Dedić.

Iz Fojnice: Gestanović.

Iz Hercegovine:

Atlagić, Bešlić, Abram, Marković-Zaprdica, Odričević, Milosinović, Krilić, Rudić, Pualović, Kantalić, Matasović, Filjević, Tvrdić, Radović.

Iz Vrdova:

Supragović, Balajić.

[143]) I. Grgić, Buntovni pokret dalmatinskih težaka 1736/1740. godine, u Radovima JAZU u Zadru VI—VII, Zagreb 1960, str. 561.

[144]) Uporedi bilj. 22.

Do nereda je dolazilo i prilikom samih seoba jer su mnogi gradili kuće bez državne dozvole, dok su opet krajišnici iz Zadra, Šibenika i Klisa upadali, palili kuće i odnosili skupljene plodove, smatrajući da na to imaju pravo jer su te zemlje bile prije njihovo vlasništvo. Stoga je 10. travnja 1689. g. opći providur proglasom iz Klisa zabranio takve postupke uz kaznu od 100 dukata na korist državnih tvrđava ili robijom na galijama.[145])

U *diobi zemalja* imali su prvenstvo oni koji su se istakli u Morejskom ratu, a ostatak su providuri Sinja davali novodošlom narodu. Zemlje su dobivali glavari-harambaše i oni ih zatim dijelili obiteljima. *Opći providur* bi na svom obilasku Dalmacije potvrđivao investiture sinjskih providura. Tako je prigodom boravka u Sinju G. Cornaro posljednjeg veljače 1688. g. potvrdio niz darovnica, a A. Molin 21. i 22. prosinca 1689. g.

Iz tih potvrda možemo utvrditi da su *bolje i veće komplekse zemlje dobivali naši ljudi u mletačkoj službi.* Za zasluge u ratu dobio je *Antun Fustin* 100 kanapa u Dugopolju, u blizini zemalja redovnika sv. Filipa Nerija iz Splita.[146]) Kapetan *Marunić Ivan* isticao se u mnogim zgodama. On je u neuspjeloj Valijerovoz navali na Sinj bio zarobljen, te oslobođen za 2.000 reala.[147]) Za svoje zasluge dobio je 1688. g. pod Sinjskom tvrđavom 100 kanapa zemlje, i to od Gorućice prema Korlatu i malenu kućicu s vrtom gdje je kao zarobljenik stanovao. Splitski plemić *Duje Marchi* dobio je 1688. g. oko 150 kanapa zemlje na raznim mjestima oko Cetine i više turskih kuća da bi ih popravio za se ili za kolone.[148]) Kad je on umro, tu je investituru potvrdio 1691. g. opći providur A. Molin njegovim sinovima, nadodavši im 80 kanapa zemlje pod Čačvinom i mlinove na pritoku Cetine Grabu. U investituri se posebno naglašava kako moraju osigurati težake za obrađivanje visoravni pod Čačvinom.[149]) Braća *Nikola* i *Pavao Perkić* istakli su se više puta u ratu, osobito kad je Atlagić opsjedao sinjsku tvrđavu, noseći pisma i stoga im je opći providur dao 1689. g. u Miševici 40 kanapa zemlje da bi se tu nastanili i obrađivali tu zemlju.[150]) Kako se Perkići nisu nastanili, zemlja je dana drugome. Splitski plemići *Antun i Ivan Katunarić* dobili su 50 kanapa zemlje u Turjacima, a 50 kanapa u Aržanu s kulom i srušenom kućom i mlinovima Babahmetovića.[151]) Katunarići su 20. ožujka 1689. g. dobili dozvolu da sagrade mlin na Cetini uz četvrtinu državi od svakog mlinskog kola.[152]) Oni su ujedno dobili ispod Trilja u Brodariću 60 kanapa zemlje što je pripadala Jusuf Alitiću.[153]) Fiskalu i sakupljaču državnih prihoda u Solinu *Vinku Dumaniću* dao je opći providur iste godine 100 kanapa zemlje u Sinjskom polju i na Dicmu.[154]) Njegov kolega iz Splita *Jeronim Kuvađini* koji se istakao u ratu bio je nagrađen sa 120 kanapa zemlje na čitluk Belbegu, osim mlinova i vode što je sebi pridržala država.[155]) *Ivan Frano Barbieri*, mjernik,

---

[145]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molin, II, 8—9 .

[146]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornara, I, 512; u Košutima je zemlja bila Osman bega Huseinbegovića i Husein Terprolića.

[147]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornara, I, 513; kuća je pripadala Muji Kosorčiću.

[148]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornara, I, 515; Marchi je dobio zemlje Osmanbega Kornininčića, Husein Čelar age, Huseinbegovića i dr.

[149]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 232; te su zemlje pripadale Ahmed spahiji Tombijiću, a mlin Sfili Abanoviću.

[150]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 45.

[151]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornara, I, 516; 3. III 1688, u Turjacima je tu bilo imanje Ždere Mihatovića.

[152]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornara, I, 547.

[153]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornara, I, 517.

[154]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornara, I, 518; zemlje su pripadale Izaku Efendi Hahatoviću i Šabanoviću.

[155]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornara, I, 518; zemlje su bile Dizdara Zikalagića.

sudjelovao je u obrani Sinja i zauzimanju Hercegnovog gdje je bio ranjen, te mu je kao nagrada dano 50 kanapa zemlje sa zidinom u Glavicama uz Šibenicu.[156]) Građanin Splita *Josip Pisentić* dobio je 100 kanapa zemlje, zvane Velika Draga uz Cetinu.[157]) Veliki komad zemlje od 110 kanapa u Hrvacima i Obrovcu zaslužio je svojim junaštvom *Antun Sartorio*, istaknuvši se u Budvi, Sinju, Kninu i Norinu, a osobito kada je Sulejman paša velikom konjicom krenuo na Drniš.[158]) Opći providur A. Molin dao je 1689. g. u Miševici kirurgu tvrđave *Jeronimu Episcopulu* 80 kanapa zemlje.[159]*Pavao Despotović, reč. Karalipeo*, kancelar sinjskog providura L. Zorzija dobio je u Hrvacima blizu mosta zidine i dio mlina što ga je posjedovao Ahmed Slavičić.[160]) Istog mu je dana potvrđeno 120 kanapa zemalja na raznim mjestima turskog spahije Ahmed Kijeagića.[161]) On je 15. veljače 1692. g. dobio oštećenu kulu Ahmedovu da je popravi i drži uz 10 lira godišnje Fiskalnoj komori.[162]) Pavao je 30. ožujka 1691. g. dobio mlinicu s dva mlina u Vuciću na Cetini ispod Trilja.[163]) Jednako je on 31. srpnja 1689. g. dobio s Franom Macukom mlin s tri kola u Hrvacima uz desetinu svega što samelje.[164]) *Kapetan Antun Bareza* odmah se poslije zauzimanja Sinja naselio u varoš i dobio 50 kanapa zemlje.[165]) *Kolonelo Ivan Alberti* iz Splita bio je nagrađen s 20 kanapa zemlje u Čačvini.[166])

Kao što smo rekli, novodošli narod su zastupali *harambaše ili glavari* i njima su Mlečani davali zemlje da ih oni podijele među dovedenim obiteljima. Takve su investiture bile skupne i određivale su granice unutar kojih su bile smještene porodice.

Obitelji harambaše *Jankovića (Žanko), Petra Krilića i Andrije Dragaševića* nastanile su se na Žankovoj glavici i ispod nje, te su dobile zemlje Alajbega Sultanovića.[167]) Ispod tvrđave, a iznad Gorušice smjestio se *Filip Ostojić* s 27 obitelji na malenoj zemlji od 14 kanapa i s kulom Ahmed spahije Sandžačevića.[168]) *Pavao Milanović* dobio je prvotno (21. III 1689) 85 kanapa zemlje u Turjacima. Tu je zemlju podijelio porodicama što ih je doveo i počeo je obrađivati. Kako mu je to bilo malo, a imao je još dva brata Božu i Grgura i malenog Božinog sina Pavla, on je kao zaslužan čovjek dobio još 30 kanapa i neku zidinu u Krenici, dva kampa vrta pod Sinjem da sagradi tu kuću i 16 kanapa

---

[156]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornara, I, 518; 26. II 1689. g. zemlje su bile Mehmed age Strbca; ta je zemlja dana njemu i adoptiranom sinu Seismitu (!), a prije je pripadala Poljacima.

[157]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornara. I, 518; prije su bile Hasanbega Begića.

[158]) HAZ. Spisi gen. prov. G. Cornara, I, 519; imanje je bilo Resep Šain Mandića.

[159]) HAZ. Spisi gen. prov. A. Molina, II, 55.

[160]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 51.

[161]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 552. U investituri iz 10. V 1691. g. kaže se da su te zemlje bile: 50 kanapa u Čaporici, 15 kanapa livade prema polju, 20 kanapa na Visoki, 10 kanapa livade u Duboki i 10 kanapa u Otoku, up. HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 180.

[162]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 256.

[163]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 176; mlin je pripadao Imbri Laušiću.

[164]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 22; mlin je pripadao Hasan spahiji.

[165]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 52.

[166]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 229; takvih pojedinačnih manjih darovnica bilo je mnogo više: Jeronim Kambij dobio je 70 kanapa 10. VIII 1690. g. neobrađene zemlje do mjesta Otanj, a bile su Turčina Velihorića s kulom i zidinama koje je morao obnoviti (HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II. 132; Filip Božinović bio je adjutant guvernaduru Ivanu Marušiću, te je dobio 15 kanapa zemlje gdje su imali zemlje sam Marušić, Mate Poljaković i Pavao Karalipeo (HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 48, 22. XII 1689).

[167]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 55; opći je providur 22. XII 1689. g. potvrdio investituru sinjskog providura iz 16. XII 1687. g.

[168]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 55; kula je bila Ahmed spahije Sandjačevića (22. XII 1689).

zemlje pod Tvrđavom.[169]) Harambaša *Petar Martin Pavić s Jurom Doturovićem* dobili su 30 kanapa zemlje s dva srušena mlina na »Karlja« Gorućici, te na Pavića potoku mlin što je pripadao turskom kapetanu Sinja.[170]) U Brnazima obitelji glasovitih junaka dobile su porodične investiture. Tako je *Mijo, Pavao Tadija Vučković* u ime članova svojih porodica (45 članova) dobili investiturom, potvrđenom 3. ožujka 1688. g., 100 kanapa zemlje i srušenu kuću gdje se i danas nalaze njihove kuće, ali se izuzimaju vode, mlinovi i livade koje ostaju na raspolaganju državi.[171]) God. 1691. tada već serdar *Tadija Vučković i Jure Budimir kao i Pavao Bilandžić* iz Dicma dobili su 150 kanapa zemlje u Maljkovu od Otišića do Potravlja, tada još nenaseljenog kraja, da bi tu doveli druge obitelji. Ujedno im se dozvoljava popraviti mlin na Maloj Peruči uz plaćanje kanona.[172]) Lučane je naselio harambaša *Petar Đipalo* iz Ravna (Livno) koji je doveo 23 porodice s 140 članova i to 80 ljudi za vojsku. S njim je došla i jedna turska obitelj i pokrstila se. Đipalo je dobio cijelo selo Lučane do Miševice, te je zemlje podijelio među dovedenim porodicama.[173]) Njegov rođak *Vid Đipalo* nešto kasnije je sam dobio na Zelovu Vaserović polje s oko 20 kanapa zemlje.[174]) U Brnazima gdje je danas Mandačeva glavica smjestio je harambaša *Marko Mastelić* 24 porodice s 160 članova od kojih je moglo biti 30 vojnika. On je dobio kulu Turčina Mandića i zemlje oko nje.[175]) Harambaša *Nikola Druljinović* došao je s 30 obitelji (250 osoba s 70 vojnika) u Košutima gdje je dobio nešto zemalja.[176]) U istom selu je harambaša *Mate Cavalić* primio nešto zemlje (10 kanapa) i zidine blizu kule Omer age Ahmetovića.[177]) U Turjacima je harambaša *Jure Doturović* doveo 30 porodica s 200 članova, a od njih je moglo biti 80 vojnika. Oni su tu smješteni na zemljama od Brnaza do Košuta, kako se naglašava u ispravi.[178]) U selo Hrvace smjestio se Harambaša *Mijo Mušterić* s 24 porodice. On je primio od vlasti trećinu polja (oko 500 kanapa) koje je razdijelio[179]) a sam je sebi kasnije pribavio mlin na 4 kola za koji je plaćao 80 lira kanona.[180]) Harambaša *Petar Malovan* prešao je granicu s 13 porodica (70 osoba od kojih je bilo 30 vojnika) i naselio dolove iznad Bitelića, te im je vlast dala nešto zemlje na obrađivanje.[181]) U Bajagiću bio je smješten harambaša *Jure Radojević Kalođero* s 70 porodica i tu mu je 21. prosinca 1689. g.

---

[169]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornaro, I, 551 — 552; u Krenici bila je zemlja Muje Berarnagića, a pod Sinjem Kalarijića, dok je 16 kanapa pod tvrđavom imao Muhamed Kalarijić.

[170]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 53, 22. XII 1689. g.

[171]) HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornara, I, 516; imanje je bilo Dizdara Sekalagić i Kadijića;; interesantno je da se u toj investituri među članove obitelji nabraja i o. Pavao Vučković.

[172]) HAZ, spisi gen. prov. A. Molina, II, 243 iz 3. XII 1691; to je bila zemlja Šain age Mandića, a mlin Ahmed Kavaza.

[173]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 45. iz 21. XII 1689. g.

[174]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 229. iz 26. XI 1691. g.

[175]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 53. iz 22. XII 1689. g.

[176]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 52. iz 22. XII 1689. g.

[177]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 52. iz 22. XII 1689. g.

[178]) HAZ, spisi gen. prov. A. Molina, II, 49. iz 22. XII 1689. g.

[179]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 13 — 14, te su obitelji bile:

		Mijo Mušterić
Cvito Stević	Stjepan Pletikosić	Stjepan Ivičić
Jure Stipanović	Jure Sarić	Vid Mihaljić
Barlša Zasrekić	Ivan Bile	Ivan Grgić
Stjepan Buljević	Luka Pletikosić	Petar Malovan
Petar Mihaljić	Petar Radanović	Jure Vujinović
Petar Grgić	Petar Pletikosić	Petar Knežević
Jure Babić	Ivan Pindelj	
Jure Stanić	Jure Krinović	

[180]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 186. iz 2. VI 1691. g.

[181]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 52. iz 22. XII 1789. g.

dano 400 kanapa zemlje.[182]) Sutradan on je dobio kulu i 100 kanapa po svoj prilici oko Hana.[183]) Jure je kasnije prešao u Sinj i tu je pod tvrđavom na terenu današnje »Fratarke« posjedovao kulu i nešto zemlje.[184]) Harambaša *Jerko Božinović* došao je s 18 obitelji u selo Hrvace, te je 22. prosinca 1689. g. dobio na Čitluku kuće i 300 kanapa zemlje, dok je njemu kao harambaši pripala kula glavnog Turčina, time što je *Jerku Baraću* ostavljeno 10 kanapa zemlje, dobivene 8. prosinca 1687. g.[185]) *Ilija Prološčić* je naselio svoj narod u Potravlju i dobio na obrađivanje zemlje koje je podijelio među dovedeni narod. Daleko kod Vukovića mosta dobio je 24. prosinca 1689. g. harabaša *Nikola Stojčević* za 10 obitelji zemlje da ih uz desetinu državi obrađuje.[186])

Među tim darovnicima nismo mogli naći harambaše Glavica: *Bogdanovića i Jadrijevića*. Sigurno su i oni slično dobili od mletačkih vlasti. Osim tih skupnih dobivanja zemalja bilo je dosta individualnih primanja, a i ona su davana uz iste uvjete, desetinu Fiskalnoj komori.[187]) Skupljanjem desetine Venecija je u Dalmaciji popravljala svoje slabe financije, to više što su one zbog ratovanja bile u opadanju.

Zeno je *franjevce*, poslije *kraćeg boravka na Dugopolju i Klisu*, smjestio u napušteni samostan *sv. Stjepana »pod borovima« u Splitu.[188])* Međutim, oni su

---

[182]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 46.

[183]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 55; kula je bila Spahije Babića, čuvara mosta na Hanu.

[184]) SA. (Samostanski arhiv — Sinj) Knjiga D — 39.

[185]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 47.

[186]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 56; zemlje su bile Osman Kujavića.

[187]) Tako je opći providur A. Molin dao niz individualnih darovnica; svi su podaci iz II knjige spisa gen. prov. A. Molina: Jure Budimir i njegov nećak Karlo dobili su zidine i 12 kanapa gdje su i danas njihove kuće, a pripadalo je Ibrahim Slipkoviću (55); Luka Zavalić je dobio obnovljenu zidinu Salis spahije Metikosića s 70 kanapa zemlje (48), ali ujedno i druge zidine i zemlje Omera Mujagića (54); Jakov Tomašević je dobio 50 kanapa s kulom u Brnazima (49); Nikola Andrić je 1689. g. dobio kulu i četiri lokaliteta za mlinove s 50 kanapa zemlje što je pripadalo Turčinu Sotariću. Kuće i mlinovi su zbog popravka bile opterećene samo desetinom od prihoda (49); Nikola Opačić je dobio na Planici nešto zemalja (50); Petar Giković se nastanio u kuli Aman age Huscinbegovića na Planici i dobio uz nju 12 kanapa zemlje (51); Grgur Djakić je dobio 20 kanapa zemlje i kulu Sali Kalbašića (52); Mate Baraković je dobio 13 kanapa zemlje i neku staru zidinu (52); Pavao Žuljević, Mate, Ivan i drugi nećaci iz Doca dobili su 30 kanapa u Hrvacima (Begov čitluk) i 20 kanapa blizu Miševice s jednom livadicom i mjestom za mlin; Čitluk Begov pripadao je Cur Hoziću, a kod Miševice bilo je imanje Dizdara Risa (53); Vid Kamić je dobio 15 kanapa zemlje s zidinom a bilo je Saharića (11 — 12); u Smradovu je Jerko Vidović dobio 20 kanapa zemlje Ibrahim Mandića, Petar Kupusak 15 kanapa zemlje Osmanagića Alije i Mate Ivanović u Glavicama 15 kanapa zemlje Ahmed Kijatića (11 — 12); Pavao Barač je dobio 10 kanapa zemlje na Zelovu; Vid harambaša Djipalo jednako je na Zelovu dobio 20 kanapa obradive zemlje, Mijo Filovac je svojom porodicom od 11 osoba došao iz Livna, te je dobio ispod tvrđave Potravlje 104 kanapa zemlje s jednom zidinom na Cetini da bi napravio mlin, a Petar Lovrić je dobio na Biteliću 25 kanapa zemlje što ju je imao Kavaz (229); Ivan Šimić dobio je na više mjesta 28 i po kanapa oko vode Poljanovac i zidine Turčina Ibrahim Kostrića (188); jednako u Glavicama dobio je srušenu kulu i 40 kanapa oranice i livada Martina Kiovića; kad je on umro opći providur je dao Grguru Cvitkoviću (186), a te su zemlje i kula bile Izmaela i Ahmeda Kijatića; Ivan Lucić s porodicom od 12 članova dobio je zemlju i kulu u Jasenskom što je pripadala Piskardiću (229); Ivan i Mate Tomić dobili su zidine Abde Hahatovića i 14 kanapa zemlje u Glavicama kod kule Strbac (54); Petar Martinović je dobio 12 kanapa oko tvrđave, a Luka Zavalić zidine Omera Mujagića i zemlje što su njemu pripadale (54): zidine blizu mosta na Pavića potoku što ju je imao Izmail Kijatić dobio je Grgur Trakić i 8 kanapa zemlje oko tvrdave, dok je Jakov Stipanić dobio zidine Arnautovića s 6 kanapa zemlje, a Nikola Kenegić zidine Ahmed Kijagića blizu vode Karaormanove i 10 kanapa oko tvrdave (54); Matija Kanić je dobio kulu Sali spahije Bakovića s 40 kanapa zemlje uz kulu (45); Mate Murdar je dobio u Slanici 5 kanapa zemlje što ju je imao Ibrahim Mujagić i još drugih 10 kanapa (46); Šimun Kletić je dobio kuću i 10 kanapa Hasana Tahijića iznad vode Karaormanove (47); Frano Macuko je dobio 20 kanapa s zidinom Selima Palikuće, a Mate Macuko 20 kanapa s zidinom Alije Alibegovića, Jakov Macuko 15 kanapa Hehatovića (11 — 12).

[188]) I. Marković, n. dj. str. 30; St. Petrov, n. dj. str. 21.

i dalje vršili dušobrižničku službu među novodošlim narodom, kao što to potvrđuje 1689. g. opći providur G. Cornaro.[189])

Franjevci, povezani poznanstvom i rodbinstvom uz narod Zagore, nisu mislili ostati u Splitu, nego su radili da se vrate u Sinj među svoj narod.

Već 8. srpnja 1689. g. opći providur A. Molin dao je franjevcima zidine dviju kula Ahmeda i Hasana paše braće Gajić s mlinom i livadom od 12 kanapa da bi sagradili samostan.[190]) Taj bi se mlin i livada morali prostirati negdje blizu »Kule« jer se u ispravi lokalitet određuje ovim granicama: prema istoku put Bosat (Bosatovića kula bila je kod Budimira), zapadu voda Tesi (moguće Župića potok), sjeveru potok Gorućica, a protivno brdo Visočica. Tu je u blizini bila neka crkva što se na mapi iz oko 1710/1712. g. označuje kao »chiesa anticha«. God. 1690. Antun Macuko dobio je kulu Ahmed Ćehagića uz crkvu varoša, a s istoka su se prostirale zemlje turskog spahije Bosatovića.[191]) Nešto kasnije (1692) tu je kulu dobio Pavao Karalipeo[192]) kako je i označeno na spomenutoj mapi. Tako je, makar kratko vrijeme, *crkvica u blizini »Kule«* mogla biti u uporabi. Franjevci pak nisu ostvarili tu darovnicu, niti se spominje da bi na jugu tvrđave posjedovali 12 kanapa zemlje.

Opći providur je 1690. g. odobrio franjevcima drugo zemljište za gradnju samostana i crkve kod *današnjeg groblja sv. Frane*, gdje je bila *turska mošeja*. To je potvrdio 21. ožujka 1690. g. Senat uz imanje od 60 kanapa na Čitluku jer su već tada franjevci bili napustili samostan sv. Stjepana i povratili se u Sinj, kako se naglašava u ispravi.[193]) Predajući tu potvrdu Senatu opći je providur (6. XI 1691) nadodao darovnici jedan srušeni mlin na Karakašici. Čini se da franjevci nisu bili baš zadovoljni gradnjom samostana na lokalitetu sv. Frane te su tražili dozvolu da grade negdje drugdje samostan, ali je Senat uputio 11. lipnja 1691. g. općeg providura A. Molina neka franjevcima pristojno odgovori, ali neka im ništa ne obećaje jer će vlada u zgodno vrijeme za to odlučiti.[194])

Dobitkom zemljišta kod sv. Frane i imanjem na Čitluku stvorena je materijalna osnovica za odlazak franjevaca u Sinj i oni su djelomično prešli u varoš pod tvrđavom, a dijelom se nastanili na Čitluku. Pod tvrđavom su već 1692. g. ako ne još prije, mošeju pretvorili u crkvu sv. Frane a minaret u zvonik, uz koju im je opći providur D. Dolfin dao dva kampa zemlje.[195]) Tu su sagradili kuću za stanovanje i domaćinske zgrade, pregradili ih drvenim pregradama i pokrili ševarom, dok su crkvu pokrili šimlom.

---

[189]) SA, Knjiga L, 2–5; opći prov. G. Cornaro u ispravi iz 1. III 1689. izričito veli kako franjevci služe među Morlacima u Cetini i drugim mjestima; isto je potvrdio sinjski providur 4. III 1689. g. te naglasio da pastoriziraju oko 3.000 duša što se nalaze u Cetini, a to je potvrdio 23. X 1691. g. opći providur A. Molin i ponovo 15. II 1693. g.

[190]) SA, Knjiga D, 22.

[191]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 125–127.

[192]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Molina, II, 256.

[193]) SA, Knjiga K, 1.

[194]) SA, Benemerenze dei Frati, 11.

[195]) 20. VI 1692. ing. Ivan Frano Barbieri je izmjerio oko 2 kampa zemlje kod crkve sv. Frane gdje je prije bila mošeja, a dobili je franjevci iz Rame. Mislimo da je dolazak franjevaca iz Splita morao biti prije od 1696. g., kako to postavljaju I. Marković i St. Petrov, tim više što i »Liber archivalis« veli: »Ondi (u Splitu op. p.) pribivasce vechie od trii godiscta, darxechi sve xupe u Dalmaczii, koje su darxali i za Turcina, kako i sad darxe mallo da ne svu Cettinu i svu Zagoru«.

Franjevci su pripadali *banderiji harambaše Nikole Žanko* i plaćali za svoje zemlje jednako kao i ostali narod desetinu, a za mlin godišnji livel ili kanon.[196]) Svoje su zemlje davali na obrađivanje seljacima. Kako su bila nestalna vremena, dosta je bilo smetnja mirnog posjeda,[197]) a radne snage je sigurno nedosta-

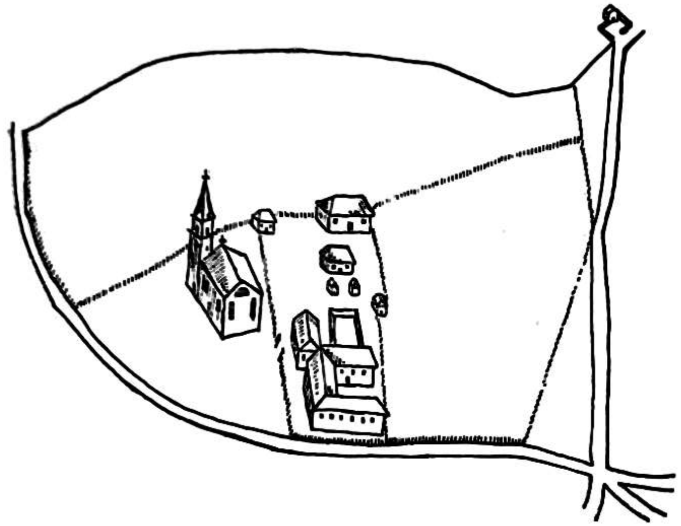

Crtež crkve sv. Frane i starog samostana iz nacrta ing. A. Benonija od 10. I 1703. g. Zanimljivo je da se uz crkvu nalazi zvonik koji kao i sama crkva ne odaje karakteristike turske arhitekture (nacrt se nalazi u ASS, Mape 2)

jalo, franjevcima koji su uz to željeli sagraditi veći samostan i crkvu, bilo je teško plaćati desetinu državnom fisku. Stoga su molili vladu da ih oslobodi od plaćanja desetine, ali im to nije uspjelo. Dužd Silverije Valerio odgovorio je na njihovu molbu 1697. g. da im se zbog njihovih zasluga dade još zemlje, ali uz dužno plaćanje desetine.[198]) Stoga im je opći providur Al. Mocenigo dao na Čitluku otočić na Cetini što je pripadao Jusuf agi Strmiću i begu Sultanoviću s oko 20 kanapa livade i šume.[199]) Od daljnjih darovnica franjevci su 1695. g. dobili nešto zemlje ispod Kamička, a 1702. g. osam i po kanapa zemlje s kulom (današnja »Fratarka«) što je poslije smrti harambaše Jure Radojevića Kalođero

[196]) I. Fr. Barbieri je izmjerio mlin na Karakašici blizu Begova čitluka što je pripadao Resep Mandiću i odredio da će godišnje plaćati 30 lira livela »over canone et cio per recognitione del dominio diretto« mletačke države. Franjevci su molili da im se smanji visina livela i to im je, čini se, uslišano jer na priznanicama iz 1695. i 1696. g. stoji da plaćaju 22:10 lira, SA, Spisi fasc. I.

[197]) Sinjski providur A. M. Semitecolo je 15. XII 1695. g. uz tešku globu od 100 reala zabranio smetati samostanski posjed na Čitluku kojeg su obrađivali Luka Pletikosić i Mate Čertečević; isto je zabranio i opći providur Danijel Dolfin pasti na samostanskim livadama na Čitluku; razna roba što su je franjevci donijeli iz Rame bila je ostavljena kod pojedinaca i ti je nisu htjeli povratiti, te je D. Dolfin 1695. g. naredio da je svi pod kaznom od 500 dukata povrate, SA, Spisi fasc. I.

[198]) Originalna isprava (dukal) u samostanskom arhivu na pergameni s olovnim pečatom iz 11. IV 1697. g.

[199]) SA, Knjiga D, 36.

ostalo na državnoj dispoziciji.[200]) Ta su im darovanja tada bila nužna jer su imanja dobivena na Čitluku od 1699. g. bila u rukama Turaka. Na terenu dobivenom ispod Kamička franjevci su već 1699. g. počeli graditi crkvu i samostan, te poslije dugih poteškoća crkva i dio samostana bili su 1712. g. sagrađeni.[201])

U tom razdoblju kad se gradnjom crkve i samostana stvaralo novo i prikladnije središte varoši Sinja, franjevci su proširili nešto svoj teren što se prostirao nekako do granica današnjega samostanskog posjeda. To je proširenje bilo na zanimljiv način.

Iza samostanske zemlje prostirale su se oranice Dragaša i Krilića. Sin Andrije Dragaša bio je zbog neke krivice osuđen, te je gvardijan samostana o. P. Vučković pozajmio starom ocu Dragašu 32 reala. Pred notarom oni su 22. prosinca 1707. g. sklopili privatni ugovor. Prema njemu Dragaš je dao samostanu kanap i po zemlje uz samostan i novosagrađenu crkvu. Zemlju će sijati Dragaš a plodine dok Andrija ne vrati dug, skupljat će samostan.[202]) Kako to sigurno nije bilo u Andrijinom interesu, nadodavši još nešto zemalja Petra Krilića, samostan je uzeo 2 kampa zemlje od njih i to je odobrio providur Justin da Riva 1708. g.[203]) U opravdanje te kupovine stajalo je da će samostan dati svoje zemljište ispred crkve za trg, a ispod crkve za groblje što se i ostvarilo i time je *sinjska varoš dobila lijepi trg* pred crkvom.

3. — Kroz rat, kao i kasnije Karlovačkog mira Venecija je od »novih stečevina« stvarala *upravno-političke i vojno-teritorijalne jedinice*.

Na čelu cetinske krajine nalazio se *providur Sinja* kao šef civilne i vojne vlasti.[204]) On je stanovao u palači na južnom dijelu tvrđave, dok je u varoši imao maleni vrt od 2 kampa, negdje oko Kamička.

Sinjska tvrđava kao isturena predstraža Klisa, bila je popravljena i dobro uzdržavana jer je cetinska krajina, zbog neposredne blizine granice, bila pod udarom Turaka. Stoga su Mlečani popravili njene zidine, bunar, glavnu kulu i nadodali joj novi dodatak na Korlatu. Učvršćenjem baterija na južnom dijelu, kao i topa na sjevernom, tvrđava je mogla odbijati i jače neprijateljske udarce.

[200]) SA, Knjiga D, 39.

[201]) Vidi opširnije: I. Marković, n. dj. 43—46; st. Petrov, n. dj. 23—24. Cv. Fisković. Ignacije Macanović i njegov krug, u Prilozima povijesti umjetnosti u Dalmaciji, IX, Split 1955, str. 210. i sl.

[202]) SA, Spisi fasc. I: ugovor su potpisali Antun Brešan, Petar Brešan, B. A. Bareza, a Dragaš nije znao pisati te je mjesto njega potpisao notar Ljudevit Julijo Moratti.

[203]) HAZ, Spisi gen. prov. Giustin da Riva, II, 188; SA, Knjiga O, 2: Taj su svoj posjed franjevci zaokružili kupnjom kamene kuće na dva kata s vrtom 1714. g. od Jeronima Episcopula za 2.000 lira. Livel (12 lira) što ga je kuća morala plaćati Komori ostao je i poslije kupnje isti i franjevci su ga morali plaćati. Ta se kuća nalazila na južnom dijelu fratarskog bivšeg vrta, do današnjih Bokinih kuća, SA, Spisi fasc. I.

[204]) Prema ispravama do kojih smo mogli doći providuri Sinja bi bili:

1686. Antonio Bolani	1735. Pietro Minotto
1688. Lorenzo Zorzi	1742. Geronimo Soranzo
1690. Antun Maria Semitecolo	1744. Alessandro Semitecolo
1696. Benedetto Lion	1753. Alberto Donado
1699. Marco Zane	1761. Silverio Dandolo
1701. Bernardino Lippomano	1762. Zan Antonio Zorzi
1708. Zane Minio	1764. Pietro Contarini
1713. Bertucci Trevisan	1764. Lunardo Balbi
1714. Zorzi Balbi	1766. Rocco Corner
1718. Giulio Balbi	1768. Toma Soderini
1719. Paulo Foscolo	1773. Francesco Diedo
1724. Andrea Pasqualigo	1778. Antonio Pizzamano
1725. Zane Barozzi	1780. Antonio Pasqualigo
1728. Andrea Balbi	1781. Lorenzo Pizzamano
1730. Angelo Barbaro	1783. Paolo Emilio Caval
1732. Antonio Maria Semitecolo	1785. Domenico Vivo
1734. Giustin Boldù	1788. Francesco Maria de Mezzo
1734. Luca Priuli	

Uz providura vojskom je upravljao *kapetan*. Nešto vojske bilo je smješteno u samoj tvrđavi, a konjica (eskadron) i nešto pješadije ispod tvrđave u varoši u blizini današnje tržnice i na Kamičku gdje je napravljen zvjezdoliki bastion, ispunjen zemljom. Uz pješadiju i konjicu bile su čete hrvatskih plaćenika. U samoj tvrđavi turska je džamija pretvorena u crkvu sv. Mihovila i u njoj je služio vojni kapelan. Uz istočni dio bedema tvrđave nalazila se bolnica u kojoj je već 7. listopada 1686. g. bio imenovan *liječnik-kirurg* Pavao Negri uz 15 dukata mjesečno plaće da bi liječio vojnike i držao u pripravnosti obične lijekove.[205])

Glavna obrambeno-udarna snaga Mlečana bile su *čete stanovništva* koje je od osamnaeste godine služilo kao *krajišnici* pod svojim domaćim zapovjednicima. Tako je naseljenje Dalmacije osiguravalo Veneciji vojnu snagu za kontrolu granica u vrijeme mira, a obranu zemlje u ratu.

Pod cetinsku *»Krajinu«*, prema bilješkama mjernika Kuzme Faventinija iz 1709. g.[206]) podpadala je bliža okolina Sinja prema Vrlici do Otišića, pak Zelovo, Postinje, Muć, Sminovo, Neorić, Prugovo, Broćanac, Dicmo i Trilj.

Na čelu tih krajiških četa bili su *serdari*. Mislimo da u »Craina di Cettina« nisu oni bili birani kao drugdje, nego ih je postavljala mletačka vlast. Blizina granice i kasno naseljavanje omogućilo je Mlečanima da u Cetini drukčije postupaju nego u Kotarima gdje je krajiška samouprava bila dublje ukorijenjena u narodu. Vidjeli smo da je *Mate Bebić* iz Neretve bio postavljen za serdara 1689. g. u Cetini, a kasnije, sigurno zauzimanjem uplivnog *o. Pavla Vučkovića*,[207]) čast je serdara davana *kući junačkih Vučkovića*, od kojih je prvi Tadija nosio tu titulu. Poslije njegove smrti bio je njegov nećak Božo imenovan

[205]) Na gradnji bastiona na Kamičku, kao i garnizona radio je Ivan Macanović s Tomom
Kazotićem i Antunom Cincidelom. Bastion je sagrađen po ondašnjem najsuvremenijem
načinu u terrapienati Waubanova tipa. Kvartir s jugozapadne strane bio je dug s velikim
profiliranim vratima spojenim sa širokim svjetlonosnim prozorom i nalaze se i danas
na pročelju Doma armije. V. Cv. Fisković, Ignacije Macanović i njegov krug, n. dj.
str. 217–219. HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornera, I, 480; kako je Pavao bio ujedno i pisar
bolnice povećana mu je plaća 29. X 1686. g. na 20 dukata. Poslije njega bio je imenovan
kirurgom tvrđave Jeronim Episcopulo, a 4. X 1708. g. na mjesto njega Toma Lazzaroni uz
15 dukata mjesečno, HAZ, Spisi gen. prov. V. Vendranina, III, 274.
Kad je 1710. g. došlo do smanjenja plaća namještenicima u vojsci kirurgu sinjske
tvrđave smanjena je plaća od 93 lire na 62 lire, drvodjelcu od 62 na 31 liru, kovaču od
62 na 31 liru, a zidaru od 30 na 15 lira, HAZ, Spisi gen. prov. V. Vendramina, IV, 359.
[206]) HAZ, Katastri Dalmacije iz XVII i XVIII st., br. 4: »Rubriche delle ville del tero
di Sign del publico perito Cosmo Faventini relatione al catastico 1709«.
[207]) O. Pavao Vučković (+ 1735) bio jedna od interesantnih osoba toga burnog vremena.
Rođen u Duvnu, uskočio je s narodom u Cetinu gdje je stekao veliki ugled kod vlasti
i naroda. Junak na peru i maču posvetio je svoj život sinjskom kraju gdje je iz Duvna
došla njegova obitelj i postao duša svih onih franjevaca što su iz Bosne došli u Dalma-
ciju. Kad je 1689. g. bio zarobljen na Čitluku Daltaban ga je poveo sobom za svog tajnika
jer je dobro znao turski jezik. Daltaban je međutim postao paša u Bagdadu te je sobom
poveo i o. Pavla. O njegovom boravku na pašinom dvoru malo se zna jer nažalost nije
ostalo ništa zapisano, iako bi to bilo jako interesantno, a i način njegovog oslobođenja je
nesiguran. Prema Vinjaliću Daltaban je poslije nekoliko godina bio optužen od Porte te
je poslao o. Pavla s pismima upućenim najuplivnijim ljudima da ga opravda. Na putu
je bio zaustavljen od čete što je išla u Bagdad da smakne Daltabana. Kako su kod o. Pavla
našli pisma adresirana najvišim vrhovima, dobro je prošao i stigao u Carigrad. Tu je
ušao u francusku ambasadu koja ga vrati natrag. »Vidio sam ga i bio je poštivan i
čašćen od mletačkih kavalira, osobito Moceniga koji je kasnije bio dužd«, završava svoj
opis G. Vinjalić. Prema piscu »Liber archivalis« i kasnije drugih franjevačkih pisaca
Daltaban je postao veliki vezir, ali je poslije 90 dana bio zbačen i ubijen, a o. Pavao je
utekao u kuću mletačkog baila Soranza koji ga uputi u Veneciju. Iz Venecije, gdje se
upoznao s obitelju Moceniga i s kojom se srdačno dopisivao, o. Pavao je otišao na doho-
časće u Rim i tu je počašćen titulom eksprovincijala. Vrativši se 1703. g. u Sinj nastavio
je svoj rad na dobro samostana i naroda.

(22. III 1706) serdarom »ossia capo de Morlachi della Craina di Cettina«.[208]) Kako je Božo, zaslužan za Veneciju, iste godine otišao neko vrijeme u Italiju, postavljen je 6. svibnja 1706. g. za njegovog zamjenika kao *viceserdar Jakov Tomašević*.[209]) Kad se Božo povratio iz Italije, ponovno je preuzeo službu serdara, ali bez plaće i stoga je dužd Alvice Mocenigo, prijatelj o. Pavla odredio 28. rujna 1706. g. Boži jednaku plaću koju su imali serdari drugih krajina.[210]) Vučkovića obitelj sačuvala je kroz cijelo mletačko upravljanje čast serdara.

U bližoj okolici Sinja bile su *harambaše Jakov Tomašević, Mate Filipović-Grčić, Pavao Milanović, Mate Žanko, Jakov Jadrijević i Pavao Bogdanović*. Oni su stajali na čelu svojih *»banderija«* u kojima je bio podijeljen narod,[211]) predvodeći ih u vojnim pohodima i nadzirajući mir i red po selima i varoši. Harambaše su nadgledali i ekonomsko stanje pojedinih porodica, te su morali,

[208]) HAZ, Spisi gen. prov. Giustin da Riva, II, 38.
[209]) HAZ, Spisi gen. prov. Giustin da Riva, II, 47.
[210]) HAZ, Spisi gen. prov. Giustin da Riva, II, 618.
[211]) Stanovništvo je bilo podijeljeno po banderijama ovako:
Banderija serdara Tadije Vučkovića:
Mate Mijaković — Ivan Mijaković pok. Ilije — Križan Trboglav — Mate Arbanasović —
Grgur Naletičić — Simun Naletilić — Grgur Matić — Antun Kovisić — Nikola Lovrić —
Simun Zavalić — Ivan Mastilić — Ivan Grčić — Ilija Marasović — Jure Budimir — Lovre
Kekezović — Martin Brajić — Petar Mastilić — Ivan Poljaković — Ivan Mastilić pok. Luke
— Jure Kekić — Kate Jadrić — Jeronim Markovinović — Nikola Grubišić — Ivan Milković
reč. Đanketo — Petar Jelić — ud. Anđelina Tomasović — Augustin Papuča reč. Andravić —
Mijo Juretić — Ivan Tadić — Stjepan Mijić — Mate Kurajić — Marko Birić reč Orbano —
Ilija Bernić.
Banderija Harambaše Jakova Tomaševića:
Ilija Pranić — Andrija Milošević — Ivan Pavičić — Martin Tomašević — Mijo Pavičić
— Ilija Tomasović — Marko Anić — Mijo Sviković — Stjepan Milošević — Frano Lukašić —
Luka Živković — Pavao Barbarić — Martin Radošević — Jure Klarić — Mijo Malbašić —
Petar Lončar — Mijo Topo — Jure Luić — Janko Bačevanović — Pavao Bačevanović —
Mijo Marić — Luka Talajić — Frano Memerović — Nikola Marić — Jakov Matiović — Stjepan
Sloi — Luka Bilić — Šimun Nikolić — Grgur Manzan — Vid Marković — Vinko Suplić —
Petar Rimac reč. Šare — Mijo Sfitić reč Loše — Mijo Topolović — Mijo Zurković — Frano
Jurić — Šimun Rupsić — Ivan Zučević reč. Dijak — Mate Buča — Nikolo Kijavić — Grgur
Dragović — Nikola Jadrić — Katarina Slikaruša.
Banderija harambaše Mate Filipovića-Grčića:
Nikola Grčić — Ivan Slanešić — Stjepan Baraić — Mijo Radanović — Andrija Radanović
— Križan Bilanović — Marijan Marković — Ilija Siljavić — Mijo Panza — Ivan Stanić —
Luka Šarić — Vučem Borković — Vid Buljanić — Marko Buljanić — Gašpar Marković —
Antun Grabovac — Frano Grabovac — Ivan Marasović — Grgur Marković — Mate Delonga
reč. Vuković — Mijo Torboglav — Ivan Tadić — Toma Matić — Pavao Medvid — Abram
Vuletić pok. Šime — Nikola Grabovac — Šimun Vuletić — Mate Perić — Mijo Ažamović —
Vukan Eraković — Gabrijel Popović reč. Perović — Vukoša Andrijašević — Miloš Svikić —
Filip Lovrić reč. Dugi — Nikola Medvid.
Banderija harambaše Pavla Milanovića:
Pavao Marić — Šimun Kovačević — Mijo Komar — Mate Komar — Jure Palada — Jure
Klepsić — Jakov Labrović — Jerko Gaurinović — Jure Gaurinović — Pavao Čerljenović —
Mijo Konjunća — Pavao Paštrović — Marko Lupsić — Ivan Perić — Vidosava Božić — Domi-
nik Perić — Ivan Matasović — Ivan Dedić — Nikola Kegelj — Nikola Karajko — Mate Labro-
vić pok. Ivana — Mate Labrović pok. Vida — Marko Svitić reč Knezović — Mate Vidović —
Mijo Suković reč. Cepurara — Ivan Kostrić — Luka Radović — Nikola Juričević —
Klara Juričević — Stjepan Matić pok. Mije — Mate Žutenić reč. Božić — Bartul Bilo-
šević — Mate Kondjunča — Josip Radanović — Grgur Kostrić — Pavao Bače — Jure
Kaliković.
Banderija harambaše Mate Žanka:
Mate Spanja — Nikola Gakić — Mate Dragašević — Adrija Dragašević — Petar
Krilić — Toma Bužančić — Ivan Runje — Mijo Vrdoljak — Pavao Lubsić — Ivan Balajić
— Mijo Zgolić — Grgur Solinović — Grgur Mišura — Mijo Tendjera — Mijo Šimić —
Josip Fendić — Andrija Bilonosić — Ilija Gakić — Luka Šimić — Mijo Cerlijen — Petar
Grgić — Mandalena Tabaković — Nikola Tabaković — Mate Šimić — Nikola Kurjasović
— Ivan Kegelović — Marko Čursija — Jure Grgić — Ivan Mijić — Ivan Jurjević —
Petar Andrijačević.
Banderija harambaše Jakova Jadrijevića:
Ivan Vidurinović — Jure Šimić — Jakov Šimić, Ivanov — Grgur Šimić pok. Frane
— Stjepan Šimić — Mate Burosić — Jure Vuković — Ivan Lalić — Luka Ivančević —
Ivan Perić — Druzijana Kiorić — Ivan Vučinović — Nadalin Lakosić — Luka Romčević
— Petar Milanović — Petar Lubsić — Ivan Jelinčić — Mijo Jelinčić — Ivan Surić — Luka
Masnić — Ivan Masnić — Mijo Šabić — Ilija Modre — Ivan Borosić — Mijo Anušić —
Luka Sović — Andrija Mamosić — Anastazija Vučinović — Ivan Vuković — Frano

prema proglasu od 24. lipnja 1708. g. javljati od vremena na vrijeme obitelji koje bi odlazile u druge pokrajine ili preko granice.[212]) U vrijeme skupljanja »desetine«, a ona se skupljala preko zakupaca, harambaše su morali pomagati sakupljače, čak po potrebi i oružjem. Kako su od skupljene »desetine« dobivali dio, to su harambaše sigurno revnosno pomagali zakupce. Osim toga oni su predvodili svoje banderije na kuluk i »seksanu« (tovarna služba u vojne i upravne svrhe), kod popravljanja utvrda, putova.

Ekonomsko se stanje stanovništva do Malog rata (1715) može vidjeti iz spomenutih katastarskih bilježaka iz 1709. g. Prema njima ono je bilo dosta *nesređeno i slabo.* Neprirodna granica utvrđena Karlovačkim mirom onemogućavala je iskorištavanje većih kompleksa zemlje, inače danih mletačkim darovnicima u vrijeme rata. Mnoge su zemlje ostale pod Turcima, te je nestašica bila očigledna. U većini slučajeva dolazilo je kanap i po na glavu bez obzira da li se radi o oranici ili livadi. Od toga su se izdvajale malobrojne obitelji serdara i harambaša, ali je i kod njih bila ogromna razlika, kako se vidi na slijedećoj tablici:

Porodice	Broj članova	Veličina posjeda u kampima	Veličina u arima
Vučković	—	150: 2: 173.	5483, 805
Tomašević	16	84: 2: 145.	3070,9308
Filipović	13	54: 1: 143.	1974,1698
Milanović	20	44: 1: 103.	1608,5828
Žanko	18	27: 1: 41.	987,0849
Jadrijević	23	27: 2: —	987,0849
Bogdanović	19	17: 1: 187.	621,4979

Prema tome odvajanje sloja bogatijih počelo je već u ta nestalna vremena kad je vjernost Principu i junaštvo na sablji bio uvjet povećanja imovine.

Zemljišni posjed naših ljudi koji su služili Veneciji bio je veći nego običnog seljaka, ali ne prevelik. Njih je bilo malo i njihovi posjedi nisu bili ubitačni za posjed cijelog kraja, iako su u nedostatku zemalja sigurno bili zazorni. Najveći je fond imao okretni Pavao Despotović-Karalipeo koji je od notara postao guvernadur Sinja, a iznosio je 77:3:169 kanapa što samo po sebi ne bi značio zemljišni veleposjed.[213])

Živković — Jakov Poljaković — Šimun Poljaković — Grgur Kiosić — Bernard Kiosić — Ivan Jenjić — Jure Atlagić — Vinko Kovačević reč. Ziković — Antun Juričević — Mate Punjaković reč. Slavišić — Marko Kiosić.

Banderija harambaše Pavla Bogdanovića:

Ivan Sirović — Vid Veselučić — Stjepan Lusić — Vid Enkajić reč. Mariasić — Stanoje Arnaut — Petar Miolčević — Ivan Vuletić pok. Andrije — Mate Petričević — Frano Vicić — Jakov Tersija — Arnaut Bilanović — Martin Midenjak — Marko Šarić reč. Tadić — Grgur Bilanović — Luka Zloušić — Mate Vicić — Ivan Pavlinović — nasljednici pok. Andrije Lusića — Ana ud. Petra Pavlovića — Cvita ud. Stjepana Bačevića.

[212]) HAZ, Spisi gen. prov. V. Vendramina, III, 168.

[213]) Nasljednici Frane Barbierija imali su 42: 2: 57 kanapa; plemić Antun Conagetti posjedovao je 40: — :160 kanapa; plemićke obitelji Marchi i Cattonari imale su 35: 2: 100 kanapa; ten. col. Falchini imao je 10: — :42 kanapa; Frano Sesti je posjedovao 11: 3: 71 kanapa.

Dobivene zemlje činovnici i službenici davali su seljacima na obrađivanje. Čak je i harambaša Bogdanović držao jednu zemlju od nasljednika Frane Barbierija.[214]) Na imanjima su bili ostaci turskih kućica u kojima su stanovali oni što su obrađivali te zemlje. Uz koje su uvjete zemlje obrađivane nije nam poznato, ali ipak treba imati na umu da davanje zemalja u kolonat (težaštinu) nije bilo brojno jer je Venecija težila održanju malenoga seoskog posjeda na temelju kojeg je dobivala slobodno seljaštvo životnim minimumom.

Nedovoljni zemljišni posjed, teškoće držanja većeg broja blaga, kao i računica porodica po kojoj su one čuvale stare posjede u Bosni i nove u Cetini, dovodilo je *do vraćanja pojedinaca i cijelih obitelji* natrag u Tursku. Turci su takove rado primali jer im je zemlja ostajala prazna i neobrađena uslijed velikih seoba prema Dalmaciji. Tih je pribjega bilo dosta i njihove su se zemlje vraćale državi, te ih je ona davala onima što su ostajali. Ti su pak iskorištavali odlazak pojedinaca i prijavljivali ga, te time proširivali svoj maleni posjed.[215])

U takvim teškim prilikama dolazilo je i do *razmirica,* iako su zemlje bile u potpunosti popisane,[216]) te su mnogi uzimali tuđe posjede ili ometali mirno

[214]) Pavlu Karalipeu su obrađivali zemlje Bartul Rudić, Vinko i Stjepan Petrić, Ilija Lupić, Ivan Papotija; zemlje obitelji Marchi i Cattonari obrađivali su Ilija Tomašević, Martin Midenjak, harambaša Ćirković, Nikola Vicić, Šimun Vlajsanić, Arnaut Bilanović, Petar Grgić, Mate Buča Frano Vicić, Marko Musić, Petar Vučinović, Nikola Kurtović, Marko Šarić reč. Tadić, Toma Rupčić, Martin Tomasović; Berkelić iz Splita imao je 6 kanapa što mu je obrađivao Ivan Balajić.

[215]) Tako je Grgur Janković ostavio 8 kanapa zemlje ispod tvrđave s kućom od slame i pojatom te je pobjegao natrag u Tursku, a sve to je dobio 11. XI 1708. g. alfir Gašpar Marković,HAZ, Spisi gen. prov. V. Vendramina, IV, 315.

Toma Ćirković je pobjegao natrag preko granice i njegove su zemlje dobili: braća Mijo i Grgur Anušić, Jure Atlagić, Bernard Kokuković, Ilija Modre, Luka Masnić, Mijo Šabić, Andrija Vrdoljak.

Mate Marasović se povratio u Tursku i njegove su zemlje dobili Ivan i Grgur Burosić.

Ivan Bakenić je prešao granicu i zemlje od oko 6 kanapa ostale se na državnoj dispoziciji.

Jure Barakovića brat je pobjegao i on je dobio njegove zemlje.

Jure Kokuković je otišao u Tursku i oko 3 kanapa njegove zemlje dobio je Bernard Kiosić, a nešto Ivan Jerić i Petar Milanović, Luka Masnić, Ivan i Toma Vidurinović.

Jure Lapić je utekao natrag i zemlje su pripale Antunu Korlaitu.

Nikola Kujavić je otišao preko granice, te su mu zemlje ostale na državnu dispoziciju.

Jure i Mijo Tenđera vratili su se natrag u Bosnu, a njihova dobra je dobio Mijo Cerlijen.

Petar Krilić i brat mu vratili su se u Tursku.

Josip i braća Fenđić prešli su granicu i ostavili zemlje.

Mate Marasović vratio se natrag i njegove zemlje dobili su harambaša Jakov Jadrijević, Petar Lubsić, Ilija Modre, Ivan Surić i Ivan Vučinović.

Ivan Balija je utekao u Tursku i 6 kanapa zemlje dobio je Ante i Mate Grabovac.

Brat Nadalina Lakosića otišao je u Tursku i zemlje mu je preuzeo brat.

Dominik Sučina prešao je granicu i njegovu malenu zemlju je dobio Ilija Modre, Ivan i Toma Vidurinović.

Neki iz porodice Vinka Suplića utekli su u Tursku.

Martin Zakeničić prešao je granicu i zemlju je dobio Ivan Vuletić — Abram.

Svi su ti podaci iz spomenutih bilježaka katastarskih iz 1709. g.

[216]) Još 1701. g. opći providur Al. Mocenigo dobio je ispitane mjernike iz Venecije da izmjere zemlje u Dalmaciji, a to su bili: Dominik Gornizai, Antonio Berzoni i Pietro Bossi kao ispitani mjernici, te Iseppo Berzoni, Pietro Busetto, Bartolo Albon i Giacomo Valle njihovi pomoćnici. Iste je godine 9. kolovoza Mocenigo poslao Ant. Berzonija i Dominika Gornizai s trima pomoćnicima da budu na službu sinjskom providuru i da popišu sve obra..ene i neobrađene zemlje, livade vinograde, šume, te da odrede vrijednost zemlje, popišu broj svih obitelji, posebno vojnike, kao i broj stoke da bi se učinio novi katastik. On ih je uputio u Trilj gdje će im governadur Sinja pokazati kuda se kreće državna granica, a Giusto Emilio Alberghetti, vojnički časnik bio im je pri ruci, dok im je knez Splita osigurao prevoz do Sinja; ti dokumenti mjernika Dominika Gornizai nalaze se u arhivu šibenskog samostana sv. Lovre, VAR. 1. Iz tog popisivanja nastale su bilješke više puta spominjane jer se tamo navodi Tadija Vučković koji je umro 1705/6. g., a iz njih i katastarska karta što ju je dao preslikati S. Gunjača te se nalazi u Muzeju grada Sinja.

uživanje zemalja. Od brojnih slučajeva mogli bismo spomenuti onaj harambaše Pavla Milanovića. Njega su tužili Milan Đakić i Mijo Lucić, da on, inače bogat čovjek s više od 30 kanapa zemlje samo pod Sinjem, tako se naglašava u optužnici, dok mu brat što je pobjegao u Tursku osigurava posjed u Livnu, smeta njihov maleni posjed. Opći providur je 4. studenog 1705. g. zabranio to uz prijetnju od 100 dukata kazne.[217])

Osim smetanja posjeda bilo je *nedozvoljenih gradnja kuća i mlinova.* Tako su neki sagradili kućice na zemljištu određenom za groblje ispod nove crkve i opći providur je 14. svibnja 1710. zabranio.[218]) Smatrajući posjed svojim vlasništvom, iako je Venecija izričito naglašavala kako zemlje i kuće daje »con titolo di semplice e pura locatione«, mnogi su prodavali zemlje i kuće, zamjenjivali ih, oduzimali ili su prelazili od jedne obitelji na druge bez državne dozvole. Stoga je opći providur 16. listopada 1705. g. uz tešku kaznu od 100 reala zabranio u novozauzetim tvrđavama i varošima sve javne i privatne prodajne ugovore kao i otuđivanje kuća i zemalja izvršena u bilo kojem obliku, a sklopljeni su ugovori proglašeni nevažećim.[219])

Maleni kompleksi zemlje, nemogućnost iskorištavanja polja za ispašu i dobivanje sijena, jer je ono bilo u rukama Turaka, nije dozvoljavalo naročito veliko uzgajanje stoke, iako je *stanovništvo bilo pretežno stočarsko.* Ono je moglo samo zadovoljiti domaće potrebe. Relativno bilo je malo konja. U svim banderijama užeg kruga oko Sinja narod je imao samo 32 trkaća konja, dok je teretnih konja bilo nešto više: 142. U popisu konji za vuču zovu se »sesane« što bi bili konji što su se upotrebljavali za »seksanu«. Mnogo je više bilo goveda i ovaca koje su lakše mogle pasti po padinama Visoke ili prema Svilaji. I tu su na prvom mjestu harambaše koji imaju najveći broj blaga:[220])

Obitelji	Konji	Konji za vuču	Goveda	Telad	Krave	Ovce
Tomašević	2	3	10	10	10	100
Filipović	2	1	6	3	4	35
Žanko	2	6	13	4	8	300
Jadrijević	1	3	7	3	3	100
Bogdanović	1	1	5	—	7	20
Milanović	1	2	8	7	7	60

217) HAZ, Spisi gen. prov. Giustin da Riva, I, 81; takvih je uzurpacija bilo dosta.
Tako je 1. XI 1705. g. Klara ud. Ivana Glamočanina iz Hrvaca dala dva kanapa zemlje
na obrađivanje Tomi Klariću i Iliji Buljcu, ali oni joj nisu redovno plaćali prema
ugovoru i opći providur Giustin da Riva je odredio da će unaprijed zemlja biti slobodni
posjed udovice, knj. I, 76; 3. XI 1705. g. St. Simiću smetao je Ivan Vučić te je opći
providur zabranio smetanje uz kaznu od 50 dukata (I, 77); 4. XI 1705. g. isti je opći
providur zabranio Mati Klišaninu iz banderije Bogdanovića posjed od dva kanapa
Vidosave žene Biljanina, (I, 82); istog dana je bilo zabranjeno Iliji Gakiću iz Žankove
banderije ometati posjed Bratovštine sv. Frane (I, 84); jednako se zabranila uzurpacija
posjeda od 8 kanapa Ivanu Zavisniću, reč. Jovici iz banderije Tomaševića uz kaznu od
100 dukata u korist tvrđave (I, 84); Nešto kasnije je 8. V 1710. g. Nikola Batarelo
tužio Jerka Vidića i Iliju Batarela da su mu oduzeli dva i po vretena zemlje na
Zelovu i zabranjuje im se uz 50 dukata globe (HAZ, Spisi gen. prov. V. Vendramina,
III, 5457; isti je providur dva dana kasnije primio tužbu od Luke Zavalića da mu
Marko Radojević prigrabio veći dio zemlje (III, 553); iste godine 22. X došlo je do
rasprave čija je neka zemlja od jednog kanapa između Antuna Grabovca i Pavla
Ljubičića i dobio ju je Grabovac (III, 683).

218) HAZ, Spisi gen. prov. V. Vendramina, III, 563.

219) HAZ, Spisi gen. prov. Giustin da Riva, I, 126 - 127.

220) U popisu je izostavljeno brojno stanje blaga porodice serdara Vučkovića.

Gotovo je svaka obitelj imala po koje goveče, dok sve nisu držale ovce. I tu već vidimo gomilanje blaga kod pojedinaca.[221]) Prema banderijama taj se broj kretao ovako:

Banderije	Broj članova porodica	Konji	Konji za vuču	Goveda	Telad	Krave	Ovce
Vučković	206	4	20	81	59	59	420
Tomašević	271	4	22	72	82	90	473
Filipović	272	8	24	92	74	83	623
Žanko	213	9	19	87	57	69	849
Jandrijević	267	4	37	98	57	83	525
Bogdanović	96	1	7	19	10	21	70
Milanović	191	2	13	55	50	50	331
U sve:	1516	32	142	504	389	455	3291

Nedostatak dovoljne ispaše dovodilo je do s v a đ a i n e r e d a. Do toga je moralo dolaziti jer su stada Lučana i Radošića kao i s ostalih područja kretala prema Svilaji, a blago Glavičana prelazilo granicu u potražnji ispaše. U Svilaji bi se pastiri sukobljavali s pastirima Zelova i Muća, a Glavičani s turskim posjednicima. Stoga je iz nužde dolazilo do neugodnosti i pritužaba. Tako je 12. svibnja 1709. g., u godini oštre zime[222] koja je uništila stabla i žito, opći providur V. Vendramin upozorio serdare i harambaše Vučkovića, Tomaševića, Filipovića, Milanovića, Bogdanovića, Jadrijevića, Cvitkovića iz Hrvaca, Đipala iz Lučana i Buljana iz Postinja da njihovi pastiri ne smiju tjerati blago po pašnjacima Zelova.[223]

Glavičani su svoja stada gonila preko granice što je prelazila nekako sredinom sela. To je za njih bilo to privlačnije jer do Hana nije bilo Turaka, a u nestašici zemalja oni su posezali za praznim zemljama izvan granice. Zbog tih pograničnih uzurpacija Turci su se tužakali općim providurima koji su, da bi očuvali mir na granici, važan zbog trgovine što je kretala prema Splitu, morali intervenirati. Tako je Justin da Riva 4. studenoga 1705. g. zabranio javnim proglasom orati, žeti i pasti blago izvan granica na zemljama što su pripadala Turskoj.[224] Istog se dana poimenice spominje kako se Ibrahim-aga s Mosta na Cetini (Hana) tužio kako neki seljaci iz Glavica drže 11 zemalja Ali efendije dok ljudi harambaše Bogdanovića i Jadrijevića vode blago na zemlje Osmana Piskardića u Jasenskom i Smradovu.[225] Opći providur je doduše to zabranio, ali se uzurpacijama i dalje nastavljalo jer je to zahtijevala nužnost života.

221) Mate Arbanasović imao je 10 goveda, Jakov Tomašević 10, M. Filipović - Grčić
6. Mijo Panza 8, Luka Šarić 6, Toma Matić 6, Pavao Milanović 8, Mate Žanko 13, Mijo
Zgolić 8, Mijo Tenđera 6, Mijo Simić 6, Petar Grgić 6, Marko Čurčija 6. Jakov Jadrijević
7, Ivan Vidurinović 6, Jure Šimić 6, Ivan Vučinović 6, Petar Lubsić 7.
Tek su pojedinci imali više od 5 krava: Jure Budimir 7, Marijan Marković 6, Luka
Šarić 6, Abram Vuletić 6, Mijo Tenđera 6, Ivan Vučinović 7.
Ovaca je bilo više. Po stotinu ovaca imali su: Ivan Mastelić, Vid Marković, Mijo
Panza, Toma Matić, Mijo Tendjera, Ivan Vučinović; Mijo Vrdoljak imao je 90 ovaca,
Mate Arbanasović 80, a jednako i Šimun Vuletić. Po 60 ovaca imali su: Jure Budimir,
Luka Bilić, Ivan Perić, a 50 ovaca: Luka Talajić, Ivan Matasović, Mijo Simić, Mijo Zgolić, Petar Lubsić.

222) G. Vinjalić, Compendio, str. 217. donosi taj podatak i kaže da su od mraza
nastradala stabla i vinogradi ne samo na kopnu, nego i na otocima.

223) HAZ, Spisi gen. prov. Giustin da Riva, III, 435.

224) HAZ, Spisi gen. prov. Giustin da Riva, II, 84.

225) HAZ, Spisi gen prov. Giustin da Riva, II, 81.

Uz te nerede i nesporazume što su izbijali zbog zemalja i ispaše bilo je i *pojava razbojstava*. Generacije odgojene u razdoblju dvaju ratova, kad je oružje bilo zakon, stvorile su mišljenje da su oružani napadi vrst zaradivanja. Osim napada na turske karavane, što se smatralo junaštvom, dolazilo je i do navaljivanja na narod ili trgovce, tako da se razbojničke družine pojavljuju u Dalmaciji, pa i u Cetini. Ta su razbojstva jednim dijelom bila plod takvog mišljenja, a drugim ekonomskih uvjeta.

Emin Mehmed-aga tužio se 4. studenoga 1705. g., između ostaloga, da mu Mijo Nakić i Jure Milanović neće da isplate robu što su je donijeli iz Turske i opći je providur morao intervenirati.[226] Istog se dana predstavnik Osman spahije Piskardića tužio kako su mu ukradene tri mule i prodane, te je lopov Mijo Milinović iz Trogira morao nadoknaditi štetu.[227] Među razbojnicima isticao se Vid Petković protiv kojeg je 8. lipnja 1706. g. izdan proglas. U njemu se određuje neka se u sva sela postave suci za čuvanje reda i mira, a na glavu Vidovu stavljena je ucjena.[228] U samom Sinju bila je obnoć u vlastitoj kući 8. listopada 1705. g. ubijena Antica žena Antuna Fracasinija i u njoj dijete od dva mjeseca, a razbojnici su odnijeli novac i nešto robe.[229] Dva su se ubojstva dogodila 17. veljače 1706. g. na Ciganskom bunaru u Jasenskom.[230] Kroz godinu 1710. pojavila se hajdučka četa Šimuna Bogdanovića i na nju je bila upućena vojska.[231]

Osim tih bilo je nemira i *nesigurnosti općenitijeg značenja* koji nisu bili ograničeni na čete bandita. Stoga je V. Vendramin izdao proglas 24. lipnja 1708. g. u kojem je upozorio da se moraju poštovati sveta mjesta. Ujedno je uz prijetnju zatvora, robije na galijama ili sudbenog postupka tražio da se izbjegavaju prigode svađa i psovanja. Zabranio je vrijeđati državne predstavnike, naglašavajući da će se držati u tajnosti onog tko krivce prijavi. Nehaj i nemir bila je uhvatila i službenike, a osobito vojsku jer se opći providur prijeti za neposluh službenika, tučnjave i svađe vojnika u tvrđavama, na javnim trgovima ili obližnjim mjestima, te lutanja oružjem ili bez njega poslije dva sata po noći. Najoštrije zabranjuje vojničke nemire na putovima i prelaze od konjice k pješadiji, te napadaje na kuće djevojaka ili udovica.[232] Taj proglas ne pruža ružičastu sliku života u tim pograničnim pokrajinama, nedovoljno još sređenim.

Međutim, neredi su i dalje učestali što je bilo osobito na štetu trgovine koja je preko Sinja išla za Split. Kako su banderije morale učestvovati u držanju reda, to je takvo poslovanje išlo na štetu radne snage, a ujedno su se banderije pokazale za to nespretne. Stoga je opći providur Karlo Pisani[233] pristupio 15. srpnja 1711. g. osnivaju *kompanije pandura* na teritoriju Cetine da bi time olakšao vojnu službu krajišnika. Ta kompanija sastojala se od 12 do 15 ljudi iz banderija, a mijenjala se svakih 15 dana .Serdari su uzimali ljude po stalnome redu iz svojih banderija tako da ne bude na štetu državne blagajne, tako se izražava providur, a ni naroda. Vojnici su kompanije morali biti zreli ljudi od 18—50 godina a s njima je upravljao kapetan. U istom proglasu opći

---

226) HAZ, Spisi gen. prov. Giustin da Riva, I, 79.
227) HAZ, Spisi gen. prov. Giustin da Riva, I, 81.
228) HAZ, Spisi gen. prov. Giustin da Riva, I, 130.
229) HAZ, Spisi gen. prov. Giustin da Riva, I, 160.
230) HAZ, Spisi gen. prov. Giustin da Riva, I, 181.
231) HAZ, Spisi gen. prov. V. Vendramina, III, 377.
232) HAZ, Spisi gen. prov. V. Vendramina, III, 168.
233) HAZ, Spisi gen. prov. C. Pisani, III, 193.

providur je nešto olakšao dovoz »seksane« jer je odredio da će vodiči za svaku milju dobivati malenu plaću od 2 šolda. Za dovoz pak beškota iz Splita u Sinj služili su konji krajišnika što je sigurno teško pogađalo seljake. Stoga opći providur naglašava da od 200 libre beškota dva dijela ide krajišnicima kao nagrada kad budu radili na popravku zidina sinjske tvrđave. Kako su mnogi građani varoša i podvaroša uživali državne zemlje, a tereti su padali samo na seljake, dolazilo je i zbog toga do nezadovoljstva, te je opći providur odredio da i građani moraju, ako se ukaže potreba, sudjelovati kod dovoza s konjima.

Osim čuvanja straža na granici i po selima krajišnici su vršili i *uvide u kretanja turskih četa* na obližnjim bosanskim pokrajinama. Kako su imali svoju rodbinu preko granice, krajišnici su preko njih doznavali novosti i javljali ih mletačkim vlastima.[234]

Te su vijesti često bile nepouzdane i stoga su Mlečani vršili uvide preko sigurnih franjevaca. Pisma o. Pavla Vučkovića, što se čuvaju u samostanskom arhivu,[235] otkrivaju nam jedan od uzroka njegova velikog ugleda kod mletačkih vlasti. Sačuvano je osam originalnih pisama općeg providura Marina Zane o. Pavlu, a rade o obavještajnoj službi što ju je od uspio organizirati uz pomoć svojeg nećaka Bože i fratara. Oprezni Mlečanin, vidi se iz pisama, najviše je volio obavijesti dobivene od fratara jer su oni kao učeni ljudi donosili stvarne vijesti, dok su seljaci znali koješta nesigurna iznositi, dodajući moguće i izmišljene vijesti da bi dobili što veću nagradu. O. Pavao je Sebastijanu Soranzu, mletačkom bajilu, kad je on bio u Carigradu, a tada nastanjenom u Veneciji, pisao 1703. g. o novostima iz Turske.[236] Poslije dvogodišnje službe gvardijanstva u sinjskom samostanu o. Pavao je 1709. g. bio kapelan V. Vendramina na Istoku. Svoju je službu vršio dostojno na potpuno zadovoljstvo vojnika.[237] Kako

---

234) G. Vinjalić, Compendio, str. 217. kaže da su Morlaki nastanjeni u Bosni jednako bili zaslužni za Veneciju kao i oni koji živu u Dalmaciji jer su im dostavljali vijesti.

235) SA, Benemerenze dei Frati, 34 — 44; sadržaj je tih pisama slijedeći:

1. 1703. 12. XI Split, Marin Zane piše o. Pavlu u Cetini da se veseli njegovom pismu kojim mu javlja da se povratio iz ekspedicije i poslao mu bilješke o pokretima Turaka, te će ga stoga preporučiti, a nećaku mu je dao 4 cekina i preporuča mu neka nastavi pouzdanim ljudima dalje ispitivanje da bi se dobili što bolji i sigurniji podaci.

2. 1703. 6. XII Split, M. Zane piše o. Pavlu da je primio »pontuali« i da ga vesele bilješke o pokretima Turaka ukoliko su od osobe koja poznaje bosanskog pašu, a osobito mu je važna vijest da paša vodi 1.000 konja, te stoga neka ponovo dobro ispita da li je ta vijest sigurna te neka za to pošalje pouzdanu osobu između fratara u druge dijelove zemlje da se propita o broju konja, kada će paša doći u Sarajevo, koji su s njime ljudi i koliko ima sobom vojnika, a troškove će on sve snositi.

3. 1703. 13. XII, Split, M. Zane hvali o. Pavla i njegove poslane vijesti, te neka traži od njega osobno novac ,ali neka ponovo razvidi sve o bosanskom paši.

4. 1703. 21. XII, Split, M. Zane zahvaljuje o. Pavlu na poslanim obavijestima o bosanskom paši što mu je donio »religioso confidente« i ujedno ga veseli povratak dvojice uhoda što ih je poslao u Bosnu.

5. 1703. 22. XII, Split, M. Zane veseli se bilješkama što su mu ih špijuni donijeli i stoga je dao njegovom nećaku Boži 4 cekina, a špijunima 3 brazza sukna svakome, ujedno se zahvaljuje na poslanim trima dunjama koje su prekrasne.

6. 1704. 6. III, Split, M. Zane piše o. Pavlu da je dao njegovom nećaku Boži 5 cekina za njegove troškove što ih je imao kao »confidente« i na svoje vrijeme sjetit će se tog nećaka i ujedno se preporuča za obavijesti ukoliko ih bude.

7. 1704. 17. IV, Split, M. Zane zahvaljuje o. Pavlu na obavijestima što mu ih je poslao, ali bi želio da budu sigurnije i neka mu povjerenik njegov priopći one novosti koje imaju temelja i vrijednosti; stoga treba isplaćivati špijune kada donesu vrijedne obavijesti, ali ipak on je dao harambaši Tomaševiću 5 cekina da se vidi njegova zahvalnost.

8. 1704. 3. VI, Split, M. Zane zahvaljuje o. Pavlu na skupljenim vijestima koje su dobre i sigurne, te mu na svemu stoji na raspolaganju, a kad svrši državničke poslove napisat će mu dukal u tajništvu u korist samostana i redovnika.

236) SA, Ostavština o. Pavla Vučkovića, 21.

237) SA, Ostavština o. Pavla Vučkovića, 42.

su nastali neredi u sinjskom samostanu i prekinuta započeta gradnja crkve, o. Pavao se vratio u Sinj, te mu V. Vendramin u ispravi obećaje da će nastojati oko Senata da postane makarski biskup ili provincijal. Njegov autoritet bio je velik, a vjernost prema Veneciji je to povećavala. Na tu vjernost potiče ga 1713. g. opći providur K. Pisani, želeći od njega doznati turske namjere poslije dolaska novog paše u Bosnu.[238] O. Pavao je svoj autoritet iskorištavao za dobro samostana, svoje obitelji, kao i naroda Cetine.

4. — Ispod tvrđave, na ruševinama starih turskih kula i kuća, počela se dizati varoš što se još uvijek nazivlje *Cetina pod tvrđavom Sinja (Cettina sub arce Sign).*[239]

Grad se nije u početku bitno razlikovao od turske varoši. Malene kamene kuće, većinom pokrivene ševarom ili drvenim pločicama, bile su okružene vrtovima. Glavno središte varoši ležalo je visoko prema lokalitetu sv. Frane, današnjeg groblja, mjestu nezgodnom za razvoj grada. Tek gradnjom crkve ispod Kamička stvoren je nukleus kasnijeg središta i oko njega će se razviti varoš ispod mletačkih eskadrona, popunjajući ulice što su vodile prema Splitu, Livnu i Vrlici. Ti su putovi već tada postojali, ali su bili pusti jer prije 1715. g. na njima su se nalazile jedino kuće Lovrića i Milanovića, a na južnom dijelu osamljena kuća Dedića. Žankova glavica bila je nešto više naseljena kućama obitelji Žanko i Dragaša koje su se prostirale s jedne i druge strane glavice.

Od malenih radionica i prodavaonica spominju se »burattina«[240] Bernarda Bareze, dućan Nikole Kegela, Ivana Dedića u kući na dnu današnjeg trga, krušna peć s dućanom Antuna Menoni i trgovina Šimuna Vuletića. To su bili tek počeci kasnijeg trgovišta Sinja čija je osnovica bila već tada stvorena. Prostor pred novom crkvom razvit će se u trg i od njega će voditi putovi prema obližnjim trgovačkim centrima. Putovi koji su tada povezivali razbacane kuće varoši ostali su arterije Sinja sve do danas.

MALI RAT

Gubitak Moreje bio je velik udarac za Osmanlijsko carstvo i zbog toga su se nastavljala neprijateljstva na području Egejskog mora gdje su Turci bili još uvijek jaki.[241] Pojedinačni sukobi ubrzo su doveli do novog rata. Turske vlasti nenadano su 8. prosinca 1714. g. zatvorile u Carigradu mletačke poslanike i navijestile rat. Taj je rat bio za Veneciju sudbonosan u Moreji koju je pomalo izgubila, dok je u Dalmaciji bio pobjedonosan.

Prema očevicu, piscu *»Liber Archivalis« o. P. Filipoviću*, opći providur je 6. siječnja 1715. g. doznao za rat, i to kad se nalazio na konaku u novosagrađenom sinjskom samostanu uz sjeverni zid nove crkve. Na taj glas obuhvatilo je stanovništvo ratni zanos i želja za junaštvom. Gvardijan samostana poznati *o. P. Vučković*, kako svjedoči sam Emo 29. siječnja 1716. g.[242] u ispravi, poručio

[238]) SA, Ostavština o. Pavla Vučkovića, 44.
[239]) Sva su gore spomenuta pisma o. P. Vučkovića naslovljena »in Cettina«. Interesantno da na »Nouvelle carte des confins Austrichiens, Russes et Otomans« štampanoj 1788. g. stavlja za Sinj ime: Cetina.
[240]) Burattina = radnja za prosijavanje brašna, vidi G. Boerio, Dizionario del dialetto veneziano, Venecija 1856, str. 107.
[241]) HNJ II, str. 1229; G. Novak, Povijest Splita, II, str. 174; G. Praga, n. dj., str. 193.
[242]) SA, Knjiga L, 21.

je preko franjevaca narodu pod Turcima, i to onom preko Cetine, te u Duvnu i Livnu neka se digne protiv neprijatelja i vojuje pod Kristovim barjakom za pobjedu sv. vjere, te prijeđe Veneciji. Naglašavanje vjere i pretvaranje rata u sveti — vjerski rat bila je taktika Mlečana kojom su pridobivali naš narod protiv Turčina, njegovog nacionalnog i vjerskog neprijatelja.

Narod pak u Cetinjskoj krajini, zbijen u maleni prostor *jedva je čekao rat* jer mu je on bio jedini izlaz iz materijalnih poteškoća koje su bile upravo zbog nedovoljnog zemljišta i blizine granice. Stoga su odmah počela davno priželjkivana otvorena neprijateljstva. Kako su se na bojnom polju dobivale ne samo medalje i diplome, nego i zemlje, mnogi su ušli sa svim oduševljenjem u borbu protiv neprijatelja, istakli se u njemu i postali ugledni ljudi Cetine, junaci o kojima pjeva narodna pjesma.

Čim se čulo za novi rat, providur Sinja Balbi zauzeo je uz pomoć krajišnika kule na Mostu na Cetini (Hanu) i postavio eskadron konjice da ga čuva. Zatim je zauzeo stražu na Prologu. On je 27. siječnja 1715. g. izdao proglas[243] u kojem naređuje da straža na Prologu mora paziti na kretanje Turaka u Livanjskom polju, to u slučaju pokreta prema Cetini obavijestiti konjicu na Hanu danju dimom a noću vatrom. Ukoliko je opasnost veća, vatre su se morale pojačati. Na javljanje opasnosti konjica je s Hana morala odgovoriti »mačkulom«, tako da bi sinjska tvrđava bila obaviještena veoma brzo o pokretu neprijatelja. Osim toga je providur odredio da straže ne smiju dozvoljavati nikome pojedinačan prolaz, nego se svaki pojedinac morao zadržati i sutradan poslati k njemu na ispitivanje. Ukoliko se radilo o grupama više od tri pouzdane osobe, moglo ih se pustiti, ali je o tome trebalo obavijestiti providura s imenom jednog od njih.

U prvim okršajima istakli su se kasniji sinjski junaci *Filip Lovrić Dugi i sin mu Grgur,*[244] te *Antun Grabovac* koji je u dvoboju ubio jednog Turčina, a opkoljen od mnogo neprijatelja zadobio dosta rana i izgubio lijevo oko.[245] Uz njih su sigurno bili i drugi junaci cetinske krajine, te su ubrzo pale kule u Gardunu i Čačvinu.[246] Narod na padinama Dinare jedva je čekao krajišnike, svoje po krvi i narodnosti, te im se rado pridruživao.[247]

Međutim, dok su Mlečani utvrđivali sinjsku tvrđavu, koja je nastradala 1709. g. od potresa, u proljeće se pod Kupresom skupljala ogromna turska vojska. Špijuni i straže javljali su o skupljanju Turaka i veliki je strah obuhvatio

[243]) Knjiga obitelji Grabovac; kod sinjske obitelji Grabovac čuva se malena, ali dobro čuvana obiteljska knjiga u kojoj se nalazi petnaest prijepisa raznih isprava što su ih ugledni ljudi te obitelji dobili od mletačkih vlasti. Knjigu je prepisao mletački notar Nikola Marija Boduini 1724. g., a potvrdio 15. V 1724. g. dužd Al. Mocenigo. Knjiga ima naslov: »Libro de patenti, attestati, ducali et investiture concesse dalla ser. republica di Venetia al sign. cap. e sardar Antonio Catich detto Grabovaz et suoi germani et parenti l'anno 1724« (unaprijed cit. Knjiga obitelji Grabovac). Knjigu nam je dao na uvid pravnik Hrvoje Grabovac na čemu mu i ovom zgodom zahvaljujemo.
[244]) SA, Varia: knjiga obitelji Lovrić; u samostanskom arhivu nalaze se dvije nepotpune knjige prijepisa isprava danih obitelji Lovrić. Osim tih knjiga kod same obitelji Lovrić u Sinju nalazi se zemljišnik koji sadrži iste isprave kao i one u samostanskom arhivu. O tim ispravama mislimo se šire pozabaviti drugom zgodom. Unaprijed cit. Knjiga obitelji Lovrić). Na usluzi zahvaljujemo g. L. Lovriću.
[245]) Knjiga obitelji Grabovac, 4.
[246]) G. Vinjalić, Compendio, str. 217. iznosi kako su neki odmah prešli Prolog i provalili sve do Celebića, te su opljačkali one koji su se u nedostatku zemlje povratili natrag u Bosnu. Njih su prisilili da se vrate, ali prelazeći Prolog uhvatilo ih je strašno nevrijeme i led tako da su mnogi poginuli, a neki ostali sakati od kojih je neke sam Vinjalić poznavao.
[247]) Tu se u prvom redu radi o narodu u selima Otoku, Rudi, Grabu, te Bajagiću i Bitelđću.

cijelu Cetinu. Panika je bila opća te su mnogi počeli bježati s blagom i obiteljima ili prema Primorju, natrag u Tursku ili u brda. Drugi su sakrivali hranu i robu u novu crkvu pod Kamičkom tako da je bila *»napugniena od puka tja do greda xita, vune, prediva i svake druge pratexi s' uffagnjen da chie sve pod topom ostat«.*[248] Strah je bio sveopći i unosio je nemir i nered.

Stoga se u pismima općeg providura *Angela Ema,*[249]) pisanim iz *»campo di Clissa«* od 18. do 22. srpnja, osjeća zabrinutost zbog *potištenosti što je obuhvatila Cetinjane,* prestrašene od neprijatelja. Emo je tu pod tvrdim Klisom primao obavijesti o gomilanju turske vojske. Od tih obavještajaca spominje se poimenice Todor Matijević iz Milkova[250] i na temelju tih izvještaja on je 19. srpnja bio siguran da će turska sila navaliti na Sinj, kako to javlja u Neretvu i Vrgorac.[251]

Opći providur nastojao je osigurati Sinj oružjem i hranom. Harambaša Filipović je 18. srpnja donio nešto pušaka i municije u Sinj, a 100 pušaka za cetinske krajišnike donio je 21. srpnja harambaša Žanko iz Splita.[252] Te puške kao i one što ih je donio Filipović trebalo je da podijele providur Balbi i guvernadur Lucić banderijama. S hranom je išlo teže. Iako je seksana više puta išla po hranu u Trogir, tuži se Emo, ipak nije ništa stizalo jer hrane nije bilo na prodaji. Stoga je opći providur naredio Splitu i Trogiru da opskrbe Sinj hranom, osobito vinom jer je bilo došlo do prehrambenih poteškoća u samoj varoši Sinju.[253]

Da bi podigao moral Cetinjana i smirio ih, Emo je 18. srpnja naredio sinjskom providuru neka ulijeva samopouzdanje u narodu. Providur Balbi je nato 21. srpnja izdao proglas i dao ga zalijepiti na kuće u Sinju.[254] U tom proglasu, prema instrukciji Ema, Balbi je naredio da serdari i harambaše drže svoje banderije u pripravnosti. Da bi zadržao bezglavo bježanje, on se u proglasu prijeti gubitkom posjeda onima koji pobjegnu, a onima koji se istaknu u obrani grada obećao je posjede onih što u odsudnom času napuste krajinu. Ipak val straha nije time prestao, nego su mnogi nastavili sklanjanjem predmeta i blaga na sigurnija mjesta. Neki su franjevci otišli u Split, a drugi ostali u Sinju s o. P. Vučkovićem. Njemu je opći providur poslao 50 pušaka za potrebe obrane samostana i onih koji se budu s njime borili.[255]

Zbog smirenja duhova u Cetini opći je providur slao pojedine čete da prokrstare krajinom. To mu je nekako sugerirao harambaša Filipović kad je sa Žankom donio Emu pisma providura Balbija. Stoga 18. srpnja Emo je uputio konjicu što je išla u Knin s 500 krajišnika iz Trogira preko Cetine.[256] Nešto kasnije (22. VII) poslao je u brda korpus narodne i plaćeničke milicije da skupljaju izbjeglice, otkrivaju skrovišta žita i smiruju uplašeni narod.[257] Istog su dana četiri čete iz regimente hrvatske konjice Difnika žurno krenule za Sinj, dok je opći providur uputio kolonela harambašu Katunarića s četama iz Splita

---

248) SA, Liber archivalis. 6.
249) HAZ, Spisi gen. prov. A. Ema, II, 311 — 325.
250) HAZ, Spisi gen. prov. A. Ema, II, 314.
251) HAZ, Spisi gen. prov. A. Ema, II, 315 — 316.
252) HAZ, Spisi gen. prov. A. Ema, II, 317.
253) HAZ, Spisi gen. prov. A. Ema, II, 320.
254) Samostanski arhiv u Sumartinu, Teka I, br. 16.
255) HAZ, Spisi gen. prov. A. Ema,, II, 313.
256) HAZ, Spisi gen. prov. A. Ema, II, 313 — 314.
257) HAZ, Spisi gen. prov. A. Ema, II, 321.

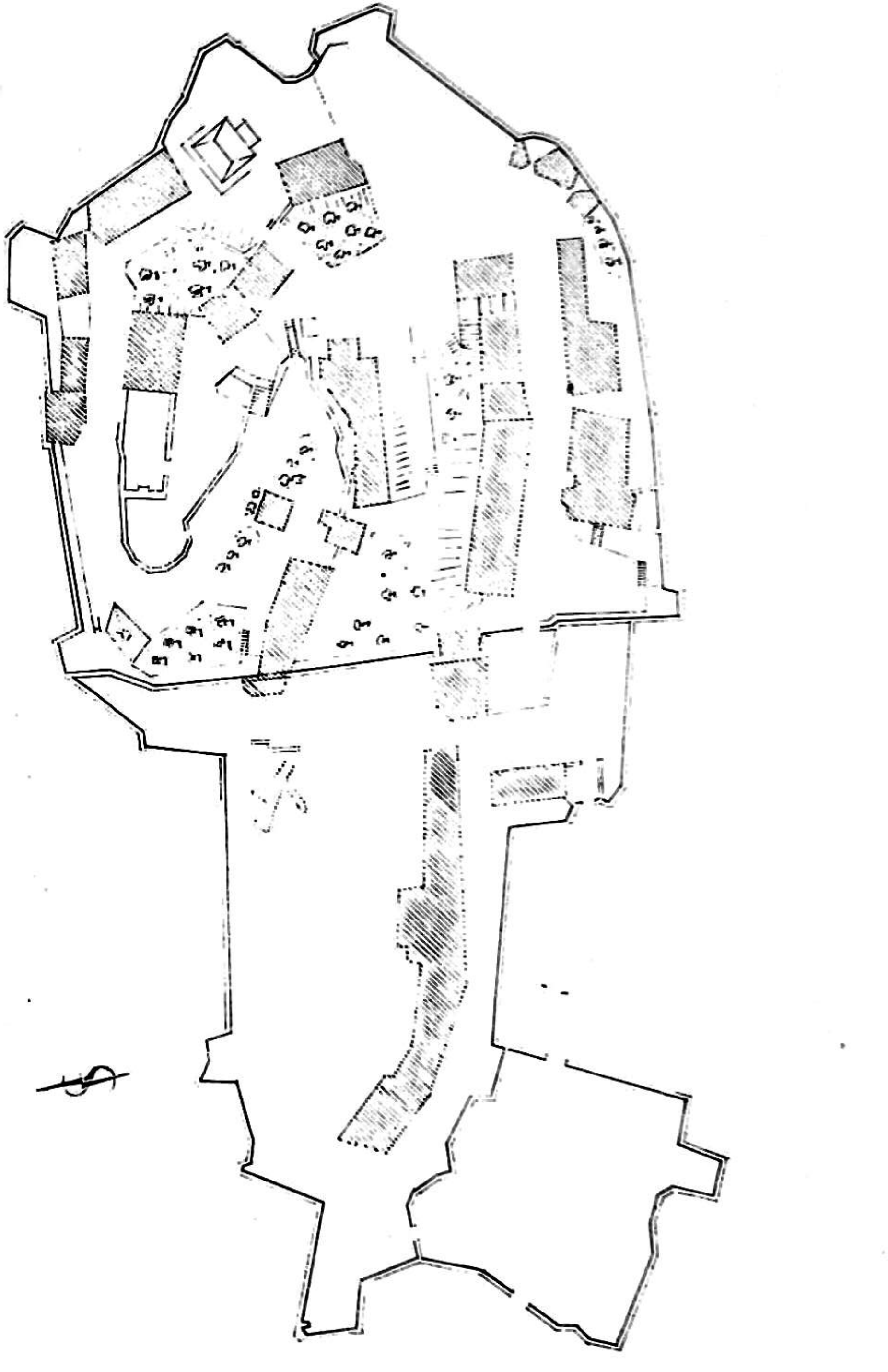

Sinjska tvrđava s novim Korlatom, iz stare mape precrtao tehn. A. Gavrić 1956. g.

i Poljica da s 200 narodnih pješaka i dvije čete hrvatskih dragona pl. Benje i pl. Trankvilina zauzmu rijeke, pregledaju mjesta, skupe žito i sijeno na polju, te kolima ga odvedu na sigurno mjesto u blizini varoši.[258]

Sve je to bilo kasno jer se 23. srpnja velika turska vojska[259] već spuštala niz Prolog i utaborila blizu rijeke Cetine.

Postoji u arhivima sinjskoga i šibenskog samostana veoma iscrpan *dnevnik opsade* napisan od nepoznatoga mletačkog časnika koji ukratko ali vjerno opisuje dramatične trenutke borbe oko sure sinjske tvrđave.[260] Ta je borba bila teška jer se radilo o nejednakim snagama, velike turske vojske i oko 700 junačkih branitelja uz nešto djece, žena i franjevaca koji su se sklonuli u napadnutu tvrđavu.

U tom odlučnom i gotovo beznadnom sukobu mlečanin-franjevac, inače učitelj matematike, *o. Bernardo Gornizai* izvadio je napola prestrašenim braniocima iz škrinje donesene iz samostana *sliku Gospe Sinjske* i postavio je na oltar sv. Barbare u crkvi sv. Mihovila. On, a moguće još više o. P. Vučković, vatrenim riječima i molitvama ulijevali su braniocima vjeru u pobjedu. Ta je vjera svakog dana sve više rasla koliko je opasnost postajala sve veća. Obrana sinjskog grada u očima branitelja postajala je sveta stvar ne samo naroda i Cetine nego i vjere koju je nekrst napadao. To uvjerenje davalo je jakost i samopouzdanje da odbijaju neprijatelja od rasklimanih zidina starog Sinja Aureola mesijanskog poziva spajala se s dubokim uvjerenjem u nebesku pomoć u tim stravičnim danima kad se oko tvrđave širio palež, pljačka i ubijstva.

Neprijatelj je, međutim, u gomilama silazio k Cetini čekajući topništvo. Pojedine su čete pustošile sinjskim poljem, palile kuće, provaljujući sve do Dicma. U tim tužnim danima kad su se crni dimovi popaljenih kuća i žita dizali nad krajinom, najžalosnije je prošlo maleno *selo Otok na Cetini*. Seljaci sa župnikom *o. Stjepanom Vučemilovićem* odbili su 26. srpnja poziv neprijatelja na predaju. Sutradan, doznavši Turci da u selu ima dosta žita, navale na otok opkoljen šibljem. Otočani su se junački branili, ali su Turci preko svojih mrtvaca prešli rijeku i posjekli gotovo sve Otočane.[261])

Jedan dio turske vojske (oko 2.000) zbog hrane, osobito zbog sijena krenuo je prema Klisu, a drugi preko Sutine na Neorić, te su se obje čete sjedinile u Konjskom. Tu su zarobili neke volove što su se spustili s brda na vodu. Pastiri su javili općem providuru i on je poslao iz Klisa nešto vojske pod Križice. Ti vojnici prisilili su Turke da se vrate preko Dračevice. Turci prospavaju na Konjskom i ujutro pokupe sijeno te s ukradenim volovima krenu prema Muću, ali ih na putu dočekuju pastiri i vojska. Turci su bili prisiljeni ostaviti sijeno i volove te preko Neorića pobjeći u Sinjsko polje.[262]

Jednako su i druge čete Turaka (oko 2.000) krenule prema Vrbi da bi dovele sijena. Pustošeći i paleći kretali su se prema Drnišu gdje su bili odbijeni, te pljačkajući preko Petrova i Kosova polja, prijeđu Svilaju. U istom je vremenu

---

[258]) HAZ. Spisi gen. prov. A. Ema, II, 323.
[259]) U pitanju broja turske vojske pisci se razmimoilaze. G. Vinjalić (Compendio, str. 217) neodređeno kaže kako je kolao glas da je neprijateljske vojske bilo 100.000 ljudi. St. Petrov slijedi »Dnevnik opsade« koji tvrdi da je bilo 60.000 neprijatelja. Pisac Memorie per la storia della Dalmazia, II, Zadar 1809, str. 259. je ustvrdio da je neprijatelja bilo 40.00, jednako tvrdi Ivan Katalinić u Storia della Dalmazia, str. 162, pa i drugi povjesničari kao T. Smičiklas, G. Novak, a i G. Praga, n. dj. str. 194.
[260]) »Dnevnik opsade« bio je štampan u Bulletinu VIII, 75 na talijanskom jeziku, a I. Marković ga je preveo na hrvatski jezik u »Sinj i njegovo slavlje«, str. 35.
[261]) I. Marković, n. dj. str. 36.
[262]) G. Vinjalić, Compendio, str. 217.

Opsada Sinja. Kopija stare slike što je izgorjela 1917. g. Kopiju izradio M. Meneghello Dinčić

jedan odred Turaka napao Vrliku, spojivši se s onima koji su prešli preko Svilaje i poslije tri dana opsade zauzmu malenu tvrđavu iznad varoši. Kako je još prije pala Čačvina i malena kula na Gardunu ,Turci su konačno koncentrirali svoje napade na sinjsku tvrđavu.

U tim prednapadima vodili su se pojedinačni junački megdani ispod tvrđave u kojima su se istakle sinjske delije. Među njima su bila *»dva orla krstaša«* Filip Lovrić Dugi i sin mu Grgo, ali su obojica hrabro poginuli.[263]

Poslije svih tih pljačkanja 7. kolovoza počeo je napad na samu tvrđavu. Branitelji su odlučno preko don Ivana Filipović-Grčića odbili turski poziv na predaju. Istog se dana malena straža s Kamička povukla u tvrđavu i Turci su popalili sutradan varoš ispod tvrđave skupa s novosagrađenom crkvom i samostanom.[264] Od 8. do 13. kolovoza turski su topovi udarali nemilosrdno na grad tako da je nutarnji dio tvrđave bio napola srušen, ali novosagrađeni Korlat i šiljati branik dozvoljavali su protuudarce. U toj topovskoj paljbi, kako opisuje G. Vinjalić,[265] Ivan Šimić-Gulić od jednog hica uništio je top koji je tukao glavnu kulu. U jednom atestatu od 25. veljače 1717. g. priznaje opći providur Emo da je Antun Grabovac istaknuti tobdžija, topovskim hicem izbacio glavu od trupa jednom turskom topu.[266])

Kako su zidine bile oštećene i na dosta mjesta ispucane, u praskozorje 14. kolovoza Turci su navalili sa svih strana, osobito prema starom i novom Korlatu. Taj je napad bio silan jer, kako kaže pisac dnevnika, neprijatelj je ubrzo došao do zidina i kukama se uhvatio kamenja novog Korlata. Usprkos trosatnom žestokom napadu posada se održala. Sve se u gradu prihvatilo oružja, a među hrabrim borcima bili su, na čelu s *o. Pavlom i don Ivanom*, pod oružjem i ostali franjevci od kojih je *o. Stjepan Batarelović*, pogođen hicem pao u toj slavnoj obrani.

Poslije neuspjelog općeg juriša, nastala je među turskom vojskom pometnja, te su mnogi počeli bježati, usprkos nastojanja paša da zaustave bezglavo bježanje. Čini se, da su se Arnauti pobunili što su oni sami navaljivali na tvrđavu dok su janjičari ostali u pričuvi.[267] Rakete što su u sve većem broju sijevale s obližnjih brda, najavljujući dolazak velike pomoći, povećavale su zabunu među napadačima koji su poslije neuspjelog juriša izgubili moral. Topništvo je ipak i dalje cijelog dana udaralo, ali smanjenom snagom, što je povećavalo probuđenu snagu branitelja. Uvjereni u nebesku pomoć, oni su rat oko sinjske tvrđave pretvorili u opće veselje i na »dan naše Zaštitnice«, tako se

[263]) Knjiga obitelji Lovrić: 16. I 1718. g. providur Sinja Z. Balbi odao je priznanje Filipu Lovriću i njegovom sinu Grguru, da bi to priznanje poslužilo Nikoli, sinu pok Grgura. I. Marković je prema Kačiću krivo donio da su »Grgo Lovrić i sin mu Pile« poginuli (n. dj. str. 38, bilj. 2) jer je Filip imao sina Grgura i Antuna, te dvije kćerke Luciju i Mandinu.

[264]) G. Vinjalić, Compendio, str. 223. donosi kako je neki Grk izdajica zapalio samostan i crkvu, te ga je stoga paša dao ubiti; I. Katalinić u svojoj povijesti iznosi kako je neki fratar Galuzzi zbog svađe s fratrima pobjegao Turcima, zapalio crkvu i samostan (n. dj. str. 164); kako se nigdje ne spominje nikakav franjevac Galluzi I. Marković se s pravom čudi gdje ga je Katalinić pronašao (n. dj. str. 47).

[265]) G. Vinjalić, Compendio, str. 223; HAZ, Spisi gen. prov. Al. Moceniga, III, 22. Ivan Šimić - Gulić dobio je zbog hrabrosti u obrani Sinja kao i kasnije u zauzimanju Imotskog i Hercegovine mjesečnu plaću od 2 dukata.. U ispravi se kaže da je upravljao dvama topovima i nije njima prestao uznemirivati neprijatelja.

[266]) Knjiga obitelji Grabovac, 7.

[267]) I. Katalinić, n. dj. str. 165.

izražava pisac Dnevnika, nije bilo više neprijatelja oko sure tvrđave išarane crnim mrljama baruta i crvenom bojom prolivene krvi. Kroz noć, između 14. i 15. kolovoza, cijela se turska vojska povukla preko Cetine i Prologa.

Tako je *»Bog počeo* — piše opći providur 16. kolovoza u proglasu za cijelu provinciju »superior e inferior«[268] — *dokazivati svoju svetu zaštitu ovoj provinciji oslobodivši prošle noći, na dan Uzašašća Djevice, veoma važnu tvrđavu Sinj, izmučenu od veoma krvave opsade, ogromne turske vojske«*. On ističe kako se cijelo vrijeme nalazio pod Klisom skupljajući vojsku krajišnika, javljajući se raketama opsjednutima. Providur je hvalio branitelje, osobito njihovu hrabrost u posljednjem i najžešćem neprijateljskom napadu. Njihovom zaslugom tvrđava je ostala neosvojena, puna krvi, mnoštvom mrtvaca, a oko nje brojno pobacano neprijateljsko oružje i skele. *»Dok se* — zaključuje opći providur — *možemo veseliti događaju koji ima u sebi sve oznake za nas važne pobjede, pristoji se zahvaliti Božjoj ruci što je ojačala naše da budu na spas provincije, a ta je zavisila o ishodu tog napada«*.[269]

Iza te velike pobjede A. Emo, kako je istog dana pisao providuru Sinja, čekao je da vidi koji će plod izvući iz probuđene narodne snage.[270] On je ujedno žalio poginule, osobito nadintendanta Marija i o. Stjepana. Istog dana pohvalio je junačko držanje Katunarića, serdara Vučkovića i harambaše Filipovića.[271] Uz te su se sigurno istakli don Ivan Grčić, Antun Grabovac i brojni drugi što ih donose pjesnici tog junačkog boja o. Grabovac i Kačić. To je krvavo krštenje junačke cetinske krajine.

G. Vinjalić[272] donosi veoma interesantna *mišljenja mletačkih stručnjaka o napola srušenoj sinjskoj tvrđavi* u kojima vidimo djelomično uzrok uspješne obrane grada. Naime, poslije obrane Mlečani su raspravljali da li bi bilo potrebno tvrđavu napustiti ili je popraviti. Generali Salemburg i Erelico bili su da se tvrđava poruši, ali ih mletačke vlasti nisu poslušale jer i takva bila je dobra obrana krajišnicima koji su bili »branitelji Dalmacije bez državne plaće, a od koristi desetinom i herbatikom«. Vlast je prihvatila stanovište inžinjera Mosera koji je bio uvjeren da se sinjska tvrđava može održati 40 dana s 800 ljudi posade protiv velike vojske naoružane topovima svake vrsti jer se velika vojska ne može na Sinjskom polju uzdržavati ni 30 dana zbog nedostatka hrane. Ukoliko bi navalila manja vojska, kao ono Atlagića i Berbera, prema njemu, opći providur je može redovnom vojskom i krajišnicima uništiti. On je to argumentirao posljednjom vojnom kad je ogromna vojska konsumirala sve sijeno i žito Sinjskog polja, pa okolice Klisa, Drniša, Knina, Vrlike i Zadvarja, te najposljetku u nedostatku hrane bila prisiljena povući se. To je dokazivanje Mosera bilo veoma uvjerljivo i ono je sačuvalo staru tvrđavu, ali Mlečani su na njene popravke sve manje trošili tako da je pomalo propadala.

[268]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Ema, II, 327.

[269]) Providur je naredio da se održe službe božje uz običajni »Tebe Boga hvalimo« uz salvu topova. U drugom pismu zahvaljuje Bogu što je u kritičnim časovima ostao »čvrst« i nije se prestrašio neprijatelja, no ipak je čvrsto stajao uz tvrdi Klis, HAZ, Spisi gen. prov. A. Ema, II, 331 — 333.

[270]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Ema, II, 331 — 333.

[271]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Ema, II, 338 — 339.

[272]) G. Vinjalić, Compendio, str. 224.

Uskoro poslije neuspjele opsade i odlaska neprijatelja krajišnici su osvojili Čačvinu,[273] a već 17. kolovoza Turci su napustili Vrliku koju su odmah Mlečani zauzeli.[274] Tako je ponovo cijeli kraj uz Cetinu bio u rukama Mlečana.

Posljedice tog strašnog napada bile su ogromne. Kako su Turci pokupili sve sijeno i žito, nastala je u zagorskom dijelu Dalmacije glad[275]) i narod je odlazio daleko u Slavoniju da bi došao do žita. Pojedinci su se pomogli nabavljajući iz Primorja ribu i povrće, dok je vlast dovela nešto žita iz Italije i dijelila ga narodu.

Oslobađanjem Sinja nije minula opasnost od Turaka. Stoga je Emo 28. travnja 1716. g. odredio da dvije čete pješaka neprestano budu po selima.[276] Organizaciju je prepustio *Antunu Grabovcu* koji je morao kroz mjesec svibanj izabrati pedeset ljudi te ih prikazati providuru Sinja pred kojim su se morali zakleti da će ostati na toj dužnosti, a plaćat će ih država. Time je obnovljena služba pandura na obranu sela u Cetini. Te su kompanije, kojima su upravljali Grabovac i Strmić, držale straže na Prologu, Visokoj (s. Salvador), Trilju i Parnilanci.[277]

Uređenje takvih *malenih četa* bilo je nužno jer Venecija, zauzeta obranom svojih posjeda u Moreji i oko Krfa, nije mogla posvećivati veliku pažnju obrani Dalmacije.[278] Stoga su opći providuri bili prisiljeni oslanjati se na domaću vojsku krajišnika. Što više na traženje Senata Emo je poslao 2.000 junačkih krajišnika na Krf, gdje se pripremala velika turska opsada. Među njima se istakao kao kapelan o. Bernardin Pavlović među ilirskim četama.[279] Čak i o. P. Vučković ponovo je u to vrijeme bio u službi jer je vršio izvide kretanja carske i turske vojske čak do Beograda,[280] a sudjelovao je i u borbama oko Bara i Ulcinja.[281]

To je slanje krajišnika na daleki Krf bilo nekako u vrijeme (1716), kad je bosanski paša Jusuf okupljao u Travniku veliku vojsku od kojih se 5.000 ljudi spustilo 9. srpnja niz Prolog u Cetinu. Kako je narod, piše u jednom pismu iz Splita upućenom Frani Markoviću,[282] tri dana prije bio obavješten o njiho-

273) Isti, str. 226.
274) HAZ, spisi gen. prov. A. Ema, II, 309 — 310.
275) G. Vinjalić, Compendio, str. 225. donosi kako je beškot koštao od 24 do 30 šoldi libru.
276) Knjiga obitelji Grabovac, 8.
277) HAZ, Spisi gen. prov. A. Ema, II, 374, isprava iz 9. I 1716. g.
278) S. Ljubić, Ogledalo, II, str. 241.
279) SA, Benemerenze dei Frati, str. 24, ima ova priznanja dana o. B. Pavloviću:
1. 1716. 31. VII, Čitluk, originalna potvrda Petra Badoera, providura Čitluka da je o. B. Pavlović kao župnik sv. Marka (vojnički kapelan) u tvrđavi Čitluka išao daleko od tvrđave i doveo 52 obitelji s 264 osobe.
2. 1716. 4. XI, Krf, ovjerovljeni prijepis u kojem Ivan Matias iz Solemburga, feltmaršal hvali o. B. Pavlovića za hrabrost što ju je pokazao u opsadi Krfa gdje je vršio požrtvovno svoju službu uz opasnost života i to osobito u krvavom sukobu na brdu Abramo i sv. Spas, te se isticao iznad svih ilirskih i njemačkih kapelana.
3. 1717. 23. VIII, Krf, originalna isprava zapovjednika državne galije Barbariga Balbija koji izjavljuje da se o. B. Pavlović ukrcao na ladu 11. V 1717. g. za plaćenike i istakao se u njezi bolesnika kao i poučavanju vojnika u kršćanskim dogmama.
4. 1719. 30. III, Krf, ovjerovljeni prijepis u kojem Augustin Lacco, nadbiskup Krfa hvali život i rad o. B. Pavlovića kroz 4 godine što je služio kao kapelan u mornarici i osobito njegovu hrabrost u vrijeme opsade Krfa u ilirskoj regimenti, a pogotovu u najžešćem sukobu 1716. g. u kanalu Krfa.
280) SA, Benemerenze dei Frati, str. 33, original isprava Alvisa Moceniga iz 8. XII 1719. g.; u njoj se kaže »... passato in Servia ad osservare sotto Belgrado gl' andamenti dell, esercito cesareo ed ottomano coll'esborso di gravissimi patimenti e col pericolo della vita, esposta agl' insulti de forastieri et all'insidie de nemici, ci portò nella più ampia e puntual maniera lumi ignoti di notitie assai conferenti ai vantaggi dello stato et alla buona condotta dei nuovi progressi in queste Provintie«.
281) SA, Spisi, fasc. I.
282) SA, Spisi, fasc. I.

vom napadu, blago i nejačad bila su na vrijeme sklonjena. Neprijatelj je samo pokupio oko 60 ovaca, 8 goveda i 3 konja što su bila ostala na polju. Razbijeni od krajišnika vratili su se brzo u Livno.

Da bi protuudarima zadržao tursku silu, a nemajući mnogo redovne vojske, Emo je organizirao krajišnike. Tako su u kolovozu serdari Nakić i Vučković sa svojim ljudima dugo raspravljali o tim napadima, a 9. kolovoza došlo je do sastanka u Vrbi kod Mućа[283] da bi se odredilo kako će se ratovati protiv neprijatelja. Ti su napadi vršeni da bi se uznemirivala turska pogranična polja i dobila potrebna hrana, dok su jače akcije bile u Neretvi i dubrovačkom zaleđu.

Kad je Alvise Mocenigo postao općim providurom, vojničke su akcije nešto oživjele. On je znao privući k sebi narodne glavare i iskoristiti njihovu snagu.

Tako je, kao protuodgovor na tursko pustošenje Potravlja i Maljkova u svibnju 1717. g., poslao u lipnju kolonela dragona Maasa s konjicom i krajišnicima *u Livanjsko polje*.[284]) Na gruvanje topova iz Livna dođu Turci iz Glamoča, Kupresa i Hercegovine, ali zbog brojne mletačke konjice ne navale. Opustošivši polje Maas naredi povlačenje. Turci su ih slijedili. Krajišnici su željeli bitku, ali im nije dozvoljena. Ipak Turci sami napadnu stražne čete i krajišnici ih, vođeni od junačkog Grgura Nakića i kolonela Sinja Frane Jura potuku. Uz spomenute bili su kolonelo Duchers s plaćeničkom konjicom i hrvatski vojnici s Ivanom Radnićem koji su čuvali zalaznicu. Tada se istakao kapetan pandura Antun Grabovac koji je otkinuo jednom neprijatelju glavu, te je, odlikovan zlatnom medaljom, prešao u državnu službu — u topništvo.[285])

I u Mocenigovoj ekspediciji prema *Imotskom* učestvovali su brojni Cetijani. Dobivši dobre glasove o raspoloženju naroda pod Turcima, Mocenigo je skupio u srpnju krajišnike pod Triljem i krenuo prema imotskoj krajini.[286] U samoj vojsci općeg providura nalazili su se i cetinski krajišnici, dok je kolonel Ferri iz Sinja s kapetanom Tomom Žankom[287] osiguravao na Prologu napad od eventualnih turskih protuudara iz Livna i Glamoča. U opsjedanju imotske tvrđave i njenom osvajanju pokazali su Cetinjani svoje junaštvo. Ante Vrdoljak popeo se prvi na zid bedema i istakao zastavu sv. Marka, te je za to dobio 2 dukata mjesečno plaće.[288] Uz njega se istakao kapetan Antun Grabovac, upravljajući topništvom i udarajući tvrđavu s nekog brežuljka i nanio neprijatelju velike štete te je stoga postavljen kaštelanom Čačvine.[289] Jednako je i Mate Lovrić u krvavoj borbi prvi prešao zid uz ogromne opasnosti.[290]

Tako su Cetinjani, vođeni od svojih serdara Stjepanom Vučkovićem i harambašama, a bodreni riječima i primjerom šesnaestorice frajevaca[291] opštenili svoje ime ispod imotske tvrđave.

283) HAZ, Spisi gen. prov. A. Ema, II, 361.
284) G. Vinjalić, Compendio, str. 228.
285) Knjiga obitelji Grabovac, 10.
286) S. Ljubić, Ogledalo, II, str. 242; A. Ujević, Imotska krajina, Split 1954, str. 89 — 90.
287) HAZ, Spisi gen. prov. Al. Moceniga, III, 380 — 381, isprava iz 5. XII 1720. g. kojom Mocenigo potvrđuje priznanje sinjskog providura Pavla Foscola.
288) HAZ, Spisi gen. prov. Al. Moceniga, III, 22, isprava iz 14. VIII 1717. g.
289) Knjiga obitelji Grabovac, 9.
290) Knjiga obitelji Lovrić.
291) SA, Benemerenze dei Frati, 33, originalna isprava s pečatom Al. Moceniga iz 8. XII 1719. g. u kojoj hvali franjevce koji su bili »nebeski taoci sreće i pobjede u zauzimanju Imotskog i kršćanske su čete oživjele njihovim propovjedima i primjerom ...«

Da bi nagradio neke hrabre Sinjane, Al. Mocenigo je 1718. g. dao oko 150 kanapa zemlje sa zidinama u Prološcu što su pripale Omeru Kurbašiću, Omeru Čaučeviću i spahiji Sadiću, a ujedno i mlin na četiri kola na Vrlici, te »cason di molino« u Prološcu uz običajne uvjete.[292]

Ipak ta investitura ubrzo je zamijenjena jer je bila veoma nezgodna obiteljima koje su došle na to područje. Stoga je Al. Mocenigo 1720. g. izmijenio svoju odluku i dao Sinjanima druge zemlje.[293]

Rat je ubrzo završio Požarevačkim mirom 21. srpnja 1718. g. kojim je Venecija morala Turcima ustupiti Moreju i dubrovačko zaleđe, ali je u Dalmaciji dobila Imotski i prirodnu granicu prema Bosni (acquisto novissimo).

Time je završila *epopeja sinjskih junaka* o kojima pjeva starac Milovan, a kao trajna uspomena ostala je *viteška i junačka igra Alka*, uspomena na veličanstvenu pobjedu što je dala pečat staroj i oronuloj tvrđavi iznad zelene doline o kojoj Kačić pjeva:

»Sinju grade, zlatni buzdovane,
od starine junački mejdane,
u Cetini gnijezdo sokolovo,
koga gleda oko principovo!«

ŽIVOT POD VENECIJOM

1. — Mirom u Požarevcu (1718) teritorij se Sinja i Cetine proširio i dobio svoje *prirodne granice* prema Bosni: vrhunce Dinare — Prologa. Granica prema tek osvojenoj Imotskoj krajini bila je utvrđena 1721. g. Alvise Mocenigo je odredio[294]) da se granica Cetinske krajine proteže rijekom Cetinom do ispod Novih Sela koja su pripadala Zadvarju. Od tog sela granica je išla prema sjeveru i zaokretala prema Dobranjima s južne strane, a završavala uz Aržano na bosanskoj granici. Od Cetine, u protivnom pravcu, granica je išla ispod sela Biska i Dicma, pa preko Osoja na Prugovo, Gizdavac i Muć, a zatim se penjala Svilajom, obuhvativši sela Zelovo, Potravlje i Maljkovo. Tu je negdje prelazila Cetinu. Dosta kasnije (1733), uslijed pograničnih pastirskih svada uredila se granica između sela Maljkova i Otišića.[295]) Uz prisustvo vrličkog serdara Radnića i cetinskog Vučkovića zaključeno je da granica ide od Cetine Krivom Dragom na Svilaju tako da dolina svilajskog vrha Bukovi vrh ostaje Maljkovu, a dvije milje pašnjaka što se zovu Podi Otišiću. Od Krive Drage granica se preko Cetine uz Laktac penjala prema Vrdovu te vrhovima Prologa do Aržana.

---

[292]) HAZ, Spisi gen. prov. Al. Moceniga, III, 84, isprava iz 8. I 1718. g. To su bili ovi Sinjani: Andrija Grabovac koji je dobio 30 kanapa; Ivan Jezusović 16 kanapa; Petar Biloljević 20 kanapa; Frano Žanko 30 kanapa; Ivan Franušević 26 kanapa; Jure Katić, sin glasovitog Antuna 34 kanapa; svaki je dobio prema broju članova po dva kanapa na glavu uz desetinu, a za mlin su morali plaćati godišnji kanon; isto je potvrdio Mocenigo ispravom iz 13. IX 1718. g., Knjiga obitelji Grabovac, 13.

[293]) Knjiga obitelji Grabovac, 15, isprava iz 2. X 1720. g.; Mocenigo je dao mjesto zemalja u Prološcu 8 kanapa na Tijarnici na mjestu zvanom Zaer, 2 kanapa u Popovu Docu, 3 kanapa u Vrpolju, 3 kanapa u Podgrađu, u Veliću 8 kanapa, zatim 7 kanapa livade u Duboki i mlin na 5 kola u Grabu što je pripadao Rustem spahiji iz Skoplja.

[294]) HAZ, Spisi gen. prov. Al. Moceniga, III, 432 — 434.

[295]) HAZ, Spisi gen. prov. Z. Grimani, I, 72.

Unutar tih granica živjela su *sela uređena po krajišku*, dijeleći se na *banderije* kojih je bilo 31.[296]) Na čelu svih banderija nalazio se kapetan ili kolonelo Krajine,[297]) a uz njega alajčauž ili ađutant. On je imao dosta široku vlast, ali zapravo samo običnu fiskalnu kontrolu. Službu kapetana Krajine uglavnom su vršili članovi obitelji Surić.[298]) Junaštvom svojih članova i vjernom službom ta je seoska obitelj iz Glavica postala ugledna obitelj Sinja.

Prostrana Krajina bila je 1722. g. podijeljena na dva dijela.[299]) S ovu stranu Cetine prostirala se *serdarija obitelji Vučković, a sela uz Prolog*, tj. s onu stranu Cetine pripadala su *serdariji Grabovac*.[300]) Te su dvije obitelji držale čast serdara sve do pada Mletačke republike.

S vremenom je dolazilo do *nereda* unutar serdarija jer su stanovnici s ove strane Cetine, smatrajući se starijim mletačkim podložnicima, zauzimali pašnjake s onu stranu Cetine. Ti nemiri nisu samo bili među narodom, nego i među serdarima, te opći providur A. Renier 1. svibnja 1766. g. odredio da 24 banderije »di vecchio acquisto« pripadaju serdariji Vučković, a sedam serdariji Grabovac.[301])

Unutar Krajine *čete pandura* i dalje su čuvale red i mir po selima. Kad je Antun Grabovac prešao u vojničku službu, vodstvo pandura preuzeo je Toma Žanko i ona je ostala privilegij te zaslužne obitelji.[302]) Služba se pandura pokazala veoma uspješnom jer u Cetini, prema priznanju općeg providura Balbija, nije bilo toliko proširenih nereda i razbojstava kao inače u Dalmaciji. Stoga su opći providuri i inkvizitori (1749. g.) preporučili uvođenje sličnih četa i na drugim područjima Dalmacije. Teret uzdržavanja pandura padao je na narod i svaka je obitelj morala plaćati godišnje 3 lire. Iako to ne izgleda mnogo, ipak opći providur G. M. Balbi 11. prosinca 1751. g. priznaje da je taj teret bio težak. Stoga je on odredio[303]) da svaki harambaša izabere 40 vrijednih ljudi iz svoje banderije koji će se izmjenjivati u vršenju službe. Providur posebno pripominje kako će ti panduri paziti na Bilibrig i karavane što kreću prema Splitu. Time je prebacio kontrolu karavana i putova dijelom i na pandure, a svu krivicu za nerede on baca na glavare i sam narod.

---

[296]) HAZ, Katastri, br. 68. »Catastici Alberghetti del territorio di Sign degli anni 1725, 1726 — 1729«. Banderije sinjske krajine su bile: banderija harambaše Ivana Filipovića, Jadrijevića, Žanke, serdara Vučkovića koja je obuhvaćala i Maljkovo, Zasiok je bio banderija Frane Bekala, u Potravlju Antuna Prološčića, u Satriću Martina Buljana, u Hrvacima Grgura Cvitkovića, na Prugovu, Bročancu i Muću Ivana Solića, na Gizdavcu, Dobregu i Zelovu Jure Jelovića, na Biteliću Mate Ćurkovića, u Turjacima Jure Dotura, u Udovičiću Mate Omrčena, na Dicmu Bože Maretića i Ilije Bilandžića, na Bisku, Mediću, Strizirepu, Aptovcu, Pazanuši i Adze (?) Marko Susić reč. Akrap, na Gardunu i Caporicama Marko Stasić, u Košutima Grgur Odrljin.

[297]) Colonello = pukovnik u pravom prijevodu. On je bio na čelu krajine, a pod njim su bili »serdari« koji bi odgovarali podpukovniku (tenente colonello). Glavari su nosili titulu »harambaša« a uz njih su bili alfieri — zastavnici. Harambaše su vojni i politički glavari sela; up. G. Novak, Dalmacija god. 1775/6, n. dj. str. 59, bilj. 80.

[298]) 1728. g. kapetan Krajine bio je Franko Surić; od 1737 — 1749. g. bio je kapetan Frano Crnica; poslije njegove smrti preuzimaju službu kolonela Krajine obitelj Surić.

[299]) Knjiga obitelji Grabovac, 1 — 2.

[300]) Antun Grabovac bio je serdar do 1734. g. kad se odrekao i na njegovo mjesto došao je sin mu Antun, HAZ, Spisi gen. prov. Z. Grimani, I, 114.

[301]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Reniera, I, 31; Vučkoviću su pripale banderije: Tomaševića, Žanke, Filipovića, Milanovića, Bogdanovića, Jadrijevića, Milasinovića, Đipala, Cvitkovića, Buljana, Prološčića, Žuljevića, Odrljina, Jurčevića, Dotura, Akrapa, Bilandžića, Maretića, Vejića, Jelovića, Solića, Jukića i Katića; Grabovcu su pak pripadali: banderije Bekala, Jurkovića, Eleka, Omrčena, Gusića, Sipića, Sliškovića.

[302]) Poslije Tomine smrti 1740. g. postao je harambaša pandura njegov sin Stjepan.

[303]) HAZ, Spisi gen. prov. G. M. Balbija, II, 19 — 20.

Takav način formiranja pandura pokazao se ubrzo nezgodan jer su, kako izvještava kolonelo Surić,[304]) u pandure stizali neodgovorni pojedinci tako da su učestali neredi i razbojstva, osobito kod karavana. Stoga je opći providur 22. listopada 1752. g. preporučio da se ponovno stvori stalni korpus pandura, a da zapovjedništvo preuzme kolonelo Surić. Panduri nisu se smjeli miješati u trgovačke karavane, naglašava se u zapovijedi, jer, prema uredbi općeg providura Contarinija od 15. svibnja 1732. g., njih je nadgledalo konjaništvo providura. Po svoj prilici, kao i u Imotskom,[305]) određena postavljeno na određena mjesta. Po svoj prilici, kao i u Imotskom,[305]) određena je i u Cetini državna plaća časnicima pandura.

Time je Krajina ponovno utvrdila svoje vojno uređenje besplatnom vojskom pod vodstvom serdara i harambaša koji su uz istaknute ljude dobivali redovno novčanu plaću, a i bolje zemlje.[306]) Uz harambaše bili su njihovi pomoćnici alfieri i čauši koji su za svoju službu dobivali nešto zemlje.[307])

Vjerna služba krajišnika omogućila je Veneciji ne samo obranu granice nego i kontrolu turskih pograničnih pokrajina. Slično kao i prije 1715. g. pojedinci su vršili *službu obavještajaca,* dobivajući za to priznanja, a i posjede. Poznato nam je djelovanje *Mate Lovrića,* okretnog trgovca. On je pod vidom trgovine vršio i izviđanja te time uzdizao sebi ugled kod vlasti.

Providur Sinja Andrija Pasqualigo[308]) potvrdio je 22. rujna 1724. g. kako je Mate, kao ađutant Krajine, uvijek na prvu zapovijed noću i danju odlazio o svom trošku u neprijateljsku zemlju, ispitujući kretanje vojske. Mate je 1725. g., po naredbi općeg providura N. Erizza, otišao sve do Travnika i Kosova, te donio iscrpne podatke.[309]) Kada je 1726. g. po istom poslu bio u Duvnu, prepoznat od Turaka jedva se spasio i pobjegao, ali je izgubio konja.[310]) Isti je Mate 1732. g. na zahtjev providura zdravstva Šimuna Contarinija ispitivao u dva navrata s još jednim drugom skupljanje turske vojske i zdravstveno stanje turske krajine. U tu svrhu obašao je Livno, Glamoč, Skoplje, Travnik, Sarajevo, Kreševo, Fojnicu i Bihać, te donio dobre podatke »bez državnog troška, a opasnošću svojeg života«.[311]) Za to mu je dužd A. Pisani 1737. g. odredio mjesečnu plaću od 5 dukata. Kad je, uslijed napada austrijskog cara Karla na Tursku (1737. g.), ponovno došlo do opasnosti rata, dalmatinski su providuri kao mjeru opreznosti povećali obavještajnu službu prema granici. U istoj

[304]) HAZ, Spisi gen. prov. G. M. Balbija, II, 122.

[305]) HAZ, Spisi gen. prov. Al. Foscari, I, 8; plaće za imotsku kompaniju pandura odredile su se 1. siječnja 1778. g. i iznosile su: harambaša je imao mjesečno 31 liru i 30 beškota, alfier 21:16 lira i 30 baškota, svaki sergent (bilo ih je dva) 18:12 lira i 30 beškota, svaki pandur (bilo ih je 46) 15:10 lira i 30 beškota; njima su se dodavali 4 hrvatska plaćenika (crouatti) a plaćalo ih je po 28 lira mjesečno.

[306]) Tako je Pavao Bogdanović dobio odlukom A. Ema od 19. IV 1716. g. mjesečnu plaću od 20 lira, a Al. Mocenigo mu je povisio 7. I 1718. g. na 31 liru (HAZ, Spisi gen. prov. Al. Moceniga, III, 80); Antun Grabovac je dobivao 5 dukata dekretom iz 20. IX 1715. g. (Knjiga obitelji Grabovac, 6), a dužd C. Ruzzini 3. X 1733. g. povisio mu je plaću na 10 dukata (HAZ, Spisi gen. prov. Z. Grimani, I, 103); nećaci Ivana Grčić - Filipovića dobivali su svaki po 5 dukata mjesečno odlukom dužda I. Corneliusa što je potvrdio Al. Mocenigo (HAZ, Spisi gen. prov. Al. Moceniga, III, 21 — 22); dosta kasnije se uređuje plaća kapetanu Frani Suriću koji je odlukom dužda C. Ruzzini 8. XI 1733. g. dobio 5 dukata mjesečno plaće (HAZ, Spisi gen. prov. Z. Grimani, I, 102 — 103) Ivan Šimić - Gulić dobio je 2 dukata mjesečno jer se istakao u opsadi Sinja, Imotskog i u Hercegovini (HAZ, Spisi gen. prov. Al. Moceniga, III, 22).

[307]) Čauši su dobivali 2 kanapa zemlje za svoju službu. Harambaši Filipoviću bio je alfier Mate Grabovac i Grgur Baković, Jadrijeviću Antun Jurić, Mati Žanku bio je Antun Vrdoljak alfier, a čauš Jerko Dragašević, Stjepanu Vučkoviću bio je alfier Mate Vučković.

[308]) Knjiga obitelji Lovrić, 5.

[309]) Isti, 6, isprava iz 11. I 1726. g.

[310]) Isti, 7. isprava Z. Barozzi providura Sinja iz 12. VII 1726. g.

[311]) Isti, 11, isprava iz 2. XI 1732. g.

službi bili su i drugi Sinjani kao i kapetan Krajine *Antun Surić* za kojega se 22. prosinca 1752. g., kad je bio imenovan kolonelom Krajine,[312]) naglašuje da je više puta išao u neprijateljsku zemlju promatrati kretanje turske vojske. U sličnom poslu je bio i Ivan Budimir. On je u dva navrata nosio bosanskom paši pismo u Travnik.[313])

Venecija se s vremenom *sve više ingerirala u krajiško uređenje,* želeći stvoriti vojsku krajišnika, sposobnu ne samo za obranu granice nego i za veće akcije.

Stoga je vlast nastojala *unificirati način vježbanja krajišnika,* i to prema uputi općeg providura P. Vendramina 10. rujna 1729. g. Vježbanjem je upravljao kolonelo pojedine Krajine. Tako je u Cetini od 1737. g. vježbao krajišnike tadanji kolonelo Frano Crnica sve do svoje smrti (oko 1749. g.). Kad je na njegovo mjesto, poslije tri godine što ta služba nije bila uspostavljena, došao zaslužni Antun Surić, njegova se kompetencija sužila na upravljanje pandurima, dok je za vježbanje krajišnika opći providur G. M. Balbi odredio serg. mag. Antuna Episcopula iz Kandije, dobrog vojnika i iskusnog časnika koji je, posebno se naglašava u ispravi, dobro znao hrvatski jezik.[314]) On je morao osobito izvježbati krajišnike skupnom ratovanju s drugim Krajinama.

Zahvaljujući takvim i sličnim pothvatima, Venecija je mogla skupiti prilično uređenu vojsku krajišnika kad je došlo oko 1786. g. do opasnosti novog rata. Zbog rata Austrije i Rusije protiv Turske situacija u Dalmaciji, osobito oko Crne Gore bila je mutna, te se Venecija pripremala za svaku eventualnost. Skadarski paša počeo je napadati mletački posjed i stoga su poduzete mjere opreznosti. Opći providur Frano Falijer proglasom[315]) od 3. veljače 1786. g. upozorio je na opasnost od rata i odredio da se u Dalmaciji mora skupiti 2.802 krajišnika te od njih stvoriti 30 kompanija: 24 kompanije po 65 vojnika, a 6 kompanija po 46 vojnika bez časnika. Oni su se morali pojačati Prekomorskim četama s 966 vojnika. Krajišnici su se morali skupiti prema snazi sela, isključujući glavare i jedince obitelji. Moraju se izabrati kapetani i alfieri pojedinih kompanija, ali ti moraju imati kakav vojnički čin ili u nedostatku toga kakav drugi plemeniti titul. Svaka je kompanija morala imati sergenta i tri niža časnika (caporali), i to od plaćenika s ađutantom drugim sergentom u kompaniji teritorija Makarske. Uspoređujući ljudsku snagu Krajina, Sinj je bio na petom mjestu[316]) iza Zadra, Trogira, Šibenika i Knina. U ožujku 1786. g.

[312]) HAZ, Spisi gen. prov. G. M. Balbija, II, 31.

[313]) Isti, 44, isprava iz 8. VI 1752. g.

[314]) Isti, 70 — 71. i 121. Antunov otac Jeronim bio je kirurg sinjske tvrđave, a Antun je služio u vojsci, te se istakao vodeći čete Prekomorskih plaćenika u napada u Sinj 1715. g., a zatim je čuvao Solin, a više mjeseci bio je provizorno seg. mag. tvrđave Opuzen na Neretvi (Opus).

[315]) HAZ, Spisi gen. prov. F. Fallera, I, 126, proglas je izdan u Kotoru 2. II 1786. g.

[316]) Dalmacija je morala stvoriti krajiške čete prema ovoj tablici:

Krajine	PLAN		DISPOZICIJA			
	1	2	3	4	5	6
Zadar, otoci i Novigrad	699	9	309	3	390	6
Šibenik i Skradin	372	3	124	1	248	2
Trogir	400	4	100	1	300	3
Split	90	1	90	1	—	—
Makarska	140	1	—	—	140	1
Knin	530	5	318	3	212	2
Sinj	246	2	120	1	120	1
Imotski	160	2	—	—	160	2
Omiš	81	1	—	—	81	1
Vrgorac i Neretva	90	2	—	—	90	2
U sve:	2802	30	1061	10	1741	20

bio je imenovan kapetan Andrija Lovrić kapetanom Krajine uz plaću od 300 lira[317]) mjesečno te je s četom morao biti uvijek u pripravnosti za pokret prema zapovijedi. Te nam činjenice govore kako su krajišnici i u Dalmaciji, kao i u Hrvatskoj, bili osposobljeni za akcije izvan granica svojih Krajina.

2. — Okolo varoši Sinja bila su nanizana brojna *sela u rastrkanom tipu naselja.* Seljaci su živjeli u jednostavnim kućama, a oko njih bile su štale, dok su imućniji imali i žitnice. Kamene kuće od domaćeg kamena (muljike), redovno pokrivene ševarom s ognjištem (kominom) bile su proste, često neugodne s jednim prostorom u kojemu se blagovalo i spavalo. Jedino se kod bogatijih seljaka mogla naći soba u bijelo okrečena za goste. Ivan Lovrić[318] koji dobro opisuje način života ondašnjeg seljaka kaže da je kuća za stanovanje bila odijeljena od »pojate« — štale za blago, iako su barem kasnije u sinjskoj okolici prevladavale kuće s dvije prostorije, tako da je ispod sobe bila štala za blago.

Venecija je uspješnim ratom dobila u Cetini *nova područja* te ih dijelila stanovništvu. Odmah nakon uspješne obrane Sinja (1715) mletačke su vlasti nastojale oko obrađivanja novih zemljišta, to više što je bila nastupila glad. Krajišnici, zaneseni ratnim zanosom, zapuštali su polja jer im je plijen često donosio više od malene zemlje. Stoga je na proljeće 1716. g. ostalo dosta neobrađenih oranica, i to je išlo na štetu državne blagajne, te je u svibnju opći providur A. Emo naredio da se moraju sva polja zasijati, a oni koji to kroz godinu dana ne učine, izgubit će posjede.[319]) Sinjanima naklonjen Al. Mocenigo, gledajući interes državnog fiska, odobrio je 6. listopada 1718. g. serdaru Vučkoviću i harambašama Prološćiću, Buljanu, Cvitkoviću, Filipoviću, Žaniki, Bogdanoviću, Tomaševiću, Jadrijeviću sve one zemlje preko Cetine što su ih oni ili njihovi ljudi obrađivali prije Malog rata uz redovno plaćanje desetine.[320]

U *davanju zemalja* Venecija se rukovodila istim principima kao i prije 1715. g. Takvo se davanje posjeda još bolje utvrdilo prigodom ponovnog mjerenja zemalja u vrijeme općeg providura P. Vendramina. Kako je nadošlo dosta novog naroda, nastale su mnoge izmjene zemljišta zauzimanjem samih zemalja, kupovinom, zamjenama, darivanjima, te je dolazilo do čestih razmirica. Stoga je opći providur[321] 30. prosinca 1728. g. odredio da mjernik Alberghetti izmjeri

---

Broj 1 = ukupni broj vojnika,
Broj 2 = broj kompanija koje će se stvoriti,
Broj 3 = broj Krajina što će ostati u Dalmaciji,
Broj 4 = broj kompanija što će ostati u Dalmaciji,
Broj 5 = Krajine koje će biti na državnu dispoziciju, broj njihovih vojnika,
Broj 6 = broj kompanija koje će se od toga stvoriti.

Kompanija je bilo 24 po 65 vojnika	= 1560
Kompanija 6 po 46 vojnika	= 270
	1836
Prekomorskih vojnika.	966
Usve:	2802

Plaće su bile slijedeće:
Kapetan: 300,0 lira
Alfier: 150,0 lira
Sergente: 60,8 lira
Caporali: 45,6 lira
Fanti: 29,9 lira
Osim toga svi su dobivali mjesečno 42 libre beškota.

317) HAZ, Spisi gen. prov. F. Faliera, I, 127.

318) I. Lovrić, Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice, JAZU, Zagreb 1958, 71. i sl.

319) HAZ, Spisi gen. prov. A. Ema, II, 97-99.

320) HAZ, Spisi gen. prov. Al. Moceniga, III, 145.

321) HAZ, Spisi gen. prov. P. Vendramina, I, 156-157.

zemlje u Cetini. Prema toj instrukciji *svaka je obitelj morala dobiti dva kampa po glavi, osim harambaša i alfiera kojima su se ostavile one zemlje što su ih posjedovali.* Ujedno se naglašava da se onome tko užima milost providurove kancelarije mogu ostaviti sve zemlje koje posjeduje. Ukoliko netko nije imao dovoljno zemlje prema gornjem mjerilu, trebalo mu je nadodadati, i to u blizini njegove banderije. Kad se zadovolji cijeli narod, određuje opći providur, neka mu se javi koliko je zemlje ostalo na državnoj dispoziciji.

Iz toga se vidi da je Venecija *osiguravala minimum,* dosta maleni, seljaku, ali i bogaćenje njoj odanih pojedinaca. Tako je državna vlast omogućavala klasnu diferencijaciju.

Prema katastarskom elaboratu[322] bilo je 1726. g. mnogo više naroda oko Sinja nego prije Malog rata. Dok je 1709. g. u sedam banderija iz sinjske bliže okolice bilo 1516 stanovnika, godine 1726. samo u četiri banderije (popisi drugih nisu sačuvani) bilo je 1398 duša.[323] Iz toga se popisa vidi da je pomalo dolazilo i do izmjene u strukturi domaćinstva. U popisu iz 1709. g. prevladavale su porodične zadruge, dok 1725—1729. g. uglavnom obiteljske zajednice. Zemlje su podijeljene prema uputi općeg providura te su harambaše, alfieri i čauši dobivali više zemlje od drugih seljaka. Posebno se spominje da čauši dobivaju za svoju službu 2 kampa zemlje. Članovi banderije Vučković su najslabije prošli jer ih je relativno dosta nedovoljnom površinom zemljišta. U tom su popisu i banderije bolje označene: Filipovića se nazivlje banderija sela Ćurlina, a obuhvaćala je stanovništvo Ćurlina i Suhača, a Vučkovića selo Otno, lokalitet oko Vučkovića i Tomaševića kuća koji se danas izgubio.[324]

---

322) HAZ, Katastri, br. 68, »Catastici Alberghetti del territorio di Sign degli anni 1726, 1726-1729«.

323) God. 1766. prema crkvenom izvještaju u Sinju i okolici s Lučanima i Hrvacama bilo je 2766 duša; SA, Spisi fasc. I.

324) Prema banderijama bilo je stanovništvo ovako podijeljeno (u zagradama donosimo broj članova obitelji i broj kanapa):

Banderija Ivana Filipovića:
Obitelj harambaše Filipovića (8-27); Grgur Medvid (5-10); Ivan Medvid (6-12); Antun i Ivan Janković (8-16); Nikola Marković, reč. Simleša (19-38); Luka Borković (6-12); Grulca Aksamović (8-16); Ivan Stanić (5-10); Ivan Radinović, reč. Gavran (6-12); Mate Lovrić, pok. Jakova (6-12); Dora Tadić (2-4); Jurela Janković (10-20); Blaž Bilinović (6-12); Abram-Vuletić (7-14); Šarić Sava (12-24); Jure Buljević (12-24); Toma i Tadija Matić (21-42); Jakov i Bono Vuletić, reč. Simac (12-24); Grgur Medvid, pok. Marka (3-6); Martin Trboglav (6-13); Mate Grabovac, reč. Janjetić (čauš: 5-10); Marković Miško, reč. Silan (5-10); Lovre Marković, reč. Silan (6-12); Petrović Milić (5-75); Toma Janković (6-12); Ivan Filipović (10-20); Mate Kiorić (3-6); Frano Kiosić (5-10); Grgo i Toma Smolić (12-24); Cvitko Klepić (6-12); Antun Trboglav (7-14); Mate Perić, reč. Babeg (3-6); Marko Bulj (6-12); Pivčević Alessio i Karlo Menoni (4-8); Toma Marković (14-28); Nikola i Stana Quichiević (11-28); Rade Andrijašević, reč. Grgić (2-3); Marko i Jure Cvitić (13-26); Stojan Radanović (4-8); Šimun i Jakov Barač (17-34); Jerko Delonga (1-2); Ivan i Luka Barač (13-26); Stipan Panzić (13-26); Jure i Marko Filipović (5-10); Antun Filipović (5-10); Josip Đojas (8-16); Jure Krivić (6-12); Nikola Glušić (8-16); Ivan Pević, Zagorac (ima 9 kanapa); Mate i Pavao Vujević (7-28); Luka Bošković (7-14); Ivan Ruberti (1-2); Miho Mikulić (4-8); Barbara Barić (4-8); Sime Smolić (3-6); Ivan Gelmim iz Splita imao 9 kanapa; kapetan Petar Brešan imao 12 kanapa; Vinka Fabijanić ud. Domnika Abručeza imala 10 kanapa; Toma Korlait (3-6); serdar Antun i alfier Mate Grabovac (17-81).

Banderija Jadrijević:
Harambaša Martin Jadrijević (17-44); alfier Andrija Vidurinović (7-18); Mate Kalamenorić i Stane Latinčević (6-11); Jakov Romčev (5-10); Antun Poljak (6-12); Ivan Perić (6-12). Petar Jadrijević (5-10); Luka Borosić (7-14); Jakov i Tadija Šimić (10-20); Ivan Maras (6-12); Andrija Mamusić (8-16); Ivan Masnić (8-16); Mijo Masnić (10-20); Toma Manienčić (2-4); Pavao Lalić (7-14); Mijo Šabić (2-4); Antun Jurić, čauš (7-14, a dobio kao čauš još dva kanapa); Ivan Šimić (20-40); Martin Jenjić (5-10); Jakov Vuković (5-10); Martin Brandus (3-6); Lakoi Bože i Todor (8-16); Mate Modrić (5-10); Grgur Modrić (5-10); Jure Vuković (8-16); Jurica Vučinović (9-18); Frane Šimić (7-14); Mate Dinarina (5-10) Andrija Penjaković (3-6); Grgo Anušić (9-18); Stipan Šimić (5-10); Jakov Poljak (20-40); Marko Ljubišić (17-34); Ivan Juričević (6-12); Šimun Božić (3-6); Frane Maras (6-12); Jakov Perić (4-8); Mate Borosić (5-10); Dujam Kuzuk (8-16); Cvitko Romčević (7-14); Ivan Kević (6-12); Mijo Jenjić (13-26); Cvitko Milanović (15-30); Mijo Suća (14-28); Mate Kuzuk (10-20); Luka Zorić (7-14); Jure Jelinčić (14-28); Pavao Romčević (4-8); Mate Jadrijević (8-16); Jure Atlagić (2-4); Luka Ivačić

Kroz XVIII st. stanovništvo je uglavnom ostalo isto. U sam Sinj je nadolazilo nešto stanovništva iz obližnjih sela osobito iz Bitelića, Bajagića i Otoka, te iz Zagore, a iz daleka po koji vojnik, trgovac ili obrtnik. Mnoge brojčano jake obitelji, dijelile su se te dobivale nadimke. Kasnije od njih su nastajala prezimena što su se očuvala sve do danas.[325]

Osim oranica što su bile obuhvaćene katastarskim zahvatom Venecija je dijelila pojedincima i *livade* što su većim dijelom godine stajale pod vodom. Kad bi se voda povukla, bujna trava davala je obilno sijena. Te su se livade u polju dijele pojedincima ili grupama *uz desetinu od sijena državnoj komori (herbatik) ili pak uz uvjet da drže konje koji bi mogli poslužiti u vojničke svrhe.*

Poznatom Petru Macukatu i Jakovu Šimiću opći providur Al. Mocenigo[326] dao je 26. siječnja 1718. g. deset kanapa livade uz Cetinu prema selu Otoku. Te su livade posjedovali Nikola Matrinović i Jakov Đakić, obojica poginula u

(8-16); Antun Bergetić iz Splita imao je u Glavicama 13 kanapa; Mate Kalamenović i Stane Latinčević iz Splita imali 12 kanapa u Glavicama; obitelj Mazzonati imala 14 kanapa, a na Gljevu 60 kanapa; Petar Macukat iz Splita imao 44 kanapa u Glavicama i druge zemlje na Gljevu, Planici i Kosincu koje nisu bile izmjerene; Vučković Andrija, reč. Kuprešanin iz Splita imao je u Glavicama 11 kanapa.

Bandarija Žanko Mate:

Žanko Mate (8-27); Kata Milanović (5-9)); Frane Gakić (6-12); Jakov Žanković (8-16); Pavao Efendić (10-20); Grgo Tendžera (3-6); Stipan Smoljić (13-26); Pavao Bužančić (2-4); Luka Šimić, reč, Stonosić (8-16); Jakov Grgić (5-10); Mijo Runjić (15-30); Ivanica Bilanova (4-8); Josip Gorin (2-4); Frano Atlagić 4-8); Ivan Žanković (4-8); Toma Tendžera (14-28); Ivan Kasapović (6-12); Tema Žanković (10-20); Jure Bužančić (8-16); Antun Bužančić (2-4); Ivan Ljubičić (10-20); Mijo Pepić (4-8); Ivan Pepić (5-10); Ivan Baraković (10-21); Grga Dradašević (6-12); Grgo Misurić (9-18); Mate Tendžera (7-14); Luka Šimić (16-32); Pavao Barčić (7-14); Ivan Šimić (8-16); Jerko Dragašević, čauš (5-12); Marko Tendžera (6-12); Uršula Ljubičić (2-4); Grgo Čulinović (6-12); Antun Matić (11-22); Mande Nedimić (3-6); Frane Matić (6-12); alfier Antun Vrdoljak (14-32); Mijo Balajić (15-30); Petar Andrijašević (10-20); Dujam Cerljev (2-4).

Banderija Serdara Stjepana Vučkovića:

Odmah na početku se naglašava kako Vučković i Bilandžić iz Dicma imaju svoje imanje i na Maljkovu, ali ovdje su samo upisane zemlje njihove u selu Otnu.

Harambaša Ilija Bilandžić iz Dicma (23-56); Toma Bilandžić 8-16); Ivan Bilandžić (23-46); Frano Vučković (36-76); Mate Budimir (25-50); serdar Stjepan Vučković (11 - imao je 31 kanap zemlje u Otnu, a druge su mu zemlje bile u Maljkovu i Otoku); alfier Mate Vučković (7 - 17 kanapa u Otnu, a druge u Maljkovu); Frano Vučković (37-46); Petar i Frano Matić, reč. Ažamija (8-16); Ivan Marasović (5-10); Šimun Cavalić (3-6); Grgur Naletilić, reč. Šabo (18-36); Karlo Budimir (13-24); Lovre Budimir (7-7); Grgo Milošević (4-6); Antun Konvizla (5-4); Mijo Mijačević (7-10); Augustin Ivanović (8-8); Augustin i Frane Grubišić (9-13); Lovre Arbanas (12-19).

[325]) Od brojnih slučajeva mogli bi nabrojiti neke:

Tako se prezime Šimić pretvara od nadimaka u Zeljko, Gulić, Dinarina, Stonosić, Gugić, Galić, Šiško, Buskrač; Markovića je bilo dosta te se nazivlju po nadimcima: Šilan, a od njih su kasnije Jajčanin, Šimleša, Mravak, pak Zaprdica, zatim Ćozo, pak Marković Rebrina Veraja iz Bitelića, a postoji i Marković reč. Dedić; Tendžera ima Galčina i Tendžera Zec iz Bitelića a nastanili su se u Sinju; Vuletić ima nadimak Simac, dok na Suhaču je Vuletić-Abram prema imenu Abrama koji je tu obitelj doveo iz Hercegovine; Kasapović se pretvara po nadimku u Žmire; u Brnazima od stare obitelji Budimir nastaje Panza i Masle; Naletinići dobivaju nadimak i kasnije prezime Šabić; Terzić ima nadimak Hrste; Matići koji su se nastanili u Podgradu dobili su nadimak Ćaća sve do danas; Poljaci što su se nastanili u Brnazima prozvali su se Čarići; od Medvidovića nastali su Mažurini i Peraica; u Glavicama od Jadrijevića nastaje Cvrlje i Mladarić; Petričić se zove i Guta; Raić je bio sigurno iz Bosne te se naziva Bošnjak; Nikolić ima dva naziva: Malora i Gavran; Ursići se prozivaju Žaja; od Jurića nastaje Kopač, Delija, Puškar i Maras, ali samo je ostalo Marasi; Ivanovići su postali Samac; Juras se pretvorio u Lapić, a Bogoslavljević u Križanac; od Trboglava nastaju Šare, Breko, a jedan se zvao i Ban što je bio samo osobni nadimak; ima Dedića Lokma, Radonići imaju nadimak Veruničić; od Čulinovića nastali su Librejanci; od Lovrića nastali su Šošo na Čitluku; u Glavicama Milošević se naziva Arnaut i Vezilić i ti su nazivi prešli s vremenom u prezimena; od Orčica nastaju Čovo, od Atlagića Vukasovići što je ostalo i danas; Klarići su se nazivali Kukuzi, a Dolići Pusići; u Otoku od Milanovića prozvali su se Samardžići i prešli u Grab; u Gali Beślići su se prozvali Munivrane; Andrijaševići iz Ugljana prozvali su se Lončari; Čovići su se zvali Ušeta i Komadina; Marčinović su nadimkom prešli u Smoljo. Vučemilović iz Lučana imali su nadimke Rimac i Princip; Šentija zvao se Milić; Živkoviće su nazivali Suća.

Do tih rezultata smo došli pregledavajući matice rođenih XVIII st. i iz poč. XIX st.

[326]) HAZ, Spisi gen. prov. Al. Mocenigo, III, 90.

turskom napadu na Otok (1715). Te je livade držao Jakov Šimić i kroz rat davao vojsci svoje konje. Stoga je opći providur potvrdio taj posjed, ali ga je Jakov morao dijeliti s Macukatom. Oni su morali držati konje korisne državi i ujedno plaćati desetinu od sijena Fisku. Nešto kasnije (3. II) dobio je harambaša Žanko, Mijo Runjić i Toma Tendžera deset kanapa livade u Dubokoj na Cetini, a pripadala je Omeru i Ibrahimu Dulašu, uz davanje desetine od sijena.[327] Takvih je investitura bilo dosta[328] i one su omogućile uzdizanje stoke u sinjskoj okolici kao jedan od njenih najvažnijih proizvoda. Stanovništvo, ponovno naglašavamo, bilo je pretenžo stočarsko i teško se privikavalo na intenzivnije bavljenje ratarstvom. Stoga su harambaše Jadrijević i Bogdanović tražili i dobili za brojne svoje volove 115 kanapa šuma i pašnjaka u Jasenskom.[329]

Podjelom zemalja, dva kampa po glavi, nije bila spriječena mogućnost gomilanja u rukama pojedinaca velikih kompleksa zemalja. Vješti i okretni pojedinci, osobito građani, znali su iskoristiti sve mogućnosti da dođu do novih zemljišnih fondova koje su oni sami obrađivali ili ih davali na obrađivanje seljacima u obliku težaštine. Zemlje su se redovno dobivale poslije smrti posjednika koji su umirali bez nasljednika. Prodaja zemalja ili kupovina nije bila u praksi, barem nam nije poznata. Čuvanje minimalnog posjeda u rukama seljaka bio je cilj mletačke zemljišne politike od koje ona nije odstupala.

Jedna od takvih *zemljišnih veleposjednika* bila je ugledna *obitelj Lovrić iz Sinja* koja je 1709. g. imala samo oko 13 kanapa zemlje, dok su članovi te obitelji prigodom njihove diobe 1797. g. posjedovali oko 300 kanapa. Osim toga oni su imali nešto zemalja u Vrlici i Klisu. Lovrići su junačkim držanjem u ratovima, vjernom službom u miru, vještim trgovanjem i poduzetnošću, požrtvovnim zalaganjem u službi deputata zdravstva sticali u dalmatinskim relacijama priličan imetak jer su osim zemalja imali više mlinica, kuću u Splitu, trgovinu i lijepe kuće u Sinju.

Jednako je *i Mijo Marković, reč. Šilan,* posjedovao 1726. g. samo 10 kanapa na pet članova svoje porodice. Međutim, kad je njegov sin Antun umro. ostavio je 88 kanapa zemlje. Kako nije imao muških potomaka zemlje su mu podijeljene 1753. g. između Lovre Dalbello (16 kanapa) i Jure Čulića (50 kanapa) koji je držao tri kćerke pokojnog Antuna od kojih je jedna bila udata za Jurina brata Antu. Ostalih 22 kampa ostavljeno je kćerkama pokojnoga kao udajna dota.[330]

Uz Lovriće zemljišni veleposjednik bio je *franjevački samostan.* On je od Mlečana dobivao s vremena na vrijeme nove zemlje. God. 1709. samostan je imao samo 11 kanapa, ali je poslije ponovo dobio zemlje na Čitluku što su bile pod Turcima. I kasnije su mletačke vlasti davale franjevcima zemalja tako da

[327]) HAZ, Spisi gen. prov. Al. Mocenigo, III, 91.

[328]) Justin Vučković pok. Bože dobio je 8. IV 1718. g. osam kanapa livade u Duboki. HAZ, Spisi gen. prov. Al. Moceniga, III, 109; 12. VIII 1720. g. Mocenigo je potvrdio investituru trgovcu Manzanu od 10 kanapa uz Cetinu, ali da bude slobodna u potrebi ispaše državnim konjima, HAZ, isti 286; Mate Vučković je jednako 8. X 1720. g. dobio 10 kanapa livade u Duboki na mjestu Vrba da bi držao konje za vojnu službu, HAZ, isti 434; 20. VII 1720. g. Lovre Tomašević je uz desetinu u travi ili sijenu dobio 10 kanapa livade u Duboki. HAZ, isti 270; God. 1729. 30. V dobile su 12 obitelji banderije Vučković 20 kanapa livade, a te su obitelji bile: Ivana Vučkovića, Mate Miočena, Antuna Livića, Lovre Budimira, Lovre Arbanasa, Frane Adžamije, Šimuna Cavalića, Ivana Marasovića, Šabe Naletilića, Petra Adžamije, Ivana Trboglava i Antuna Grubišića, HAZ, Spisi gen. prov. Petra Vendramina, I, 223.

[329]) HAZ, Spisi gen. prov. G. M. Balbija, I, 56.

[330]) HAZ, Spisi gen. prov. G. M. Balbija, II, 104. i 106.

su 1780. g., kad im je mjernik Petar Kurir napravio zemljišnik, posjedovali 278 kanapa.[331] Samostan je poslije (1791) dobio još 7 kanapa što je prvotno pripadalo župskoj crkvi u tvrđavi, a prostirala se kod Krolina mosta gdje je bilo 1908. g. sagrađeno sjemenište. Venecija, koja inače nije rado davala samostanima imanja, čak je i zabranjivala njihovo povećanje, [332] znajući veliki utjecaj sinjskog samostana na narod obdarivala je sinjske franjevce zemljama. Taj se utjecaj i poštovanje naroda može najbolje vidjeti u potvrdi koju su im potpisali koloneli, serdari i harambaše Dalmacije 1719. g. priznajući njihov rad u borbi protiv neprijatelja,[333] kao i kasnije potvrde o kojima će biti još govora.

Dio svojih imanja samostan je držao sam, a jedan dio davao *na obrađivanje seljacima.*[334] Ovdje ne mislimo ulaziti potanje u kolonatske odnose jer nemamo za to dovoljno građe.[335] Jedino nam je poznato da je samostan 1797. g. dao 10 kanapa zemlje u Grgića Drazi porodici Marića iz Brnaza. Ta je obitelj i prije dugo obrađivala tu zemlju, a tada se pred bilježnikom Ivanom Surićem sklopio ugovor po kojem je obitelj Marića držala tu zemlju i zato davala samostanu trećinu plodina od boljeg dijela zemlje, a četvrtinu sa slabijeg dijela. Svaki put prije žetve, vršidbe i dijeljenja žita morali su Marići javiti samostanu i ujedno paziti na gaj što se nalazio uz okrajke oranice.[336]

Samostan je za svoja imanja plaćao desetinu državnom fisku kao i ostali narod, dok je za mlin, što ga je ponovo dobio na Čitluku 6. rujna 1746. g. odlukom općeg providura J. Boldu, plaćao 22:10 lira godišnje livela.[337] Kad

---

331) SA, Katastri, 1: »Cattastico delli fondi dalla publica caritevole munificenza concessi al venerendo convento dalla B. V. Assunta di Sign delli mm. rr. pp. Min. Osservanti di s. Francesco prov. SS. Redentor in Dalmazia, formato da me Pietro Corir Spalato anno 1780«. Prema tom katastiku samostan je imao zemlje:

1. U varoši gdje je samostan i crkva	3 : 1/2 : 151	kanapa
2. Na podnožju Žankove glavice	1 : 1 : 168	„
3. Kod sv. Frane	4 : 1/2 : 198	„
4. Velika njiva ili »Fratarka«	9 : 1 : 30	„
5. Maleni vrtovi blizu sv. Frane	— : — : 169	„
6. Kućica s vrtom prema sv. Frani	— : 2 : 24	„
7. Grgića Draga ispod Luzi u Brnazima	10 : 1/2 : —	„
8. Malena zemlja blizu Lugova u Brnazima	1 : — : —	„
9. Livada u Doboki, zvan Okoliš	27 : 1 : 61	„
10. Posjed Čitluk	84 : — : 45	„
11. Fratarski lug na Čitluku	71 : 3 : 139	„
12. Fratarski otok	65 : 1/2 : 140	„
	278 : 3 : 75	„

332) G. Pedrinelli, Il notajo istruito, Venecija 1768, str. 47.: prema zakonu od 1605. g. Venecija zabranila primanje samostanima zemalja u obliku legata, a ukoliko ih dobiju morali su ih otuđiti prodajom.

333) SA, Benemerenze dei Frati, 16: tu su originalnu ispravu sastavljenu u Cetini pod tvrđavom Sinjom 1. XI 1719. g. potpisali: co. Ivan Posedarski, Mate Žanko harambaša, serdar Stjepan Vučković, harambaša Pavao Bogdanović, Martin Jadrijević, serdar Šibenika Milan Pavasović, kapetan šibenskog teritorija Pokrajić, kapetan i guvernadur Plavna Ivan Simić, serdar Rado Budalić, kolonelo Cetine Frano Jura, kolonelo Knina Ivan Radnić, serdar Grgur Radnić, serdar Drniša Nikola Nakić, serdar Andrija Sinobad.

334) Samostanske su zemlje bile po vrijednosti:
30 kanapa oranice je samostan sam obrađivao,
35 kanapa livade samostan je držao sam,
45 kanapa oranice davao je u težaštini,
25 kanapa livade davao je samostan u težaštini,
40 kanapa šuma,
35 kanapa oranica neobrađenih i bez vrijednosti
38 kanapa livade nekorisnih
30 kanapa šuma nekorisnih
278 kanapa u sve.

335) Samostanski arhiv nije niti još sređen da bi mogli iskoristiti građu koja se i u njemu nalazi. U najnovije vrijeme pristupilo se adaptaciji prostorija i pristupit će se čim prije uređenju arhiva.

336) SA, Katastri, 1, 8.

337) SA, Spisi fasc. I.

su crkvena imanja bila opterećena posebnom desetinom, Magistrat desetine klera je 17. rujna 1791. g. opteretio i samostan uz desetinu još s 19 dukata i 7 groša. Franjevci su uložili protiv toga utok i Senat je 20. rujna 1792. g. oslobodio samostan plaćanja od uobičajene desetine, a ostavio opterećenje nove crkvene desetine.[338]

Zbog imanja dolazilo je *do raznih razmirica i nemira* koji nisu doduše bili većih razmjera, ali su ipak odraz socijalnih nejednakosti i ostatak hajdukovanja što je prešlo u pljačku kao dio izvora života siromašnog naroda. Sinj je ostao izvan onih socijalnih pokreta seljaka »stare stečevine« iz 1736—1740. g.[339] U Sinju se više radi o družinama pljačkaša kao i o običnim smutnjama što ih donosi život.

Štete i uznemiravanja, učinjena od nepoznatih lopova i razbojnika, bila su osobito brojna na samostanskim imanjima. Ona su obuhvaćala sva imanja i sve oblike pljačke od krađa do uništavanja na imanjima, zemljama, pašnjacima, šumama, vodama, ribnjacima i putovima. Stoga je dužd Petar Grimani 20. rujna 1741. g. izdao na zahtjev avogadora Tome Sandi, deputata za kriminal Vijeća XL, štampani proglas[340] kojim najstrože zabranjuje štete na samostanskim imanjima. Osim uobičajenih kazna i naknada štete dužd određuje da se krivac kazni s 50 lira malih i tri godine robije na galiji, a ako je krivac oženjen i ima djecu, neka se tri puta izbičuje na mjesnom trgu i za 10 godina protjera 15 milja daleko od teritorija Sinja. Ukoliko se bude tome protivio, bit će zatvoren. Ako krivac ne bude kažnjen galijom, zatvorom ili izgonom, onda će morati platiti 100 lira malih.

Isti je dužd 11. kolovoza 1747. g. zabranio slične smetnje brojnih posjeda obitelji serdara Antuna Grabovca uz veoma oštre kazne.[341]

Slične smetnje imali su i Lovrići jer 4. prosinca 1742. g. sinjski providur J. Soranzo zabranio je nanositi unapred štete njihovim posjedima u Mehovu lugu blizu Mliništa na Čitluku.[342] Nešto kasnije opći providur J. M. Balbi izdao je niz zabrana kojima se prijeti svima onima što ometaju posjede drugih,[343] ali tu se radilo o nesporazumima i uzurpacijama manjeg obujma.

Na malenim oranicama što su ih seljaci dobili sijali su uglavnom od bijelog žita ječam i miješao se s kukuruzom, sirkom i prosom. Prema popisima skup-

---

338) SA, Spisi fasc. I.

339) M. Berengo, Problemi economico-sociali della Dalmazia Veneta alla fine de' 700, u Rivista storica italiana 66, Napoli 1954, str. 478—479; I. Grgić, Buntovni pokret dalmatinskih težaka 1736/1740. godine. Radovi inst. JAZU u Zadru, VI—VII, Zagreb 1960, str. 551—605.

340) SA, Proglasi — štampe.

341) Knjiga obitelji Grabovac; njima je izdana isprava s olovnim pečatom; zemlje su bile:
1. U Jasenskom 22 kampa što im je dao 1697. g. Mocenigo, a potvrdio A. Emo,
2. U Čačvini i Tijarici 24 kampa što im je dao 1720. g. Al. Mocenigo,
3. U Bajagiću i u brdu Prologu 21 kanap ,a dao im je Diedo 1723. g.
4. 10 kanapa oranica i livade što im je 1729. g. dao Vendramin i nešto zemlje što su imali ispod sinjske tvrđave gdje su im bile kuće,
5. 2 kampa na Suhaču,
6. 1 kanap na Trilju,
7. 3 kampa u Podgrađu.

342) Knjiga obitelji Lovrić, 22.

343) HAZ, Spisi gen. prov. G. M. Balbija, I, donosi više takvih zabrana: Nikola Žanko se tužio da mu seljaci Medića lome i sijeku stabla i uvode blago te im opći providur 28. IX 1751. g. strogo to zabranjuje (19); poslije smrti Antuna Jukića iz Glavica došlo je do rasprave između harambaša Martina Jadrijevića i Miške Šimića, te je opći providur odlučio 9. XII 1751. g. da Simić ne smije pod prijetnjom suda uz 100 dukata kazne smetati Jadrijeviću (55); Marko Grabovac se tužio da mu Martin Kravić iz Zelova vodi blago na njegovih 6 kanapa što ih posjeduje u Zelovu, te opći providur 10. XII 1751. g. zabranjuje Martinu uz prijetnju od 100 dukata (56); Isti se Marko Grabovac tužio da mu Mate Tendžera i Stjepan Žanko odnijeli su dva kola sijena 1750. g. i dva 1751.

ljenog žita u sinjskom samostanu[344] kukuruz se najviše sijao i uz proso, prema izvještaju općeg providura Al. Foscarija 1779. g., bio je glavna hrana stanovništva.[345] Kako su goveda uz vunu i nešto žita bila glavni artikal trgovine, meso se rijetko jelo. Najobičnija je hrana bila pura s mlijekom, koje se inače dosta trošilo, uz povrće, kojekakvo korijenje, tu i tamo sir, maslo i po koje jaje. Život u blizini polja sigurno je bio kudikamo bolji od onog u selima daleko u brdima, ali je uglavnom bio na granici egzistencije. Naprotiv, u vrijeme »derneka«, pirova ili mrtvina rasipalo se i zbog toga se često moralo gladovati.

Siromašni način života bio je povezan sa slabim ekonomskim uvjetima i nedovoljnim iskorištavanjem radne snage. Venecija je dalmatinskog seljaka pravno stavila na dobru osnovicu jer nije bio vezan uz feudalca, ali je njegovo privredno stanje bilo loše. Tek jedan dio uzroka takvom stanju ležao je u škrtoj prirodi, podložnoj čestim i ubitačnim sušama.[346] Jedna od najvećih suša bila je 1779. g. koja je uništila žito tako da je narod morao prodavati stoku i tražiti posla na turskom teritoriju da bi se prehranio.[347] God. 1781/82. ponovno se pojavila još gora glad, obuhvativši cijelu Dalmaciju i vlada je za vino, ulje i stoku uvezla 80.000 staja kukuruza iz Italije. Ta glad, što je spominje i o. J. Glunčević,[348] nastala je uslijed strašnog mraza koji je uništio sve usjeve. Kako je 1783. g., kad je žetva bila obilnija, izbila kuga, narod je bježao preko granice da se zaštiti od gladi i kuge. Iz sinjskog okruga uteklo je tada u austrijske zemlje 28 obitelji, a u turske 31 obitelji ipak dosta manje nego iz imotske krajine.[349] Kad su se pomalo normalizirale prilike 1783. g. u proljeće, vratili su se oni što su pobjegli u Tursku, ali oni iz Austrije ostali su preko granice.

Glavni uzrok slabog stanja naroda u Dalmaciji, pa i u Sinju, bio je u *dubokoj nepokretnosti mletačke uprave XVIII st., umorne i klonule.* Ta se klonulost odražavala mnogo više u polukolonijalnoj Dalmaciji gdje je zadatak

---

g. s njegove livade, te opći providur 10. XII 1751. g. naređuje da moraju kroz osam dana nadoknaditi štetu pod prijetnjom kazne od 100 dukata (56); istog je dana opći providur zabranio Miški i Andriji Šimiću, Petru Juriću i Petru Viciću smetati uz kaznu od 100 dukata i oštećivati mlin u Smradovu Martina Jadrijevića i Pavla Vidurinovića (56); jednako su se tužili tog dana harambaša Jadrijević i Bogdanović iz Glavica da mnogi seljaci i vojnici s Hana dovode blago i konje na pašnjake u Jasenskom što su ih oni dobili za uzgajanje volova i opći providur to zabranjuje uz 100 dukata kazne (56); Antun Radonjić je 3. V 1752. g. tužio Matu Marića, Grgura Talajića, Petra Mamića, Stjepana Malbašu i druge da mu kao njegovi koloni ne priznaju njegova prava i to im se zabranjuje uz prijetnju od 50 dukata kazne (91).

[344] SA, Libro del grano; u toj knjizi je upisano skupljeno žito sa samostanskih imanja i od župa od 1752. do 1754. g. Omjer skupljenog žita bio je ovaj:

Godine	1752	1753	1754
Kukuruz	1516	1356	1266
Raž	1150	956	1213
Ječam	574	1057	637
Proso	694	205	647
Mišalica	141	111	35
Pir	150	293	164
Sitni kukuruz	149	92	95
Sirak	314	202	441
Bar	44	8	—

[345]) M. Berengo, d. dj., str. 483; treba imati u vidu da se krompir nije sadio. Interesantno je da u zidnom kalendaru (Lunario dalmatino) za 1815. g. propagira se sađenje krompira i tom prigodom hvali se Ivana Žaju iz Sinja koji je dobio nagradu od vlade za dobro sađenje.

[346]) Prema »Makarskom ljetopisu« (izdao G. Bujas u Starinama JAZU, 47, Zagreb 1957, str. 288—362) između 1773. i 1783. bilo je šest gladnih godina, up. M. Mirković, Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb 1962, str. 25.

[347]) M. Berengo, n. dj. str. 488.

[348]) SA, Spisi o. Josipa Glunčevića: »Elenco dei padri gvardiani di questo convento . . .«, str. 19—20. U Knjizi mrtvih župe Sinja izričito se kaže da je 23. III 1783. g. umro kao žrtva gladi (victus fame) Luka pok. Antuna Radojević, a 12. IV Andrija pok. Antuna Konjić.

uprave, inače centralizirane, bio uglavnom skupljanje desetine i drugih podavanja bez interesa za napredak.

Desetina se skupljala od četiri vrste bijelih žita (pšenica, ječam, pir i raž) i četiri sitnog žita (minute): kukuruz, miješano žito, sirak i grašak. Osim toga plaća se *desetina od sijena* (herbatik), i to 4 šolda za sitni zub, a 10 šolda za krupni zub, dok su volovi za oranje bili oslobođeni od plaćanja herbatika. Čini se da je skupljanje desetine, osobito zbog plaćanja u novcu, bilo povezano nemirima i na području Sinja. To zaključujemo iz toga jer je 31. svibnja 1767. g. opći providur A. Renier pisao sinjskoj regimenti neka se zbog nereda plaćanja desetine ona unaprijed plaća »in specie e non in soldo« od vina i ostalih produkata.[350]

Teže su pogađale seljaka brojne *službe (fazioni)* što ih je on morao vršiti, a kočile su rad sela. Glavne su te službe bile: rad u vađenju kamenja (kavama), obnavljanje putova, skupljanje državnog sijena, prijenos rukama ili konjima razne prtljage tako da su često četiri dana na sedmicu seljaci morali izgubiti na tim javnim poslovima. Narod je tada dobivao samo hranu, a tek u rijetkim slučajevima sol.[351]

Uz poljoprivredu narod se mnogo više bavio *stočarstvom.* Polje uz rijeku Cetinu bilo je većim dijelom pod vodom, obilni pašnjaci uz planine Dinare i Svilaje omogućavali su stanovništvu veliko bavljenje stočarstvom koje je sigurno kroz XVIII st. uznapredovalo.

Velika je šteta što barun F. M. di Carnea Steffaneo, tvorac inače dobre statističke ekonomske karte[352] iz kraja XVIII st., nije donio brojčane podatke o stoci na području sinjskog okruga. Sudeći po količini proizvodnje loja (11,000 lira di peso), najveća u Dalmaciji, uzgajanje goveda je bilo sigurno veliko. Jednako bi se moglo zaključiti i za uzgajanje ovaca, iako su mu podaci nedovoljni[353] za neko iscrpljivo zaključivanje.

---

[349]) M. Berengo, n. dj. zbog uporedbe prenosimo njegovu tablicu:

migracije u austrijske zemlje

Krajine	nepotpune porodice br.	nepotpune porodice muški	nepotpune porodice žene	potpune porodice br.	potpune porodice muški	potpune porodice žene	ukupno br.	ukupno muški	ukupno žene
Zadar	31	78	50	112	895	750	143	973	800
Knin	43	95	60	72	308	216	115	403	277
Sinj	21	19	15	7	27	10	28	46	25
Skradin	2	12	8	4	17	12	6	29	20
Usve:	97	204	133	195	1247	988	292	1451	1121

Migracije u otomanske pokrajine:

Krajine	nepotpune porodice br.	nepotpune porodice muški	nepotpune porodice žene	potpune porodice br.	potpune porodice muški	potpune porodice žene	ukupno br.	ukupno muški	ukupno žene
Knin	89	220	196	70	306	287	159	526	483
Sinj	24	40	22	7	16	12	31	56	34
Imotski	82	147	98	73	366	319	155	513	417
Omiš	10	40	28	10	29	21	20	69	49
Skradin	5	7	1	3	15	19	8	22	20
Usve:	210	454	345	163	732	658	373	1186	1003

[350]) SA, Spisi fasc. I.

[351]) M. Berengo, n. dj. str. 505; donosi da je tih obligacija bilo 22 od kojih bi se mogli odnositi na sinjsku krajinu: sječa i dovoz drva i drugog materijala za javne zgrade, straža protiv razbojnika, konji za transport robe turskih trgovaca koji dolaze ili se vraćaju preko državnih lazareta, iste daće za sve državne funkcionere i glavare Krajine, prenos vode u tvrđave, kvartire ili druga javna mjesta u vrijeme suše, davanje drva za ogrijev državnim predstavnicima.

[352]) D. Foretić, Tabella enciclopedica del Regno di Dalmazia, Radovi inst. JAZU u Zadru 10, Zadar 1963, str. 291—307

[353]) Po proizvodnji vune (180.000 lira) Sinj stoji odmah iza Zadarskog okruga. Izgleda malo čudnovato da na 5.000 ovaca, kako on donosi za Sinj, bilo 10.000 komada kožica. No, to je moguće jer u kožice se ubrajaju sigurno i kožice janjaca, a janjci se ne ubrajaju u ovce i ujedno janjci su se mogli uvažati iz Bosne. Međutim kod podataka za Cres i Osor je dosta čudnovato što donosi da je bilo 1.000 ovaca, a 25.000 komada kožica.

Iz Steffaneove karte vidimo da je i pčelarstvo bilo nešto prošireno,[354] a interesantno je da su se Sinjani bavili dosta i lovom jer prema karti iz Krajine se izvozilo 5.300 komada kožica od vukova, lisica i zečeva, najviše u Dalmaciji.

Cetinski seljak, zbijen uz prilično maleni zemljišni fond, uzgajajući stoku, plaćajući desetinu i travarinu (herbatik) ometan u svom radu raznim državnim poslovima nekako je životario, nastojeći izvući maksimum za život. Njegova je *ekonomija bila sitna i zatvorena* jer je nastojao što više sam proizvesti za svoju obitelj. Na to ga je upućivao i nedostatak novca do kojeg je teško dolazio. Upravo stoga one obitelji serdara i harambaša koje su ostale u okviru seoske ekonomike nisu se mogle uzdržati na visini. Bavljenje vojnim i javnim poslovima oduzimalo im je i snage i vremena za poljoprivredni rad koji je kod njih propadao, a malo što donosio jer ratova nije više bilo. Stoga su često morali upadati u dugove koje bi uzajmljivali kod građana da bi mogli očuvati, često sudbonosno, svoj položaj. Poznat nam je takav slučaj ugledne obiteli serdara Lovre Tomaševića koji je poslije svoje smrti 1767. ostavio duga 3.622 lire i 10 soldi uglavnom sinjskim građanima i samostanu.[355] Takvi su dugovi inače upropaštavali seljaka[356] dalmatinske Zagore koji je znao čak i svoju zemlju dati u napolicu za dug.[357]

Samoinicijativna društva, stvorena u Zadru i Splitu[358] koja su išla za unapređenjem poljoprivrede, bila su izvan utjecaja na narod. Seljak, povezan slabim putovima uz malenu varoš, osobito onaj iz dalekih sela, živio je svojim primitivnim životom, kako ga veoma dobro opisuju opat Albert Fortis[359] i Ivan Lovrić.

---

354) Pčelarstvo je donosilo od meda 12.000 lira, a od voska 5.000 lira.

355) SA, Spisi fasc. I. Dug su utvrdili serdar Justin Vučković kao »giudice arbiere« i serdar Antun Grabovac, što bi značilo da su u manjim slučajevima serdari vršili i sudbene poslove. Dugovi su bili:

Udova serdara Lovre Tomaševića bila je dužna:

Antunu Vuletiću	54: 2 lire
Ignaciju Franiću	40:18 „
Roku Raljeviću	52: 5 „
Petru Roguljiću	352: 7 „
Obitelji Ciga	210:17 „
s. magg. Contariniju	192:— „
Grguru Mravku	30:— „
Mehmed Karaliću	264:— „
Pavlu Tripalu	52:10 „
Braći Glunčeviću	84: 4 „
Ivanu Ruberti	206: 1 „
Lovri Dalbello	12:16 „
Trgovcu Barezzi	30:— „
Antunu Barezzi	17:15 „
Antunu Radonjiću	78: 4 „
Antunu dala Costi	11:— „
Boži Munivrani	288:— „
Filipu Miletiću	29: 2 „
Petru Jezusoviću	18: 7 „
	2105:12 „

Ivan Tomašević bio je dužan:

Franjevačkom samostanu	976:10 „
Harambaši Omrčanu	288:— „
Juri Miloševiću	185:16 „
Za žito	66:12 „
	1516:18 „

356) Zato je Garanjin uzimao u vrijeme francuske vladavine u obranu Grimanijev zakon koji nije dozvoljavao uzajmivanje novca na zemlju (hipoteku). Dandolo spominje kako dalmatinski seljak da bi dobio 20 cekina ili par volova uzajmljuje novac uz 16% interesa i za pet godina plaćajući interes isplatit će 5 pari volova ostajući uvijek dužan za prvog vola, up. Berengo, n. d., str. 484-485, bilj. d.

357) HNJ, II, str. 1233.

358) HNJ, II, str. 1234-1235.

359) A. Fortis, Viaggio in Dalmazia, Venecija 1774.

3. — *Trgovina* što je kroz XVIII st. kretala putovima preko Sinja za Bosnu neometano se vodila, osim kratkog prekida u vrijeme sinjske opsade (1715).[360] Putovi su bili slabi i trgovci su se karavanama spuštali niz Prolog prema plodnom Sinjskom polju. Glavna briga mletačkih vlasti bila je sigurnost tih trgovačkih putova. Njih je nadgledala plaćenička konjica, a neko vrijeme panduri. Osiguranje putova služilo je održavanju i jačanju splitske skele, direktno povezane s Venecijom, protiv velike konkurencije Dubrovnika.

Kako je put od Livna do Splita bio dug, tridesetih godina XVIII st. određeno je stalno mjesto u Sinju za zaustavljanje umornih turskih trgovaca u bazani[361] koja se nalazila izvan same varoši Sinja, na mjestu današnje Štalije. To je zemljište pripadalo serdaru Lovri Tomaševiću i on ga je ustupio, ali se 14. svibnja 1735. g. određuje da sve što tu nikne pripada njemu.[362] Na tom je zemljištu opći providur M. A. Cavali dao sagraditi kuću i ogradio prostor. Tu su se trgovci mogli zaustavljati i odmoriti. Čuvar bazane četrdesetih godina bio je Mate Budimir. On je primao trgovce uz plaću dinar po konju. Mate je u blizini sagradio kućicu gdje je prodavao najnužnije potrepštine trgovcima, kao i piće i hranu.[363] Trgovina se sigurno pretvorila u običnu domaću krčmu u kojoj je dolazilo i do nereda. Na to aludira opći providur G. M. Balbi kad 3. listopada 1751. g. govori o »abusso delle betolle«, ali je ipak dozvolio Antunu Viskontiju trgovinu u blizini bazane da bi se turski trgovci mogli okrijepiti vinom i hranom.[364]

Trgovački put išao je od Bilog Briga na Prologu, pa preko Hana na Sinj. Mletačke vlasti željele su tim putem usmjeriti tursku robu i time ojačati splitsko tržište, te su stoga ukinule svako plaćanje i carinu u postajama na Bilom Brigu i Hanu, a to je potvrdio 17. kolovoza 1741. g. M. A. Cavali.[365]

Međutim, roba iz Bosne nije išla samo tim »legalnim« putem, nego se prebacivala i *drugim klancima Dinare,* te gorskm putovima spuštala se na Cetinu. Često su puta Cetinski trgovci dočekivali karavane i pokupovali robu, a zatim »svojim« putovima vodili je u Split ili druge krajeve. Tako je 1788. g. Stjepan Vuletić, trgovac iz Sinja, kupio 170 volova za 1.000 cekina u zlatu i 700 talira što ih je sarajevski trgovac blagom Bektaf-aga Talirević uputio u Zadar preko Bilog Briga.[366] Takvi su trgovci izbjegavali prelaze preko Cetine kuda je redovno išla trgovina i koje su kontrolirale vlasti. Stoga je 10. prosinca 1751. g. opći providur naredio kapetanu Krajine i zapovjednicima konjice da ne dozvoljavaju nikakve prelaze na Cetini osim preko Hana, Trilja i Radobulja.[367] Tih se propisa sigurno nisu pridržavali snalažljivi pojedinci, a ni sami vojnici mletačke konjice, uvijek skloni na podmitljivost.

---

360) G. Novak, Povijest Splita, II, str. 175.

361) Prema V. Lagu bazane su četvrtasti ograđeni prostori od oko 1 dan oranja sa zidom sa svih strana. Unutar su zgrade u kojima su se okupljale turske karavane na putu prema moru ili protivno da bi se noću odmorili ili opskrbili hranom; v. V. Lagu, Memorie sulla Dalmazia, II, Venecija 1870, str. 25.

362) HAZ, Spisi gen. prov. Z. Grimani, I, 295.

363) HAZ, Spisi gen. prov. M. A. I, 195.

364) HAZ, Spisi gen. prov. G. M. Balbija, II, 16; Visconti je morao plaćati fiskalnoj komori 30 dukata godišnje.

365) HAZ, Spisi gen. prov. M. A. Cavali, I, 256.

366) A. Piasevoli, Fragmenti iz ekonomskog života Zadra od XIII do XVIII st., Zadarski zbornik, Zagreb 1964, str. 44-45; tom su prigodom turski goniči, dobivši novac, bili opljačkani, a kradljivci utekli prema Zadru

367) HAZ, Spisi gen. prov. G. M. Balbija, I, 57.

Kako je roba što je karavanima dolazila iz Bosne često bila zaražena, Venecija je, dok je još posjedovala samo »staru stečevinu«, raskuživala robu u splitskom lazaretu. Poslije proširenja granice Dalmacije *opasnost od zaraze* bila je veća jer se roba kretala od Bilog Briga do Splita dva dana. Mjere opreza morale su se stoga povećati, ali su one često bile slabe i nedovoljne, a ni mjesne vlasti nisu ih se u potpunosti pridržavale. Ipak su Mlečani vršili uvid u zdravstveno stanje bosanske krajine, kao što smo već vidjeli. Osim toga su se pokušale popraviti slabe i nedotjerane bazane u Sinju i Klisu da bi mogle služiti kao lazareti, kako se naglašava u jednom proglasu G. M. Balbija.[368]

Kad bi se kuga pojavila u obližnjoj Bosni, opći providuri utvrđivali su pograničnu liniju *nizom stražarnica duž čitave granice.*[369] Ipak te mjere nisu bile dovoljne i trgovačka roba što je kretala prema Splitu bila je trajna opasnost, te se bolest od vremena na vrijeme pojavljivala.[370]

Tako se *kuga* 1731. g. proširila iz Bosne i izvanredni providur za zdravstvo Šimun Contarini stvorio je vojnički kordon na granici prema Turskoj koji se zadržao tri godine.[371] Kuga se iz Splita proširila po svim selima Cetine i deputat za zdravstvo Gabrijel Boldù imao je dosta muke da spriječi daljno širenje zaraze. U samom Sinju kuga se pojavila u Gorućici, i to u kući Grge Matića, gdje je pomrla cijela obitelj (6 članova), osim jednog sina Miška koji se nije nalazio kod kuće.[372] Uz zdravstvene službenike u vrijeme kuge istakli su se franjevci tješeći bolesnike, pregledavajući sami zaraženu robu i toplim riječima preporučivali narodu da puste državne vlasti neka spale zaraženu hranu i kuće.[733]

Kuga je ponovo obuhvatila sela 1763. i 1764. g., a dosta je harala na Muću gdje su bili podignuti poljski lazareti za skupljanje oboljelih.[374] Bolest se uglavnom lokalizirala na okolinu Muća gdje je djelovao o. Hilarije Skočibušić, a bilo je nešto oboljelih i u Cetini. Uz kugu bilo je i gladi jer providur Sinja hvali franjevce da su uz obilazak bolesnika dijelili kruh i drugu hranu što su u svom siromaštvu mogli dijeliti.[375]

---

[368]) HAZ, Spisi gen. prov. G. M. Balbija, II, 22-21.

[369] G. Novak, Povijest Splita, II, str. 179.

[370]) U Dalmaciji se redovno radilo o bubonskoj kugi koju prenose bube, osobito one što živu sa štakcrima. Letalitet je takve kuge obično 66%, dok je kod plućne kuge 100%; up. R. Ferri, Glavni medicinski problemi Dalmacije od VI do XIX stoljeća, Liječnički vjesnik IX-X, Zagreb 1957, str. 471.

[371]) A. A. Frari, Della pesete e della amministrazione sanitaria, Venecija 1840, str. 611.

[372]) SA, Liber archivalis; isto se potvrđuje u ispravi sinjskog providura A. M. Semitecola iz 2. IX 1732, naime, kako je u Sinju bila zaražena samo jedna kuća u Sinju.

[373]) SA, Knjiga L, 43-46:

2. X 1732. providur Sinja A. M. Semitecolo hvali rad franjevaca u vrijeme kuge i to u Gardunu, Košutama, Vojniću, Brodariću, Trilju, Donjem Dicmu, u Sinju u jednoj kući, pak u Jakelja Gradini, Kamenskom, Voštanima, u blizini Otna, Radošića, Brnazima, Glavicama, Suhaču, Hrvacama, Lučanima i Aržanu.
21. I 1733. deputat zdravstva G. Boldù hvali požrtvovnost franjevaca u vrijeme kuge, osobito gvardijana o. Bonaventuru Buljana.
20. IV 1734. isti deputat hvali franjevce koji su u vrijeme kuge dijelili sakramente po selima, pozivali narod na poštivanje propisa i s križem u ruci sami istraživali zaraženu robu i predmete. Ta isprava spominje okužene koji su bili osuđeni na vješanje, sigurno zbog krađa ili razbojstva, te su ih franjevci toplim riječima tješili u njihovim teškim časovima; mogli bi spomenuti da je tada u Splitu i okolici umrlo oko 300 osoba, up. R. Ferri, Historijski podaci o kugi u našim krajevima, Liječnički vjesnik, Zagreb 1946, XI i XII, str. 263; Prema Vinjaliću kuga je prešla tako da je neki vojnik kupio maramu u Trilju, a neko dijete iz Sinja kupivši isto maramu zarazi se, Compendio, str. 338.

[374]) SA, Knjiga L, 52-57.

[375]) SA, Knjiga L, 54; 20. VII 1765. sinjski providur L. Balbi hvali franjevce za njihov rad u vrijeme kuge koja je obuhvatila neka sela, dok posebnim atestatom priznaje zalaganje sinjskog župnika o. Ivana Miljkovića.

Da bi se što bolje suzbijala zaraza koja je redovno karavanskim putem dolazila iz Bosne, Venecija je uvodila pogranični sistem *»Kolegija za zdravstvo«.* Time je pomalo stvaran zdravstveni pogranični kordon podijeljen u pet odjela: Knin, Sinj, Imotski, Vrgorac i Neretva.

Jako loše držana *bazana u Sinju* koju je čuvao samo jedan priprostit vojnik nije mogla služiti kao zdravstvena preventivna ustanova. Stoga je opći providur Al. Foscari[376] pristupio uređenju Kolegija i za Sinj kao što je to učinjeno u Kninu 1765. g., a za Hercegnovi, Perast i Risan 1773. g. Prema kapitulima, utvrđenim 24. listopada 1778. g., Kolegij za zdravstvo sastojao se od 30 ljudi. Predsjednik i ujedno sudac bio je državni mjesni predstavnik (providur). Uz njega je bilo šest deputata, i to trojica od vojnih lica i trojica građana. Između njih birala su se svakog tjedna dva deputata od kojih je jedan morao bdjeti uz pomoć dvaju vojnika nad redom, mirom i čistoćom u bazani, a drugi je svakog ponedjeljka išao na Bili Brig da bi pazio na robu turskih karavana. Taj se sinjski Kolegij morao povezati s kninskim, kliškim i imotskim.

Kancelarom tog kolegija za 5 godina postao je 3. ožujka 1779. g. Antun Franić uz plaću od 10 lira mjesečno.[377] Znamo da su nešto kasnije (1783) bili u tom Kolegiju: ten. col. Petar Battaglini, ser. mag. Angelo Emo, kap. Jakov Giusti i tri Sinjanina: Alojzij dalla Costa, Ivan Radonjić i Ivan Glunčević.[378] Pod upravom Kolegija bila je i trgovina u bazani koju je od 1770. g. držao Antun Lovrić, a poslije njegove smrti preuzeo ju je Mate Lovrić uz godišnje plaćanje državnom fisku 50 dukata.[379]

Usprkos tih mjera *kuga se u najvećoj do tada snazi pojavila 1784. g.* Širenje bolesti, što se iz Splita proširila Cetinom, omogućila je slaba otpornost naroda, iscrpljenog dvogodišnjom glađu. Kuga je bila zahvatila gotovo cijelu Dalmaciju i opći providur je bio prisiljen moliti bosanskog pašu da se za vrijeme trajanja kuge prekine trgovina s Bosnom.[380] Uz providura Sinja koji je bio »sopraintendente di sanità« bio je postavljen još jedan časnik poljskih lazareta Stjepan Nonveiller. Iz njegova atestata sinjskim franjevcima doznajemo kako je on preko eksprovincijala o. Ivana Raičevića dobivao vijesti o stanju zaraze u Bosni, i to od 13. travnja 1782. do 30. studenog 1783. g.

Čim se kuga pojavila u Cetini, stvoren je poljski lazaret na Bilom Brigu da bi se u njemu pregledavale osobe koje su prolazile tim gorskim klancem i da bi u njemu izdržavale karantenu. Drugi su poljski lazareti bili postavljeni u Hrvacama, Hanu i Trilju. U njima su se skupljali zaraženi i liječili. Te su poljske lazarete nadgledali izvanjski deputati, kao Grgur Lovrić,[381] pomažući u preventivnim mjerama nad osobama i kućama. Sumnjive i zaražene bi odijelili od drugih, donosili u lazarete i tu liječili. Kuće oboljelih, životinje i robu jednostavno su palili, dok su mrtvace ukopavali u duboke jame. U tome su vlastima pomagali župnici koji su proklamacije vlasti prevodili na »ilirski« i čitali narodu.

---

[376]) HAZ, Spisi gen. prov. Al. Foscari, I, 45-47.

[377])HAZ, Spisi gen. prov. Al. Foscari, I, 48.

[378]) HAZ, Spisi gen. prov. Al. Foscari, I, 60-61.

[379]) HAZ, Spisi gen. prov. Fr. Faliera, I, 61.

[380]) G. Novak, Povijest Splita, II.

[381]) Knjiga obitelji Lovrić, pohvalu Grguru potvrdio je opći providur 12. VII 1784. g. navodeći kako je on inspicirao sela Glavice, Kosinac, Galu, Živinić, Udovičić, Ovrlju, Rudu, Otok, Gljev i Bitelić.

U Cetini je tada od kuge pomrlo mnogo, osobito staraca i mladeži. Računa se da se broj umrlih penjao do 1.500 osoba.[382] Na teritoriju samo sinjske župe umrlo je 1783. g. 129 osoba bez sitne djece koja se nisu upisivala u Knjizi mrtvih. Mrtvaci, umrli od kuge, nisu se ukopavali u porodične grobnice u crkvi, nego u grobljima po selima i kod sv. Franc, do tada isključivo vojničko groblje.[383] Kuga, a prije nje glad, uništili su Cetinu u ljudstvu i ekonomici.

4. — Trgovina što je prolazila kroz Sinj oživljavala je varoš. Neki Sinjani, povezani s bosanskim trgovcima, trgovali su ne samo u okviru svoje varoši nego i u širim razmjerima. Pazari, držani u samoj varoši, osobito onaj na Veliku Gospu, omogućavali su kolanje robe unutar granica Cetine, a ujedno povezivali sinjsku okolicu i sa stranom robom što su je trgovci donosili. Time se ekonomska snaga same varoši uzdizala, dok su se u borbi interesa pojedine obitelji bolje snalazile i napredovale, a druge propadale.[384]

Takav *valoviti razvoj* pokazuju obitelji *Glunčević i Roberti.* Marko Glunčević u mutnom razdoblju ratovanja obašao je mnoge krajeve i konačno se smirio u Sinju gdje je 1727. g. otvorio malenu trgovinu u tvrđavi i u njoj prodavao vojnicima hranu.[385] S njim je skupa radio Ivan Roberti iz Verone. On je iz konjičkog garnizona prešao u maleni Markov dućan. Kako je Marko brzo poslije toga umro, Roberti, oženivši se njegovom udovicom, preuzeo je dućan. God. 1729. Roberti je kupio maleno zemljište na Korlatu i tu otvorio novi dućančić.[386] Roberti je ubrzo počeo s još jednom trgovinom, i to na trgu pred crkvom koja je najviše donosila dobiti.

---

[382]) Medicinska enciklopedija VI, Zagreb 1962. str. 253; dobar prikaz za kuge dao je J. Bajamonti, Storia della peste che regno in Dalmazia negli anni 1783.-1784, Venecija 1786.

[383]) U Sinju se redovno ukapalo u župskoj crkvi i tek je Austrija 1818. g. zabranila ukapanje u crkvama. Međutim, kad se pojavila kuga mrtvaci od nje umrli ukapali su se po drugim grobljima. Prema Knjizi mrtvih ovi su umrli tada u Sinju i ukopani po tim tada osnovanim grobljima:
Kod sv. Frane: Ivka ud. Jakova Karajko (40g.), Luka Ivanov Grabovac (18g.), Marko Čatipović iz Dicma (47 g.), Antun Martinov iz Potravlja, Klara ud. Petra Mijača iz Muća (50g.), Luca žena Ivana Burov iz Dicma (40 g.), Katarina ud. Mate Ursića (54 g.), Augustin Ivana Glunčević (22 g.), Antun pok. Jure Suprag (40 g.), Dominika ud. Jakova N. (55 g.) Manda žena Ivana Grabovac (50 g.), Ivan pok. Jure Grabovac (50 g.), Petronila pok. Ignacija Franića (30 g.), Jure pok. Mate Anušića (50 g.), Jakov pok. Ivana Odrića (45 g.), Jelena žena Mate Rajića (50 g.), Mate pok. Ivana Filipovića (67 g.), Lucija žena Ivana Matića (40 g.), Filipa ud. Frane Radišine (60 g.), Jakov Nikole Modrić (21 g.), Mijo pok. Jure Ljubičić (45 g.), Anđa žena Stjepana Tripalo (35 g.), Jure pok. Antuna Ivančevića (27 g.), Andrija Antuna Cugure (24 g.), Jelena ud. Jakova Soldića iz Muća (40 g.), Jelena Šimuna Surić (30 g.), Ivan pok. Petra Nikolića rec. Gaura (54), Andrija pok. Ivana Ruberti (44 g.), Frano pok. Šimuna Surića (30 g.), Ivana Jure Milošević (24 g.), Paula žena Nikole Rajčevića (36 g.), Jure pok. Jure Milošević (70 g.).
U Glavicama su bili pokopani:
Šima Petra Jelinčić (20 g.), Ruža žena Pavla Brandus 25 g.), Luca žena Luke Jelinčića (25 g.), Toma pok. Grgura Modrić (45 g.), Petronila žena Frane Vučinovića (40 g.), Pavao Ivana Romac (16 g.), Ilija pok. Jure Vučinović (46 g.) Grgur pok. Luke Marasovića (27 g.) Ivana žena Nikole Suplić (45 g.), Stjepan pok. Nikole Maras (60 g.) Petronila ud. Šimuna Mamuzića (30 g.), Frano pok. Mate Vučinovića (50 g.), Mijo pok. Jure Komara (50 g.), Kata ud. Jakova Vukovića (65 g.).
Na Suhaču: Matija pok. Pavla Gaurina (16 g.).
Na Žankovoj glavici: Marija žena Mije Bojić (32 g.), Ivan pok. Mate Petričića (48 g.).
Na Ciganskoj Maloj: Jelena žena Antuna Ivančevića (40 g.) i Kata ud. Mate Medvidovića (55 g.).
U Brnazama: Marija žena Antuna Konjića (60 g.) i Ruža žena Nikole Kalčina (55 g.)

[384]) Uz stare trgovačke obitelji Vuletića i Bareze mogli bi nabrojiti još Ivana Franića koji se naselio iz Kaštela u Sinj i Tomu Bulata iz Voltomine, pak Bianchija i druge.

[385]) HAZ, Spisi gen. prov. P. Vendramina, I, 57; Marko je Glunčević sagradio maleni dućan na Korlatu da bi prodavao hranu vojnicima uz plaćanje 3 gazete po straži kako je bio već odredio Pasqualino, i uz plaćanje livela od 5 lira, a poslije njegove smrti njegova je udovica Marija molila je dozvolu držanja tog dućana za malene sinove i 10. VII 1727. g. dobila dozvolu.

[386]) HAZ, Spisi gen. prov. P. Vendramina, I, 336.

Od skromnog početka Roberti se razvio u velikog trgovca konjima i mesom. Izvozeći robu u Italiju. Sposobni je Roberti osim toga preuzeo daciju prelaza preko Cetine, a ujedno je providao karavane što su prolazile kroz sinjsku bazanu. Tako je nagomilao priličan kapital i kada su braća Glunčević Ivan i Šimun odrasli, on im je mogao dati 50 cekina kapitala, a sebi sagraditi 1745. g. lijepu kuću.

Braća Glunčević su veoma brzo ponovo ušli u društvo s poočimom i s njim trgovali na veliko, ali naivni pustili su da svime upravlja Roberti. Kad su braća Glunčević 1751. g. zakupili od glavnog zakupnika Dalmacije Jakova Fani, trgovca iz Skradina, šestogodišnju sadnju duhana na teritoriju Sinja i Imotskog,[387] Roberti se i tu upleo, tražeći polovinu od dobiti, iako sam nije na tome mnogo radio. Braća su bili dobri administratori, provizori i prodavači duhana. Taj se posao nije naročito isplatio, tako makar piše o. J. Glunčević, te su braća založila kuću i dućane da bi uzdržali zakup i u ratama isplatili zakupninu u visini od 6.000 lira. Mislimo da je u tome o. J. Glunčević nešto pretjerao jer su braća ponovo 1757. g. uzela u zakup proizvodnju duhana od novog zakupnika Konstantina Gabbo iz Šibenika. Roberti je ponovo izigrao braću tako da oni nisu više željeli ulaziti u taj posao, ali je 1762. g. Roberti sam uzeo za osam godina zakup duhana od općeg zakupnika Josipa Bianchinija, isključivši braću uz obavezu da će isplatiti 6.720 lira u ime zakupa.[388] Prema tom ugovoru Roberti je mogao skupljati, križati duhan svake vrste, te javno ga prodavati po uobičajenim cijenama koje vladaju u Sinju i Imotskom.

Međutim, u to vrijeme obje obitelji počinju nazadovati. Braći se nekako tada potopio blizu Venecije tovar kastrata (konja) u vrijednosti od 500 cekina, a ubrzo je umro brat Šimun, sposoban trgovac koji je svom bratu s brojnom djecom ostavio osim dućana oko 3.000 cekina.

Ni Roberti nije prošao bolje. Posao s mesnicama u Veneciji nije mu najbolje išao, te je morao pozajmiti novaca od J. Bianchinija da bi se održao. Roberti je, nešto malo poslije smrti svojeg sina Josipa, sposobnog trgovca, 1767. g. umro.

Zakup duhana ostao je u rukama Glunčevića time što je on morao isplaćivati dugove pokojnog Robertija u što su se upleli Ivan Vuletić, muž Katarine Roberti i Ilija Buljan muž Ane Roberti. Ipak je Ivan Glunčević s polubratom Andrijom Roberti nadoknadio izgubljeni kapital u Veneciji i kroz 1768-1775. g. isplatio dug od 600 cekina J. Bianchiniju.

Trgovinu su i dalje vodili Ivan i Andrija, ali su pomalo propadali, dok se Ilija Buljan uzdizao. Nasljednici Glunčevića morali su isplaćivati velike dugove.

Slična je sudbina bila i *obitelji Lovrić.* Zaslužni u ratovima i kasnije u vojnim i državnim službama, članovi te ugledne obitelji nagomilali su velik zemljišni fond. Neki od njih ulazili su u vojne službe, dok su se drugi bavili trgovinom žita, vina i ulja. Ta je bogata i ugledna obitelj mogla poslati u Veneciju i Padovu mladog Ivana Lovrića koji je na naucima prihvatio prosvjetiteljske ideje,[389] napisavši poznatu svoju knjigu u kojoj uz zajedljivu kritiku djela opata

---

[387]) Prema tome bilo je sadnje duhana u Imotskom u vrijeme Venecije. Protivno tvrdi A. Ujević, n. d., str. 101.

[388]) SA, Spisi fasc. I.

[389]) M. Stojković, Ivan Lovrić, pristaša struje prosvjetljenja u Dalmaciji, Zbornik za nar. život i običaje JAZU, knj. 28, sv. 2, str. 1-44.

Fortisa, nastupa često pretjeranom ironijom primitivnog života i mišljenja svojih sunarodnjaka, osobito svećenstva i seljaka. Ivan Lovrić, inače zanimljiva osoba, nastojeći kao prosvjetitelj oko ekonomskog prosperiteta svojeg kraja, nalazio je u planinama oko Cetine razne vrste rudače, i to osobito kod Crnog Vrila, odakle je odnio nekoliko komada primjeraka u Padovu i pokazao ih profesoru kemije C. Carburiju. On ga je uvjerio da »po svim znacima moraju potjecati iz dobra rudnika«.[390] Uvjeren u velike nalaze željeza uz Cetinu Ivan je sigurno nagovorio svoju obitelj da se dade na vađenje rudače u Crnom Vrilu blizu Peruče. Grgur Lovrić[391] je stvarno 1777. g., kad je Ivan umro, počeo vaditi rudaču i sagradio talionicu, dok je Petar, brat Ivanov, mislio vaditi željezo u Glavicama na brežuljku kod kuća Ivana Arnauta. Međutim, cijeli taj pothvat nije uspio. Za to su bile potrebite investicije i Lovrići su se zadužili kod trogirske bogate obitelji Fanfani Garanjin za 6.000 srebrnih dukata. Rudnik nije donosio toliko koristi te je cijeli pothvat završio neuspjehom i obitelj se 1784. g. podijelila. Poslije toga obitelj nije igrala veću ulogu u životu Sinja.

Uz te dvije obitelji bile su i druge koje su vještom trgovinom, često vezanom uz pozamljivanje novaca osobito seljacima, ekonomski se jačale. Dugovi su upropašćavali tadanjeg čovjeka jer se s jedne strane nisu plaćali i zbog toga se gomilali, a s druge strane visoke kamate uništavale su siromašne građane i seljake. Jedna štampana pjesma[392] iz tog vremena moguće od o. P. Kneževića, opisuje ta dva zla, obraćajući se *»gospodi i trgovczem«* koji ništa drugo ne žele, nego sticati imanje. Nepoznati pisac ukazuje na potrebu vraćanja dugova jer *»i svak koji dugh ostavglja, u suxagnstvo ditcu stavglja«*. Duboko zamišljen nad tim zlom, on opominje ako se ne može sve od jednom isplatiti, neka se plati koliko se može *»pak i opet promecchise ter pomalo oduxise«*. Gomilanje blaga oštrim riječima napada pisac te pjesme, stavljajući pred oči vječne istine i prolaznost života, te smrt koja sve izjednačuje. Pjesnik nastoji skloniti trgovca da ne gomila blago, nego neka dade svakome živjeti kao pravom svojem bratu:

»Nemoj czvilit uboxara,	Po pravdaga potexuchi
Komu lacnost sardcze para	I kruh gnemu otimgljuchi«.

5. — Unutar iznesenih ekonomsko-društvenih odnosa razvijala se *malena varoš* ispod stare sinjske tvrđave.

Trošnu i razdrmanu tvrđavu Mlečani nisu naročito popravljali, iako je opći providur Sebastijan Vendramin 2. studenog 1730. g. izvjestio Senat da bi bila najveća nužda popraviti kasarnu, skladišta, bolnicu, i to ne samo u Sinju nego i Kninu i Imotskom.[393] Vrijeme je nagrizalo oronulu tvrđavu koja je velikim dijelom nastradala od potresa 28. XI 1769. g.[394] Nakon toga ona je prepuštena

[390]) I. Lovrić, n. d., str. 29.

[391]) Podaci koje donosimo osnivaju se na arhivskoj građi koju mislimo opširnije obraditi jer nam za to zbog ograničenosti vremena nije bilo sada moguće.

[392]) SA, Stampa, »Pisma chiudoredna« od jednoga redovnika s. Otca Franceska u kratko sastavljena, svi gljudi spasenje xelechega. Jedabi, tko stramputno hodi, na pravi put povratiose. Gospodi i targovczem i drughim svim, kojise u pomagnkanjih, u pismi imenovanim, chiute, priklonno posvechiena, u Mleczih 1766, S' dopuscтegnem stariscina, 16 × 11, 14 stranica.

[393]) HAZ, Spisi gen. prov. S. Vendramina, V, 76-78.

[394]) I. Marković, n. d., str. 50 i sl. Od toga potresa Sinj je mnogo nastradao, ali od stanovništva nije nitko poginuo. Godinu dana prije (27. XI 1768) poginula je Dominika Jadrijević ud. Jakova i sin joj Frano u vlastitoj kući u Glavicama. Dok su sjedili za ognjištem otvorila se uslijed potresa zemlja i nastradali su oboje od zemlje i kamenja, kako spominje Knjiga mrtvih.

zubu vremena, tako da je tajni izvjestitelj[395] Marije Terezije 1775/1776. g. mogao vidjeti kako se bedemi ruše s više strana. Tvrđava je poslije potresa pomalo napuštena. Vojska je silazila u varoš a s njom činovnici i trgovci.[396] Ipak su pojedinci ostali u tvrđavi dok Francuzi nisu 1809. g., bojeći se ustanika,[397] minirali ostatke zidina koje još tu i tamo strše kao uspomena prošlosti.

Varoš se ispod tvrđave pomalo formirala *oko nove crkve* što su je franjevci poslije paleža 1715. g. obnovili. *Zamisao gradnje veličanstvenog samostana s kloštrom* iza crkve[398] nije ostvarena, iako je na tome svim silama radio o. P. Vučković. Do 1723. g. bila je pokrivena crkva, obnovljene četiri kapele u glavnoj lađi, te maleni dio samostana. Nešto kasnije samostan je produžen drvenom zgradom pokrivenom ševarom nekako u dužini današnjega starog samostana. Neki su franjevci još uvijek mislili na prostrani kloštar s bunarom koji bi se prostirao na sjevernoj strani crkve i gledao na trg, kako se vidi na mapi iz

Crtež zamisli lijeve strane trga pred crkvom, prema nacrtu ing. Melchiorija 1720. g., a zamisli o. P. Vučkovića (nacrt se nalazi u ASS, Mape 5)

1733. g., ali se ni to nije ostvarilo.[399] Prema tom nacrtu trebalo je sagraditi zvonik na južnoj strani crkve, nekako gdje se danas nalazi novi zvonik. Kako do tih izgradnja nije došlo, sagrađen je jednostavni samostan, a u dvorištu iza crkve četrdesetih godina podignuta je uz nekoliko soba peć te veliki zid što je služio kao teza, a prema prvotnom nacrtu morao je biti vanjsko pročelje samostana. Poslije potresa 1769. g. crkva koja je mnogo nastradala popravljena je. S južne strane srušene su kapele, a sa sjeverne ostavljene su kao pomoćne prostorije, sagrađen novi zid s visoko postavljenim polukružnim prozorima. Monotoniju vanjskih zidova tek malo razbijaju dva uska duga prozora, dok je na pročelju bila velika rozeta. Tim je crkva dobila konačni jednostavni izgled. God. 1775. sagrađen je maleni, neugledni zvonik na sjevernoj strani crkve.

[395]) G. Novak, Dalmacija god. 1775/76 gledana očima jednog suvremenika, JAZU Starine 49, Zagreb 1959, str. 53.

[396]) To su uglavnom bili trgovci koji su prodavali sitnu robu vojnicima i stanovnicima tvrđave.

[397]) Vj. Klaić, Opis zemalja u kojih obtiavahu Hrvati, II. Zagreb 1881, str. 156.

[398]) Prvotno se mislilo sagraditi samostan uz crkvu prema sjeveru kako se može vidjeti na nacrtu A. Benoni iz 14. VIII 1702 .g. Uz crkvu je ostavljen maleni hodnik, a od strane trga trebale su biti sobice kao i prema Livanjskoj ulici, dok s južne strane blagovalište, kuhinja i magazin i podrum. U sredini bio bi lijepi kloštar s bunarom. Na nacrtu se vidi kako su zemlje Krilića bile na terenu gdje se mislilo taj samostan graditi i stoga je moguće došlo do promjene lokaliteta gradnje samostana i to iza crkve. Taj bi samostan morao biti na dva kata s manjim kloštrom, ali lijepim pročeljem; SA, Mape, 1-2; opširnije o tome kod I. Markovića, n. d., str. 49-50; Fisković, Ignacije Macanović i njegov krug, u Prilozima povijesti umjetnosti u Dalmaciji sv. IX, Split 1955, str. 198-269.

[399]) SA, Katastarska knjiga, karta iz 26. XII 1733. g. što ju je dao izraditi lektor o. Andrija Stančić po nalogu sinjskog gvardijana Nikole Brčića.

Ispred same crkve o. P. Vučković zamislio je prostrani trg a ispod Kamička *velebnu zgradu na jedan kat duž čitavog trga s lijepom arkadom* gdje bi se nalazili dućani. Svi ti planovi velikog Sinjanina bili su dostojni i većeg grada. Oni su se razbijali o siromaštvo kako naroda, tako i franjevaca. Sinj je pod Venecijom bio malena i neugledna varoš. Mletačke vlasti nisu bile zainteresirane ni za podizanje većih gradova Dalmacije, a pogotovo ne zagorskih varoši.

Nova crkva i trg pomalo su postajali središte sinjske varoši. Oko crkve bili su grobovi i to s južne strane i prema crkvi ispod Kamička. Kad je sagrađena nova crkva, serdar Vučković je u ime Krajine dao izgraditi u crkvi 100 grobova za 10 banderija te je groblje ispod crkve pomalo napušteno, dok je ono kod sv. Frane bilo vojničko.[400]

Ispod crkve franjevci su 1738. g. darovali bratovštinama Dobre smrti i Presvetog Sakramenta zemljište da sagrade zgradu gdje će održavati svoje sastanke i čuvati svoje predmete.[401] Ta zgrada koja postoji još i danas početak je izgradnje ulice prema Splitu. Ispod te kuće, do današnjeg malenog puteljka, nalazila se velika kuća s dvorištem *Augustina Bianchija.* On je 11. studenog 1733. g. dobio tu zemlju i dućan majstora Petra Kacador, reč. Garona da bi sagradio kuću za koju je morao plaćati livel.[402] Desna je strana ulice počinjala *Dedićevom kućom,* jedinom na tom području prije 1715. g. Oko nje bio je prostrani vrt. Dedići su postali ugledna sinjska obitelj i Frano je 5. lipnja 1739. g, čak imenovan »capo provisionato« sinjske tvrđave.[403] Ispod Dedićeve prostirale su se 1780. g. četiri kuće od malenog puteljka što i danas vodi prema Gorućici. Tu je bila kuća *Jezusovića* koji ju je sagradio oko 1733. g.[404] Ispod spomenute uličice bilo je zemljište s kućom *Pavla Tripalovića.* On je 1733. g. dobio zemlju da bi na njoj sagradio kuću za koju je morao plaćati godišnji livel.[405] Nešto kasnije (1741) Pavao je došao do nešto zemlje u polju (3 kampa) koju je napustio Šimun Cavalić.[406] Njegov sin Stjepan dobio je 1767. g. deset kanapa oranice u Hrvacima, zemlju koja je ostala na državnoj dispoziciji poslije smrti Mije Batinića.[407] Ispod Tripalovog zemljišta ističe se jednokatnica, gdje su danas časne sestre, a 1838. g. pripadala je *Juri Lovriću.* S druge pak strane ulice bila je prizemnica *Andrije Stuparića.* On ju je izgradio dobivši zemlju Pavla Šimića koji je umro bez potomaka.[408] Andrija je plaćao za nju 12 lira livela i živio od dućana što ga je držao u njoj. Do te je kuće bila zgrada obitelji posjednika *Macuka.* Tako se kroz XVIII st. današnja splitska ulica nekako popunila, dok uz Zečev prilaz gotovo nije bilo kuća.

Ispod crkve, gdje je danas Nar. banka, bila je malena kućica *Smoljčića,* a u blizini dosta kasnije bila je kuća *»picukara«.*[409] Uz Žankovu glavicu, odmah na početku, isticala se velika zgrada obitelji *kapetana Surića.* Na samoj glavici

---

[400]) I. Marković, n. d., str. 52. bilj. 1. ne bi se složili da je groblje na Žankovoj glavici nastalo tek 1848. g. jer se u najstarijim kartama ono nalazi ucrtano, a i na karti iz 1780, kao i na austrijskoj mapi iz 1839. g.

[401]) SA, Katastarska knjiga, 3.

[402]) HAZ, Spisi gen. prov. Z. Grimani, I, 87, istog je dana providur dozvolio gradnju kuća Petru Salaku, Ivanu Franiću, po svoj prilici one su se nalazile negdje u blizini Barezine kuće.

[403]) HAZ, Spisi gen. prov. M. A. Cavali, I, 56.

[404]) HAZ, Spisi gen. prov. Z. Grimani, I. 88.

[405]) HAZ, Spisi gen. prov. Z. Grimani, I. 94.

[406]) HAZ, Spisi gen. prov. M. A. Cavali, I, 281-282.

[407]) HAZ, Spisi gen. prov. A. Reniera, I, 115.

[408]) HAZ, Spisi gen. prov. Al. Foscarini, I. 129.

[409]) Picokara, picukara od tal. bizzochera, pinzochera — bogomoljka, to su bile žene koje su živjele u svijetu, a imale su zavjet čistoće, vidi J. Šetka, Hrvatska kršćanska terminologija, II, Makarska 1964, str. 135.

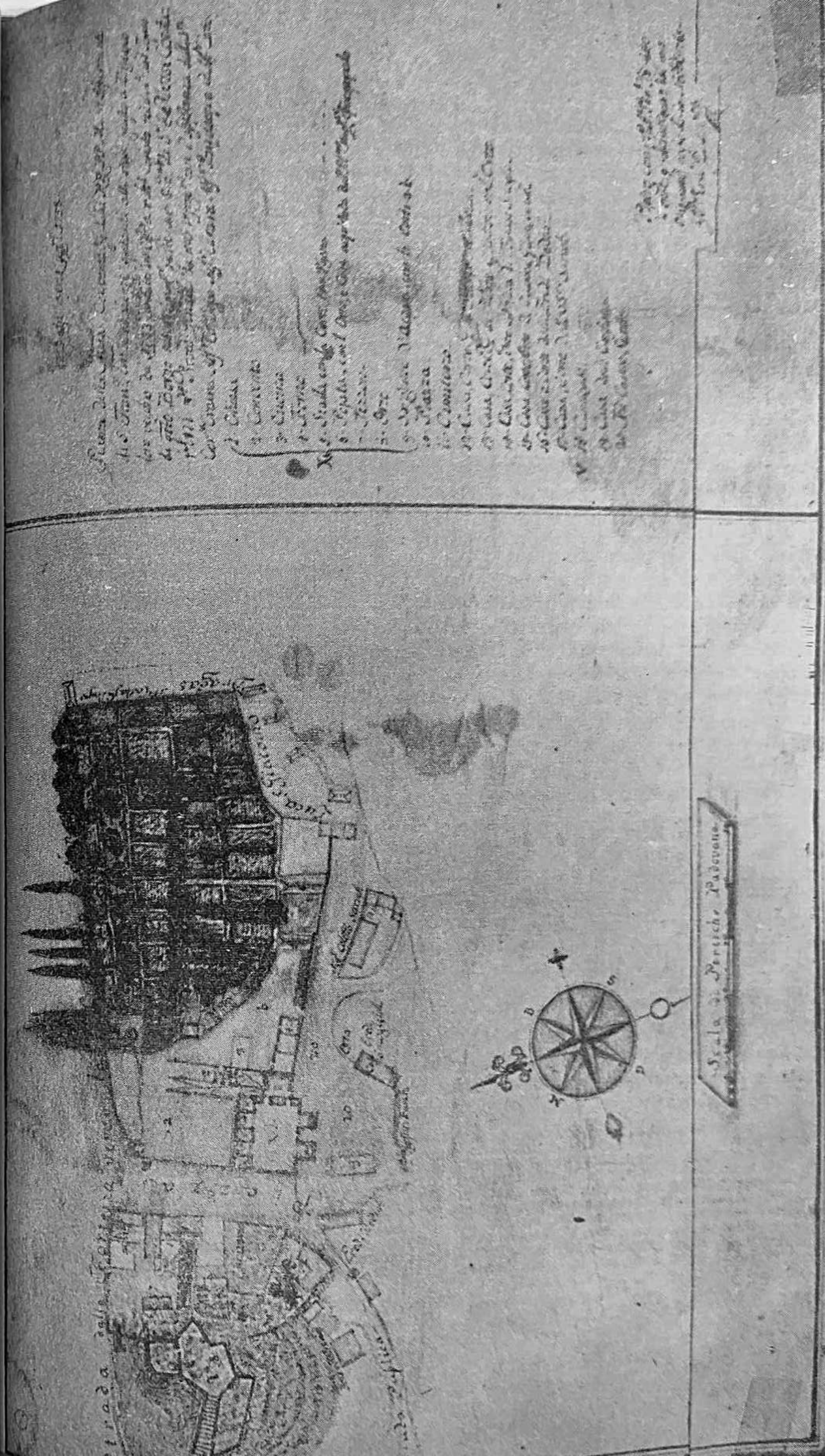

Nacrt središta Sinja 1733. g. s crkvom i zvjezdolikom tvrđavicom Kamičak. Nacrt je preslikao P. Corir 1765. g. iz neke mape iz 1758. g., a ta je načinjena prema starijoj iz 1733. g. (ASS, Samostanski zemljišnik)

nije bilo nikakvih kuća. Ispod nje, a do samostanskog vrta nizale su se kuće *Dragaša*. Dosta južno na istoj strani nalazila se kućica *Mate Matića*, *reč. Čače*, kovača, dok su zemlje oko nje pripadale samostanu. Sjeverno od Matine kućice oko 1780. g. imao je kuću, vrt i dvorište *Krsto Buljan* od kojeg je potekao kasnije glasoviti veleposjednik Vicenzo Buljan. Na južnom dijelu Žankove glavice nalazilo se *Žankovo selo*, kako se zove u nekim ispravama s kućama poznatih harambaša.

Prostor ispod Kamička počeo se izgrađivati 1737. g. kad su franjevci, posjednici tog zemljišta, ustupili ga nekim sinjskim građanima. Da bi se vječno priznavalo dobročinstvo samostana i vrhovno njegovo vlasništvo nad tim fondom, građani su morali godišnje davati samostanu 2 libre voska.[410] Ti su građani *(Dedić, Jukić, Glunčević, Smoljić* i *Čulić)* ubrzo sagradili svoje kuće, kako se može vidjeti na jednoj karti iz 1758. g. Kasnije su te kuće popunjene tako da 1780. g. duž trga nalazi se niz kuća sve do groblja. Oko 1730. g. ispod groblja na trgu, nekako gdje su danas malene kućice i dućan željezne robe, sagradio je sebi kuću *Filip Miletić*.

U današnjoj Livanjskoj ulici bile su sa sjeverne strane *Milanovića kuće* s oborom, a ispod prostranog samostanskog vrta kuća obitelji *Antuna dalla Coste*, istaknutog borca u vrijeme opsade Sinja 1715. g. On je dobio između ostalog 1728. g. nešto malo zemlje (6 kanapa) Antuna Radoša koji se vratio u Tursku.[411] Uzdizanje obitelji počelo je osobito za njegovog sina Ivana Marije della Coste. Ivan je bo stjegonoša u hrvatskoj konjici i tako se isticao, postavljen je 15. lipnja 1753. g. zapovjednikom tvrđave Čačvina poslije smrti Grgura Kambija.[412] Po svoj prilici on je sagradio kuću na uglu Livanjske i Vrličke ulice gdje je kasnije živjela ta ugledna obitelj.

U samoj Vrličkoj ulici s desne strane bila je jedino kuća trgovca *Vuletića*. S druge pak strane, odmah na početku, nalazio se *»Lovrića obor«*. Već je Filip Dugi imao na tom mjestu kuću, sjenik i vrt. Kasnije je sagrađena dvokatnica prema ulici i dvorištu s drugim dodacima i domaćinskim zgradama.

Iznad Kamička, na raskrsnici puteva prema tvrđavi i sv. Frani, s južne strane nalazila se kuća ugledne trgovačke *obitelji Bareze*. Drugi pak trgovac *Lovre Dalbello* istakao se u vrijeme opsade Sinja jer je nabavio 5.000 komada »azzalina«[413] kojeg je nedostajalo borcima opsjednute tvrđave. On se pokazao i u vrijeme kuge, istažujući zdravstveno stanje u Bosni. Taj je trgovac, po svoj prilici prvotno nastanjen u samoj tvrđavi, kupio od Grujice Aksamovića 1729. g. trećinu kampa iza tvrđave prema Odrni i opći mu je providur to odobrio.[414] Njegova je kuća i kasnijih njegovih potomaka bila na početku malenog puteljka što vodi od puta prema tvrđavi ka kvartiru, a prema kući Antuna Bareze. On je, kao što smo već vidjeli, poslije smrti Antuna Markovića dobio novih 16 kanapa zemlje.[415] Lovro se bavio trgovinom i po svoj prilici naveliko jer je 1753. g. dobio zemljište na splitskoj obali blizu gradskih vrata da tu sagradi u kamenu dućan.[416]

---

410) SA, Spisi fasc. I.
411) HAZ, Spisi gen. prov. P. Vendramina, I, 111-112.
412) HAZ, Spisi gen. prov. G. M. Balbija, I, 101.
413) »Azzalin« je sprava od čelika za stvaranje vatre, vidi G. Boerio, Dizionario del dialetto veneziano, Venecija 1856, str. 52.
414) HAZ, Spisi gen. prov. P. Vendramina, I, 336.
415) HAZ, Spisi gen. prov. G. M. Balbija, II, 104.
416) HAZ, Spisi gen. prov. G. M. Balbija, II, 128-129.

Na lokalitetu Petrovca nalazila se *vojnička kasarna — kvartir* s dvorištem i velikim ulazom nad kojim se nalazio lav sv. Marka.[417] Jednako su i na Kamičku bile manje vojničke zgrade. ali i dvor providura Sinja (Palacina).

Na prostoru prema sv. Frani sagradila je obitelj *Grabovac* svoju veliku kuću a oko nje bio je prilično velik vrt. Ispod te kuće a na prostoru prema Vrličkoj ulici nalazile su se kućice *Markovića*.

I ta malena rekonstrukcija, što se može pratiti na nedovoljno sačuvanim mapama, pokazuje da je Sinj u XVIII st. imao samo obrise varoši. U urbanističkom smislu nije čak ni to bio. Niti središte grada, trg pred crkvom, nije pružao jedinstven izgled. Sa istočne strane bio je jednostavni zid uz koji se nalazila javna česma, a s druge strane nejednake kuće i groblje. Sve to nije pružalo zaokruženi izgled trga. Ulice što su presijecale varoš, nedotjerane, s razbacanim kućama i domaćinskim zgradama, pokrivenim većim dijelom kamenom ili ševarom, opkoljenim drvenim plotom, davalo je više izgled razvijenog sela nego varoši. Ipak, stabla i voćke zasađene oko kuća pružale su sigurno slikovit izgled cijele varoši.

Uređenje putova bilo je minimalno i za to su se brinuli sami građani. Tako je 1787. g. *Bratovština dobre smrti* popravila za 5 cekina put ispod crkve da bi se mogle održavati uobičajene procesije.[418]

Unutar spomenute Bratovštine u koju su bili učlanjeni gotovo svi građani mnogi seljaci, kao i oko crkve, odvijao se javni i kulturni život tadanjih Sinjana. Brinući se za svoj oltar (sv. Frane) bratimi su nabavili 1756. g. iz Venecije lijepe srebrne svijećnjake, a 1769. g. druge veće i svečanije pak srebrni križ i moćnike, te srebrne oltarske okvire za tablice (predočnice). Bratovština je prigodom potresa dala 50 cekina za poprav kora i oltara u cekvi, a 1788. g. radila je oko popravljanja grobova u crkvi i postavljanja novog pločnika. Ista je Bratovština uvela 1791. g. običaj propovijedanja kroz advent i korizmu, plaćajući propovijedniku 5 cekina (240 lira) da bi tako Sinj, ističe se u spisu, uveo ono što već imaju ostali gradovi Dalmacije.[419]

Uz zemljoradnju i stočarstvo, stanovnici su se bavili *trgovinom* i *obrtom*. Od obrtnika treba posebno spomenuti Ivana Matića, zlatara, kojega su slavili »kao vještaka u svim mehaničkim radnjama, te izumitelja raznih umotvora.«[420] On je 18. prosinca 1767. g. procijenio zlato i srebro oltara Gospe Sinjske.[421] Građani, osobito bogatiji, slali su svoju djecu franjevcima da kod njih svladaju osnovna znanja. Tek su pojedinci slali svoju djecu dalje na školovanje. Ipak, za Sinj je ponos što je dao I. Lovrića i Anđela dalla Costu, vrijednog crkvenog pravnika. Većina pak bogatijih mladića ulazila je u *vojničke ili državne službe*, odbacujući pomalo narodno odijelo i zabacujući stare običaje što napada *»Esortazione amorosa«* o. Filipa Grabovca.[422]

---

417) J. Chiudina, Sign e il suo distretto, Split 1893, str. 8.
418) Sa, Spisi, fasc. I.
419) U Sinju su bile dvije Bratovštine Dobre smrti i Presvetog Sakramenta, no ta je bila isključivo vjerskog karaktera, dok Dobre smrti mogla bi imati i kulturu i socijalnu ulogu. Nažalost spisi te Bratovštine su uglavnom nastradali. Tek nešto malo se sačuvalo u samostanskom arhivu.
420) Znameniti i zaslužni Hrvati, Zagreb. 1925. str. 181; I. Lovrić, n. d., str. 139
421) SA, Spisi, fesc. I; Ivan se po svoj prilici kasnije naselio u Splitu gdje se pojavljuje mnogo kod procjena nakita i zlata.
422) U samostanskom se arhivu u Sinju čuva štampani primjerak te rijeke pjesme; Filip Grabovac, Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga, Stari pisci hrvatski, knj. 30, JAZU, Zagreb 1951. g., str. 212. i sl.

Franjevci su, osobito pojedinci koji su studirali na vanjskim učilištima, uz svoju službu davali pečat života Sinja. O tome bi bilo vrijedno duže se pozabaviti. U sinjskom samostanu i crkvi djelovali su tada poznati govornici o. J. Filipović i kasnije o. J. Glunčević, te mnogi drugi. Franjevci su sastavljali pjesme moralno-pobožnog sadržaja koje je narod rado prihvaćao. »Muka Gospodina našega Isukrsta i plač matere Isusove« o. Petra Kneževića u tipičnom varoškom melosu pjeva se sve do danas. Dva opsežna glazbena zbornika što ih je dvije godine prije smrti napisala staračka ruka (1766) o. P. Kneževića s brojnim misama, s misom »u harvatski jezik«, pjesmama komponiranim jednostavnim načinom, bliskim pučkim crkvenim popjevkama[423] govori o dosta bujnom glazbenom životu u sinjskoj crkvi. Interesantan je običajnik sinjske crkve iz 1752. g.[424] na hrvatskom jeziku. On svjedoči o dobrom poznavanju i čestom pjevanju gregorijanskog korala kod službenih samostanskih i crkvenih obreda, obavljenih na liturgijskoj visini.

Dok je svakidašnjica varoši bila obavijena sivilom, *u svetačne dane* varoš bi oživjela šarenilom narodne nošnje seljaka, među kojima su se kočila vojna lica u svečanim uniformama i građani u haljinama kupljenim u Splitu ili čak Veneciji, dok su mačkule pucale s tvrđave, a zvona slavila. Varoš je tada zaboravljala suprotnosti života, spajala se u jedno, a selo i grad osjećao se bliskim.

Slično, iako službeno, bilo je raspoloženje prigodom *ulaska općeg providura u Sinj*, kako ga opisuje spomenuti običajnik koji se ograničava na svečani ulaz u crkvu. Crkva se tada ukrašavala *»štogod veće od svagdašnjega narešenja«*, a na veliki i Gospin oltar stavljalo se šest *»kandelota«*, dok *»udilj kako pukne na gradu parvi maskul ili top počne se slavit u sva zvona i slavi se doklegod ulize (providur, op. p.) u carkvu«*. Tu mu starješina samostana, kad on klekne na jastuk postavljen na lijepi ćilim, dade poljubiti križ »pax« od srebra. Time se opći providur uvodio u crkvu i dok kreće uz pratnju svećenstva prema velikom oltaru, *»udilj pak zvoni organ i piva se Te Deum«*, a pred glavnim oltarom ispjevala b se službena molitva. Kad je opći providur odlazio iz Sinja *(»ima dilit i sasvim dignut iz ovoga mista«)*, starješina bi s drugom dvojicom svećenika otišao *»poklonit mu se i nazvat mu dobar put i priroručit se njenom braniteljstvu, ali sve u malo besida«*.

To je odraz života varoši što je bujao ispod oronule tvrđave. Sinj, malena varoš nastala u vrijeme letargije Venecije, živjela je skromnim životom, ujedinjavala proizvodne snage svoje regije i upućivala ih u veća središta, dok je sama ostala nezrela, kao i cijela uglavnom Dalmacija, za novo doba što je bilo na domaku.

[423]) J. Andreis, Dr Cvetko, St. Đurić,Klajn, Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji, Zagreb 1962, str. 70-71.

[424]) SA, Način i uprava oni posala koji se prikogodiseta čine u ovoj czarkvi B .D. Marie od milostih u varoscu Signskomu upisan g. MDCCLII« običajnik je napisao o. Petar Filipović.

O. JOSIP SOLDO

FRANJEVAČKA KLASIČNA GIMNAZIJA U SINJU

Povijest nižih i srednjih škola u Franj. provinciji Presv. Otkupitelja dade se najzgodnije podijeliti na dva razdoblja:

a) prvo od samostalnoga postanka Provincije (1735) pa do utemeljenja »gimnazije« (1838/39) i

b) drugo od šk. godine 1938/39, kad je gimnazija dobila pravo javnosti za svih osam razreda i mogla održati prvi put Viši tečajni ispit pod predsjedanjem Ministarskog izaslanika.

No kako je njezin prvi početak još u onim davnim samostanskim školama Provincije, mislim da i onome prvome razdoblju njezina školstva moram nešto da kažem. S time je ujedno određena i razdioba ovoga kratkoga pregleda.

I

Razdoblje samostanskih škola (1735—1838)

1. Doba cvata

Odmah na prvome velikome sastanku ili Kapitulu svoga prvoga Starješinstva, u lipnju 1735, držanu u Sinju, sakupljeni Oci mlade Provincije ozbiljno su raspravili i pitanje prvih i srednjih škola za svoj podmladak. Uglavnom je potvrđena i uzakonjena stara praksa samostanskih škola. Kako u ono doba na čitavome teritoriju Provincije, a to se je protezalo u mletačkoj Dalmaciji od Zrmanje do Neretve, između mora i turske granice, nije bilo ni jedne osnovne škole u pravome smislu, to je Provincija morala da se brine i za prvu nastavu dječaka određenih za Red. Tako se je radilo još u doba kad je nova Provincija bila samo dio velike provincije Bosne Srebreničke, a tako se je nastavilo i sada. Škole su se udešavale prema crkvenim i redovničkim zakonima, prema vjekovima stečenom iskustvu i prema eventualnim odredbama civilne vlasti, kojih u prvo doba nije previše ni bilo.

Sistem škola bio je po prilici ovaj:

Župnici — franjevci birali su među seoskom djecom one koji su pokazivali sposobnost za nauk i volju za redovničkim staležom, poučavali ih u čitanju, pisanju i prvim zadacima računanja. Zatim su ih u dobi od 12 do 14 godine slali u samostan kojemu je pripadala župa. Bilo je pravilo da svaki samostan ima po nekoliko takvih đaka, manji po dva, veći po 4,5, pa nekad i više.

Starješinstvo je za njihov odgoj određivalo učitelja, koji se službeno zvao magister gramatices ili magister juvenum. Spomenuti Kapitul opominje te učitelje: da »s majčinskom ljubavlju nastoje oko nauka djece i svaki dan od njih traže lekciju dva puta«. Dužnost je Provincijala da pazi na to. Provincijala

treba obznaniti o primanju svakoga pojedinoga dječaka i samo s njegovim dopustom ga primiti. Nekoliko godina kasnije (26. VI 1743) određena je, pače, i pokusna godina prije nego mladić bude ubrojen među prve samostanske đake!

Pošto je đak proboravio u samostanu 5 godina, podlagao se ispitu pred Provincijalom ili odabranim ispitateljima, a onda je tek smio da se primi u Novicijat ili na godinu redovničke kušnje. I u Novicijatu bilo je određeno vrijeme za usavršavanje u stečenom znanju. Poslije Novicijata išli su mladići za 3 godine u Filozofiju, a onda za 4 u Teologiju. Neke su slali na strana visoka učilišta, osobito u Italiju i Ugarsku. Za one koji su odmakli u godinama ili nisu pokazivali preveliku sposobnost bile su određene Moralke, samostanske škole u kojima se učilo pod vodstvom osobitih učitelja praktično bogoslovlje, koliko je bilo potrebno seoskome župniku ili običnome propovjedniku i ispovjedniku. I ovaj studij trajao je 3 godine, a na koncu trebalo je polagati ispit.

Taj sistem samostanskih škola možda nije (što se tiče srednje nastave) bio u svemu najbolji, jer kod malo đaka, koji su k tome morali da u samostanu vrše i drugih poslova, nije učitelj imao pri ruci svih onih sredstava i svih mogućnosti kojima raspolaže današnja srednja škola. Ali, ako uzmemo u obzir posebni cilj samostanskog i redovničkog života i buduću dušobrižničku službu kojoj su se u najvećemu broju posvećivali ovi samostanski đaci, moramo priznati da je taj sistem imao izvanrednih prednosti. Ova mala samostanska »gimnazija« u većini slučajeva izvrsno je pripravila svoga đaka da s uspjehom poslije Novicijata uzmogne učiti filozofiju i teologiju. I dok je Provincija smjela da se nesmetano ravna prema svojoj staroj, od crkvenoga Poglavarstva odobrenoj praksi, njezine su škole u pravome smislu riječi napredovale. To prvo doba ovoga razdoblja potrajalo je do 1767. i možemo ga nazvati dobom cvata u svakome pravcu.

Istina, bilo je i nedostataka, pa i krupnijih, ali Provincija ih sebi nije sakrivala, nego im je, naprotiv, energično nastojala naći lijek. O tome nam svjedoči provincijski Arhiv na stotine mjesta. Starješine nisu propustile da i svoje niže i srednje škole što bolje usavrše. I mi u tome prvome razdoblju vidimo ne samo veliki broj redovnika nego i veliki broj vrlo učenih redovnika, koji su i u svojoj Provinciji i izvan nje uživali najveći ugled, bivali pozvani za nastavnike i na visoka učilišta u Italiju i Ugarskoj.

2. Borbe i opasnosti

Ono sretno doba potrajalo je, nažalost, prilično kratko tridesetak godina. Prva velika nesreća zadesila je i Provinciju i njezine škole, i niže i više, kad je ono mletačka Vlada svojim dekretom od 20. XI 1767. zabranila, do novih odredaba, primanje novih članova u redovnički stalež. Taj dekret bio je samo priprava za onaj kobni reformni zakon od 7. IX 1768. koji je od redovnika na mletačkom teritoriju učinio bespravno roblje, i za kojim je slijedilo bezbroj upravo drakonskih cezaropapističkih odredaba već trule mletačke sinjorije.

Za pitanje koje nas ovdje zanima je osobito važna tačka 3. toga zakona. Ona zabranjuje zadržavanje mladeži u samostanima prije 21 godine pod izlikom nauka, uzgoja ili službe. Ako se učini protivno, prestupnik će biti istjeran iz samostana, a starješina poslan u progonstvo! S tim zakonom je odmah u korijenu imao da bude prosječan rast Provincije, a samostanske škole potpuno uništene. Poslije tih udaraca neke se redovničke zadruge nikada više nisu oporavile.

Za Provinciju Presv. Otkupitelja bila je sva sreća da je ona imala i veliki broj članova i velik upliv u svome narodu, a umjela je sebi naći moćnih prijatelja i u samim Mlecima. Baš na početku kobne 1768. godine imala je 272 svećenika, 49 klerika i novaka, dječaka u samostanskim školama 61! Ona je, dakle, mogla da za koju godinu bude i bez novih članova.

Još više od toga koristio joj je njezin položaj u zagorskoj mletačkoj Dalmaciji, gdje su njezini redovnici vršili svu dušobrižničku službu. Ostaviti toliki narod bez župnika nije bilo ni u samom političkom interesu Republike. I kad je sada Provincija preko svojih prijatelja, uz preporuku dalmatinskog Episkopata, uznastojala da se oni teški zakoni ublaže, osobito da joj se dopusti primanje novih članova, prilično je uspjela. Najprije, nisu se u Dalmaciji reformni zakoni od 1768. onako nesmiljeno urgirali kao u Italiji. Neke odluke nisu se kod nas ni proglasile. Iz arhivskih spisa vidimo da je Provincija i dalje podržavala svoje škole, da je i po kojega đaka imala u samostanskoj školi, pa kad joj je uspjelo da na temelju odluke Senata od 31. I 1777. i naredbe od 23. III 1778. dobije dopuštenje 20. V 1778. da smije primiti u Red nove članove, vidimo da je imala odmah oko 50 kandidata. Neki od njih imali su već po 24, pače i 28 godina!

Sada Provincija upire sve svoje sile da obnovi ruševine koje joj je skrivila ona desetogodišnja zabrana, ali na žalost ovo obnavljanje nije išlo tako lako. Domalo su nastali veliki svjetski prevrati, koji su se i na njezinu životu i radu teško odrazili.

Mletačku Republiku zamjenila je 1797. Austrija. Veliki narodni agitator za sjedinjenje Dalmacije s hrvatskim zemljama pod Hazburzima Fra Andrija D o r o t i ć postigao je 1798. da u Beču priznadu škole Provincije i ostave ih in statu quo. Dakako, vrlo je žalosno bilo to stanje. Dvije godine kasnije, 7. X 1800, tuži se Provincijal Lovrić da su nauci u Provinciji pali na posljednje grane (ridotti ormai all' ultimo decadimento). U studenom 1802. C. k. dvorska komisija za Dalmaciju traži detaljno izvješće o studijama u Provinciji. Na pitanje je odgovorio 30. VI 1803. sam Dorotić kao novoizabrani Provincijal. Valjda je njegov veliki ugled spasio tada Provinciju od novih zanovijetanja.

Uto 1806. Dalmacija dolazi pod francusku vlast. Već u lipnju 1807. stiže naredba nove vlasti da se bez specijalnoga Providurova dopusta ne smiju ni kandidati primati u Red, ni novaci pripustiti na zavjetovanje ni klerici poslati na ređenje. I sad nevolje idu za nevoljama. God. 1808. Provincija ima u samostanima 141 sveć., po župama 100, ali klerika samo 20. Ipak, i dalje se primaju dječaci i uzdrže se samostanske škole koliko se u ono burno vrijeme dalo. Vojvoda M a r m o n t, intendant d e l a B e r g e r i e, pa i sam providu D a n d a l o, za kojega se ne može reći da je previše volio franjevce, priznaju da su župnici — franjevci dosta obrazovani.

Francuska vladavina nije, inače, mnogo smetala domaćim dječačkim školama, ali Austrija, koja je zamijenila Francusku u zaposjednuću Dalmacije, imala je, mimo svakoga očekivanja, da im zada smrtni udarac. . .

3. Propadanje samostanskih škola

Koliko su se i puk i franjevci veselili dolasku Austrije u Dalmaciju, nadajući se da će biti združeni s ostalim hrvatskim zemljama, toliko je bolnije bilo razočaranje. Mimoilazim sve drugo, a osvrćem se na osnovnu i srednju nastavu. Još 1. VII 1774. bila je Marija Terezija odredila veliku reformu školskoga sistema u svojim zemljama. Njezin rad nastavio je Josip II, za kojega se pozitivno zna da je stajao u vezi s mletačkim »reformatorima« i koji je uveo prisilno školovanje. Franjo II osniva 1797. Dvorsku komisiju za reviziju studija, koja 1806. dovodi do »političkoga ustava njemačkih škola« u carevini. Rad oko reformiranja školstva nastavio se i dalje, pa se bilo bojati da će se reforme protegnuti i na opet stečenu Dalmaciju. To se i obistinilo.

Nije prošlo mnogo, i Provincijal Radonić dobiva 1816. od Namjesnika Tomašića vijest da su ukinute sve redovničke povlastice, a mjesec dana kasnije upozoruje ga isti da je redovnicima zabranjena direktna veza s Rimom! Od te godine pa do polovice devetnaestoga vijeka moramo reći da je za Provinciju bilo najteže vrijeme u svemu njezinu već dvjestagodišnjem životu. To se najbolje vidi na silnim borbama i poteškoćama koje je morala izdržati za svoje škole. Na stotine zakona, dekreta, odredaba, upozorenja, požurivanja, napomena i kako li se sve zovu one dosadne mjere uporne austrijske birokracije kojima je često preplela sav rad Provincije za to vrijeme pa i dalje!

U ožujku 1817. izradio je Prov. Radonić predstavku za cara Franju I i lično mu je predao kad je Car 1818. pohodio Dalmaciju. U predstavci molio je Provincijal da se Provinciji priznadu sve privilegije koje je uživala prije francuske okupacije.

Prvi indirektni odgovor na tu predstavku bila je carska naredba iste godine 1818. da se nastava u Državi ima revidirati. Ravnih dvadeset godina Provincija upire sve svoje sile da se nekako snađe u poplavi općih i posebnih školskih odredaba koje su poplavile carstvo. Njezino je glavno nastojanje išlo za tim da dobije pravo da i dalje ima svoje domaće škole i da smije primati i uzgajati nesmetano svoj podmladak. Moramo se, zaista, diviti njezinoj žilavosti i pokušanoj okretnosti njezina Starješinstva da se snađe u novim vremenima i da spasi što se dade spasiti.

20. siječnja 1821. pod br. 5221/299 jedna vladina odluka priznavala je pravo na domaće škole onim Redovima koji imaju dovoljan broj sposobnih đaka i osposobljenih profesora. Starješnstvo Provincije uhvatilo se te tačke kao daske spasa; ono je stalo na stanovište da Provincija ima sve potrebne uvjete i da joj taj zakon dopušta imati i dalje domaće školstvo. Ali Vlast nije bila toga mišljenja, i mi vidimo kako se ni mladići ne mogu primiti u Red (cfr. Tomašević spis od 14. III 1826, br. 4061/1069) ni primljeni zarediti bez dopusta, a taj se ne daje bez izvršenja novih školskih zakona!

Učenici domaćih škola moraju da se podlažu ispitima na javnim školama ili da pohađaju te škole (cfr. Dekret dvorske komisije za nauk od 15. I 1825, br. 19082/3788). Imamo slučajeva da je neki klerik bio svučen, jer nisu bili izvršeni svi traženi uvjeti!

Međutim su nove odredbe, novi zahtjevi pljuštali sve u šesnaest! Osobito je mučan bio provincijalat O. Jerka Palatina (1826—1829). Kapitul na kojemu je on izabran odredio je Komisiju četiriju eksprovincijala (Šupuka, Radonića, Koštana i Ravlića) za uređenje »škola potrebnih za uzgoj naše mladeži koja ima primiti redovničko odijelo«. Mora se priznati da je rijetko kada neka komisija imala tako težak i uzaludan posao da svrši!

Na vladin zahtjev Provincijal šalje 31. XII 1826. iskaz đaka na samostanskim školama od 1818. g. do toga dana. Bilo ih je svega 55. Najstarijemu su 22 godine, najmlađemu 10. Provincijal im daje ime »Ginnasisti«, kojima pribraja i pet klerika; kaže da je Provincija odredila i neku malu reformu u svojim školama, ali još nije moguće provesti svih vladinih naredaba.

Sve te lijepe riječi nisu puno pomogle. Samostanskim školama bili su odbrojeni dani, a na višim školama Provincije nisu cvale ruže. Napokon se Provincijal Palatin odlučio na posljednji korak: s Eksprovincijalom Koštanom uputio se u lipnju 1828. u Beč da zamoli kod samoga Cara audijenciju i »previšnjom milošću« dobije pravo na domaće škole Provincije.

Taj smioni korak imao je barem toliko uspjeha da je za nekoliko godina dao Provinciji vremena da se snađe. Car je Provincijala primio dva puta, obećao mu je priznanje domaćih učilišta, ali tvrdoglava birokracija bila je jača i od samoga Cara! Istoga dana druge audijencije, 7. IX 1828, br. 4615/545, Dvorska naukovna komisija, pa Visoka vlada svojim spisom od 20. IX, br. 18437/3927, precizirale su carsku »milost« na svoj način. Provinciji se dopušta da odmah sa školskom godinom 1829/30 (od 1. XI) započne sa svojim domaćim školama: gimnazijskim, filozofskim, teološkim, ali — prema postojećim školskim zakonima. Knjige treba da su propisane, profesori aprobirani, predmeti kao i na državnima; gotovo nikakve olakšice nije Provincija imala u tako teškom prijelazu sa stare vjekovne tradicije na novi sistem.

Pribroje li se k tome druge smetnje što ih je upravo u to doba imala Provincija, onda možemo sasvim dobro shvatiti bolni reziginirani uzdah staroga Eksprovincijala Fra Franje Ravlića koji 8. VI 1829. piše Provincijalu: Melius est non esse, quam male esse. Melius est, ut Sinagoga sepeliatur cum honore, quam subsistere cum dedecore: Bolje časno umrijeti nego sramotno živjeti!

Ipak, ni Ocu Palatinu ni Starješinstvu nije se tako lako dalo živima u grob. Oni su odlučili pokušati sve, samo ne skrstiti ruke i ne klonuti! Provincija mora da ima svoje škole, i ona će ih imati! Mjesto 1828, otvorit će se prva gimnazija po novom sistemu tačno deset godina kasnije, ali ona će se otvoriti. Toj herojičkoj ustrajnosti naših Otaca mi dugujemo našu današnju Gimnaziju: njihov požrtvovni rad donio je ploda, makar i poslije dugih naprezanja i svakojakih kušnja. Divan primjer poznim naraštajima . . .

II

OSNIVANJE I IZGRAĐIVANJE GIMNAZIJE (1838/9—1938/9)

1. Prvi počeci

Kroz prvo desetogodište poslije »carske milosti« Provincija se svakako pomagala. Đaci su učili kod domaćih učitelja kako su mogli i prikazivali se na ispite, neki su pohađali javnu školu, a međutim se pokušavalo dobiti aprobirane profesore — redovnike i započeti s aprobiranim školovanjem.

Novi provincijal Vežić 1828. saopćuje Braći odluku Starješinstva Provincije da svaki Samostan mora držati po nekoliko đaka i određuje koliko će ih koji Samostan držati: ukupan broj 80! Iste godine imenovan je Eksprovincijal Palatin direktorom osnovnih privatnih domaćih škola koje će se ustanoviti u samostanima šibenskom, visovačkom, karinskom i kninskom. Za Omiš imenovan je Ravlić, za Makarsku Radonić, u Zaostrogu Peko, a za Split i Sinj generalni lektor Škarica.

Prema izvještaju od 25. III 1832. u Samostanima ima svega 41 dječak: 29 njih uči osnovnu školu, a ostali gimnazijske predmete. Ali kad 6. VIII Provincijal moli da se pripuste na ispite kod splitske gimnazije 24 njegova kandidata, Vlada mu preko Ordinarijata odgovara: sa šk. god. 1829/30. trebalo je da su samostanske gimnazijske škole reformirane prema odluci od 30. XI 1828, a jer taj uvjet nije ispunjen, molbi se ne može udovoljiti! Uz takve prilike nije čudo, da je Provincija u siječnju 1834. imala još samo 172 svećenika, prema 272 na početku 1768...

God. 1835. Kapitul na Visovcu određuje, da se djeca po Samostanima šalju u o s n o v n e m j e s n e š k o l e, ako ih ondje ima, a svršene osnovce da Gvardijani na svoj trošak pošalju na Gimnaziju u Split. Tako je tražila i Vlada, ali kad je trebalo dati potporu za izdržanje tih mladića, onda nije uslišala molbe. Neprilike su bile sve veće i sve teže, tako da je Provincijal Milinović 20. VII 1836. zamolio Oce Provincije da mu iznesu svoje mišljenje kako da se snađe u ovom žalosnom polažaju gotovog uništenja ((in tale dolorosa situazione del nostro quasi annientamento).

U proljeće 1837. Provincija odlučuje da pošto poto riješi pitanje svoje Gimnazije. Imala je u Beču 4 studenta teologije. Oni će učiniti potrebne ispite za gimnazijsku nastavu i s njima će se početi kao s prvim aprobiranim učiteljima, a bez toga se nije nikako dalo naprijed. Vlada sve više urgira sređenje ovoga mučnoga pitanja, pače 7. IV 1838. br. 3264/557 taksativno određuje šk. god. 1838/39. kao posljednji termin osnivanja Gimnazije. Provincijal Milinović spisom od 4. VIII 1838, br. 43, javlja Visokoj c. k. Vladi da će s novom šk. godinom biti aktivirana čitava Gimnazija (6 razreda) i prvi tečaj filozofije.

Tako je i bilo. Novi Provincijal Ivan Kalandrin, izabran na Kapitulu u Omišu 20. X iste godine, aktivirao je gimnazijsko-filozofski studij Provincije: četiri niža razreda ili gimnazija u užem smislu otvorena je u Zaostrogu, dva viša razreda ili umanitat u Kninu, a filozofija, koja se onda smatrala kao neki nadopunak gimnazije (licej), u Sinju. Škola je nosila ime S t u d i o d o m e s t i c o d e l l a F r a n c e s c a n a P r o v i n c i a d e l S a n t i s s i m o R e d e n t o r e (Domaći studij Franjevačke provincije Presv. Otkupitelja).

Te prve godine Domaće gimnazije učenički i učiteljski kadar bio je sastavljen ovako:

Gramatika (niža gimn.) u Zaostrogu ima samo dva prva razreda; u I r. ima 3, u II r. 6 učenika, a uče ih 2 nastavnika;

Umanitat (dva viša razreda) u Kninu s 2 učenika i jednim profesorom;

Filozofije I tečaj u Sinju s 2 učenika i 3 nastavnika.

Sačuvan je, kao najstariji Katalog u sinjskom gimnazijskom Arhivu, veliki broširani svezak Stabilimento d'istruzione... (Nastavni zavod...), gdje su za prvi tečaj filozofije 1838/39. zabilježeni kao učenici dva K u k a v i c e: Fra Franjo i Fra Anđeo. Za obojicu se kaže da su svršili umanitat u Splitu 1837.

Tako je svih učenika u našoj Gimnaziji, u prvoj godini njezina života, bilo ravno: 13! Zaista, kukavan broj, kad se sjetimo da je 1768. Provincija imala 61 đaka, ne brojeći tu filozofe, koji su pripadali višeškolcima. Sva sreća da to nisu bili jedini đaci Provincije! Ona je i dalje nastojala da sebi prikupi kandidata s više strana.

To je bilo i potrebno, jer iako je Vlada uzela na znanje utemeljenje novoga Učilišta, ipak joj svejedno nikad nije bilo sve pravo. Da nije bilo kratkovidnosti i tjesnogrudnoga cjepidlačarenja birokracije, Gimnazija se mogla već davno osnovati. Bilo je dosta da se postojeći nastavnici potvrde bez novih ispita, a za nove moglo se staviti klauzula da moraju imati zakonom propisane kvalifike, i sve bi bilo u redu. Međutim, Vlada nikako nije htjela da u toj tački popusti, i zato se ni poslije 1838/39. nisu ni izdaleka svršile sve poteškoće. Uzalud je Provincijal Kalandrin tražio od cara Ferdinanda polakšice. Kao Damoklov mač visio je nad Provincijom sumorni memento Dvorske komisije za nauke, s kojim je teško bilo izići na kraj. Profesori su morali na ispite, inače moraju učenici na javnoj gimnaziji polagati ispit. — Godine 1841. umanitat iz Knina premješta se u K a r i n. Te godine spominju se već 24 gimnazista.

2. J a v n a f r a n j e v a č k a g i m n a z i j a

Pitanje aprobacije nastavnika i polaganja učeničkih ispita na javnim školama potezalo se dalje, a međutim je Vlada urgirala i koncentraciju gimnazijskih nauka: nije joj se sviđalo da budu razdijeljeni na tri mjesta. Barem na dva da se koncentriraju. Možda je ovo pitanje koncentracije studija za Provinciju bilo još teže nego pitanje i same aprobacije. Stara praksa pojedinačnih samostanskih škola nije se samo bila tradicijom uvriježila u svijesti Braće nego je ona, doista, donosila i osobitih prednosti, a što je najglavnije — uzdržavanje jedne centralne škole tražilo je od središnje Uprave Provincije izvanrednih troškova, koje ona nije mogla snositi.

Tada je u Provinciji vladao sistem samostanskih ekonomija i pojedinačnoga pekulija, po kojemu je svaki Samostan imao neku vrst financijske autonomije, a svaki pojedinac smio je kod poglavara imati neku svotu za svoje lične potrebe. Kakva centralnoga fonda nije bilo, i središnja Uprava bila je upućena na prinose Samostana i župnika. Do novca bilo je užasno teško doći. Radi toga bilo je lakše kad je svaki Samostan uzdržavao po nekoliko đaka, jer je to uzdržavanje bilo poglavito u »naravi«, a i sami đaci nešto su privrijedili. Naprotiv, za izdržavanje jedne središnje škole, a sa svim onim zahtjevima novih školskih zakona, trebalo je mnogo novaca, a tih središnja Uprava nije imala!

I nije ostajalo drugo, nego ili priznati Provinciji pravo da nastavi sa svojom starom praksom samostanskih škola, ili joj dati državnu pomoć, na koju je, uostalom, ona imala i pravo vršeći dušobrižnu službu u čitavoj zagorskoj Dalmaciji i dobrome dijelu Primorja, između Zrmanje i Neretve. I u toj dilemi vrti se sve nastojanje Provincije. Upravo je tužno čitati u Arhivima sve one bezbrojne molbe i moljakanja s kojima Starješinstvo Provincije juriša na državne vlasti da im se dade ili jedno ili drugo. Ali austrijska birokracija ostajala je tvrdih ušiju i na jednu i na drugu vrstu molba. Tek su se mrvice davale, samo sitnice opraštale!

I zato se ne smijemo čuditi da je s koncentracijom Gimnazije tako teško išlo. Ali, ipak, išlo je. Uto je 1848. započela nova dalekosežna velika reforma austrijskih srednjih škola. Mjesto dotadašnje Dvorske komisije za nauke osnovano je Ministarstvo javne nastave kao centralna školska vlast. Godinu kasnije išao je Nacrt organizacije gimnazija i realnih škola u Austriji, koji će 1845. biti definitivno sankcioniran.

Po novome planu gimnazija je prestajala imati one dosadašnje razdiobe: mjesto Gramatike dolazila je Niša gimnazija, mjesto Umanitati V i VI razred, mjesto Liceja ili Filozofije razred VII i VIII. Sad pogotovo nije se moglo nadati da će Vlada za dugo vremena trpjeti onu diobu gimnazijskih djelova u Provinciji. Ova je morala pošto poto da svrši. Teško je išlo. Još je najlakše bilo s Nižom gimnazijom koja je već postojala u Zaostrogu pod imenom Gramatike. Zatim je došla na red Viša. Ona se otvara na Visovcu, kamo je s drugim semestrom 1847/8. prešla Umanitat iz Karina i pretvorila se druge školske godine u V i VI razred, a s ovima se kao VII i VIII spojila bivša sinjska Filozofija ili Licej 1851/52. Tako su sada samo dva dijela Gimnazije: niža u Zaostrogu, viša na Visovcu.

S novom školskom godinom Vlada prisili Provinciju da prenese Nižu gimnaziju u Sinj, a Višu u Zaostrog: 1852/3 (Minist. dekret od 5. IX 1852, br. 8968/1147). Ta prva Niža sinjska gimnazija imala je samo prva dva razreda. Nastojne godine otvorila je i treći, a onda 1854, na dan 12. XII, s velikim slavljem bi ujedinjena čitava Franjevačka gimnazija kao: J a v n o v i š e h e r v a t s k o g i m n a z i j e u S i n j u p o d u p r a v o m O O f r a n j e v a c a P r i s v. O t k u p i t e l j a. (Tako stari gimnazijski grb u Muzeju Franjevačke gimnazije u Sinju).

Tako je napokon, ostvarena toliko urgirana koncentracija, ali s kolikim žrtvama i s kolikom štetom za Provinciju, to može znati samo onaj koji je imao nešto više uvida u Arhiv Provincije i Gimnazije! Vlada, specijalno lukavi dalmatinski Namjesnik Lazo Mamula, htjela je da s Fratarskom gimnazijom učini dobar posao, a sa što manje troškova. U dalmatinskoj zagori trebala je srednja škola, nju je i narod želio, a u toj čisto narodnoj sredini i nije mogla da bude nego s hrvatskim nastavnim jezikom. Ali za podignuće jedne takve gimnazije trebalo je providjeti zgradu, naukovna sredstva, opskrbiti profesore i podnijeti tisuću još drugih troškova! Najjednostavnije bijaše: kad fratri i onako moraju da koncentriraju svoju Gimnaziju na jednome mjestu (jer će inače školski zakoni po njima!), pa neka je prenesu u Sinj, a ako Sinjska općina želi imati srednju školu pa neka dade i potporu za nju, i ako roditelji pripadaju dosta ne šaljući svoje djece van, nego ih imaju kod kuće s manje troška, a s istom korišću, ako ne i s još većom, zašto da i oni štogod ne prinesu za taj zavod? Priznajem da sam se upravo divio lukavoj vještini baruna Mamule i njegovih pomagača kako uvjeravaju čestitoga Provincijala Lulića da osnuje Gimnaziju u Sinju!

Mamula priznaje da će ona biti i Državi na korist, ali ipak ne dolazi na misao da bi trebalo da joj Država i nešto izdašnije pomogne. Sa samim pravom javnosti koje je Država davala, i to uz uvjet da se ad apicem izvrše svi oni bezbrojni zakoni i propisi, i sa kukavnom mrvicom od 250 godišnjih forinti pripomoći (koju, međutim nije Vlada nanovo davala, nego ju je otkidala od onih 500 udovičkih forinti koje je Provinciji bila odobrila 1849. g.),

nije se, zaista, moglo nadati od Gimnazije velikoj koristi za Provinciju, i onako istrošenu i na smrt umornu već 40-godišnjom borbom s austrijskom birokracijom. Dosta je da se sjetimo, da je ona upravo te prve godine svoje Javne gimnazije, 1855, imala samih — 126 svećenika. Eto, na što ju je stjerala »materinska« ruka velike Austrije.

Ipak, idealizam ponajdoličnijih sinova Provincije nije klonuo ni sada. Starješinstvo, uz pomoć Braće, uprlo je sve sile da ta prva hrvatska Gimnazija u Dalmaciji što više koristi donese i narodu i njoj. Polagano, ali postojano išlo se naprijed. Prve godine Gimnazija je imala 7 nastavnika, a s pravom javnosti razrede: II, III, IV, VII sa 22 učenika, a privatnih učenika u I razredu 5, u II 1 i u VI 5, ukupno 33 učenika. Nastavni je jezik hrvatski, ali je dopušteno da se za neko vrijeme mogu predavati i na talijanskome predmeti za koje ili nema još posebnih tekstova ili je koja druga zapreka. Kancelarija, međutim i dopisivanje s Vlastima vodilo se — samo talijanski! Ako išta, i to jasno dokazuje čudnovato stanovište Dalmatinske vlade prema hrvatskoj gimnaziji!

Kratku povijest Gimnazije od njezine koncentracije u Sinju i onda o Cesarsko-kraljevskoj nižoj gimnaziji do konca 1872/73 dao je A. K. Matas u svome Prvome (koje je ostalo i jedino) izvješću o C. K. Državnom nižem gimnaziju u Sinju (str. 31—49). Ta povijest, salva reverentia memoriae tanti viri, nije na žalost, napisana sasvim nepristrano ni dovoljno historijski hladno. Naročito je njegovo prikazivanje netačno i, recimo slobodno tu riječ, nedolično kad govori o stanovištu Provincije i vrhovnoga Starješinstva Reda kod žalosnoga pitanja podržavljenja Franjevačke gimnazije. To stanovište vrlo je lijepo prikazao Provincijal Puratić u velikome i iscrpnome dopisu upravljenu Namjesniku Rodiću iz Makarske 16. II 1874, br. 71. Iz njegova trijeznoga, odvažnoga dopisa očito se vidi da je pogodba između Vlade i Provincije sklopljena nezakonito, a ujedno on izrijekom tvrdi da je Matas, koji je zastupao Provinciju, prešao granice dane mu punomoći. Zato se Provincija i nije smatrala vezanom onom pogodbom od 20. IX 1871, koju, uostalom, ni Ministarstvo nije bilo potvrdilo nego samo provizorno.

3. O p e t P r i v a t n a g i m n a z i j a P r o v i n c i j e

Provincija se nije ni smijela ni mogla da prikloni austrijskoj Državnoj gimnaziji skalupljenoj onako kako je bez njezine volje bila skalupljena. Radi toga su nastale mnoge trzavice i u samoj redovničkoj zadruzi, kojima je najosjetljivija posljedica bila gubitak za Provinciju i samoga Direktora Matasa (1873), iako se on i dalje smatrao franjevcem, pače je pod izvanjim odijelom mirskoga svećenika nosio znak svoga Reda.

Sinjska Franjevačka javna gimnazija imala je prvi put šk. god. 1868/69. svih o s a m r a z r e d a, a te godine trebalo je da održi i p r v u m a t u r u, ali ne znam s kojih razloga održala ju je godinu kasnije (1870). S time je ona bila došla do svoga potpunoga razvoja. Provincija je ujedno nastojala da riješi i drugo teško i skupo pitanje: uređenje doličnoga s j e m e n i š t a za svoje pitomce. Kadli dođe zlosretno pitanje podržavljenja Gimnazije. Sve lijepe nade pokolebaše se, i Provincija bi bačena za nekoliko decenija natrag!

Državna gimnazija u Sinju (1971—1880) bila je samo n i ž a. I pitomci Provincije pohađali su četiri prva razreda. Dalje njihovo školovanje opet je privatno. Starješinstvo je uredilo u Z a o s t r o g u svoj Fizolofski studij, na kojemu se predavaju i neki gimnazijski predmeti. God. 1873. jedan od profesora na tome učilištu bio je pjesnik Fra Ivan D e s p o t. Te iste godine Provincija uređuje i svoj novi zakonik: O r d i n a c i j e. Poslije niže gimnazije u Sinju, određivale su nove Ordinacije, pitomci dolaze u Zaostrog. Tu će primiti redovničko odijelo i pohađati barem za godinu dana Gimnazijsko-filozofsko učilište, i tek onda, ali ne prije svoje osamnaeste godine, ići će u Novicijat. Prvi kandidati primljeni su u novo Učilište 24. XI 1873. Jedan je od njih Matas fra Nikola, sinovac carskoga sinjskoga Direktora.

Na Kapitulu u Splitu 1876, pod predsjedanjem samoga vrhovnoga Starješine Reda O. Bernardina, zaostroško Učilište ustaljeno je na 2 godine, ali đaci neće još primati redovničke haljine. Novi je Provincijal Fra Špiro T o m i ć sinjski gimn. vjeroučitelj za više godina. Njemu javlja u srpnju 1878. g. Namjesništvo da je Car odobrio sukcesivno zatvaranje C. K. državnoga gimnazija u Sinju (tako na starome grbu u Muzeju Franj. gimn.) počevši odmah s nastajnom šk. god. 1878/9. Poželjno je da taj proces svrši za 2 godine. Te iste godine Direktor Matas premješten je u Dubrovnik u istome svojstvu. Jedan je od njegovih profesora u Dubrovniku i Don Frane B u l i ć.

U Sjemenište u Sinju Provincija je, ipak, i dalje primala svoje pitomce, za koje je tako 1878/79. otvoren p r i v a t n o i prvi razred. Provincijal Tomić predlaže Vladi da bi sinjska Gimnazija ostala p o t p u n a, u franjevačkim rukama, da bi joj Vlada priznala pravo javnosti i naslov: J a v n o f r a n j e v a č k o g i m n a z i j e. Na taj prijedlog Namjesništvo (10. V 1879) odgovara vrlo mudrim ibis redibisom, od kojega ne bi više nikad ništa. Na Kapitulu 1870, iz kojega je izišao Provincijalom O. Š a l i n o v i ć, vrijedni i požrtvovani sinjski profesor, Provincija uzimlje u vid i tu eventualnost, da se naši đaci smjeste u Split i pohađaju biskupsku gimnaziju.

Namjesništvo 19. IV 1880, br. 1254/š.p.v., javlja Direktoru Milinoviću Odluku Mnistr. nastave od 31. III, br. 4075, da sinjska Gimnazija kao državni z a v o d p o t p u n o prestaje sa svršetkom školske godine. Upravo te godine dovršeno je uređenje novoga sjemeništa (sadašnje »staro«), i na dan Sv. Franje, 4. X 1880, Provincijal Šalinović svečano otvara obnovljenu Franjevačku gimnaziju u Sinju. Osim pitomaca iz Sjemeništa ima i mnogo vanjskih učenika. Namjesničko školsko vijeće uzelo je taj čin na znanje odlukom od 17. XI 1880. U rujnu 1881. Starješinstvo Provincije određuje da u Sinj pređu i đaci iz zaostroškoga učilišta. Tako je opet u Sinju ujedinjena domaća privatna gimnazija, odakle se više nije micala.

Privatna franjevačka gimnazija (u Sinju) nije odsada, u ovom svomu posljednjem stadiju pod austrijskom vlašću, bila viša uznemirivana onakvim zanovijetanjima kao u svome početku. U svojih 5 ili 6 razreda, prema prilikama i broju učenika, ona je potpuno bila uređena prema državnim školskim zakonima, služila se istim udžbenicima kao i državne gimnazije, bila podvrgnuta inspekciji državnih školskih vlasti, a za sve službe u Provinciji bila je priznata vrijednost njezinim svjedodžbama. Tako se je Provincija mirno mogla da napokon posveti izgrađivanju svojega unutarnjega života i svoga dušobrižničkoga

apostolata. A i bila je potreba! Godine 1888 brojila je ona u mjesecu srpnju 127 svećenika, a to znači samo jednoga više nego u prvoj godini svoje ujedinjene Gimnazije!!

4. Javnost gimnazije

Pitanje javnosti, poslije onoga Tomićeva prijedloga, nikad više nije dignuto s dnevnog reda. Provincija je slala svoje sposobne mladiće da prave ispite zrelosti na državnim školama u nadi da bi mogla dobiti aprobirane profesore. Taj pokušaj nije uspio, ali zato Starješinstvo nije klonulo. Ono je nastojalo da se nastavnici usposobe za svoje predmete na stranim sveučilištima, kad već nisu mogli na austrijskima. Nastojala je i da VII i VIII razred udesi u skladu sa potrebama svoje zadruge. To je učinjeno na taj način da su se u Filozofskome učilištu predavali i neki predmeti iz gimnazijskoga nastavnoga programa.

Novo Filozofsko učilište osnovano je u Š i b e n i k u šk. god. 1901/2, poslije usposobljenja za taj studij neprežaljenog O. E t e r o v i ć a. za provincijala Mnp. O. Marka I v a n d i ć a, a bilo je predviđeno na Kapitulu od 1890, na kojemu je isti Mnp. Ivandić izabran prvi put za Provincijala. Osim filozofije imala je Učilište i po neki predmet teologije ili po koji gimnazijski, dok se sa svojim prelaskom u Sinj 1927/28. nije gotovo sasvim priključilo Gimnaziji. Provincija je smatrala Filozofiju i kao nekadašnji Licej: završetkom i usavršenjem gimnazijskoga studija. Na koncu svake školske godine učenici su polagali godišnje ispite, od kojih se je posljednji u shvaćanju Provincije ekviparirao višemu tečajnomu ispitu ili velikoj maturi. Tek poslije takva ispita đak je dobivao pravo da postane slušačem Teologije.

Ovaj sistem potrajao je više od tri decenija. I donio je dobrih plodova. — Pitanje novoga Sjemeništa (trećega od 1854/5.) sretno je završeno 1908, kad je u Sinju blagoslovljena nova veličanstvena zgrada. S novim sjemeništem povećao se broj pitomaca, porastao je i broj zvanja. Provincija je, uza svu tešku unutarnju krizu 1898, kročila neustrašivo naprijed, a njezine škole borile su se za što bolji uspjeh svojih đaka. Sa žrtvama se nije štedjelo. Smišljeni rad njezinih Poglavara vodio ju je sigurno i bez kolebanja.

Ministarstvo prosvjete Kralj. S. H. S., Odelenje za srednju nastavu, S. N. Br. 41853 od 16. XI 1928, izdalo je Odluku, potpisanu od g. Ministra Milana Grola, kojom se punoj privatnoj franjevačkoj gimnaziji u Sinju priznaje pravo javnosti (vidi: Prosv. glasnik 1928, str. 1074). Ta je odluka Rješenjem Min. prosvete S. N. Br. 10740 od 28. III 1929. precizirana tako da su pravo javnosti dobila samo p r v a dva razreda.

Gimnazija se i dalje izrađivala. Šk. godine 1934/35. mjesto prvoga tečaja filozofije uveden je VII gimn. razred, a nastojne godine dobila je potpuno saobražen državnima i VIII razred. Sada je gimnazija sasvim bila udešena »planu i programu državnih klasičnih gimnazija«. Već godine 1930. držao se na njoj n i ž i t e č a j n i i s p i t u prisustvu Ministarskog izaslanika g. Đura Grubora, 21—24 lipnja. U godini svoga potpunoga saobraženja sa državnim gimnazijama mogla je ona 1936, u lipnju, održati i v i š i t e č a j n i i s p i t. Poslije 1872. bilo je to prvi put da se na njoj održava matura prema uredbama javnih škola. No kako još nije bilo priznato pravo javnosti za sve razrede, to je višemu tečajnomu ispitu predsjedao ondašnji Provincijal i Prefekt nauka u Provinciji.

Otada se svake godine u sinjskoj Franjevačkoj potpunoj gimnaziji priređivao i niži i viši tečajni ispit, i ona se u svemu ravnala prema postojećim školskim zakonima. Filozofija je sa šk. godinom 1935/36. sasvim odijeljena od Gimnazije, prenesena u Makarsku i 1936/37. pripojena obnovljenom Filozofsko-teološkom zavodu Provincije (Franjevačka visoka bogoslovija), koji s filozofijom sačinjava petogodišnji studij.

Napokon je Financijskim zakonom za 1939/40, II, IV § 46 (vidi: Službene novine od 1. travnja 1939, br. 74/XXI), Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Sinju priznato pravo javnosti za svih osam razreda. Njeni učenici imaju sva prava učenika državnih klasičnih gimnazija, i već od tekuće školske godine učenici IV i VIII razreda polažu niži i viši tečajni ispit. Nastavnici koji su se na dan 1. ožujka 1939. zatekli u službi zadržavaju se u njoj bez dužnosti kakvih naknadnih ispita, dok će novi nastavnici morati da imaju sve kvalifikacije kao i nastavnici državnih srednjih škola.

U lipnju g. 1939. imala je Gimnazija prvi put i veliku i malu maturu pod predsjedanjem g. Ministarskoga izaslanika Dr Nikole Majnarića, profesora Sveučilišta u Zagrebu.

Na taj način, eto, stogodišnja burna povijest ovoga zavoda, koji je Provinciji stajao toliko žrtava, toliko utrošenih najboljih energija, toliko lijepih nada i toliko gorkih razočaranja, ali joj pružio i toliko sjajnih utjeha, završava s jednim uspjehom.

Poslije II svjetskog rata Franj. vjerska škola za spremanje svećenika ima neko vrijeme zbog pomanjkanja prostorija pojedine razrede u Sinju, Makarskoj, Visovcu Zagrebu.

Konačno su sva četiri razreda smještena u prostorijama samostana u Sinju.

O. STANKO PETROV

SINJSKI FRANJEVCI U BORBI ZA NARODNI PREPOROD U SINJU I CETINI OD 1860. DO 1870. GODINE

I — UVOD

Šesdesetih godina prošloga stoljeća Sinj je bio najpoznatija varoš u zagorskoj Dalmaciji ne samo po svom svetištu Gospe Sinjske i po franjevačkoj gimnaziji, prvoj i jedinoj hrvatskoj gimnaziji s hrvatskim nastavnim jezikom u Austriji u doba Bachova apsolutizma, nego i *po živoj trgovini* koja se u njemu odvijala. Sinjski sedmični pazari, osobito pazari u kolovozu i u jesenskim mjesecima, mogli su se mjeriti s pazarima većih trgovačkih središta. Na njih su dolazili trgovci iz svih zagorskih varoši između Krke i Neretve, onda poslovni ljudi i trgovci iz Bosne i Hercegovine. Povremeno su na sinjske pazare dolazili trgovci iz južne Italije, naročito iz Napulja, i kupovali volove i konje.[1] Naravno, trgovinom su se bavili mnogi sinjski varošani, od kojih su neki postali ugledni trgovci i bogati posjednici.

U času ukinuća Bachova apsolutizma i objelodanjivanja *listopadske diplome* (20. X 1860) i *Veljačkog patenta* (26. II 1861) Sinj su čvrsto držali u svojim rukama talijanaši, sastavljeni od odnarođenih činovnika kotarskog suda, općine i poreznog ureda i nacionalno nesvjesnih varošana. Pod uplivom splitskog načelnika dra Ante Bajamontija (1822-1896),[2] koji je za svoga boravka u Sinju kao liječnik stekao uske prijateljske veze s uglednim Sinjanima, i njegovih suradnika sinjski autonomaši *»bijahu opiti naukom autonomaške gospode«* i *mržnjom zgoljnom protiva svomu vlastitome narodu«*. Na mig svojih vođa bili su spremni *»oružjem nasrćati«* na svoje političke protivnike.[3] Društveno su bili organizirani oko *»Casina«*, gdje su se sastajali i iz dnevne štampe, talijanske i talijanaške, pratili zbivanja u svijetu i u Pokrajini. Talijanski su govorili ne samo u uredima, gdje je talijanski bio službeni jezik, nego i u međusobnom svakidašnjem saobraćaju.

Na hrvatske seljake s crvenom kapom na glavi gledali su iz visoka, kao na zaostale primitivce, *»kozare i govedare«*, dostojne izrabljivanja i prezrenja. Nazivali su ih kojekakvim pogrdnim imenima (Morlacchi, Sćavi, Montoni) i smatrali ljudima drugog reda. Njihov im je jezik bio »lingua barbara«, barbarski, i predmet podsmjehivanja i izrugivanja. Sinj je, poput ostalih dalmatinskih gradova i varoši, imao više talijansku negoli hrvatsku fizionomiju.[4]

---

[1]) Dr Giacomo Chiudina, Sign e il suo distretto. Spalato 1893, str. 17. i 18.

[2]) Hrvatska enciklopedija, II, Zagreb 1941, str. 102-103.

[3]) -X-, Naši stari u borbi za narodne ideale. Jubilarni broj »Narodnog lista«, Zadar 1912, str. 81.

[4]) Juraj Biankini, Narodni preporod u Dalmaciji. Beograd 1927, str. 22, 60. i 61.

Sinjski franjevci, u prvom redu profesori njihova *»Javnog višeg hèrvatskog gimnazija«* (*Matas, Tomić, Grupković, Šalinović, Milinović, Ivanović i dr.*), nacionalno osviješteni u srednjim samostanskim školama i u filozofsko-teološkim učilištima, bolna su srca gledali ponižavanje i zlostavljanje svoga naroda, iz kojega su sami potekli. Još ih je više boljelo što za Bachova apsolutizma nisu imali mogućnosti da dignu svoj glas protiv zapostavljenosti ogromne većine svoga naroda i protiv povlaštenog položaja šake Talijana i talijanaša, o kojima je fra Vinko Šalinović 1868. pjevao:

Svog se roda mnogi odvrgnuli,
Slavnog roda i dičnog imena
Pradidovi što im ostaviše;
Hrvatsko im zasmrdilo ime,
Materinski jezik omrznuo,
Sve ih grsti što se naški zove;
Zaveli se od luđijeh glava
Kano tikve kad ih potok nosi
Dok ih šuplje o kamen razlupa.[5]

Ti odrođeni hrvatski sinovi toliko su se »za tuđinom dali« da su odbacili hrvatsku narodnu nošnju i da su nastojali polacmaniti, potalijančiti, Cetinsku krajinu:

Povrgnuli kape i dolame,
Misto ćurak obukli donguze,
Prominili aljine, obuću,
Lacmanskim se zadojili duhom
Pa krajinu hoće da lacmane,
I navrću na jabuku trnje,
I još hoće da se tizim diče,
Čim krajina u nevolji viče.[6]

Posve je, onda, prirodno što su sinjski franjevci oduševljeno pozdravili povratak ustava i rad oko sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Fra V. Šalinović u pjesmi »Slavnoj uspomeni narodnog pjesnika O. Andrije Kačić-Miošića«, ispjevanoj 1860. za »stoljetnicu« njegove smrti, u vezi s tim događajima pjeva:

Bože mili, kad dočeka,
Devetnaestog da već vijeka
Izmeđ braće mržnja pade,
Da moj narod slavan toli
I brat bratu ruku pruži
Na sramotu duša holi.
Dar nebeski kim odzgara
Bog obdari umrloga
U slobodi opet svoga
Jezik dobi sad od cara.[7]

Fra Ante Konstantin Matas (1833–1884) pisao je prigodom careva manifesta o povratku ustava: »Uzklikosmo u radosti, razmišljajući da mi, narod slovinskoga plemena, a hrvatskoga jezika, doživismo kroz vjekove željno očekivani čas da, otresavši se mlitavosti i tromosti, stupimo na pozorište kao pravi i jedini domaći dalmatinski sinovi.«[8]

---

[5]) Hrvat Rodoljub (fra V. Šalinović), Pisma o sinjskim izborim miseca ožujka 1868. Zadar 1869. str. 4. Da je »Pisma« djelo fra V. Šalinovića, jamči fra S. Zlatović (Isp. Franovci države presv. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji, Zagreb 1888, str. 474) i donekle autonomaški list »Il Dalmata« (Isp. IV 1869, br. 20, str. 3).

[6]) Hrvat Rodoljub, o. c., str. 6.

[7]) Pjesme o. Vinka Šalinovića, rukopis, str. 3-4. SAS (= Samostanski arkiv u Sinju). U noti ispod pjesme sam auktor veli da je »pjesma bila štampana i u Glasniku Dalmatinskom i u Zagrebačkom Koledaru«.

[8]) Glas hrvatsko-slovinski iz Dalmacije. Zagreb 1860, str. 10.

Tako su u času povratka ustava 1860. u Sinju postojala dva suprotna tabora: *tabor talijanaški*, sastavljen od činovnika (pretura, kancelista, pristava, načelnika, prisjednika, vijećnika itd.) i *nacionalno otuđenih varošana* (trgovaca, posjednika i obrtnika), i *tabor seoskog pučanstva bez nacionalne svijesti*, na čelu sa sinjskim franjevačkim profesorima i svojim župnicima, svjesnim hrvatskim rodoljubima. Njima se u toku prvog decenija borbe za narodne ideale pridružilo još sedam varoških obitelji (Stipe Tripala, dra A. Masovčića, dra Ante Tripala, dra Rendića, Stuparića, Jure Jerkovića i Ante Dedića).[9] Trebala je samo mala iskra da između ta dva tabora plane žestoka borba.

II — POLEMIČKE BROŠURE FRA A. K. MATASA I FRAJ. GRUPKOVIĆA

Borbu je prvi zametnuo i ustrajno do pobjede vodio ravnatelj »hèrvatskog gimnazija« *fra A. K. Matas.* U borbu je stupio brošurom *Glas hrvatsko-slovinski* iz Dalmacije, u Zagrebu, brzotiskom Dragutina Albrechta, 1860, koja je u predgovoru »izdatelja« X. nosi nadnevak: »U Zagrebu dne 25. srpnja 1860.« Pisac ju je posvetio »uzvišenomu Državnom vieću, a napose Državnim viećnikom iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i srbske Vojvodine«, a napisao ju je na izazov »Trozvjezdana«[10] koji je u listu *La Voce dalmatica* predlagao da se i u Dalmaciju uvedu zemljišne knjige (libri fondiari) i da se pišu talijanskim jezikom, jer »zaista malo bi se tko od nas usudio pisati hrvatskim jezikom, i samo brošuru hrvatski i ujedno uhvatio prigodu da ocrta žalosno stanje hrvatskog stanovništva u Dalmaciji i upr prstom na uzroke toga stanja.

O. A. Matas

Na Matasovu se brošuru prvi javno osvrnuo splitski načelnik dr A. Bajamonti. U govoru, održanom na svečanoj sjednici splitskog općinskog vijeća 23. XII 1860, nazvao ju je »odvratnom knjižicom«, koja je navodno kod čitalaca naišla na gnušanje, a njezina auktora »nekim fratrom koji je ipak imao toliko obraza te se sakrio pod lijepom maskom anonima«.[12] Bajamontijev govor potakao je Matasa da mu vrati *Šilo za ognjilo.* Tu novu brošuru datirao je: »U Splitu, miseca sičnja 1861« i objelodanio »Tiskom Dra Ljudevita Gaja u Zagrebu«. Predbacuje Bajamontiju da je pristran i da se u prosuđivanju činjenica služi sa dva morala. Talijanima i talijanašima dozvoljava govoriti protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, Hrvate u Dalmaciji »gnjesti«, na »samoubojstvo navoditi«, kršiti općinske uredbe i podjarivati mržnju na Hrvate, a dalmatinskim Hrvatima zabranjuje ići na Bansku konferenciju u Zagreb, raditi oko sjedinjenja Dalmacije i tužiti se na nepravde talijanaša. Ako to čine, onda su

---

[9]) -X-, Naši stari u borbi za narodne ideale. O. c., str. 81.

[10]) Tako fra A. K. Matas naziva anonimnog auktora članka *Libri fondiari*, jer se ispod članka potpisao sa tri zvjezdice.

[11]) La Voce dalmatica, I/1860, br. 6, str. 44.

[12]) Estratto della tornata del Consiglio municipale dei 23 Decembre 1860. Spalato, str. 8.

izdajice, buntovnici i nasilnici.[13] Glavna je svrha Matasove brošure da na osnovi povijesti dokaže da je Dalmacija kolijevka hrvatske države i da banska Hrvatska ima pravno-povjesne razloge da traži sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Pri kraju brošure iznosi nezakonite postupke talijanaških načelnika i općinskih vijećnika u borbi protiv sjedinjenja i pobija razne izgovore autonomaša protiv sjedinjenja.

Matasov *Glas hrvatsko-slovinski* i Bajamontijev govor u općinskom vijeću splitske općine izazvali su fra Jakova Grupkovića (1833-1911), tada studenta u Beču i kasnije profesora u Sinju, da napiše raspravu *Zaorija na talijanstvo svoje jedan Dalmatin*, koja na prvoj strani prvog unutarnjeg lista nosi naslov: *Zrcalo talijanstva u Dalmaciji. Razor i prosutak Dalmacije u njezinim učionicam. Jednim Dalmatinom. U Beču 1861. Tiskom oo. Mechytaristov.*[14] Raspravu je podijelio na četiri dijela: Uvod (III—XIV, glavni dio teksta (15-56), bilješke i »Prinešenje dikojih ričih« (57-76), epilog bez naslova (77-98) i u njoj se okomio ne toliko na prave Talijane koliko na talijanaše ili »potalijanjenike«. Nabacio je i mnogo drugih onda aktuelnih pitanja. Na dva mjesta aludira na Matasov *Glas hrvatsko-slovinski* (str. 51. i 81), a glavni mu je zadatak da dokaže kako su talijanske škole u Dalmaciji uzrok kulturne, ekonomske i socijalne zaostalosti dalmatinskoga stanovništva.

Rasprava je pisana naročitim jezikom i stilom. Pisac poput dovoljno nenaobražena čovjeka gotovo nimalo ne pazi na formalnu stranu rasprave. Koji put sastavlja više riječi ujedno ili jednu riječ rastavlja u dva dijela. Nekad se ne zna gdje mu rečenica počinje, a gdje svršava. Na interpunkciju i razdiobu na periode malo pazi. Nije bolje ni s razdiobom građe i razvojem misli. Zbog svega toga rasprava se teško čita. Piščev je jezik štokavsko narečje ikavskog izgovora. Stil mu je općento retoričan, pun patetike, s dosta govorničkih ukrasa. Dru G. Novaku piščev je jezik više puta »toliko lijep da je teško naći nešto slično«.[15]

U svojim su raspravama *Matas i Grupković* nabacili sva pitanja o rješenju kojih je ovisio narodni preporod u Dalmaciji, prema tome i u Sinju. Njih bismo mogli — po prilici — ovako formulirati: 1. Tko su Dalmatinci po narodnosti i po jeziku? — 2. Tko su talijanaši i za čim oni idu? — 3. Zašto je talijanski jezik službeni jezik u uredima i nastavni jezik u školama? — 4. Tko je kriv da je Dalmacija kulturno, ekonomski i socijalno zaostala zemlja? — 5. O čemu ovisi buduća sreća ili nesreća hrvatskog stanovništva u Dalmaciji? Na sva ta pitanja i Matas i Grupković pokušali su odgovoriti, iako ne obojica jednako jasno i sistematski.

1. Matasov »Trozvjezdan« u *La Voce dalmtaica* zajedno s Pravijom drži da su Dalmatinci »Slaveni po narodnosti, a Talijani po civilizaciji«. Bajamonti u spomenutom govoru od 23. XII 1860. predlaže da je za Dalmatince »najbolje za sad ne biti ni Talianim, ni Slavjanim, već Dalmatincim, a nipošto pak za sad Slavjanim«.[16] Grupkoviću su svi stanovnici Dalmacije »zgoljni Slavljani«, osim

[13]) Isp. str. 9.

[14]) G. Novak nagađa da je auktor rasprave »najvjerojatnije neki redovnik (Franjevac)« iz dalm. Zagore (Isp. *God. 1860. u polemičkim spisima.* Radovi Instituta JAZU u Zadru, VIII, Zadar 1961, str. 16). Međutim, već je g. 1934/35) dr M. Stojković ustanovio da je auktor rasprave fra Jakov Grupković (Isp. *Politički i kulturno-književni horizont jednoga dalmatinkskog Hrvata iz god. 1861. Nastavni vjesnik*, XLIII/1934-35, sv. 6-10, str. 209-219, Zagreb 1934-35).

[15]) G. Novak, God. 1860. u polemičkim spisima. O. c., str. 16.

[16]) Matas, Šilo za ognjilo, str. 9.

»800 glava« pravih Talijana, i govore hrvatskim jezikom.[17] Matas u *Glasu hrvatsko-slovinskom* 400.000 stanovnika Dalmacije naziva sad samo Hrvatima, sad Slovincima, sad Srbo-Hrvatima. U *Šilu* ih naziva samo Hrvatima, a u objema brošurama njihov jezik naziva dosljedno hrvatskim. Odgovarajući Bajamontiju na navedenu tvrdnju, Matas ističe da Dalmatinci u svakom slučaju ostaju Dalmatincima, »ali tih Dalmatinaca kao naroda nejma«. »Sudeći po kervi i jeziku, mi nemamo u Dalmaciji nego jedini narod: Hèrvatski, koji govori hèrvatski, a po uplivu okolovštine umi govoriti talijanski (str. 14).

2. Talijanaši su potalijančeni Hrvati ili Slovinci, a postali su takvima »u nesretnih talijanskih učionica« (Glas, 19) kojima je »jedina skrb« odnarođivanje poroda naručju svojih roditelja, građana krilu svoje domovine« (Zaorija, 23). To one vrše nastavnim programima i talijanskim nastavnim jezikom. Učitelji i nastavnici hrvatsku djecu zaljubljuju u talijansku književnost i u talijanski jezik. Veličaju pred njima mletačke duždeve, plemiće i junake. O slavenskim im zemljama govore kao divljim i zaostalim, a o Slovincima kao o primitivnim ljudima »brez nauka i prosvite, brez osvišćenja i književnosti« (Zaorija, 39). Hrvate im prikazuju kao barbare koji znaju samo »za tuđinca se krvit, svoje žene u crno zavijat, majke ucviljivat« (Ib., 38), a odnarođene talijanaše kao »plemiće« (Ib. 45). Takvi odmetnici kao činovnici priproste seljake po uredima ismjehuju, ponižavaju, ćuškaju, perčine im režu i sramote pred znancima i prijateljima (Ib., str. 49). Što je najgore, odnarođeni talijanaši »bjesnoćom poturica hoće, da širom svieta raztrube Dalmaciju za talijansku državu« (Glas, 11), jer im je »Padova na srcu« i jer čeznu »kad će Emanuel obasjat krunam vladara talijanskih, a Italija, postav jednom silom od 25 miliona, blagosovima Adrijatskom moru urodit« i njihove »napore uspiehom okruniti« (Zaorija, 55).

3. Matas i Grupković sa žalošću konstatiraju da je *talijanski jezik jezik javnih poslova, škola, kazališta i dnevne štampe, da se talijanski propovijeda u gradskim crkvama i da su talijanskim jezikom pisane župske matice, porezni zapisnici i drugi službeni akti*. Po njihovom mišljenju to je djelo naših »glavnih dušmana« koji su nam »otadžbinu na vieke nesrećnu učinili, koji su je do mozga izpijukali i isti jezik najprvi tlačiti počeli i najveće potlačili« (Glas, 15). Tim riječima Matas cilja na Mlečane na njihovu dugu vladavinu u Dalmaciji, ali u isti mah aludira i na Austriju koja je zadržala talijanski jezik kao službeni i nastavila tlačiti hrvatski jezik. Oba pisca najviše boli što je *talijanski nastavni* jezik u svim dalmatinskim školama, izuzevši nekoliko osnovnih i franjevačke gimnazije u Sinju, a to je po Matasovim riječima »nepravda vapijuća osvetu pred Bogom« (Glas, 23). Matas se nada da će car nakon povratka ustava tu nepravdu ispraviti, da će olakšati »onoga kom je dosad težko bilo«, da će spasiti »od propasti onoga, koji se je na pogibelji nahodio« i da neće dati da se unaprijed odnarođuju dalmatinski Hrvati »za ljubav šake Talijana« (Ib., 30).

4. Prema pisanju i Matasa i Grupkovića dalmatinski »Hrvati ili Slovinci« su *zapostavljeni u ekonomskom, političkom, kulturnom i religioznom pogledu* u odnosu prema talijanskoj manjini. Dok »šaka Talijana« poput kakve povlaštene kaste »posjeduje vode, umjetne vrtle i dubrave, ceste, župnike, liečnike, učionice, izobraženost, časopise i svoj službeni jezik«, dotle hrvatska većina nema ništa od svega toga. Talijanaši imaju u svojim rukama dalmatinske opći-

[17]) Grupković, Zaorija, str. 15. i 22.

ne. Školski i drugi fondovi stipendiraju samo njihovu djecu. Za ekonomsko uzdizanje hrvatskih seljaka nitko se ne brine, premda su porezima »do gole duše oglođani« (Glas, 21). Kotarske ravnice su slične pustari ili bari. U Kninskom, Sinjskom, Imotskom polju i u Neretvanskoj krajini neobuzdane vode uništavaju usjeve i donose razne bolesti. Trgovina je nikakva. Otoci su »brez voda, brez puta, brez njege, brez požalenja«. Naš ugljen grije tuđe kotlove. Slapovi su Krke neiskorišteni. Dalmatinska i bosanska se vuna izvozi u Italiju, a naši se ljudi oblače u talijanske otrebine. Dalmatinski novac rđa u škrinjama bogatih pojedinaca. Naše starine bogate tuđe muzeje (Zaorija, 26-27). Prema Grupkovićevim riječima tomu je krivo pomanjkanje »probuđenog i osviśćenog građanstva«, a »probuđivanje i osviśćivanje« je posao »učiona i državljana« (Ib. 30). Matas tako »jezivom stanju« nalazi uzrok u »mrtvilu, ... i neka tako rečem, u duševnom i tjelesnom robstvu« (Glas, 9), u kojemu Dalmacija čami »kroz 400 godina pod težkom samovoljom tuđinskoga duha« (Šilo, 19).

5. Crtajući žalosno stanje hrvatskog stanovništva 60. godina prošlog stoljeća, Matas i Grupković su usput upozorili svoje sunarodnjake na uvjete o kojima ovisi njihova sretnija budućnost. To su: a) da se iz stoljetne pospanosti probude i iz zapećka odvažno stupe na životnu pozornicu »kao pravi i jedini domaći dalmatinski sinovi« (Glas. 10) i da izbave »narodnost svoju od Babilonskog sužanstva« (Zaorija, 97); b) da ne smiju dozvoliti da za njih bude »pravilo budućnosti«: »Krvlju Slavljani, a duhom Talijani« (Glas, 15) jer su oni i krvlju, i jezikom, i običajima samo Hrvati (Šilo, 14, 17); c) da »nijedan pošteni Hrvat dalmatinski« ne smije pristati da se zabaci hrvatski jezik i mjesto njega prihvati talijanski, jer nema života jeziku, »ako on nije jezikom javnim i službenim« (Glas, 16); d) da od nadležnih vlasti traže da se »hrvatski odmah uvede« gdje je god moguće (Glas, 28), jer je to »jedini način i put k izbavljenju od tuđinskog« (Zaorija, 54); e) da se brinu za svoj jezik i da za nj učine »što inostranci za svoj učiniše, čine i činit ne prestaju« (Zaorija, 41); f) da pokrenu časopis u kojemu bi mogli talijanašima »hrvatski na hrvatsku zube pokazati« i njihove laži pobijati (Glas, 11, 27), da osnuju u Splitu Maticu i zametnu dva-tri dnevnika u većim gradovima (Zaorija, 97); g) da iz petnih žila nastoje da se u kazalištima daju hrvatske predstave na hrvatskom jeziku i da se u sve škole uvede hrvatski jezik kako bi se u hrvatskoj djeci probudio »narodni ponos i narodna ljubav« (Glas, 24. i 25). A jer o školama ovisi buduća srića i nesrića« Dalmacije, treba da se bore protiv talijanskog duha u njima sve dotle dok im »talijanstvo u žilam zamre, a domorodna krv slavna živce podliv trojstrukim srcem uzbacivati sidne« (Zaorija, 55-56); h) da na predstojećim izborima (1861)) porade da na upravu domovine dođe onaj »koji joj je od srca pao, u kom narodnost zenula, komu za domovinu srce kuca, komu domovina za Bogom i dušom najsvetija« (Zaorija, 96-97); i) da bez obzira na osobne interese i na žestoko protivljenje šake Talijana i talijanaša rade oko sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom jer ih s prekovelebitskim Hrvatima veže ista krv, isti jezik, ista prošlost, ista književnost i jer će Dalmacija biti »sriećnija u kiti trojedne kraljevine, nego što je sada pod gvozdenom čizmom talijanaša« (Šilo, 8).

Matasove brošure i Grupkovićeva rasprava naišle su na vrlo oštru reakciju talijanaša u čitavoj Dalmaciji, naročito u Sinju. Matasov *Glas hrvatsko-slovinski*, prema riječima fra S. Zlatovića, bijaše *»iskra koja pade u skriveni lagum*

narodnih dušmana«[18] i ujedno početak *»narodne borbe kod nas«*.[19] Čim se pojavila u rukama Sinjana, sinjski pretur *Josip Dešković* šalje jedan primjerak Namjesništvu i (29. VIII 1860) alarmira okružnog poglavara dra *I. Buratija* u Splitu i Namjesništvo u Zadru: Po varošu kruži Matasova brošura. Svojim neuglađenim pisanjem o jeziku i položaju hrvatskog pučanstva u Dalmaciji pisac sije razdor, raspaljuje strasti, napada državnu upravu. Brošura potpada pod kazneni zakon. Trebalo bi je što prije zaplijeniti. Matas ima vjerojatno 500 primjeraka kod sebe. Mnogo je primjeraka razaslao po Pokrajini. Trebalo bi prema brošuri postupiti svagdje jednako. Slučaj je hitan. Što se tiče sinjskih franjevaca, svi su oduševljeni panslavisti osim dvojice-trojice. Svoje panslavističke ideje propagiraju među učenicima svoje gimnazije i nastoje za njih predobiti varošane. Kao vođe ističu se fanatički profesori Matas i Mlinar, obojica vrlo žestoka karaktera. Trebalo bi obojicu odmah odalečiti iz Sinja.[20]

Okružni poglavar dr Buratti nije bio Deškovićeva mišljenja. U odužem dopisu Namjesništvu (Split, 1. IX 1860) on priznaje da u Matasovoj brošuri ima pokoji jači izraz, ali su zato piščeve tvrdnje potpuno osnovane i ispravne. Zaista, protivno zaslugama za državu, velika se briga posvjećuje blagostanju Talijana i talijanaša, a vrlo malena blgostanju Hrvata. Hrvati imaju prirodno pravo da se dižu protiv Talijana, jer se Talijani prema njima odnose posve neprijateljski. Čim neko digne glas u prilog Hrvata, oni se bune pod izlikom obrane svoje narodnosti, uljudbe i kulture. Talijani su, na primjer u Splitu, organizirani u stranku, kojoj je na čelu Bajamonti. Oni očijukaju s Italijom. Nose brade. U zadnje vrijeme mnogo putuju u Piemont i u Lombardiju. Primaju izvana sumnjive novine. Neraspoloženi su prema Austriji i požudno gutaju iz novina vijesti nepovoljne Austriji. Vlada se na njih ne može osloniti ni u njih pouzdati. Protivno od njih, Hrvati su iskreno privrženi carskom domu. Strpljivi su i tolerantni. Mirno snose državne terete. Kao protivuuslugu traže jednakost s Talijanima pred zakonom. Strah pretura Deškovića od Matasove brošure nije opravdan. Sinjski franjevci nemaju nikakvih tajnih ciljeva. Uvijek su bili privrženi carskom domu i vrlo su zaslužni za državu. Brošuru nije potrebno plijeniti.[21]

Na početku siječnja 1861. na Matasovu se brošuru javno okomio šibenski advokat Zuliani, »Slaven« po rodu, »Talijan« po prezimenu. U članku *Questione dalmato-croata. Mezzi e scopo* (Sebenico, 10 Gennajo 1861)[22] zamjera Matasu da brošuru nije napisao s ljubavlju prema istini, jer joj sve strane »kipe od bijesa«. Kao da je htio njome »posijati sjeme proklete nesloge u rodnu grudu i potaknuti duhove na uništavanje svega što je kod nas talijansko«. U Dalmaciji je, tvrdi dalje Zuliani, stanovništvo slavensko, ali je kultura talijanska. Hrvatski pisci, koje spominje Matas, odgojili su se u talijanskoj kulturi. Seljaci, iako ne znaju talijanski, imaju puno povjerenje u suce, advokate i bilježnike koji ih sude ili brane talijanski. Za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom još nije

---

18) O. c., str. 425.
19) O. c., str. 459.
20) DAZ (= Državni arhiv Zadar). Presidijalni spisi, 1860. 450, b. VI a. kat. XI. 1-3. Sinjski pretur nije »zabranio raspačavanje brošure«, kako piše G. Novak (Isp. o. c., str. 5.), nego je samo predložio dru Burattiju i Namjesništvu da se zabrani. Nije ispravna ni tvrdnja -X-a da su J. Tripalo, dr A. Masovčić i fra Ivan Marković »najprije« uspirili rodoljubnu vatru u Sinju. Fra I. Marković je istom 1862. bio zaređen za svećenika; 1860. bio je klerik i uopće nije bio u Sinju. Prvi buditelji narodne misli bili su franjevački profesori na čelu s ravnateljem Matasom, kako se jasno razabira iz Deškovićeva pisma.
21) DAZ Presidijalni spisi, 1860, sv. 450, VI kat. XI, 1-3.
22) La Voce dalmatica, II 1861, br. 5, str. 33-35.

došlo vrijeme. Hrvatska nema prava da traži sjedinjenje, jer se Dalmacija razvijala pod utjecajem talijanske, a Hrvatska pod utjecajem njemačke kulture, i to neovisno jedna od druge. Postoji nada da će Dalmacija doživjeti sretniju budućnost i bez Hrvatske. Hrvatska je deputacija uvrijedila Dalmatince kad je zatražila od cara sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Na kraju Zuliani poručuje Hrvatskoj da ne traži sjedinjenje protiv volje naroda, pod kojim on, naravno, razumije Talijane i talijanaše.

Oko polovice 1862. godine (5. VII) neki »vjerni podanik« obavještava Predsjedništvo bečke vlade preko Namjesništva da su Matas i Grupković »intimni prijatelji Pavlinovića«, opasnog neprijatelja Austrije, i »in summo gradu fanatički panslavisti, koji svojim pokudnim spisima uznemiruju mirno stanovništvo Dalmacije«. Ne zaslužuju da budu profesori jer svojim predavanjima kvare mladež koja im je povjerena. Da je to zaista tako, ustanovit će se, ako se istodobno izvrši premetačina njihova stana kao i stana zastupnika Pavlinovića i njegova prijatelja fra Gabra Puratića.[23]

III — Imenovanje provincijala Milinovića predstavnikom na Banskoj konferenciji i Matasov privremeni izgon iz Sinja 1861.

Oko polovice siječnja 1861. imali su predstavnici Dalmacije s predstavnicima Hrvatske riješiti pitanje sjedinjenja Dalmacije i Hrvatske. Među već izabranim predstavnicima Dalmacije nalazio se i fra Jakov Milinović, bivši ravnatelj franjevačke gimnazije u Sinju i aktualni provincijal Provincije presv. Otkupitelja.[24]

Provincijal Milinović bio je brzojavno pozvan na Bansku konferenciju 5. siječnja 1861. Kako je morao biti u Zagrebu najkasnije 15. siječnja, mislio je krenuti na put 7. siječnja. Dan prije polaska (6. siječnja) obavijestio je generala Reda fra Bernarda Montefranco u Rimu o svom imenovanju i o svom putu.[25] Istoga dana dopisom br. 6. upozorio je članove provincijalnog Definitorija da mora odmah krenuti na put u Zagreb. Budući da ih zbog kratkoće vremena ne može sazvati na sastanak, licentia praesumpta imenuje aktualnog definitora fra Ivana Šimunovića svojim zamjenikom za svoga izbivanja iz Provincije.[26]

General je s negodovanjem primio vijest o Milinovićevu imenovanju. U pismu, datiranu u Rimu (Araceli), 19. siječnja 1861, saopćuje mu da mu se ne sviđa što je napustio rezidenciju i pošao u Zagreb radi političkih posala. On bi najvolio, ako mu je moguće, da se odmah vrati u Provinciju, jer »naša je misija čisto crkvena i mi moramo težiti jedino za svojim posvećenjem i za duhovnim dobrom naroda«.[27] Milinović mu na to odgovara iz Šibenika (26. II 1861) da uopće nije išao u Zagreb. Prije polaska primio je u Splitu nalog od viših vlasti da se njegovo putovanje suspendira do novoga naloga. Ujedno ga obavješćuje da njegova misija u Zagrebu ne bi bila čisto političke naravi. Kao predstavnik uglедne Provincije imao je s kotorskim biskupom (M. Kalođera) na Banskoj

23) DAZ. Presidijalni spisi, 1862-XII/2, 1, 1483 p. Copia.
24) Dr Rudolf Horvat, Hrvatski preporod u Dalmaciji, Zagreb 1933, str. 11. i 12; dr M. Stojković pogrešno tvrdi da je za delegata Banske konferencije bio izabran fra Sime Milinović. Isp. O. c, str. 210, bilj. 4.
25 PAS (= Provincijalni arhiv Split-Dobri). Protocollo del triennale governo del M. R. P. Giacomo Milinović (1860-1863.) Pismo generalu Reda, br. 8. od 6. I 1861.
26) PAS. Protocollo. Okružno pismo, br. 6. Sinj 6. I 1861.
27) PAS. Protocollo. Generalov odgovor prov. Milinoviću, No 17. pres. 5/2 1861.

konferenciji raspravljati o crkvenim pitanjima i možda »o reorganizaciji gimnazijskih nauka, jer i ova Provincija u sinjskom samostanu uzdržava javnu gimnaziju«. O tome ga u prvom pismu nije mogao potanko obavijestiti zbog kratkoće vremena.[28] S provincijalom Milinovićem imao je poći u Zagreb i fra A. K. Matas, ravnatelj gimnazije i tajnik Provincije.[29]

Nekako u isto vrijeme kad je provincijal Milinović imao poći u Zagreb, neki su pristaše sjedinjenja iz sjeverne i srednje Dalmacije izrazili žarku želju hrvatskom dikasteriju u Beču da se što prije sjedine »sa braćom u Hrvatskoj i Slavoniji«. Među njima su se nalazila i tri sinjska franjevca: fra Špiro Tomić, profesor i gvardijan, fra A. K. Matas, ravnatelj gimnazije, i fra Šimun Milinović, profesor.[30]

Protivnici sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, autonomaši, sa svoje strane učinili su sve da do sjedinjenja ne dođe. Najprije su omeli odlazak dalmatinskih predstavnika na Bansku konferenciju. Zatim su preko dalmatinske vlade i ministra A. Schmerlinga isposlovali od cara da dalmatinski sabor, nakon provedenih izbora, ima izabrati predstavnike koji će s predstavnicima Hrvatske raspravljati o budućnosti Dalmacije.[31]

Saborski su se izbori održali u drugoj polovici ožujka 1861. prema Schmerlingovu izbornom zakonu koji je unaprijed autonomašima osiguravao većinu u saboru. Uoči samih izbora dalmatinska se vlada pobrinula da preko viših činovnika utječe na crkvene i redovničke poglavare i niže svećenstvo u korist autonomaša.

Tako je, pod sugestijom dalmatinske vlade, i provincijal Milinović uputio 2. ožujka 1861. iz Šibenika okružno pismo braći u Provinciji. Vremena su, veli provincijal, u kojima vrši svoju službu »kritična i opasna«. Kao starješina dužan se brinuti za duhovno i tjelesno dobro svakog brata i čitave Provincije. Upozorava braću kako »bučni prevrati« u državama i pokrajinama uvijek nose sobom dug niz žalosnih posljedica. Zato ih sve poziva da u idućim izborima učestvuju samo »u granicama određenim od viših vlasti«. Koji budu radili protivno, snosit će kanonske posljedice. Ujedno im »pod posluh« naređuje da »vrše crkvene i civilne zakone« i da budu iskreno odani caru.[32] Iz pisma sinjskog pretura Deškovića, upravljena 17. III 1861. gvardijanu *fra Š. Tomiću*, vidi se da je okružni poglavar dr I. Buratti bio pozvao k sebi o. Tomića i saopćio mu naputke viših vlasti kako će se vladati on i redovnička obitelj u pitanju sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.[33]

Izbori za dvojicu narodnih zastupnika u sinjskom kotaru obavili su se 18. ožujka. Dan prije, 17. ožujka, fra A. K. Matas pjevao je pučku misu i preko mise održao govor u kojemu je narodu »tomačio znamenovanje ustavne slobode i političkoga pitanja, koje je bilo stupilo na sriedu«.[34] Sinjski su se autonomaši našli silno uvrijeđeni Matasovim govorom. Odmah su stvar prijavili preturu Deškoviću i tražili od njega da Matasa kazni prema propisima kaznenog zakonika zbog teške povrede njihove časti i zbog profanacije kuće Božje i oltara

28) PAS. Protocollo, Milinovićevo pismo generalu, br. 22, Sibenik 26. II 1861.
29) Zlatović, Franovci, str. 425. PAS. Protocollo. Odluke Definitorija 1860, br. 6.
30) Dr R. Horvat, o. c., str. 14.; G. Novak, Prošlost Dalmacije, II, Zagreb 1944, str. 372.
31) Dr Horvat, o. c., str. 16-17; G. Novak, Prošlost Dalmacije, II, str. 374-375.
32) PAS, Protocollo, Okružno pismo prov. Milinovića, br. 24, Sibenik 1861.
33) SAS. Nota pretura J. Deškovića, br. 86/press. Sinj 17. III 1861. Akta, 1860-1871.
34) Il Nazionale, Prilog br. 32, VII/1868, 18. travnja.

na kojemu je vršio službu Božju. Pretur je na to poslao »alarmantnu« tužbu Namjesništvu u Zadar i ministarstvu u Beč, a gvardijanu Tomiću oštru Notu. U Noti imputira Matasu da je govorio o sjedinjenju kao o jedinom dobru za Dalmaciju i da je nazvao neprijateljem naroda i vjere tko se god protivi sjedinjenju. Kod toga se služio izrazima kojima je vrijeđao izbornike, stanovnike Sinja i samu državnu vlast. Dešković spočitava Tomiću da nije održao riječ koju mu je zadao na sastanku uoči izbora i traži od njega da smjesta poduzme energične mjere kako bi se članovi sinjskog samostana vladali prema propisima zakona i prema očekivanju viših vlasti. Na kraju Note pretur upozorava o. Tomića da će za svaki eventualni nered u Sinju odgovarati on i sinjska obitelj.[35]

O. Tomić je odgovorio Deškoviću odmah i u istom tonu. Njegovu Notu naziva vrlo bolnom, a za njezin sadržaj kaže da je potpuno lažan, ukoliko se tiče Matasa. Matas je, uostalom, spreman da u svako doba pobije njegove navode i da dokaže svoju nevinost. On kao gvardijan rado prima na se odgovornost za redovničku obitelj, ali u isti mah traži da pretur zaštiti dobar glas članova samostana, koje su neki zlikovci, »možda potkupljeni«, nepravedno oklevetali.[36]

Tomićev odgovor nije ništa koristio. Sutradan, 18. ožujka, na dan samih izbora, okružni je poglavar dr I. Buratti, prema uputama namjesnika Mamule, naložio Matasu da napusti Sinj i pođe u Split. Poslije toga Buratti brzojavlja Mamuli (18. III) da je ta mjera zadovoljila načelnika Antu Buljana i smirila duhove u Sinju.[37] Isti dan i načelnik Buljan brzojavno se zahvalio Mamuli na brzom uredovanju, osobito na prisilnom udaljavanju Matasa iz Sinja. Svojim postupkom zadovoljio je stanovništvo i povratio mir u varoš.[38]

Protiv Matasova izgona protestirao je 19. ožujka provincijal Milinović i preko dra Burattija zatražio od Mamule da povuče svoju odluku, a on preuzima na se odgovornost za bilo kakav nered koji bi izazvali sinjski franjevci.[39] Kad to nije koristilo, provincijal 21. ožujka šalje u Zadar definitora fra I. Šimunovića da informira Mamulu o čitavoj stvari i da na osnovi Matasova govora, koji mu je poslao u prijepisu, usmeno protestira i insistira na njegovu pismenom protestu od 19. ožujka. U pismu, kojim Šimunovića na to ovlašćuje, upućuje ga da traži od Mamule posebnu komisiju koja će čitavu stvar ispitati i da uvjeri Mamulu o vjernosti članova Provincije austrijskom suverenu.[40]

Ni Matas u Splitu nije mirovao. Čim su svršili saborski izbori, na kojima su u Sinju bili izabrani načelnik Buljan i pretur Dešković, zahtijevao je najprije od Burattija, a onda od Mamule da mu se dozvoli povratak u Sinj. Buratti mu nije mogao udovoljiti želji jer ga nije kaznio on nego Mamula. Stoga Buratti 22. ožujka brzojavlja Mamuli da Matas moli dozvolu za povratak u Sinj, gdje je potreban da završi prvo polugodište na gimnaziji. Na kraju Buratti dodaje: »Budući da je on po vašoj naredbi bio udaljen, ostavljam vama da odlučite hoće li mu se udovoljiti traženju.«[41] Isti se dan i Matas brzojavno obratio Mamuli za istu stvar. Njegov je brzojav vrlo značajan i po sadržaju i po tonu kojim je pisan. U njemu Matas ističe svoju nevinost i nepravdu koja je nanese-

[35]) SAS. Akta, 1860-1871. Isp. bilj. 33.
[36]) SAS. Akta, 1860-1871. Il Guardiano del Convento locale, Nota No 2. Koncept bez datuma.
[37]) DAZ. Presidijalni spisi, 1861-II/1, 1, 828/p. Brzojav poslan iz Sinja.
[38]) DAZ. Presidijalni spisi, 1961-II/1, 1, 833/p.
[39]) DAZ. Presidijalni spisi, 1861-II/1, 1, 903/p.
[40]) PAS. Protocollo, Pismo definitoru Šimunoviću, Šibenik 21. III 1861.
[41]) DAZ. Presidijalni spisi, 1861-II/1, 1, 899/p.

na njegovoj časti i časti njegove Provincije, a tu mu je nepravdu nanio sam Mamula: »Okružno mi poglavarstvo brani da se vratim u Sinj. Budući da su u Sinju završili zastupnički izbori i budući da je protiv mene povedena sudska istraga, koja će utvrditi moju nevinost, suprotno naređenju vaše kaznene pravde tražim od vaše pravednosti da se vratim u Sinj. Kao vršilac dužnosti ravnatelja gimnazije i kao profesor njemačkoga, hrvatskoga i povijesti tamo sam potreban radi završetka polugodišta. Moja čast, čast moga reda i pravda s pravom zahtijevaju moj povratak. Ante Matas.«[42]

Iz dopisa sinjske Preture okružnom poglavaru dru Burattiju 26. III 1861, br. 144) razabira se da je sudska istraga bila pokrenuta ne samo protiv Matasa nego i protiv drugih članova sinjskog samostana. Njima se imputira da su izdali »skandalozan proglas« i preko ljudi, plaćenih novcem dobivenim iz Zagreba, proširili ga po mnogim selima sinjskog kotara. Istraga u tom pogledu bila je na dobru putu, ali su je navodno svojim spletkama omeli franjevci. Uza sve to jedan je primjerak proglasa nađen u jednog učenika njihove gimnazije. On ga je uz napojnicu dao nekom seljaku sa zadatkom da ga proširi po selu. Protiv Matasa bi trebalo, kaže se dalje u dopisu, povesti ne kazneni nego kriminalni postupak, ali za to nedostaju neki uvjeti.[43]

Provincijalov protest i Matasov dopis bili su uspješni. Matas se povratio u Sinj peti dan nakon izgona. To doznajemo iz Burattijeva brzojava od 23. ožujka kojim javlja Mamuli da sa svoje strane pristaje da se Matas vrati u Sinj.[44] Sudbena istraga nije mogla ništa dokazati, pa stoga sudbeni postupak protiv Matasa i ostalih sinjskih franjevaca nije uopće poveden. U vezi s time pisao je 1868. »Narodni list«: »Zatvoren do duše nije mogao ostati čovjek ni kriv ni dužan, ali su ga odalečili iz Sinja, pa tim lišili krajinu glavnog savjetnika, a i zastrašili svakoga ostaloga, koji bi bio znao i mogao narodu na korist šta reći.«[45]

Dalmatinski se sabor sastao 6. travnja 1861. i na sjednici od 18. travnja usvojio prijedlog zastupnika dra Galvanija da se ne smije prihvatiti vladin prijedlog o slanju izaslanika u Zagreb koji bi s Hrvatskim saborom raspravili pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Za Galvanijev prijedlog glasovalo je 29 zastupnika, među kojima i dva sinjska zastupnika, načelnik Buljan i pretur Dešković. Bečka vlada, koja je dopustila taj istup autonomaša protiv sjedinjenja, odobrila je 13. lipnja 1861. za Dalmaciju Zemaljski odbor i time pitanje sjedinjenja skinula s dnevnoga reda.[46]

IV — Osnutak čitaonice, sjemenišne predstave, prosvjetnoodgojni pravac u gimnaziji, Matasove polemike sa Z-eom

Aneksioniti ili pristaše sjedinjenja pokrenuli su 1. ožujka 1862. dugo očekivani list »*Il Nazionale*«. Talijanski dio uređivao je Natko Nodilo, prijatelj i školski drug fra Š. Tomića iz nižih razreda gimnazije u Splitu,[47] a hrvatski »Prilog«

[42]) DAZ. Presidijalni spisi, 1861-II/1, 1, 899/p.
[43]) DAZ. Presidijalni spisi, 1861-II/1, 1, 2179/ris, Sinj 26. III.
[44]) DAZ. Presidijalni spisi, 1861-II/1, 1, 921/p.
[45]) Il Nazionale, Prilog br. 32, VII/1868, 18. travnja.
[46]) G. Novak, Prvi dalmatinski sabor i događaji s njim u vezi. Radovi Instituta JAZU u Zadru, III, Zagreb 1957, str. 6-7; Dr R. Horvat, o. c., str. 22. i G. Novak, Prošlost Dalmacije, II, str. 374-377.
[47]) O. Stipan Zlatović, Životopis otca Spira Tomića, Zagreb 1888, str. 10. i 70.

don Ivan Danilo. Već u prvim brojevima zametnuo je Nodilo polemiku s N. Tom-
maseom, koji je zagovarao autonomiju Dalmacije i posebnu dalmatinsku
narodnost. Posljedica je polemike bila da su autonomaši iz svojih »Casina«
i »Gabinetta di lettura« stali izbacivati »Il Nazionale« i da su općine, koje su
bile u njihovim rukama, slale Tommaseu otvorena pisma u znak solidarnosti.[48]
Među njima je bila i sinjska općina. Kad je dopisnik »Il Nazionala« otvoreno
pismo sinjskog načelnika Buljana od 22. lipnja 1862. nazvao nezakonitim, Buljan
je smatrao potrebnim da 6. kolovoza iste godine sazove izvanrednu sjednicu
općinskog vijeća i da na njoj raščisti »stvar od vrlo velika interesa za čitav
kotar«.

O. Špiro Tomić

Sjednici je, osim načelnika Buljana i
dvaju prisjednika: Ante Midenjaka i A-
ugustina Remetina, prisustvovalo sedam
vijećnika (Ante Cerinić, Mate Lovrić,
Petar Nikolić, Ante Cielmić, Petar Dal-
bello, Ivan Buljan i Marko Masovčić),
šest uglednijih Sinjana, 34 seoska glava-
stavnik. Nakon otvorenja sjednice na-
ra i Josip Barbieri kao politički pred-
čelnik je Buljan zatražio od prisutnih
da se izjasne da li se slažu s predstav-
kom, što ju je on po uzoru na grad Split,
u njihovo ime poslao »Nikoli Tommaseu,
slavi Dalmacije itd., itd., izražavajući
negodovanje zbog sramotne uvrede koju
mu je nanio neki dalmatinski mladić«.
Svi su osim dvojice vijećnika, I. Bulja-
na i M. Masovčića, odobrili načelnikov
gest i na kraju donijeli ove značajne za-
ključke:

1. Časno Vijeće izjavljuje »da je u-
vredom nanesenom N. Tommaseu nane-
sena sramota nacionalnoj časti«;

2. Vijeće izjavljuje »da u potpunosti
odobrava dopis od 22. lipnja 1862,
br. 680, upravljen upravi Splitskog municipija i objavljen u 10. broju *La Voce*
dalmatica, kao izraz načela i osjećanja Općinskog vijeća i slavensko-dalmatin-
skog, ne hrvatskog pučanstva sinjskog kotara, osim nekoliko izuzetaka«;

3. »Vijeće pristaje da se objavi ovaj zapisnik«.

Na kraju se ističe do su svi seoski glavari za te zaključke i da su svi izja-
vili da su oni Slaveni, a ne Hrvati.[49]

---

48) Vinko Kisić, Listajući stare godišnjake. Jubilarni broj »Narodnog lista«, Zadar
1912, str. 97; Dr R. Horvat. o. c., str. 29-30; G. Novak, Prošlost Dalmacije, II, str. 386.

49) Il Nazionale, I/1862, br. 48; La voce dalmatica, III/1862, br. 28. Dopisnik »Il Naziona-
la« piše da je sjednica bila održana u osnovnoj školi bez pristanka župnika kao ravnatelja
škole. Seoski su glavari po dolasku u Sinj u Općini primili instrukcije, zatim su bili odve-
deni u školu gdje su ih čuvali stražari da koji od narodnjaka svojim »hrvatskim sugesti-
jama ne bi povrijedio njihovo djevičansko neznanje«. Pola sata prije početka sjednice
neka im je »ugicdna ličnost« govorila protiv Hrvata i njihovih pristaša.

Autonomaška agitacija protiv Nodila i protiv »Il Nazionala« učinila je da
su i pristaše Narodne stranke stali izražavati svoju solidarnost s Nodilom. To
su najprije učinili narodni zastupnici, a onda studenti sa sveučilišta u Beču
i Padovi. Predstavku bečkih studenata potpisao je i fra Vinko Šalinović, tada
student i kasnije profesor u Sinju.[50] Osim toga narodnjaci su već 1862. počeli
osnivati narodne čitaonice (Split, Dobrota, Zadar). Iste te godine i sinjski su
narodnjaci ozbiljno radili oko osnutka narodne čitaonice u Sinju. Dopisnik
»Il Nazionala« u 16. broju (1862) javlja iz Splita da su sinjski narodnjaci zatra-
žili dozvolu za otvaranje *»Čitaonice Kačić—Miošić«*. Mjesni franjevački samo-
stan, *»koji je toliko zaslužan za buđenje narodne misli u našem narodu«*, ponu-
dio je badava potrebne prostorije.[51] Međutim, zbog nama nepoznatih razloga
do otvorenja je čitaonice moralo proteći još preko pet godina.

U travnju 1866. pisac feljtona *«Marko i Tadija na Muću«* govori o potrebi
da se osnuje u Sinju čitaonica. U njoj bi se narodni ljudi mogli vježbati *»u na-*
rodnom razgovoru, doznati što se po narodu radi, kako se naša braća narodna
po ostalom svietu vladaju«, onda naći odmora i zabave. I kad se ljudi priviknu
»jatiti se s pravom narodnom namjerom, onda ti narodu uscvate i uspjeva; onda
se može nadati narod svakomu napredku i blagoslovu«.[52] Potkraj 1866. mnogo
je radio na osnivanju čitaonice fra Jakov Grupković. U prosincu 1866.
autonomaški mu se list »Il Dalmata« podruguje da će »čitaonica u Sinju biti
njegova pobožna želja sve dok mu ne priteknu u pomoć sindici i sakristani«.[53]
Međutim, isti list u 31. broju 1867. priznaje da se otvaranje sinjske čitaonice
neće izjaloviti, kako se prije činilo. Imat će samo osam članova iz Sinja. Ostali
su odreda stranci koji »pod izlikom slobode, rodoljublja i moralnog uzdizanja
zlorabe gostoprimstvo i podržavaju među nama klicu nesloge na štetu ovoga
siromašnog mjesta«.[54] Pod strancima »Il Dalmata« misli u prvom redu sinjske
franjevce. Ako se može vjerovati »Il Dalmati«, Grupković je kružio po cetin-
skim selima, skupljao seljake u župske stanove i tražio od njih križ ili potpis,
jer u Sinju nije mogao naći dovoljan broj članova za otvaranje čitanice. To je
Grupković činio po uputama o. Matasa, kojega dopisnik »Il Dalmate« naziva
»sinjskim Savanarolom«.[55]

Čitaonica je, vjerojatno, bila otvorena u prvoj polovici lipnja 1867. »Il Dal-
mata« je 22. svibnja 1867. pisao da je Grupković dobio dovoljan broj križića
za otvorenje čitaonice i da je plan o njezinu otvorenju u Sinju primljen hladno,
a »Il Nazionale« je 5. lipnja iste godine javio iz Sinja da je Namjesništvo dalo
dozvolu za otvorenje čitaonice i da autonomaši poslije toga traže da se neki
franjevci protjeraju iz Sinja.[56]

U čitaonici, za koju je »Il Dalmata« rekao da nije »cetinska ma fratarska«,[57]
narodnjaci su priređivali društvene zabave,[58] čitali dnevnu štampu, raspravljali
o aktualnim pitanjima iz političkog i društvenog života,[59] sastajali se na zajedni-

---

50) Vinko Kisić, Listajući stare godišnjake. O. c., str. 97; Dr R. Horvat, o. c., str. 31.

51) Dopisnik izražava uvjerenje da će samostan Čitaonici dati na raspolaganje i svoju
biblioteku koja je »dosta bogata«.

52) Il Nazionale, Prilog br. 32, V/1866, od 21. travnja.

53) Il Dalmata, I/1866, br. 84. List je kao organ autonomaške stranke u Dalmaciji počeo
izlaziti 10. ožujka 1866. u Zadru.

54) Il Dalmata, II/1867, br. 42.

55) Il Dalmata, II/1867, br. 43.

56) Il Nazionale, VI/1867, br. 47, od 12. lipnja.

57) Il Dalmata, II/1867, br. 95, od 15 XI.

58) Isp. Il Dalmata, III/1868, br. 16. i 17.

59) Isp. Il Dalmata, IV/1869, br. 10.

čke večere i pjevali rodoljubive pjesme.[60] Budući da je čitaonica bila na štetu »Casina«, talijanaši su stali još upadnije i još češće napadati sinjske franjevce.

Matas je 1860. u *Glasu hrvatsko-slovinskom* istakao potrebu da se u dalmatinskim kazalištima daju predstave u hrvatskom jeziku i »da kazališta budu sriedstva izobraženja puka dalmatinskoga, a ne sriedstva živinske naslade za ćudoredno izkvarene talijanaše«.[61] Uviđajući veliku ulogu kazališta u buđenju nacionalne svijesti i kulturnom uzdizanju naroda, Matas je zajedno s fra I. M. Mlinarom 9. veljače 1860. na sjednici profesorskog zbora predložio da se u samostanskoj dvorani otvori malo kazalište za vježbanje i zabavu gimnazijalaca.[62] Prijedlog je jednoglasno bio prihvaćen i od tada pa sve do danas učenici su franjevačke gimnazije davali predstave svake šk. godine o pokladama i o važnijim zgodama, ne samo za svoje sudrugove i odgojitelje nego i za vanjsku publiku.

S početka su se predstave davale u hrvatskom i u talijanskom jeziku, kasnije samo u hrvatskom. Iz »Il Nazionala« 1862, br. 7, vidi se da su učenici o pokladama 1862. po drugi put nastupali svojim kazališnim komadima. Prvi su put nastupali godinu dana ranije, ali se ne zna kojim predstavama. Godine 1862. nastupili su s pet predstava, od kojih su tri bile na hrvatskom jeziku: *Krajišnici dalmatinski*, *Hajduci* i *Tko zna čemu je to dobro* i dvije na talijanskom jeziku. Prvu je »napravio jedan ondašnji učitelj po hrvatskoj igri *Graničari*, zamienuvši smiešnu niemštinu sa talijanštinom, a prenesavši čin u prošasti viek, kad je dalmatinska granica pod Vnečićem bila uređena na vojničku krajinu«. Vjerojatno je o. Matas bio »ondašnji učitelj« koji je preradio Freudenreichovu dramu *Graničari*,[63] jer imamo dokaza da se i on bavio dramskim radom. Pokladnih dana 1874. zadarski su bogoslovi *»između ostalih komada«* davali *»Martu cienjenog dubrovačkog pisca M. Bana i Očuh K. Matasa«*.[64]

Na spomenutim priredbama iz 1862. bili su prisutni i mnogi sinjski građani. Zato dopisnik ističe da su se predstavljači »vrstno ponieli i da su zasadili u rodoljubna srdca živo uhvanje toboljega napriedka«. Brani profesore od eventualnih prigovora što se bave kazališnim predstavama i naglašava kako one mogu postati »točilom živim narodnoga ćućenja, iz kojega će se narodni duh na šire razprostraniti, uvriežiti, podignuti«. Na kraju izražava želju da se u Sinju osnuje »dobrovoljno društvo za kazalištna predstavljanja«. Drugih vijesti o radu malog franjevačkog kazališta u Sinju za prvi decenij njegova opstanka nemamo.[65]

Franjevački su profesori vidjeli kako hrvatski mladići u talijanskim školama gube narodnu svijest i odnarođuju se, a znali su opet da narod bez narodne inteligencije nema budućnosti. Zato su svu pomnju uložili da svoje učenike odgoje u narodnom duhu s probuđenom narodnom sviješću, da u njihovim

60) Isp. Il Dalmata, II/1867, br. 95.
61) Isp. str. 25.
62) GAS (= Gimnazijski arhiv Sinj). Zapisnik 4. sjednice profesorskog zbora šk. g. 1859-60.
63) Isp. S. Ježić, Hrvatska književnost od početka do danas, Zagreb 1944, str. 232. i 244.
64) Narodni list, XIII/1874, br. 14. od 18. veljače.
65) Na pokladnu nedjelju 1879. učenici su odigrali predstave: »Lakomac« i »Sto i deset pleta za jednu sobu« koje je preveo A. K. Matas. (Narodni list, XVIII/1879, br. 19. od 5. III). Godine 1883. za tri pokladne večeri odigrali su četiri predstave: »Stjepan posljednji kralj bosanski« (M. Bogovića), »Izbori u jednome gradu u Hrvatskoj«, »Moja je osveta i ja ću je vratiti«, »Kristofor Kolombo — odkriće Amerike«. (Narodni list, XXII/1883, br. 13. od 17. II). Godinu dana kasnije, 1884, predstavljali su: »Smrt Julija Cesara«, »Viernost Graničara«, »Sto i deset pleta«, »Lakomac« i »Oćuh«. (Narodni list, XXIII/1884, br. 23, 25. III).

srcima raspale ljubav prema širokim narodnim slojevima i spremnost da se za svoj narod žrtvuju i pregaraju. Svoje misli i svoj program u tom pogledu oni su izrazili na usta ravnatelja gimnazije fra A. K. Matasa koji je običavao profesorima i učenicima održati pobudne nagovore na početku i na svršetku svake šk. godine i u značajnijim prigodama.

Prvi je takav *nagovor* održao na početku šk. g. 1860-61. i njime se profesorima i učenicima predstavio kao novi ravnatelj gimnazije. U njemu Matas naziva gimnaziju »narodnom zaklonicom«, gdje slana i otrovni vjetrovi ne mogu uništiti kitu »hervatsko-dalmatinske mladeži«. Učenike poziva na nesebičan i predan rad, jer se svaki čovjek mora nečim zanimati, a od svih zanimanja relativno je najlakše i ujedno najzahvalnije učenje. Budući da je »nauk pravi temelj, pravo ravnalo ljudskih djelovanja«, ljudsko se društvo ne može ni zamisliti bez nauka. Nauk je naročito potreban našoj zaostaloj domovini. Zato Matas želi da učenici kao članovi »narodnog zavoda«, gdje se odgajaju »rodoljubnim žarom« i natapaju »rodoljubnim znojem«, svojim znanjem i svojom dobrotom budu »stupovi Crkve, dika i ponos svojih rodbina, a korist države i domovine«.[66]

U govoru na kraju šk. g. 1860-61. kori lijene učenike i hvali marljive jer su izvršili svoju dužnost prema sebi, profesorima, roditeljima i kao »rodoljubi prema Domovini«. Onda opširno dokazuje potrebu učenja povijesti, u prvom redu nacionalne. Bog je — veli Matas — svakom narodu kao moralnoj osobi odredio određeni zadatak, a to narod doznaje proučavanjem svoje povijesti. Dosljedno, bez poznavanja povijesti narod ne pozna sebe i ne može »ćutiti narodne svijesti, narodnog ponosa«. Svaki se narod predstavlja drugim narodima svojom poviješću, iz koje doznaje tko mu je prijatelj, a tko neprijatelj. Poput kulturnih naroda i mi moramo proučavati svoju prošlost. Ona je slavna i bogata događajima. Na teritoriju naše domovine »planu duh hrvatsko-slovinski«. Na osnovu toga Matas poziva učenike da uče »dogodovštine svog plemenitog naroda« i da prestanu »sljepački slijediti sve što je inostransko« i vjerovati strancima u stvarima svoje »prošasnosti«. Potrebno je da dobro uče povijest i zbog toga što »brez poznavanja svoje prošasnosti nejma pravog ni iskrenog rodoljublja«.[67]

Budući da prvotni cilj znanosti i učenja nije da čovjek iz knjiga ispija »sok« znanja i da »sam sebi živi«, Matas u govoru »Pri zaključku školske godine« upozorava učenike da pri učenju moraju težiti za istinom i za izvorom istine Bogom. Razmišljanje o najuzvišenijem biću Bogu budi u ljudskom srcu plemenita osjećanja i oplemenjuje ljudski značaj. Slična osjećanja bude u ljudskom srcu prirodne ljepote i izvanredne pojave u svemiru kao i djela antičkih i kršćanskih pisaca i umjetnika. No, prave prosvjete i kulture nema bez morala. Sve znanje ne vrijedi ništa ako čovjek ne zna obuzdati svoje strasti, ako mu je srce prazno, ako mu je djelovanje nemoralno. Zato je glavna zadaća uzgoja, veli Matas, da učenici svoje učenje osnivaju na kreposnom djelovanju i moralnom vladanju. Jedino će tako moći preporoditi domovinu i osloboditi je »iz duboke tmine glupost:« i biti snažna potpora svoga naroda.[68]

66 F. S. Petrov, Ante Kostantin Matas. Izvještaj Franjevačke kl. gimnazije u Sinju, god. 2, Sinj 1940, str. 10-12; A. K. Matas; Propovijedi, Varaždin 1912, str .297-302.
67) Propovijedi, str. 303-310.
68) Propovijedi, str. 310-316.

U svečanom govoru, održanom nakon restauracije gimnazijske zgrade 1868, Matas je odlične goste, profesore i učenike upozorio na četiri živa temelja franjevačke gimnazije, a to su: »hrabrost i trezvenost, mudrost i pravednost«, i za te vrline predočio im četiri uzora iz hrvatske prošlosti, kojih je portrete dao izraditi za tu prigodu na stropu gimnazijske dvorane. Uzor je hrabrosti don Stjepan Surić, potomak »plemićke porodice starih hrvatskih bana«. Ne mogavši trpjeti »robstvo hrvatskoga roda«, uzeo je mač u desnicu a krstaš barjak u ljevicu i boreći se »za Krst sveti i slobodu zlatnu«, junački je pao pošto je od Turaka oslobodio sjevernu Dalmaciju. Uzor je trezvenosti starac Milovan, fra A. Kačić Miošić, potomak »plemićke i starinske porodice hrvatske«. Čitav njegov život i sva njegova djela odišu trezmenošću i ljubavlju prema puku za koji je konačno žrtvovao i svoj život. Uzor je mudrosti pjesnik Ivan F. Gundulić, »rođen u Dubrovniku, onoj hrvatskoj Ateni, gdje hrvatski cvatijaše jezik«. Svojim zalaganjem izučio je antičku književnost i državne zakone, proučio španjolsku i talijansku poeziju i slovinsku prošlost. Svoje ime i svoj narod proslavio je epom »Osmanom«. Uzor je pravednosti, na kojoj počiva svaka ljudska zajednica, »Zrinović ban«. Pravedan prema vojsci, prema narodu i čitavom čovječanstvu, svojom smrću pod Sigetom spasio je »od barbara europejsku prosvitu, viru i slobodu«.[69]

U *Glasu hrvatsko-slovinskom* Matas je izrazio nadu da će Bog i dalmatinske Hrvate s vremenom obdariti »laptićem časopisa« u kojem će moći pobijati talijanske laži. Ta mu se želja ispunila 1. ožujka 1862, kad je počeo izlaziti »Il Nazionale«. Već u prvim brojevima javlja se Matas svojim prilozima. Izazvao ga je neki Z »Dal Promina, 15 maggio« člankom *Sul patronato delle parrocchie nel montano della Dalmazia* u kojemu je napao franjevačke župnike, samostanske starješine i konačno sinjske profesore.[70] Cilj je članka da prikaže samostane kao »neku vrstu crkvenih feuda«, a franjevačke župnike kao njihove »vjerne kulučare i vazale«. Samostani nastoje da se obogate preko župnika, a župnici nastoje da što bogatiji dođu u samostan, naravno, na štetu siromašnih župljana. Da se tomu stane na kraj, pisac Z traži da se dokine pravo patronata u podjeljivanju župa i davanje redovine sa strane seljaka. Sinjske profesore, »koji su ima nekoliko vremena postali apostoli narodne misli«, poziva da se ne bave »narodnim kazalištem, čitaonicom i drugim novotarijama koje nije predvidio sveti Franjo«, nego da pođu u narod i svojim ga primjerom uče čednosti, ljubavi i moralnom vladanju.

Piscu je najprije odgovorio fra Gabro Puratić člankom *Il famoso libellista ricomparso colla maschera dello Z dal Promina*,[71] onda fra A. K. Matas člankom *Nekoliko riječi na ustuk laži a na obranu naskočene pravednosti*[72] i člankom *Pravo patronata u rukah Otkupiteljevih fratarah i bezimeni dopisnici V. D.*[73] Puratić ističe da se Z sa svojom mržnjom oborio na franjevce Provincije presvetog Otkupitelja jer se na saborskim izborima 1861. s njime nisu politički slagali i jer su protestirali protiv njegova terora kojim je pokušao prisiliti narod da glasuje po njegovoj želji. Kad mu nije uspjelo odvratiti narod od franjevaca, zaprijetio im je da će im se osvetiti. To je pokušao svojim člankom, uveličavajući dohotke franjevačkih župnika i vlast samostanskih starješina u podjeljivanju župa. Prikazuje seljake kao žrtve pohlepe i egoizma njihovih župnika. Međutim, činjenice govore da se to može reći za Z i njemu slične, nipošto za franjevačke župnike. Z-ovo srce krvari ne zbog izrabljivanja seljaka, nego zbog toga što se ne može osvetiti franjevcima, svojim političkim protivnicima. Svojim otrovnim perom kleveće narodnu gimnaziju u Sinju i njezine profesore, jer mu oni, kako se čini, svojim nacionalnim radom tište srce poput kakve teške more.

69) F. S. Petrov, Ante Kostantin Matas. O. c., str. 16-22; Matas, Propovijedi, str 290-294.
70) La Voce dalmatica, III/1862, br. 5, str. 2-3.
71) Il Nazionale, I/1862, br. 32. i 33.
72) Il Nazionale, I/1862, Prilog br. 33 i 35.
73) Il Nazionale, I/1862, Prilog, br. 45. i 47.

Matas je u svojim člancima bio konkretniji od Puratića. Svrstao je Z-ove tvrdnje na četiri točke i odgovorio mu točku po točku. Što se tiče redovine, veli Matas, uprava je Provincije tražila od vlade da vlada plaća franjevačke župnike po selima kao što plaća franjevačke župnike po gradovima. To je i on sam zastupao u *Glasu hrvatsko-slovinskom* 1960. No, vlada na to nije pristala. Matas pripušta mogućnost da se koji župnik pokazao oštar u skupljanju redovine, ali je poznato da su za gladnih godina župnici svu hranu koju su imali davali badava narodu i da su je svojim novcem za nj kupovali. Poznato je i to da župnici siromašnim župljanima ne uzimaju ništa, dapače, da im dijele što im drugi dadu. Kad bi župnici bili bogati, kako ih Z prikazuje, onda bi i gospoda svoje sinove slala u franjevce. U odnosu prema državnim ili općinskim činovnicima i namještenicima župnici imaju manju plaću od gradskih pometača ili vratar javnih ureda. Z im prigovara da ne drže osnovnih škola i ne poučavaju seosku djecu u čitanju i pisanju. Matas mu odgovara da je to laž. Premda franjevačke župnike na to ne obavezuje nijedan zakon, ipak su oni 1798. otvorili javne škole: u Drnišu, Kninu, Imotskom, Sinju, Makarskoj i u Omišu. Uz to su mnoge naučili čitati i pisati po drugim župama i samostanima, pa i samoga N. Tommasea u Šibeniku. U Zaostrogu su od 1839. do 1853. držali nižu gimnaziju, a od 1854. do 1858. osnovnu školu. Za svoje doba Matas veli da su franjevci Provincije presv. Otkupitelja ravnatelji i vjeroučitelji osnovnih škola: u Opuzenu, Metkoviću, Vrgorcu, Bristu, Imotskom, Sinju, Vrlici, Drnišu i Kninu i da u gotovo svim zagorskim župama drže privatne osnovne škole. Matas završava svoj članak s konstatacijom da su franjevci sa svojim pukom dijelili svoj kruh i da su bili njegovi duhovni učitelji i prvi prosvjetitelji. Stoga, samo čovjek bezobrazan ili neupućen može pisati kako piše suradnik »La Voce dalmatica«.

U drugom članku Matas iznosi kratku povijest franjevaca u Bosni i njihov duhovni rad za turske okupacije. Kad je turski zulum postao nesnosan, franjevci su iz Rame izveli veliko mnoštvo svog puka u Dalmaciju. A to je — po Matasovim riječima — »ono još dievičanski narod naše zagorske Dalmacije, kog prekomorski duh otrovi još okružit ne uzmože, koi hrvatski govori, na hrvatsku nosi, na hrvatsku žive i s ponosom sam sebe Hrvatom zove, narod kog naši poviestničari Uskocim i Morlacim nazivlju, a inostrani touriste za potomke Tatarah držaše«. Franjevci jus patronatus uživaju od 18. stoljeća, a dao im ga je Papa i Mletačka republika. Laž je sve što je Z ustvrdio u vezi s vlašću pojedinih gvardijana u podjeljivanju župa, s promjenom župnika i gvardijana, s diobom župa i posluživanjem dviju župa od jednog župnika. Laž je i to da u Sinju ima »dvi duzine« franjevaca, »jer jih nejma nego devet«.

V — Alesanijev izbor za sinjskog zastupnika, suđenje fra. I. Škopljancu

Za drugog zasjedanja Dalmatinskog sabora, koje je počelo 12. siječnja 1863, došlo je do sukoba između naprednih i reakcionarnih autonomaša. Kad je 18. ožujka 1863. vodila rasprava o ovjerovljenju zastupničkog mandata splitskog okružnog poglavara Jeronima Alesanija, koji je 30. siječnja iste godine bio izabran za narodnog zastupnika u Sinju, dr Bajamonti i još sedam autonomaša s narodnjacima glasovali su protiv ovjerovljenja i mandat nije bio ovjerovljen. Tako su sada u Dalmatinskom saboru postojale tri stranke: vladina, narodna i autonomaška.[74]

Na izborima za sinjskog narodnog zastupnika bilo je pet kandidata: vladin kandidat Alesani, kandidat načelnika Buljana Piperata, onda Grabovac, Kamer i Lucchini, koji su imali podršku u narodu, prva dvojica jer su bili Sinjani, a treći jer je bio poznat kao učen i pošten čovjek.[75] Uz pomoć činovništva sinjske preture bio je izabran vladin kandidat Alesani.

Prema pisanju »Il Nazionala« dva dana prije izbora dvadeset je izbornika bilo pozvano u Split na instrukcije. Uoči samih izbora velik dio birača bio je smješten u dva trgovačka skladišta. Tu su ostali čitavu noć pod paskom agenata, dok su vojničke straže krstarile gradom radi očuvanja »reda«. Narednog jutra birači su uz pratnju policije i vojske bili dovedeni u izbornu dvoranu. Vrata su dvorane čuvala dva žandara s istaknutim bodežima na puškama. Birače su u dvorani dočekali činovnici preture, obučeni u frakove i sa žutim rukavicama na rukama. Tada je predsjednik komisije, triljski dekan don Božo Šimundža, pozdravio birače i oduljim govorom nagovarao ih da glasaju za poglavara Alesanija. Pretura nije dozvolila načelniku Buljanu, zastupniku u komisiji, da osnuje svoj izborni komitet i da sazove općinsko vijeće. Zbog toga je protestirao kod predsjednika Sabora u Zadru i kod cara u Beču.[76]

Kad se u javnosti doznalo za Buljanove proteste, »neka su gospoda« išla noću po selima i praćeni seoskim rondama skupljali od birača križiće i potpise tvrdeći: »Vaš vas načelnik hoće da proda Hrvatima« i tražeći: »Tko je za našega cara, neka potpiše ovaj papir!« Međutim, na papiru su bile izjave koje su pobijale proteste načelnika Buljana. Po varošu su kupili potpise od činovnika, penzionera i od onih koji su uoči izbora bili »na tajanstvenoj večeri«.[77]

Predsjednik je komisije Šimundža pokušao opovrći te tvrdnje »Il Nazionala« ispravkom od 7. veljače 1863.[78] Tu on naglašava da su za kandidaturu J. Alesanija bili svi istaknutiji i časniji sinjski birači osim načelnika Buljana i njegova užega kruga. Prema tome, Alesanijev izbor nije naišao na opće negodovanje, kako je pisao »Il Nazionale«, nego naprotiv na opće odobravanje. U istom broju »Il Nazionala« dvadeset je i pet Sinjana objavilo izjavu u kojoj »svečano izjavljuju« da su svi oni željeli da Alesani bude izabran za zastupnika sinjskog kotara, uvjereni da će njegov izbor »biti od najveće koristi za ovaj kraj i kotar«.[79] Na njihovu izjavu, datiranu u Sinju 8. veljače 1863, pristaše načelnika

74) Vinko Kisić, Listajući stare godišnjake. o. c., str. 98; Dr. R. Horvat, o. c., str. 33; G. Novak, Prošlost Dalmacije, II, str. 389.
75) Il Nazionale, II/1863, br. 8, str. 40.
76) Il Nazionale, II/1863, br. 10, str. 49-50.
77) Il Nazionale, II/1863, br. 13, str. 64.
78) Il Nazionale, II/1863, br. 13, str. 64.
79) Izjavu su potpisali: Toma Vuletić, Ivan Božić, Frano Tripalo, Ivan Grabovac, Ivan Berticioli, Mate Krolo, Stjepan Škarica, Ivan Bonić, Ante Franić, Jure Vučemilović, Stjepan Tripalo, Ivan Buljan, Petar Midenjak, Mate Milanović, Petar Tripalo, Grgo Lovrić pok. Mije, Ante Bareza, Ivan Pendelj, Josip Tripalo, Marko Masovčić, Andrija Berticioli, Ante Grančić, Ivan Markoća, Nikola Tripalo i Andrija Stuparić.

Buljana objavili su svoju protivuizjavu, datiranu u Sinju 24. veljače iste godine. Oni podcrtavaju da dopis »Il Nazionala« o sinjskim izborima 30. siječnja 1863. nije »ni netočan ni lažan« i da Sinjani koji su potpisali izjavu od 8. veljače »nemaju ni ovlaštenja ni prava da sude o onim činjenicama«. Alesani ne može »korisno zastupiti interese ovoga kraja i kotara zbog jedinstvenog razloga što nitko ne može biti dobar sluga dvaju gospodara, osobito kad se interesi tih dvaju gospodara sukobljavaju«. Pretežni se dio građana od srca pridružuje protestima svoga načelnika i odobrava ih u nadi da će »njegovim zakonitim željama biti udovoljeno«.[80]

Kasniji događaji potvrdili su istinitost dopisa »Il Nazionale« i opravdali protivuizjavu pristaša načelnika Buljana. Na proteste načelnika Buljana bila je provedena istraga o zloupotrebi vlasti činovnika preture. Istragu je vodio okružni poglavar u Zadru Zanchi. Međutim, načelnik Buljan nije bio zadovoljan s njegovom istragom i načinom kako ju je vodio, pa se i na to potužio višim vlastima.[81] O svemu tome bili su obaviješteni narodni poslanici pa je veći dio njih 18. ožujka 1863. glasovao protiv ovjerovljenja Alesanijeva mandata.[82]

Svojim izjavama i protestima načelnik se Buljan zamjerio Namjesništvu i dalmatinskoj vladi pa je namjesničkom naredbom od 4. travnja 1863, broj 336. bio svrgnut s načelništva »pod izlikom da već ne uživa u puku nikakva pouzdanja«, da je »starije vlasti pouzdanje izgubio« i da u njega »nejma već jamstva potribitog za javnu službu«.[83]

U Sinju su se ponovili naknadni izbori za narodnog zastupnika i uz nove i veće nezakonitosti i nasilja ponovo je za zastupnika bio izabran Alesani. Pitanje ovjerovljenja njegova mandata došlo je na dnevni red Sabora 10. ožujka 1864. Neki su narodnjački zastupnici bili za ovjerovljenje, neki protiv ovjerovljenja. Konačno je izbor potvrđen i mandat ovjerovljen 18. ožujka iste godine. No doskora je (7. travnja 1864) Sabor bio raspušten. Isti dan narodnjaci i liberalni autonomaši sklope »Unione liberale« pod vodstvom dra Bajamontija i stope se u Narodnu stranku.[84] Novi su izbori bili urečeni za 20, 25. i 30. kolovoza 1864. Predizborna se borba vodila pod parolom: za vladu ili protiv vlade! Vlada je preko činovničkog aparata razvila veliku aktivnost da osigura posvemašnju pobjedu. Preturi su pozvali načelnike i davali im upute kako će vršiti pritisak na seoske glavare, glavari na seoske birače. Pojedini su

80) Izjavu su potpisali: L. Remetin, Ante Masovčić, Mate Lovrić, Andrija Brainović, Ivan Dalla Costa, Petar Dalbello, Andrija Fabbrò, Andrija Suić, Dominik Dalbello, Nikola Nikolić, Nikola Talja, Marko Brainović, Ivan Brainović pok. Nikole, Josip Lovrić pok Frane, Marin Perković Josipov, Ante Katanušić, Dominik Trek, Šimun Brainović, Stjepan Franić, Grgo Bošnjak, Stjepan Perković, Jakov Dalbello, Stjepan Grabovac, Stjepan Vuletić, Srećko Nikolić, Luka Bakotić, Josip Grabovac, Ante Brainović, Toma Franić, Josip Palles, Ante Kokić, Ivan Bierasini, Ante Slišković, Ante Peraica, Ante Bareza, Nikola Cerinić, Josip Dragaš, Filip Penić, Ante Vučenović, Paško Peraica, Ivan Gedina, Ivan Radonić, Stjepan Vuletić pok. Vita, Pavao Žanko, Ante Tripalo Ivanov, Vaso Milković, Mate Vuletić, Pavao Pivalica, Ivan Bareza, Petar Vuletić pok. Vita, Nikola Tomić, Ivan Kalafatić, Božo Uvodić, Ivan Maganić, Frano Grabovac, Josip Perković, Bernard Bartić, Frano Krivić, Stjepan Bošnjak, Jakov Borković, Petar Grabovac, Ante Saponelli, Pavao Jelčić, Ante Delić, Nikola Poleš, Ilija Brbić, Jure Bošnjak, Ivan Kolmann, Jerko Bareza, Kajetan Valentini, Petar Marendić, Josip Zaja, Stjepan Zec pok. Ante, Ivan Kokić, Jakov Žanko, Pavao Delijć, Vinko Poleš, Jure Barbić, Ante Medić, Petar Bareza Ivanov, Josip Borković, Mate Tazvo, Josip Feracina, Nikola Barković. (Il Nazionale, II 1863, br. 18. od 4. III, str. 90).
81) Il Nazionale, II/1863, br. 13, str. 64.
82) G. Novak, Političke prilike u Dalmaciji 1862-1865. Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. 4.5, Zagreb 1959, str. 10-11; Dr R. Horvat, o. c., str. 32-33.
83) Ante Buljan i njegov izbor za načelnika sinjskog 29. listopada 1865, Split 1866, str. 3. i 7.
84) G. Novak, Političke prilike u Dalmaciji 1862-1865. O. c., str. 12-14.

biskupi po naputku vlade tražili od župnika da nemaju ništa s Narodnom strankom i njezinim vođama. Upravni su činovnici krivotvorili izborne liste, protivnicima su zabranjivali sastanke. Sam je namjesnik Mamula obašao sve izborne kotareve između Zadra i Neretve i preporučivao narodu da bude uz vladu i da sluša načelnike i preture. Poslije svega toga izbori su se održali uz vojnu asistenciju.[85] U sinjskom su kotaru bili izabrani vladini kandidati: Alesani i Rossignoli.[86] Uza sav teror sinjski su franjevci glasovali protiv njih. Uoči izbora pisao je pisac feljtona *Marko i Tadija* da će svi pametniji ljudi »naše ruke«, svi fratri i popovi i prosti puk »gledati da izabere narodne ljude«, a ne Alesanija, jer je on protivnik narodnog jezika i Narodne stranke.[87]

Nakon izbora postao je civilnim upraviteljem Dalmacije Lapenna, ogorčeni neprijatelj hrvatskoga imena i sinjskih franjevaca. Sabor se sastao 26. rujna 1864. Progoni su se narodnjaka nastavili.[88] Deset dana prije otvorenja Sabora bio je uhapšen i bačen u splitsku tamnicu fra Ivan Škopljanac, župnik Ljubitovice, župe sinjskog samostana. Uhapšen je 16. rujna u kućnom dvorištu usred bijela dana pod optužbom da je stvarao zavjeru protiv vlade. Žandari su ga poslije hapšenja u otvorenim kolima odvezli u Trogir, zatim u istražni zatvor u Split.[89] Prije toga trogirska je pretura slala u Ljubitovicu povjerljive ljude da ga uhode i pozivale seljake u Trogir i nagovarala ih da svjedoče protiv njega. Osim toga činovnik preture Dešković dolazio je u Ljubitovicu s dva žandara »ne bi li naša koga svidoka«. Žandari su čak silili ljude da svjedoče protiv župnika. U pismu, kojim je 12. rujna 1864. sam Škopljanac to saopćuje sinjskom gvardijannu fra. S. Zlatoviću, ističe: »Premda, hvala Bogu, nisam ništa rekao što bi bilo protivno zakonu i premda, kad se dogne do mene, i ja imam mojih svejdokah, ništa nemanje posve se ružno zakuvalo i zapetljalo.« On bi bio vrlo radostan kad bi gvardijan Zlatović došao glavom u Ljubitovicu i tu se osvjedočio o njegovoj nevinosti. Veli da ne može »dalje trpiti« i da se nalazi u velikoj pogibelji u koju ga uvališe »dva brez duše i jedan brez glave«. U takvoj situaciji jedina mu je utjeha što se može uteći Bogu i izjadat svome starješini Zlatoviću.[90]

Pet dana poslije toga pisma (17. IX) gvardijan na Dobrome u Splitu brzojavlja Zlatoviću: »Župnik Škopljanac jutros u 8 sati ... doveden od žandara i zatvoren u kriminalni zatvor«.[91] Vijest o zatvaranju o. Škopljanca bolno se dojmila svih članova sinjskog samostana, osobito gvardijana Zlatovića. On odmah o tom obavješćuje šibenskog biskupa Zaffrona i moli ga da posreduje kako bi se Škropljanac mogao braniti sa slobode.[92] Interesira se preko splitskog gvardijana Žunića da li su se popravili uvjeti u kojima se nalazi Škropljanac i da li je potrebno da on dođe u Split.[93] Žunić mu na to odgovara da se stanje o. Škropljanca nije ništa promijenilo i da na apel nije stigao nikakav odgovor

[85]) G. Novak, Političke prilike u Dalmaciji 1862-1865. O. c., str. 15; Zlatović, Franovci, str. 427-428; Dr R. Horvat, o. c., str. 37-38.
[86]) Il Nazionale, IV/1865, Prilog br. 24. od 25. III.
[87]) Il Nazionale, III/1864, Prilog br. 59. od 23. VII.
[88]) G. Novak, Političke prilike u Dalmaciji 1862-1865. O. c., str. 15, Dr. R. Horvat, o. c., str. 39.
[89]) PAS. Akta provincijala fra Ivana Šimunovića (1863-1866). Pismo br. 205. od 20. rujna 1864.
[90]) SAS. Akta, 1860-1871. Pismo datirano: Ljubitovica, 12 rujna 1864.
[91]) SAS. Akta, 1860-1871. Brzojav poslan iz Splita u 12,15 sati.
[92]) SAS. Akta, 1860-1871.
[93]) SAS. Akta, 1860-1871. Brzojav poslan 21. rujna 1864.

iz Zadra.[94] U pismu od 22. rujna Zlatović se zahvaljuje šibenskom biskupu na zauzimanju za Škropljanca i ispričava se da nema nikoga koga bi poslao da ga zamjeni. Profesori su na školskim praznicima, a teško da bi itko pošao u Ljuboviticu »u ovim časovima terora, kad je ugrožena sigurnost mnogih otaca po-Zagori«. Zlatović se nada da će se vlasti uvjeriti u nedužnost župnika Škropljanca i da će obustaviti »mrski postupak koji su pokrenuli zlikovci, koji uživaju u nesreći dobrih pošto se u njihovu srcu ugasila ljubav«.[95]

Provincijal fra Ivan Šimunović sa svoje strane protestirao je kod Vrhovnog suda u Beču. U protestnom pismu od 20. rujna 1864, br. 205, hapšenje o. Škropljanca naziva nezakonitim i proizvoljnim. Prema postojećim zakonima pri hapšenju jednog svećenika mora se obavijestiti njegov neposredni starješina, a to u ovom slučaju nije učinjeno. Nadalje, netko se ne može strpati u zatvor i držati u zatvoru, ako neće biti osuđen bar na pet godina zatvora. Provincijal se poziva na Veljački patent i traži da Vrhovni sud, suprotno od nižih sudišta, postupi po zakonu.[96] Međutim, bilo je uzaludno i zauzimanje šibenskog biskupa i protestiranje provincijala Šimunovića. Vrhovni je sud odgovorio provincijalu preko splitskog suda da su mu navodi netočni i da odobrava postupak prvostepenog suda.[97] Još prije toga o. Zlatović je pisao (14. XI) biskupu Zaffronu da je »s najvećom boli primio vijest« da će o. Škropljanac »poput najvećih zločinaca« morati čamiti u zatvoru među lupežima i ubojicama do kraja sudbenog procesa.[98]

Proces protiv o. Škropljanca vodio se u Splitu 20. i 21. siječnja 1865. Bio je optužen da je bunio seljake protiv općinskih i vladinih činovnika jer im navodno bez careva znanja nameću veliku travarinu i velike poreze.[99] Međutim, Zlatović ističe da je bio uhapšen i tužen što je »prosvjedovao prot kriomčarenja listnica i tražio, da po zakonu izbori budu javno i očito pred pukom«.[100] Zanimanje za njegovo suđenje bilo je tako veliko da, prema pisanju »Il Nazionala«, znatiželjno mnoštvo ljudi nije moglo stati u sudsku dvoranu. Predsjednik suda dozvolio je optuženiku da govori hrvatski, iako zna talijanski. Za rasprave svjedoci su se pomeli. Pobijali su svoje ranije iskaze i iskaze jedan drugoga. Branitelj optuženoga dr Kosto Vojnović branio ga je tako »briljantno« da ga je splitski tribunal proglasio nedužnim i oslobodio ga plaćanja sudbenih troškova.[101]

Poslije toga Škropljanac je bio pušten na slobodu, ali se njegov proces nije time završio. Protivno od splitskog tribunala apelacioni sud u Zadru osudio ga je 13. travnja 1865. na osnovi § 300 Kaznenog zakona »na dva mjeseca zatvora i na plaćanje sudbenih troškova.« Protiv te presude Škropljanac se žalio Vrhovnom sudu u Beču. Vrhovni je sud proučio akte jednog i drugog suda, poništio presudu apelacionog suda u Zadru i Škropljanca oslobodio od optužbe »zbog pomanjkanja dokaza«.[102]

[94]) SAS. Akta, 1860-1871. Pismo je na talijanskom jeziku.
[95]) SAS. Akta, 1860-1871.
[96]) Isp. bilješku 89.
[97]) PAS. Akta prov. fra Ivana Šimunovića. Odgovor na poleđini provincijalova protesta. Split 3. XII 1864. Isp. br. 305. od 16. XII 1864.
[98]) SAS. Akta, 1860-1871.
[99]) Il Nazionale, IV/1865, br. 16. od 25. veljače.
[100]) Franovci, str. 430.
[101]) Il Nazionale, IV/1865, br. 9 od 1. II i br. 16. od 25. II.
[102]) PAS. Akta provincijala Šimunovića (1863-1866). Kopija Note Vrhovnog suda koju je splitski Tribunal 22. srpnja 1865. poslao šibenskom Ordinarijatu, a ovaj s popratnim pismom od 3. VIII 1865. prov. Šimunoviću. Prov. prot. N. 124. od 8. VIII 1865.

VI — Teške optužbe protiv sinjskih franjevaca u Beču i u Rimu i rasprava u Carevinskom vijeću 1865.

Dalmatinska vlada, sastavljena od izrazitih neprijatelja hrvatskog imena i hrvatskog naroda, nije bila zadovoljna s rezultatima izbora od 1864. godine, premda je dobila gotovo dva puta više zastupnika nego Narodna stranka (24:13). Krivila je za to franjevce Provincije presv. Otkupitelja, osobito članove sinjskog samostana.[103] Kad im nije mogla naškoditi zakonskim sredstvima, odluči da im klevetama i podvalama zada smrtni udarac ili bar da im što više napakosti. Hapšenje i suđenje o. Škropljanca imalo je potkrijepiti optužbe upućene centralnoj vladi u Beč i Svetoj Stolici i generalu Reda u Rim.

Dok je o. Škropljanac čamio u kriminalnom zatvoru u neizvjesnosti što će od njega biti, a provincijal Šimunović i gvardijan Zlatović slali uzalud žalbe i proteste zbog njegova zatvaranja, dalmatinska je vlada uz pomoć činovnika sinjske preture Ante Tripala, Mladina i drugih poslala u Beč i u Rim tužbu protiv sinjskih franjevaca.[104] Sveta Stolica je tužbu proslijedila generalu Reda fra Rafaelu a Ponticulo, koji se silno iznenadio i ražalostio kad ju je pročitao i 24. prosinca 1864. upravio provincijalu Šimunoviću vrlo oštro pismo. U pismu najprije ističe kako je »iz mjerodavnog i sigurnog izvora« doznao da u Provinciji »ima usijanih glava« koje ne slušaju, nego se bave »intrigama i dvosmislenim težnjama ljudske politike, u jednu riječ čisto svjetovnim stvarima«. Naravno, takav rad urodio je za Provinciju »žalosnim posljedicama«. General traži od provincijala da nastoji kako bi se svi članovi Provincije bavili svojim redovničkim i crkvenim poslovima, a ne »onim čim se bave buntovnici, strančari, usijane glave i njima slični«. Da to postigne, neka se posluži »svojim auktoritetom«. Savjetuje mu da »što prije« pođe u Beč i tamo pokuša dokazati nevinost nevinih, a za krivce zamoli »pomilovanje«. U toj stvari bit će mu pri ruci apostolski nuncij na kojega nek se odmah obrati čim prispije u Beč.[105]

Po primitku generalova pisma provincijal je *Šimunović* ostao izvan sebe i već 2. siječnja 1865. sazvao definitore na sastanak u Split. Na sastanku je zaključeno da provincijal odmah pođe u Beč i da ga za njegova odsustva zamjenjuje kao provincijalni komesar aktualni definitor fra Špiro Tomić. Okružnicom od 5. siječnja 1865. o. Šimunović je obavijestio braću u Provinciji da mora hitno poći u Beč zbog »vrlo urgentnih posala koji se tiču Provincije«.[106] Dan prije toga, 4. siječnja, saopćio je generalu zaključke Definitorija i svoju odluku da usprkos poteškoćama i trošku izvrši sve što mu je savjetovao u pismu od 24. prosinca 1864.[107]

Generalov odgovor na Šimunovićevo pismo, upravljen 21. siječnja 1865. iz Rima (Araceli) »Viennam Austriae, Ad franciscanos«, mnogo je blaži od pisma od 24. XII. General hvali provincijala što je spremno pošao u Beč. Ispade članova Provincije naziva »poznatim osvadama«. Drži da se sve može svesti

[103]) Zlatović. Franovci, str. 430.

[104]) DAZ. Presidijalni spisi, 1867-IX/2, 2. Matasovo pismo namjesniku Filipoviću iz Sinja 6. lipnja 1867.

[105]) PAS. Akta prov. Simunovića (1863-1866). Pismo generala Reda iz Rima (Araceli), 24. XII 1864. Zlatović pogrešno piše 1865. (Franovci, str. 440), pa iz toga izvodi i pogrešne zaključke. U zabludu je zaveo i fra A. Cikojevića u čl.: Uloga franjevaca u narodnom osvješćenju u Dalmaciji (Nova revija, VI/1927, br. 3-4, str. 245-262).

[106]) PAS. Akta provincijala Šimunovića (1863-1866). Okružno pismo br. 2, Sibenik 5. I 1865.

[107]) PAS. Akta provincijala Simunovića (1863-1866).

na to da su se neki pojedinci vladali nerazborito i tako se izvrgli opasnosti. Ipak je bilo potrebno da on kao provincijal pođe u Beč, jer će na licu mjesta moći da čitavu stvar izvidi, da pobije klevete, da ispravi kriva mišljenja i da protestira protiv nezakonitih postupaka. Sveta je Stolica, veli dalje general, o svemu obavijestila svog nuncija da će promijeniti »tri nerazborita« gvardijana i da će poduzeti sve da smiri duhove i da se ne ponove nezgodne i opasne činjenice. Upućuje ga nadalje i na bivšega generalnog definitora Matzeka koji mu može pomoći. Na kraju dodaje da će odmah poslati komesaru fra Š. Tomiću punomoć da sazove provincijalnu kongregaciju na kojoj će se, po njegovu povratku, izmijeniti »nerazboriti« gvardijani i moli ga da u dodiru s vlastima ne postupa »kao onaj koji je u strogom i jasnom pravu«, nego »kao sin sv. Franje, kao član prosjačkog reda, kao siromašni brat«.[108]

Na povratku iz Beča provincijal je Šimunović razjasnio pozadinu svoga zimskog putovanja u daleki Beč okružnicom od 15. veljače 1865. »Motiv, dakle, — piše on braći u Provinciji — koji nas je sklonio na tako neočekivan korak, bez obzira na pogibelj i na poteškoće, motiv su, velimo, bile posljedice *nekih potpuno zakonitih čina za dobrobit naroda,* koje su učinila neka naša braća prigodom posljednjih izbora za dalmatinski sabor; čina koji pružiše izliku nekim zlobnicima da nas optuže u Rimu i u Beču kao neprijatelje njegova cesarsko-kraljevskog apostolskog veličanstva i, prema tome, zakonito uspostavljene vlasti.« Provincijal piše dalje: »Osvada je bila tako grozno i strašno skovana da je morala staviti u pitanje samo postojanje naše redovničke Provincije. Na to je bio upozoren vrhovni starješina našega Reda i on nas je svojim časnim pismom od 24. prosinca prošle godine mudro savjetovao da pođemo u Beč da bismo razbistrili stvari, osujetili podvale, ispravili neke neosnovane sudove, usmeno i pismeno protestirali i konačno dali umirujuće jamstvo za budućnost i tako otkloniti opasnost.«[109]

U drugom dijelu okružnice provincijal Šimunović nalaže braći da pripaze na se, na svoje obaveze i da savjesno vrše povjerene službe, izbjegavajući sve što bi nekomu moglo dati povoda da ih smatra buntovnicima, strančarima, zanešenjacima i slično. Od župnika traži da »riječju i primjerom propovijedaju vjernost vladaru, da vrše njegove zakone, da se slažu s državnim vlastima u svemu što je na dobrobit njihovih župljana, uklanjajući se svakom sporu i nastojeći uvijek da se okoriste naklonošću carske vlade za dobro svoga naroda.« Daje im upute kako će se vladati kao franjevci u svom privatnom životu i na kraju im saopćava »neugodnu vijest« da je odbijena molba za godišnju pripomoć od 6.000 for. provincijalnim učilištima. Kad je general Reda doznao za rezultate provincijalova puta u Beč, pismom od 18. veljače 1965. tješi ga što nije uspio dobiti novčanu pripomoć za škole i potcrtava duhovnu korist koju je stekao za svog boravka u Beču.[110]

U smislu generalove sugestije, izražene u pismu od 21. siječnja 1865, održan je u Splitu definitorijalni sastanak između 27. i 30. ožujka iste godine i na njemu izvršene promjene gvardijana. Nove su gvardijane dobili samostani: u Omišu, Zaostrogu, Sinju, Šibeniku, Kninu i Karinu. Stari gvardijani ostali su samo

[108]) PAS. Akta provincijala Šimunovića (1863-1866).

[109]) PAS. Akta provincijala Simunovića (1863-1866). Okružno pismo br. 8, Šibenik 13. II 1865.

[110]) PAS. Akta provincijala Simunovića (1863-1866). Pismo je poslano iz Rima (Araceli) u samostan sv. Lovre u Šibeniku.

u četiri samostana: u Imotskom, Živogošću, Makarskoj i Visovcu. Bez sumnje, to je svjesno učinjeno da se ne očituju »tri nerazborita« gvardijana koja je trebalo dignuti. Na istom sastanku, u smislu generalova pisma i provincijalove okružnice od 15. veljače 1865. Definitorij naređuje »svim našim redovnicima da u svakoj prigodi budu sasvim daleko od svjetovnih posala, bilo od izbora ili bilo od kojega drugog sličnog čina i da se brinu jedino za svoje duhovno dobro i duhovno dobro povjerenih duša«.[111]

Osim problema koje su Provinciji nametnuli autonomaši svojim denuncijama i zlobnim klevetama, nju je tištio i ekonomski problem: odakle pribaviti potrebna sredstva za uzdržavanje gimnazije u Sinju, novicijata u Visovcu i teologije u Šibeniku i Makarskoj. Svjestan težine toga pitanja, provincijal Šimunović obratio se 10. listopada 1863, odmah nakon izbora za provincijala, preko dalmatinske vlade caru s molbom za godišnju pripomoć od 6.000 for. U molbi je istakao zasluge Provincije za Crkvu, za državu i za hrvatski narod na njezinu teritoriju.[112] Molba je čekala na rješavanje gotovo godinu i po, do 9. veljače 1865. Dalmatinski sabor i centralna vlada čekale su rezultate izbora za Dalmatinski sabor u kolovozu 1864. Provincijalu nije bilo do čekanja pa je pismom od 23. travnja i pismom od 6. svibnja 1864. molio Mamulu da uručenu molbu za pripomoć preporuči i pospiješi njezino rješenje,[113] a pismom od 30. srpnja 1864. zamolio je dalmatinske biskupe da posreduju.[114]

Kad je 9. veljače 1865. molba došla na pretres na pouzdanom sastanku Financijskog odbora centralne vlade u Beču, sam je državni kancelar Schmerling tražio da se molba odbije. Kao razlog odbijanja naveo je da su se sinjski franjevci kod posljednjih saborskih izbora pokazali neprijateljima vlade, Austrije i cijele carevine.[115] Tom izjavom proglasio je sinjske franjevce antidržavnim elementima. Kad se za to doznalo u javnosti, »Il Nazionale« je odgovorio Schmerlingu člankom »Još jednu o franjevcima u Dalmaciji«, u kojemu dokazuje da su Schmerlingove tvrdnje neosnovane. Naglašava zasluge franjevaca u oslobođenju Dalmacije od Turaka, od mletačke i francuske vlasti, nabraja što su sve franjevci učinili za Austriju, Crkvu i svoj narod i zaključuje: »Mnogi cine da sva vika na Franovce izhodi jer su oni biližili naše ljude za Zastupnike, i to protiva želji njekoji, koji jih tuže da su izbori izašli pod samim njihovim uplivom.«[116]

Za dobijanje tražene pripomoći provincijal je Šimunović, po svoj prilici, doznao za svog boravka u Beču, jer to je saopćio braći u onoj istoj okružnici od 15. veljače 1865. u kojoj im je razjasnio pozadinu svoga putovanja u Beč. U vezi s odbijanjem pripomoći provincijal moli braću da podvostruče sile u skupljanju sredstava za uzdržavanje provincijalnih škola. Međutim, za Scmerlingov napadaj u Financijskom odboru doznao je iz novina, nakon povratka u Provinciju. Teške Schmerlingove osvade bolno su se dojmile svih članova Provincije, naročito provincijala Šimunovića. Bojeći se loših posljedica koje bi mogle usljediti, u sporazumu s članovima Definitorija odluči poslati caru adresu vjernosti s potpisima svih svećenika u Provinciji. U tu svrhu upravio

[111]) PAS. Akta provincijala Šimunovića (1863-1866).
[112]) PAS. Akta provincijala Šimunovića (1863-1866). Molba je pod br. 49. datirana: Beć, 10. X 1863.
[113]) PAS. Akta provincijala Šimunovića (1863-1866). Dopis br. 112, Split 6. V 1864.
[114]) PAS. Akta provincijala Šimunovića (1863-1866). Dospis br. 163, Sinj 30. VII 1864.
[115]) Il Nazionale, IV/1865, br. 16, od 25. veljače.
[116]) Il Nazionale, IV/1865, Prilog br. 24. od 25. ožujka.

je braći ovu kratku, ali značajnu okružnicu: »Mnogopoštovani, poštovani oci i braćo! Kako ste iz novina doznali, neki je zlobnik sebi dozvolio da osumnjiči iskrenu privrženost (caru) ove naše redovničke Provincije. Uvjereni, stoga, da je naša pozitivna duševnost da zbacimo sa sebe tu klevetu s pomoću zajedničke predstavke vjernosti, pozivamo sve mnp. i p. svećenike naše Provincije da je potpišu. Budući da je vrijeme na izmaku, toplo preporučujemo p. o. gvardijanima i župnicima da je nakon potpisivanja po posebnim i sigurnim pješacima odmah proslijede ovim smjerom: Imotski, Vrgorac, Zaostrog, Sv. Križ, Makarska, Omiš, Split, Šibenik, dajući je na potpis svim našim p. župnicima koji se nalaze uz taj put... Iz samostana u Sinju, 27. veljače 1865. Vašeg sam očinstva fra Ivan Šimunović, provincijal.«[117]

Predstavka ili adresa, koju je u cijelosti donio »Il Nazionale«[118] i o. Zlatković u djelu *Franovci,*[119] upravljena je osobno caru Franji Josipu I. Na početku se naglašava kako je Schmerling svojim klevetama u Financijskom odboru smutio i duboko uvrijedio sve članove Provincije, proglašavajući ih neprijateljima Austrije. Zatim se broje zasluge Provincije za Austriju od propasti Mletačke republike do 1865. Njezina je naročita zasluga što su njezini župnici usadili u srca svojih župljana privrženost caru. Članovi su Provincije 1860. radosno pozdravili Listopadsku diplomu, a 1861. Veljački patent i izašli na izbore da podupru pobjedu narodnog jezika, svjesni da je tuđinski jezik u školi i u sudu kočnica kulturnog napretka njihova naroda u Dalmaciji. Svojim postupkom radili su po zakonu i tako posvjedočili da časte kralja i da očinski ljube svoj narod, koji su svojim znojem i svojom krvlju spasili za »vjeru, narodnost i prosvjetu«. Na kraju se uvjerava car da svi članovi Provincije prema njemu gaje ne samo osjećanje vjernosti nego i osjećanje ljubavi i poštovanja.

Adresu vjernosti predali su caru 3. travnja 1865. *fra Šimun Milinović i fra Nikola Ivanović,* članovi Provincije i studenti u Beču.[120] Vrlo je značajno pismo provincijala Šimunovića kojim ih ovlašćuje da Adresu uruče caru u ime Provincije. Pismo je službenog karaktera i pisano u hrvatskom jeziku. Pošto se predstavio i označio komu pismo upravlja, provincijal nastavlja: »Netom po glasilih javnog mnenja s dubokom žalosti Našega srca razumismo da od zlouobavišćenoga Cesarskog Věčnika nepravedno osumnjičeno bi jedno od najsvetijih naših načela, kao što je zbilja naša podložnička věrnost i naša iskrena privrženost napram vladajućem Habsburskom Domu, starešinska nas dužnost pozovnu da što prije odbijemo od sebe tu netemeljnu potvoru s izjavljenjem i preponiznim prikazanjem Naših podložničkih čuvstava pred isto sjajno Pristolje Našeg Visokog Cesara i Kralja; poradi toga saslušav Definitorij poděljujuć Vam najpri onu svu podpunost oblasti, koja Vam se u ovom poslu dolikuje, imenujemo Vas dvojicu Povierenicim i Zastupnicim Naše Redodržave, nalažuć Vam, da ovu priloženu *Adresu* podložničke věrnosti u ime sviuh Nas izručite Našem dobrostivom Cesaro-kraljevskom Vladaru... Dano u našem samostanu sv. Lovrinca Mučenika u Šibeniku na 20. ožujka 1865.«[121]

[117]) PAS. Akta provincijala Šimunovića (1863-1866). Okružno pismo br. 15. Ispod Provincijalova teksta Matas je svojom rukom dodao bilješku: »Pripazite da se potpišete hrvatski jer je predstavka na hrvatskom i pripazite da ostane čista!«
[118]) Isp. Prilog. br. 32, IV/1865. od 22. travnja.
[119]) Isp. str. 432-434.
[120]) Zlatović, Franovci, str. 435.
[121]) PAS. Akta provincijala Šimunovića (1863-1866).

Istoga dana i u isto vrijeme, dok su fra Š. Milinović i fra. N. Ivanović caru predavali *Adresu* vjernosti, u Carevinskom vijeću govorio je u obranu sinjskih franjevaca tirolski zastupnik Greuter. U svom govoru, a na osnovi podataka koje su mu dali Milinović i Ivanović, istakao je kako Schmerlingove optužbe protiv njih nisu osnovane i da im je odbijanjem tražene pripomoći učinjena velika nepravda. Sinjski su franjevci zaslužni ne samo za vjerski, kulturni i prosvjetni život svoga naroda nego i za Austriju, što dokazuju činjenice od propasti Mletačke republike do 1865. Što žele sjedinjenje s majkom Hrvatskom, to nije nikakav zločin. Ta i vlada je bila pozvala pouzdanike iz Dalmacije da to pitanje urede s Banskom konferencijom. Uskraćivanjem pripomoći ugrožava se postojanje jedine hrvatske gimnazije na 400.000 dalmatinskih Hrvata, dok s druge strane država uzdržava tri gimnazije za 45.000 Talijana i talijanaša. Kad bi zločini, koji se franjevcima prepisuju, bili stvarni i istiniti, morali bi se sudski progoniti. Ako se ne progone, znači da ih nema. Poslije izbora 1864. bio je uhapšen samo fra Ivan Škropljanac. Međutim, sud ga je proglasio nevinim jer mu se nije mogla dokazati nikakva krivica. Prema tome, sinjski su franjevci žrtva birokracije.[122]

Nato se digao Lapenna i najprije pokušao opravdati Shmerlinga, naglašavajući da se njegove riječi ne odnose na sve dalmatinske franjevce i na sve Dalmatince, nego samo na sinjske franjevce. I on drži da među njima ima nezadovoljnika »koji traže da love u mutežu i da se okoriste praznovjerjem i lakovjernošću pučkom«. U obranu franjevaca govorio je tada slovenski zastupnik dr L. Toman i potcrtao da je krivnjom birokracije u Dalmaciji bilo povrijeđeno načelo slobodnih izbora. Napokon se digao sam Schmerling i priznao da je u Financijskom odboru govorio protiv sinjskih franjevaca jer nisu takvi da bi »dostojni bili osobite milosti«. Njima on zamjera da **»njihove težnje nisu na uhar austrianskom duhu, nego pače protivne«**. Iz povjerljivih izvještaja on je doznao »da su njihova mnijenja takova, da bi htjeli izpuniti svoje namjere van Austrije«. Prvi Dalmatinski sabor bio je raspušten jer »ćutanje mnogih njegovih članova nisu bile austrinske«. I tko tada nije bio uz vladu — rekao je dalje Schmerling — »pokazao je, po našem mnienju, da njegove ćutnje nisu austrinske«.[123] Tim riječima Schmerling je proglasio neprijateljima Austrije ne samo sinjske franjevce kao pristaše Narodne stranke nego sve narodnjačke zastupnike i sve narodnjake. Na taj napadaj zastupnici su Narodne stranke: Klaić, Danilo, Rossi, Raimondi, Moretti, Machiedo i Vranković uputili namjesniku Mamuli otvorena pisma u listu »Il Nazionale« i zahtijevali od njega da svoje potvore, upućene Schmerlingu, ili dokaže ili opozove.[124]

Potkraj lipnja 1865. pao je Schmerling, a potkraj srpnja iste godine došao je na njegovo mjesto grof Belcredi. Početkom listopada umirovljen je namjesnik Mamula, a 17. listopada 1865. bio je imenovan za novog namjesnika Dalmacije barun Franjo Filipović. S njegovim imenovanjem bili su zadovoljni i narodnjaci i liberalni autonomaši. Malo kasnije maknut je iz Namjesništva u Zadru Lapenna, a okružni poglavar u Splitu Alesani umirovljen, jer zbog svog izazov-

[122]) Il Nazionale, IV/1865, Prilog br. 30; Zlatović, Franovci, str. 435-436.

[123]) Il Nazionale, IV/1865, Prilog br. 30. od 15. travnja; Zlatović, Franovci, str. 436.

[124]) Il Nazionale, IV/1865, br. 30, 32. i 34; G. Novak, Političke prilike u Dalmaciji 1862-1865. Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. 4-5, Zagreb 1959, str. 16.

nog držanja kroz posljednje četiri godine ne mogu razviti »onu posredujuću djelatnost, koju treba da razvijaju kao vladini organi«.[125]

U vezi sa Scmerlingovim padom pisao je suradnik »Il Nazionala« u feljtonu *Marko i Tadija na Solinu u mlinici:*

Tadija: Aha, to ti je što su se naši fratri ljetos veselili!

Marko: Da, da, nisu fratri sami, nego pored s njimi svi narodni ljudi po Dalmaciji i po cijeloj carevini . . .[126]

VII — Općinski izbori 1865, saborski izbori 1867. i sistematsko napadanje »Il Dalmate« na sinjske franjevce

Još 30. srpnja 1864. godine car je potpisao zakon o novom općinskom redu za dalmatinske općine i o izbornom redu za biranje općinskih vjećnika. Prema tom zakonu bili su provedeni općinski izbori poslije Schmerlingova pada 1865. Glasači su najprije birali vijećnike u tri tijela, prema visini poreza, činovničkog razreda i stupnju naobrazbe. Poslije toga vijećnici su birali općinskog načelnika i predsjednike, koji su sačinjavali općinsku upravu.[127] U Sinju je općinska uprava bila birana 29. listopada 1865. Prije toga su bili birani vijećnici, i to na četiri birališta: na Trilju, na Dicmu, u Bajagiću i u Sinju. Na svakom tom biralištu bilo je izabrano po devet vijećnika, za svako izborno tijelo po tri. Od ukupno 4.500 birača glasovalo je 2.000, »ko što nikad u dosadašnjim izbiranjim«.[128]

Na izbore su izišli zajednički liberalni autonomaši i narodnjaci. Čim se počelo govoriti o općinskim izborima, sastavljen je izborni odbor pod lozinkom: Viribus unitis. Prema dogovoru, polovica vjećnika u općinskom vijeću imala je pripadati jednoj a druga polovica drugoj političkoj frakciji. Pa premda je »nika skrovita namira« podijelila izborno područje na četiri birališta, ipak su gotovo jednoglasno bili izabrani svi predloženi kandidati, od kojih je bilo 17 težaka i 19 varošana. Težaci vijećnici bili su: Mate Omrčen (Tijarica), Jozo Beader (Jabuka), Ante Kernjača (Košute), Andrija Kamber (Ruda), Luka Akrap (Voštane), Petar Strukan (Ugljane), Petar Bajo (Vojnić), Dujo Maretić (Dicmo), Mate Jelić (Donji Dolac), Stipan Budimir (Turjaci), Mate Titlić (Potravlje), Petar Kelava (Bitelić), Ante Guberac (Hrvace), Stipan Šuštić (Bajagić), Ivan Bakrač (Otok), Filip Jadrijević (Glavice), Pavao Vučković (Brnaze). Varošani: Frano Tripalo Stipin, »posidnik«, o. Ante K. Matas, »ginazialni M. Ravnatelj«, dr Ante Tripalo, »odvitnik«, Ante Buljan, »posidnik«, Stipe Tripalo, »posidnik«, Šime Brainović, »posidnik«, Petar Nikolić, »posidnik«, Marko Masovčić, »posidnik«, Mate Lovrić, »tergovac«, Jure Jerković, »tergovac«, Marko Brainović, »tergovac«, Ante Masovčić, »izučeni ličnik«, Andre Brainović, »posidnik«, Ive Dalla Costa, »posidnik«, o. Špiro Tomić, »ginaz. učitelj i gvardian«, Augustin Remetin, »posidnik«, Ivan Matić Stuparić, »zanadžija«, Petar Dalbello, »tergovac«, Niko Talaja, »tergovac«.[129]

[125]) G. Novak, Političke prilike u Dalmaciji 1862-1865. O. c., str. 31-32; Dr R. Horvat, o. c., str. 41-42.

[126]) Il Nazionale, V/1866, Prilog br. 22. od 17. ožujka.

[127]) G. Novak, Političke prilike u Dalmaciji 1862-1865. O. c., str. 22; Isti, Prošlost Dalmacije, II, str. 391-392.

[128]) Ante Buljan i njegov izbor za načelnika sinjskog, Split 1866, str. 4.

[129]) Ante Buljan i njegov izbor za načelnika sinjskog, str. 4-6.

Izbor novog načelnika i četiriju prisjednika obavljen je 29. listopada 1865. u »Casinu«, nakon službe Božje u crkvi. Izborom je rukovodio najstariji vijećnik Andre Brainović uz pomoć dvaju povjerenika: fra A. K. Matasa i Stipe Tripala. Za načelnika je *jednoglasno bio izabran Ante Buljan*, kojega je Namjesništvo 1863. bilo svrglo, a za prisjednike: Marko Masovčić, Frano Tripalo, Augustin Remetin i Marko Brainović. Poslije toga načelnik je održao svoj programatski govor u kojimu je prisutnima prizvao na pamet razloge zbog kojih je 1863. bio skinut s načelništva i »šteta u imanju« koje je pretrpio u borbi za istinu. Novi izbor smatra odgovorom na nanesenu nepravdu. Vladavinu Shmerlinga, Mamule, Lapenne i Alesanija naziva nasilnom i ističe da mu je čast što nije bio dostojan njihova povjerenja. Obećava kako će učiniti sve od sebe da se stanovništvo sinjskog kotara uzdigne materijalno, kulturno i moralno.[130]

Nakon načelnikova govora nova je općinska uprava pošla u Općinu i preuzela dužnost. U 13 sati počeo se svečani objed na koji su uz vijećnike bili pozvani *»župnici cetinski, alkari, glasba i mnogi ugledniji kipi od varoša i sela, u sve oko sto kipa«*. »U pol obida« stigao je iz Splita dr A. Bajamoti i nazdravio novoj općinskoj upravi u ime grada Splita. Na nazdravicu mu je hrvatski odgovorio fra A. K. Matas, na što je Bajamonti nazdravio: »Poštovanim Franjevcim Otkupiteljevim, priznajuć njihove zasluge za narod, i nukajuć jih da za obću korist otačbine proslide dilovati o plemenitom zvanju uljuđenja seoskog puka.« Kad mu je Matas i na tu nazdravicu odgovorio hrvatski, digao se Bajamonti i »hervatski nazdravi Sinju i junačkim Cetinjanim«. Sutradan, prije odlaska u Split, Bajamonti je posjetio Općinu i samostan. Izborno je veselje trajalo punih osam dana. Čitavo to vrijeme Sinj je bio iskićen zelenilom, zastavicama i transparentima.[131] U čast novoizabranog načelnika i sloge koja je došla do izražaja u tim izborima ispjevano je više pjesama na hrvatskom i talijanskom jeziku. *»U čast sinjske sloge prigodom obćinskih izbora pokazane«* ispjevao je i *fra Vinko Šalinović* šest kvartina u kojima izražava veselje što

Protivnike sloga shrva,
Slogom eto bolje sreće;
Oživit će slava prva,
Dika, ponos sve to veće.

Živila nam ti do vieka,
Zlatna slogo, i obrana,
Koja sretno Načelnika
Pokloni nam sad Buljana.[132]

Načelnik Buljan nije dugo sjedio na načelničkoj stolici, kao što nije dugo potrajala ni sloga između liberalnih autonomaša i narodnjaka. Premda su u općinskom vijeću imali polovicu vijećnika, autonomaši se nisu mogli nikako pomiriti s činjenicom da su općinskim vijećnicima postali: fra A. K. Matas, fra Š. Tomić i dr Ante Masovčić. Pokušali su sve da se njihov izbor poništi. Tražili su najprije od sinjske preture, onda od Namjesništva u Zadru da se sva trojica, ili barem Matas i Tomić, isključe iz općinskog vijeća. Kako se čini, Namjesništvo je udovoljilo zahtjevu autonomaša.[133] Nato su ustali franjevci

---

[130]) Ante Buljan i njegov izbor za načelnika sinjskog, str. 7-9.
[131]) Ante Buljan i njegov izbor za načelnika sinjskog, str. 10-11.
[132]) Ante Buljan i njegov izbor za načelnika sinjskog, str. 18. Da je pjesma Šalinovićeva, razabira se iz njegove rukopisne zbirke »Pjesme o. Vinka Šalinovića«, str. 160-161. u SAS.
[133]) Isp. Il Dalmata, I/1866, br. 10, str. 3. i br. 14, str. 4.

i narodnjaci i zahtijevali od Namjesništva da povuče odluku, jer »paroci po zakonu ne mogu da sjede na vieću«, ali Matas i Tomić »nisu paroci, nego učitelji vriedni i pametni«, a »učitelji su svi prilični da budu obćinski viećnici. Zakon je u tom čist«.[134]

Kako se vidi iz kasnijih dopisa »Il Nazionala« i »Il Dalmate«, Namjesništvo je opozvalo svoju odluku te su Matas i Tomić i dalje ostali članovi općinskoga vijeća.

No načelnik se Buljan, iz nama nepoznatih razloga, morao doskora odreći službe. Organ autonomaško-slavenske stranke »Il Dalmata« u dopisu iz Sinja od 2. travnja 1866. okrivljuje sinjske franjevce i narodnjake da su tražili od Namjesništva da riješi službe načelnika Buljana, navodno zato da bi na njegovo mjesto mogao doći slabo gledani »aneksionista i bogomoljac«.[135] Isti list javlja 13. svibnja 1866. iz Sinja da je na sjednici općinskog vijeća, koja se održala tih dana, pročitana odreka načelnika Buljana.[136] U vezi s time pisac feljtona *Marko i Tadija na Klisu* piše da je dobro i učinio kad se odrekao jer je »nekoj gospodi bio tako obavezan, te nije mogao njim na žao učiniti, a obćini ugoditi; pa je bolje da se te stiske oprostio: obćina mirna, a ona gospoda neka se o sebi zabave«.[137] Mjesto Buljana općinom je do novih općinskih izbora upravljao prvi prisjednik Marko Masovčić, »naš čovjek i dobričina«.[138]

Neprirodno prijateljstvo između sinjskih autonomaša i narodnjaka sve je više slabilo, osobito poslije odstupanja načelnika Buljana i bitke pod Visom 1866. Do otvorenoga sukoba između njih došlo je potkraj 1866, kad se raspala »Unione liberale« i kad su se svi autonomaši na početku 1867. ponovo sjedinili u jednu stranku.[139] Taj se rascjep jasno razabira i iz dopisa sinjskog dopisnika »Il Dalmate«. Nema gotovo jednog dopisa u kojemu se nije očešao o sinjske narodnjake, navlastio o sinjske franjevce: Matasa, Tomića, Grupkovića, Šalinovića i Milinovića. U 11. broju »Il Dalmate« 1866. čudi se kako su Matas i Tomić mogli postati općinskim vijećnicima. Tà, Matas je vrlo dobro poznat po svojim zgodama iz 1861, koje ne želi spominjati tobože »iz poštovanja prema svećeničkom redu«. Tomić je kao sinjski gvardijan u svojoj revnosti navodno dao ukloniti iz Sinja sve franjevce Sinjane pod izlikom: Nemo propheta in patria. U 21. broju »Il Dalmate« iste godine zamjera Matasu da se na sjednicama općinskog vijeća vlada despotski i sumnjiči ga da obavješćuje pisce feljtona *Marko i Tadija* o prilikama u Sinju.

---

[134]) Poslije toga pisac feljtona *Marko i Tadija na putu* nastavlja:
Tadija: Ne znaš ti, moj Marko, kakova se to u Sinju kaša vari.
Marko: Ta ja sam dosada razumio da su svi vaši poglaviti varošani fratrom prijatelji.
Tadija: Ima jih do duše koji jesu. Ali jih ima koji se boje da neće moći od fratra motati na svoju, pak, mili i dragi, ali ji neće na vieću uza se... Kako mu drago, sutra neka fratra ne bude, pak ti stanu razgovarati se talijanski, pisati talijanski, šta ćeš da naši seljaci na obćini rade?
Marko: A nije li u Sinju, kao i drugdje, da se na obćini hrvatski govori i piše?
Tadija: Eto su govorili da hoće; ali nije ništa vidjeti; pače, ako mi čovjek istinu kaže, rekbi da su se neki naši glavari kroz to i digli na fratre; pak da tu ima i spljetskoga masla.
Pisac misli da su se u to umiješali jedan splitski »dotur«, »neki pisar od preturije« i sam pretur. (Il Nazionale, V/1866, Prilog br. 30. od 15. travnja).
[135]) Il Dalmata, I/1866, br. 10, str. 3.
[136]) Il Dalmata, I/1866, br. 21, str. 3.
[137]) Il Nazionale, V/1866, Prilog br. 42. od 26. svibnja.
[138]) -X-, Naši stari u borbi za narodne ideale. O. c., str. 81.
[139]) G. Novak, Prošlost Dalmacije, II, str. 297-399; Isti, Političke prilike u Dalmaciji g. 1866-76. Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. 6-7, str. 41; Dr R. Horvat, o. c., str. 47- 48.

Šalinović je kao ravnatelj osnovne škole kriv što uspjeh djece u nauku nije bolji.[140] Sinjski se franjevci miješaju u općinske poslove i u propise izbornog zakona zato što su protestirali kad su Matas i Tomić nezakonito bili uklonjeni iz općinskog vijeća.[141] Ironičko se predlaže da bi tobože bilo najbolje da se Matas imenuje sinjskim načelnikom, a Tomić njegovim tajnikom.[142] Njihovo bavljenje politikom, prema »Il Dalmati«, izaziva strpljivost Sinjana. Profesori narodnog jezika ne znaju dalmatinski jezik pa ga slabo i predavaju.[143]

Napadaji na sinjske franjevce još su bili češći i oštriji uoči saborskih izbora 1867. i neposredno poslije njih. Prije raspuštanja Dalmatinskog sabora provincijal fra Ante Lulić (1866-1869) upozorio je braću u Provinciji okružnicom od 6. siječnja 1867. da će, prema uputama koje je dobio, doskora biti novi saborski izbori. Provincijal moli sve gvardijane, posebno sinjskoga, da porade kako bi se braća u samostanima »uzdržala od bilo kakva uplitanja u spomenute izbore«. To traži dobro Provincije i dobro pojedine braće.[144] I zaista, Sabor je narednih dana bio raspušten i raspisani novi izbori. Autonomaški izborni odbor u Sinju poslao je 16. siječnja 1867. provincijalu Luliću Notu u kojoj se tuže na neke sinjske franjevce da »bune narod lažnim insinuacijama i beskorisnim obećanjima« i »vrše pritisak na slobodno glasovanje naroda u budućim izborima« i ujedno moli provincijala da u granicama svoje vlasti odnosnim podložnicima zapovjedi da se »uzdrže od svakoga izravnog i neizravnog sudjelovanja u narednim izborima za zastupnike sinjskog kotara, kako bi se izbjegli događaji koji bi bili na sramotu osoba, koje bi trebalo poštovati zbog redovničkog odijela«.[145]

Isti je autonomaški izborni odbor s istim nadnevkom (16. I 1867) dao tiskati u »Il Dalmati« izborni proglas u kojemu se pozivaju Sinjani da ne vjeruju franjevcima i njihovim pristašama, nego da glasaju za autonomaške kandidate i tako otklone opasnost sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.[146]

Nekoliko dana prije izbora svaki su dan varošem krstarili vojnici, žandari i činovnici da bi navodno obranili franjevce i aneksioniste od ogorčenog naroda koji nije htio ni čuti o Hrvatima. Ako do bune nije došlo, tvrdi »Il Dalmata«, treba zahvaliti istaknutim autonomašima koji su se trudili da se izbori odvijaju po zakonu. Izbori su se održali 25. siječnja u Bazani. Franjevci su skupno izišli na glasovanje oko 9 sati prije podne. Na biralište ih je pratila četa žandara

140) Il Dalmata, I/1866, br. 56, str. 2.
141) Il Dalmata, I/1866, br. 14, str. 4.
142) Il Dalmata, I/1866, br. 21, str. 3.
143) Il Dalmata, I/1866, br. 39, str. 1-2.
144) PAS. Akta provincijala fra Ante Lulića (1866-1869).
145) Notu su u ime izbornog odbora potpisali: Ivan Dalla Costa, potpredsjednik, i članovi odbora: Ivan Božić, Ivan Vuletić, Petar Dalbello, Marko Brainović i Stjepan Vuletić; PAS. Akta provincijala Lulića (1866-1869). Nota je adresirana na provincijala Lulića, Split.
146) Čitav proglas glasi: »Sinjani! Vaš vas suveren poziva da izaberete dva zastupnika. U ovom svečanom času domovina od vas očekuje novi dokaz privrženosti i odanosti. Uzalud se aneksionisti nadaju da ćete birati kandidate njihove stranke. Vi ćete utjerati u laž takve nade kao što ste ih utjerali u laž prošlosti. Sjetite se pobjede koju ste izvojevali 1861. Budnim okom pazite na samostan i nemojte vjerovati onom koji ne može imati obiteljskih i društvenih osjećanja. Novine su donijele da među vama ima samo osam aneksionista i vi sigurno nećete dopustiti da vas lukavost ovoga malog broja svlada i potlači. Čas je ozbiljan. O glasu vaših zastupnika može ovisiti da Dalmacija i vi s njome budete izručeni Hrvatskoj. Nikada ta pogibelj nije bila tako blizu. Borite se protiv nje! Neka vam Bog pomogne da pobijedite i neka vas blagoslovi! U Sinju, dne 16. siječnja 1867. Izborni odbor: Brainović Andrija, Dalla Costa Ivan, Božić Ivan, Remetin Augustin, Dalbello Petar, Brainović Šimun, Vuletić Ivan pok. Marka, Mušterić Petra, Milošević Ivan, Pupić Jure, Zaper Petar«. (Il Dalmata, II/1867, br. 8, str. 2).

i vojnika na malom odstojanju, navodno da ih narod ne bi napao.[147] U 8,35 sati predsjednik autonomaškog izbornog odbora Andrija Brainović brzojavio je redakciji »Il Dalmate«: »Hrvatska je dobila 32 glasa, uključivši i one fratarske, a Dalmacija 378. Danas glasuje varoš koji je čitav autonomaški.« Uredništvo lista ispod tiskanog brzojava dodaje: »Živio Sinj! Živjeli vrijedni Sinjani!« Isti Brainović u 14,30 sati brzojavlja: »Gospodinu Henriku Matkoviću, Zadar. Poslije žive borbe s klerom i aneksionistima autonomaši su izvojevali konačnu bitku i iznijeli nečuvenu pobjedu, koja je pozdravljena svečanim koračnicama gradske glazbe i hicima mužara. Dalmatinska se zastava leprša na trgu i svi se staleži klanjaju časnom barjaku. Naša stranka, gledajući u vama svoga dostojnog pobornika, kliče vam: Živio! Objavite! Predsjednik autonomaškog odbora Andrija Brainović.« Nakon glasovanja autonomaši su poslali uredništvu »Il Dalmate« i treći brzojav: »Izbori su završeni. Konačni su rezultati: za autonomiju 429 glasova, za aneksiju 34. Sinj kliče od veselja.«[148] Pobjeda na izborima proslavljena je iste večeri svečanom povorkom od Bazane do glavnog trga. Na čelu povorke išla je glazba s dalmatinskom zastavom. Glazba je svirala svečane marševe i koračnice, a masa je klicala »caru, Dalmaciji i najuglednijim sinjskim autonomašima«.[149]

Iz »Il Dalmatove« »Izborne kronike« doznajemo još neke pojedinosti, značajne za te izbore. Tako je fra J. Grupković za glasovanja tražio dozvolu da može govoriti glasačima i da može protestirati, ali se morao zadovoljiti s time da sam glasuje. Dan prije izbora vlast je bila zamoljena da Matasa prisilno odstrani iz Sinja ili da ga zatvori u samostan na dan izbora. Bio je formiran i izborni odbor Narodne stranke. U njemu su bili između ostalih: Stipe Tripalo i njegov sin Frano, Petar Tripalo i njegov sin dr Ante (Toto) i trgovac Jure Jerković. Prema riječima »Il Dalmate« za izbora je u Sinju vladala lozinka: »Hrvati nikad! Dalmatinci smo i Dalmatinci hoćemo da ostanemo! Živio car! I to nije bio povik, nego krik, vihor i uragan!«[150]

Nekoliko dana kasnije 18 sinjskih trgovaca i obrtnika uputilo je Anti Zlodri otvoreno pismo u Split u kojemu izjavljuju da se »iz uvjerenja«, »iz rodoljublja« i »iz interesa« protive sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom.[151]

Kakvo je bilo držanje sinjskih autonomaša prema samostanu i sinjskim franjevcima za tih izbora, kažu nam zaključci izvanredne sjednice profesorskog zbora koja je održana sutradan po izborima, 26. siječnja 1867. Profesori najprije konstatiraju da su ih autonomaši »s pomoću pokupljenog ološa« izvrgli javnom izrugivanju i da »mjesna politička vlast dovoljno ne jamči za njihovu čast«. Nadalje, da je »potkupljeni ološ« 25. siječnja navečer napao njihov samostan, njih grdio i njima se prijetio. Budući da je time ugrožen njihov mir i njihov život, zaključuju da »odmah obustave nastavu u gimnaziji i da se povuku« iz Sinja, a ravnatelju gimnazije stavljaju u dužnost da njihov zaključak brzojavno

147) Il Dalmata, II/1867, br. 9, str. 3.
148) Sva tri brzojava objavio je »Il Dalmata«, II/1867, br. 8, str. 2.
149) Il Dalmata, II/1867, br. 9, str. 3.
150) Il Dalmata, II/1867, br. 9, str. 3.
151) »Doskora će se raspravljati o aneksiji Dalmacije i Hrvatske, ili još bolje, o podčinjenosti Dalmacije hrvatskoj prevlasti. Sve sinjsko stanovništvo, osim franjevaca i njihovih sakristana, izjasnilo se otvoreno protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Mi trgovci i obrtnici dijelimo to osjećanje, dijelimo ga iz uvjerenja, dijelimo ga iz rodoljublja, dijelimo ga iz interesa.« Pismo su potpisali: Ivan Vuletić, Andrija Suić, Marko Brainović, Petar Dalbello, Mate Lovrić, Frano Grabovac, Ante Peraica, Lovre Bulj, Jure Vučemilović, Ivan Bonić, Ivan Božić, Ante Bareza, Andrija Brainović, Josip Perković, Vaso Milković, Ivan Gedina, Šimun Trek i Frano Mazzocco. (Il Dalmata, II/1867, br. 11, str. 4).

saopći namjesniku Filipoviću. Zapisnik su potpisali: fra A. K. Matas, fra V. Šalinović, fra Š. Tomić, fra J. Grupković, fra Š. Milinović, fra J. Paić, fra F. Jurić i fra V. Bilić.[152]

Nekoliko dana poslije toga demisionirao je (1. II 1867) grof Belcredi, a na njegovo mjesto došao barun Beust, pristaša dualizma i neprijatelj austrijskih Slavena. Za to su dobro znali dalmatinski autonomaši pa su još jače stali rovariti protiv narodnjaka i samog namjesnika Filipovića.[153] Za primjerom svojih prvaka poveli su se i sinjski autonomaši. U svojim napadajima na sinjske narodnjake postali su još agresivniji i bezobzirniji. U dopisima objavljenim u »Il Dalmati« sinjske profesore nazivaju »inteligentnim klerom« i »kvalificiranim« profesorima u navodnicima. Grupkovića kleveću da ide po krčmama i da luta po cestama i putovima.[154] Žale se na nj što nagovara seljake da ne vjeruju autonomašima nego franjevcima.[155] U Sinju neće biti mira i sloge »sve dok Sinj ne bude sretan te se oslobodi poštovanog Tomića, Matasa i Grupkovića«. Zato apeliraju na namjesnika da prisilno ukloni iz Sinja »neke fratre buntovna karaktera«.[156] »I ako bi vam gimnazija smetala da na to pristanete, ukinite je!« vele na kraju svoga apela.[157] Milinović aludira na politiku u propovijedima.[158] Gimnazija je »nekoristan zavod«, jer je »bez temelja, aliti bez glave«. Zamjeraju joj što se njezini učenici služe »knjigam iz Zagreba« i zanemaruju dalmatinski jezik.[159] U gimnaziji se od njezina početka uvriježio »moskovski genij« koji je došao do izražaja u proglasu na seljake 1861. godine.[160] Kako se čini, među najgrlatijim autonomašima bili su »baš oni koje su fratri najviše pomogli, ka što su Krište i Pipuli«.[161]

U napadajima na sinjske fratre i narodnjake autonomaše su podržavali državni činovnici, uglavnom stranci. Prigodom pobjede na izborima od 25. siječnja 1867. autonomaši su napali i kuću Stipe Tripala. Pretur je Tommaseo tada izjavio: »Mladež se veseli što su pobijedili autonomaši.« Neki hrvatski mladići bili su napadnuti što su pjevali hrvatske pjesme i napadači nisu bili pozvani na odgovornost. Narodnjak Tomašević bio je strpan u zatvor zbog neplaćena duga bez ikakve prethodne opomene.[162] 10. rujna 1867. neki su se narodnjaci šetali po trgu. Autonomaši su ih napali svakojakim pogrdama. A kad su se oni potužili nadležnim vlastima one su im odgovorile da se u to vrijeme ne šetaju po trgu.[163]

U vezi s autonomaškim napadajima na sinjske profesore i gimnaziju i u vezi s provokacijama narodnjaka, prvih dana mjeseca lipnja 1867. pisao je »Il Nazionale«: »Pače se čini da je u Sinju organiziran podružni odbor sa zadaćom da uništi ovu gimnaziju, ocrnjujući njezin profesorski zbor što se usuđuje nazvati hrvatskim i što vrši obuku na hrvatskom jeziku.« Ima godina dana, veli dalje »Il Nazionale«, kako je mogao svatko opaziti »da je jedna

---

152) GAS. Zapisnik sjednica profesorskog zbora šk. g. 1866-67.
153) G. Novak, Političke prilike u Dalmaciji g. 1866-76. O. c., str. 42; Isti, Prošlost Dalmacije, II, str. 399-400; Dr R. Horvat, o. c., str. 50-51.
154) Il Dalmata, II/1867, br. 31.
155) Il Dalmata, II/1867, br. 39.
156) Il Dalmata, II/1867, br. 42.
157) Il Dalmata, II/1867, br. 95.
158) Il Dalmata, II/1867, br. 39.
159) Il Dalmata, II/1867, br. 39.
160) Il Dalmata, II/1867, br. 43.
161) Il Nazionale, VI/1867, Prilog br. 94. od 23. studenoga.
162) Il Nazionale, VI/1867, br. 47. od 12. lipnja.
163) Il Nazionale, VI/1867, br. 76. od 21. rujna.

novinetina uzela na nišan ovu vjersku ustanovu i napada je ružnim i besramnim klevetama«. Na kraju dopisa »Il Nazionale« podcrtava: »Nalazimo se u žalosnom položaju. Ništa vam nije sigurno: ni osoba, ni imanje, ni dobar glas građana«, a »ono što se čini protiv franjevaca prelazi svaku granicu«.[164]

Ni sinjski profesori nisu ostali pasivni na uvredljivo pisanje »Il Dalmate«. Kako se čini, najprije su se potužili preturu Tommaseu. I on je 2. lipnja 1867. u »Il Dalmati« objavio ispravak, u kojemu opovrgava istinitost nekih njegovih dopisa iz Sinja. Svoj ispravak Tommaseo završava ovim riječima: »Neka se u Beču pripazi kako neki dopisnici netačno izvješćuju o činjenicama koje se događaju u Pokrajini.«[165] No, profesori nisu bili zadovoljni preturovim držanjem, pa je Matas, čini se, išao u Zadar i osobno se potužio namjesniku Filipoviću da su klevetnici sinjskih franjevaca činovnici sinjske preture, s »malom iznimkom oni isti što su još 1864. na nas u Beč kidisali«. A kad nije ni to koristilo, onda je Matas 6. lipnja 1867. u ime ostalih profesora poslao namjesniku Filipoviću oduže protestno pismo. U pismu ističe da »Il Dalmata« napada sinjske franjevce samo zato što oni uče »mladež slovinskim jezikom na jednom Gymnaziju, kog *Dalmata* ne bi rada da žive«. U napadajima mu pomažu činovnici sinjske preture, osobito kancelist Ante Tripalo i Nikola Tvrtko. Matas traži da »deržavna *Procura* ex offo provede istragu proti onim brojevim *Il Dalmata* što imadu *corispondenze* iz Sinja, uvredljive poštenju ovih gimnazijalnih učitelja«, a istragu da vode nepristrani suci, nipošto suci sinjske preture kao »očiti ili sumnjivi dionici kleveta. Pravednost sinjskih franjevaca, veli Matas, posvjedočit će časnici sinjske posade, ako se namjesnik na njih obrati. Jer, iako su oni »sgoljni Nijemci, ali ko ljudi pošteni neće dati izvješća pristrana«. Na kraju Matas naglašava da se sinjski franjevci ne boje nikakve istrage, nego samo pristranih sudaca i moli namjesnika da ih takvih sudaca oslobodi.[166]

---

164) Il Nazionale, VI/1867, br. 47. od 12. lipnja.

165) Il Dalmata, II/1867, Supplemento, br. 49, str. 4.

166) Matasovo protestno pismo glasi: »Uzvišeni Gospodine!
Naklonost, koju ste nam svedjer milostivo izkazivali udahnjiva nam směnje, da se u ovoj nezgodi pouzdano na Vašu Uzvišenost obratimo!
Vaša Uzvišenost možda jur je razuměla kakvěm osvadam himbenim *Dalmata* od někog zemana udara na Redovnike ove obitoli, osobito na ovi učiteljski sbor, kom je sva krivnja u tom, što uči mladež slovinskim jezikom na jednom Gymnaziju, kog *Dalmata* nebi rada da žive.
Vašoj Uzvišenosti je jur poznato i nedavno od niže podpisanog brez dvojbe dokazato, da ti poglaviti napadači, jesu c. k. činovnci ove Preture, s'malom iznimkom oni isti, što su još 1864 na nas u Beču kidisali bili. Poznati kancelista Ante Tripalo znao se je potajati, al starog gnjeva iz serca izčupao nije.
S'hinjenjem uměo je Pretura Tommasea na svoju ruku okrenuti i š njim zavladati, kao što je onda s Mladineom vlada. Što je sad pak gore ovom Tripalu došao je još u prilog Gosp. Tvardko čověk Tribunalnim dalmatinskim već poznat da i netreba Vam kazivati koliko je nemiran a Fratrim i narodnjacim neprijatan.
U predposlědnjem Broju Casopisa *Il Dalmata* mi smo grdno obědjeni, a ovakovi suprotivni ljudi imali bi nam biti sudci!?
Kaže se pače, da su něku verstu iztrage proveli a sudac iztražitelj isti Gosp. Tvardko, koji budué očito onog časa izrekao da su narodnjaci krivci palitbe, a možda on isti i Dalmati u tom stvar berzojavio, vodi istragu, ne da krivca iznadje, već da sebe opravda, iztraživajuć dokaze na način, kako bi dokazalo se, da je istinito ono, što je na Dalmati rečeno.
Vaša Uzvišenost! Mi smo težko těm uvrědjeni kao deržavni službenici, kao svećenici ter Vas vruće molimo, da ako je to moguće Vaša Uzvišenost čini, da deržavna *Procura*, ex offo povede iztragu proti onim brojevim *Il Dalmata* što imadu *corrispondenze* iz Sinja, uvredljive poštenju ovih gimnazijalnih učitelja međuto iztragu o tom da pověrite Sudcim neprestranim, izključivši svakako od tog posla ovu Preturu sinjsku, kao onu, koje su članovi il očiti il sumnjivi dionici tih osvada.
Uzvišeni Gospodine, mi smo sigurni o našoj pravednosti a Vi kad biste htěli obistinit se u obće neporočnosti našeg ponašanja obratite se na c. k. vojničku oblast; prem su sgoljni Němci, al ko ljudi pošteni neće Vam dati izvěšća pristrana. Mi se dakle iztrage

VIII Izbor Nikole Vidića za narodnog zastupnika 1868, daljnji autonomaški napadaji na sinjske franjevce i gimnaziju

U 1868. godini sukobi između dalmatinskih narodnjaka i autonomaša postajali sve češći i sve jači. Narodnjaci su poveli oštru borbu za osvajanje općina i za uvođenje hrvatskog jezika u škole i u urede. S druge strane upregli su sve sile da u narodu što više razbude nacionalnu svijest. Autonomaši, sastavljeni od imućnijih građana, trgovaca i obrtnika i oslanjajući se na državne vlasti, odgovorili su na to uličnim napadajima na istaknutije prvake Narodne stranke.[167] U takvoj atmosferi obavili su se u Sinju potkraj ožujka 1868. naknadni izbori za pokrajinski sabor. Narodnjački je kandidat bio *Nikola Vidić*, posjednik iz sela Lučana, a autonomaški kancelist *Ante Tripalo*, koji s ostalim Tripalima nije imao ništa zajedničko osim prezimena.

Prije izbora »Cetinski narodni odbor« izdao je 1. ožujka 1868. izborni proglas. U njemu se pozivaju »izbirači« Sinja i Cetine da kao »Dalmatinci rodom, jezikom Hrvati« osvjetlaju sebi lice i za zastupnika izaberu čovjeka poštena i poznata »ko ljubitelja i branitelja našega hrvatskog jezika«, koji će »hrvatski jezik braniti u skulam i na sudu«. Ujedno se upozoravaju da ne nasjedaju lažima autonomaša, tih starih varalica, koji će ih »svakojakim lažim« varati i plašiti, a narodne ljude »kvariti i grditi«.[168]

Autonomaši su u predizbornoj kampanji bili vrlo aktivni. Njihov kandidat A. Tripalo krstario je po Cetinskoj krajini i birače molio, kumio, zaklinjao, pojio i koješta im obećavao ne bi li za nj glasovali. Da paralizira rad svećeništva, utekao se biskupu, provincijalu i vladi u Beč. I »eto ti iz Splita od biskupa naredbe na svećeništvo po županah, da se ne mieša u izbore; eto naredbe fratrim od njihova starešine, da se u manastir zatvore, a narod da ostave.« U Beč je Tripalo brzojavio: »U Sinju se sprema buna!« U agitaciji protiv narodnjaka i svećeništva služio se lažima: »Pop Danilo u Moskvi se porišćanio; pop Pavlinović postao crnogorskim vladikom; Fratri, Stjepo Tripalo i sva njegova kuća... radili da jedni drugima pomognu iz naroda svoju korist vući.«[169]

Na te klevetničke izazove sinjski franjevci i župnici Cetinske krajine nisu mogli ostati ravnodušni i pasivni. Njima nije bilo toliko »stalo što ko na nje laže«, koliko su ih boljele žalosne posljedice lažne autonomaške agitacije. Svojim lažima autonomaši su:

Usijali mržnju i zavadu
I po Sinju i okolo njega.
Zavadili braću, prijatelje...
Rasturili otrovne nauke
Da se rodu iznevire svomu,
Da svoj jezik tuđinskim zaminu.[170]

I bez obzira na klevete i prijetnje svećenici su pod vodstvom sinjskih profesora pojačali svoj rad u narodu. Pobijali su autonomaške laži. Upozoravali su narod na njihovo liberalno i antireligiozno držanje i raspoloženje, kao i na žalosne posljedice njihove borbe za talijanski jezik. Pozivali su narod da ne očekuju pomoći od tuđina, jer mu ona može doći samo od braće i uvjeravali ga da je Hrvatska careva zemlja kao i Dalmacija i da je »Hrvat tamo, a Hrvat amo«. Kad car bude htio,

Sjedinit će u jedno Hrvate
Kano braću iste jedne majke,
Jednog roda, istoga jezika;
Zalud tada protivnika vika.[171]

Budući da je u jeku bila predizborna kampanja, poticali su izbornike da za zastupnike i općinske vijećnike biraju ljude »svoje ruke«.

Izbori su bili održani 30. ožujka 1868. u Bazani.[172] Glasači Narodne stranke dolazili su na izbore u povorkama. Seoske glasače predvodili su župnici i seoski prvaci. Šalinović u *Pismi* o tim izborima spominje seoske prvake: Petar Strukan (Ugljane), Petar Rančić (Budimiri), Luka Akrap (Voštane), Martin Bajo (Vojnić), Marko Šimundža (Bisko), Ivan Vuko (Tijarica), Andrija Kamber (Ruda), Stipan Šušte, Ivan Žanko i Miško Bilobrk (Bajagić, Obrovac) Ante Milanović i Pešo Poljak (Glavice), Nikola Buljan i Jure Nenadić (Bitelić), Pavao Liović (Zasiok), Ante Bilić i Ante Guberac (Hrvace), Dujo Maretić (Sičane), Jakov Mirčeta (Dicmo) i Nikola Vidić (Lučane). Neke su seoske birače predvodili narodnjaci iz Sinja (Jure Jerković, Ante Dedić, Jozo Filipović, Božo Korlaet), drugi su im izlazili u susret (Ivan Matić, Ante Peraica) ili su ih za glasovanja držali oko sebe i davali im upute (Andrija Stuparić, Jakov Milošević).[173]

---

ne bojimo, nek pravda goni istinu na očigled, al' samo se bojimo pristranih sudaca ter Vas molimo da nas od njih oslobodite. U uhvanju da ćemo uslěšeni biti serdčeno Vam unaprěd zahvaljujemo .

Od ravnatelja javnog Gymnazija.

U Sinju na 6 lipnja 1867.

U ime učiteljskog sbora
Br. Ante K. Matas, M. Ravnatelj.«

(DAZ. Presidijalni spisi, 1867-IX/2, 2.

167) G. Novak, Prošlost Dalmacije, II, str. 402-403.

168) Značajniji dijelovi proglasa glase:

Izbirači od Sinja i Cetine!

Eto opet Zakon Vas zove, da odpravljate čovika, koji će za Vas sboriti na dalmatinskom Saboru: eto dakle željene sgode da Krajini našoj osvitlamo lice, obiruć čovika kakva se Krajini hoće....

Izbirači od Sinja i Cetine! Ta već je vrime, da se i Vi od mrtvila prenete... Osvistite se, zapoznajte pravu korist svoju, pokažite čisto što ste, koje ste gore list, kojeg ste naroda i jezika puk, svitu sad il ikad dilim pokažite da Vi Dalmatinci rodom, jezikom ste Hrvti! Međuto nut promislite samo:... Je li to dostojno, je l'pravedno, da Vi koji na hrvatsku nosite i živete, koji u Vašem domu i žalost i radost samo hrvatski izkazivate, slidite uvik obirati za svoje Zastupnike ljude, koji se silno opiru da Vam se hrvatski na Sudu ne sudi, na Sudu, gdi Vam se o životu i smrti radi!?....

Izbirači od Sinja i Cetine! Sedma je ovo godina što Vas ljudi Narodnjaci svituju da branite jezik svoj, da obirete ljude svoje, pak sad opet ponavljaju Vam staru opomenu: *Obirajete samo onog čovika, koji će Vam i pismeno i dilom zajamčiti da će Vam vaš hrvatski jezik braniti u skulam i na sudu*. Istina je da one poznate varalice stare opet će svakojakim lažim Vas varati i plašiti, a nas kvariti i grditi; ali uzalud jim vika, Vi ste isti najbolji jamci, da kako jim se dosle nijedna od onih krupnih laži izkolila nije, da ni odslc jim se laži bolje obistiniti neće.

Izbirači od Sinja i Cetine! Složite se dakle da odaberete (53) pedeset i tri čovika, u koje se možete pouzdati da će Vam imenovati za Zastupnika čovika *Vaše ruke i Krajine*, *čovika Krajini višta i poznata, čovika poštena i slobodna*, čovika na kom nejma pizme, da je kog oglobio, il se Krajini rdjavo zajmio. Obirajte ljude koji će Vam svrhu svega imenovati Zastupnikom čovika *dobropoznata ko ljubitelja i branitelja našeg hrvatskog jezika;* jer samo oni koji Vam ljubi i brani jezik Vaš, može bit iskren prijatlj Vašoj prosviti, bez koje nejma po Vas pravog dobra...

Iz Sinja dne 1. Ožujka 1868. (Il Nazionale, VII/1868, Prilog br. 24. od 21. ožujka).

169) Il Nazionale, VII/1868, Prilog br. 32. od 18. travnja. Zaista, Biskupski je ordinarijat u Splitu brzojavio prov. Luliću u Makarsku: »U interesu svećeničke službe, staleža i osoblja i da se izbjegnu žalosne posljedice i teška odgovornost, izvolite nagovoriti oce: Matasa, Grupkovića, Skopljanca, Gojaka i Šumana da se ni najmanje ne miješaju u skore izbore u Sinju«. Brzojav je upućen iz Splita 9. ožujka i istog dana poslan fra Dani Đirliću, gvardijanu u Sinju.

170) Šalinović, Pisma o sinjskim izborim miseca ožujka 1868, str. 4-5.

171) Šalinović, Pisma o sinjskim izborim miseca ožujka 1868, str. 14. i dr.

172) Il Nazionale, VII/1868, Prilog br. 32. od 18. travnja.

173) Šalinović, Pisma o sinjskim izborim miseca ožujka 1868, str. 7-11.

Premda su autonomaši željeli izazvati nerede i osujetiti pobjedu narodnjaka, ipak su izbori protekli mirno i svak je mogao glasovati »po volji«. I tako su *30. ožujka 1868. sinjski narodnjaci dobili prvu značajnu pobjedu.* Za narodnog zastupnika bio je izabran njihov kandidat *Nikola Vidić*, a ne autonomaški A. Tripalo koji se bio hvastao: »Šmerling u Beču, a ja u Sinju!«[174]

Autonomaši nisu mogli oprostiti franjevcima što je seljak N. Vidić bio izabran za zastupnika. U jednom dopisu u »Il Dalmati« izjavljuju da je njegovim izborom nanesena uvreda »svim građanskim obiteljima u Sinju«.[175] Nikola Tvrtko u odužem članku napao je franjevce Provincije presv. Otkupitelja, ponavljajući već poznate klevete. Ironično veli da su svi seljačkog porijekla osim nekoliko izuzetaka. Kao župnici gledaju samo na materijalnu korist i od 1861. nastoje dobiti u svoje ruke apsolutnu vlast u građanskom životu kakvu imaju kao župnici »nad kozarima i govedarima«. Naročito mu je krivo što sinjski profesori vode križarski rat »protiv talijanskog jezika, toga bedema talijanske civilizacije«. Pobjeda nad Schmerlingom i Mamulom učinila ih je odveć obijesnim.[176] U vezi s time značajno je priznanje »Il Dalmate« od 22. listopada 1868. da su se vladini funkcioneri bili pobojali velika upliva sinjskih franjevaca na pučanstvo Cetinske krajine i da su se usudili »to dojaviti državnom ministru u parlamentu« (Schmerlingu).[177]

Autonomašima je naročito franjevačka gimnazija bila trn u oku. Protiv nje su digli pravu hajku u »Il Dalmati«. U članku »Il ginnasio di Sign« anonimni pisac traži da se gimnazija zatvori jer ne odgovara svojoj svrsi i jer se profesori bave politikom. Predlaže da se za franjevačke kandidate otvori gimnazija u Dubrovniku. Sinj nije prikladno mjesto za odgoj klerika, što dokazuju bijeg trojice u Srbiju.[178] Drugi put je piscu žao što sinjska općina gimnaziji daje godišnju pripomoć od 840 for.[179] Svečanost koju je uprava gimnazije priredila poslije restauracije gimnazijske zgrade podrugljivo naziva »Una festa religioso-pedagogico-gastronomica«.[180] Matas je kao franjevački vojvoda »kamen spoticanja u svakom pitanju«.[181] »Svojim nemirnim karakterom uspio je ogorčiti duhove te on i danas podržava mržnju«.[182]

Po mišljenju dopisnika »Il Dalmate« sinjska gimnazija ne može postojati ni zbog svoje organizacije. U drugim gimnazijama ravnatelja gimnazije imenuje država, ovdje ga imenuju franjevci. Drugdje je on odgovoran državi, ovdje nije. Ravnatelj je gimnazije ujedno i provincijal, a on ne stanuje u Sinju i mijenja se svake treće godine. Školske su knjige pisane hrvatskim jezikom »koji dalmatinska mladež ne razumije ili razumije posve slabo«. Franjevački se profesori kao pristaše sjedinjenja s Hrvatskom »bore protiv talijanske civilizacije u Pokrajini«. I premda je talijanski jezik u njihovoj gimnaziji obligatan predmet, »ipak zabranjuju učenicima da se između sebe razgovaraju talijanski«. Roditelji imaju okapanja sa sinovima koji pohađaju njihovu gimnaziju zbog

[174]) Il Nazionale, VII/1868, Prilog br. 32. od 18. travnja.
[175]) Il Dalmata, III/1868, br. 58. Zastupnika Vidića nazivaju pogrdnim imenima kao »quella perla di Vidich« (Il Dalmata, IV/1869, br. 66), »Il'oratore Vidich«, monumentale suo Vidich« (Il Dalmata, IV/1869, br. 84).
[176]) Il Dalmata, III/1868, br. 32.
[177]) Il Dalmata, III/1868, br. 87.
[178]) Il Dalmata, III/1868, br. 29.
[179]) Il Dalmata, III/1868, br. 32.
[180]) Il Dalmata, III/1868, br. 56.
[181]) Il Dalmata, III/1868, br. 58.
[182]) Il Dalmata, III/1868, br. 78.

politike. Profesori: Matas, Grupković, Ivanović, Šalinović i Puljas čine da je gimnazija beskorisna. Stoga dopisnik poziva ministarstvo da je dokine kao što je dokinulo isusovačku u Dubrovniku.[183]

Dopisnicima »Il Dalmate« odgovorio je anonimni dopisnik »Il Nazionala« (vjerojatno Matas) člankom »Il ginnasio di Sinj«. Protivnike franjevačkih profesora i gimnazije naziva strastvenim klevetnicima koji su vrijedni sažaljenja. Pravi razlog zašto viču na gimnaziju i na njezine profesore jest taj što je gimnazija narodni zavod i što su profesori privrženi svom narodu u kojemu su nikli i što rade za dobro svog naroda u želji da ga oslobode ropstva u koje su ga bacile nepovoljne prilike i ljudska zloba. Takvim radom oni dokazuju da su za napredak svoga naroda i da su sami napredni, što se tiče gimnazije, po broju kvalificiranih profesora za njom zaostaju sve gimnazije u Dalmaciji osim zadarske (splitska, šibenska, korčulanska, kotorska i isusovačka u Dubrovniku). Njezin nastavni plan i program potpuno je isti kao i u državnim gimnazijama. Po uspjehu u nauku nadilazi i zadarsku gimnaziju, jer se u njoj nastava vrši na jeziku koji svi učenici razumiju. U tom pogledu može se mjeriti s prvim bečkim gimnazijama. To je potaklo zastupnika Deškovića, bivšeg pretura u Sinju, da se 1863. zalagao da gimnazija dobije od vlade stalnu dotaciju. Svoj članak pisac završava ovim značajnim riječima: »Franjevački profesori, prožeti žarkim patriotizmom, kojim su se oduvijek odlikovali, znat će i unaprijed raditi oko kulturnog napretka svoga naroda.«[184]

Dok su dopisnici »Il Dalmate« u svojim člancima napadali franjevačke profesore i tražili da se gimnazija dokine, autonomaški članovi općinskog vijeća u Sinju zahtijevali su da Općina obustavi godišnju pripomoć gimnaziji na koju se bila obavezala. I zaista Općina je 1867. bila uskratila pripomoć pod izlikom da je gimnazija slaba i suvišna. Franjevci su se potužili Zemaljskom odboru u Zadru, a Matas je kao općinski vijećnik na sjednici općinskog vijeća od 22. ožujka 1869. u odužem govoru pobio sve prigovore autonomaša, tako da je pri glasovanju 19 vijećnika glasalo za davanje pripomoći, a samo pet protiv davanja. Pišući o tom izvjestitelj »Narodnog lista« konstatira: »Već su dvi godine što su glavate aždaje zinule da proždru ovu žišku hrvatske prosvjete. Njihovo trubilo *Dalmata* himbenimi osvadami s jedne strane, a pristaše mu čestimi tužbami na občinu Zadar, Beč i čak Rim s druge strane, skastili biše da ga obore.«[185]

Uto su u Sinju nastale neke promjene. Iz Sinja su bili premješteni glavni protivnici sinjskih franjevaca: preturov pomoćnik Nikola Tvrtko i kancelist Ante Tripalo.[186] Nakon otcjepljenja sudske vlasti od političke, 1. rujna 1868. došao u Sinj novi poglavar Laneve, zagriženi autonomaš. Sinjski su se autonomaši žalostili zbog odlaska Tvrtka i Tripala i krivili za to franjevce, a veselili dolasku Laneve. Svom su veselju dali oduška u svečanom dočeku. Rasvijetlili su trg i sve glavne ulice. Njihova je glazba svirala svečane koračnice. Pucali su iz mužara i samokresa. Dopisnik »Il Dalmate« ističe da bi doček bio još

[183]) Il Dalmata, III/1868, br. 87.
[184]) Il Nazionale, VII/1868, br. 32. i 33.
[185]) Narodni list, VIII/1869, br. 34. od 28. travnja.
[186]) Il Dalmata, III/1868, br. 48.

veličanstveniji da su franjevci htjeli osvijetliti prozore svoje gimnazije i Čitaonice. I dodaje da to nisu htjeli jer Laneve nije njihov čovjek.[187] I zaista, vrijeme je pokazalo da su sinjski franjevci u njemu dobili opasna neprijatelja.

Kad su se ministri Taaff i Giskra o budućnosti Dalmacije izrazili u autonomaškom smislu, sinjski su autonomaši 27. siječnja 1869. priredili svečanu povorku bez sudjelovanja Općine. Matas, Grupković i Puljas su sa strane vikali na ljude što idu za austrijskom i dalmatinskom zastavom. Nakon odsvirane himne povukli su se u Čitaonicu i u znak protesta naručili vino, skupili narod i dali da se igra kolo u samostanskom dvorištu.[188] Zbog toga Laneve je poslao Namjesništvu u Zadar »krvavu tužbu proti ovim gimnazijalnim učiteljim«.[189] Kao da ju je sastavljao dopisnik »Il Dalmate«! U njemu se ponavljaju poznate klevete iz »Il Dalmate«. Najznačajnije je u tom izvještaju i tužbi što Laneve piše o Matasu i o Grupkoviću: »Prvi, lukaviji i inteligentniji, moralni je začetnik i rukovodilac, pripremalac i upravljač svake akcije, i to tako vješt da se nikada ne izlaže. On je onaj koji je za pokrajinskih izbora 1861. godine držao prevratne i vladi neprijateljske propovijedi.« Povremeno ide po selima kotara i potkupljuje ljude koji su vrlo sumnjiva glasa i časti«. Izvještaj je datiran 1. veljače 1869.[190]

Namjesnik je Wagner poslao Laneveov izvještaj nadbiskupu zadarskom Maupasu da ga pita za savjet. Nadbiskup je o sadržaju izvještaja obavijestio franjevačkog generala u Rimu i zamolio ga da poduzme potrebne mjere, »kako bi prestali postojeći neredi u sinjskom samostanu«. General je nadbiskupu odgovorio da osuđuje vladanje sinjskih franjevaca i da je s Generalnim definitorijem zaključio: 1. da odmah opomene profesore Matasa i Grupkovića i, ako se ne poprave, da ih liši službe i premjesti iz Sinja; 2. da u Sinj što prije pošalje pametna i energična vizitatora koji će čitavu stvar ispitati. Na kraju svog saopćenja nadbiskup uvjerava Wagnera da će te mjere biti efikasne da »u samostanu prestane svaki nered« i da u Sinju zavlada mir.[191]

Nakon odgovora nadbiskupa Maupasu general je 13. III 1869. pisao provincijalovu zamjeniku fra Jakovu Milinoviću da je 2. ožujka primio obavijest o neredovničkom vladanju sinjskih fratara, naročito Matasa i Grupkovića. Oni se optužuju da neprestano izazivaju pristaše autonomne stranke, da se druže s najgorim ljudima iz puka i da ih u samostanu goste vinom. Noću izlaze u Čitaonicu i kao aktivni općinski vijećnici podmićuju ljude prije izbora. Na kraju general veli da će na sinjske franjevce primijeniti kanonske sankcije, ako se ne poprave.[192] Komesar Milinović u pismu od 19. ožujka 1869. moli Matasa i Grupkovića da se pridržavaju komesareva pisma i da ne dozvole da im se naslađuju oni »koji ih optužuju i na sve načine progone«.[193]

Dopisnik »Narodnog lista«, koji o sebi veli da nije »ni pop ni fratar«, oštro je ustao protiv autonomaških i Laneveovih podvala i kleveta na račun sinjskih franjevaca. U dopisu od 24. veljače 1869. apostrofira sinjskog dopisnika »Il Dalmate«: »Na fratre vičeš, za fratre ću ti odgovoriti... Prietiš jim da ćeš jih ukinut, da ćeš jih razfratrit, da ćeš jih tužit. Znamo da si sjaranjen grozio

[187]) Il Dalmata, III/1868, br. 75.
[188]) Il Dalmata, IV/1869, br. 10.
[189]) Narodni list, VIII/1869, br. 18. od 3. ožujka.
[190]) DAZ. Presidijalni spisi, 1869-XI/2, 1.
[191]) DAZ. Presidijalni spisi, 1869-XI/2, 1.
[192]) PAS. Akta provincijala Lulića (1866-1869).
[193]) PAS. Akta provincijala Lulića (1866-1869).

da će jih ukinuti; ali vjeruj mi do toga vam nije snage... Nu za Boga, dokle će ta lakrdija trajati, da bezvierci i bezbožci očiti iziskivati će, da fratri u njih dopuštenje ištu, kud će i kad izaći, s kim će i gdje će govoriti! ?«[194]

IX — Pobjeda narodnjaka na općinskim izborima 1869. i na saborskim izborima 1870.

Poslije poraza na izborima 1868. sinjski su autonomaši osjetili da im se uzdrmao položaj i da im teren sve više izmiče ispod nogu. Krivili su za to najviše sinjske franjevce pa su stali protiv njih bacati u javnost još krupnije klevete i laži. »Braća franjevci Sinjskog manastira i njihovi paroci« — prema mišljenju autonomaša — krivi su da je u Dalmaciji zavladala nesloga i borba među braćom. Za njima se povelo »nekoliko popova« i »pravoslavnih svećenika«.[195] Franjevci »radiše u izborih občinskih i saborskih, u otvaranju Čitaonica, u podpisivanju licumjernih poslanica; raztrubiše nauku Marka i Tadije«. Lakovjerni im narod vjeruje da mu govore: »Nemojte vjerovati klobučarima!« Kao ljudi bez imovine, zemlje i obitelji franjevci su navijestili rat umnom svijetu pod klobukom.[196] Neki tu mržnju raspiruju s oltara, neki svojim pjesmama. Na osnovi tih i takvih kleveta autonomaši traže od vlade da stane na kraj redu koji se tobože udaljio od svog cilja i koji nastoji da sinjski kotar »vrati u barbarstvo i mračnjaštvo«.[197]

Na te autonomaške napadaje u »Il Dalmati« odgovorio je suradnik »Il Nazionala« u članku »I francescani di Sign«. Sinjske franjevce, veli pisac, ne treba braniti od napadaja »Il Dalmate«, jer su neosnovani i perfidni. Franjevačka je gimnazija ugledna u očima države. To potvrđuju javne pohvale i izvještaji državnih inspektora. Franjevački su župnici vrlo zaslužni za vjerski i moralni odgoj svoga naroda. Dalmatinski su biskupi više puta pohvalili njihov pastoralni rad. Kad bi bila istina što autonomaši pripisuju sinjskim franjevcima, protiv njih bi postupili njihovi redovnički i crkveni poglavari. Ako ne postupaju, znači da nije istina što im autonomaši spočitavaju. Dopisnik je »Il Dalmate« plaćen da kleveće franjevce. Pravi je razlog njegova pisanja što franjevci imaju u Sinju gimnaziju na hrvatskom jeziku i što se bore za prava svog naroda. Prema tome, kad »Il Dalmata« napada njih, napada »naš narod«.[198]

Drugi je razlog zbog kojega su autonomaši napadali sinjske franjevce što su narodnjaci njihovom zaslugom potpuno osvojili općinu u svoje ruke. Općinski su se izbori obavili prvih dana mjeseca travnja 1869. i trajali punih 12 dana. Glasovanje se vršilo na četiri izborna mjesta: Trilj, Prisoje, Bajagić i Sinj. Autonomaši se nisu usudili ni izići na izbore. Od 1212 birača, koji su glasovali, ni jedan nije glasovao za njih. Najbolje su se odazvali birači Poljica, Ugljana, Potravlja i Sinja. Izborno mjesto Hrvaćana i Potravljana bio je Bajagić. Kako je prvih šest dana izbora bio jak vjetar s kišom, morali su prelaziti preko Cetine po ružnu vremenu uz pogibelj života. Čitavo vrijeme vladao je potpuni red i mir. *Izbori su se završili 14. travnja s potpunom pobjedom narodnjaka.*

[194]) Narodni list, VIII/1869, br. 18. od 3. ožujka.
[195]) Il Dalmata, IV/1869, br. 34.
[196]) Narodni list, VIII/1869, br. 35. od 1. svibnja.
[197]) Il Dalmata, IV/1869, br. 52.
[198]) Il Nazionale, VIII/1869, br. 53. od 3. srpnja.

Pobjeda je najavljena pucanjem iz 60 mužara i sviranjem glazbe ispred Čitaonice. Svoj izvještaj o toku izbora anonimni dopisnik »Il Nazionala« završava riječima »Il Dalmate« iz 1867: »Evala, Sinjani! Kad bi svi bili kao Sinjani, drukčije bi se odvijale stvari u našoj Dalmaciji!«[199]

Svoju pobjedu na izborima narodnjaci su 15. travnja 1869. javili uredništvu »Il Nazionala« ovim brzojavom: *»Sinj je odbacio lažne proroke i budućnost koju su mu oni navijestili i jučer sjajno potvrdio svoju hrvatsku narodnost.* Spontani i jednodušni općinski izbori s brojnim biračima potpuno su okrunili pobjedu narodnjaka. Stanovništvo Cetinske krajine poziva braću da se ugledaju u njegov primjer!«[200]

Za novog načelnika bio je izabran *Frano Tripalo Stipin*, a za prisjednike: *Nikola Vidić, Jure Jerković, Mate Jelić i Ivan Božić.*[201] Kao novi vijećnici u »Il Dalmati« spominju se: *A. Stuparić, A. Peraica, P. Poljak i J. Milošević.*[202] Pišući o rezultatima izbora na Trilju, »Il Dalmata« priznaje da su ispali u korist narodnjaka ili, prema njegovim riječima, »po želji tvrtke M. G. P.« (= Matas, Grupković, Puljas).[203] U borbi protiv autonomaša narodnjacima je mnogo pomogla »Pisma o sinjskim izborima miseca ožujka 1868« fra V. Šalinovića, koja je ugledala svjetlo prvih mjeseci 1869. godine. Auktor »Pisme« hvali narodnjake Cetinske krajine kao »sive sokolove« i »hrabre vitezove« što su 1868. osvjetlali lice »braneć jezik i narodnost svoju« pa hoće da Cetinsku krajinu polacmane (potalijanče).[204]

Pošto je formirana nova općinska uprava, »Il Dalmata« se u članku »Il nuovo comune di Sign« obara na sinjske franjevce da su sinjski kotar pretvorili u svoj feud.[205] U Sinju imaju gimnaziju »sui generis«, sa župa Cetinske krajine primaju velike prihode i postaju sve bogatiji i tako vrše poguban utjecaj na seljački svijet. Svojim pritiskom na seoske glasače uspjeli su izabrati Nikolu Mandarića da u interesu vjere i građanske sloge makne iz Sinja neke fratre, u prvom redu Matasa i Grupkovića, koji preko svojih »agenata« navodno »odgajaju i moraliziraju pučanstvo« sinjskog kotara« i »na svaki način nastoje da promiču neznanje, uvjereni da ih prosvjeta ruši«.[206]

Na početku kolovoza 1869. bio je premješten iz Sinja narodnjacima nepoćudni poglavar Laneve. »Il Dalmata« za njim žali i za njegov premještaj krivi sinjske franjevce i bivšeg pretura Tommasea, koji je pod uplivom Matasa postao narodnjak.[207] Laneve je napustio Sinj početkom studenoga iste godine, svečano ispraćen autonomašima uz oproštajne govore i uz sviranje glazbe. Na Dicmu su njemu i njegovoj pratnji priredili gozbu Marko Žuro i župnik Ordulj, poznati autonomaši. Mjesto Laneve za novog je poglavara bio imenovan vatreni

199) Il Nazionale, VIII/1869, br. 35. od 1. svibnja.
200) Il Nazionale, VIII/1869, br. 31. od 17. travnja.
201) Il Dalmata, IV/1869, br. 52.
202) Il Dalmata, IV/1869, br. 57.
203) Il Dalmata, IV/1869, br. 32.
204) Isp. str. 5-6. Sve što je pisac -X- napisao o sinjskim općinskim izborima vrlo je konfuzno i neodređeno. S njima povezuje događaje koji su se dogodili za saborskih izbora 1867. i 1868. koje u članku uopće ne spominje. Šalinovićevu pjesmu o izborima 1868. također povezuje s općinskim izborima za koje ne kaže kad su bili održani. S njima povezuje i otvorenje čitaonice, koja je bila otvorena dvije godine ranije. Kuća je Stipe Tripala bila napadnuta 25. I 1867, iste večeri kad i samostan. Pisac govori o napadaju pred općinske izbore. Za nj nisam našao nikakve potvrde u novinskim dopisima i u rukopisnim izvorima (-X-, Našti stari u borbi za narodne ideale. O. c., str. 81).
205) Il Dalmata, IV/1869, br. 52.
206) Il Dalmata, IV/1869, br. 67. i 95.
207) Il Dalmata, IV/1869, br. 66.

autonomaš Eluschegg.[208] Nakon njegova dolaska u Sinj sinjski su autonomaši postali goropadniji nego prije. U »Il Dalmati« općinske činovnike nazivaju pogrdnim i uvredljivim imenima: »nadobudni mladić«, »filozof koji boluje od glavobolje«, »politički dvoličnjak«, »idiota«, »kompozitor komada za gusle« itd.[209] Za Narodnu stranku u Sinju vele da joj je »temelj neznanje zapuštenog puka«, a inspiratori »rulja fratara i ruski rublji, a azil samostan i Čitaonica«. Vođe su stranke, prema njihovim riječima, »negacija inteligencije, filantropije, poštenja i svih drugih vrlina«. Na narodnjačkoj zastavi piše: barbarstvo, anarhija, samovolja, a na autonomaškoj: napredak, red i zakonitost! Između te dvije zastave vodi se vrlo žestoka borba jer su izbori za Sabor na vratima. Pošto su sebe i svoje pohvalili, a narodnjake ocrnili i oklevetali, ističu da se pobjeda smiješi njihovoj zastavi.[210]

Saborski su se izbori održali potkraj lipnja i na početku srpnja 1870. U Sinju su trajali od 28. lipnja do 4. srpnja, punih sedam dana! Prije izbora namjesnik je Fluck 18. lipnja 1870. upravio Provincijalatu službeno pismo, u kojem ističe da vlada želi da izbori za pokrajinski sabor budu »jasni izraz pravih narodnih osjećanja« i da prema tome ona jamči »slobodu glasovanja«. Budući da župnici imaju »velik upliv na seosko stanovništvo«, moli Provincijalat da se župnici uzdrže »od svake agitacije« i da nastoje smiriti duhove.[211] Provincijalni vikar fra Ivan Šimunović, koji je naslijedio naglo preminulog provincijala Mandarića, okružnicom od 20. VI 1870. upozorava braću na skore izbore i u duhu Fluckova pisma traži od njih da se prigodom izbora pokažu ozbiljni, nepristrani i da se ne miješaju u stranačke borbe, jer svako miješanje može potkopati njihov ugled i onemogućiti njihov svećenički rad. Zabranjuje im da budu članovi »odbora, komiteta, komisija« i upozorava ih da im to brani i njihova služba, i general Reda i carska vlada.[212]

Uoči izbora i narodnjaci i autonomaši su objavili izborne proglase u kojima pozivaju birače da glasuju za njihov program i njihove kandidate. Narodnjaci apeliraju na »izabirače« da se pokažu složni i odvažni kao za izbora 1868. i 1869. i da za zastupnike izaberu »ljude svoje po krvi i jeziku, ... ljude Hrvate, ljude narodnjake« i tako posvjedoče svoju »hrvacku narodnost«. Neka ne vjeruju varalicama, autonomašima, koji ih vode u tuđinsko ropstvo i ne poštuju njihovu »hrvacku narodnost«, kao što im dokazuje desetogodišnje iskustvo.[213] Autono-

208) Il Dalmata, IV/1869, br. 92.
209) Il Dalmata, IV/1870, br. 23.
210) Il Dalmata, V/1870, br. 50. Supplemento straordinario, str. 3.
211) PAS. Akta provincijalnog vikara fra Ivana Šimunovića (1870-1873). Protokol br. 71. od 29. VI 1870. Fluckovo pismo: No 786 pr. Zara, 18. Giugno 1870.
212) PAS. Akta prov. vikara Šimunovića (1870-1873). Protokol br. 71.
213) Glavne stavke proglasa Narodne stranke glase:
Izbirači od Sinja i Cetine!
Četiri su se izredila vika, što Vam mila otačbina u tminam neznanstva ječaše, što tuđinstvo hrvacki Vam materinski jezik stazaše, dok pozvani ne biste, da izborim na Sabore sami sebi pomognete. Deset se je izredalo lita, da se učiste izbiravati zastupnike za Sabore, pak ste okušali i tobož naučili, da kakva Vam saborska večina, onakov i po domovinu napridak...
Pa baš kroz ovo 10 godina, mili rode! Ti ubav zadovoljan nebi! Od dana do dana to većma si podizao glas svojih tužba! Da! Tvoj vapaj sdružen s vapajem tvojih Austrijanskih sugrađana doprao je napokon do uvišenog kraljskog pristolja.
Izbirači od Sinja i Cetine! Eto zakon Vas zove da na Sabor iznovice birate, kan'da Vam se veli: Hrvaci rode! Zakon zove, na noge se! Na izbore!
Bi li zadovoljan s onim, što misto hrvacku ti narodnost poštovati, zavodjaše te u šužnje i tudjine? Što misto oblakšanja, brime ti to težje naprtiše? Bi li zadovoljan s njima?! Obiraj jih opet slobodno! !
Ako l' pak s njima ubah zadovoljan ne bi, ko što jednogrlice vapiš da zadovoljan nisi, na izbore stupaj, da odabereš ljude svoje po krvi i jeziku, svoje znance i prijatelje, ljude Hrvate, ljude Narodnjake!

maši u svom *Apelu* pozivaju birače da budu privrženi njihovim načelima i da glasaju za zastupnike koji će braniti autonomiju Dalmacije i boriti se protiv njezina sjedinjenja s Hrvatskom. Ujedno izražavaju spremnost da rade na intelektualnom i moralnom razvoju Dalmacije i žale se da su uzalud pokušali pomiriti se s političkim protivnicima. *Apel* su objelodanili s nadnevkom: 19. lipnja 1870.[214]

Hrvatski sokolovi! Što Vas je od Prologa do Svilaje, od Mosora uz Cetinu ravnu, na noge! Na izbore!

Nismo sami na megdanu, junačko je naše kolo, u nas ima dosta braće! Što je Hrvata od mrkog Kvarnera do Boke od Kotora sve jednu viru uhvatilo! Sve što Hrvatski zbori i krstom se krsti, sve je ustalo listom, da na Sabor opremi zastupnike zgolja narodnjake!

Hrvati od Sinja i Cetine! Zora puca. Vidov danak sviće. Na noge se! Na izbore!

Ne izostajte iza braće, hrvackoj krvi ne činite sramote! Evo zgode! Sada il ikada! Vašu viru, hrvacku Vašu narodnost sad posvidočite! Budite složni i hrabri, ko što lani i pridlani bijaste. . . .

Hrvacki sokolovi od Sinja i Cetine!

Vi ste kušali vilovitu moć materinskog hrvackog jezika! U ime tog jezika mi Vas pozvasmo lani i pridlani, a Vi ostaviste i stada u gori i pluge u poljih, ter poletiste za nami! Mi vas pozivljemo i sada u ime hrvackog jezika, u ime narodnosti, da na izborim glasujete s nami, koji smo se složili u jedan odbor, da nastojimo kako ćemo slobodno, a po zakonu, opremiti na Sabor dva čovika prijatelja hrvackoj narodnosti našoj i milom hrvackom jeziku.

Ne bojte se slabe čete naših protivnika! Ne virujte njihovim obećanjima, nemojte poznate varalice stare, što govore za se, i za prodani ortakluk, svoje gospodare. U oči jim hajati za njihove glasine i možda himbene osvade. Oni su sve one iste Vami dobro oštro gledajte, družtvo okupljajte, obraza čuvajte!

Sinju, srce hrvacke Dalmacije! Vini se za narodnom zastavom! Misto za drugim poviačiti se ko tuđa podložina, ti Sinju, gnjizdo sokolovo, budi gnjizdo hrvackoj narodnosti, budi zagorskoj Dalmaciji prvenac! Budi biser perje za kalpakom Dalmatinskih Hrvata!

Hrvaci rode! Viran Kralju, viran rodu, na noge se! Na izbore!

U Sinju, na Vidovdan 1870.

Predsjednik:
Dr. Ante Tripalo

Pod Predsjednici:
Ivan Božić, bilježnik — dr Dujo Rendić — Nikola Vidić — Mate Jelić.

Varoš: Tripalo Stipe — Masovčić Vickoslav — Jerković Jure — Peraica Ante — Stuparić Andrija — Milošević Jakov — Talaj Nikola — Perković Marin — Br. Jakov Grupković — Tripalo Bože — Jakova Gjanko — Halina Ive — Panža Lovre — Škarica Krunoslav — Slišković Ante — Franić Toma — Bonić Ive — Gluić Ante — Škomrlj Jure — Filipović Josip — Vlajočević Ivan.

Glavice: Poljak Petar, vitnik — Milanović Ante, glavar — Poljak Joso pok. Stipana — Jadrijević Filip — Masnić Ante.

Bernaze: Marić Grgo, vitnik — Carić Joso — Vučković Mate, glavar — Tomašević Frano — Tomašević Stipe — Ivandić Luka — Marković Ivan p. Jure.

Lučane: Vidić Ivan — Smoljo Frane — Sladoja Luka.

Karakašica: Ivan Radman.

Suač: Gabrić Ivan.

Citluk: Mišura Bože«

Dalje se nabrajuju župnici i prvaci cetinskih sela. Od župnika proglas su potpisali: don Marko Barić (Zasiok), don Stipan Kruževič (Bitelić), don Joso Luetić (Bajagić), fra Ivan Šuman (Potravlje), don Ante Matovac (Zelovo), don Pave Visković (Gala), fra Silvestar Breković (Otok), don Jure Marinov (Voštane), fra Ivan Škopljanac (Tijarice), pop Bečić (Vrpolje), fra Nikola Gojak (Ugljane), don Šimun Jeramaz (Dicmo), fra Luka Šuman (Turjake). (Isp. Narodni list, IX/1870. br. 50).

[214]) Talijanaški *Apel* u hrvatskom prijevodu glasi:

Izbornici područja sinjske općine!

Do nekoliko dana bit ćete pozvani na izbore da izaberete zastupnike za pokrajinski sabor.

Mi, niže potpisani, udruženi u odbor, sa ciljem da izbori uspiju u smislu želje velike većine pučanstva, pozivamo vas da pristupite na izbore i glasujete i da još jednom izrazite svoju privrženost političkim načelima koja zastupa Odbor i za koja se neprestano bore autonomni rodoljubi.

Mi tražimo da se poštuje narodnost koja nam je zajednička; mi hoćemo da se promiče intelektualni i moralni razvoj pučanstva i slavenskog jezika koji je i naš jezik; hoćemo da naša domovina, koja nema potrebe da se njezina slavna prošlost osvijetli sjedinjenjem s drugim pokrajinama, ostane autonomna kao i do sada i da bude izravno povezana s Monarhijom i da se ravna po danom ustavu.

Živa želja da dokrajčimo bratske razmirice nadahnula nam je misao da se složimo s našim političkim protivnicima, i mi smo sa svoje strane iskreno pokušali da se pomirimo. Ali naše iskrene želje protivnici su odbili, izjavljujući da s nama neće nikakvih pregovora.

Toga istog dana sinjski su autonomaši uputili generalu franjevačkog reda fra B. da Portogruaro brzojav, koji je, sudeći po tekstu, imao biti upućen splitskom biskupu Marku Kalođera. Biskup se, naime, tada nalazio u Rimu na prvom Vatikanskom saboru. Brzojav je bio slabo dešifriran i nejasan pa ga je general vratio provincijalnom uredu u Split s popratnim pismom od 21. lipnja 1870. General je shvatio brzojav tako da autonomaši žele da sinjski franjevci budu neutralni u političkoj borbi između njih i narodnjaka. S time u vezi general moli prov. vikara Šimunovića da preporuči braći u Sinju neka se posvema uzdržavaju od politike. Brzojav je vrlo zanimljiv i koliko se može odgonetati glasi: »... zabraniste vrlo uzornom svećeniku Ordulju da se miješa u izborne poslove. Ništa bolje od toga, kad bi zabrana bila opća, ali jer je uperena protiv jedinog (svećenika) autonomaša, stanovništvo je pripisuje naklonosti prema franjevcima... Zbog događaja naredite župnicima i preko franjevačkog generala tražite apsolutnu uzdržljivost od izbornih poslova i vladanje koje odgovara svećeničkom pozivu, jer fratri zajedno s vašim svećenicima i s Puljasom viču kao ludi u Čitaonici, agitiraju u samostanu i s oltara u propovijedima, u krčmama i po cestama. Štoviše, fratri i svećenici župnici pripadaju aneksističkom izbornom odboru. Što uglavite s generalom, javite nam preko političke vlasti za umirenje duhova. Autonomaški odbor.«[215]

I kotarski je poglavar Eluschegg pokušao vršiti pritisak na sinjske franjevce preko prov. vikara Šimunovića. U brzojavu od 22. lipnja 1870. traži od Šimunovića da mu odmah javi što je poduzeo da se sinjski »franjevci uzdrže od izborne agitacije«. Ujedno se tuži na sinjskog gvardijana što je primio u samostan svećenika Puljasa.[216] Šimunović brzojavno odgovara da je postupio po uputama

Stoga moramo ujediniti svoje sile i, pouzdavajući se u njih, u pravdu i u poštene svoje ciljeve, moramo nastojati da u skoroj izbornoj borbi pobijede naša načela, uvjereni da je naše pučanstvo apsolutno protivno svakoj pomisli o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom.

Moramo nastojati da naši Zastupnici budu iskreno odani tome načelu i posvema promiču i brane prave interese dalmatinskog stanovništva, kojemu nije potrebno da mijenja ime kako bi našao časno mjesto među drugim uljuđenim narodima Carstva.

Dođite na izbore s vjerom u bolju budućnost naše domovine i ponavljajući s nama poklik koji je toliko puta odjekivao iz grudi junačkog i vjernog stanovništva Sinja: Živio naš car Franjo Josip I! Živjela autonomna Dalmacija!

Sinj, 19. lipnja 1870.

Autonomni izborni odbor:
Predsjednik:
Andrija Brainović

Potpredsjednici:
Marko Žuro — Petar Mušterić

Mate Dalbello — Nikola Cerinić — Andrija Šuić — Grgo Lovrić — Marko Brainović — Vicko Bataralo — Petar Dalbello — Šimun Brainović — Ivan Vojković — Bože Župa — Ivan Vuletić p. Marka — Stipan Parlov — Stipan Vuletić p. Nikola Nikolić, Gavran — Ivan Vuletić p. Marka — Jozo Bošnjak — Petar Jukić — Stipan Milanović, Litre Dujma — Ante Janković, Miloš — Jozo Bošnjak — Ilija Cović — Bože Curković — Ante Kernjača — Šimun Čovo — Šimun Omrčen — Ivan Brainović p. Stipana — Petar Vuletić p. Marka — Dujam Fele Nikolić, Malora — Ivan Brainović p. Stipana — Šimun Parlov — Pavao Peraica — Jozo Delonga — Josip Nikola Tomić — Ante Kokić — Petar Bajo — Ante Bašić — Stipan Vuletić p. Vida — Midenjak — Ivan Vuletić p. Ante — Šimun Majić — Ivan Sodjak — Josip Bero — Petar Jadrić — Ante Kotromanović, Biće — Josip Tišija — Jure Tadić — Jure Vuleta — Ivan Grgat — Kelava — Josip Curković — Ivan Čatipović — Mate Lovrić — Ante Vučenović — Vicko Pilip Zorica — Andrija Sabić — Marinko Perković p .Petra — Martin Marić Josipov — Jure Pupić, Poleš — Ilija Bareza — Lovre Bulj — Josip Beader — Stipan Kokić — Andrija Buljac Marijan — Stipan Šušić — Ante Bilokapić — Jure Banić, Škojo — Frano Lovrić — Jozo Laco — Miško Brainović — Petar Tomašević — Andrija Varenina — Paško Varenina — Bože Bogdan Miško Zuljević — Pilip Grubišić, Cabo — Martin Šušnjara p. Ante — Ivan Strmo — Joso — Josip Živaljić — Joso Vučenović — Paško Vuleta — Mate Vuleta — Ante Malenica, Šiš — Lovre Strmo — Joso Vučenović — Pilip Šimleša — Ante Bareza p. Jerolima — Stipan Perković p. Šimuna — Ivan Jurela — Pilip Šimleša — Marin Zvanović. (Isp. Il Dalmata, V/1870, br. 51).

Nevolić — Marin Zvanović.

[215]) PAS. Akta prov. vikara fra I. Šimunovića (1870-1873).

[216]) PAS. Akta prov. vikara fra I. Šimunovića (1870-1873).

Namjesništva i dao braći naputke za vladanje, onda dodaje: »Molim, imajte pred očima njihov položaj, neophodni doticaj sa stanovništvom i nemojte svaku stvar uzimati kao agitaciju!«[217] Istoga dana Šimunović piše sinjskom gvardijanu fra A. K. Matasu kako je »vele zabrinut« da dozna što se događa u Sinju. Spominje kako je iz Sinja dobio brzojav u kojemu Poglavarstvo optužuje braću da neprestano agitiraju. Moli gvardijana Matasa da poradi kako ga braća ne bi kompromitirala i nastavlja: »... jer vidiš u kakvim sam klancim. S jedne strane General, s druge vlada, pak ne znam kud kamo.« Preporučuje mu da ga odmah obavijesti o prilikama u Sinju i izražava nadu da će Matas svojom razboritošću izbaviti braću od svake neprilike i da neće dopustiti da »nam se neprijatelji naslađuju«.[218]

Eluschegg je na to izravno pokušao izazvati gvardijana Matasa ne bi li možda učinio kakvu nesmotrenost da ga može kazniti i kompromitirati u javnosti. 23. lipnja 1870. poslao je k njemu »jednog činovnika s Poglavarstva« da zatraži obavijest o župnicima: fra Ivanu Šumanu i don Anti Matovcu. Eluschegg nije bio zadovoljan Matasovim odgovorom pa ga je istog dana službeno pozvao da mu odmah odgovori »bilo pismeno bilo usmeno« da li su još u Sinju m. p. otac Ivan Šuman i don Ante Matovac«. Pita ga to pismeno »da zbaci sa sebe svaku odgovornost«.[219] Iz Matasova izvještaja o vladanju Eluschegga i drugih činovnika prema sinjskim franjevcima za vrijeme izbora, vidi se da je onaj činovnik s Poglavarstva bio pristav Božić i da je Matasa izazovnim tonom pitao za Šumana i Matovca. Matas je odgovorio Božiću da ta dva župnika nisu pod njegovom jurisdikcijom i da on ne može za njih odgovarati.[220] Kako se čini ,na Eluscheggov dopis Matas nije odgovorio ni usmeno ni pismeno.

Za predizborne kampanje Eluschegg je bio vođa autonomaša i inspirator svake akcije protiv narodnjaka. U Beč je javio da narodnjaci spremaju ustanak i traži vojničku pomoć. Češće je išao u lov po Cetinskoj krajini, svraćao se k župnicima, nagovarao ih da glasaju za autonomaše i nastojao ih međusobno zavaditi. Kad mu to nije pošlo za rukom, tuživao ih je biskupu, pače i one koji su ga primali i častili. Najviše je jurišao na općinu, koja je bila u narodnjačkim rukama, i na sinjske franjevce i njihove župnike. Svoje je suradnike nagovarao da ih kleveću, ocrnjuju i javno psuju. Varoške je beskućnike podmićivao da narodnjake teroriziraju. Na Ivanjdan (24. VI) dao je uhapsiti ugljanskog glavara P. Strukana i prisilio ga da uz svog konja među žandarima pješači sve do Sinja. U Potravlje je poslao komesara Addobbatija sa žandarima da teroriziraju potravskog župnika fra Ivana Šumana i zelovskog župnika don A. Matovca. Uoči izbora rasturio je žandare i vojsku po cetinskim selima da vrše pritisak na narodnjačke birače. Dao je uhapsiti svakoga tko bi se usudio javno govoriti u prilog Narodne stranke.[221] U tom poslu bili su mu pri ruci »dvi sluge, na glasu ditića« i

Krnje Baćo, stari Varalica,
I Mikica, guja prometica,
Fele, Ćorić, Paškvo i Pipuli.[222]

---

[217]) PAS. Akta prov. vikara fra I. Šimunovića (1870-1873).
[218]) SAS. Akta, 1860-1871.
[219]) SAS. Akta, 1860-1871.
[220]) SAS. Akta, 1860-1871.
[221]) Isp. govor dra A. Tripala u Dalmatinskom saboru. (Narodni list, IX/1870, br. 73. i 74. od 10. i 14. IX 1870).
[222]) Hrvat Neznanović (fra V. Šalinović), Sinjsko-cetinski izbori i Ortakluk Srpnja Miseca Godine 1870. Spivao i Sinjsko-cetinskim Hrvatim i svim Dalmatinskim Narodnja-

Prema dobivenim uputama oni su krenuli »po Krajini širom« i »stali varat po selim težake« raznim lažima, »ko vrag dušu kad privarit traži«. Po Vojniću, Gardunu i Dicmu išli su noću od kuće do kuće i prijetili se biračima globom i tamnicom, ako ne glasaju za autonomaške kandidate. Ako nekoga nisu mogli predobiti lažima i prijetnjama, pokušali su pridobiti mitom. I u tom su uspijevali:

A što laži pomoći ne mogle,
To su jaspre učiniti mogle.
Na tisuće njiman došlo blaga
Od nekoga iz daleka vraga.[223]

Fra V. Šalinović, koji je opjevao ove izbore, ljut je naročito na nekog Maretića, Eleka i Runju. Ne samo da su za novac »pogazili narodnost i viru« nego:

Oni kleti zaveli i sela,
A svitina luda pak se smela.
Vlast i sila bile im na ruku,
Eto smetnje velike u puku.
Mnoge šuplje zaveli su glave,
Da su zdrave, bile bi im prave,
Pa otišle na njihovu stranu.[224]

Izborna borba između narodnjaka i autonomaša dosegla je svoj vrhunac za izbora, koji su trajali od 28. lipnja do 4. srpnja 1870. uključivo. Birači pojedinih sela dolazili su u Sinj u povorkama pod hrvatskom zastavom, na čelu sa seoskim glavarima i župnicima, kao i za izbora 1868.[225] Na ulazu u Sinj dočekali su ih istaknutiji varoški narodnjaci kao: Ante Peraica, Petar Tripalo, Josip Grčić, Stipe Perković, Fabbrò Andrija, Jako Milošević, Ivo Bonić i drugi.[226] Glasovanje se vršilo u Bazani na Štaliji. Izborima je imao rukovoditi poglavar Eluschegg, ali na proteste i na tužbe sinjskih franjevaca i narodnjaka uoči samih izbora bio je maknut s birališta. Njemu je sada bilo povjereno čuvanje javnog reda i mira. Mjesto njega došao je komesar Addobbati. Zbog te promjene autonomaši su se brzojavno žalili Namjesništvu u Zadar i ministarstvu u

---

Hrvat Neznanović. U Splitu. Brzotiskom A. Zannoni Izd. 1870 strana 1-32,
cim posvetio Hrvat Neznanović. U Splitu. Brzotiskom A. Zannoni Izd. 1870 strana 1-32, tekst str. 3-32, str. 7. Da je Šalinović auktor i ove »pisme«, potvrđuje nam M. Pavlinović (Isp. Podlistak »Narodnog lista«, IX1870. br. 90. od 9. XI 1870) i dopisnik »Il Dalmata« (Isp. Il Dalmata, V/1870, br. 103, str. 1 i VI/1871. br. 1. str 2).
[223]) Hrvat Neznanović, Sinjsko-cetinski izbori. str. 8.
[224]) Hrvat Neznanović, Sinjsko-cetinski župnici, bilo vrlo aktivni u predizbornoj kampanji. Cim su se izbori najavili »poštovani su oci« navijestili rat činovnicima kotara. Župnici: Krušvara, Ugljana, Bitelića, Potravlja, Zelova, Bajagića, Hrvaca, Otoka, Rude, Graba, Gale, Tijarice, Voštana, Doca, Trmbusa, Srijana i Biska su,prema pisanju »Il Dalmate«, »S oltara proklinjali sve koji su pristajali uz heretične autonomaše, koji idu za tim da poruše oltare i crkve i da Dalmaciju prodadu hereticima Talijanima«. Činovnike su Kotara proglasili neprijateljima naroda i njihova jezika. Omaložavali su ih pred narodom. Okretali im leđa. Brzojavno su dojavljivali Namjesništvu i vladi u Beč njihove nezakonitosti. Eluschegga su prikazivali narodu kao »židova« koji krši vjerske propise, podupire liberalne zakone i radi u svoju korist. (Isp. Il Dalmata, V 1870, br. 78). Il Dalmata, V 1870, br. 82; Hrvat Neznanović, o. c., str 11. Pjesnik navodi ove
[225]) Il Dalmata, V 1870, br. 82: Hrvat Neznanović, o. c., str 11. Pjesnik navodi ove seoske glavare i prvake: Petar Strukan i Andrija Vrcan (Ugljane). Petar Rančić (Budimiri), Jakov Marasović (Strmen Dolac). Grgo Bilonić (Čačvina), Nikola Lisnić (Vrpolje). Pero Janković (Strizirep). Bilić Ante, Marko Jerkan i Stipe Lovrić (Hrvace), Niko Buljan i Jakov Matković (Bitelić), Mate Majić (Potravlje), Joso Soldo (Satrić). Pavao Liović i Ante Kraina (Zasiok), Jakov Delaš (Zelovo). Petar Bikić (Karakašica), Nikola Vidić (Lučane), Lovre i Ivan Žanko (Bajagić), Miško Bilobrk (Obrovac), Petar Poljak, Ante Milanović, Ante Masnić, Mate Balajić (Glavice), Lazo Rušić, Marko Stojanac, Jakov Mirčeta, Ante Jajčanin (Dicmo, Prisoje, Koprvno), Mate Jelić, Marko Burić, Pavković Mate, Marko Šimundža (Poljica, Bisko). Isp. o. c., str. 1-15.
[226]) Hrvat Neznanović, o. c., str. 12, 13, i 15. Za samih izbora bili su vrlo aktivni u prikupljanju birača po selima: Milanović Dujo, Filip Jadrijević (Glavice), Silvestar Šušnjara (Jasensko), Jozo Žmire (Mrgude), Petar Šarić (Hrvace), Miško Breko, Stipe Opara, Lujo Masovčić, Vicko Buljan, Ivan Grabovac (Sinj), Grgo Marić (Brnaze), Andrija Zuber (Voštane), Paško Sljuje (Ugljane), Lovre Panza (Koprvno), Nikola Bilan (Dicmo) itd. Isp. str. 21-25.

Beč.[227] Međutim je Eluschegg na prvi dan izbora (28. VI) razmjestio žandare i vojnike po Sinju i naredio im da teroriziraju narodnjake, a autonomaše puštaju da slobodno agitiraju i potkupljuju pristaše Narodne stranke. Tako su autonomaši narodnjacima otimali »imenice«, na silu ih gonili pod svoj barjak, a one koji se nisu dali, psovali su i priječili im da glasuju. Na rudskog župnika Devecchija rulja je pljuvala i potjerala ga u Rudu pod izlikom da je s oltara proklinjao autonomaše. Čim bi se koji župnik pojavio na biralištu, odmah bi ga žandari ili vojnici tjerali bajunetama, bez obzira da li je glasovao ili nije.[228]

Na žalbe i proteste narodnjaka zbog pristranosti i zbog očitog kršenja zakonskih propisa komesara Addobbatija i poglavara Eluschegga, namjesnik je Fluck drugi dan izbora maknuo s birališta Addobbatija, a treći dan oduzeo Eluscheggu upravu žandarmerije i vojske. Službu jednoga i drugoga povjerio je izbornom komesaru Colombaniju.[229] Eluschegg i Addobbati su se od početka vrlo neprijateljski odnosili prema sinjskim franjevcima i samostanu. Eluschegg je nastojao pošto-poto da minira »dobar glas i utjecaj« samostana koji je od pamtivijeka vršio na stanovništvo Cetinske krajine. Kad su na dan izbora beskućnici koji su pripadali njegovoj stranci »rigali iz svega grla prijetnje i psovke protiv fratara jer nije s njima ustao da zaštiti njehovu čast. Franjevci su nastojali sačuvati mir i nisu reagirali na te i slične provokacije. Uza sve to »kancelist in partibus suda u Kninu« Ante Tripalo navalio je na župskog pomoćnika fra Franu Belamarića svakakvim pogrdnim riječima »i digao na nj pesnicu da ga udari«. Matas, koji kao sinjski gvardijan o tom izvješćuje komesara Colombanija, navodi i svjedoke koji su to vidjeli. »Drugog dana izbora — veli dalje Matas — vidio sam oko 10 sati prije podne kako brojne patrole kruže oko samostana sa strane pijace i ispod crkve.« Među njima je bio komesar Addobbati i pristav Božić. Ovaj posljednji ušao je do polovice samostanskog dvorišta i kad je vidio Matasa na prozoru sobe, vratio se na trg ispod crkve. Prema Matasovim riječima, to je sve učinjeno proračunato: da se po kotaru proširi glas da je samostan opkolila vojska i da zastrašeni narodni birači, koji još nisu bili došli u Sinj, odustanu od glasovanja. Istog dana jedan je zapovjednik straže naredio prof. fra N. Ivanoviću da se odmah povuče u samostan i da iz njega ne izlazi do daljenjeg naređenja.[230]

---

[227]) Il Dalmata, V/1870, br. 53.

[228]) Narodni list, IX 1870, br. 73. i 74; Hrvat Neznanović, o. c., str. 17. -X- navodi i druge autonomaške terorističke akcije protiv narodnjaka: šest dana prije izbora htjeli su minirati samostan i kuću Stipe Tripala. Na prvi dan izbora autonomaši su dočekali u Vojskavi (Hrvace) narodne izbornike iz Potravlja, Zelova i Zasioka, koje su predvodili fra I. Šuman, J. Jerković i Nikola Lokma, i iz busije ih napali (Isp. o. c., str. 82). O tim događajima nema ni jedne riječi ni u Šalinovićevoj »pismi« ni u referatu zastupnika dra A. Tripala, održanu na 2. sjednici Dalmatinskog sabora 31. VIII 1870. Šalinović, koji je svoju »pismu« ispjevao i objelodanio odmah nakon izbora, spominje J. Jerković da predvodi birače Bajagića i Obrovca. Vjerojatno je -X- povezao s izborima incident koji se u Hrvacama dogodio dva mjeseca kasnije, prigodom dolaska namjesnika Rodića u Sinj. O tom kasnije!

[229]) Il Dalmata, V/1870, br. 57. str. 3.

[230]) Matasovo talijansko izvješće u hrvatskom prijevodu glasi:

Pozvan od c. k. komesara i administratora sinjskog kotarskog poglavarstva gosp. Colombanija da dam izvješće o vladanju c. k. činovnika sinjskog kotara prema ovom franjevačkom samostanu za prošlih izbora, moram prije svega spomenuti da se g. Eluschegg od časa svog dolaska prezirno odnosio prema samostanu s izrazitom namjerom na minira dobar glas i utjecaj koji on od pamtivijeka vrši na ovo stanovništvo.

Nekoliko dana prije izbora upadno je uzeo na nišan ovaj samostan, a 23. lipnja stupio je u moj ured c. k. pristav Božić kao Elušegov izaslanik i izazovnim naglaskom tražio od mene račun o dvama župnicima, Matovcu i Šumanu, od kojih ni jedan ne spada pod jurisdikciju ovog samostana. G. Elušeg, nezadovoljan usmenim odgovorom koji sam mu dao preko Božića, obratio se u istu svrhu posebnim dopisom.

Kad autonomašima nije pošlo za rukom da prijetnjama, korupcijom i terorom smanje broj narodnjačkih glasova, pokušali su omesti i poništiti izbore:

> U vražiju zapeli se mrižu,
> Način traže da kavgu zavržu,
> Ne bi li se izbor pomutio,
> Narodnjacim dobitje odnio.[231]

Stali su bombardirati Zadar i Beč protestnim brzojavima zbog tobožnjih nepravda koje se nanose autonomašima pri glasovanju. U brzojavu od 29. VI tuže se Namjesništvu da je Colombani »slab plašljiv i neiskusan« i pristran na štetu autonomaša. Prijete se da će njihov »odbor napustiti svoje zakonito mjesto« jer ne može više podnositi zlostavljanje »Općine, fratara i popova.«[232] Istog dana brzojavljuju »conte Begni« u Zadar da od »jučer izjutra bjesni izborna borba«. Ako u njoj izgube autonomaši, bit će kriv namjesnik Fluck, koji je postavio pristranog Colombanija da rukovodi izborima.[233] U vrlo dugom brzojavu od 2. srpnja tuže se ministru Taaffu da je Fluck na osnovi neosnovanih tužba uklonio s birališta »energičnog i nepristranog kotarskog poglavara« Eluschegga i traže da se poništi dotadašnje glasovanje i provedu novi izbori.[234] U brzojavu od 3. srpnja zahtijevaju od Namjesništva da obustavi izbore i da naredi reviziju glasovanja.[235] Nakon završenih izbora, 4. srpnja 1870, u brzojavu Namjesništvu krive Colambanija da je proveo reviziju izbornih listina u korist Narodne stranke.[236] Između 27. lipnja i 4. srpnja poslali su 19 protestnih brzojava, bar toliko ih je objelodanjeno u »Il Dalmati«.

Na dan izbora beskućnici koji pripadaju stranci g. Elušega rigali su iz svega grla prijetnji i psovke protiv fratara, jer nisu s njima dijelili političko osjećanje. Na sve to vlast je ostala nijema, kao da ne bi spadalo na zakon zaštiti čast pojedinaca i čitavog jednog staleža koji je vrijedan poštovanja zbog svoga društvenog položaja i zbog službe koje vrši. Prema napucima koje sam dao fratrima, oni su su držali povučeno, a to doka-

Prema napucima koje sam dao fratrima, oni su se držali povučeno, a to dokazuje i činjenica da ni jedan od njih nije bio uhapšen, premda je to bilo jedno od glavnih nastojanja vlasti, da bi mogla vršiti pritisak na narod. Međutim, župski pomoćnik o. Frano Belamarić, vraćajući se oko 11 sati ispod Midenjakovih pojata u samostan, susreo se sa zloglasnim g. Antom Tripalom, kancelistom in partibus suda u Kninu. Bijesan navalio je na Belamarića prostačkim pogrdama i digao na nj pesnicu da ga udari. To svjedoče g. beckmester vojnika koji su tada bili došli u Sinj i Anđelija ud. pok. Ante Panze iz Brnaza.

Drugog dana izbora vidio sam oko 10 sati prije podne kako brojne patrole kruže oko samostana sa strane pijace i ispod crkve. Među njima sam vidio i komesara Addobbatija i pristavá Božića. Ovoga posljednjeg sam vidio kako je ušao do polovice samostanskog dvorišta i kako se povukao kad je ugledao mene na prozoru sobe.

Ovaj aparat dao je povoda da se po kotaru raširio glas da je samostan za nekoliko sati bio od vojske zatvoren. Cilj je toga bio da se teroriziraju odsutni narodni izbornici. Naknadno sam ustanovio da su spomenuta gospoda tražila profesora Šalinovića da ga zatvore jer su ga dva uličara okrivila da je zlo govorio o ortakluku (kliki).

Oko 12 sati tog istog dana zapovijednik je straže s Dicma, u susretu s o. profesorom Ivanovićem, koji se vraćao u samostan, tražio od njega da mu kaže svoje ime, a zatim mu je u ime poglavara zapovijedio da se odmah povuče u samostan i da iz njega ne izlazi do daljnih naređenja. Ne znam, na osnovi kojega zakona i zašto se tako ograničava osobna sloboda slobodnih građana.

Kad je nakon završenih izbora veći dio ljudi napustio pijacu i krčmu koja je one večeri bila improvizirana ispred kavane Treck na otvorenu, tuča kamenja sručila se na prozore gimnazije, na kojima su stajali neki fratri. I jedan kamen udario je o. profesora Roberta Hammera u leđa. Kako je to kamenje, odbivši se od prozora i zidova, padalo na pločnik pijace, pristaše klike uz to nasilje oklevetali su i prijavili samostan da su učenici gimnazije bacali kamenje na pijacu. Da je kamenje bacano od Casina, svjedoče: o. Hammer, o. Silvestar Breković, gosp. Petar Tripalo, gosp. Josip Gemo, drvodjelac iz Splita, i ako treba, još mnogo drugih poštenih osoba.« (SAS. Akta, 1860-1871).

[231]) Hrvat Neznanović, o. c., str. 25.

[232]) Il Dalmata, V/1870, br. 57.

[233]) Il Dalmata, V/1870, br. 57.

[234]) Il Dalmata, V/1870, br. 57.

[235]) Il Dalmata, V/1870, br. 57.

[236]) Il Dalmata, V/1870, br. 57.

Narodnjaci su bili svjesni za čim idu autonomaši svojim izazovima i protestima pa su nastojali ostati hladnokrvni i pridržavati se izbornih propisa. Vlasti u Zadru i u Beču nisu reagirale na autonomaške brzojave i proteste i zahvaljujući korektnom držanju viših vlasti i izdržljivosti narodnjaka, narodnjaci su iz izbora izišli pobjednici:

Sedam dana a sedam megdana
Narodnjačka održala strana;
Pade sila, izbor se dovrši,
Pravda božja vražju silu skrši;
Svrši izbor, narodna pobida,
Protivnici pucaju od jida.[237]

Za svoj poraz autonomaši su u prvom redu krivili sinjske franjevce i njihove župnike u Cetinskoj krajini. To su oni očitovali i svojim fizičkim napadima na gimnaziju i svojim napadajima u »Il Dalmati«. Po završetku izbora, 4. srpnja navečer, napali su kamenjem gimnazijsku zgradu. »Tuča kamenja padala je na prozore gimnazije na kojima su stajali neki fratri.« Jedan je kamen pogodio prof. fra Roberta Hammera u leđa. A kako se kamenje odbijalo od zida i od prozora i padalo na trg, tužili su samostan da su učenici gimnazije bacali kamenje na građane.[238] Još za izbora pisali su u »Il Dalmati« da Sinju prijeti druga »fratarska uprava«. Poslije izbora optuživali su župnike: fra Ivana Šumana, fra Matu Vezilića i fra Luku Šumana da su teroristi i provokatori i apelirali na biskupa M. Kaluđeru i generala franjevačkog reda da stanu tome na kraj.[239] Narodne prvake: Franu Tripala, popa Puljasa, Juru Jerkovića i bilježnika Božića nazvali su »fratarskom klikom«.[240] U žalbi, upućenoj Zemaljskom odboru u Zadru protiv tek završenih saborskih izbora, potcrtavaju da su u Sinju za aneksiju navodno »samo mnogo poštovani oci franjevci Otkupiteljeve provincije«. Budući da ih u Cetinskoj krajini ima oko 30, kao župnici i profesori vrše vrlo velik utjecaj na stanovništvo, osobito na seljake. Oni su — prema riječima žalbe — uspjeli zavladati »voljom općinskog vijeća, predsjednika, načelnika, koje su oni izabrali, kao i Narodnom čitonicom, koju su oni osnovali, koju oni uzdržavaju, njome upravljajući i nju neprestano posjećuju«. Po selima franjevci imaju u svojim rukama: seoske glavare, rondare, ađunte i čauše. I te časti nitko ne može dobiti koga fratri dobro ne gledaju.

Uoči izbora, nastavlja dalje žalba, »poštovani su oci« navijestili rat osoblju Kotarskog poglavarstva. Pred višim vlastima i pred narodom prikazali su ih kao neprijatelje naroda i njihova jezika. U svakodnevnim brzojavima tražili su da se maknu iz Sinja. U predizbornoj agitaciji istakli su se svi župnici osim Ordulja. Na traženje sinjskih autonomaša da se stane na kraj provokacijama »fratara i župnika«, crkvene su vlasti samo Ordulju zabranile da se miješa u izborne poslove.[241]

Zbog protivuzakonskih postupaka za vrijeme izbora bili su iz Sinja maknuti Eluschegg, Addobbati i pristav Božić. Uoči odlaska autonomaši su im priredili svečanu večeru, na kojoj je bilo 120 uzvanika. Za večere redale su se nazdravice i svečani glazbeni komadi. Stradan u 8 sati autonomaši su ispratili Eluschegga i Božića do Mosta »gdje ih je čekalo 10 kočija u koje se ukrcalo 40 poštenih

[237]) Hrvat Neznanović, o. c., str. 26.
[238]) SAS. Matasovo izvješće komesaru Colombaniji. Akta, 1860–1871.
[239]) Il Dalmata, V/1870, br. 60.
[240]) Il Dalmata, V/1870, br. 61.
[241]) Il Dalmata, V/1870, br. 78.

Sinjana«. Dok je povorka prolazila preko pijace, »na prozorima zloglasne gimnazije stajali su fratar Grupković i družina; i kad su spomenuta gospoda (tj. Elushegg i Božić) bila ispod prozora, duhoviti fratri pričiniše se kao da im je žao i stanu tobože brisati suze iz očiju«.[242] Kad je 30. VII odlazio Addobbati, i njega su sinjski autonomaši ispratali do Mosta glazbom i povicima: »Živjela Austrija! Živjela autonomna Dalmacija!« Navečer je u znak protesta svirala narodna glazba. Žandari su uhapsili nekog autonomaša koji je provocirao.[243]

Kakvo je bilo stanje u Sinju nakon izbora, još nam bolje crtaju događaji koji su se zbili uoči dolaska namjesnika Rodića u Sinj u rujnu 1870. Načelnik Frano Tripalo i prisjednik Božić izišli su pred Rodića na Ribarić, jer je bilo javljeno da toga dana dolazi iz Vrlike. Ostali predstavnici Sinja imali su ga dočekati u Hrvacama. Na doček u Hrvace izašao je Jure Jerković, drugi prisjednik, sa seoskom rondom pod hrvatskom zastavom. Poslije njih su se u Hrvace uputili alkari u svečanim uniformama i pod carskom zastavom, koju je alkarskom društvu poklonio car Franjo I. U Hrvacama je — prema pisanju »Il Dalmate« — nastala prepirka između alkara i Jerkovića koja će zastava u povorci biti na časnijem mjestu, alkarska ili hrvatska. Među alkarima bila su navodno samo dva narodnjaka: Ivan i Mate Bonić (otac i sin). Budući da se nisu mogli složiti, alkari su se sa svojom zastavom htjeli vratiti u Sinj. Nato je skočio Mate Bonić i silom oteo alkarsku zastavu i alkari su se tako povratili u Sinj bez zastave. Kad se u Sinju doznalo za incident u Hrvacama, narodnjaci su se veselili i govorili: »Oće naši!« a autonomaši su izišli na ulice i dogovorili se da na povratku iz Hrvaca napanu Jerkovića i njegove rondare i silom oduzmu otetu zastavu. Zbog nepoznatih razloga namjesnik Rodić nije stigao toga dana. Narodnjaci su otetu zastavu krišom poslali u Sinj i deponirali je u Općinu. Autonomaši za to nisu znali. Na povratku između Jerkovića i autonomaša nasta pravi rat kamenjem. U tučnjavi su sudjelovale i žene, noseći muškarcima kamenje. Jerković je s nekima pobjegao u Čitaonicu, ostali su se rondari razbježali. Umiješala se žandarmerija i policija i stala razgoniti autonomaše. Oni se nisu htjeli razići, nego su tražili natrag otetu zastavu. Načelnik je vratio zastavu, a oni su se kličući zastavi pomalo razišli.[244]

Sutradan je stigao u Sinj namjesnik Rodić. Predstavnici su mu se alkara potužili na jučerašnje događaje i na narodnjake koji su ih izazvali ujedno su ga upozorili da do sličnih incidenata može opet doći, ako se s Čitaonice ne ukloni hrvatska zastava. Namjesnik je požalio incidente u Hrvacama i u Sinju, ali nije dao da se skine hrvatska zastava. Na to su se autonomaši utješili da hrvatska zastava za njih ionako ništa ne znači.[245]

X — *Zaključak*

Desetogodišnja se borba između autonomaša i narodnjaka završila potpunom pobjedom narodnjaka i potpunim porazom autonomaša. U tri posljednje godine borbe narodnjaci su izvojevali tri odlučne bitke. *Na naknadnim saborskim izborima 1868. dobili su prvog zastupnika svoje stranke Nikolu Vidića. Na*

[242]) Il Dalmata, V/1870, br. 61.
[243]) Il Dalmata, V/1870, br. 64.
[244]) Il Dalmata, V/1870, br. 75.
[245]) Il Dalmata, V/1870, br. 77.

općinskim izborima 1869. uspjeli su dobiti općinu u svoje ruke i posvema isključiti autonomaše iz općinske uprave. Na saborskim su izborima 1870. oba njihova kandidata za Sabor, *dr M. Klaić i dr Ante Tripalo*, bili izabrani za narodne zastupnike.[246]

Borba do konačne pobjede bila je *duga, teška i oštra.* Narodnjaci su se morali boriti s povlaštenim činovnicima općine, preture i poglavarstva kao i s bogatim sinjskim trgovcima, posjednicima i obrtnicima. Glavni teret i glavne i najteže udarce morali su podnijeti *profesori franjevačke gimnazije sa svojim ravnateljem fra A. K. Matasom na čelu.* Oni su borbu protiv autonomaša u Sinju započeli, uspješno je vodili i okrunili potpunim uspjehom. Kao svjesne rodoljube u borbu protiv autonomaša navela ih je njihova ljubav prema *zlostavljenom hrvatskom jeziku i zapuštenom hrvatskom narodu.* Nisu mogli mirno gledati gdje »šaka Talijana« i talijanaša uživa sve privilegije, a ogromna većina njihova naroda plaća travarine, poreze i služi bez ikakvih povlastica. Za studija u Beču upoznali su kako je Austrija u sebi dotrajala i kako će vjerojatno propasti, pa su se pribojavali probuđenog talijanskog nacionalizma i talijanskih imperijalističkih aspiracija na Dalmaciju, koje su došle do izražaja za bitke pod Visom 1866. Tu bojazan izrazio je fra V. Šalinović 1870. ovim stihovima:

Teško nama da nas tko napane,
Bosnu nama turski konji gaze,
A s Hrvatim pripričene staze,
A od juga priko mora sinja
U potaji silna vatra tinja,
Pa se bojat da na jednom bukne,
Da nam narod oprien jaukne.[247]

Svemu tome zlu vidjeli su *spas u probuđenoj nacionalnoj svijesti u ekonomskom i kulturnom uzdizanju naroda i u sjedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom.* Za te narodne ideale borili su se riječju, perom i djelom. U dnevnom dodiru s građanima nastojali su ih predobiti za svoje ideje i probuditi u njima zamrlu narodnu svijest. U brošurama i člancima su protestirali protiv talijanskog jezika u školama i uredima. Tražili su da se ispravi vjekovna nepravda nanesena hrvatskom narodu i njegovu jeziku. Pozivali su narod da ne vjeruje lažima autonomaša koji ga vode u nacionalnu propast. Upozoravali su ga na nepravde koje mu se čine u ekonomskom, kulturnom i prosvjetnom pogledu. Osuđivali su talijanske škole i njihove negativne rezultate, osobito u nacionalnom pogledu. Za izbora upućivali su narod u izborne zakone. S protivnicima su vodili polemike i pobijali njihove podvale i laži. Okupljali su oko sebe nacionalno osviještene građane i cetinske župnike. Radili su na otvaranju Narodne čitaonice i osnovali malo sjemenišno kazalište. Svoje su učenike odgajali u nacionalnom duhu i od njih spremali svoje suradnike i borce koji će nastaviti njihov rad.

Takvim radom izazvali su autonomaše i postali predmet njihovih napadaja. Autonomaši su ih najprije proglasili fanatičkim panslavistima, sijačima mržnje i rušiteljima mira i sloge. U tužbama upućenim Namjesništvu u Zadar, centralnoj vladi u Beč, Svetoj Stolici i generalu Reda u Rim prikazivali su ih kovačima zavjere i neprijateljima države. Poslije pada Schmerlinga i Mamule promijenili su taktiku. Dok su ih do tada napadali kao revolucionarce i rušitelje mira, sad

[246])-X- potpuno krivo tvrdi da je Nikola Vidić 1870. bio izabran za zastupnika sinjskog kotara. (Isp. Jubilarni broj »Narodnog lista«, Zadar 1912, str. 82).

[247]) Hrvat Neznanović, o. c., str. 29.

ih napadaju kao mračnjake, kao ljude koji se protive napretku i znanosti. Omalovažavaju njihovu stručnu spremu, iako su gotovo svi bili kvalificirani na bečkom sveučilištu. Pozivaju više državne vlasti da dokinu njihovu gimnaziju kao suvišan i nekoristan zavod. U ime vjere ih optužuju da se bave politikom, da se ne vladaju kako se dolikuje njihovu svećeničkom i redovničkom staležu i da potkopavaju vjeru u narodu. Više puta su apelirali na državne vlasti i na redovničke poglavare da već jednom maknu iz Sinja Matasa, Tomića i Grupkovića.

I zaista, *Matas je 1861. bio privremeno izagnan iz Sinja.* Kad državne vlasti i redovnički poglavari nisu uvažili njihove apele, sami su ih svojim terorom pokušali prisiliti da napuste Sinj. Neke su profesore i članove samostana fizički napali.[248] Sam Matas bio je u životnoj opasnosti za uzbune zbog zastave u rujnu 1870.[249] Nakon izbora 1867. bio je napadnut samostan, a nakon izbora 1870. gimnazija. Vrlo često su istaknutije profesore izazivali svakojakim pogrdnim riječima i psovkama. Otkad je počeo izlaziti »Il Dalmata«, u njemu nije bilo gotovo ni jednog dopisa iz Sinja u kojemu se nisu vrijeđali sinjski profesori. Svaki njihov čin, svaki njihov pothvat, svaki njihov kret protumačen je zlonamjerno i prikazan u lošem svjetlu.

Takvim svojim postupkom i radom autonomaši su htjeli franjevačke profesore diskreditirati pred državnim i crkvenim vlastima, pred redovničkim poglavarima i pred narodom i tako onemogućiti njihov rad na kulturnom polju i u buđenju nacionalne svijesti u narodu. Kako se čini, u tom su trenutačno uspijevali kod viših državnih i crkvenih vlasti, koje su zbog udaljenosti bile slabo ili krivo informirane o životu i radu sinjskih franjevaca o tendencijama njihovih tužitelja. Gotovo ništa nisu postizavali svojim tužbama kod provincijala i mjesnog Ordinarijata, jer su ovi bili vrlo dobro upućeni u javni i privatni život profesora i u pozadinu autonomaške vike. Još su manje uspijevali poljuljati ugled sinjskih franjevaca pred narodom. I to ih je najviše srdilo. Stoga su se svim mogućim sredstvima služili da narod zavaraju i zastraše i da na izborima iznude njegove glasove.[250]

Sinjski autonomaši nisu postigli što su željeli postići svojim tužbama, fizičkim napadajima i pogrdnim člancima protiv sinjskih franjevaca. Naprotiv, time su ostavili dosta loše svjedočanstvo o sebi i nepobitne dokaze o nesebičnom, požrtvovnom i ustrajnom radu franjevačkih profesora i cetinskih župnika za nacionalni i kulturni preporod Sinja i Cetinske krajine.

Da se u toj drugoj, teškoj i oštroj borbi, koju fra V. Šalinović uspoređuje s borbom protiv Turaka,[251] izdržali, treba najviše zahvaliti dvojici mladih,

[248]) Isp. Jubilarni broj »Narodnog lista«, 1912, str. 82.

[249]) Isp. Il Dalmata, V/1870, br. 78, str. 2.

[250]) Isp. stihove fra V. Šalinovića:

Tijarice, crna kukavice,
Što se strašiš, jadna plašivice,
Omrčena, njegova plemena?
Pa mu pisnut ne smiš pristrašena...

Vi, Grabljani, grabili vas vuci,
A globili i krali ajduci.
Kamo vira i narodnost vaša?
Jer slušaste lacmana pristaša?...

Caparice, čapa te čapila,
Jeda li si pamet izgubila,
Pa pobigla za lacmanskim jatom,
I svoj obraz okaljala blatom...

idealnih i sposobnih kolega fra A. K. Matasu i fra Špiru Tomiću, od kojih je prvi bio profesor i ravnatelj gimnazije, a neko vrijeme vikar i gvardijan, a drugi profesor i višegodišnji gvardijan. Prema riječima njihova šk. druga i prijatelja fra Stjepana Zlatovića, oni su u Sinju bili *»stožerom hrvatske postojanosti«*.[252] Od mladosti prožeti žarkim rodoljubljem našli su se u Sinju odmah na početku narodnog preporoda i čitav decenij proveli zajedno u borbi. *Fra A. K. Matas* osvajao je duhove svojom naobrazbom, čvrstim karakterom, mirom, pronicavošću i govorničkim darom, *a fra Špiro* svojom vedrinom, razboritošću, blagošću, ljubaznošću i dobrotom.

Njihove *zasluge za vjeru i domovinu u* borbi za nacionalne ideale u više navrata *priznali su im predstavnici Sinja i Cetine i predstavnici hrvatske javnosti u Dalmaciji*. Matasu naročito prigodom odlaska iz Sinja potkraj 1878. godine, a fra Špiru deset godina kasnije, prigodom njegove smrti u Splitu 1888. Na svečanoj oproštajnoj večeri u Matasovu čast, 24. IX 1878. na kojoj *»uz ogromni broj najodličnijih mješćana, zastupane bijahu i sve vlasti crkovne, građanske i vojničke«* Matasu je prvi nazdravio sudac *V. Milić* »kao milom saučesniku, neustrašivom narodnom boriocu, zaslužnom učitelju i čeličnom značaju«. Zatim se u ime sinjske općine s njim oprostio načelnik *Petar Tripalo*, koji je, između ostaloga, rekao: »Učitelju, rodoljube i uzor-značaju! Tobom se ponosim ne samo ja tvoj učenik, koga se hrvatskim čuvstvom zadahnuo, nego vas Sinj i sva naša krajina! Jer, ako se sada dičimo narodnošću našom; ako je varoš česmami narešen; ako je gorom nakićen; ako nas glasba razveseliva; ako smo što naučili, tvoja je najviša zasluga!« Potom ga je u znak zahvalnosti ispred općinskog vijeća proglasio »počastnim sinjskim građaninom«.[253]

Fra Š. Tomiću je za njegove zasluge iskazana rijetka počast prigodom pogreba u siječnju 1888. U znak zahvalnosti i poštovanja ispratili su ga na vječno počivalište u Splitu »zastupnici, Občinsko upraviteljstvo, učiteljski sborovi, gimnazija i realka, sve vlasti, odlično građanstvo i nebrojeno pučanstvo«, a njegove zasluge za vjeru i domovinu istakao je u svom govoru prof. Politeo.[254]

A Jabuko, moja teška muko,
Vratolomska slaba desna ruko,
Što ti Cabo i Beader služe,
Kad prid svitom poštenje ti ruže?. . . .

Otočani, roda zulumčari,
Gdi je slava junaka vam stari. . .
A vi viru, narodnu slobodu
Prodadoste naroda izrodu. . .

A ti, Galo, neoprana vrano,
Sakri lice, crno, okaljano,
Hrvackoga jer se stidiš roda.
Zalud teče izpod tebe voda,
Kad sramote oprat ti ne more,
Vratolome jer ti dica dvore. . .

Udovčići, puke sirotice,
Udovali bez žena i dice,
Udovali, sveđer jadovali,
Tadić sebi omastija bradu,
Praznih šaka vas pušta na zadu. . .

Hrvat Neznanović, o. c., str. 27-29.

[251]) Isp. stihove:

Ni kad Sinja Turci uzimali,
Gori jadi nisu nas dopali
Kano što su u današnje doba. . .

Hrvat Neznanović, o. c., str. 4.

[252]) O. S. Zlatović, Životopis otca Tomića, Zagreb 1888, str. 46.

[253]) Narodni list, XVII/1878, br. 96. od 7. prosinca.

[254]) O. S. Zlatović, Životopis otca Špira Tomića, str. 83.

DR O. KARLO KOSOR

ARHEOLOŠKA ZBIRKA FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U SINJU

S poviješću franj. samostana u Sinju i osnivanjem franj. gimnazije s hrvatskim nastavnim jezikom usko je povezana arheološka zbirka i njezina stogodišnja povijest. Skromna povijest ove zbirke nije dovoljno poznata našoj hrvatskoj kulturnoj javnosti. Zato je proslava 250-godišnjice pobjede nad Turcima pod Sinjem 1715. g. zgodan čas da se iznese povijesni razvoj te zbirke, koja bez sumnje služi na čast Sinju, a još više franjevačkom samostanu, kojega su je članovi osnovali i kroz punih 100 godina čuvali.

1. U riznicama katedrala naših gradova, kao i u samostanima različitih redova, u prošlim stoljećima nalazilo se mnogo vrijednih predmeta: kodeksa inkunabula, crkvenog posuđa, relikvijara, umjetničkih slika, počevši od VIII st. pa do danas. Ipak to nisu bili arh. muzeji ili zbirke u današnjem smislu riječi. Osnivanje takvih muzeja i zbiraka u našim hrvatskim krajevima počelo je u prvoj polovici XIX st. Najprije je osnovan (god. 1821) arh. muzej u Splitu, zatim (god. 1830) arh. muzej u Zadru, pa (god. 1846) arh. muzej u Zagrebu, koji je u početku nosio ime »NARODNI MUZEJ«[1]

Odmah poslije tri spomenuta muzeja na *četvrto mjesto dolazi arheološka zbirka franj. samostana u Sinju, osnovana god. 1860.* O osnutku te zbirke kaže o. A. K. Matas:[2] »Okolnost da se po ovoj okolici češće nađe po gdekoji komad starina, dade povod postanku ove zbirke. Gimnazijalni učitelji 1960. sastavili biše jednu svotu i s njom pokušali kopanje na rudinam Čitluka gdie, po prilici stajao rimski Equum ili Pons Hippii ter našavše starine pokloniše gimnaziji.« Istu činjenicu potvrđuje i o. Ivan Marković.[3]

Ta godina osnutka svjedoči da se arh. zbirka franj. samostana u Sinju nalazi među prvima i najstarijima na našem državnom teritoriju.

U početku je zbirka, prema sačuvanom fragmentu inventara, nosila ime *»MUSEUM STARINA«*. Radi malog broja predmeta nije imala svoje posebne prostorije, nego su eksponati bili smješteni u jednoj dvorani zajedno s predmetima fizičke i prirodoslovne zbirke. Kasnije je arh. zbirka dobila novo ime: *»ZBIRKA STARINA«*. Tako je pisalo na ulaznim vratima sve do god. 1962., kada je prenesena u nove prostorije. God. 1927. u samostanskom dvorištu sagrađena je otvorena streha (lapidarij) i u njoj su smješteni svi dotada nađeni

---

[1]) Muzeji Jugoslavije, Beograd 1962, str. 88, 96, 99.

[2]) A. Matas Prvo isviešće o C. K. Državnom nižem gimnaziju u Sinju, Split 1873, str. 61.

[3]) O. Ivan Marković: Sinj i njegovo slavlje, Zagreb 1898, na str 69. piše: »Godine dakle 1860 bi zasnovan današnji mali manastirsko-gimnazijski muzej.«

i prikupljeni kameni predmeti, natpisi, kapiteli, ornamentika itd. Time je osnovan lapidarij i poslije toga zbirka je dobila svoje konačno ime koje i sada nosi — »*ZBIRKA STARINA I LAPIDARIJ*«.

Osnivač ove zbirke i glavni pokretač bio je o. *A. K. Matas*. Kao redoviti profesor došao je na gimnaziju šk. 1859-60. Slijedeće godine postao je direktor gimnazije. U službenim spisima potpisuje se kao »Miesto ravnatelj«, jer je pravi ravnatelj gimnazije u Sinju bio Provincijal.

Čim je o. Matas preuzeo tu dužnost, proveo je unutrašnju razdiobu gimnazijske zgrade. Ideju osnivanja gimnazijskih zbirka donio je iz Beča i počeo ju je odmah ostvarivati. Živo je želio da osnovana arh. zbirka ne ostane samo na papiru. Zato je često, i profesorima i učenicima, preporučavao da za zbirku prikupljaju stare predmete i novce. Da se broj predmeta što više i brže poveća, 1860. g. zajedno s učiteljima gimnazije započeo je prvo sistematsko iskopavanje na Čitluku. Povod kopanju dala je krasna mramorna ruka, koju su seljaci godinu dana prije slučajno našli. Već prvog dana kopanja, uz manje vrijedne predmete, izašla je iz ruševina na vidjelo *Heraklova glava*, izvanredno umjetničko djelo i najljepši ures arh. zbirke. O. K. Matas u već spomenutoj knjizi[4] kaže da je, po sudu glasovitog *Mommsena*, *»Sasviem liepa i da bi nakit bila i u prvim Muzejim«*. Poslije toga nalaza O. Matas nastavio je s iskopavanjem, jer je vjerovao da zemlja krije još dosta vrijednog arh. materijala i da će mu se trud i trošak isplatiti. Međutim, poslije Heraklove glave, za koju je Matas mislio da je Apolonova, nije se ništa značajno našlo i iskopavanje je prekinuto, ali nije prestala briga franjevaca za zbirku nego im je odsada bila na srcu više nego prije.

Do 1863. g. prikupljeno je dosta arh. predmeta, i to je potaknulo o. Matasa da je počeo sistematski sređivati materijal i pisati inventar. Vodio ga je do god. 1878. Grb gimnazije pod br. 71. posljednji je predmet koji je u inventar zaveo.[5] Poslije o. Matasa inventar je nastavio pisati *o. Vinko Šalinović*.

On ga je vodio do 1882. g.

Pod br. 1 u inventaru je uvršteno »10 komada zemljene lucerne rimske s Čitluka«. Prvi je list pri dnu oštećen i fali br. 12-14. Među najstarije predmete, koji su došli u zbirku 1860., bili su Heraklova glava, komad stražnjeg dijela nekog kipa i tri prsta različitog oblika. Osim spomenutih predmeta inventar nabraja još tri obične zemljane posude, jednu posudu etrursku, staklenu urnu, bočice za miomirise, dva egipatska božanstva od gline, više pribadača, narukvica, ključa, opeka sa pečatima tvornica itd.

Kroz slijedećih nekoliko godina u zbirku su nadolazili samo stariji predmeti, koji bi se od vremena na vrijeme slučajno našli ili koje su darivali pojedini domaći privatni sakupljači. O. Matas posebno ističe Petra Midenjaka i Antu Buljana (obojica iz Sinja).

God. 1878. samostan je za svoju arh. zbirku nabavio nadgrobni natpis nekoga vojnika akvitanske kohorte: BURIUS BETULONI FILIUS ... Natpis je nađen u Hrvacima kod Armandinih kuća, a objelodanjen je u Bullettino ...[6] Osim toga dobio je sa Čitluka 5 natpisa: IVN. AUR. NEPOS ..., IVLIUS VALERIANUS ..., D(IEVS) V(RSUS)NEVENE ..., M. VARENVS ..., SECUNDINO IVVENI ... Svi su objelodanjeni u istoj publikaciji 1878. g.[7]

[4]) A. K. Matas, n. đ., str. 62.
[5]) »Museum starina« str. 5 (rukopis)
[6]) Bullettino di archeologia e storia Dalmata I, 1878. g. str. 33.
[7]) Bullettino, I, 1878, str. 20, 33, 34, 35.

Glava Herakla, Arheološka zbirka samostana u Sinju (foto Marijan Szabo, Zagreb)

2. Uz o. Matasa najviše su se za arh. zbirku zalagali dugogodišnji profesori direktori na istoj gimnaziji *o. V. Šalinović* i *o. Šimun Milinović*, kasnije nadbiskup barski. Sve do danas sačuvao se mali inventar arh. zbirke od 30 studenoga 1882. koji su oni potpisivali. Ima isti naslov kao i prvi »Museum starina«. Ukupno ima 79 brojeva, a predmeta 122. U inventaru su ubilježeni samo oni predmeti koji su se nalazili u prostoriji zbirke, dok veći kameni predmeti i potpisi, koji su bili smješteni amo-tamo po samostanskome dvorištu, nisu uvršteni. Za taj se inventar dugo nije znalo. Pronađen je 1957. g.

O. V. Šalinović skupljao je predmete ne samo za arh. zbirku nego i za svoju privatnu. Ta zbirka je poslije njegove smrti 1884. g. došla u sastav arh. zbirke samostana.

Kroz god. 1883-1884. u stari inventar nije uvršteno ništa novo. Ali je bez sumnje kroz to razdoblje u zbirku pridošlo dosta novih predmeta, osobito za iskopavanja 1884. g., samo ih na žalost nitko nije unosio.

Tri godine prije smrti o. Šalinovića, došao je kao mladi profesor na gimnaziju *o. Ivan Tonković*. Uz o. Šalinovića brzo je stekao ljubav prema starinama. Poslije smrti O. Šalinovića zamijenio ga je i postao kustos zbirke. Sve do danas među starim seljacima na Čitluku sačuvala se je uspomena na o. Tonkovića. On je u slobodno vrijeme uvijek i najradije dolazio na položaj staroga Aequuma te krstario i čeprkao po terenu ne bi li se na što nova namjerio. Tako se je jednom prigodom namjerio na žrtvenik božanstva TRIVIAE...[8] značajan natpis, jer se na spomenicima kod nas to božanstvo vrlo rijetko spominje.

Sa svoje strane o. Tonković je sve poduzimao da se na Čitluku započne s novim iskopavanjem. Tadašnji direktor o. Josip Paić odobravao je njegove planove i želje, ali mu, uz najbolju volju, radi pomanjkanja novčanih sredstava, nije mogao izići u susret. Da se ipak nešto postigne, obratio se je direktoru arh. muzeja u Splitu don Frani Buliću. Izložio mu je svoje mišljenje i zamolio ga za novčanu pripomoć. Molba i zalaganje o. Tonkovića urodila je plodom. Posredovanjem don F. Bulića uprava gimnazije dobila je 150 for. Osim toga su prema svjedočanstvu Š. Milinovića, i rodoljubni župnici prov. Presv. Otkupitelja skupili dosta znatnu svotu novaca i izručili je prof. o. Tonkoviću. Tako prikupljenim novcem započelo se 1884. g. ponovno kopati, približno na istom mjestu kao i 1860. g. Za vrijeme kopanja često je na teren dolazio don. F. Bulić, davao upute i savjete. Kad njega nije bilo, iskopavanjem je rukovodio O. Tonković. Stoga Vinko Kisić[9] s pravom kaže da je o. Tonković za ovo iskopavanje najviše zaslužan.

A. P. Mišura[10] nabraja 21 manjih i većih natpisa i pisanih fragmenata koji su tom prigodom ili prije nešto nađeni. Dobar dio tih natpisa, kao npr. M. MARTIVS... (CORN)ELIO CL... MUNATIA PRIMI GENIA..., nalaze se i sada u lapidariju, a neki su ili propali ili se nalaze u drugim muzejima. Osim natpisa, nađeno je više mramornih kolona, dva korintska kapitela, prst od bronca, svijeća od gline, brončanih nakita i stanoviti broj novaca. Rezultate iskopavanja objavio je o. Š. Milinović...[11] Jedan dio natpisa objavljen je u

8) Objelodanjen u Bullettino, X, 1877. str. 25.
9) Narodni list (jubilarni broj), 1912, str. 95, kaže za O. Ivana Tonkovića: »Njegova je zasluga da se na Čitluku blizu Sinja počelo iskopavati rimske starine, a bavio se i mnogo numizmatikom«.
10) A. P. Mišura COLONIA ROMANA AEQUUM CLAUDIUM, Graz 1921, str, 30-33.
11) Viestnik hrvatskoga arkeološkoga društva VI 1884, str. 120-121.

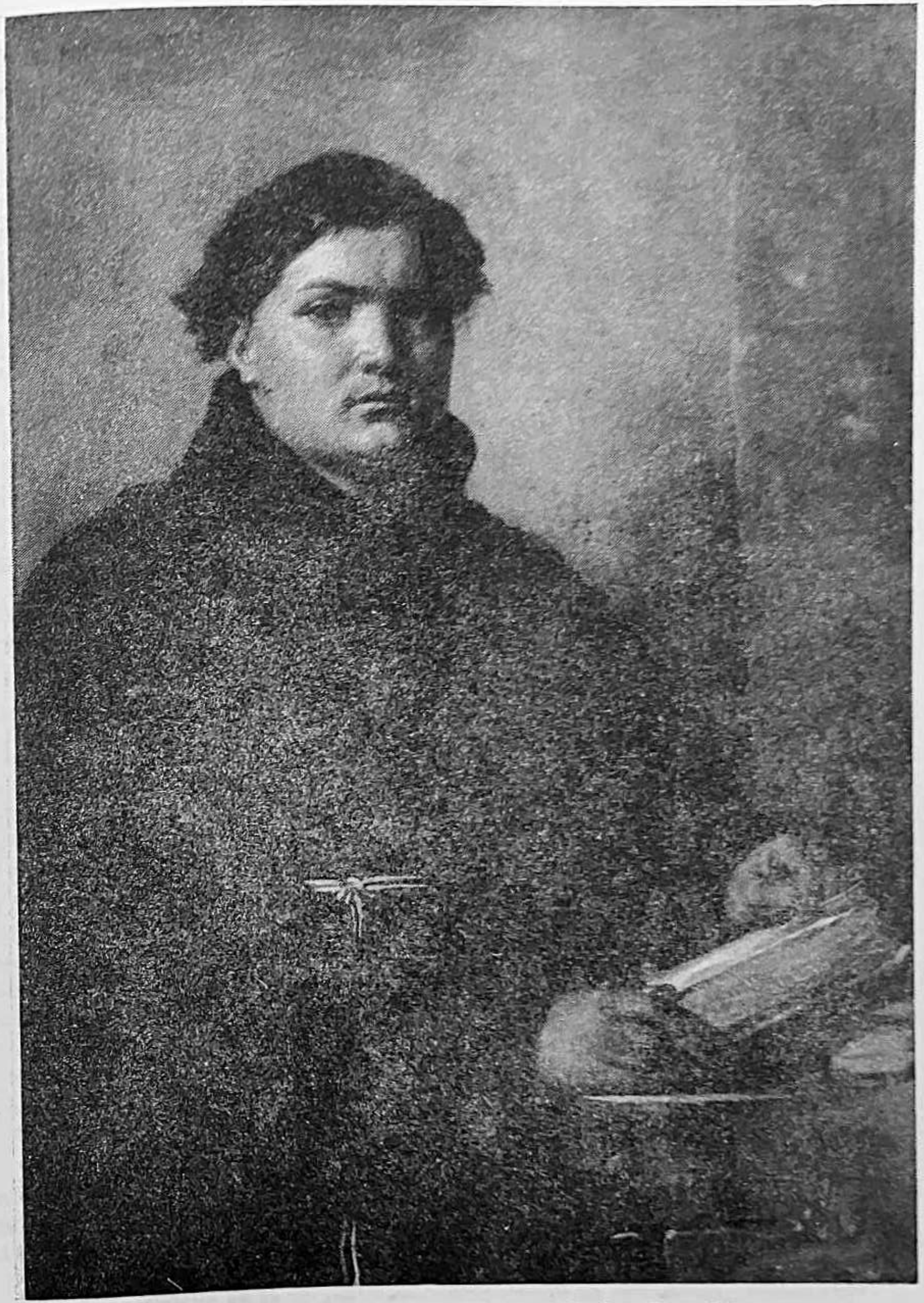

O. Vice Šalinović, ulje (foto Marijan Szabo, Zagreb)

Bulletino . . . ,[12] a sve ostale, što se ne nalaze u tom časopisu, donio je Supplementum Inscriptionum Latinarum, kako svjedoči A. P. Mišura[13] u svojoj gore spomenutoj knjizi.

God. 1890. radnici su na Čitluku našli dva natpisa, jedan oštećen sa tri strane, a drugi sa svih strana. Prvi (S AVGVSTVS . . .) koji je objelodanio o. Petar Milošević . . . ,[14] i sada je u lapidariju, a drugoga nema. O. Milošević je naslijedio Tonkovića i poslije njegova odlaska iz Sinja vodio je brigu oko arh. zbirke sve do svoje smrti 1893. g. Nema podataka tko je njega naslijedio kao kustos zbirke. Nijedan se franjevac u to vrijeme nije na arh. polju isticao, pa je vjerojatno da su tu dužnost, prema zavedenom običaju, vršili direktori gimnazije o. Grgo Urlić i o. J. Paić.

Na sjevero-istočnoj strani staroga Aequuma samostan je 1894. krčio oveći kompleks zemljišta za novi vinograd. Osim temeljnih impozantnih zidova neke velike zgrade, nije se našlo ništa osobita. Ipak su ostaci privukli pažnju profesora i učenika i svi su zajednički išli da ih vide. Među đacima nalazio se je i A. P. Mišura. On u jednom pismu svjedoči da se je baš u toj prigodi i u njemu rodila ljubav prema starinama i prva ljubav prema iskopavanjima na Čitluku.

U listopadu 1896. u velikom mnoštvu ruševina nađen je kod Matića kuća izvan gradskih zidina veliki i lijepi nadgrobni natpis; (A)LFIA L(VCI) F(ILIA) . . .[15] A. P. Mišura[16] u svojoj radnji donio je ovaj natpis i ujedno se opširno osvrnuo na obitelj ALFIA u starome AEQUUMU.

Poslije tog slučajnog nalaza za više godina na mjestu staroga Aequuma nije se našlo ništa što bi se moglo posebno istaknuti.

3. Šk. god. 1901-1902. došao je na gimnaziju kao profesor klasičnih jezika *A. P. Mišura*. Odmah u početku svoje službe pokazivao je posebnu ljubav i naklonost prema arh. zbirci. To je direktor o. J. Paić zapazio i zato ga je postavio za njezina kustosa. Čim je zbirku preuzeo u svoje ruke, odmah je odlučio da je temeljito preuredi. O. Paić bio mu je u svemu pri ruci, a isto tako i gvardijan o. Dominik Labor, kojega A. P. Mišura u velike hvali jer nije žalio financ. sredstva samo da arh. zbirka dobije što ljepši izgled. Iz prostorije, gdje su se nalazili arh. predmeti, uklonio je sve što nije s njim bilo povezano. Na taj način zbirka je dobila svoju vlastitu prostoriju. Uzduž cijele lijeve strane postavljene su dvije ukusne vitrine sa staklima u kojima su bili izloženi novci, zemljane svijeće, i manje ukrasni predmeti. Na drugoj strani bili su slični ormari i vitrine u kojima su bile smještene staklene i zemljane posude, alat, oružje, i manji predmeti od kamena. Zidovi su bili ukrašeni velikim slikama u bojama na kojima su bili prikazani različiti oblici kućnog i vojno-političnoga života starih Rimljana. Sve troškove za uređenje zbirke, osim starješine samostana i direktora gimnazije, snosili su franjevci — župnici iz okolice i zato ih A. P. Mišura nazivlje svojim mecenama.

---

12) Bullettino, VII 1884, str. 37, 71 i Bullettino, VIII, 1885, str. 10, 12.

13) Supplemenutm inscriptionum latinqrum br. 9757, 9758, 9769, 9770 itd. kod A . P.. Mišura, n. d., str. 30-33.

14) Bullettino 1891. XIV, str. 68-69.

15) Objelodanjen je u Bullettino, XX, 1897, str. 120.

16) A. P. Mišura n. d., str. 34-37.

Službeni arh. krugovi stare Austrije lokalitetu staroga Aequuma nisu davali važnosti. Franjevci su znali, da s te strane ne mogu očekivati financijsku pomoć, zato su 1911. g. odlučili da sami na svoj trošak nešto poduzmu. Odlučili su kopati na mjestu koje je prema sjevero-istoku za pedesetak metara udaljeno od terena gdje su se vršila iskopavanja 1884. g. Glavna je inicijativa došla od direktora gimnazije A. P. Mišure, a on je i rukovodio s iskopavanjem. Prema tlocrtu nađenih zidova zaključio je da se je na tome mjestu nalazio »forum« starog Aequuma. Među važnije predmete, koji su se tom prigodom našli, spada: donja polovica kipa nekog imperatora, vjerojatno cara Klaudija I, jer je on taj grad podigao na čast kolonije i stanovnicima podijelio pravo rimskih građana.

Nešto kasnije nađen je u Glavicama blizu ceste, nedaleko Gulića kuća, nadgrobni natpis nekog veterana VII legije C. OCTAVIVS . . .[17] Za zbirku ga je pribavio o. Bone Šarić. Osim toga nađeni su dijelovi velikog natpisa koji je u čast Komoda podigla uprava grada RES P(VLICA) A(EQVENSIUM),[18] glava i dijelovi kipa božice Minerve, bas-relijef koji predstavlja kult Kabira (Trački konjanici?), bas-relijef božice Hekate, grb grada Aequuma nazvan »Roma victrix« itd. Sve sitnije predmete A. P. Mišura smjestio je u prostoriji zbirke, a veće kamene spomenike s kipom imperatora lijepo je razvrstao i složio u atriju prizemlja gimnazije.

Svi su franjevci s ovim iskopavanjem bili zadovoljni, jer je trošak bio razmjerno neznatan, a uspjeh takav da se bolji nije mogao poželjeti. Kod tih radova A. P. Mišuri pomagao je mladi prof. o. A. Gančević i o rezultatima tih iskopavanja pisao u dnevnoj štampi.

Bogati arheološki materijal, koji je otkriven, potaknuo je A. P. Mišuru da se je dopisom od 15. lipnja 1912. obratio u Beč i zamolio za novčanu pomoć da se započeti radovi mogu nastaviti. Iz Beča je poslan prof. Kubitchek da stvar izvidi. I doista on je došao u Sinj. Posjetio je mjesto iskopavanja, pregledao nađene predmete, ali s obzirom na zatraženu novčanu pomoć nije rekao ništa sigurno. Mnogo mu se svidio donji dio imperatorskog kipa i zaželio je da ga kupi za dvorski arheološki muzej u Beču. U tu svrhu ponudio je 10.000 austr. kruna, ali uprava samostana nije htjela pristati.

Slijedeće (tj. 1913.) godine uz prethodni pristanak samostana, na istome mjestu i u njegovoj neposrednoj blizini nastavio je kopati Austrijski arheološki institut iz Beča. S naše hrvatske strane iskopavanju je prisustvovao mladi arheolog dr. Mihovil Abramić. On je napravio jedinstveni tlocrt čitavog terena na kojemu su se vršila iskopavanja od 1911-1913. g. i objelodanio ga u izdanjima spomenutog instituta. Jedan dio toga nacrta donio je A. P. Mišura u svojoj radnji o Aequumu.[19] Ovom se prigodom nije našlo nikakvih značajnih predmeta ni natpisa.

4. Poslije odlaska A. P. Mišure iz Sinja šk. god. 1912-1913. postao je direktor gimnazije *o. Silvestar Kutleša*. On je arh. zbirku povjerio prof. zemljopisa i povijesti *o. M. Veziliću*. Na toj dužnosti Vezilić je ostao razmjerno kratko vrijeme, jer je 1914. g. pozvan u vojsku kao vojni svećenik.

Tri godine kasnije došao je sa sveučilišta iz Fribourga o. J. Olujić. U pomanjkanju zgodnije osobe, uprava gimnazije povjerila mu je sve gimnazijske zbirke, pa i arheološku na koju je on pazio neobičnom savjesnošću. Kao sakup-

---

17) Objelodanjen u Bullettino XXIII 1900, str. 118, tabela 11.

18) A. P. Mišura n. d., str. 45.

19) A. P. Mišura n. d., tabela 4.

ljač starina bio je poznat po čitavoj sinjskoj krajini. Svi arheološki predmeti i novci, koji bi se našli, najčešće su se njemu donosili da ih vidi i po mogućnosti otkupi, što je on redovito i činio. Na dužnosti kustosa ostao je do 1928. g.

Za vrijeme prvoga svjetskoga rata arh. zbirka u glavnome je ostala ista kakva je bila i na početku. Tek 1919. g. nađen je na Čiluku veliki natpis od mramora: M. VALERIVS M. F..., pisan vrlo lijepim klasičnim slovima. Natpis je objelodanio A. P. Mišura[20] u svojoj knjizi. Donio je i njegovu fotografiju. Natpis je i sada dobro sačuvan i nalazi se u lapidariju.

God. 1920. na položaju »*Grudine*« u Potravlju nađena su tri nadgrobna natpisa nekih članova ugledne porodice NAEVIVS-A (NAEVIENUS-A, koji su u starome Aequumu vršili važne službe: duumvira, edila i dekuriona. Ti su natpisi dosta vremena u Sinju bili zabačeni i zaboravljeni, a onda su bili otkriveni i preneseni u dvorište samostana. Objelodanio ih je gosp. Antun Grgin.[21] Od tih natpisa jedan je dobro sačuvan, a drugi je 1945. g. izrazbijan u komade, koji su u većini nestali, a treći je u istoj prigodi potpuno uništen.

5. Osim rimskih, u arh. zbirci nalazi se i razmjerno dosta predmeta iz predhistorijskog doba. Između prvih predh. predmeta najstariji inventar spominje brončana djela nađena u Kaljicama, a darovao ih je za zbirku 1863. g. o. Ivan Kolar. Ujedno se spominje kremeni čekić nađen u Kozici, a poklonio ga je o. A. Gilić. God 1912. o. Frano Mišica dobio je u Danilu lijep kremeni nož, sastavljen od više komada, sada je dug samo 8 cm.

Iz okolice Sinja u zbirci se nalaze dva komada keramike, nađena u Glavicama povrh Bogdanovih kuća, i tri fragmenta kamenih noževa. Lokalitet nije poznat, ali je najvjerojatnije da su nađeni na Radošiću povrh Radovića kuća na brijegu »Okruglo«. To zaključujemo po tome što je u novije vrijeme prof. Ante Vuletić na spomenutome mjestu našao veliki broj sličnih fragmenata.

Poslije prvog svjetskog rata, na poticaj prof. gimn. o. M. Vezilića (onda učenik gimnazije, a sada svećenik) o. G. Bedrica sakupio je za arh. zbirku u Danilu na položaju »*Bitinj*« veliki broj većih i manjih fragmenata kamenih noža i strijelica. Isti je nedavno preko svoje rodbine u Danilu za zbirku pribavio vrlo lijep primjerak kremenog noža dug 13 cm i više fragmenata predh. zemljanih posuda.

Najviše je predh. predmeta došlo u zbirku u razdoblju od 1923-1933. g. iz Mirlovića i Otišića. U selu Podhumci župe Mirlović otkrivena je predh. spilja. U njoj je nađeno različitih predmeta: fibula, posuda od gline, igala, nakita od bronca itd. Jedan je dio, prema pričanju, dospio u splitski arh. muzej, a drugi je dio za našu zbirku pribavio o. Fugencije Carev. U istome selu 1962. i 1964. g. pronađeno je više kremenih fragmenata od noževa i jedna kremena strijelica. Sakupio ih je seljak Mićo Maretić i preko župnika o. Frane Kamenjarina poslao u Sinj.

Iz spilje u Otišiću u zbirci se nalazi 17 komada. Nabavio ih je i u Sinj donio o. Vlade Radonić 1928. g. Osim ovih, u zbirci ima i stanovitih predh. predmeta kojima se ne zna za mjesto nalaza. Čitava zbirka broji oko 270 komada. Dugo je vremena ovaj materijal ostao nezapažen. Tek u novije vrijeme domaći arheolozi zapazili su njegovu vrijednost i počeli ga proučavati.[22]

[20]) A. P. Mišura n. d., str. 50 i tabela 8.
[21]) Strena Bulitiana, Zagreb 1924, str. 233-235.
[22]) Vjesnik za arh. i hist. dalmatinsku svez. LIV, 1952. str. 77-80, 88.

6. Prostorija arh. zbirke na prvome katu nekadašnje samostanske zgrade na glavnome trgu Sinja bila je malena. Radi vrlo ograničenog prostora u njoj su bili smješteni samo manji predmeti i novci. Za veće natpise, kolone, kapitele itd. nije bilo mjesta i oni su silom prilika bili razmješteni po samostanskom oboru ili uzidani u zidove samostanskog dvorišta. Ovo je bio veliki nedostatak. Predmeti se nisu mogli ni zgodno pregledati ni pažljivo čuvati. Već dugo vremena osjećala se je potreba prikladnog prostora gdje bi se svi ti predmeti mogli prikupiti i tako zaštiti od daljnjeg oštećivanja i propadanja. Taj akutni problem riješen je 1928. g., i stoga je ta godina za arh. zbirku važna. Spomenute godine uprava gimnazije, u dogovoru s upravom samostana, podigla je u njegovu dvorištu odulju prostoriju (velič. 35$\times$7m) da služi za lapidarij. Za izgradnju toga objekta potrošeno je 40.000 din. Stražnja je strana potpuno zatvorena, a prednja je otvorena i leži na stupovima. Na željeznim ulaznim vratima dvorišta, gdje se nalazi lapidarij, izrezana su slova: PAX et BONUM A D — 1928. FF — AM (Fratrum franciscanorum — Archeologicum museum).

Čim je lapidarij dovršen, prikupljeni su svi veći kameni predmeti i natpisi i poredani uz glavni zid na istočnoj strani. Nešto kasnije su iz arh. zbirke preneseni manje važni kameni fragmenti i natpisi i sve je poredano u jednoj većoj stalaži. Sve do 1945. raspored u lapidariju, kao i u arh. zbirci, ostao je približno isti, jedino se je broj predmeta od vremena do vremena povećavao.

Među važnije predmete, koji su došli u zbirku od god. 1925. do 1945, spadaju nadgrobni natpisi: T. NAEVIENO..., CAECILIA PROCULA..., spomen natpis G. N. MINICIO FAVSTINO..., žrtvenik DIIS MANIBUS..., ostaci kipa božice Dijane s Garduna, relijef Meduze, relijef Dijane i Baka, više rimskih posuda od gline, skupni nalaz rimskih sestercija 108 kom. (sada 82) i vrlo lijepi kip božice Hekate, visok s podnožjem 172 cm. Nađen je 1936. g. na Čitluku. Do ovoga nalaza došlo je sasvim slučajno. Prigodom iskopavanja 1911-1913. ostao je neistražen omanji prostor, dug oko 50, a širok 34 metra. Na tome je zemljištu bio zasađen drvored oraha, i samostan nije dozvolio da se taj prostor istražuje. Međutim kasnije su orasi silno izrasli i smetali su obližnjem vinogradu, te je samostan odlučio da se orasi posijeku i zemljište iskrči i uredi. Počelo se je sa zapadne strane prema istoku. Treći dan krčenja na dubini 50-60 cm radnici su naišli na kip Hekate, koji je iznenadio sve prisutne, a najviše dr Abramića, koji je prvi od svih arh. stručnjaka u pratnji o. V. Radonića posjetio mjesto nalaza.

7. O. *Vlade Radonić*, prof. zemljopisa i povijesti, došao je iz Fribourga šk. god. 1927-28. Direktor o. J. Olujić različite odjele gimnazijskih zbirka povjerio je različitim profesorima, a o. V. Radoniću povjerio je arheološko-numizmatičku zbirku. Jedan od njegovih prvih pothvata bio je da arh. zbirku preuredi. Najprije je nevrijedne stvari uklonio, a onda je sve po novome planu razvrstao. Po dovršenom poslu 1933. g. napisao je inventar i razdijelio ga u tri dijela. Predhistorija, predmeti od gline, kovine i kameni predmeti. Osim toga on je započeo pisati dnevnik zbirke u koji je kronološkim redom uvrštavao nove predmete koji su u zbirku pridolazili. U tome radu pomogao mu je o. Ante Jadrijević. Poslije njihova odlaska iz samostana, dnevnik je dalje vodio potpisani sve do bombardiranja zgrade u kojoj je bila smještena arh. zbirka 1944. g. Tom je prigodom dnevnik propao.

Za napredak arh. zbirke mnogo je doprinio *o. A. Jadrijević*. On je za vrijeme studija u Rimu i boravka u Palestini, obašao sve glavne arh. muzeje u Italiji, Palestini i Egiptu. To mu je pomoglo da je stekao veliko arh. znanje i ljubav prema starinama. Za arh. zbirku nabavio je više vrijednih predmeta od kojih se ističu: mali sarkofag Julia Menandra, već spomenuti reljef Dijane i Baka, reljef Baka iz Danila, dijelove kipa božice Dijane s Garduna itd. Surađivao je u Vjesniku za arh. i hist. dalmatinsku. U njemu je, uz ostalo, objelodanio aru s natpisom: GENIO OSINI (atium)... U popratnom članku je stručnim i ujedno vrlo bistrim načinom dokazivao da se je rimsko naselje na mjestu današnjeg Sinja zvalo OSINIUM. U drugoj polovici 1935. premješten je za profesora na bogosloviji u Makarskoj, ali se je i dalje zanimao za arh. zbirku, kao što se zanima i sada.

Iste godine premješten je za ravnatelja sjemeništa V. Radonić. Službeno je naslov kustosa zbirke nosio sve do 1941., ali poslije preuzimanja nove dužnosti s arh. zbirkom nije imao mnogo veze.

O. Radonića kao kustosa naslijedio je prof. klasičnih jezika *o. Anselmo Kovačić*. Imao je namjeru i želju da se arh. zbirci potpuno i ozbiljno posveti, ali je kao profesor bio preopterećen. Osim toga je bilo ratno vrijeme. Ratne strahote i neprilike ometale su njegove namjere. Na dužnosti kustosa ostao je kratko vrijeme. On je 1943. g. obolio od pjegavog tifusa. Umro je prije nego je mogao svoje lijepe sposobnosti iskoristiti za dobro i napredak arh. zbirke.

Poslije smrti o. Kovačića, glavnu vezu sa arh. zbirkom — pod nadzorom direktora gimnazije o. Krste Kržanića — podržavao je potpisani, ondašnji ekonom samostanskog imanja na Čitluku. Kao za vrijeme rata tako je slijedio i poslije rata sve do 29. XII 1949. kada je dobio dekret kojim se službeno imenuje kustosom arh. zbirke. Na istoj dužnosti nalazi se i danas.

8. Za vrijeme rata nad Sinjem su letjele mnogobrojne skupine aviona. Da ne bi u slučaju bombardiranja zbirka stradala, važniji su predmeti složeni u samostanski podrum, koji je bio određen kao sklonište. U njemu su predmeti ostali do svršetka rata.

U jesen 1944. g. ušla je u Sinj Narodnooslobodilačka vojska. Za svoje potrebe zauzela je glavni dio samostana, veliki dio vrta i lapidarij. Da dobiju više slobodna prostora, vojnici su iz lapitarija iznijeli sve kamene predmete i natpise i složili ih desetak metara uza zid samostanskog dvorišta. Prigodom toga prenosa više je natpisa oštećeno.

Prvih mjeseci 1945. god. poratne su se prilike sredile i normalizirale. Svi su predmeti iz sam. podruma vraćeni na svoje prvašnje mjesto. Dok su se sanduci sa stvarima nosili i predmeti iz njih vadili, nekoliko se je glinenih i staklenih predmeta razbilo. Osim toga podrum je bio vlažan i vlaga je štetno djelovala na papir koji je bio priljepljen na predmete. Dobar je dio papira otpao, međusobno se pomiješao ili se izgubio tako da se sada za veliki broj sitnijih predmeta ne zna gdje su i kada nađeni. Radi toga se predmeti nisu mogli postaviti tačno kao prije, nego tek približno.

Godinu dana kasnije Franj. prov. Presv. Otkupitelja u prostorijama gimnazijskih zbirka otvorila je prvi razred svoje Vjerske škole. Da se dobije prostora arh. zbirka je u istoj zgradi prenesena na drugo mjesto i tu je ostala nešto manje od dvije godine. Kada je 1947. g. vojska napustila samostan arh. je zbirka ponovno vraćena na svoje mjesto.

U posljednjih nekoliko godina inventar lapidarija povećao se je za više natpisa. Najvažniji su: arhitrav s natpisom FORTUNAE... nađen na Glavicama na položaju »Luščić«, žrtvenik DIANAE AVG..., nadgrobni natpis ING VALERIA..., nadgrobni križ iz 1703. g. pisan bosančicom. Donesen je s brežuljka »Šišova glavica« povrh kuća Boban-Šimac, gdje je u 18. st. bilo katoličko groblje. Slično se tako zbirka povećala s više predmeta od gline, kosti, metala, a numizmatička zbirka s više rimskih, slavonskih, bosanskih i splitskih novaca.

9. Godine 1957. unutrašnja postava arh. zbirke bila je nešto preudešena. Predmeti su poredani po novome planu: po vrsti materijala, po sličnosti predmeta i po istome mjestu gdje su nađeni. Na taj način arh. zbirka je postala preglednija i dobila je ljepši izgled.

Pet godina kasnije 1962. samostan je dobio u svoje ruke prvi kat novoga samostana i prizemlje u kojem se je dotada nalazila Gradska biblioteka i čitaonica, zatim dio strehe u kojoj se je nalazio servis za pranje rublja. Neposredno poslije toga uprava je samostana donijela odluku da se taj dio strehe adaptira i uredi za potrebe arh. zbirke, jer su dosadašnje prostorije bile razmjerno malene i za posjetioce nezgodne. Kroz nešto više od mjesec dana nove su prostorije bile dovršene. Ovom adaptacijom dobila se je jedna veća prostorija veličine 5.8×4.8m i druge dvije koje su jedna s drugom povezane u obliku slova L veličine 7.2×2.8 i 5 i 1.5m. Da se dobije više izložbenog prostora i da se predmeti mogu preglednije postaviti nabavljen je novi ormar za zbirku oružja, vitrina za prethistoriju i stalaža za sitnije kamene predmete. Iz lapidarija je prenesen donji dio rimskog imperatora, podnožje kipa s ostacima nogu, grb starog Aequuma, žrtvenik božice Diane i DIIS MANIBUS, dvije nadgrobne stele Tita Naevina i Cecilije Prokule. Kroz kratko vrijeme zbirka je bila uređena. Iza te rekonstrukcije arh. zbirka i lapidarij dobili su svoj sadašnji oblik. Poslije dugog iščekivanja konačno su međusobno povezani i sada se može reći da sačinjavaju jednu cjelinu.

Dok su se uređivale prostorije za novu postavu, zbirke vitrine sa arh. predmetima bile su povremeno smještene u neposrednoj blizini u samostanskom blagovalištu i pomljivo čuvane. Uza sve to netko se je za vrijeme radova neprimjetno došuljao i ukrao 200 komada najviše bakrenog novca, srebrnu bizantinsku naušnicu i vrlo lijepi primjerak kremene strijelice dužine 5-6 cm. Nađena je u predh. grobu povrh sela Obrovca nedaleko Sinja. Krađa je zapažena na 8. V 1962. Nastojanje organa Narodne milicije, uprave samostana i kustosa zbirke, da se ukradeni predmeti pronađu, ostalo je bez uspjeha.

U zadnje dvije godine inventar arh. zbirke i lapidarija povećan je sa slijedećim predmetima: kameni blok izrađen u obliku vratnica s poprsjem muškog i ženskog lika, mramorni arhitrav sa slovima H M H N S, starokršćanski fragment sa pet riba u kružnici, dva starohrvatska ulomka s pleterom, jedan iz Kljaka sa slovima... ATORI N (SALVATORI NOSTRO), a drugi sa Miholjače nedaleko Sinja, gdje se je u starokršćansko i starohrv. doba nalazila crkva i groblje.

10. U sastavu arh. zbirke nalazi se i *numizmatička zbirka*. Odmah iza osnutka zbirke franjevci su uz ostalo sakupljali i stare novce. To svjedoči već spomenuti inventar arh. zbirke u kojemu je 1863. g. pod br. 12 uvršteno nekoliko srebrnih novaca.

U knjizi »Prvo izviešće«[23] veli se da se numizmatička zbirka »sastoji iz 73 komada klasificiranih bakrenih rimskih novaca, 3 srebrna i jedan zlatnih rimskih zatiem iz 270 bakrenih i 27 srebrnih rimskih novaca neklasificiranih, a napokon 42 kom. novaca srednjih i novi doba među kojizim jedan zlatnih bizantijski i jedan srebrni Hervojin našast u Potravlju.« Ante Buljan, ugledni sinjski građanin i posjednik, prema svjedočanstvu o. Matasa, od davnine se je bavio sabiranjem starina u ovoj sinjskoj okolici. Pri kraju života on je zbirci samostana darovao više predmeta, stanoviti broj novaca i svoje numizmatičke knjige, kojima se je služio, od kojih su neke za ono vrijeme bile vrlo vrijedne.

Među službenim spisima gimnazije sačuvao se je kratki popis numizmatičke zbirke pod naslovom »Sbirka starinskih novaca«. Datiran je, kao popis zbirke starina, na 30. studenoga 1880. g., a potpisali su ga isti franjevci o. Š. Milinović i o. V. Šalinović. Prema tome popisu u num. zbirci je bilo ukupno 548 komada i to: otisaka rimskih medaljona od bakra 12, medaljona rimskih papa 37, starih poređanih novaca 148, novaca starinskih zlatnih 2, novaca starinskih srebrnih 15, žudinskih 1, kinežkih 1, starih bakrenih novaca (loše sačuvanih) 230, srebrnih novaca dubrovačkih, mletačkih, ungarskih 52, bakrenih novaca iz nove dobi raznih država 50.

Na koncu se kaže da je o. Šalinović napravio za novce »posebni spremnjak sa više polica pa su ovi novci u njima jur smješteni«.

Ako se ovaj popis isporedi s popisom, koji donosi o. Matas 1873. g., može se reći da je numizmatička zbirka za 9 godina povećana za 132 komada. U popisu nije posebno istaknut novac vojvode Hrvoja, a mjesto 27 srebrnih prema ovom popisu ima samo 15 srebrnih rimskih novaca. Mislim da je o. Matas pogriješio i da se broj 27 ne odnosi na rimske denare, nego su u tome broju uključeni svi srebrni novci zbirke: rimski, dubrovački, mletački itd. Teško je vjerovati da je zbirka, uzevši općenito brojčano, otišla naprijed a kod srebrnih novaca natrag za 12 komada.

A. P. Mišura[24] svjedoči da se je za iskopavanja 1884. g. našlo više rimskih novaca vrlo dobro sačuvanih. Svi ovi novci kao i oni, koji su se kasnije od prigode nalazili ili nabavljali »sa škrtim sredstvima«, kako se izražava o. Matas, nijesu se pojedinačno unosili u inventar nego su se samo spremali. Kroz nekoliko godina njihov se broj osjetljivo povećao i bilo je potrebno da se izradi posebni numiz. katalog. Taj mučni i naporni posao obavio je o. I. Tonković s velikim marom i trudom. Ne zna se tačno koliko je vremena na njemu radio ni kada ga je dovršio, ali je to bilo svakako prije 1890. g., jer je te godine premješten iz Sinja u Imotski. Rimske republikanske novce obradio je alfabetskim redom prema Babelon-u, a carske kronološkim redom prema Cohen-u. Republikanskih novaca bilo je 50, a carskih 181. Duplikate i novce koji su bili loše sačuvani nije uvrstio. Isto tako u katalog nije unio novce drugih država, iako ih je u numiz. zbirci bilo. Katalog o. Tonkovića jedini je koji se sačuvao do danas. Većina novaca, koji su se u zbirci nalazili u njegovo vrijeme, nalaze se i sada, ali ima i takvih koji su nekada bili, a sada ih više nema. Kako se radi o manje običnim primjercima, može se s pravom pomišljati da ih je netko ukrao ili su radi nepažnje izgubljeni.

---

23) Isp. Prvo izviešće pod naslovom e) Sbirka starinarska odiel pienezi, str. 62.
24) A. P. Mišura n. d., str. 34.

M400,22

Na početku prvoga svjetskoga rata svi su novci numiz. zbirke sakupljeni zajedno i tako su ostali punih 15 godina. Šk. god. 1930-31. numiz. zbirka povjerena je o. A. Jadrijeviću. On je novce pregledao, ponovo razvrstao i izložio u istoj vitrini u kojoj su izloženi i sada.

Prema izvještaju Franj. gimnazije u Sinju za god. 1938-39. u numiz. zbirci bili su slijedeći novci: 6 starogrčkih, 94 rimska iz doba republike, 598 rimskih iz doba carstva. Osim rimskih, koji su sačinjavali glavninu zbirke, nalazio se je i manji broj bizantijskih, mletačkih, bosanskih, dubrovačkih, turskih novaca itd.

Za vrijeme posljednjeg rata novci su bili uklonjeni iz arh. zbirke i deponirani jedan dio u podrumskom skladištu samostana, a drugi je bio prenesen na samostansko imanje u Čitluku. Prvi se je dio u cijelosti sačuvao, a drugi je radi nepoznatih razloga u velikom broju stradao. Poslije drugoga rata u starim kao i u novim prostorijama arh. zbirke novci su samo djelomično izloženi, jer nema dovoljno izložbenog prostora.

Među vrijednim novcima, koji su poslije rata došli u numiz. zbirku i koji zaslužuju nešto veću pažnju, jest 14 komada srbrnih denara iz poznatog nalaza u Sisku. Zastupani su carevi: Dioklecijan, Maksimilijan H., Galerije Maksimilijan i Konstancije I. Zatim dolazi dio skupnog nalaza splitskih bagatina (13-14 st.) koji su 1962. g. nađeni na Trilju kod Sinja.

11. Ovaj prikaz arh. zbirke starina i lapidarija franj. sam. u Sinju nije išao zatim da detaljno opiše i nabroji sve predmete, a još manje sve novce koji se u njoj nalaze, nego da o povijesti razvoja, i sadržaju zbirke dade sumaran pregled, da se tako preko njega naša arheološko-kulturna javnost upozna ovom zbirkom i s materijalom koji se u njoj nalazi.

Razumije se, u zbirci — osim većih i manjih predmeta koji su u tekstu nabrojeni — ima i drugih predmeta koji radi ograničenog prostora nisu spomenuti, kao napr. ostataka različitih kipova, natpisa, posudica od gline i stakla, ulomaka različitih ornamenata s biljnim i figuralnim motivima životinja, ptica, ljudskih kipova mitoloških scena itd.

Koncem 1964. g. — prema izvještaju koji je poslan u Split Zavodu za statistiku SRH — u arheološkoj zbirci i lapidariju, bez izloženih novaca, bilo je što većih što manjih 1104 komada.

Vešestoljetno uništavanje i dugogodišnje prikupljanje arh. predmeta od strane raznih muzeja i privatnih sakupljača-ljubitelja starina u prošlosti i sadašnjosti iscrpilo je arh. izvore iz kojih je arh. zbirka franj. samostana u Sinju dosada dobivala najviše materijala. Zato u ovu zbirku predmeta dolazi sve to manje. Uza sve to 100-godišnji rad i nastojanje sinjskih franjevaca da prošire i obogate svoju zbirku starinama okrunjeno je lijepim uspjehom.

Zbirka je za vrijeme svog opstanka od početka do danas imala lijepih i zgodnih okolnosti, koje su joj pomagale da se razvija, ali je isto tako imala svojih nezgoda, koje su joj razvoj kočile.

Osnivanje arh. zbirke u Sinju imalo je i jednu praktičnu korist, jer poslije njezina osnivanja nađeni arh. predmeti nisu propadali niti su odlazili u druge muzeje, nego su u najvećoj mjeri ostajali u Sinju.

Poslije drugog svjetskog rata arh. materijalom zbirke više se učenika poslužilo kod izrađivanja svojih maturalnih, seminarskih i profesorskih radnja, od kojih se najviše ističe prof. radnja Ante Županića »*Skulptura staroga Aequuma*«.

Sinj se među ostalim u arh. krugovima pročuo sa dva rariteta ove zbirke, a to su kip božice Hekate i Heraklova glava. Prvi je najbolje sačuvani primjerak ove božice, a drugi je remek djelo umjetnosti i po svojoj klasično-umjetničkoj izradi može stati uz bok najboljih arh. umjetničkih djela u svijetu. Kipom Hekate i Heraklovom glavom može se ponositi ne samo arh. zbirka franj. samostana u Sinju nego bi se time mogao ponositi i svaki naš nacionalni, pače i svaki arh. muzej u svijetu.

Posjetioci ove arh. zbirke redovito ostaju ugodno iznenađeni, jer se ne nadaju da će u jednom zagorskom zabitnom gradiću naći ovako lijepu i vrijednu arh. zbirku s velikim brojem zanimljivih i značajnih predmeta, pače i arheoloških rariteta.

O. NIKOLA GABRIĆ

Gospa Sinjska, bakrorez iz knjige o. T. Babića, Cvit razlika mirisa, Venecija 1751 (fototeka sam. knjižnice u Sinju)

O. FRA JERONIM FILIPOVIĆ

UVOD

O fra Jeronimu Filipoviću u posljednjih 120-tak godina pisalo je više pisaca, pretežno franjevaca, ali uvijek kratko i uzgred. Koliko mi je poznato, prvi se u tiskanim djelima osvrnuo na Filipovićev život i rad dalmatinski franjevački povjesničar *Donat Fabjanić* u brošurici *Patriotti illustri*, Venezia, 1846, u kojoj je između osmorice zaslužnih muževa za Zadar i Dalmaciju prikazao i našega fra Jeronima (30—31 str.).[1] Poslije Fabjanića o Filipoviću su pisali slijedeći naši franjevački pisci: *Lulić A.*,[2] *Milinović Š.*,[3] *Zlatović S.*,[4] *Marković I.*,[5] *Bačić P.*,[6] *Jelenić J.*,[7] *Petrov S.*,[8] *Balić K.*,[9] *i Crnica A.*[10]

U djelima pretežno svjetovnoga karaktera Filipovića spominju: *Kukuljević*,[11] *Šafarik-Jireček*,[12] *Ljubić Š.*,[13] *Filipović M.*,[14] *i Kombol M.*[15] Naš je fra Jeronim također uvršten jezgrovitim napisima u Stanojevićevoj *Narodnoj enciklopediji*[16] i u zborniku »Znamenitih i zaslužnih Hrvata«.[17]

Uza sve navedene radove mi do danas o fra Jeronimu Filipoviću nemamo nikakve, pa ni kraće, monografije!

---

1) To su slijedeća osmorica: Muzio Callini, Minucio de Minuci, Vincenzo Zmaievich, Matteo Caraman, Giovanni Giurovich; Antonio Kadcich, Filippovich p. Girolamo i Babich p.Tomaso (n. d., 7-33).

2) *Lulich A.* Stato della Dalmata francescana provincia del SS. Redentore, Split 1857, 52. — *Isti,* Memorie della Francescana provincia del SS. Redentore in Dalmacia, Split 1867, 54.

3) *Milinović S.*, O Sinju u Dalmaciji s okolišnimi starinami, Kukuljevićev ARKIV ZA POVJESTNICU JUGOSLAVENSKU, VII Zagreb 1863, 136-137. Tu je autor skoro doslovno prenio, što je o našemu Filipoviću napisao fra Petar Filipović u rukopisu »Archivium conventus. . . Signi«, 25-26, u arhivu samostana Sinj (kratica (ASS)

4) *Zlatović S.* Franovci Države Presvet. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji, Zagreb 1888, 268-270, 471.

Sinj i njegovo slavlje god. 1887 — Spomen - knjiga, Zagreb 1898, 56-57.

5) *Marković I.*, Spomen - knjiga franjevačkoga gimnazija u Sinju, Sarajevo 1905, 22.

6) *Bačić P. K.*, Bio-bibliografija franjevaca Bosne Srebreničke, I, Zagreb, 1925, 94-99.

7) *Jelinić J.*, Objelodanjen u Bullettino, X, 1877. str. 25.

8) slave Marijine, Šibenik 1928, 61-62.

9) *Balić K.*, Kroz Marijin Perivoj — Štovanje Bl. Djevice Marije u franj. Provinciji Presv. Otkupitelja, Šibenik 1931, 51-53.

10) *Crnica A.*, Naša Gospa od zdravlja i njezina slava, BOGOSLOVNA BIBLIOTEKA MAKARSKA, III, Šibenik 1939, 105-106, 359-362.

Bibliografija hrvatska, I, Zagreb 1860, 38-39.

11) *Kukuljević I.*, Geschichte der südslawischen Literatur, II, 1864, 146, 221, 254.

12) *Stafažik - Jireček*, Ogledalo književne povijesti jugoslavjanske, II, Rijeka 1869, 420, 463.

13) *Ljubić S.*, *Ogledalo* Rama u Bosni, SRPSKA AKADEMIJA, Beograd 1955, 32.

14) *Filipović M.*, Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda, MATICA HRVATSKA, Zagreb 1945, 334, 336; izd. 2, 1961, 347, 349.

15) *Kombol M.*, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, I, Zagreb, 671; autor napisa o f. J. F. jest fra Julijan Jelenić.

16) *Stanojević St.*, »Znameniti i zaslužni Hrvati, te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925, Zagreb 1925, 80; autor f. Jure Božitković.

17)

Na poticaj Filipovićeva 72. nasljednika u službi provincijala mp. o. fra Jerke Lovrića prihvatio sam se zadatka, da u ovome sinjskom zborniku prikažem život i rad jednoga od najjačih duhova, što su ikada živjeli u Sinju. Jedan od razloga za to jest i činjenica, da se s jubilarnom 250-godišnjicom sinjske pobjede nad Turcima poklapa i *200-godišnjica smrti ovoga znamenitog muža*, pa je stoga red u ovome zborniku upravo Filipovićevoj uspomeni posvetiti veću pažnju nego li možda ijednome drugome sinu Sinja i Cetine!

U ovome radu nastojao sam donijeti nešto iscrpniji prikaz Filipovićeva života i rada provjerivši tvrdnje dosadašnjih pisaca. Bilo je također potrebito utvrditi njegovu štampanu i rukopisnu bibliografiju, do koje se moglo doći. Uza sve to ovaj rad — zbog kratkoće vremena što ga je pisac imao na raspolaganju — ne prelazi okvire referata. Ukoliko bi ovaj mali trud potakao nekoga da Filipovića temeljito obradi u opširnoj kritičkoj monografiji, u kojoj bi nam u prvom redu dao analizu i ocjenu njegovih djela, što bi bio potreban i koristan posao — onda bi slijedeće stranice postigle svoju pravu svrhu.

I

ŽIVOT

Kačićeva tvrdnja, da su većina dalmatinskih junaka i drugih znamenitih ljudi porijeklom iz Bosne ili Hercegovine, i u ovom slučaju je istinita. Sinjanin fra Jeronim Filipović jest *rodom Bosanac* iz starodrevne Rame, kako on to sam naglašava potpisujući se ne samo privatno nego i na svojim tiskanim djelima: Fra Jerolim Filipović iz Rame.

Da doista znamo glavnije podatke iz njegova života, to imamo zahvaliti u prvome redu njegovu suplemenjaku i suvremeniku fra Petru Filipoviću (Ramljane,? — Sinj, 8. II 1769), koji je kao provincijal prigodom fra Jeronimove smrti napisao značajnu okružnicu o pokojniku,[1] a u sinjskome arhivu ostavio je o njemu i još neke vijesti.[2]

Filipović se rodio u Rami, ali ne znamo u kojemu selu ramske krajine.[3] Otac mu se zvao *Jakov*, a majka *Doroteja*.

Nije nam poznat datum Jeronimova rođenja, a u određivanju godine autori se jako razilaze: tako Lulić i Zlatović tvrde da je rođen 1685, Baćić i Petrov 1686, Božitković 1687, dok Jelenić i Crnica drže sigurnom 1688. godinu.[4] Ova su se dva posljednja pisca približila istini, jer svoju tvrdnju — kao prije njih i Milinović — temelje na prvome Jeronimovu biografu, koji je zabilježio da je on rođen 1688.[5] Ne može se, međutim, ni 1688. uzeti kao sasvim sigurna godina

[1]) Arhiv samostana u Makarskoj (= ASM), T. 3.

[2]) Isp. rukopisnu knjigu »Archivium conventus olim Sancti Petri Ramae in Bosna nunc autem Sanctae Mariae in coelum assumptae Signi in Dalmatia«, započetu 1756, 25-26; te u istoj knjizi s protivne strane, 9 i 13.

[3]) »Starinski mrtvar obiteli zaostružke od 1508 do 1807«, pod danom 10. M. Decembris za našega Filipovića kaže da je »a Rama loco *Impodumber* (?) dicto (AS Zaostrog), dok pučka predaja u Rami hoće, da je rođen u selu *Proslap*, zaselku Lučićima, gdje i danas žive Filipovići, koji se zovu i Šišićima. (Posljednje podatke zahvaljujem ramskome gvardijanu dru fra Eduardu Žiliću; pisma od 13. II i 2. III 1965).

[4]) *Baćić*, Nekrolog, Spomen-knjiga pokojnih Redovnika — Franovaca Provincije Presvetoga Odkupitelja u Dalmaciji od davnijih godina do god. 1924 (rukopis u dva primjerka u arhivima Sinj i Visovac); ostale pisce vidi kod gore navedenih bilježaka U/2-9.

[5]) Isp. bilj. I/2

Filipovićeva rođenja. Treba, naime, opaziti da i sami biograf fra Petar u hitno pisanoj osmrtnici kaže, da je fra Jeronim umro u 78. g. života,[6] dok u nešto kasnije pisanoj biografiji veli da je umro u 77. godini.[7]

Držim da nam je pitanje godine svoga rođenja donekle riješio sami fra Jeronim, kada je u posveti 3. dijela svoga Pripovidanja, koju je datirao »pod Signem na 25. Travna 1765.«, u stihovima ustvrdio da ima »sedamdeset i šest lita.«[8] To znači da bi naš fra Jeronim bio rođen najvjerovatnije u prvoj polovici 1689. tako da je, kada je nakon 7 i po mjeseci iste godine umro, doista mogao imati nenavršenih 77. godina. Ali, mogao se je naš Filipović roditi i u drugoj polovici 1688. Stoga smo godinu njegova rođenja označili 1688. ili 1689. Druge su godine isključene!

Nije nam se sačuvala ni Filipovićeva krštenica, pa neznamo ništa o njegovu krštenju, kao ni o imenu koje je tada dobio. Znamo samo da je već u ranome djetinjstvu izgubio oca. Možda je Jakov Filipović poginuo u kakvome okršaju, koje su u doba krvavoga morejskoga ili bečkoga rata (1684—1699) na dinarskome području vodile različite kršćanske i turske čete. Za vrijeme toga dugotrajnoga rata bile su u pograničnim krajevima Bosne, Hercegovine i Dalmacije takve prilike, da je tridesetak hiljada kršćanskoga življa bilo prisiljeno ostaviti zavičaj na području turskoga carstva i uskočiti na teritorij kršćanske mletačke države.[9]

U moru tih izbjeglica bila je i udovica Doroteja Filipović, koja se sa svojim nejakim sinom nastanila u Sinju. Ne znamo kada je to bilo. Zlatović, Crnica i drugi Dorotejinu seobu povezuju s velikom seobom franjevaca i naroda, koja se zbila u drugoj polovici listopada 1687.[10] Ali to ne odgovara istini, jer se tada fra Jeronim nije još ni rodio.

Kada su se ramski franjevci nakon lutanja od više godina (Dugopolje — Klis — Sustjepan u Splitu) konačno nastanili u Sinju,[11] gdje su sa sjeverne strane tvrđave podigli prvi ševarati samostančić, siromašna udovica Filipovićka slala je svoga sinčića k fratrima na nauk i odgoj.

Plemeniti i nadareni dječak zavoli franjevce i njihov život, pa u dobi od nekih 17. godina, upravo 25. IV 1706. obuče franjevački habit u starome samostančiću sv. Franje pod Sinjem zajedno sa svojih pet drugova: f. Ivanom Vuletićem, f. Nikolom Brčićem, f. Franom Jurjevićem i f. Ivanom Aničićem[12] Nakon što je u Sinju s uspjehom dovršio godinu novicijata i položio zavjete za vrijeme gvardijanstva čuvenoga fra Pavla Vučkovića, starješine ga pošalju u Makarsku na studij filozofije, gdje mu je od 1708. bio učitelj poznati hrvatski

[6]) Isp. I/1.

[7]) Isp. I/2.

[8]) *Filipović J.*, Pripovijedanje nauka krstjanskoga III, Mleci 1765, VIII.

[9]) *Stanojević G.*, Dalmacija u doba morejskoga rata 1684-1699, VOJNO DELO, Beograd 1962, 128.

[10]) *Zlatović*, Franovci, 268; Crnica, Naša Gospa, 359. — Dok se je nekoć držalo, da se je ta seoba izvršila pod uticajem i vodstvom Stojana Jankovića (*Petrov*, Gospa Sinjska — Povijest sinjskog prošteništa, H. K. DRUŠTVO SV. JERONIMA, knj. 259, Zagreb 1928, 19-20), dotle je u novije doba dokazano, da je Janković već dva mjeseca prije seobe poginuo, a da je seobu omogućila kršćanska vojska, koju je na molbu ramskih franjevaca poslao generalni providur mletačke konjice *Antonio Zeno*. Isp. *Desnica B.*, Istorija kotarskih uskoka, II, SRPSKA AKADEMIJA, Beograd 1951, 188-192, 198-200.

[11]) *Petrov*, Gospa Sinjska, 21-22.

[12]) Liber archivialis provinciae — rukopis ASM (= *LAPM*), 60.

pisac fra Lovro Šitović. Ne znamo kada je i gdje je bio zaređen za svećenika. To je moglo biti i u domovini, premda Zlatović tvrdi da je svećenikom postao u Peruđi.[13]

Viši bogoslovski studij fra Jeronim je nastavio u inozemstvu, i to u Peruđi, a dovršio u Rimu u središnjem samostanu Ara coeli.[14] Tu je također između stranih kandidata dobio natječaj za profesora filozofije, pa je tu službu s odličnim uspjehom vršio u franjevačkome samostanu Svih Svetih u Firenci.

Vrsnoga mladog profesora uprava Reda je iz Firence poslala u Poljsku za generalnoga lektura bogoslovije u Lavovu. Međutim, ondašnje prometne i klimatske prilike nisu mu dale da prijeđe poljsku granicu, pa je slučaj javio u Rim. Starješinstvo za Lavov odredi nekoga talijanskog franjevca, a Filipovića stavi na raspolaganje provincijalu Bosne Srebrene. Ovaj mu 1721. povjeri službu profesora na nedavno otvorenoj bogoslovnoj školi u samostanu sv. Lovre u Šibeniku.[15] Tu je Filipović djelovao 1721—1724. kao provincijalni lektur, a kada je šibenska bogoslovija 1725. podignuta na *generalni studij drugoga reda*, naš je fra Jeronim na istoj školi radio kao generalni lektur sve do 1732.[16]

Kapitul je Bosne Srebrene svršetkom kolovoza 1732. našemu Filipoviću povjerio službu lektura na generalnome studiju I. reda u Budimu. Međutim, već krajem 1734. fra Jeronima ne nalazimo više u službi profesora u Budimu, gdje je inače već bio postigao jubilaciju, tj. počasni naslov »jubilarnoga lektura« nakon 10 godina profesorske službe.[17]

Međuvremeno je vrhovna uprava Reda u dva puta fra Jeronimu povjerila delikatnu službu generalnoga pohoditelja: 1726. u vlastitoj provinciji Bosni Srebrenoj, a 1734. u Bugarskoj.[18]

Tada su se u Rimu spremale velike odluke o sudbini franjevaca od Karpata do Jadrana, koji su se nalazili u jednoj provinciji, a razdijeljeni u više država. Nakon dugih ispitivanja i priprava odlukom Sv. Stolice velika provincija Bosne Srebrene 1735. razdijeljena je na tri manje: bosansko-slavonska s 11 samostana, ugarsku sv. Ivana Kapistrana također s 11 samostana i dalmatinsku sv. Kaja s 9 samostana.[19] Prema ustanovama Reda general fra Josip od Ebore novoustanovljenim provincijama imenovao je provincijale i definitore. Za provincijala u Dalmaciji odlukom od 22. I 1735. iz rimskoga samostana Aracoeli imenuje »P. o. f. Jeronima iz Rame, jubilarnoga lektura sv. bogoslovlja, od čije pobožnosti, ljubavi i znanja najviše u Gospodinu očekujemo«.[20] Prvi provincijal tek osnovane provincije sazvao je 19.VI 1735. prvi kapitul u Sinj, na kojemu su imenovani novi niži starješine i stvorene dalekosežne odluke za život mlade provincije.[21]

Službu provincijala Filipović je vršio od lipnja 1735. do ljeta 1738. Kroz to je vrijeme prvi provincijal uložio sve sile oko podizanja školstva i redovničke discipline. Godine 1736. pohodio je cijelu provinciju. Osim kapitula 1735. sazvao

13) Franovci, 268.
14) LAPM, 300
15) LAPM, 136.
16) LAPM, 163, 167, 211, 219, 224.
17) LAPM, 231, 233, 248.
18) LAPM, 184-185, 300.
19) LAPM, 270-271.
20) LAMP, 271-272.
21) LAMP, 300-303.

je još dvije kongregacije: 3. VI 1736. u Zaostrogu i 8. VI 1737. u Kninu. Unapređivao je redovničke kuće u Imotskome i Sumartinu, a osobito onu u središtu Dalmacije na Dobrome u Splitu, koja je 27. IV 1736. proglašena samostanom.[22]

U doba spomenute diobe Bosne Srebrene i u Rimu i u Dalmaciji živjela je nada, da će cijela Bosna i Hercegovina doskora biti oslobođena od Turaka. U toj nadi spomenuti general Reda posebnom odlukom od 22. I 1735. odredio je da granica između nove dalmatinske provincije i stare Bosne Srebrene ide rijekom Ramom.[23] Na temelju te odluke provincijal Filipović je živo nastojao, da bosanska provincija svakako prepusti njegovoj provinciji *ona mjesta u Turskoj Dalmaciji*, koja su u granicama Provincije sv. Kaja, a *vrlo udaljena od granica Bosne*, i to: 1. Glamoč, 2. Livno, 3. Duvno, 4. Mostar, 5. Ljubuški, 6. Počitelj, 7. Popovo i 8. Trebinje.[24] Razvoj događaja nije dozvolio da se ikada izvrši odluka generala Josipa od Ebore i želja provincijala Filipovića. »Turska Dalmacija« je i dalje ostala pod Turčinom i zauvijek u sklopu Herceg-Bosne.

Nakon izvršene službe provincijastva 1738. fra Jeronim se vjerojatno nastanio u Sinju, gdje ga 1742-1745. nalazimo kao lektura filozofije,[25] a 1747. kao propovjednika »ad libitum«.[26] Tu ga je vjerojatno zatekao *ponovni izbor za provincijala* 26. VII 1751. Značajno je da je taj izbor uslijedio na prvome kapitulu, koji je održao nakon što je u Mlecima 1750. bila objelodanjena prva knjiga Filipovićeva »Pripovidanja nauka krstjanskoga«. Nažalost nam je djelovanje Filipovićevo za vrijeme njegova drugoga provincijalstva slabije poznato, jer je prostor u LAPM 1751-1754. ostao do danas prazan! Spomenimo samo to, da je na defintorijalnome zboru u Zaostrogu 26. VI 1752. na prvome mjestu odlučeno da se obnovi odluka kongregacije u Sinju iz 1749., da svi mladići moraju naučit bosančicu, te da se klerici ne smiju rediti, a mladići primiti u red, ako ne budu znali svoje narodno pismo.[27]

Svršivši drugo provincijalstvo Filipović se nastanio u Splitu na Dobrome. Tu je bio jedan od inicijatora za gradnju nove crkve Gospe od zdravlja, kojoj je 29. IX 1759. bio blagoslovljen temeljni kamen. On je tom prigodom održao značajan govor.[28]

Filipović je još dvaput bio generalov povjerenik-vizitator, i to 1755. u Bosni,[29] a 1757. u vlastitoj provinciji.[30]

Zadnje godine života fra Jeronim je proveo u svome zavičajnome samostanu u Sinju pod Kamičkom. Sinjski je samostan, u kojem se odgojio i obukao, Filipović na osobiti način volio. Tu je on držao svoja dva kapitula 1738. i 1754. Tu

22) LAMP, 300-318; *Crnica*, Naša Gospa, 86-89.
23) LAPM, 272-273.
24) ASM, theca VI, F. 38-39.
25) LAPM, 344, 354, 366 .
26) LAPM, 380.
27) Odluka iz 1752 glasi: »Primo Rinuova questo Diffrio, tutto ciò, che dalli passati fù stabilito appoggiando alla vigilanza del Ministro Provle. che il tutto sia esattamente osservato. In specialità poi rinnovasi il decreto fatto nella Congrege di Sign sotto il Provlato decorso, che tutti i giovani imparino a scriver in illirico, ne che li chierici passino all' Ordinazioni, se non auranno imparato, e li putti non si vestano, se scriver in illirico non sapranno«. ASM, Tx. 3.
28) *Crnica*, Naša Gospa, 105, 119.
29) Tada je Filipović kao posrednik u sporu između slavonskih i bosanskih franjevaca spasio autonomiju posljednjih. *Jelinić*, Bio-bibliografija, 97.
30) LAPM, 459.
31) *Filipović P.*, Descriptio Miraculosae imaginis Beatissimae Virginis Mariae, quae in Suburbio Sign singulari devotione a Fidelibus tam incolis, quam advenis summe colitur, ac veneratur, MDCCLVI, — rukopis u spomenutoj knjizi »Archivium conventus. . . Signi« (ASS), 9, 13 otraga.

je najveći dio života proveo. Tu je stvorio svoje životno djelo. U Sinjskome svetištu je ostavio vidljivi trag svoje ljubavi prema Gospi Sinjskoj — veliki barokni srebrni *okvir* njezine slike, što ga je 1748. dao skovati u Mlecima za 200 cekina.[31] U sinjskome samostanu toga velikoga Sinjanina snašla je smrt 10. XII 1675.[32] Marković kaže da je umro »od nenadnje«.[33]

Braća su tijelo svoga prvoga provincijala i oca provincije »pošteno ukopali« — kaže ljetopisac[34] — u zajedničku franjevačku grobnicu, koja se tada nalazila u ondašnjem koru crkve Gospe Sinjske, tj. ispod ili iza današnjega velikoga oltara.[35]

II

KNJIŽEVNI RAD

Fra Jerolim Filipović, čovjek neobične duševne energije i staloženosti, uza svoj glavni posao profesora ili starješine, kroz cijeli se život marljivo bavio književnim radom različitoga sadržaja i oblika: dok je s jedne strane pisao djela za širu kršćansku prosvjetu i pučku pobožnost pa i pjesmice sastavljao, dotle je s druge strane izrađivao filozofsko-teološka znanstvena djela u duhu franjevačkoga skolastičnog filozofa Ivana Duns Skota. Međutim je njegov najveći i najznačajniji rad kerigmatički: izrekao je, napisao i tiskao mnoštvo propovijedi. I upravo je po tim djelima najviše poznat.

Ovdje ćemo najprije prikazati njegova poznata objelodanjena djela, a zatim ona koja su sačuvana u rukopisu. Kod nađavanja tiskanih djela držat ćemo se kronološkog reda.

A

Tiskana djela

1.— PUT KRIŽA, Budim 1730, 106 s.[1]

Premda djelo spominju skoro svi gore pomenuti pisci od Kukuljevića do Crnice, ipak nam je danas poznato samo po naslovu i po gore navedenim podacima. Uza sva nastojanja nisam ga mogao pronaći po našim bibliotekama u Dalmaciji. Ni Jelenić ga kod sastavljanja svoje Bio-bibliografije nije imao u rukama.[2] Prema izvještaju Nacionalne sveučilišne biblioteke u Zagrebu ne posjeduje ga ni njihova, ni Metropolitanska biblioteka, a ne spominju ga ni mađarske bibliografije, kojima raspolaže navedena knjižnica.[3]

---

32) »Arch. conv. Signi«, 26.
33) *Marković*, Sinj i njegovo slavlje, 57.
34) Isp. bilj. I/31.
35) Godine 1876 srušen je stari veliki oltar i nešto dalje na istok od njegova položaja podignut današnji *novi oltar* od dvobojnoga mramora, koji je izradio Franjo Monti iz Splita (*Marković*, Slavlje, 53). Možda je tada franjevačka grobnica ostala ispod velikoga oltara.
1) *Kukuljević*, Bibliografija hrvatska, 38.
2) *Jelenić J.*, Bio-bibliografija franjevaca Bosne Srebreničke, I, Zagreb 1925, 98.
3) Pismo upravljeno piscu 13. II 1965 pod br. 13/29-1965.

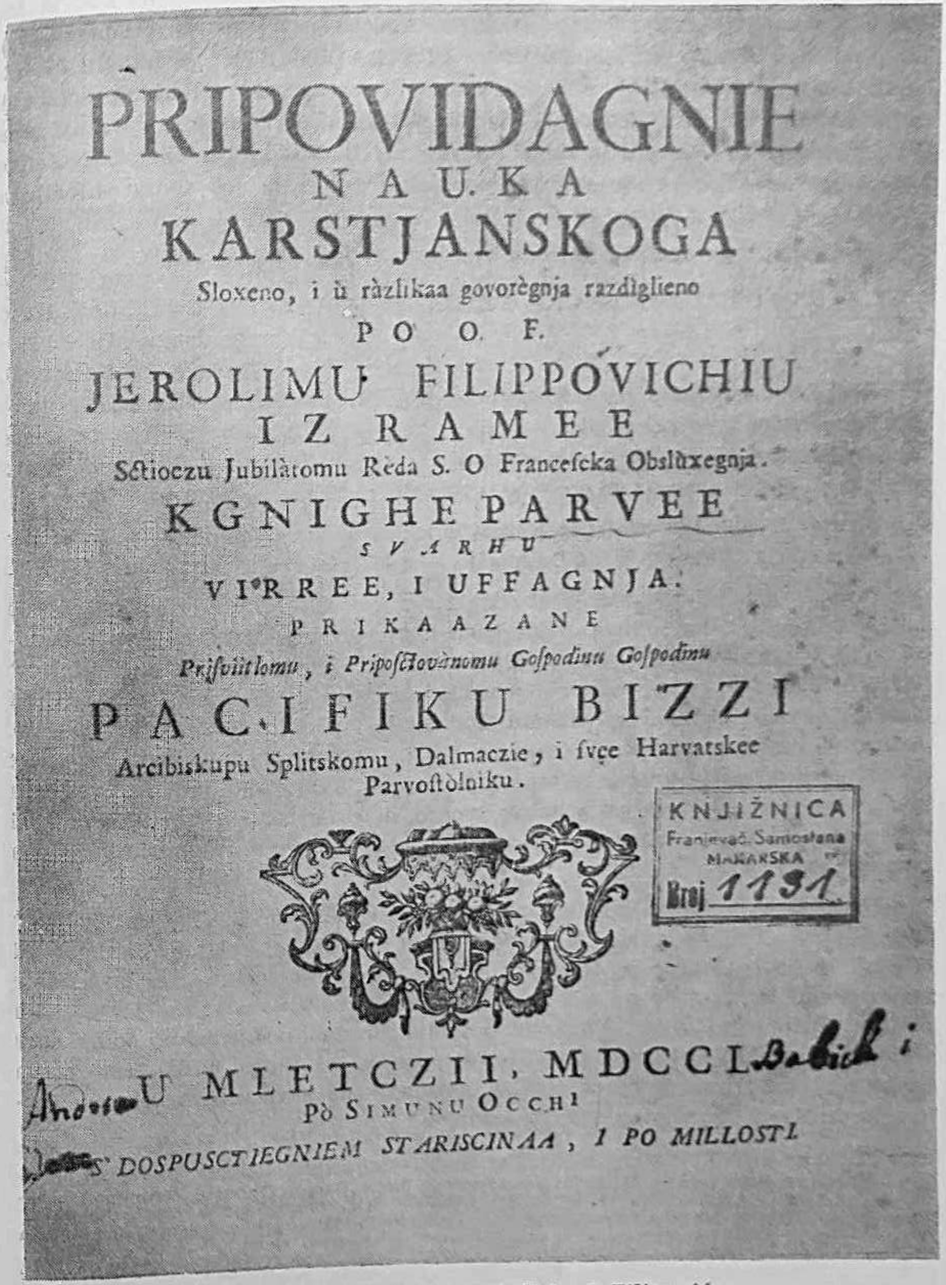
PRIPOVIDAGNIE
NAUKA
KARSTJANSKOGA
Sloxeno, i ù ràzlikaa govorègnja razdìglieno
PO O. F.
JEROLIMU FILIPPOVICHIU
IZ RAMEE
Sčtioczu Jubilàtomu Rèda S. O Francefcka Obslùxegnja.
KGNIGHE PARVEE
SVARHU
VIRREE, I UFFAGNJA.
PRIKAAZANE
Prisvìitlomu, i Pripofčtovànomu Gofpodinu Gofpodinu
PACIFIKU BIZZI
Arcibiskupu Splitskomu, Dalmaczie, i fvçe Harvatskee Parvoftòlniku.
KNJIŽNICA
Franjevač. Samostana MAKARSKA
Broj 1131
U MLETCZII. MDCCL
Pò SIMUNU OCCHI
S DOSPUSCTIEGNIEM STARISCINAA, I PO MILLOSTI.

Naslovna strana propovijedi fra J. Filipovića

Uza sve to uvjeren sam da je Filipović doista izdao navedeni Put križa. To djelo, naime, spominje jedna listina iz samostanskoga arhiva u Makarskoj, koja je pisana mnogo prije Kukuljićeve Bibliografije, tj. već početkom 19. st. Listina ima naslov: »Catalogus Religiosorum Provinciae SSmi Redemptoris, qui aliqua opera in lucem dederunt«. Popis navodi djela desetorice franjevaca Provincije Presv. Otkupitelja, koja su nastala ili tiskana u 18. st. Našemu Filipoviću sastavljač popisa osim Pripovidanja pripisuje još samo »Libellum sub titulo *Puut Krixa* Illirice«.[4]

Za djelom treba tragati, pa će se možda ipak jednom pronaći![4a]

2. — PRIPOVIDANJE NAUKA KRŠĆANSKOGA, Knjige prve, Mleci 1750;
Knjige druge, Mleci 1759;
Knjige treće, Mleci 1765.

»Pripovidanje nauka kršćanskoga«, koje je Filipović kroz posljednjih petnaest godina svoga života objelodanio u tri dijela, njegovo je *životno djelo,* po kome je fra Jeronim zauzeo istaknuto mjesto u povijesti naše hrvatske kršćanske kulture, pa je potrebno da ga opišemo u glavnim obrisima.

Sve tri knjige Pripovidanja Filipović je tiskao u ondašnjemu političkome i kulturnome središtu mletačke Dalmacije — u *Mlecima,* u tiskari *Šimuna Occhi.*

Prvu knjigu »Svrhu vire i ufanja«, koja sadrži XXXII + 584 strane sa *110 propovijedi,* autor je izdao 1750., kada je već prešao 60. godina života, a posvetio ju je jednome od glavnih sakupljača građe za Riceputti-Farlatijev »Illiricum Sacrum« i osnivaču glagoljaškoga sjemeništa u Priku, Rabljaninu *Pacifiku Bizzi* (1696-1756), »arcibiskupu splitskomu, Dalmacije i sve Hrvatske prvostolniku«. Jedan od razloga, zbog kojih je autor knjigu posvetio nadbiskupu Bizzi, jest njegova »pomlja i nastojanje za prosvitljenje naroda iliričkoga jezika«. Pri kraju posvete nadbiskupu, koji ga je učinio svojim »bogoslovcem«, autor kliče: »Ti si dika naša, ti slava i poštenje svega naroda našega, Ti izvrsni dobročinioc svega reda mojega!«[5]

Pošto je prva knjiga postigla odličan uspjeh, Filipović je *1759.* izdao *drugu knjigu* svoga Pripovidanja. Ona sadrži XXIV + 451 stranu s *92 propovijedi* »Svrhu ljubavi«. Autor se ispričava «štiocu pripoljubljenomu», što nije prije izdao drugu knjigu, jer da mu nije »sam ovi posao u ovo vrime priko ruku prišao«. Drugu je knjigu Filipović posvetio Bizzinu nasljedniku, splitskomu *nadbiskupu Nikoli Dinaričiću* (1757-1764), jer je on istoga jezika, zato slava i dika naša«. S njime se autor pobliže upoznao kada je za vrijeme njegove biskupske službe u Osoru propovijedao korizmu.[6]

---

4) ASM, bez signature. U listini su navedeni pisci: Babić, Filipović Jeronim, Knežević P., Lovre od Ljubuškoga (Šitović), Kačić-Miošić A., Vladmirović L., Filipović Petar, Jurin J. i Badrić S. Među njima je najmlađi Jurin (1730-1801), za koga sastavljač kataloga kaže, da ga je ugrabila smrt, dok je upravo imao tiskati svoj rječnik.

4a) Ovdje je potrebito spomenuti Jelenićevu pretpostavku, da bi se Kukuljevićevi podaci o dosada nepronađenome Filipovićevu Put križa mogli vrlo lako odnositi na anonimni Put križa, koji se 1734 izašao u Budimu pod slijedećim dugim naslovom:
Put krixa illi xalosno putovagnie nascega izmucenoga. Gospodina Isukarsta od kucie Pilatove do Kalvarie. S' prilikom ottaistvah muke uregien. Koije pùt postavglien u stirij, i carqua reeda svetoga ocza Franczescka od obsluxegnia provinczie Bosne Srebarnicze. S' dopusschegniem starescinah. U Budimu po Ivanu Giurgiu Nottenstein, stampatu ru 1734. S' harcsom istoga.« *Jelenić,* Bio-bibliografija, 98. 282 b.

5) *Filipović,* Pripovidanje I, str. I, IV i IX.

6) Pripovidanje II, s. III, IX, VI, VII.

Treću knjigu Pripovidanja, u kojoj se, «uzdrže govorenja od svetih sakramenata, kriposti stožernih, dila od milosrđa i druga«, Filipović je objavio zadnje godine svoga života, tj. 1765. Knjigu, koja obuhvata XXIV + 380 str. s 90 propovijedi, te je opsegom najmanja, posvetio je *franjevcu-biskupu Pavlu Dragičeviću,* apostolskom namjesniku u Bosni i Duvnu (1741-1764), koji je nekoć odgojio na Visovcu,[7] dakle u samostanu i na teritoriju Filipovićeve provincije. Pošto su autoru zbog starosti drhtale ruke, pa nije mogao čitljivo pisati, treću su mu knjigu za sitak prepisala dva »mnogo razumna i naučna« franjevca.[8] U predgovoru »mnogopoštovanim župnikom« pisac kao da predosjeća skoru smrt. I umro je doskora, ali njegovo djelo nije ostalo torzo: hrvatski su katolički svećenici i narod dobili pred 200 godina u *292 propovijedi Filipovićeva Pripovidanja* na svome jeziku u obliku kateheza obrađenu cijelu katoličku praktičnu teologiju!

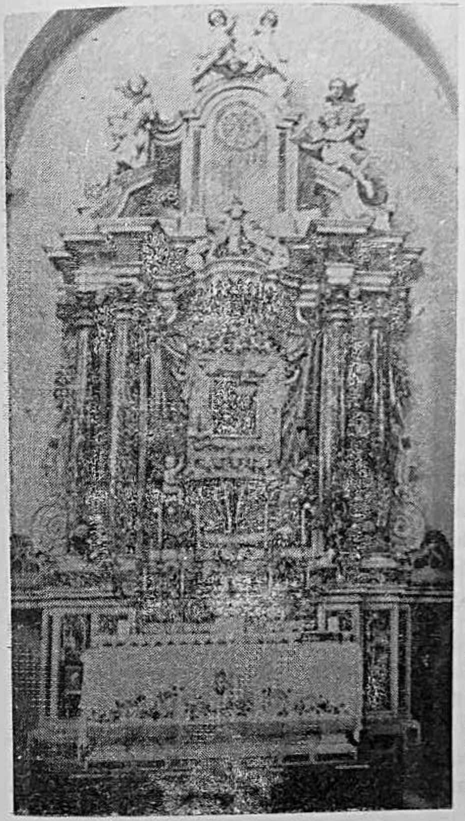

Oltar Gospe Sinjske

Svrha radi koje je Filipović izdao »Pripovidanje« bila je, da pomogne pastirima duša, mirskim i redovničkim župnicima, kako će u obliku propovijedi tumačiti kršćanski nauk. Značajno je za pitanje *originalnosti* Filipovićeva djela, kada sam pisac u predgovoru prve knjige kaže: »Ovo nije način od mene iznašast, nego sam ga vidio i od drugih jezika prosliđena .I tako kad ga drugi imadu narodi, zašto ne bismo mi Ilirci?«[9]

Autor je svoje djelo namijenio u prvome redu onim svećenicima koji nisu učili »dijačke i italijanske knjige«, a onda i onome većemu broju naših svećenika, koji znadu latinski, jer »lašnje je pripovidati ono, što se nađe pripravljeno u isti jezik, nego se mučiti prinoseći iz tuđa.«[9] Zbog latinista autor je na latinskome citirao mnoštvo izreka iz Sv. Pisma i crkvenih otaca, a zbog glagoljaša sve je te izreke preveo na hrvatski.

Filipovićev je *stil i jezik* jednostavan, pučki kao u njegova suvremenika Kačića. Filipović je svjesno pisao što jednostavnije: »Za najposli neka svak

---

7) *Vinjalić G.,* Compendio istorico e cronologico delle cose più memorabili occorse agli Illiri e Slavi in Dalmazia, Croazia e Bosna, (rukopis 18. st), 635, AS Visovac.

8) Pripovidanje III, IX.

9) Pripovidanje I, X.

znade, da ovo sve što sam činio, tako sam nastojao učiniti, *da me svak može razumiti;* zaradi što nisam hotio *ni riči inostranski,* koje se ili drugojačije, ili zanosljivo izgovaraju, stavljati, dali kako se sad običaje u ovih naših mistih. Ne ima narešenja liposlovski ili retorički. I ja kažem, ali ima ono što je potribito razumiti.« Autor je išao za tim, da više djeluje razlozima na razum, nego li ljepotom na srce: »Nastojanje bo je moje bilo, da ne u lipoti riči, dali u jakosti razloga, što sam hotio reći, uzdrži se.«[10]

U pogledu *pravopisa* Filipović je svijestan, »da s inostranskih slovih u jedan jezik mučno je savršeno pisati«, pa stoga »kako komu lipše se svidi, onako i piše«. On nije »nigda dvojicu našao, da posve jednako pišu«. Radi toga je smatrao potrebitim, da u posebnom osvrtu »Ljubeznivom štiocu« izloži i opravda svoj način pisanja, koji se razlikuje od drugih. Tako npr. Filipović označuje dužinu i kratkoću sloga s više ili manje slova, pa iako »ne razumi nikomu meštrovati«, ipak daje pravilo: »Dakle, valja više metnuti slova nego se običaje, il drugo koje zlamenje, po komu štioc poznati može il se dugo, ili kratko rič ima izgovoriti i proglasiti.«[11]

Što se tiče *Sadržaja triju knjiga,* ukratko ćemo navesti slijedeće: *U prvoj knjizi* Filipović je *vjeri* uopće posvetio 10 propovijedi; razglabanju 12 članaka *Apostolskoga vjerovanja* 36; kreposti *ufanja* 20 (samu molitvu tu je obradio u 13 propovijedi!); *Očenašu* 30 i na kraju *Zdravomariji* posvetio je 14 propovijedi, za koje sam kaže, da »služit mogu za razlike svetkovine Blažene Divice Marije«.[12] — *Druga knjiga* sadrži: 24 propovijedi o *ljubavi,* 58 o *dekalogu* i 10 o *crkvenim zapovijedima.* — *U trećoj knjizi* svetim *sakramentima* je Filipović posvetio najveći broj propovijedi, svega 62, i to: krštenju 6, euharistiji 12, a ispovijedi 24, čime je autor htio naglasiti ono što je najpotrebnije i najkorisnije; blagoslovine i oproste pisac obrađuje u 5, kreposti i darove Duha Svetoga u 7, djela milosrđa u 12 i na kraju »novissima« u 4 propovijedi.

Filipović svaku svoju propovijed dijeli u *dva dijela:* prvi, duži dio sastoji se od tumačenja jedne vjerske istine; drugi, kraći dio sačinjavaju pitanja i odgovori u vezi s prednašnjim tumačenjem. Na kraju prvoga dijela prve propovijedi sam autor kaže svoju metodu: »U ovom (2) dilu govorenja neću drugo besidit, nego samo stavit ću upitanja i odgovore, koji se iz ovoga govorenja mogu izvadit, i tako u svih ostalih koja će bit unapridak. Ja ću dakle pitat, a svi sa mnom odgovarajte i držite na pameti.«[13]

Filipovićevo Pripovidanje po svojoj razdiobi u tumačenja i pitanja jesu *prva školska metoda,* koja je u ono doba bez pučkih škola od naših crkava učinila školske dvorane, pune učenika svake vrste, gdje su slušači dobivali temelje kršćanske kulture.

Filipović je svakoj propovijedi posvetio *4—5 strana.* Osim spomenute razdiobe na tumačenje i pitanja prvi dio autor opet dijeli na više tačaka (od 6—9). Na početku svake propovijedi donosi na latinskome i hrvatskome odgovarajući citat, ponajviše iz Sv. Pisma. Tako npr. u prvoj propovijedi »Koliko je dužan kršćanin znat nauk kršćanski«: Haec est autem vita aeterna, ut cognoscant te

[10]) Pripovidanje I, XI.
[11]) Pripovidanje I, XII-XIII.
[12]) Pripovidanje I, X.
[13]) Pripovidanje I, 3 .

solum Deum verum et quem misisti Jesum Christum;[14] u zadnjoj propovijedi »Koliko je korisno raj promišljat«: Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi.[15] Tijekom, pak, samoga teksta fra Jeronim se upravo majstorski služi citatima Sv. Pisma, Svetih Otaca i crkvenih pisaca. Voljene autore naziva svojim: »moj Skot«, »moj Liran«. Nekada se poziva i na filozofe, pa i poganske, osobito na Aristotela.

Osim brojnih, ali umjerenih citata, Filipović skoro u svakoj propovijedi — prema Kristovoj metodi — svoja razlaganja razjašnjava kakvim primjerom ili »prilikom«. Ali, nažalost, autor nije bio uvijek sretne ruke u izboru »prilika«. Često su, naime, Filipovićevi primjeri neobično fantastični i nevjerojatni. Takve je primjere bez sumnje rado slušala i primala jednostavna crkvena publika.

Uza sve te nedostatke tri volumena Filipovićeva Pripovidanja proizvela su značajnu ulogu u odgoju kršćanske svijesti kod Hrvata katolika u Dalmaciji i Bosni kroz posljednja dva vijeka, te i dalje ostaju bogata riznica katehetičkoga blaga.

Pitanje autorstva ostalih Filipovićevih tiskanih djela

1. Prema Kukuljeviću fra Jeronim Filipović je 1759. izdao u Mlecima *»Piesme duhovne«.*[16] Njega u toj tvrdnji slijene: Ljubić i dr. Zlatović to navodno Filipovićevo djelo zove *»Skup pisnih bogoljubnih«.*[17]

Međutim, to djelo ne postoji ni pod jednim ni pod drugim naslovom. Njega ne nalazimo u najboljim bibliotekama u Dalmaciji, a nema ga ni Nacionalna sveučilišna biblioteka u Zagrebu.[18] Ne spominje ga ni navedeni makarski katalog.

Zabuna je mogla nastati iz slijedećih razloga: Iste *1759. godine fra Jeronimov* nešto mlađi suvremenik i učenik *fra Petar Knežević* (1702-1768) izdao je u Mlecima malu zbirku pjesama pod naslovom *»Duhovna pivka«.*[19] Zbirčicu je autor posvetio upravo: *»f. Jerolimu Filipoviću iz Rame,* pripovidaocu obćemu, u mudroznanju i u svetom bogoslovlju naučitelju ili jubilatu, prisvitle i pripoštovane gospode arcibiskupa splitskoga i biskupa šibeničkoga bogoslovcu, u splitskom arcibiskupatu crkovnoga zbora iskušitelju, i evo drugi put u imenovanoj provinciji (tj. Presv. Otkupitelja, m. o.) ministru pribdećemu na čast i poštenje«.[20] Ne samo da je Knežević svoje djelce posvetio fra Jeronimu, nego u predgovoru priznaje, da ga je upravo njegov učitelj *fra Jeronim potakao da spjeva svoju »pivku«, i to prema sadržaju nekih njegovih propovijedi!* Stoga fra Petar priznaje, da je *»pivka« na neki način fra Jeronimovo djelo.«*[21]

[14]) Pripovidanje I, 1.
[15]) Pripovidanje III, 375.
[16]) Bibliografija, 39.
[17]) Franovci, 471.
[18]) Isp. bilj. II/3 .
[19]) *Božitković J.*, Život i rad fra Petra Kneževića (1702-1768). GRAĐA ZA POVIJEST KNJIŽEVNOSTI HRVATSKE, X, Zagreb 1927, 157. Tu je pogrešno navedena godina izdanja »D. p.« 1769 mjesto 1759.
[20]) *Knežević P.*, Duhovna pivka, Mleci, 1759, 1.
[21]) N. d., 10.
[22]) *Božitković*, n. d., 155.

Osim toga su 1765. također u Mlecima izišle »*Pisme duhovne razlike*« od fra Petra Kneževića.[21] Po svoj prilici oko tih dvaju Kneževićevih djela nastala je zabuna, pa su neki bez razloga našemu Filipoviću pripisivali »Pisme duhovne«, a drugi »Skup pisnih bogoljubnih«.

Međutim, ne smijemo misliti da fra Jeronim nije mogao biti autor i kakve zbirke pjesama. Ta on je na prvim stranama drugoga i trećega dijela svoga Pripovidanja donio *četiri svoje pjesmice*, koje sačinjavaju svega *pedesetak stihova*,[23] — i to pod stare dane, pa je zaista vjerojatno da je u mlađim godinama još marljivije pravio stihove. Nažalost, osim spomenutih četiriju pjesmica, od Filipovićeve nam se poezije ništa drugo nije sačuvalo!

2. Još je očitiju zabunu stvorio *Kukuljević*, kada je u Filipovićevu bibliografiju osim tri knjige »Pripovidanja« ubrojio i još neke: »*Beside. III. Časti. U Mletcih kod Sim. Oki 1765.*«[24] Tu je Kukuljević bez ikakva temelja duplicirao treći dio Filipovićeva »Pripovidanja«. Pogreška je davno zapažena, pa je već Zlatović s pravom isključio te »Beside« iz Filipovićeve bibliografije.[25]

U danas poznatu bibliografiju f. J. Filipovića spadaju, dakle, *samo četiri knjige: Put križa i tri dijela Pripovidanja.*

B.

Rukopisna djela

Filipovićeva rukopisna djela dijele se u dvije skupine: filozofsko-teološka i propovjednička djela.

Crnica tvrdi da se »velik broj Filipovićevih bogoslovnih rasprava nalazi u rukopisu u samostanskim arhivima u Šibeniku i Zaostrogu«.[26] *Fra Josip Glunčević* (1751-1839) je, pak, u svoje vrijeme zabilježio da je Filipović »napisao više od hiljadu propovijedi i nekoliko stotina govorenja na čast... Majke Božje i mnogih drguih svetaca«.[27]

Danas, 200. godina poslije smrti našega Filipovića ne možemo pronaći »velik broj« njegovih bogoslovnih rasprava u rukopisu, kako je to ustvrdio prije nepuna tri decenija O. Crnica, niti njegovih »više od hiljadu propovijedi i nekoliko stotina drugih govora«, koje spominje Glunčević. Danas sigurno znamo samo za *dva* Filipovićeva filozofsko-teološka djela u rukopisu i samo za one propovijedi koje se nalaze u pet kodeksa sinjskoga arhiva.

I — Filozofsko-teološka djela

1 — DISPUTATIONES IN ARISTOTELIS METHAPHISICAM juxta mentem Joannis Duns Scoti subtilissimi principis omnium theologorum.

Format 20×13,5 cm. Uvez u kožu. Dobro sačuvan i cjelovit rukopis sadrži 82 nepaginirana pisana lista, odnosno 164 strane. Čuva se u arhivu samostana Sv. Lovre u Šibeniku pod signaturom: Codex 110.

---

23) Pripovidanje II, VII i IX; Pripovidanje III, VIII i IX.
24) Bibliografija, 39.
25) Franovci, 471.
26) *Crnica*, Naša Gospa, 361.
27) *Crnica*, n. d., 362.

Već je Božitković ustanovio, da je autor toga rukopisa f. J. Filipović,[28] koji se je na dva mjesta u knjizi potpisao punim imenom (25 i 50 s).

Sav rukopis je pisan latinski i vrlo sitnim slovima, izuzevši naslove i podnaslove.

Knjiga se dijeli na *šest rasprava* (disputationes): 1. Quodnam est objectum adaequatum methaphisicae; 2. De natura entis ut sic; 3. De ente possibili; 4. De ente actuali; 5. De individuo, i 6. De supposito creato.

Autor se služi skolastičnom metodom: quaestio — dico; objectio — responsio.

Mišljenja sam da je autor vlastoručno knjigu pisao u mlađim godinama, možda već kao student ili najkasnije kao mladi profesor.

2 — DISPUTATIO II. DE DIVINIS ATTRIBUTIS ET MODIS INTRINSECIS

Djelo spominje *Božitković* s napomenom, da se u njegovo doba (1925) nalazilo u arhivu sinjskog samostana.[29] Iako nisam mogao ustanoviti — uza sva nastojanja — da se djelo nalazi u Sinju, ipak ne treba sumnjati u Božitkovićevu tvrdnju. Dapače, navedena Disputatio secunda pretpostavlja i prethodno djelo Disputatio prima, koje je danas nepoznato.

Od velikoga broja Filipovićevih filozofsko-teoloških rukopisa, o kojima govore pisci, danas, dakle, u šibenskom arhivu ima samo jedan, dok se u sinjskome i zaostroškome arhivu ne može ustanoviti da li je i jedan sačuvan![30]

II — Propovijedi

Prema svjedočanstvu suvremenih i kasnijih pisaca Filipović je napisao veliki broj propovijedi. Mnoge su od tih propovijedi Jeronimova redovnička subraća raznijeli po provinciji još za njega živa.[31] Danas su nam poznate Filipovićeve propovijedi, koje se čuvaju samo u arhivu sinjskog samostana. One se nalaze u slijedećih pet kodeksa.

1 — Kodeks X

Rukopis-knjiga; uvez u kožu; format 24,5×17,5 cm. Na hrbatu starija ruka crnilom napisala majuskule: P. H PH., »Pater Hieronymus Philipovich«.

Kodeks sadrži *39 propovijedi*, koje su ispisane na 480 nepaginiranih strana.

Na prvome je listu *fra Stanko Petrov* (1887-1963) g. 1946. napisao slijedeću bilješku: »Propovijedi O. Jerolima Filipovića iz njegovih mladih godina. To dokazuju i inicijali na hrbatu: P. H. PH., poređivanje s Cod. A i poređivanje sa štamp. »Pripovidanje Nauka karstj.«

Inače ovaj kodeks Filipovićevih propovijedi, koji je pisan prije 1735. g., njegovi životopisci uopće ne spominju izričito, iako ga je po svoj prilci sam autor vlastoručno pisao.

---

28) Božitkovićeva bilješka na početku istih »Disputationes«.
29) V. bilj. U/16.
30) Zaostroški je samostan tako teško stradao u potresu 1962 da je njegov arhiv još uvijek nepristupačan.
31) »Archivium conventus... Signi«, 26, ASS.

39 propovijedi kodeksa X, označenih s 26 brojeva, obrađuju *različite teme:* desetak je posvećeno Gospinim svetkovinama; među njima se ističe »Predika druga na dan Uzeća na nebesa B. D. Marije ili na Veliku Gospojinu«,[32] kod koje je Petrov zabilježio: »Prekrasna i s dogmatske strane«... Devet govora slavi neke *Božje ugodnike:* sv. Stjepana (br. 11), sv. Ivana Ev. (11 bis), sv. Antu Padovanskoga (12), sv. Franju As. (12), sv. Martina (14), sv. Lovru (18) i sv. Mariju Magdalenu (15). Četiri propovijedi obrađuju *Gospodnje blagdane:* Obrezovanje, Vodokršće i Božić. Kod druge propovijedi na Božić pisac je ostavio slijedeće: »*Zabiliženje.* Na mnogih mistih u našoj Provinciji Bosanskoj (dakle, pisano prije diobe 1735!, m. o.) propovida se na sve tri mise, zato sam htio ovu drugu prediku učiniti ukratko.«[33]

Od drugih propovijedi spomenut ćemo samo neke: Propovijed na *mladu misu* — »Veličanstvo misničko jest priveliko«;[34] na *3. dan Duhova:* Od mnoštva velika osuđenih, a mala broja koji se sahranjuju«;[35] zanimljiva je i »Predika od veličanstva kršćanskoga: Svaki kršćanin jest gospodin priplemeniti«.[36]

2. — *Kodeks A*

Rukopis-knjiga; uvez u kožu; format 20×14 cm. Etiketa na hrbatu: »Propovjedi Otca Jeronima Filipovića — Prepisao f. Šimun Kalinić (Codex A) 1731-1732.«

Knjiga sadrži *42 propovijedi* na 540 numeriranih listova, tj. *1080 strana.*

To je *kvarezimal ili korizmenjak,* tj. korizmene propovijedi za svaki dan korizme od Čiste srijede do Cvjetnice, osim subota; zatim na Veliki petak i tri dana Uskrsa, svega *38 korizmenih propovijedi.* Na kraju se nalaze *još 4* propovijedi: o sv. Josipu (»Sveti Josip je trikrat preveliki, prisveti ili najveći«), na Blagovijest, te na blagdane Žalosti i Radosti Marijinih.

To su sve propovijedi našega Filipovića, kako se to tvrdi na više mjesta u istom kodeksu. One su nastale za vrijeme njegova boravka u Šibeniku. Međutim nije ih prepisao autor, nego njegov učenik *fra Šimun Kalinić,*[37] koji je na više mjesta istoga kodeksa ostavio zanimljive bilješke. Iz njih je vidljivo, da je Kalinić Filipovićev korizmenjak počeo prepisvati za vrijeme svojih studija u Šibeniku, nastavio u Mlecima, dok je »činio stadiju u Starome lazaretu 1731«, a završio 1732. u Budimu.[38]

3. — *Kodeks B*

Rukopis-knjiga; uvez u kožu; format 25×18 cm; strana 319, iza čega slijedi dodatak manjega formata s »Pofaljenjem sv. oca Benedikta.« i bilješkom »Ad usum Fris Simonis Calinich a Brochanacz. Budae.«

[32]) Kodeks X, br. 18 bis, 351-366.
[33]) N. d., br. 10, 199.
[34]) N. d., br. 23, 435-446.
[35]) N. d., br. 6, 107-117. — Filipović je, dakle, u pitanju broja spašenih zastupao strože mišljenje, koje se danas u teologiji smatra neosnovanim.
[36]) N. d., br. 24, 447-459.
[37]) *Fra Šimun Kalinić,* župnik naviše župa, definitor 1754, gvardijan Split-Dobri 1759-1762, umro u 71. g. u Sinju 5. III 1764. (*Bačić,* Nekrolog, 150; *Crnica,* Naša Gospa, 329, 338).
[38]) Na listu 276 b Kodeksa A Kalinić je zabilježio slijedeće: »Dovien pripisa u Sibenicu u pet nediglia buduchi studenat, i nisam dosao na Skulu da nisam sctogod znao lectie, imaduchi dva lectura, jer sam pisao vechi dio obnoch, i ne za drugu svarhu nego zaradi postegna Boxiega, i koristi dusse moje, i moi iskargnii.« Isp. ostale bilješke: 276 a, 434 b, 520 b, 540.

Na hrbatu etiketa: »Pohvalna govorenja i druge propovijedi O. Jeronima Filipovića.«

Kodeks sadrži *29 propovijedi.* Nije sigurno, da li ih je sve prepisao Kalinić. Propovijedi su *različitog sadržaja* i za različite zgode. Spominjemo samo neke: »Pofalno *govorenje od svetih Dujma, Staša i Arnira,* koji osobito u gradu Splitu štuju se«; na kraju iste propovijedi autor je nadodao »Zahvalnost dobročincem«, tj. Splićanima, koji su primili fratre na Dobri.[39] Dvije su propovijedi izgovorene na *Veliku Gospu u Sinju* 1744. i 1747.[40] Tu je i *desetak euharistijskih propovijedi,* među kojima tri prigodom 40-satnog klanjanja, a četiri na Mali Uskrs u Sinju prigodom procesija, koje su držali »Gospoda Bratimi Prisvetoga Sakramenta«.[41]

4. — *Kodeks C*

Rukopis-knjiga; uvez u kožu; format 28,5×19,5 cm.

Kodeks sadrži *53 propovijedi* na *404 strane.* Na kraju je dodano *kazalo,* koje nije baš tačno!

U tekstu se ne kaže da su to Filipovićeve propovijedi, pa stoga Petrov na početku oprezno stavlja natpis s upitnikom: *Filipovićeve propovijedi?«*

Držim da nema sumnje da su Filipovićeve, jer to svjedoče i teme, i stil, te vrijeme kada su nastale. Neke su, naime, datirane u posljednji decenij fra Jeronimova života. Rukopis odaje dvije ruke: mlađu i staračku — Filipovićevu!

Po sadržaju su propovijedi većinom *korizmene,* a obuhvaćaju vrijeme od Čiste srijede do trećega dana po Uskrsu, svega 35 propovijedi; za njima slijede: 3 govora o dušama čistilišta, 4 o Gospi, 2 o sv. Franji, te 8 za božićno doba; na kraju dvije propovijedi: »Predika o Križu na šestu nedilju po Vodokršću« i *Predika učenjena na nedilju šesnajestu po Duhovima 1761 u vrime pomora goveda«.*[42] Ta zanimljiva propovijed, koja je najljepši dokaz autorova osjećanja za mali puk i njegove jade, počinje govorničkim dijalogom: »Što plačete, što tužite, što vam je? — Kako nećemo plakati, tužit se i žalit videći, da je na nas Bog poslao ovo pokaranje, kako nam se smiče ono o komu živimo!«

5. — *Kodeks E*

Rukopis-knjiga; uvez u ukožu; format 25×18 cm; bez paginacije; debljina knjige 6 cm. Na hrbatu natpis: »Pohvalna govorenja i propovijedi.«

Kodeks sadrži *67 propovijedi,* od kojih pet na talijanskome. Od ovih su četiri propovijedi o sv. Josipu.

Tu ima propovijedi *fra J. Glunčevića,* ali *većina* ih je *Filipovićevih,* koje su poslije njegove smrti mnogi prepisivali ili prerađivali, i to iste propovijedi u nekoliko verzija. Stoga je Petrov 1946. pregledavajući kodeks zabilježio na početku: »Gotovo sve od Filipovića.« Međutim je samo za 19 propovijedi sigurno da potječu od Filipovića!

Sve propovijedi u svih pet kodeksa, osim onih pet talijanskih u K E, pisane su latinicom i hrvatskim jezikom.

[39]) Kodeks B, 5-14.
[40]) N. d., 75-89, 124-135.
[41]) N. d., 103-112, 256-261, 266-272, 274-284.
[42]) Kodeks C, br. LIII, 398-404.

Od hiljadu i više Filipovićevih propovijedi, o kojima govore stariji pisci, danas, dakle, znamo *samo za 292 tiskane i oko 180 propovijedi* sačuvanih u rukopisima sinjskoga arhiva. I jedne i druge čekaju još uvijek čovjeka, koji će ih proučiti. S vremenom će se možda pronaći još gdjekoja Filipovićeva propovijed po arhivima naših samostana u Dalmaciji.

C.

Stadlerovo izdanje Filipovićevih propovijedi

Prvi vrhbosanski nadbiskup *dr Josip Stadler* (1882-1918), čovjek takve radinosti i tolikih uspjeha da ga je Strossmayer nazvao »thaumaturgos«, već na početku svoje službe odlučio je svome pastoralnome svećenstvu pružiti zgodan priručnik za propovijedi. Premda je prošlo preko stotinu godina otkada je bilo objelodanjeno Filipovićevo Pripovidanje, *Stadler je izabrao upravo to domaće djelo*, da ga u novome ruhu pruži svojim svećenicima.

Stadler je priredio svoje izdanje Filipovićeva životnoga djela pod naslovom: *»Propoviedi o nauku kršćanskomu od O. Jeronima Filipovića, franjevca iz Rame u Bosni«*, i to u osam knjiga za osam susljednih godišta:

Knjiga	I,	Sarajevo	1887,	544 s
„	II,	„	1888,	467 „
„	III,	„	1889,	479 „
„	IV,	„	1890,	324 „
„	V,	„	1891,	435 „
„	VI,	„	1892,	430 „
„	VII,	„	1893,	442 „
„	VIII,	„	1894,	289 (330).

U osmoj knjizi Filipovićeve propovijedi svršavaju s mjesecom rujnom, pa joj je stoga Stadler nadodao *»Pravu pobožnost o Bl. Dj. Mariji od Bl. Ludviga M. Grignona«*, 108 str.

Stadler je sve Filpovićeve govore, objelodanjene u tri knjige, rasporedio kroz osam godišta, ponajviše za nedjelje. Ali, budući da u Filipovićevu Pripovidanju nema posebnih propovijedi za svetkovine, to je izdavač *za pojedine svetkovine umetnuo propovijedi drugih*, ponajviše stranih autora, koje su preveli ili priredili sam nadbiskup i njegovi tadašnji kanonici: *Andrija Jagatić* (za 1888) i *Anton Jeglić* (za 1889).[43] Za svetkovine nekih godišta Stadleru su ustupili svoje propovijedi domaći autori: *Cvijo Rubetić*, prof. na Višoj realci u Zagrebu (za 1890), *Josip Šafran*, župnik Velikoga Grđevca (za 1892) i *Stjepan Kos*, čazmanski kanonik (za 1893).

Propovijedi su *raspoređene prema kalendaru* dotične godine, tj. po mjesecima i danima.

---

[43]) Među stranim autorima su zastupani slijedeći: Bordoni, Bourdalou, Breiteneicher, Campadelli, Cochem, Coulin, Deharbe, De Ponte, Fabri, Franco, biskup Freppel, sv. Ljudevit M. Grignon, Hag, Huenner, biskup Kolmar, Konigsdorfer, Knoll, sv. Alfonz Liguori, Mac Carthi, Meschler, Mislci, Piano, Riedl, Rive, Schmitt, Stecher, Wurz . .

O *metodi priređivanja* Filipovićevih propovijedi sam izdavač kaže slijedeće: »Ja sam sve koliko sam više mogao zadržao onako, kako je u Filipoviću; izostavio sam ipak njeke stvari, naročito njeke pripoviesti, koje bi teško bilo dokazati, promienio sam pravopis, a gdjegdje i jezik stegnuvši više izreka u jednu; kad i kad sam koju misao popunio. I tako se nadam, da će nam propovijedi o. Filipovića poslužiti za nauku našu i našega naroda« . . .[44]

Nadbiskup je Filipovićeve propovijedi sustavno rasporedio i naredio *dušobrižnicima*, da moraju propovijedati *o onoj temi*, koja je označena za dotični dan — prema Filipoviću. Ipak je dozvolio, da »tko misli, da može još bolje o istoj stvari govoriti, neka bolje govori u Gospodinu!«[45]

A kada je nakon 8 godina izišlo čitavo djelo, Stadler ponovno naređuje da treba »opet započeti tumačenje s početka katekizma, što je lako učiniti, pošto je ovo osma godina, što se te propoviedi izdaju.«[46]

Tako su krajem 19. stoljeća vjernici Vrhbosanske nadbiskupije, a i mnogi drugi, slušali tumačenje vjerskih istina uglavnome onako, kako ih je nekih 150. godina ranije obradio franjevac Filipović.

III

MIŠLJENJA O FILIPOVIĆU

Da nam bude jasniji lik fra J. Filipovića kao čovjeka i pisca, njegov upliv na svećenstvo i narod, što ga je živ i mrtav izvršio svojim djelima, donijet ćemo ovdje izjave i mišljenja njegovih suvremenika i kasnijih pisaca o njemu i njegovu djelu.

1. — Mišljenja suvremenikâ

Koliko su Filipovićevi *učenici* cijenili svoga učitelja, vidi se iz bilješke gore spomenutog *Kalinića:* »Sibenici in Dalmatia. Sastavi ove predike o. p. lektur Jerolim iz Rame. I pripisa ja F. Šimun Kalinić, njegov *nedostojni učenik*.«[1] Bilješka je tim značajnija, što je napisana iskreno, bez nametljivosti.

Fra Petar Knežević, poznati hrvatski religiozni pjesnik, također učenik Filipovićev, u posveti svoje *»Duhovne pivke«*, sastavljenoj 1752., na osam strana slavi svoga učitelja i starješinu, koji je pred godinu dana bio ponovno izabran provincijalom svoje provincije: »u koje vladanju toliku si pravdu, mudrost, razabranje, jakost i pomnju pokazao, da si ostavio u svima želju opet imati te za glavara i upravitelja redovničkih duša i potriba« . . .[2]

Bez sumnje su Braća *ponovnim izborom za provincijala* Filipoviću htjeli odati priznanje za njegovo Pripovidanje, koje je bilo izišlo pred godinu dana.[3]

---

[44]) Iz Predgovora Knj. I, 10.

[45]) Iz istog Predgovora (isp. prednju bilješku!).

[46]) Knj. VIII, 289, opaska. — Stadler je 1906 pričao Jeleniću, kako je namjeravao tiskati i neobjelodanjene Filipovićeve propovijedi iz sinjskog arhiva, ali u preinačenome obliku. Međutim sinjski franjevci nisu dali ništa mijenjati, pa tako do toga izdanja nije ni došlo! *Jelenić*, Bio-bibliografija, 96.

[1]) Kodeks A, 434 b, ASS.

[2]) *Knežević*, Duhovna pivka, 3-10; 5.

[3]) Dok je u 18. i 19. stoljeću ponovno biranje ili imenovanje iste osobe za provincijala u Provinciji Presv. Otkupitelja bila prava *rijetkost*, dotle je to u 20. st. redovita pojava.

Stoga Knežević nastavlja: »Knjige lani izdate od prvoga pera... s kojim si sebe i svu Provinciu lipo osvitlao, jer da sva samo Pripovidanja od tebe učinjena budu pritisnuta, *desetere onake knjige* zauzet ih ne bi mogle!«[4]

U svojoj je provinciji Filipović »posijao *vele dubok nauk mudrorazmišljanja* i dao svim način od umitnoga pripovidanja tako da tebe ne bude, ne znam u komu bi se stanju... mnogi i mnogi danas nahodili.«[5]

Filipovićeve propovijedi su među Braćom bile toliko cijenjene, da su već za njega živa provincijali naredivali, da prigodom njihova službenoga pohoda *studenti* moraju u blagovaonici *napamet recitirati* »jedan govor iz knjiga mp. o. Dekana«.[6]

Fra Petar Filipović, provincijal 1763-1766., prigodom fra Jeronimove smrti našao se je na Visovcu. Čim je primio vijest *o smrti,* napisao je *Braći okružnicu* na talijanskome jeziku.[7] Iako su izjave prigodom smrti i sprovoda redovito opterećene odveć subjektivnim elementima, ipak one ostaju dragocjeni suvremeni dokumenat o ljudima. Stoga donosimo u prijevodu tu okružnicu, za koju se fra Karlo Balić izrazio, da je *»veoma značajna«:*[8]

«Mnogopoštovani i velečasni oci, i predraga braćo
u Gospodinu«

Ovoga časa saopćio mi je p. o. gvardijan sinjskoga samostana koliko hitnu, toliko žalosnu i kobnu vijest, da je u istome samostanu osmoga (dana) tekućega mjeseca ispovjeđen, a desetoga (dana) istoga mjeseca... Eto, moramo Vam ovim našim pismom, iako preko volje, objaviti, i to više vrelim suzama, nego li uzbudljivim riječima. Ubila je, moji predragi Oci i Braćo, nemilosrdna i okrutna smrt u 78. godini života *najljepši ures naše bijedne provincije,* sami stup pravednosti i razboritosti, živu sliku svake kreposti, znanja i svakoga dobra, oca i gospodara preljubljenoga. Ah, konačno vam moram reći, okrutna smrt ubila je *mp. o. Jeronima iz Rame,* jubilata i eksprovincijala-dekana ove naše provincije. Pošto mi nismo kadri dovoljno izložiti kakovim je i kolikim redovničkim prednostima bio ukrašen ovaj vrlo zaslužni otac i časni sluga Božji, predpostavljamo da je bolje se ustegnuti od svake daljnje riječi, bojeći se da ne bismo rekli, koliko bismo trebali reći. Tim više što je to već poznato i svima Vama, Oci, kao i dalmatinskim prelatima i samim svjetovnjacima, koji su ga uvijek toliko častili, koliko to može zahtijevati tako razborit, učen i prerevan svećenik i pravi obslužitelj svoga svetoga Reda. I uza sve to što se nadamo, da on već uživa nebeske slasti, ipak mi ne bismo propustili svoju dužnost, o tome Vas obavijestiti, da se pomolite za njegovu dušu, ako bi joj uopće trebala neka pomoć, — upravljamo Vam ovo pismo, da to s najsavjesnijom brigom izvršite, nalažući

---

[4]) *Knežević,* n. d., 6.

[5]) N. d., 7.

[6]) Fra Jeronimu su Braća dala počasni naslov »Dekan provincije«. *Balić,* Kroz Marijin perivoj, 53, 196 b.

[7]) ASM, Th. 3.

[8]) *Balić,* Kroz Marijin perivoj, 51,189. Tu je autor pogrešno datirao okružnicu 13 oktobra mjesto *13 xbre* = decembra ili prosinca!

pp. ocima mjesnim starješinama, da odmah obavijeste one, koje moraju, dok grleći jednoga po jednoga želimo Vam s neba pravo zadovoljstvo.

Iz našega samostana Visovca, 13. prosinca 1765.

Najodaniji sluga u Gospodinu
fra Petar Filipović
provincijal

Isti je fra Petar kasnije zabilježio o svome suplemenjaku, kao piscu i govorniku slijedeće značajne tvrdnje:

»...Troje knjige u slavni naš hrvatski jezik svrhu Nauka kršćanskoga kršćanskomu bogoštovju mnogo korisne na svitlost dade. Upisa u isti svoj jezik mnoge i mnoge razlike predike, a navlastito od Majke Božje, tako plemenite, *da čovik umrli i razum stvoreni više naravski učiniti ne može.* Ovo podpuno svidoče njegova scripta iliti pisanja od filozofie i teologie, koja se vide i danas u Studiu šibeničkomu. Svidoče rečene troje knjige i njegove predike, od kojih mnoge mnogi fratri od provincie jesu raznili još za njega živa i s njima se služe i služiće se za vika. Što je pak *najveće čudo,* koje se u njemu vidilo, jest ovo, *što je god upisao,* složio i učinio, *sve je od prvoga pera učinio i upisao.* Bio bi još knjiga na štampu dao i pisao, ali budući zanat dug, a život kratak, pusta smrt ne dade!«[9]

Fra Josip Glunčević (1751-1839), provincijal (1806-1810), redovnik sveta života, koga je krstio sami fra Jeronim, u svojim »Uspomenama« zabilježio je o svome duhovnome ocu među ostalim i slijedeću tvrdnju: »..ovaj veliki čovjek, radi svojih beskonačnih napora, a sviju upravljenih prema vječnom spasenju duša, može se *usporediti s najznamenitijim svetim Ocem svete katoličke Crkve!*«[10]

Zaista rijetki superlativi i za ljude 18. stoljeća, kada je bio običaj, da štovatelji svoje ljubimce obasiplju najneobičnijim epitetima. Uza sve to, superlativi iz pera onako ozbiljnih muževa, kao što su bili Knežević, Filipović Petar i Glunčević svjedoče, da je iza njih doista stala jedna viša, nesvakidašnja vrednota!

II. — Mišljenja pisaca 19. i 20. stoljeća

Izjave pisaca prošloga i našega stoljeća o f. Jeronimu Filipoviću, koliko su lišene subjektivnih elemenata i izražajne mode u ustima njegovih suvremenika, toliko su tim značajnije, jer se i one služe neobičnim superlativima.

Prvi trezniji osvrt na Filipovićeva djela dao nam je već spomenuti *fra Donat Fabjanić* već *1846.* Donosimo ovdje značajniji dio njegova osvrta preveden s talijanskoga:

»Malo poslije nego se je kršćansko govorništvo u *Bourdalou*-ovim, *Masillon*-novim i *Segneri*-jevim djelima vratilo k svome sjaju, već je samo po sebi dalo dostojanstvo i pravi oblik svome izrazu, jer su ga mnogi čistili od onih čestih nedostataka, koji su se mogli čuti s propovjedaonica. Dok su ovi propovijedali najobrazovanijem svijetu, dok su se — naime — pojmovi Corneille-a i Racine-a natjecali s raskoši na dvoru Luja XIV, dok su i u Italiji rđavi primjeri postali

---

[9]) *Filipović fra Petar,* Archivium conventus... Signi, ASS, 25-26.

[10]) Memorie, rukopis, pisan talijanski, ASS, 7. Citat prema *Crnici,* Naša Gospa, 362.

dnevna moda, ovaj je (tj. Filipović, o. p.) malo zatim govorio narodu odveć priprostitom, ali ipak narodu budne svijesti, koji je bio sposoban osjetiti najuzvišenije kršćanske istine.

Riječ našega autora, uvijek *jednostavna*, bez retoričkih afektacija, dovoljno prilagođena shvaćanju slušateljstva, teče *slatkoćom misli i rečenica*. Ona je *neprestana pouka*. Kadšto pretjeruje u slikama, koje isprepliće pričicama, što su ponajviše nezgodne, ali su bile vrlo prikladne onome vremenu i onim mjestima. Široko poznavanje Svetih Otaca i teologije: njihove izvode donosi u pučkome jeziku, a ako vidi da neće biti razumljivi, on ih lakoćom tumači kratkim komentarima. Bibliju citira u zgodan čas, a citate prevodi znalački i vješto.

U tri sveske obuhvaća *cijeli sistem katoličke vjerske pouke*. Razvija najteže istine s jednostavnošću, koju rijetki imaju.« . . .[11]

Fra Stipan Zlatović (1831-1891), otac povijesti naše provincije, fra Jeronimu Filipoviću posvetio je skoro 4 strane svoga životnoga djela »Franovci«.[12] O njemu i njegovom drugu fra Petru Karapandži (provincijal 1742-1745) kaže, *»bijahu dva svietnjaka*, koje je božja providnost postavila bila na ogled novouzpostavljene države, koju oni znadoše u početku tako urediti, kako su ju za života vidjeli, da se je dovinula do ugleda, do kog mučno da se već ikad podigne.« O propovjedničkome radu fra Jeronima piše: »U propovjedanje odlikova se *mimo sve suvremenike*, kako prvo u Ugarskoj, tako kašnje u svih poglavitih mjestih Dalmacije, u kojih je bez pristanka propoviedao i sveta poslanstva držao.«[13]

Sama činjenica da je *nadbiskup Stadler*, nekoć sveučilšni profesor i teološki pisac, nakon više od jednog stoljeća ponovno štampao Filipovićeve propovijedi za svoje svećenstvo, najbolje svjedoči, koliko je nadbiskup cijenio Filipovićevo djelo. On se o Filipoviću izrazio ovako: »Tko nepristrano sudi, mora priznati, da Filipović raspravlja sva pitanja istina, koje se u katekizmu nalaze, i da ih raspravlja opširno, jezgrovito i veoma jasno, tako da ćeš mu *teško naći premca ne samo kod nas, nego i kod drugih naroda*.«[14]

Ni pisci našega stoljeća ne štede superlative, kada govore o Filipoviću: *f. Petar Bačić* (1847-1031) tri sveska Pripovidanja zove *»monumentalnim djelom« i zlatnim rudnikom«*.[15]*Fra Stanko Petrov* (1887-1963), koji je bio vrlo oprezan u tvrdnjama, za Filipovićeve propovijedi je ustvrdio 1928., da *»i danas idu među najbolje hrvatske propovijedi, što su ikad napisane«*.[16] Za *f. Juru Božitkovića* (1887-1938) Filipović je bio *»neumorni radnik* na polju narodne i kršćanske prosvjete i *jaka ličnost svoga vremena*.«[17]

Fra Karlo Balić, teolog svjetskoga glasa, o Filipovićevim govorima je ustvrdio, da su »puni teologije, ašetike . . . napisati posebnom unkcijom i *govorničkom vještinom« . . .* , te da je u njima »obrađena sva *mariologija*.«[18]

Fra Ante Crnica veli: »(Filipović) je neosporno *jedan od najvećih i najplodnijih propovjednika, što ih je uopće imao hrvatski narod*.«[19]

---

11) *Fabjanich*, Patriotti illustri, 30-31.
12) *Zlatović*, Franovci, 267-270 .
13) N. d., 267.
14) Propoviedi, knj. II, 462, opaska.
15) *Bačić*, Spomen-knjiga, 22.
16) *Petrov*, Gospin radnik, 62. Isp. bilj. U/7.
17) Znameniti i zaslužni Hrvati, 80. Isp. b. U/16.
18) *Balić*, Kroz Marijin Perivoj, 52.
19) *Crnica*, Naša Gospa, 359 .

Zaključak

U zaključku trebalo bi o fra Jeronimu Filipoviću reći *konačnu riječ*, ali se ona *ne može još izreći*. Prije toga bi trebalo pretražiti arhive ne samo kod nas, nego i u Italiji i Mađarskoj, utvrditi čitavu njegovu pismenu ostavštinu, analizirati i detaljno proučiti njegovo »Pripovidanje«, pronaći izvore kojima se služio itd. — a to nije bio cilj ovog referata.

Trebat će jednom da netko obavi i taj teški, ali zahvalni posao.

Međutim, bez obzira na konačni rezultat jednoga svestranoga znanstvenoga rada o životu i djelu Jeronima Filipovića, on po našemu čvrstome uvjerenju već sada *kao historijska osoba*, kao prvi provincijal naše Provincije, te *kao govornik i pisac* ide u red zaslužnih radnika na polju kršćanske prosvjete u povijesti Hrvata.

O. KARLO JURIŠIĆ

ANĐEO DALLA COSTA

(Izvadak iz desertacije)

Među istaknute ličnosti Sinja spada i *Anđeo dalla Costa*, pisac prvog priručnika kanonskog prava na hrvatskom jeziku pod noslovom *»Zakon Czarkovni«* (Mleci 1778).

O Dalla Costi prvi je god. 1811. pisao *Andrija Ciccarelli*, svećenik iz Pučišća na otoku Braču. On Dalla Costu stavlja među ugledne ličnosti Splita (uomini illustri di Spalato), a o njemu zna samo to, da je bio splitski svećenik i kanonik, te, da je tiskao u Veneciji kod Ivana Casalija u 2 sveska »Zakon Czarkovni«, a isto tako 2 panegirika, koja mu je pohvalio kardinal Borgia, prefekt Propagande.[1] Ciccarelli krivo navodi godinu izdanja ZC stavljajući da je tiskan 1785. a stvarno je ugledao svijetlo 20 godina kasnije.

Poslije Ciccarellija o Dalla Costi prvi piše (god. 1846.) čuveni arheolog *Franjo Carrara* stavljajući ga također među ugledne ličnosti Splita. Carrara u svom izvještaju jedino ističe da je Dalla Costa kanonsko pravo, tiskano 1758(!), za svećenike glagoljaše važnije nego Van-Espenovo za nas, tj. za latinsko svećenstvo u Hrvatskoj, kojemu je pripadao sami Carrara. Zatim dodaje da je kardinal Borgia pohvalio neke Dalla Costine tiskane penegirike.[2]

Ovim se dvama najstarijim ali vrlo oskudnim izvještajima koriste stariji pisci. *Šime Ljubić* u *»Ogledalu književne povjesti Jugoslavenske«* najprije veli da je Dala Costa »kanonik splietski i g. 1781. ravnatelj ondašnjega sjemeništa«, a zatim izvještava kako F. Carrara tvrdi da je Dalla Costino pravno djelo za Slavene važnije od Van-Espenova.[3] I u *»Dizionario biografico«* ponavlja skoro

---

1) *Ciccareili A.*, Opuscoli rigurdanti la storia degli uomini Illustri di Spalato. . . . . Ragusa 1811., str. 30.

2) *Carrara F.*, članak po naslovom: Uomini illustri di Spalato u LUNARIO per l' anno 1846., str. 5. — U ovom izvještaju Carrara poput Ciccarellija navodi pogrešnu godinu tiskanja ZC. Iz toga se može zaključiti da je Carrara ovaj podatak preuzeo od Ciccarellija te da nije sam imao pri ruci niti ZC.

3) Ljubić, Ogledalo književne povijesti Jugoslovjanske, knj. II, Rijeka 1864, str 466. — U ovom je Ljubićevu izvještaju najprije nepotpun navod da je Dalla Costa ravnatelj splitskog sjemeništa god. 1781, budući da je on, kako ćemo kasnije vidjeti, ovu službu vršio već mnogo godina ranije. Ljubić zatim neispravno shvaća i krivo prevodi Carrarine riječi, tiskane u LUNARIO per l' anno 1846, str. 5, a glase: »In suo diritto canonico stampato nel 1758 è agli Illirici più che Van - Espen a noi«. Ljubić veli da Carrara tvrdi da je ZC za Slavene važniji od Van-Espena. To je međutim neispravno budući da pod riječju »Illirici« Carrara ne misli na Slavene općenito, nego na glagoljaški kler koji se, za razliku od hrvatskog klera koji je u liturgiji upotrebljavao latinski jezik, zvao »ilirskim ili »hrvatskim« klerom. Prema tome spomenute riječi treba prevesti ovako: »Njegovo je (tj. Dalla Costino) kanonsko pravo, tiskano 1758. za glagoljaški kler važnije nego Van-Espen (tj. Van-Espenovo pravno djelo, koje nosi naslov »Jus ecclesiasticum universum« i koje je tiskano g. 1700(za nas«) tj. za hrvatsko latinsko svećenstvo, kojemu je pripadao Franjo Carrara). — Ljubić spominje Dalla Costa još dva puta u »Ogledalo II« i to na str. 354 gdje ističe da je Dalla Costa za naš jezik upotrebljavao izraz »hrvatski« te na str. 365, gdje općenito spominje da je uz Stjepana Rusića i Miju Dragičevića i Dalla Costa pisao o zakonu crkovnom.

isto navodeći prema Ciccarelliju, odnosno prema Carrari, i pogrešnu godinu (1758) tiskanja ZC.[4]

Ivan Kukuljević-Sakcinski imao je pri ruci jedino Dalla Costin ZC te na temelju njega izvještava da je »Dalla Costa Anđeo misnik splietske crkve« napisao Zakon Czarkveni i tiskao ga u Mlecima 1778. god.[5] Njemu dakle nije bilo poznato niti da je Dalla Costa bio splitski kanonik. Nisu nam o našem piscu kazali ništa više ni svi oni koji su se na nj osvrtali u našem stoljeću. Tako pisac crtica o Dalla Costi u zborniku *»Znameniti i zaslužni Hrvati«* (*Velimir Deželić*), samo prenosi izvještaj Cicarellija, Carrara i Kukuljevića[6], a to isto čini i *Vjekoslav Štefanić* u Hrvatskoj Enciklopediji[7].

O. *Ante Crnica*, pisac do sada najduljeg članka o Anđelu Dalla Costi u NOVOM DOBU, nije također donio ništa novo o njegovu životu. I on poput starih pisaca ističe samo da je Dalla Costa »splitski svećenik, kanonik prvostolne crkve, doktor obaju prava, profesor kanonskog prava i ravnatelj nadbiskupskog sjemeništa u Splitu«[8]. Crnica ne donosi više podataka o Dalla Costinu životu ni u svom Priručniku kanonskog prava.[9]

O. *Roko Rogošić*, koji se inače često poziva na Dalla Costinu terminologiju, pozna njegov život samo na temelju ZC i pisaca, koji su o njemu do tada izvještavali.[10] *Franjo Herman* pak samo ističe da je Dalla Costa kanonik splitski te ravnatelj i profesor splitskog sjemeništa, a zatim donosi jednu teoriju o porijeklu obitelji Dalla Costa, koju ćemo kasnije spominjati.[11]

Šime Urlić[12] i *Ivan Pivčević*[13], govoreći o glagoljaškom Sjemeništu u Priku, neispravno tvrde da je nadbiskup Garanjin naložio »učenom svećeniku Anđelu Dalla Costi« da nadzire rad u ovom sjemeništu,[14] a zatim dodaju da je Dalla Costa napisao na hrvatskom jeziku i tiskao u 2 sveska crkveno pravo za glagoljaše. To isto u pučkom kalendaru DANICA za g. 1964. ponavlja pisac članka pod naslovom: Glagoljaško sjemenište u Priku[15]. Frano Ivanišević pak tvrdi da je nadbiskup Garanjin naredio Dalla Costi da za đake u Priku sastavi bogoslovske knjige, što je on i učinio tiskavši g. 1778. priručnik crkvenog prava na hrvatskom jeziku.[16]

---

4) Gliubich S., Dizionario biografico degli uomini Illustri della Dalmazia. . . ., Vienna 1856, str. 97.

5) *Kukuljević-Sakcinski I.*, Bibliografija Hrvatska, I, Zagreb 1860, 31.

6) Zbornik »Znameniti i zaslužni Hrvati«, izdan prigodom 1000-godišnjice Hrvatskog kraljestva. Zagreb 1925, str. 57. — D(eželić) što više Dalla Costi krivo pripisuje da je izdao zbirku crkvenih zakona.

7) Hrvatska Enciklopedija, svezak IV, (Zagreb 1962), str. 437.

8) *Crnica*, pisac prvog crkvenog prava na hrvatskom jeziku — Splićanin, članak u NOVOM DOBA od 25 XII 1936. U ovom se članku Crnica više zaustavlja na prikazu Dalla Costina pravnog djela i njegovih panegirika naglašujući njihov značaj u našoj starijoj bogoslovskoj književnosti.

9) *Crnica A.*, Priručnik kanonskoga prava Katoličke Crkve, Zagreb 1945, str. 5.

10) *Rogošić R.*, Priručnik crkvenoga prava, Zagreb 1941. U ovom djelu Rogošić spominje Dalla Costine termine na 33 mjesta. Na str. pak 24-25. donosi najprije kratak izvještaj o njegovu životu, gdje spominje da je bio doktor kanonskoga i građanskog prava, kanonik splitske prvostolne crkve, ravnatelj splitskog bogoslovskog sjemeništa i da je napisao prvi kod Hrvata potpuni sistem kan. prava. Iza toga izlaže pravni sustav prema kojemu je Dalla Costa napisao svoje djelo, dodajući kao i Crnica Ljubićevu pogrešnu tvrdnju da je Franjo Carrara kazao za Dalla Costino djelo da je za Slavene važnije nego Van-Espen.

11) *Herman F.*, Institucije kanonskog prava (skripte), Zagreb 1942, str. 3.

12) *Urlić.*, Crtice iz dalmatinskog školstva, I ,Zadar 1919, str. 53.

13) *Pivčević I.*, Sjemenište u Prijeku, članak u Programu C. K. gimnazije u Splijetu za šk. g. 1911/12, str. 16.

14) Dalla Costa nije bio nikakav nadzornik nastave i odgoja u glagoljaškom sjemeništu u Priku, budući da je on, kako ćemo kasnije vidjeti vršio službu ravnatelja i profesora samo u splitskom (latinskom) biskupijskom sjemeništu.

15) Pučki kalendar DANICA za god. 1964, str. 108-109.

16) *Ivanišević, F.*, Ilirsko sjemenište u Priku, članak u NOVOM DOBA od 25. XII 1933.

Na temelju gornjeg prikaza očito je da su *svi dosadašnji izvještaji* o životu Anđela Dalla Coste *ne samo odveć manjkavi i nepotpuni, nego često puta i netočni*. Isto je tako općenito poznato da se do danas nije nitko ozbiljnije pozabavio ni njegovom književnom ostavštinom na crkveno-pravnom području. Mi ćemo stoga na temelju arhivskih isprava iznijeti podrobnije i točnije podatke o njegovu životu, a zatim donijeti kratki opis i osvrnuti se na vrijednost i značaj njegova pravnog djela.

KRATKI PODACI O DALLA COSTAMA U NAŠIM KRAJEVIMA

Bez sumnje je naš pisac izdanak talijanske loze »Dalla Costa«. Na to nas upućuje ne samo čisto talijanski oblik ovog prezimena, nego i činjenica da se ono, koliko je poznato, nigdje ne spominje po našim starim pisanim ispravama, dok se u Italiji susreće još i danas.[17]

Najstariji podatak o Dalla Costama susrećemo *u starim matičnim knjigama grada i varoši Splita.*[18] U njemu se prvi put »Costa« spominje g. 1692. i to u maticama vjenčanih u kojima je zapisano da je 10. kolovoza te godine obavljeno vjenčanje između Ivana Coste i Justine Giscopopoli.[19] Godinu dana kasnije zapisano je u maticama rođenih na 21. lipnja krštenje njihove kćeri Andrijane.[20] Daljnji podatak o Dalla Costama datira iz g. 1707. Te je naime godine u tzv. *Knjigama punktacija* zapisan među klericima splitske prvostolne crkve i klerik Dala Costa.[21] Napokon vrlo star podatak o ovoj lozi kod nas imamo u *maticama krštenih župe Sinj* u kojima je zapisan Antun Dalla Costa kao kum kod jednog krštenja obavljenog u Sinju 9. svibnja 1708.[22]

Prema ovim najstarijim podacima dade se zaključiti da se Dalla Coste pojavljuju u našim krajevima potkraj 17. st.

Ne možemo s potpunom sigurnošću ustanoviti tko je sve od Dalla Coste i u kojem svojstvu došao u naše krajeve, otkuda su došli i gdje su se najprije nastanili.

O svemu tome najprije postoji tradicija, koja je od koljena do koljena prenošena među potomcima Dalla Costa i doprla sve do naših dana. Zadnji je naime potomak ove loze kod nas, Mihovil Dalla Costa (umro u Zagrebu 1950) osobno saopćio Franji Hermanu, bivšem profesoru kanonskog prava na Teološkom fakultetu u Zagrebu, da su početkom 18. st. doselila četiri brata Dalla Costa iz Udina (Italija) u Split.[23]

U pisanim izvorima, međutim, osim već spomenutog Ivana Coste, koji je 1692. u Splitu sklopio brak s Justinom Giscopopoli, njegove kćeri Andrijane te sinova Petra i Antuna još nalazimo podatke i za trećeg Ivanova sina Jeronima, koji se vjenčao u Splitu 18. srpnja 1729. s Rosolindom Bojanil.[24]

---

17) Tako je, npr. sve do 22. prosinca 1961. živio u Firenci nadbiskup-kardinal Ilija Dalla Costa, koji je rođen u mjestu Villaverna, biskupija Vicenza u Italiji.

18) Stare matice župe grada i varoša Splita nalaze se u Historijskom arhivu Splita. Matice krštenih počinju s. g. 1570, vjenčanih s 1606, a umrlih s 1618.

19) HAS (Historijski arhiv Split) Matice vjenčanih, III (1679-1702), list 9.

20) HAS, Matice krštenih, IV (1688-1699), list 108.

21) HAS, Nr. 644, Knjiga punktacija iz g. 1707.

22) HAZ, (Historijski arhiv Zadar) Inv. br. 1064, Matice rođenih — Sinj (1699-1727), list 49. Kasnije ćemo vidjeti da se ovdje radi o Ivanovu sinu Antunu, ocu našeg pisca.

23) *Herman F.*, n. d., (skripta), str. 3.

24) HAS, Matice vjenčanih, V (1720-1748), list 59. Da su Petar, Antun i Jeronin zaista braća, vidi se ne samo po tome što im je svima otac Ivan (Giovanni) nego i po tome što je i Antuna, kako ćemo kasnije vidjeti, a i Jeronima kao svoju najbližu rodbinu vjenčao brat Petar, premda nije bio župnik (D. Pietro Dalla Costa de licentia parochi).

Dok nam je tačno poznat datum Andrijanina rođenja (21. lipanj 1692) za braću to ne znamo budući da im krštenja nisu zapisana ni u splitskim ni u sinjskim maticama. Međutim, barem za Antuna i Jeronima možemo ustanoviti približne godine rođenja prema maticama umrlih u kojima je između ostalog zapisano i to u kojoj su godini života preminuli. Prema tim maticama izlazi da je Antun rođen oko 1694[25], a Jerolim oko 1706[26]. Za trećeg brata Petra prema maticama umrlih izlazi da je rođen oko 1698., ali se ovdje vjerojatno radi o pogrešci.[27]

Na temelju gornjih podataka možemo ipak pretpostavljati da su i sva tri brata rođena u našim krajevima te da je prema tome iz Italije došao samo Ivan, koji se god. 1692. vjenčao u Splitu s Justinom Giscopopoli i rodio s njom najprije jednu kćerku, a zatim tri sina.[28]

Nije nam također poznato kojem je staležu Ivan pripadao i koju je službu vršio u našoj zemlji, ali je vjerojatno da je došao u svojstvu mletačkog činovnika, oficira ili trgovca, budući da je Mletačka republika, osobito poslije karlovačkog i požarevačkog mira, dovodila u tim svojstvima u Dalmaciju svoje talijanske podanike dajući im kadšto i zemljišne posjede prisvojene od Turaka nad kojima je vlada zadržavala vrhovno vlasništvo.[29]

U vezi s tim pitanjem: otkud je Ivan došao, iz pisanih izvora sa sigurnošću saznajemo samo to da je »iz Venecije«. Tako je, naime, zabilježeno u spomenutom zapisu Krštenja njegove kćeri Andrijane (Gio Costa da Venetia). Iz toga se ipak ne može zaključiti da je bio iz samih Mletaka, budući da je u tuđini mogao nositi naziv »da Venetia« iako nije bio građanin same prijestolnice Mletačke republike, pa prema tome nije nevjerojatna ni prije spomenuta tradicija, koja veli da su se Dalla Costa doselili iz Udina.

Ne može se na kraju sa sigurnošću ustanoviti ni mjesto u kojem se naselio Ivan sa svojom obitelji, ali je vjerojatno da je to, kako i tradicija veli, barem u početku bio Split, budući da se ovdje vjenčao i da mu je ovdje kršteno prvo dijete. Vrlo rano, međutim, ***Dalla Coste se povezuju i sa srednjodalmatinskim gradićem Sinjom.*** Ivanova sina Antuna, kako smo prije naveli, nalazimo već 1708. u svojstvu kuma kod jednog krštenja. Zatim ga nalazimo g. 1715. kao ***dobrovoljca kod obrane Sinja od Turaka.***[30] Sve nam to daje pravo naslućivati da su se već ***prvih decenija 18. st. naši Dalla Coste nalazili u Sinju.*** Nije isklju-

[25]) Arhiv župskog ureda Sinj. Matice umrlih (1758-1790). U ovoj je matičnoj knjizi zapisano pod 20. polovoza 1759. da je toga dana umro Antun Dalla Costa u 67. godini života.

[26]) HAS, matice umrlih, V (1726-1773). Na listu 164 piše, da je 4. siječnja 1757. umro u 51. godini života Jeronim Dalla Costa.

[27]) HAS, Matice umrlih, V (1726-1773). Na listu 143 pod 8. kolovoza 1753. zapisano je da je umro kanonik Petar Dalla Costa u 55. godini života. Izlazilo bi prema tome da je rođen oko 1698. a to je nevjerojatno budući da ga, kako smo već napomenuli, nalazimo g. 1707. kao klerika u splitskoj prvostolnoj crkvi, a g. 1716. već kao kvećenika u svojstvu učitelja u splitskom sjemeništu (uspor. SAS, br. 1., Blagajnički dnevnik sjemeništa (1709-1736), svez. I. i to bi bilo nemoguće, ako je rođen istom 1698.

[28]) Gore navedena tradicija o četiri brata možda bi se mogla složiti s povijesnim ispravama na ovaj način: U naše je krajeve došao samo jedan Dalla Costa — Ivan. On se oženio u Splitu 1692, te na kraju 17. i u početku 18. st. rodio djecu: jednu kćerku i tri sina, koje je tradicija pretvorila u četiri brata.

[29]) *Šišić F.*, Pregled povijesti hrvatskog naroda, izd. Matice Hrvatske u Zagrebu 1962. str. 360; *Grgić I.*, Obnova vlasteonske općine u Skradinu 1705. godine, članak u ZADARSKOJ REVIJI, god. 1948. br. 2. str. 149, bilj. 4 i str. 150.

[30]) Da je Antun sudjelovao u obrani Sinja doznajemo iz spisa generalnog providura Dalmacije Balbija, i to iz isprave kojom se 15. VII 1753. imenuje Ivana Mariju Dalla Costa za guvernatora tvrđave Cačvina. U spisu se naime veli da se spomenuti Ivan istakao u hrvatskoj konjici noseći stijeg na opasnim mjestima i boreći se protiv razbojnika, koji

čeno da je u njemu sa svojom obitelji boravio i sin Ivan. Za njegova pak sina Antuna posve je sigurno da se nastanio u Sinju i postao sinjskim građaninom barem poslije nego se g. 1721. oženio u Splitu budući da mu se već slijedeće godine u Sinju rodilo prvo dijete — kći Justina Eufemija[31], a zatim redom i sva druga djeca.[32]

Pored sinjskih Dalla Costa koje predstavlja Ivanov sin Antun, drugi se Dalla Coste nalaze u Splitu. To su bila Antunova braća Petar i Jerolim. Međutim, splitski ogranak nije bio duga vijeka. Petar, koji je kako smo već napomenuli, postao svećenikom i djelovao kao učitelj u splitskom nadbiskupskom sjemeništu, a zatim postao i splitskim kanonikom,[33] umire u Splitu 8. kolovoza 1753.[34] Jerolim za koga smo rekli da se oženio 18. srpnja 1729. umire također u Splitu već u svojoj 51. godini života, a da iza sebe nije ostavio potomstvo.[35]

Sinjski se ogranak brzo učvrćuje u Sinju. Tamo su Dalla Coste vjerojatno već od svog dolaska imali kuću, a u bližoj okolici i zemljišni posjed, koji im je kao svojim podanicima dodijelila mletačka vlast. Štoviše iz spisa generalnog providura P. Vendramina doznajemo sa sigurnošću da je Antun dobio g. 1728. i u obližnjem selu Turjacima oko 6 kanapa zemlje, dotadašnje vlasništvo nekog Antona Radoša, koji je zajedno s Turcima prebjegao u Bosnu.[36] Isto tako preko katastika Sinja, saznajemo sa sigurnošću, da Dalla Coste u drugoj polovici 18. st. posjeduju zgrade i vrt na istočnoj strani crkve sv. Marije, danas samostanske i župske crkve Gospe Sinjske.[37] Da su pak i u daljnim decenijama 18. st. i tokom 19. st. bili povjednici vidi se po knjigama »Stanje duša« (Status animarum) u kojima su uvijek označeni kao »posedentes«.[38]

Sinjski ogranak Dalla Costa, kako se to može ustanoviti prema sinjskim matičnim knjigama i prema »Stanju duša«, razvija se i živi u Sinju kroz pet generacija sve do g. 1923.[39] Te je, naime, godine zadnji muški potomak loze

su napadali karavane, a on je dostojan sin pok. oca *Antuna, koji je svojevoljno pristupio* ***braniteljima Sinja 1715.*** osvajanju Imotskoga 1717. (HAZ. Spisi gen. prov. Balbi II. 101). Kasnije ćemo se uvjeriti i na temelju jednog matičnog zapisa da je navedeni Ivan Marija zaista sin, i to najstariji našeg Antuna Dalla Coste.

[31]) Uspor. zapis krštenja Justine Eufemije Dalla Costa u HAZ. Inv. br. 1064. Matice rođenih — Sinj (1699-1727), list 155', na kojemu se posebno ističe da su Antun i Andrijana Dalla Costa pripadnici sinjske župe. U zapisu se veli: Ego F. Hieronymus Covacevich Parochus hujus Eccesiae Rarochialis S. M. sub arce Sinj baptizavi infantem natum 3 hujus (tj. 8. VIII 1722) ex Antonio et Andriana de Costis legitimis conjugibus *hujus Paroeciae.*

[32]) O Antunovoj ženidbi i njegovoj djeci govorit ćemo kasnije opširnije.

[33]) KAS (Kaptolski arhiv Split) Nr. 647. Knjiga punktacija iz g. 1736. i Nr. 10. Zapisnik kaptolskih sjednica iz g. 1726-1768.

[34]) KAS, Nr. 649. Knjige punkacija iz g. 1753. i HAS, Matice umrlih, V (1726-1773), list 143.

HAS, Matice umrlih, V (1726-1773) list 164. Nisam se namjerio u nijednoj splitskoj

[35]) HAS, Matice umrlih, V (1726-1773) list 164. ... ili sinjskoj matici na osobu kojoj bi otac bio Jeronim Dalla Costa. U Splitu zaista i poslije Jeronima žive neki Dalla Coste, ali su to potomci njegova brata Antuna.

[36]) HAZ, Spisi gen. prov. P. Vendramina, I. 111-112.

[37]) Katastik se nalazi u arhivu Franjevačkog samostana u Sinju, a nosi naslov: Cattastico delli Fondi . . .al Ven. Convento della B. V. Assunta di Sinj - fornito da me Pietro Corir ,Spalato, anno 1780. Na skici koja se nalazi na 4. strani a nosi naslov: Nel borgo di Sinj, Ucrtana je na istočnoj strani Gospine crkve kuća i zemljište, a preko toga stoji napisano: sri Dalla Costa. To su vjerojatno bile njihove gospodarske zgrade i vrt, a sama je kuća u kojoj su stanovali već u to doba bila sagrađena na vrhu sinjskog trga i bila ucrtana u Katastiku.

Nepromjenjena se sačuvala sve do g. 1923. kako se može vidjeti na nekim starim fotografijama Sinja. Te je godine prodana od zadnjih Dalla Costa, zatim porušena, a na njezinu mjestu sagrađena nova modernija zgrada, koja postoji i danas.

[38]) Uspor. npr. Status animarum, II u Rimokatoličkom župskom uredu (Sinj pod br. 23-II (pod porodicom Dalla Costa).

[39]) Pisac ove radnje ispisao je iz gornjih knjiga sve potomke sinjskih Dalla Costa do današnjih dana i na temelju toga dao pri kraju zasebne radnje, koja nosi naslov: Život Anđela Dalla Costa, kratak prikaz o svim Dalla Costama. K tomu izradio je i njihovo rodoslovno stablo i priključio ga spomenutoj radnji kao Prilog br. 6.

Dalla Costa kod nas — Mihovil Dalla Costa napustio sa svojom obitelji Sinj i preselio se najprije u Split, a zatim u Zagreb (Buconjićeva 1), i umire 18. ožujka 1950. ostavljajući za sobom samo dvije kćeri.[40]

Mihovilovom smrću u stvari poslije dva i po stoljeća izumiru po muškoj lozi Dalla Coste u našim krajevima.

ŽIVOT ANĐELA DALLA COSTA

Pisac prvog priručnika kanonskog prava na hrvatskom jeziku potječe iz gore opisanog sinjskog ogranka Dalla Costa. Otac mu se zvao Antun, a majka Andrijana Nichieli, kći Alojza Nichielija.

Antun i Andrijana sklopiše ženidbu u Splitu 24. studenoga 1721. Sa strane Crkve, a u ime župnika, vjenčanju je prisustvovao Antunov brat Petar, a kao svjedoci su nazočni kolonelo Franjo Peri i Bernardo Antun Berezza.[41] Nastanivši se stalno u Sinju, Antun i Andrijana rodiše tamo sedmero djece: 4 sina i 3 kćeri. Naš je pisac peto dijete po redu, a četvrti sin.[42] *Rodio se 24. listopada 1732.* Sedmi ga dan ponesoše u franjevačku župsku crkvu na krštenje, koje je s dozvolom župnika obavio fra Bonaventura Buljan. Djetetu dadoše ime *Anđeo*, a kum mu je bio plemeniti Mlečanin, presvijetli i preuzvišeni gospodin Gabrijel Boldù.[43]

Iako nemamo podataka, smijemo ipak pretpostavljati da je mali Anđeo već od svojih mladih dana dobio pravi kršćanski odgoj, budući da je i sama obitelj Dalla Costa, iz koje je već potekao jedan svećenik (Anđelov stric Petar), kao i sredina u kojoj je rastao bila strogo kršćanska.[44]

---

40) Mihovil Dalla Costa, poštanski činovnik u Sinju, rođen je 1. listopada 1867. (HAZ, Inv. br. 1073, Matice krštenih — Sinj). S prvom je suprugom Jozicom Nakić rodio kćer Anu (1900) i sina Ivana (1901). Kad mu je g. 1904. umrla prva supruga, sklapa ženidbu s Ljudmilom Kirchenmayer i s njom rodi kćer Mariju, (1910). — Jedini Mihovilov sin Ivan umire kao mladić u Sinju još 1916. Mihovil iza tog ostaje u Sinju još 7 godina, a nakon toga kao umirovljeni poštanski činovnik prelazi s ostalim članovima svoje obitelji najprije u Split, a zatim u Zagreb. Starija mu kćer Ana sklapa g. 1930. brak s gosp. Frankovićem, a mlađa Marija 1942. s gosp. Šimunovićem. Otac im Mihovil umire kako smo već napomenuli, 18. ožujka 1950. — Gornje sam podatke o posljednjim Dalla Costa dobio osobno od gospođe Marije, po zanimanju profesor, kćeri pk. Mihovila.

41) HAS, Matice vjenčanih, V (1720-1748), list 11.

42) Prije njega, naime, Antuni i Andrijani Dalla Costa osim već spomenute Justine Eufenije (r. 3. VIII 1722.) rodio se na Veliku Gospu 1725. nastariji sin, komu dadoše djedovo ime Ivan Marija (HAZ, Inv, br. 1064. Matice rođenih — Sinj od g. 1699, do 1727. list 176'). Poslije tri godine rodi im se i drugi sin (1728), komu Andrijana dade ime svoga oca Alojzija (HAZ, Inv. br. 1090, Matice rođenih — Sinj od g. 1728. do 1763. list 44'), Treći se sin rodio 24. siječnja 1731. njemu su u počast strica mu Petra dali ime Petar (HAZ, Inv. br. 1090. Matice rođenih — Sinj od g. 1728 do 1763. list 52). Četvrti je sin bio naš pisac, a poslije njega Antun i Andrijana dobiše još dvije kćeri: Anu Mariju, r. 5. V 1735. i Jeronimu Juliju, r. 27. VI 1737. HAZ, Inv. br. 1090, Matice rođenih — Sinj od g.1728 do 1763, list 68' i 75').

43) HAZ, Inv. br. 1090, Matice rođenih — Sinj (1728 - 1763). Na listu 59' stoji doslovno: Die 30. otobris 1732. Ego Bona(ventu)ra Buglian de licentia R(everendi) P(atris) Parochi Baptizavi Infantem natum 24 huj(us) ex legitimis conjugibus Antonio et Andreana, cui nomea imposui Angelus, Patrinus fuit Ill(ustrissi)mus et Ecc(elestissimus) Gabriel Boldù Nobilis Venetus. — U ovoj su matičnoj knjizi vjenčanih (1728-1761) i umrlih (1728-1748). Osim toga uz originalne matice krštenih napravljen je i zajedno uvezan prijepis matice od početka (tj. od 6. I 1729) do 31. XII 1744. Prijepis je napravljen zbog toga, što su mnogi listovi originalne matice oštećeni, dok nekih uopće nema. Bez sumnje je vjerodostojan, jer datum i tekst u prijepisu potpuno odgovaraju datumima i tekstu u sačuvanim listovima originala. I gornji zapis Anđelova krštenja također je sačuvan u spomenutom prijepisu, dok je u originalnoj matici izgubljen.

44) Za Anđelova oca Antuna npr., sigurno znamo iz matice umrlih da je živio kao dobar kršćanin. On je, naime, udaren kapi, na smrti primio samo sv. Ulje i odrješenje »perche visse da bon Cristiano« (Arhiv Rkt. Župskog ureda u Sinju, Matice umrlih (1750-1790) pod datumom: 28. kolovoza 1759).

Nemamo nikakvih pisanih isprava o osnovnom školovanju našega pisca, ali se nećemo prevariti ako ustvrdimo da je Anđeo kao dijete ugledne obitelji izučio čitati i pisati te završio drugu osnovnu obuku u krugu svoje obitelji ili kod nekog privatnog učitelja.

Kad je već bio odrastao za srednje školovanje, otac ga šalje u *splitsko nadbiskupsko sjemenište* k svom bratu Petru, Anđelovom stricu, koji je baš u to vrijeme u splitskoj sjemenišnoj školi vršio službu profesora govorništva i humanističkih nauka.[45] Kako je pokazivao sklonost prema svećeničkom pozivu, bio je u smislu ondašnjih crkvenih propisa[46] odmah pripušten u *klerički stalež;* obukao je duhovničko odijelo i primio tonzuru te kao klerik ondašnje splitske nadbiskupije, u službi splitske prvostolne crkve, pribrojen nutarnjim đacima klericima (convittori chierici) splitskog nadbiskupskog sjemeništa.

Prvi put ga nalazimo na popisu klerika koje je šk. g. 1748/9. sjemenište uzdržavalo badava (alunni gratis). Bio je tada u 16. g. života. U popisu je naznačeno i mjesto odakle potječe — Sinj *(Chierico Angelo Dalla Costa da Sign).* Isto je tako stavljen među »Alunni gratis« i slijedeće šk. godine 1748/50.[47] U narednim pak godinama nije zabilježen u sjemenišnim knjigama, ali ga za to vrijeme nalazimo među klericima splitske prvostolne crkve u Knjigama punktacija u kojima se svakog dana bilježilo koliko je puta pojedini klerik, svećenik ili kanonik prvostolne crkve prisustvovao zajedničkom moljenju u koru, da mu se prema tome odredi koralna dnevnica.U ovim je knjigama prvi put zabilježen u mjesecu kolovozu 1749, a spominje se i slijedećih godina (1750-1755), i to u svim mjesecima osim rujna i listopada, kada su bili školski praznici.[48]

Za vrijeme dok je svršavao svoje nauke u splitskoj sjemenišnoj školi, trajno boravi u sjemenišnoj zgradi samo dvije prve školske godine, tj. 1748/9. i 1749/50. Ostalih godina školovanja, u toku kojih je inače pomagao kod službe Božje u splitskoj prvostolnoj crkvi, dolazi u sjemenište samo za vrijeme nastave i ispita.[49] Kako se za školskih praznika u mjesecu rujnu i listopadu ne nalazi zapisan niti u Knjigama punktacija vjerojatno je u tim mjesecima boravio kod svojih roditelja u Sinju.

---

45) Da je Petar zaista bio Anđelov stric, vidi se i po Knjizi punktacija iz g. 1752. Te godine Anđeo preuzimajući koralne dnevnice za bolesnog kanonika Petra Dalla Costa vlastoručno potvrđuje primitak riječima: Io Angelo Dalla Costa ho ricevuto la sudetta summa per ilmio Signor zio (KAS, Nr. 649. Knjiga punktacija iz god. 1752).

46) Prema Tridentskom saboru (Sess. 23. cap. 18 de refor.) u sjemenište su se primali mladići koji su navršili barem 12. godinu života i koji znaju čitati i pisati. Odmah su oblačili klerička ruho i primati tonzuru. Tokom nauka jedno su vrijeme imali posluživati u stolnoj crkvi, a ostalo proboraviti u samom sjemeništu.

47) SAS (Sjemeniški arhiv Split) br. 2. Blagajnički dnevnik sjemeništa od god. 1738--1751. svež. X (šk. g. 1748/49). Ovaj je izvor vrlo značajan za utvrđivanje datuma i činjenica iz života Anđela Dalla Coste. Iz njega ne samo što doznajemo da se šk. 1748/49. nalazi u splitskom sjemeništu, i to kao klerik, već je ovaj izvor ujedno najbolji dokaz da je to onaj isti Anđeo čiji smo zapis krštenja vidjeli u starim sinjskim maticama. U dnevniku se naime naglašava da je »da Sign« kao što se npr. za druge đake navodi da su »da Spalato«, »da Livno«, »da Traù«, itd. Do sada se držalo da je naš prvi pisac-kanonista rođeni Splićanin (Uspor. Crnica, n. čl. u NOVOM DOBA od 25. XII 1936.). Ovaj međutim izvor bjelodano dokazuje da je on Sinjanin.

48) KAS, Nr. 648, Knjiga punktacija od g. 1741-1750.

49) U sjemenišnim se spisima više puta spominju klerici splitske prvostolne crkve (chierici del Duomo). Tamo se npr. u Blagajničkom dnevniku pod šk. g. 1760/61. spominju njih devetorica (Upor. SAS, br. 3. Blagajnički dnevnik sjemeništa od g. 1751-1765.).

Iako nemamo nikakvih podataka o Anđelovu vladanju i uspjesima u nauku, možemo ipak opravdano pretpostavljati da se savjesno spremao za visoki svećenički poziv, pa je već sredinom predzadnje godine svojih bogoslovskih nauka bio pripušten primanju svetog reda poddakonata. Bilo je to u mjesecu ožujku 1754.[50]

O Božiću te iste godine Anđeo je primio i sveti red đakonata.[51] Za uspon na svećeništvo spremao se još cijelu godinu dana, te je *o Božiću* slijedeće godine (1755), poslije svoje istom navršene 24. godine, postao *svećenikom.*[52]

Anđeo i poslije svećeničkog ređenja ostaje *u službi splitske katedralne crkve* te skoro redovito dolazi u kor za pune 2 i po godine; sve do lipnja 1758.[53] Za to vrijeme također prisustvuje sjednicama koje je održavao niži kler.[54] Nije nam poznato da li je za te dvije i po godine vršio još koju službu, ali nije nevjerojatno da je već tada bio određen za profesora (učitelja) u splitskom sjemeništu, i to, možda *za profesora crkvenog prava,* budući da baš u to vrijeme splitska sjemenišna škola nije imala posebnog profesora prava.[55]

Ugled sjemeništa, međutim, tražio je da Anđeo steče i *naslov doktora kanonskog i svetovnog prava,* kako je u to vrijeme bio običaj. Zbog toga on u suglasnosti s biskupom Dinaričićem napušta domovinu i polazi u inozemstvo. Nije nam do danas poznato kamo je pošao i gdje je stekao doktorski stepen. Za sada možemo samo držati vjerojatnim da je to bilo negdje u Italiji,[56] a sigurno znamo samo to da ga nema u Splitu nešto više od godine dana (od mjeseca lipnja 1758. do srpnja 1759),[57] te da se poslije toga ponovo javlja u Splitu, i to kao doktor.[58]

---

[50]) KAS, Nr. 649, Knjiga punktacija iz god. 1751-1760. God. 1754. u mjesecu ožujku Anđeo je stavljen među klerike, a već slijedeće godine uz ime stoji mu i oznaka da je poddakon (Subd. Costa).

[51]) KAS, Nr. 649. Knjiga punktacija iz god. 1751-1760. Iako je Anđeo u ovoj knjizi pod god. 1754. u svim mjesecima stavljen među poddakone, iz bilješke koja se nalazi na kraju godišta ipak slijedi da je već te godine postao đakonom. Bilješka glasi: Il diacono Costa deve aver per off(izia) 262. . . Primitak te svote Anđeo je potvrdio vlastoručnim potpisom: Io sudetto fui sod(isfa)to. Kao đakona nalazimo ga 1. listopada na sjednici nižeg klera (Upor. KAS, Nr. 101, Zapisnik sjednica nižeg klera XVIII st., str. 15).

[52]) KAS, Nr. 649, Knjiga punktacija iz god. 1751-1760. pog. g. 1755. Dalla Costa je označen s: D(iaconus). Međutim na koncu svežnja uz ime stoji mu i počasni naslov: reverendus. Tamo piše:Il R(veren) do Costa d(eve) aver per off(izia) 725. . . ., a tim su se naslovom oslovljavali samo svećenici. Slijedeće je pak godine već od početka stavljen među đakone i svećenike, i to bez oznake »Dn«. Tada je dakle već bio svećenik.

[53]) KAS, Nr. 649, Knjiga punktacija iz g. 1751-1760.

[54]) Tako se spominje na sjednici održanoj 30. III 1756. na kojoj se imao izabrati novi »procurator ad lites« kongregacije nižeg klera, zatim na sjednici od 24. svibnja te godine, pa na onima od 20. L i 23. VII/1757. te od 17 I i 17 1758. (Upor. KAS, Inv. br. 101. Zapisnik sjednice nižeg klera).

[55]) Upor. SAS, br. Blagajnički dnevnik sjemeništa iz g. 1751-1765. Iz njega se vidi da je pravo kao posebni predmet predavao dr Jelić samo do polovice šk. g. 1751/52. nakon čega je umro.

[56]) Svećenici su u Dalmaciji za vrijeme mletačke uprave redovito polazili na više nauke u Italiju, i to ili u Ilirski zavod u Loretu ili pak u Fermo, odnosno Rim. Nije, međutim isključeno da nije postigao doktorat i na jednom od ondašnjih glasovitih talijanskih sveučilišta u Padovi ili Bolonji, jer su i tamo sticali višu naobrazbu mnogi naši sunarodnjaci (Uspor. *Novak G.* Povijest Splita II dio, Split 1961. str. 208. *Isti,* Prošlost Dalmacije, II dio, Zagreb 1944. str. 255; *Urlić Š.,* Crtice iz dalmatinskog školstva. . ., I, Zadar 1919, str. 55-56. Historija naroda Jugoslavije, II Zagreb 1959. str. 275.)

[57]) Kroz to se naime vrijeme spominje ni u Knjigama punktacija niti u Zapisniku sjednica nižega klera (Uspor. KAS. Nr. 649, Knjiga punktacija iz god. 1751-1760. i Nr. 101, Zapisnik sjednica nižega klera — XVIII st.)

[58]) KAS, Nr. 649, Knjiga punktacija iz god. 1751-1760. i SAS, br. 3. Blagajnički dnevnik sjemeništa od god. 1751. do 1765, gdje su u svežnju VIII koji sadrži šk. god. 1759/60. spominje pod naslovom: Ministri del Seminario- spominje: »Il Mol. Rdo Sigr Dr. Angelo Dalla Costa Lettore di Legge«.

Po povratku u domovinu Anđeo u svojoj 27. godini života preuzima službu *profesora (lector) crkvenog prava u splitskom nadbiskupskom sjemeništu.* Bilo je to u početku šk. g. 1759/60., i to negdje u mjesecu studenom budući da je u to doba, kako smo prije spomenuli, istom počinjala nova školska godina.[59]

Šest prvih godina profesorske službe naš je Anđeo posvetio ozbiljnoj pripravi i marnom izlaganju crkvenih zakona bogoslovima splitskog sjemeništa. Za to vrijeme nije u sjemeništu obavljao nikakvu drugu dužnost, budući da je u svim ispravama označen samo kao profesor prava.[60] U službi Splitske prvostolne crkve ostaje i u to vrijeme prisustvuje službi Božjoj u koru, iako ne sasvim redovito,[61] obavlja također druge svećeničke funkcije,[62] a od početka 1765. g. tamo čita i Misu.[63] Kao *član Kongregacije nižeg klera* prisustvuje njihovim sjednicama, premda ne svima.[64]

Uz profesorsku službu Anđelu je na početku šk. g. 1765/6. povjerena sa strane nadbiskupa Garanjina (god.1765-1783) i služba ravnatelja sjemeništa. Novu je dužnost preuzeo prvi studenoga 1765, i na njoj ostao sve do kraja kraja listopada 1783; dakle punih 17 godina.[65]

I kao ravnatelj sjemeništa Dalla Costa ostaje svećenikom splitske prvostolne crkve,[66] ali zbog svoje teške i odgovorne ravnateljske dužnosti, od sada, kako se to vidi iz Knjiga punktacija, rijetko prisustvuje u službi Božjoj u prvostolnici. Nekih godina, štoviše, (npr. 1769-1773) nije uopće zabilježen u tim knjigama.[67] Materijalno je međutim i unatoč toga bio dobro osiguran jer je kao ravnatelj sjemeništa godišnje primao najprije 800, a kasnije (od god. 1777) čak i 1000 lira. K tomu je, zadržavši i dalje službu profesora, primao od godine 1767-1772 još povrh toga 300 lira.[68]

---

[59]) Kao profesor spominje se prvi put u Blagajničkom dnevniku sjemeništa šk. g. 1759/60. Drugi put se spominje u istom dnevniku pod naslovom: Onorari e Salari (to je bila profesorska godišnja plaća), gdje se veli: Al Lettore di Legge Sigr Dr. Dn Angelo Dalla Costa 300 l. — Upor. također: KAS, Nr. 101, Zapisnik sjednica nižega klera — XVIII st. Na sjednici održanoj 13. kolovoza 1760. u popisu onih koji su prisustvovali sjednici, spominje se: Revdo Sigr. Dottor Dn Angelo Costa Lettore delle Leggi nel Seminario Arcivile.

[60]) Upor. SAS, br. 3. Blagajnički dnevnici sjemeništa iz šk. g. 1760/61 do 1764/65.

[61]) Upor. KAS, br. 649, Knjige punktacija iz god. 1751-1760. i Nr. 650. Knjiga punktacija iz god. 1761-1770.

[62]) Tako je npr. u popisu onih koji su god. 1762. i 1763. na svetkovinu sv. Dujma posluživali biskupu u katedrali označeno, da je bio: »in primis Vesperis . . pro baculo. . . Presbyter Costa«. Anđeo je isto tako upisan na tabeli: Redosljed đakona i subđakona u dnevnoj službi prvostolne crkve, koja se nalazi u KAS, Nr. 155.

[63]) KAS, Nr. 389, Bilješka izrečenih Misa od god. 1765-1766. U ovim su bilješkama svakog dana označeni svećenici koji su služili sv. Misu u katedrali. Dalla Costa je upisan 2. siječnja 1756. a nalazimo ga sve do 29. studenog iste godine. Stariji popisi izrečenih Misa ne postoje u arhivu osim jednog iz god. 1725.

[64]) KAS, Nr. 101, Zapisnik sjednica nižeg klera — XVIII st. Anđeo npr. nije prisustvovao sjednicima održanim 31. I i 30. XII 1760., zatim 2. I 1762. i 3. I 1763. Drugim sjednicama prisustvuje, ali bez aktivnog učešća u raspravama. Na sjednici od 30. XII 1760 spominje se da se je prigodom biranja novoga prokuratora »ad lites« uzdržao od glasovanja.

[65]) Uspor. SAS, br. 4, Blagajnički dnevnik sjemeništa od g. 1766/67-1782/83. i SAS, br. 5, svež. I koji nosi naslov: Vacanze (Settembre) e ottobre 1783). — I sam Dalla Costa u posveti II sveska ZC nadbiskupu Garanjinu govori o sebi kao o upravitelju sjemeništa (ZCII, II).

[66]) To naglašava i on sam u naslovnoj stranici ZC kad kaže da je djelo napisano od Anđela Dalla Coste ». . .popa czarkve parvostolne spliske«.

[67]) Uspor. KAS, Nr. 610, 651, 652, Knjiga punktacija od g. 1761-1790.

[68]) SAS, br. 4, Blagajnički dnevnik od g. 1766-1783. Tako u svakoj godini pod rubrikom: Onorari e Salari, na prvom mjestu stoji: Al Rmo Sigr Rettor Dr Dn Angelo Dalla Costa. . . .lire 800, odnosno 1000, a od g. 1767-1772, sa strane još piše: Il Profesor d'ambe le leggi ebbe lire 300 — soldo girato dal Sigr Venturini. . . Profesorsku službu koju je vršio u isto vrijeme s ravnateljskom, spominje i sam Dalla Costa u naslovu svoje knjižice: Sacri panegirici. . . Venezia 1780.

Iako je i dalje ostao članom Kongregacije nižeg klera, njihovim sjednicama više skoro i ne prisustvuje.[69]

Postavši ravnateljem sjemeništa, Anđeo se u njemu ne samo nastanio već je zajedno sa svojim pitomcima tamo provodio veći dio vremena. U sjemeništu od sada redovito služi i Misu.[70]

Nema sumnje da je Dalla Costa kao ravnatelj bio odgovoran za stegu u sjemeništu, da je bio glavni faktor kod primanja i otpuštanja pitomaca, da je vodio brigu o uzdržavanju sjemenišne zgrade i dr. K tome je ujedno bio i ravnatelj sjemenišne škole, jer se za tu službu nigdje ne spominje druga osoba. Da li je on vodio brigu i o duhovnom odgoju sjemeništaraca, ili je to bila određena posebna osoba u svojstvu duhovnika, ne možemo sa sigurnošću utvrditi. Za materijalnu stranu sjemeništa imao je pomoćnika. To je bio tzv. ekonom sjemeništa.

No uza sve to i sam je kao ravnatelj imao tačan uvid u čitavo materijalno poslovanje, a bio je *glavni upravitelj sjemenišnih zemljišnih posjeda i zgrada.* On često sklapa različite kupoprodajne ugovore i ugovore o iznajmljivanju, nastupa u ime sjemeništa na sudu, putuje na imanja, a s obzirom na tekuće materijalno poslovanje odobrava nabavku potrebnih predmeta ,potvrđuje godišnje račune i dr.

U vezi sa svim tim sačuvano je u sjemenišnom arhivu dosta pisanih isprava. Kako je većina od njih beznačajna za sam Anđelov život, to ćemo ovde spomenuti samo neke.

S obzirom na upravu zemljišnim dobrima treba u prvom redu spomenuti *dobra opatije sv. Nikole od Lûke pred Šibenikom.* Ta su dobra po odredbi Benedikta IV i buli Klementa XIII poslije smrti zadnjeg komendatora Nikole Dinaričića imala prijeći u vlasništvo sjemeništa.[71] To je međutim ometao šibenski kaptol koji je, vjerojatno, poslije Dinaričićeve smrti preuzeo upravu ovih dobara.

Kao upravitelj sjemeništa naš se Anđeo skupa s ekonomom Jurom Justanovićem obraća više puta šibenskoj biskupskoj kuriji moleći da dobra spomenute opatije preda sjemeništu.[72] Tri dana kasnije (25. XI) Anđeo zajedno s ekonomom i drugim službenicima sjemeništa dolazi u Trogir k biskupu Ivanu Antunu Mioćeviću, koji je u to doba bio apostolski delegat za šibensku biskupiju, noseći sa sobom bulu Klementa XIII i moleći sjedinjenje spomenute opatije sa

69) Za čitavo vrijeme njegova ravnateljstva zabilježen je među onima, koji su prisustvovali sjednici jedino na 2. I 1776. i na 2. I 1779. (KAS, Nr. 101, Zapisnik sjednica nižeg klera — XVIII st., str. 42 i 68). Na ovoj drugoj sjednici raspravljalo se o sporu između Zbora nižeg klera i petorice svećenika zbog nekog novca. Da se spor riješi, bilo je predloženo glasovanje. Pod istim datumom zabilježena je i druga sjednica nižeg klera, čiji se zapisnik nalazi u kopiji pod Nr. 116. Na toj sjednici birana su dvojica revizora računa Kongregacije nižeg klera. Za revizora bio je predložen i naš Anđeo, ali je na glasovanju dobio 14 nepovoljnih, a samo 10 povoljnih glasova pa nije bio izabran.

70) U popisu Misa odsluženih u splitskoj prvostolnici 30. VII 1773. za gosp. Antu Garanjina stoji između ostalog: Dalla Costa in Seminario per lo stesso Nobil Signore. (KAS, Nr. 448, Bilješke izrečenih Misa iz god. 1773-1775.). U drugim spisima Misa koje su izrečene u prvostolnici tih godina, a nalaze se u KAS, Nr. 389. 390 i 447 nigdje se ne spominje Dalla Costa.

71) *Stošić K.*, Sela Šibenskog kotara, Šibenik 1941, str. 12-18; *Ostojić I.*, Benediktinci u Hrvatskoj II dio: Del Seminario di Spalato e de'suoi benefattori«, rukopis koji se nalazi među spisima Franje Carrare u Arhivu Arheološkog muzeja u Splitu pod oznakom: spisi Carrara, fasc. 6.

71) SAS, br. 49, Opatija sv. Nikole od Luke — Šibenik svež. 9.

splitskim nadbiskupskim sjemeništem. Nakon što je biskup pregledao apostolsko pismo i uvjerio se u njegovu vjerodostojnost, predaje putem službenog spisa sjemeništu dobra opatije sv. Nikole.[73]

U daljnjim godinama opatijskim dobrima u ime ravnatelja neposredno upravljaju tzv. *prokuratori,*[74] ali i sam Dalla Costa više puta dolazi u Šibenik zbog upravnih poslova.[75]

Naš je Anđeo bez sumnje upravljao i drugim sjemenišnim posjedima, kao što su dobra opatije sv. Ivana Krst. u Trogiru i sv. Stjepana »pod borovima« u Splitu.[76] Isto je tako upravljao dobrima nadbiskupa Bizze, koja je ovaj poklonio sjemeništu uz obavezu recitiranja oficija za mrtve na godišnjici njegove smrti.[77] Osim toga preko sjemenišnog zastupnika iznajmljuje u Veneciji neke stanove i tamo nabavlja potrebne stvari. I iz toga je poslovanja sačuvao nekoliko spisa.[78] Iznajmljivao je također u korist sjemeništa i neke stanove u samom Splitu.[79]

Dalla Costa prestaje biti upraviteljem sjemeništa na kraj listopada 1783. god. Kako se u sjemenišnim spisima više ne spominje kao profesor, možemo pretpostaviti da u isto vrijeme napušta i nastavničku službu.[80] Nije nam poznat pravi razlog napuštanja ovih dužnosti. Starost nije bila po srijedi, jer je tada bio navršio istom 51. godinu života. Bit će najvjerojatnije da ih je napustio zbog svojih drugih dužnosti, koje su s njima bile nespojive. Iz jednog, naime, izvora pisanog 1786. doznajemo da je vršio *službu auditora (predsjednik) na crkvenom sudu* i da je bio opći namjesnik splitskog nadbiskupa.[81] Osim toga bio je zauzet i drugim crkvenim poslovima. Tako je npr. u jednom sporu koji se

73) SAS, br .47, Zapisi zemalja, masta i maslina opatije sv. Nikole od Luke u Šibeniku, svež. 1. Među tim spisima nalazi se i prijepis papine bule te pismo biskupa Mioćevića, kojim se opatija predaje sjemeništu.

74) Tako se u jednom pismu datiranom 1. svibnja 1769. kao »Procuratore del Rmo Sigr don Angela Dalla Costa Rettore del Seminario Arcivescovile di Spalato« spominje gosp. Nadal Banoaz, koji je toga dana u ime sjemeništa istupio na sudu; (Upor. SAS, br. 48, svež. 6.)

75) U arhivskim ispravama spominje se, da je 4. V 1771. Anđeo stigao u Šibenik i na sudu iznio činjenicu utjelovljenja spomenute opatije sa splitskim sjemeništem te tražio da se predadu izvjesni plodovi i novac. Pošto su njegovi zahtjevi bili istoga dana razmotreni, izručeni su im traženi plodovi i novac, što on sam potvrđuje na sudu, Upor. SAS, br. 49, opatija sv. Nikole od Luke u Šibeniku, svež. 6.

76) Dobra ovih dviju benediktinskih opatija pripojio je splitskom sjemeništu pri samom njegovu osnutku papa Inocent XII. na molbu nadbiskupa Stjepana Cosmija, koji je otvorio sjemenište na Blagovijest 1700. g. Upor. *Farlati D.* Illyricum sacrum III str. 524 navedeni rukopis u Arheološkom muzeju u Splitu: Spisi Carrara fasc. 6.

77) Navedeni rukopisi u Arheološkom muzeju u Splitu. — U SAS, br. 62 Miscellanea. svež. 6, nalaze se uz druge isprave i »Spisi monsg. Bizze«, a među ovima opet jedan spis koji je vlastoručno napisao sam Dalla Costa. Naslov je spisa: »Cauzioni dell' eredità Bizze, che esistono presso il Sigr Rettor Dalla Costa«.

78) SAS, br. 14, Spisi sjemeništa iz XVIII st., svež. str. 6-8. Svi su tamošnji spisi stavljeni u jednom omotu na kojemu izvana piše: Carte concernante i conti del dar ed aver del Sigr Proc. Francesco Gallo Procuratore le scorsioni di soldi, che si percepiscono in Venezia.

79) Tako je npr. 17. listopada 1782. sklopio ugovor s don Benediktom Pelizzanijem maestrom »di Capella di questa Metropolitana« o iznajmljivanju jednog stana za 340 lira godišnje. (SAS, br. 62, Miscellanea,. . . svež. 9).

80) Uspor. SAS, br. 5, Blagajnički dnevnik sjemeništa, svež. II.

81) KAS, Nr. 101, Zapisnik sjednica nižega klera — XVIII str. Tu se na str. 99. i sl. nalazi prijepis zapisnika kaptolske sjednice održane 16. II 1786. Na toj je sjednici Anđeo bio izabran za prekobrojnog kanonika. U zapisniku se između ostalog veli:». . . fù altre volte Rettcre e Lettore de ambe le Leggie in questo Arcivescovile Seminario ed era Auditore e Luogo tenente Generale di Mons. Illustro et Rmo Arcivescovo«.

vodio na građanskom sudu između kanonika Tokića i svećenika Candida, bio 18. V. 1786. izabran da zajedno s Franjom Tomasecom riješi spor mirnim putem.[82]

Kad je prestao biti ravnatelj sjemeništa, Dalla Costa u njemu više i ne boravi, pa uz veće ili manje prekide odsad služi sv. Misu u splitskoj prvostolnoj crkvi[83] i kroz čitavu 1784. god. redovito prisustvuje moljenju oficija u koru.[84] Ali uza sve to ostao je i nadalje u službi svog sjemeništa kojim je upravljao punih 17 godina. Tako doznajemo da je zbog sjemenišnih poslova u dva navrata putovao u Italiju: prvi put u Veneciju (g. 1785), a drugi put u Padovu i Veneciju (g. 1787).[85] Nije nam tačno poznato u koje je vrijeme polazio u Italiju, koliko se tamo zadržavao i kad se natrag vraćao. Sigurno znamo samo to, da ga od g. 1784. pa nadalje po nekoliko mjeseci ne nalazimo u Splitu.[86]

Anđeo je kao dugogodišnji profesor i ravnatelj sjemeništa bio u Splitu vrlo zapažena osoba, pa je bilo naravno da mu se podjeli koje više crkveno dostojanstvo, i zaista već godine 1769. iako tada vrlo mlad bio je na kaptolskoj sjednici, održanoj 30. VI iste godine, predlagan za kanonika splitske prvostolne crkve. Kako je, međutim, taj put dobio samo 6 povoljnih naprama 10 nepovoljnih glasova, nije bio izabran on, već Josip Dalla Croce.[87]

Pod konac svog života ipak postaje splitskim kanonikom, ali ne prebendarom, već samo tzv. *prekobrojnim kanonikom (canonicus supranumerarius).*[88] Izabrao ga je kaptol na svoj sjednici održanoj u sakristiji prvostolne crkve 16. veljače 1786. Na toj je sjednici kanonik Čulić pred 18 prisutnih kanonika izložio je pravo kaptola da osim pravih izabere i prekobrojne kanonike. Zatim je naglasio da bi bilo dobro da se kaptol i sada posluži tim svojim pravom. U tu svrhu on predlaže gosp. dra don Anđela Dalla Costu »sina ove prvostolne metropolitanske crkve, osobu obdarenu znanjem i dobra ponašanja, koji je prije bio ravnatelj i lektor obiju prava u nadbiskupskom sjemeništu, auditor (predsjednik) i opći namjesnik gosp. nadbiskupa«. Prisutni su prihvatili prijedlog. Uslijedilo je glasovanje na kojemu je Dalla Costa dobio 18 povoljnih a 3 nepo-

[82]) KAS. Nr. 86, Spisi kanonika Tokića, svež. II. Tamo se nalazi kopija spisa datiranog 17. V 1786. U spisu se ističe da Dr. Anđeo Dalla Costa kao crkveno lice nije sposoban riešavati slučajeve na građanskom sudu, dok se u drugom spisu sastavljenom sutradan govori da se bez potvrde javnih zakona može izabrati kao posrednik ili smiritelj iako je crkveno lice.

[83]) KAS, Nr. 449, Bilješke izrečenih Misa (g. 1763-1788).

[84]) KAS, Nr. 652, Knjiga punktacija iz god. 1784. Nemožemo sa sigurnošću doznati, da li je išao u kor i slijedećih godina jer su Knjige punktacija od 1785-1788. izgubljene.

[85]) O prvom boravku govori spis koji se nalazi u SAS, br. 14, svež. II. str. 15, a datiran je u Veneciji 3. VII 1785. O drugom pak boravku govore dva pisma nekog Bergelića koja se nalaze u SAS, br. 14, svež. I (među prvim listovima). Prvo je pismo sastavljeno u Veneciji 4. VII 1787. U njemu se spominje da je toga dana gosp. Dalla Costa na povratku u Dalmaciju prispio iz Padove u Veneciju. U drugom datiranom također u Veneciji 13. VII iste godine, kaže se da je gosp. Dalla Costa došao u Veneciju s autentičnim kartama sjemeništa. To su valjda bile isprave na temelju kojih su se sjemeništu imali isporučiti stanoviti dohoci.

[86]) Tako se npr. iz Bilješki izrečenih Misa (KAS, Nr. 449) vidi da uzastopice ne služi Mise u splitskoj prvostolnici od studenog 1784. do listopada 1785. od siječnja 1787. do studenog te godine.

[87]) KAS. Nr. 11. Zapisnik kaptolskih sjednica od god. 1768-1779, str. 20. U zapisniku se između ostalog ističe: »id fù introdoto il Sigr Dr. Dn Angelo Dalla Costa sogetto e per dotrina, per costumi, per exemplarità e per grado che lodelvomente esso sostiene di Lettore di questo nostro Seminario per eximio. . .«

[88]) Prekobrojni se kanonici (canonicus supranumerarius) biraju po posebnoj povlastici u tzv. zatvorenim kaptolima ili u takvim kaptolima u kojima je određen točan broj kanonika prebendara. Uživaju ista prava kao i kanonici i kanonici prebendari, tj. pravo na kanoničko sjedalo u koru, pravo na glas u kaptolskim sjednicama, pravo na koralne dnevnice i na vanjska kanonička odličja. Jedino im se ne dodjeljuje kanonička prebenda. Isto su tako i kanonici prebendari dužni vršiti službu Božju u stolnoj crkvi; uspor. Enciclopedia Catolica, II. Città del Vaticano 1949, stup. 566, pod naslovom: Canonico.

voljna glasa i tako pribrojen kaptolu splitske prvostolne crkve.[89] Kao prekobrojni kanonik imao je pravo na kanoničko sjedalo u koru, pravo na vanjska kanonička odličja, kao i na koralnu dnevnicu i glas na kaptolskim sjednicama. Kanoničke prebende nije imao, a nije je mogao ni steći samim njenim ispražnjenjem, već jedino novim izborom sa strane kaptola.[90]

Nije nam poznato da li je prisustvovao kaptolskim sjednicama i da li je tamo štogod predlagao, budući da su zapisnici sjednica iz tih godina izgubljeni. Iz čitavog tog vremena jedino na temelju Knjiga punktacija doznajemo da od početka 1789. u svojstvu kanonika dolazi redovito u kor.[91]

Anđeo Dalla Costa *završava svoj ovozemni život 1790 g., u svojoj 58. godini.* Ne znamo sa sigurnošću da li je to bilo 15. ili 16. ožujka. U Knjigama punktacija iz te godine, naime, zapisano je pod mjesecom ožujkom: Obiit decima quinta diei currentis,[92] a u splitskim maticama umrlih stoji: Adi 16 marzo 1790 — Il Rmö Sign Can(oni)co Dr. D. Angelo Dalla Costa d'anni 57-e mezzo c(irc)a munito de'Ssmi Sacramenti passò a migliori vita e fù sepolto in Duomo.[93]

Nije nam poznat ni bliži uzrok njegove smrti. Na temelju Knjiga punktacija jedino možemo pretpostavljati daje preminuo naglo, odnosno, da nije dugo pobolijevao. Naime, na početku god. 1790. on redovito dolazi u kor pa mu je u mjesecu siječnju zabilježeno 150 oficija, a u veljači 130. Nastavio je dolaziti i u ožujku, te je do dana smrti bio prisutan na 77 oficija. Sve je to dokaz da je prisustvovao službi Božjoj u koru do pred samu smrt. Nije isključeno da je i on poput oca Antona udaren srčanom kapi.[94] Primio je, međutim, sakramente umirućih, kako se ističe u prije spomenutom matičnom zapisu.

Poznati nam izvori ne daju ni podrobnijih izvještaja o njegovom pokopu. Iz matica umrlih jedino doznajemo da je sahranjen u onoj istoj crkvi u čijoj je službi bio još kao mladi klerik pa sve do svoje smrti, tj. u prvostolnoj crkvi sv. Dujma u Splitu, gdje i danas leže njegovi posmrtni ostaci.[95]

ZNAČAJNE CRTE ANĐELA DALLA COSTE

Pri kraju ovog prikaza o životu i radu Anđela Dalla Coste pokušat ćemo s nekoliko poteza orisati njegov lik promatrajući ga kao čovjeka, profesora (odgojitelja), svećenika i rodoljuba.

Naš je pisac bez sumnje baštinio *lijepa duševna svojstva.* Njegovi su pak roditelji i odgojitelji ova prirodna svojstva dalje razvijali i oplemenjivali, a i radio je na svojoj duhovnoj izgradnji. Zbog svega toga u njemu se razvila *jaka*

[89]) Originalni je zapisnik kaptolske sjednice izgubljen, ali se na sreću sačuvao kao prijepis u Zapisniku sjednica nižega klera, održane 25. II 1786. (KAS. Nr. 101). Ova je sjednica bila sazvana zbog prigovora nekih svećenika da je Dalla Costin izbor za prekobrojnog kanonika bio protuzakonit. Prisutnim je svećenicima između ostalog bio pročitan zapisnik prije spomenute kaptolske sjednice, nakon čega su se svi uvjerili da njegovim izborom nisu ni najmanje povrijeđena prava nižeg klera.

[90]) Upor. gornji zapisnik u kojem se govori o Dalla Costinu izboru za kanonika (KAS, Nr. 101) i Enciclopedia Catolica, stup. 566 pod naslovom: Canunico.

[91]) KAS, Nr. 652, Knjiga punktacija iz god. 1789. Ostale Knjige punktacija (god. 1790--1799) nisu sačuvane. — Kao kanonik spominje se i u jednoj raspravi između kanonika Tokića i svećenika Candida. (SAS, br. 66, Spisi kanonika Tokića, svež. II).

[92]) KAS, Nr. 652, Knjiga punktacija od god. 1781-1790.

[93]) HAS. Matice umrlih (1773-1806), str. 149.

[94]) Upor. Arhiv župskog ureda — Sinj, Matice umrlih (g. 1730-1790), pod datumom: 20. kolovoza 1759.

[95]) U prije spomenutom zapisu kaže se da je Anđeo ukopan »in Duomo« (HAS, Matice umrlih g. 1773-1806, str. 149). Duomo je splitska prvostolna crkva sv. Dujma.

svećenička ličnost zapažena ne samo od splitskih nadbiskupa, koji su mu povjeravali prije spomenute odgovorne službe, nego i od drugog splitskog klera, zbog čega je još kao mladi svećenik bio predlagan za kanonika.

Na temelju njegovih tiskanih djela i nekih rukopisnih izvora upada u oči na prvom mjestu *njegova radinost spojena s intelektualnom nadarenošću*. Anđeo je bez sumnje cijeli život posvetio neumornom radu. U prvim godinama profesorske službe marno se pripremao za predavanja, a kao dugogodišnji ravnatelj sjemeništa bavi se različnim sjemenišnim poslovima. Uz to vjerojatno djeluje i u duhovnoj pastvi, posebno na području propovjedništva. Ali i pored svega toga znao se *povlačiti i u samoću* i tu, okružen pravnim i drugim djelima, produbljivati i proširivati svoje znanje prema zahtjevima vremena i odgovornoj profesorskoj službi. Kao intelektualno pak nadaren čovjek posezao je i za perom iz kojega su izašla i do danas nam sačuvana dva tiskana djela; jedno iz područja kanonskog prava na hrvatskom jeziku pod naslovom *»Zakon Czarkveni«*, tiskano u Mlecima 1778., a drugo propovjedničko na talijanskom jeziku pod naslovom: *Sacri — panegirici della Vergine Annunziata e discorso sul Mistero dell'ineffabile Incarnazione del Verbo divino*, tiskano također u Mlecima dvije godine poslije ZC (1780). Nije poznato da je osim ova dva djela išto drugo izišlo ispod Dalla Costina pera. Možemo, međutim, pretpostavljati da je spremao gradivo i za neke druge radove, posebno za obradu građanskog prava, koje je, kako sam ističe u ZC, kanio također tiskati.[96]

Prerana smrt ga je, međutim, u tome omela.

Kod Anđela se osim radinosti posebno ističe *razboritost* spojena s odlučnošću i ljubavlju prema mladeži. Da se, naime, nije odlikovao ovim vrlinama, ne bi razmjerno dosta mlad postao ravnateljem sjemeništa (u 33. godini života) i na toj dužnosti ostao punih 17 godina, tim više kad znamo da su se i prije i poslije njega ravnatelji mijenjali.[97]

Kao svećenik Anđeo je bio *uzorna ponašanja* i na izgled svojim gojencima. Posebno se isticao *u posvemašnoj odanosti i poslušnosti prema crkvenim poglavarima*[98] i u pobožnosti prema Presvetoj Djevici.[99]

Isticao se također i u *ljubavi i brizi* za braću svećenike, a osobito *za svećenike glagoljaše* te je za njih u prvom redu i napisao svoj ZC[100].

Iz pravnog djela našeg pisca izbija na kraju još jedna zanimljiva značajka njegove osobine. On se, makar su mu roditelji podrijeklom Talijani, osjeća ne

---

[96]) ZC I, 163.

[97]) Upor. SAS, br. 2 i 3, Blagajnički dnevnici sjemeništa iz 18 st. — Sam je Dalla Costa priznao nehotice svoje odgojiteljske vrline, kada je u posveti II sveska ZC nadbiskupu Garanjinu napisao: »Sva pomglija i nastojanje Tvoje nadbiskuva jest da u istom (tj. sjemeništu) nahodese razboriti Naucitedlji, koji mladichje učiti imahu s'kriposnima nauczii. . . . (ZC II, str. IV).

[98]) To, opet nehotice, ističe i on sam u istoj posveti drugog sveska nadbiskupu Garanjinu riječima: »Menni sada kakono slughi ponixnomu daruj milostivo oproshjenje i ustarpi slobodschinu moga Sardca, kaje samo xive za tebe služiti i dopustimi, da czeliju chi svete Ruke tvoje prikaxem iznova i priporučim sebe, i knighe moje gliubavi, i obrani zamiritoj tvojoj. — Ponixni Bogu i Duxni Slugha — Angel Dalla Costa (ZC II, VI).

[99]) Noj je posvetio i svoje pravno djelo ističući da je ona »Pristoglje od mudrosti«, »Vlastita Gospoja od oni, koji nastoju na dotećenje od iste«, itd. (ZC I, str. III-IV). Isto je tako njoj u počast napisao »Panegirico della Santissima Vergine Annunziata«, koji zaista predstavlja dostojan hvalospjev Mariji.

[100])O vrlinama našeg pisca govori se npr. u Zapisniku kaptolske sjednice na kojoj je bio predlagan za kanonika. Tamo se veli da je: ». . . sogetto fornitto e per dottrina, per costumi, per exemplarità. . .« (Uspor. KAS, Nr. 11, Zapisnik kaptolskih sjednica od g. 1768-1770, str. 20). U Zapisniku pak sjednice na kojoj je izabran za kanonika, kaže se između ostalog da je osoba obdarena znanjem i dobrim ponašanjem (Uspor. KAS, Nr. 101).

samo *Hrvat* nego je *pravi rodoljub hrvatskog naroda*, koga zove *»svojim narodom«*, a hrvatski jezik *»našim jezikom«*. On ističe već na naslovnoj stranici djela da je napisao *»za naucenie i prosvitgljenie redovnikov harvaskoga naroda«*, a u predgovoru: *»Ova knigha, koja do sada niese vidila istumacena na nasc jezik, pokaxuje svemu Narodu Harvaskome . . .«*[101] Na kraju pak ZC veli da je svoj lagani i ubogi trud prikazao Bogu i Bl. Djevici *»da bi Bogh hotio da, i cistim i istumacenjem, i svakako jasam jasno prikazao, i prinio Narodu momu zadovogljna, igljubeznivo pricekana. Amen«.*[102]

S pravom je, dakle, i on unesen g. 1925. u zbornik *»Znameniti i zaslužni Hrvati«*,[103] i s pravom ga *Crnica* ubraja među *istaknute ličnosti hrvatskog naroda u prošlosti.*[104]

D) KRATAK OPIS, VRIJEDNOST I ZNAČAJ ZC

Dalla Costino djelo po kojemu je stekao naslov prvog hrvatskog crkveno-pravnog pisca nosi naslov: ZAKON CZARKOVNI sloxen i upravglien za naucenie i prosvitgljenie redovnikov harvaskoga naroda od Angela Dalla Costa nauçiteglja czarkovnoga i svitovnoga zakona, popa czarkve prvostolne spliske. Napisao ga je u vrijeme svoje profesorske i ravnateljske službe, a tiskao u Mlecima 1778.

ZC je tiskan u dva sveska. Prvi svezak broji XII + 272, a drugi XII + 208 stranica formata 225x165 mm. I pored dosta nepovoljnih prilika u kojima je ovo djelo nastalo, ono je ipak po svome vanjskom izgledu na doličnoj visini. Ima međutim u njemu i priličan broj tehničkih nedostataka i nedotjeranosti zbog kojih glavnu krivnju snose slagari tiskare u Mlecima, a ne sam autor, budući da se je, kako sam izvještava, trudio da ih ispravi, ali mu to u potpunosti nije uspjelo.[105]

ZC sadrži osim posve pravnog gradiva, koje u njemu bez sumnje predvladava, i takvo gradivo koje spada na druga bogoslovska područja.

Iako pisac nije bio jezični stručnjak te iako nije imao izravne namjere svojim pravnim djelom obogatiti hrvatski jezik, on je ipak posvetio dosta brige i njegovoj jezičnoj strani te je u tom smislu zatražio pomoć od Ignacija Bakotića, opata u Kaštel-Gomilici.[106] ZC zbog toga i unatoč izvjesnim jezičnim manjkavostima i nedosljednostima zaslužuje posebnu pažnju i iscrpnu jezičnu obradu. Mi ovdje samo kratko spominjemo da je napisan ikavskim govorom s vrlo rijetkim ijekavskim odnosno ekavskim oblicima, a s obzirom na narječje da se u njemu naizmjenice susreću čakavski i štokavski oblici. Pravopis pak djelomično je fonetički, a djelomično etimološki.

Dalla Costa je posvetio posebnu brigu hrvatskoj crkveno-pravnoj terminologiji nastojeći izraziti hrvatskim jezikom čak i one pravne termine, koji su se i kod nas kao i kod drugih naroda izražavali stranim, i to u prvom redu latinskim, riječima i izrazima. Na taj je način stvorio odnosno dao stručno značenje nekim hrvatskim pravnim terminima i tako obogatio naš rječnik.

---

[101]) ZC I, str. V.

[102]) ZC II, 207.

[103]) N. čl. u zborniku »Znameniti i zaslužni Hrvati«, str. 57.

[104]) Crnica, n. čl. u NOVOM DOBA od 25. XII 1936.

[105]) ZC I, str. XII.

[106]) ZC I, str. VI,

ZC je napisan na izvorima a u njemu se isto tako navode ili barem spominju mnogi pisci.

U vezi s materijalnim izvorima može se najprije utvrditi da je Dalla Costa svoja izlaganja oslonio na naravno kao i na *božansko pozitivno pravo* izraženo u sv. knjigama St. i N. Zavjeta. Zatim se može dodati da donosi *velik broj crkvenih odredaba i zakona*, bilo onih koji su izdani *od različitih općih i krajevnih sabora*, a bilo onih koje su izdali pojedini *pape* odnosno i neki *organi rimske kurije*. Donosi također i priličan broj odredaba iz rimskog prava, a poziva se i na zakonito uvedeni običaj.

Kao formalno vrelo iz kojega je crpio svetopisamske novode služilo mu je *Vulgatino izdanje Sv. Pisma*. Većinu pak crkvenih odredaba crpi iz pojedinih *zbirki Korpusa kanonskog prava* (Corpus juris canonici), a poseže i za nekim drugim crkvenim zbirkama. Služi se također i nekim liturgijskim knjigama, a građanske zakone preuzima uglavnom iz pojedinih zbirki Korpusa rimskog prava (Corpus juris civilis romani).

Većina pisaca koje navodi Dalla Costa jesu *kanoniste*, ali navodi i neke *moraliste*, *povjesničare* odnosno *bibličare*. Spominje također i neke poganske pisce. Međutim mali je broj Dalla Costinih autora kojih je djela sam čitao i izravno navodio, dok je ostalu većinu citirao prema djelima nekolicine pisaca, a posebno prema djelu Benedikta XIV »De Synodo dioecesana«.

Iako je ZC, po riječima samog Dalla Coste, napisana: »*... za korist sviu Redovnikov Harvaskoga naroda...*«[107] tj. za *cijeli kler u Hrvatskoj*, on je ipak kod njegova sastavljanja imao pred očima *u prvom redu glagoljaško svećenstvo* i njihove pripravnike, koji nisu poznavali do materinskog jezika.

U smislu tzv. institucijskog sustava pravno je gradivo ZC raspoređeno na četiri dijela: personae, res, actiones (judicia) et crimina, a različite odredbe u smislu istog sustava iznesene sistematski i kratko. ali iscrpno. Pisac međutim kod svega toga ne slijedi u potpunosti niti začetnika institucijskog sustava — *Ivana Pavla Lancelottija* niti ijednog od onih pisaca, koji su svoja djela napisali prema institucijskom sustavu i metodi.

Iako je Dalla Costa priređujući ZC imao pred očima u prvom redu potrebe dušobrižnog klera,[108] a ne znanost kao takovu, njegovo djelo ipak predstavlja *ozbiljan pokušaj znanstvenog pisanja*. To se vidi i po mnoštvu navoda različitih izvora i pisaca,[109] a isto tako po tome što on nije bio prepisivač tuđih tekstova niti puki usvajač tuđih mišljenja, već je naprotiv kod iskorištavanja izvora i navađanja pisaca pokazao dosta samostalnosti i kritičnosti a općenito u obradi svoga djela dosta znanstvene ozbiljnosti. K tomu značajno je da naš pisac ne samo iznosi mišljenja drugih pisaca već da se i sam opredjeljuje za neka od njih odnosno da postavlja i svoje vlastite tvrdnje i stvara samostalne zaključke.

---

107) ZV I, str. VI.

108) On sam kaže u predgovoru djela da se je odlučio na njegovo sastavljanje »razmiscljajuchi... vas Zbor Redovniski, kojnoje zastavljen od Privisokoga za izvarscenje Otajstvi Boxanstvenj, za podiljenje Sakramenata, za upravljenje virni Karschjana...«, tj. imajući na pamet korist dušobrižnog klera. Tamo također tvrdi da »Zakon Czarkovni« pristaje »....navlastito Czarkvam Porokianskijm i svima Ispovidnikom, za upravgljati duscu Karschianske u putu od spasenja«; ZC I, str. V-VI.

109) U ZC nalazi se usve oko 1.300 brojeva (navoda) ispod linije u kojima se navodi različiti izvori i djela različitih pisaca. Štoviše često se puta pod istim brojem nalazi i po nekoliko izvora odnosno po nekoliko različitih pisaca.

Uz ove činjenice koje govore u prilog znanstvenoj vrijednosti ZC mogu se u njemu zapaziti i takve činjenice koje tu vrijednost umanjuju, a uglavnom se tiču nedostatnog i nekritičkog navađanja izvora i pisaca.

Premda Dalla Costino pravno djelo nije doseglo one znanstvene visine do koje su se dovinula mnoga druga njemu suvremena pravna djela na drugim jezicima, ipak se s obzirom na znanstvenost, uz još samo neka naša stara djela, vidno izdiže iznad naše druge religiozne književnosti 18. st. I zbog toga je za nas, piščeve sunarodnjake, od velikog značaja.

Ovo je djelo za nas *od velikog značaja* i po tome, što je izvršilo *časnu ulogu u prošlosti našega naroda*. Svojom je naime pojavom obogatilo našu staru religioznu književnost, a služeći više od jednog stoljeća »popima glagoljašima« i njihovim pripravnicima kao priručnik kanonskog prava odigralo je i veliku prosvjetnu ulogu.

Nije ovo djelo bez značaja ni danas skoro 200 godina nakon svoje pojave, i to kako za naše *pravnike* tako i za *jezikoslovce*. Prvo svega mu moraju dati počasno mjesto *prvoga potpunog crkveno-pravnog djela na hrvatskom jeziku*, a s druge strane oni će u njemu pronaći mnoge *prikladne hrvatske pravne termine*, koji će im dobro poslužiti kod pisanja njihovih djela. Drugi će pak preko ZC upoznati kakav su smisao imale pojedine hrvatske riječi u vrijeme izlaska ovog djela.

Na kraju, kad svega toga ne bi bilo, Dalla Costa bi ipak zasluživao pažnju. On je primjer kako *naš narod nije klonuo ni u ono burno doba svoje prošlosti (18. st.)*, kada je politički bio razdijeljen pod vlašću Mlečana, Habsburgovaca i Turaka, a privredno, kulturno i prosvjetno bio zanemaren. On je tada bio sposoban odgajati takve sinove koji su se i u domovini, premda pod vrlo teškim uslovima, bavili znanstvenim radovima i objelodanjivanjem svojih djela duhovno i kulturno pridizali svoje sunarodnjake.

Dalla Costa prema tome služi na čast i ponos svemu hrvatskom narodu! On je, kako smo već isticali, s pravom ubrojen među istaknute ličnosti hrvatskog naroda u prošlosti.

Mi prigodom ove dvijestopedesete godišnjice oslobođenja Sinja od Turaka još dodajemo:

Naš Anđeo uz svog oca Antuna, koji se *hrabro borio za obranu Sinja* i na taj način postao vojničkim uzorom mladim generacijama, služi na posebni način *na čast i ponos Sinjanima — svojim sumještanima*. Dok je Antun svoje sumještane zadužio pobjedonosnim mačem, dotle ih je njegov sin Anđeo još više zadužio svojim vještim perom! Sinjani stoga moraju i Anđela Dalla Costi — prvom hrvatskom crkveno-pravnom piscu — dati počasno mjesto u galeriji svojih starih predaka.

O. STJEPAN VUČEMILO

O. FRA PETAR KNEŽEVIĆ

Među najznamenitije franjevce, što su u 18. st. živjeli u Sinju, možemo bez sumnje ubrojiti i *o. Petra Kneževića.* Kao redovnik-svećenik uzorna, sveta, krepostna života; kao učitelj crkv. pjevanja i upravitelj crkv. kora; kao pjesnik i pisac različitih duhovnih kjiževnih djela — Knežević je vrlo mnogo učinio za procvat Svetišta Gospe Sinjske, za izdizanje duhovnosti sinjske župe i Cetinske krajine, pa mu zato valja dati dolično mjesto i u ovoj spomen-knjizi.[1]

I

Knežević se rodio 5. III 1701. u Kapitulu kraj Knina. Roditelji — Toma i Lucija — dadoše mu na krštenju (19. III) ime Pavao. Iz njegove *»Pisme prislavne Majke koja se častno štuje u Pojišanu više Splita«*[2] možemo zaključiti da je prvu mladost proveo u Splitu. U toj pjesmi veli kako je još kao dijete pa kasnije za više godina dolazio na Pojišan i molio se Gospi:

Majku koju poznao sam
Najpri djete još budući,
I nje čuda vidio sam,
Neka rečem još sasnući.

Majku, koju dvorio sam
Osam lita zasobice;
Majku, koju štovao sam
Večkrat prostrt i ničice.(3)

---

[1]) O životu i radu fra Petra Kneževića pisali su mnogi:
Dr fra Juraj Božitković, Život i rad fra Petra Kneževića (s vrlo mnogo arhivalnih podataka). Građa za povijest književnosti hrvatske X (Zagreb 1927), str. 149, ss.
O. Ante Crnica, Naša Gospa od Zdravlja i njezinia slava (Šibenik 1939), str. 221 ss. (donosi život i rad Kneževića s vrlo mnogo arhivalnih podataka)
Dr o. I. Marković, Sinj i njegovo slavlje (Zagreb 1898), str. 57 s.
Fra S. Petrov, Gospin pjesnik, Gospa Sinjska VII (1928), str. 35 s.
Dr Fra Karlo Balić, Kroz Marijin perivoj (Šibenik 1931), str. 53 ss. i 75 ss.
F. S. Petrov, Gdje se i kada rodio fra Petar Knežević, Obzor LXXX (1940), br. 190 (od 18. VIII 1940), str. 2.
Sveć. Antun Pilepić, Naša Majka (Split 1942), str. 127 ss
I. Ocvirk, O. Petar Knežević i dva kantuala franjevačkog samostana u Sinju. Sv. Cecilija XVII (1923), sv. 4, str. 111 ss.
V. Premuda, Još nešto o o. Petru Kneževiću. Sv. Cecilija XVII (1923), sv. 5, str. 141 s.
L. Gagulić, O. Petar Knežević i skraćivanje liturgićnih tekstova .
Sv. Cecilija XVII (1923), sv. 5, str. 142 s.
Andreis, Cvetko, Đurić-Klajn: Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji (Zagreb 1962), str. 70 s.
Prema navedenim djelima izrađen je i ovaj prikaz.

[2]) Knežević o. fra Petar, Pisme duhovne razlike (Mleci 1765), str. 138 ss.

[3]) Knežević, n. d., 138.

U Splitu je vjerojatno učio i prve škole. To možemo zaključiti iz stihova iste pjesme, kojima zahvaljuje Splitu na znanju što ga ima:

Splite slavni, blago tebi...
Na glasu si vazda bio...
Jer s' i mene uzdigao,
I mom premda malu znanju,
Ono što znam, ti si dao.[4]

U devetnaestoj godini života (21. VI 1720) stupio je na Visovcu u Franjevački red. Primio ga je provincijal o. Filip Šurković. Dobio je ime fra Petar. S njim je u novicijatu bio o. Jakov Pletikosić iz Vaćana kod Skradina, redovnik sveta života. Učitelj im je u novicijatu bio o. Stjepan Medvidović iz Lokvičića. Na zavjete ih je primio (21. VI 1721) pobožni gvardijan visovačkog samostana o. Pavao Silov, stariji, iz Rupa kod Skradina. Filozofske i bogoslovne nauke učio je u Šibeniku. Učitelj im je bio o. Jerko Filipović. Iako se izričito nigdje ne veli, vjerojatno je u Šibeniku i zaređen za svećenika. Do god. 1728. njegovo se ime ne nalazi u službenim aktima Provincije, pa se može opravdano pretpostaviti da je neko vrijeme učio i u inostranstvu. Osobito je vjerojatno da je glazbene nauke učio u Italiji, jer tada kod nas nije bilo glazbenih škola.

Prva je fra Petrova služba u Provinciji bila propovjednička i učiteljska. Na 24. VI 1728. bio je imenovan za propovjednika u Makarskoj, a dvije godine kasnije na definitorskoj skupštini u Sinju (20. V 1730) imenovan je za učitelja (»magister grammaticae«) u Šibeniku. Ni tu nije dugo ostao, jer je dvije godine kasnije (24. VIII 1732) postao tajnik Provincije i provincijala o. Antuna Markovića. Nakon diobe provincija (1735) vrši i dalje službu tajnika u novoj provinciji sv .Kaja (kasnije Presv. Otkupitelja). Na redodržavnom zboru u Sinju 21. VII 1738. izabran je za definitora Provincije. Ponovo je za definitora izabran u Zaostrogu 9. IX 1748., a šest godina kasnije (12. VIII 1754) postao je kustod Provincije, dok je za provincijala izabran o. Grgur Despot iz Zaostroga (1754-1757). Zbog slabog zdravlja zahvalio se na službi kustoda 2. II 1756. Mjesto njega izabran je o. Ivan Vucić. G. 1757. generalni pohoditelj Provincije i predsjednik kapitula bio je o. Jerko Filipović. On je za tajnika uzeo o. Kneževića. Kako je gvardijan sinjskog samostana o. N. Žanko umro 13. IV 1757, na zboru u Zaostrogu 15. IX 1757. izabran je fra Petar za gvardijana, da sinjski samostan ne bi ostao bez glasa na tome zboru. Četiri dana kasnije (19. X 1757) izabran je za gvardijana u Sinju o. Franjo Buljan. Poslije g. 1757. ne spominje se da je vršio kakvu službu u Provinciji.

Na sastancima strarješinstva Provincije, kako nam to govore arh. podaci, redovno se raspravljalo o redovničkoj stezi, o vršenju redovn. pravila, napretku školstva ... Nema sumnje da se u tim prigodama uvijek čula i fra Petrova riječ. I on je bez sumnje učestvovao u stvaranju važnih zaključaka za dobro Provincije. Tako, npr., na provincijalnoj skupštini 15. VI 1749. određuje se da *učitelji imadu učiti svoje učenike pisati u materinskom jeziku. Koji ne znaju materinski jezik, ne smiju se pripustiti u novicijat ni na ređenje...* Fra Petar je skupštini prisustvovao kao definitor i tajnik Provincije, pa je bez sumnje sudjelovao u stvaranju ove odluke.

[4]) Knežević, n. d., 142 s.

Knežević je veći dio života, osobito u starijm godinama, proveo u Sinju, gdje je bio upravitelj kora i učitelj crkv. pjevanja. U tim je službama bez sumnje bio vrlo revan. Iz »Načina ...« (Običajnika crkve u Sinju) fra Petra Filipovića doznajemo kako su se onih godina vrlo često pjevali različiti dijelovi božanskog oficija. To je sigurno Kneževićeva zasluga. Fra Petar je živo vrlo *svetim i kreposnim životom.* Bio je jako ponizan. Činio je oštru pokoru, mnogo je postio i molio. Bio je izvanredno pobožan prema Majci Božjoj. O tome nas mogu uvjeriti, kako ćemo poslije reći, i mnogobrojne njegove pjesme u čast presv. Djevice. Zavrijedio je zato da ga bl. Djevica primi pod posebnu svoju zaštitu, da ga posebnim milostima pomogne. Ovdje ćemo spomenuti dvije takve milosti. Ponajprije, Majka Božja povratila mu je na čudesan način vid.

U pjesmi *»Majki primiloj na poklon« nakon* sedme kitice kaže (u tri posebne osmeračke strofe), kako je sasvim oslijepio ne dovršivši te pjesme, kako zatim pjesmu nastavlja kad mu je Gospa vid povratila:

Ovu pismu još ne svrših,
Kad viditi posve svrših,
Nemogući ni nazriti
Slova, kamo l' pismo štiti.

Al ne žalim što ne mogu,
Nego dajem fale Bogu,
Kad sam pišuć oslipio
Pismu tvoju, o Marijo.

Vid budući povratila
Majka slatka i primila,
Sad joj veću dužnost imam,
Zato pismu priuzimam.[5]

Iza toga je ispjevao još sedam kitica iste pjesme. Zatim je, u zahvalu za povraćeni vid, ispjevao još pjesmu Gospi Sinjskoj:

Klanja Ti se, o Marijo,
Jedan, koji slip je bio...[6]

U toj nam pjesmi fra Petar kaže kad je i kako vid izgubio i opet dobio. Lijevim okom ne vidi ništa, ima već dvije godine, a desno ga je izdalo kad je počeo post pričašća (adventa):

Jur su sada dva godišta,
Da ne vidja s livim ništa;
A u desnom vid pristade,
Kad prišastja post nastade.[7]

Zatim dalje pjeva, kako mu liječnici nisu mogli pomoći, kako ga je ozdravila Majka Božja, pa joj najsrdačnije zahvaljuje. Za povraćeni vid zahvaljuje Majci Božjoj i u pjesmi *»Ures Sinjski...«*[8] Iz Kneževićevih riječi ne može se ipak tačno odrediti vrijeme kad je vid izgubio. O. Crnica misli da to nije bilo prije g. 1760. ni poslije g. 1764, jer je tada izdavao knjige, kako će se poslije vidjeti. Od g. 1759-1765. opaža se zastoj u izdavanju knjiga, pa je po svoj prilici to vrijeme kad je bio slijep. Uzevši u obzir Kneževićeve riječi u spomenutim pjesmama, o. Crnica misli da možemo opravdano zaključiti da je vid u lijevom oku izgubio u prvoj polovini g. 1762, a u desnome početkom prosinca 1763.

[5]) Knežević, n. d., 51 s.
[6]) Knežević, n. d., 53 ss.
[7]) Knežević, n. d., 54.
[8]) Knežević, n. d., 194.

Ponovno je progledao sredinom g. 1764.[9] Stekavši ponovno vid, dovršio je i za štampu priredio »Pisme duhovne razlike«, koje su slijedeće godine (1765) izašle u Mlecima.

Druga velika milost, što ju je bl. Djevica iskazala fra Petru, jest *milost svete smrti*, koja je bila kruna njegova sveta života. Bilo je to 18. VI 1768. g. u subotu večer. Redovnici su po običaju pošli u kor. Fra Petar je zaželio da kod njega ostane samostanski starješina o. Franjo Buljan. Gvardijan se nećkao da ostane preko kora tvrdeći da on nije baš tako slabo. Ali na ponovnu želju bolesnika, koji je bez sumnje predosjećao da se približava konac, ostane. Svršivši oficij, redovnici po običaju pođu pred Čudotvornu Sliku Majke Božje pjevati litanije. Bolesnik zaželi da vrata sobe budu otvorena kako bi mogao pratiti pjevanje. Dok su se pjevali pojedini zazivi litanija, bolesnik je pobožno odgovarao: Moli za nas! Kad su poslije litanija dva pjevača pjevala »Sva si lijepa«, Knežević je s drugima ganut pjevao. Ponovivši zaziv »O Marijo«, bolesnik je blaženo preminuo da u nebu nastavi pjevati hvale Isusu i Mariji. Poslije smrti našli su mu na tijelu cilicij (pokornički pas) s bodljikama okrenutim prema tijelu. Pokopan je u crkvi Gospe Sinjske.[10]

II

Ne samo kao redovnik kreposna života nego i kao književnik o. Knežević zauzimlje časno mjesto među dalmatinskim franjevcima 18. st. U književnom radu naš fra Petar nije pošao za primjerom svoje subraće i suvremenika Kačića i Grabovca, nego je ostao vjeran staroj franjevačkoj tradiciji, ugledao se u primjer starije svoje subraće Divkovića, Ančića, Margitića, Posilovića, Šitovića Babića i dr. — pa u svome književnom radu gradivo uzimlje samo iz crkvenoga, vjerskog, duhovnog područja. On je mislo na nebo i vječnost, pa je svojim književnim radom želio vjernicima pomoćio da osiguraju vječno spasenje. Pisao je mnogo, najviše u stihu. Glavna su mu djela:

Muka Gospodina našeg Isukrsta i plač Matere Isusove (Mleci 1753) — Ugledajući se u naša stara crkvena »skazanja«, idući tragom Divkovića i Babića, Knežević u obliku dijaloga pjeva o Muci Isusovoj i bolima bl. Djevice. U pjesmi se odrazuje franjevački duh i pobožnost prema dirljivim otajstvima naše vjere. O. Božitković misli[11] da Kneževićeva Muka može stati uz »Stabat Mater« (Jacopone) i »Dies irae« (Toma Celano). Mnogo je puta preštampana. Vrlo je popularna i danas, osobito u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini. I danas se pjeva u korizmi po našim selima i gradovima, posebno kroz Veliki tjedan.

Životi četiriju svetaca čudotvoritelja Frančeška od Ašiža, Antuna od Padve, Didaka i Paškala (Mleci 1759), 16-a, str. 63. — U knjižici je opjevan život četvorice najistaknutijih svetaca Franj. reda.

Duhovna pivka (Mleci 1759) 16-a, str. 63. — To je kršćanski nauk pretočen u pjesmu. Pjesme posvećuje svome učitelju o. Jeronimu Filipoviću, koji ga je na pjevanje potakao i nadahnuo svojim propovijedima.

[9]) Crnica, n. d., 227 s.
[10]) Marković, n. d., 57 s.
[11]) Božitković, n. d., 155.

Pisme duhovne razlike (Mleci 1765), 12-a, str. 195. U zbirci su pjesme različitog sadržaja, većim dijelom u čast Majke Božje i svetaca. Neke su prijevod iz brevijara: Zdrava, Zvizdo mora (str. 49); Koga zemlja, zvizde, more (str. 56); Stvorče sviju, spomeni se (57); O jeziče prislavnoga (str. 71); Ako želiš vidit čudo (str. (str. 165) itd. A druge su izvorne. U pjesmama o Majci Božjoj opjevane su različite Marijine svetkovine i neka njezina svetišta. Među ovima ih je šest u čast Gospe Sinjske. Majci od Milosti, Gospi Sinjskoj posvećena je čitava knjiga.

Osmina redovnička zabave duhovne (Mleci 1766), 32-a, str. 396. To su duhovne vježbe, prvi priručnik duhovnih vježbi u našoj književnosti, kako ističe o. Božitković.[12] Knežević nije originalan, nego je njegov rad samostalan i slobodan prijevod latinskoga originala. Pojedinim razmatranjima dodao je Knežević kratke pjesmice prema sadržaju odn. razmatranja.

Pištole i evanđelja (Mleci 1773), 8-a, str. XIX + 272. U knjizi su poslanice i evanđelja što se pjevaju u nedjelje i blagdane, s pjesmama i molitvama na kraju. Kod obrade je fra Petar imao u rukama stariji prijevod svoga redovničkoga subrata Bandulavića, koji je štampan prvi put u Mlecima 1613. Svoj je rad dovršio pred konac života, pa je djelo poslije njegove smrti dao štampati sinjski gvardijan o. Franjo Buljan. Kasnije je djelo više puta preštampano i bilo je u upotrebi sve do dvadesetih godina našega vijeka, osobito u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, dok ga nije istisnuo rad njegova mlađega subrata o. Petra Vlašića.

Zlatović i Božitković pripisuju Kneževiću još: *»Pisma ćudoredna«* (Mleci 1766) X i *»Nauk mladoga misnika«* (Mleci 1767), ali Crnica dokazuje da to nisu Kneževićeva djela.[13]

U arhivu sinjskoga i visovačkoga samostana ima još dosta neizdanih i neproučenih Kneževićevih nabožnih pjesama.[14]

Fra Petar se bavio i *muzikom*. Kako je već rečeno, vodio je crkveno pjevanje u Sinju. Sigurno se bavio i komponiranjem, ali se sa stalnošću ni za jedno djelo ne može reći da je njegovo.

Poznato je da je svojom rukom ispisao više velikih svezaka za crkveno pjevanje za potrebe crkve u Sinju i za druge samostanske crkve u Provinciji. Npr. u samostanu Visovac nalazi se jedan takav zbornik, u kojem je 16 koralnih misa i nekoliko drugih kompozicija... U nauci su poznatija dva opsežna takva zbornika (kantuala) što se čuvaju u arhivu sinskoga samostana. Prvi je dogotovljen 11. VI 1767. i sadrži 21 jednoglasnu misu; drugi je dovršen 7. X 1767. i sadrži 8 dvoglasnih misa, nekoliko manjih kompozicija i jednu misu na hrvatski tekst *(»Missa u Hrvatski jezik«)*. Čitavo je djelo pisano iz ljubavi prema Majci Božjoj. Njoj je i posvećeno. Ne zna se je li fra Petar autor svega što je u zbornicima ili samo nekih dijelova. Kompozicije su pretežno jednostavne, bliske pučkim crkvenim napjevima. Karakteristično je da su sve kompozicije po duhu i stilu srodne. Ta činjenica — misle stručnjaci — upućuje na to da ih je komponirala ista osoba.[15] Spomenutu jednoglasnu *»Missu u Harvatski jezik«*

[12]) Božitković, n. d., 156.
[13]) Crnica, n. d., 230 s.
[14]) Balić, n. d., 55 ss.
[15]) Andreis, n. d., 70.

obradio je *F. Kuhač* prilično slobodno za muški zbor i izdao 1881. pod nazivom *»Hrvatska misa u čast sv. Ćirila i Metoda od o. Petra Kneževića«.* Pjevala se u Rimu 5. VII 1881. za vrijeme hrvatskog hodočašća, prigodom proglašenja svecima sv. Braće Ćirila i Metoda.

III

Kako se iz ovoga prikaza moglo razabrati, najveći dio Kneževićeva književnog rada sačinjavaju pjesme. Fra Petar je pjevao vrlo mnogo. Sve su mu pjesme duhovnog sadržaja. Dok njegov subrat i suvremenik *»starac Milovan«* pjeva u desetercu o viteškim djelima narodnih junaka, Knežević je, pretežno u osmercu, opjevao kršć. istine, otajstva vjere, kreposna djela svetaca... Najviše je pjevao o Majci Božjoj. U tim pjesmama o presv. Djevici možemo upoznati povijest ponekih njezinih svetišta, kao i vjersko raspoloženje našega naroda onoga vremena. Iz pjesama o Gospi Sinjskoj doznajemo u kakvoj je cijeni Čudotvorna Slika bila u ono doba, samo nekoliko decenija otkako se Slici počelo iskazivati veće javno štovanje. Fra Petar je u tim pjesmama prikazao povijest Marijine Slike, čudesa i milosti Gospe Sinjske, čudne pojave na Slici, štovanje Slike itd.

U pjesmama o Marijinim svetkovinama, kao i u nekim drugim pjesmama o Majci Božjoj, Knežević je opjevao sve Marijine odlike: neoskrvnjeno Začeće, savršeno djevičanstvo, svetost, materinstvo, posredništvo... Za nj je presv. Djevica »prisveta..., pričista..., prineoskrvnjena..., Majka Božja..., Kraljica neba i zemlje..., pomoćnica krstjanska, utočište grišnika«[16] On o nebeskoj Majci ovako pjeva:

Mater Božja sva pričista
Po porodu slavnom tvomu,
U kojojzi ne bi mista
Još ni grihu istočnomu.[17]

Ti si sama sva prisveta,
Jer brez griha bi začeta;

S Divstvom Mater učinjena
I pričista sahranjena.[18]

Nije drugo: sve milosti,
Koje daje Bog vičnosti,
Priko ruku tvojih hode
I po Tebi k nam dohode.

Ah, nebeska Cesarice
I nas sviju Odvitnice,
Na naše se molbe smiluj
I puk ovi vas pomiluj.[19]

Veselmo se i Pričistoj
Našoj Majci od Milosti...

Da je Mater Svemogoga,
Da je Mater i Divica,
Da je kruga zemaljskoga
I nebesa svih Kraljica.[20]

16) Knežević, n. d., V.
17) Knežević, n. d., 100.
18) Knežević, n. d., 101. Isp. i str. 170.
19) Knežević, n. d., 102.
20) Knežević, n. d., 25.

Knežević pjeva redovno u osmercu, starom hrvatskom stihu pobožnih pjesama. Stih mu neobično glatko teče, ritam je uglavnom pravilan. Uz osmerac, često upotrebljava i druge oblike. Tako se, npr., ugleda u stih crkvenih himana: Zdravo Svemogoga... »na način Ave maris Stella...«[21]; Majko prislatka, Divice Marijo »na način Iste confessor«[22] itd. Zatim se ugleda na klasični stih »Asclepideo i Jambo«.[23] Jezik mu je pučki, ikavska štokavština 18. st., kao i u drugih franjev. pisaca onoga vremena. Kao izvrstan glazbenik, fra Petar katkada upućuje kako se koja pjesma ima pjevati, što će pjevati pojedini pjevač, što kor.[24]

Većim dijelom svojih pjesama Knežević je htio da u stihu pruži pouku neukome seoskome svijetu. On o svojim pjesmama kaže štiocu: *»Znaj da sam ji učinio za ljude priproste, a prid naučnim kapicu skidujem; i tako, ako u njima ne najdeš ono hitroznanje, koje se od ozbiljnih pivaoca običaje staviti, narugat nemoj se; naravnim bo načinom služio sam se za moć od onih bit prijat, koji su meni prilični.«*[25] On pjesmama hoće da raširi slavu Božju i Djevice Marije. Želi (poput svoje subraće Šitovića, Babića i dr.) da njegove pjesme zamijene druge nekorisne, grešne pjesme pa veli štiocu: *»Pivaj, brate, i fali Boga, komu i mene priporuči, ostavivši akanja i okanja, koja su večkrat ne samo nekorisna dali još i duši škodna«.*[26] Iako je Kneževiću najviše na srcu da čitaoca pouči, ne možemo ipak reći da su zato sve njegove pjesme bez ikakve književne vrijednosti. Uz pouku, ima u njegovim pjesmama i topline, miline... Osobito je iskren, neposredan, pun nježnosti kada pjeva o bl. Djevici Mariji, kad veliča njezine odlike, kad izražava svoju ljubav, odanost, zahvalnost prema Majci Božjoj. Koliko li zanosa u stihovima:

Ne mogu se nasititi
Od Marije besiditi,

Premda jesam grišnik hudi
I najgori od svih ljudi...

Dakle, slatka Majko moja,
Stanu svega mog pokoja,
Primi dobro srce moje,
Jer Ti fale dat željno je...[27]

Slatka Majko, o Marijo,
Bolne duše likarijo,
Daj nan grihe svim plakati
I na nje se ne vraćati...[28]

O prislatka i prislavna,
Stazo rajska priupravna,
Majko sriéna i Divice,
Neb' i zemlje Cesarice.

Ti si radost u žalosti,
Ti si jakost u slabosti,

Ti si zdravlje nemoćnika,
Ti s' ufanje svi grišnika.

Ti nebeska Vratarica
Jes' i rajska ključarica;

Ti, Ti prva posli Boga,
Jisi život nas svakoga.[29]

21) Knežević, n. d., 57.
22) Knežević, n. d., 59.
23) Knežević, n. d., 167.
24) Knežević, n. d., 66, 68.
25) Knežević, n .d., VI s.
26) Knežević, n. d., VII.
27) Knežević, n .d., 62.
28) Knežević, n. d., 101.
29) Knežević, n. d., 149.

Kneževićeva pjesma *»Veseli se, Majko Božja«*[30] tako je lijepa da je Božitković uspoređuje s lat. himnima *»Veni Sancte Spiritus«* i *»Adoro Te devote«*.[31] Svoju ljubav i odanost prema Majci Božjoj pjesnik najbolje izražava kad sebe (u duhu nauka sv. Ljudevita M. Gr.) zove Marijinim *»robom«*.[32] Kad sve ovo imamo pred očima, postaje nam jasno zašto je naš fra Petar nazvan *»Gospin pjesnik«*.[33]

IV

Kao što je fra Andrija Kačić Miošić omilio našem narodu svojim pjesmama o junačkim djelima naših predа, pa su neke pjesme postale pravim narodnim pjesmama,[34] tako je i fra Petar Knežević svojim duhovnim pjesmama ugodio našemu pobožnom kršćanskom puku. Naš je seoski puk vrlo rado čitao Kneževićeve pjesme. U njima je nalazio pouku o kršćanskim istinama, utjehu i radost, okrepu i pomoć u teškoćama svakidašnjeg života. Da su se fra Petrove pjesme mnogo čitale, dokazuje i činjenica da su neke od njih postale narodne, pučke pobožne pjesme, tzv. *»molitvice«*.

Opširnom analizom dokazao je o. Balić da je pjesma o Gospi Visovačkoj iz Plepelove zbirke[35] nastala prema Kneževićevoj pjesmi »Pisma na poštenje prislatke Majke Božje Divice Marije, koja se častno štuje u Visovcu, više Skradina«.[36]

Više je pjesmica iz moje rukopisne Zbirke hrvatskih narodnih pobožnih pjesama[37] nastalo prema Kneževićevim pjesmama. Tako je molitvica »O nesvisni kršćanine«, što ju je kazala Anđa Bitunjac, a zapisao Msgr. Josip Melki (u selu Rudi kod Sinja), nastala prema Kneževićevoj pjesmi »Opomena svakomu krstjaninu«.[38] Neki su Kneževićevi stihovi u molitvici izmijenjeni, premješteni, izostavljeni, kako se lijepo može vidjeti iz ove usporedbe:

Knežević

O ti svaki koji štiti
Ovo budeš i motriti,
Što ćeš posli smrti biti,
Imaš život prominiti.
Ako l' budeš nehajati,
Već za svitom pristajati.
Nemoj krivit kog drugoga,
Nego krivi seb' istoga.
Spomeni se zemlja da si,
I da tvoga vika časi
Kako munja kazuju se,
A pak učas utrnu se.
Danas jadni svit uživaš,
Sutra crna zemlja bivaš
Nit mož naći prijatelja,
Da je s tobom stat mu želja...

Dok si živ, svak je rado s tobom;
Kad umreš, svak od tebe bježi.
Tvoje blago ostaje drugome.
Za tobom plaču djeca, žena...

Molitvica

O nesvisni kršćanine,
Slušaj riči od istine.
Što će od tebe jadnog biti,
Šta li će se dogoditi,
Ako budeš ko dosada
S ostalim se svitom vlada?
Kriviti nemoj drugoga,
Neg majstora krivi svoga.
Promisli se, jadan, šta si,
Šaka crne zemlje da si.
Kano munja ukažeš se,
A u brže istrneš se.
Sad uživaš svit maniti,
Do čas zemlja možeš biti.
Smrt kosi staro i mlado.
Doći će i na te red.
Zalit će te rodbina, družba će ti biti

---

30) Knežević, n. d., 43.
31) Božitković, n. d., 155.
32) Knežević, n. d., V, 53.
33) Crnica, n. d., 233 s.; Pilepić, n. d. 127. ss.
34) Isp. Dr fra Jeronim Šetka, Fra Andrija Kačić Miošić i narodna pjesma. Zbornik za narodni život i običaje 38 str. 41 ss.
35) Plepel fra Lujo, Dalmatinske narodne pobožne pjesme i legende (Sibenik 1930), str. 65 s.
36) Knežević, n. d., 113 ss; Balić, n. d., 75 ss.
37) Ta zbirka (Zbornik hrvatskih narodnih pobožnih pjesama) sadrži 1231 pjesmu (molitivicu) nalazi se u arhivu Jugoslavenske Akademije u Zagrebu. Originalne bilježnice na kojima su molitvice s usta kazivača (-ica) zapisane, nalaze se u arhivu Franj. vjerske škole u Sinju. Pjesme su sakupljene s teritorija Dalmacije, Hercegovine i Bosne
38) Knežević, n. d., 9 ss.

Znaš li tko će s tobom biti,
Tko l' se k tebi pridružiti?
Crvi, miši, gušterice,
Zabe, zmije i gagrice,
Ovi će ti družba biti,
Dok te budu rastočiti.
Kad nestane pak već piće
Svi tad ovi otići će.
Pregršt zemlje ostati ćeš,
I tu suda čekati ćeš,
Zaboravljen od svakoga,
I od istog roda svoga...

Crvi, miši, gušterice,
Zmije, žabe i grizice
One će ti oči piti,
Tvoje tilo istočiti.
Kad im piće tu nestane,
I one će otići otlen.
Ništa tute ostat neće,
Nego pregršt jadne zemlje.
Tu ćeš suda pa čekati,
Zaboravljen ti ćeš biti od svakoga,
Od istoga roda svoga...

Poslije smrti valja ići pred strogog suca koji će ispitati sva djela, a zatim će reći:

Hodi, rekoh, ispred mene
Trpit muke sve paklene,
I ondi ćeš pribivati
Dok ja budem bogovati...

Pjesnik moli Boga za milosrđe, a kršćanina potiče na vršenje Božjeg zakona, pa će doći u raj.

Isprid lica ajde moga
U jaz ognja paklenoga.
Ti ćeš unde vikovati,
Dok ja budem bogovati.

U narodu je vrlo raširena molitvica *»O prislavna Božja Mati«*. U Dalmaciji valjda nema mjesta gdje nije poznata. Malo je koji kazivač (-ica) molitvica koji neće i ovu znati. U mojemu Zborniku ima 17 varijanata ove pjesme. Međutim, molitvica nije pučkoga izvora, nego potječe iz Kneževićeva *»Pištulara«*.[39] Narod je pjesmu usvojio u cjelini. Slučaj je doista vrlo zanimljiv. Iz njega možemo izvesti vrlo poučan zaključak — kako za narod treba pjevati. Donosim ovdje jednu varijantu te pjesme što ju je Msgr. Melki čuo od Ivana Kambera (u selu Rudi kod Sinja).

Knežević

O prislavna Božja Mati,
Dostoj mi se milost dati,
Da ja ljubim Sinka tvoga,
A mog Boga pridobroga.
Da sva moja govorenja,
Dilovanja i mišljenja
Vazda budem upraviti,
Kako ću mu ugoditi.
Pomozi me, još te molim,
Da se od griha sveđer bolim,
Kojim sam ga uvridio
I grišeći pogrdio.
Obećejam prie umriti,
Negoli ga uvriditi
Ili štogod pomisliti,
Što mu može žao biti.
Smiluj mi se, Majko slavna,
Jer znam da si vazda spravna
Molećega uslišati
I jaku mu pomoć dati.
Najpri, Majko, Sinu tvomu
Poklanjam se prislatkomu;
Zatim Tebi, koja jesi
Za njima prva na nebesih.
On je vrilo od milosti,
Ti si vrutak od slatkosti:
Njemu fala, njemu dika,
Tebi poklon uvik vika. Amen.

Molitvica

O prislavna Božja Mati,
Dostoj mi se milost dati,
Da ja ljubim Sina tvoga
I mog Boga pridobroga;
Da sve moje govorenje,
Dilovanje i mišljenje
Vazda budem upraviti
Kako ću mu ugoditi.
Pomozi me, još Te molim,
Da se s' od grija sveder bolim,
Kojim sam Te uvridio
I griješeći pogrdio.
Obećajem prije umriti,
Nego Boga uvriditi
Ili štogod pomisliti,
Što mu žao može biti.
Smiluj mi se. Majko slavna,
Jer znam da si vazda spravna
Moleć njega uslišati
I jaku mu pomoć dati.
Najpri, Majko, Sinu tvomu
Poklanjam se prislavnomu.
Zatim Tebi, koja jesi
Za njim prva na nebesi.
On je vrilo od milosti.
Ti si vrutak od slatkosti.
Njemu hvala, njemu dika,
Tebi poklon u vik vika. Amen.

Iz Kneževićeva »Pištulara« ušla je u narod i pjesma »O Marijo, o Marijo«[40] I ova je pjesma vrlo raširena u narodu. Jednu je varijantu štampao Plepel,[41] a u mojemu ih Zborniku ima 18. Pučki pjevač nije usvojio cijelu fra Petrovu

---

39) Isp. Pištole i evanđelja priko svega godišta (Split-Zadar 1857) str 297.
40) Isp. Pištole... str. 294 s.
41) Plepel, n. d., str. 67.

pjesmu, nego samo jedan dio, početak. Usporedo s Kneževićevom pjesmom donosim molitvicu što ju je zabilježio F. S. B. (u Hrvacama kod Sinja).

Knežević	Molitvica
O Marijo, o Marijo , Koliko bi srićan bio, Da ne budem sagrišio I tvog Sina uvridio. Ali što ću, slatka Mati, Tebe zovuć neću stati, Da mi moć daš grih plakati I na grih se ne vraćati. . . O Marijo, o Marijo, Bolne duše likarijo, Ukaži mi Sinka tvoga, Moga Boga dobroga. Na čas smrti milostiva, Buduc da si dobrostiva. . .	O Marijo, o Marijo, Koliko bi sritan bio Da ne budem sagrišio I tvog Sina uvridio! Ali što ću, slatka Mati? Tebe zovuć neću stati, Da mi daš moj grij plakati I na grij se ne vraćati. Vazda želim s Bogom biti, Od njega se ne rastati Po sve vike vikova. Amen.

Ostalim Kneževićevim pjesmama nisam našao traga među našim narodnim pobožnim pjesmama, molitvicama. Međutim, k onome što je rečeno, valja ipak još dodati, da se još i danas po našim dalmatinskim selima u korizmeno doba Kneževićeva »Muka . . .« pjeva ne samo iz knjige nego i naizust. Isto tako u božićno doba, Kneževićevu pjesmu »Veseli se Majko Božja« mnogi pjevaju ne samo iz priručnih knjižica nego i naizust . . . I kad sve ovo imamo pred očima, moramo otprilike ovo zaključiti: Čovjek koji je svojim pjesmama tako ugodio svome narodu, koji je znao svoje pjesme upisati u srca i duše svoga naroda; pjesnik, kojemu pjesme dva stoljeća poslije njegove smrti, još uvijek žive u dušama i na usnama njegova naroda; čovjek, koji je — što je najvažnije — svoje riječi potvrdimo činom, koji je kao redovnik — svećenik uskladio život s onim što je govorio, pisao i pjevao, koji je budućim naraštajima ostavio primjer sveta i kreposna života — takav je čovjek doista podigao sebi spomenik trajniji od mjeda i kamena, pa zaslužuje da se ubroji među velikane svoga naroda kojima uspomena ne smije propasti!

DR O. JERONIM ŠETKA

O. FRA IVAN MARKOVIĆ

Dr o. Ivan Marković, koji se rodio, dugo vremena živio i umro u Sinju, bez sumnje spada među najglasovitije Sinjane i među najpoznatije ljude svoga vremena u Hrvatskoj. Prigodom njegove smrti od različitih pisaca nazvan je *»učenim i pobožnim redovnikom«*, *»zvijezdom neobične veličine i ljepote«*, *»vrsnim bogoslovskim piscem«*. Doista on zaslužuje te naslove, jer se u svom životu odlikuje neporočnim svećeničkim životom, ispravnim radom na polju ujedinjenja crkava, plodnim pisanjem i ozbiljnim polemiziranjem sa svojim idejnim protivnicima. Sav taj rad zaslužuje posebnu pažnju.

1. ŽIVOT O. MARKOVIĆA

O. Ivan Marković rodio se u Sinju 23. listopada 1839. g. Bio je prvo muško dijete oca Marka i majke Ane rođ. Mandinić.

Osnovnu je školu završio u rodnom mjestu. U školi se isticao kao vrstan đak. Uz neodoljivu želju za naukom odlikovao se blagom ćudi i plemenitošću srca.

Kao dječak pokazao je želju za redovničkim životom, pa pođe 1851. g. u franjevačku gimnaziju u Zaostrog, gdje je završio prvi razred, a iza toga prijeđe u novu gimnaziju u Sinju. Tu je učio do šestoga razreda. U nauku i dobroti bio je uvijek prvi ili među prvima.

God. 1857. obukao je redovničko odijelo sv. Franje. Novicijat je završio na Visovcu pod mudrim i svetačkim vodstvom o. Joze Ivelića.

Filozofiju i teologiju učio je u Šibeniku, Makarskoj i Zadru. U tim godinama izgrađivao je svoj intelektualni i duhovni život. Prirođenom ustrajnošću i jakom voljom svladao je sve životne i studentske poteškoće na svoju utjehu i na ponos škole u kojoj je studirao i odgajao se.

God. 1862. zaređen je za svećenika i u Sinju rekao prvu sv. Misu, a malo iza toga imenovan je učiteljem bogoslovlja u Šibeniku. Kao učitelj bogoslovlja kroz jedanaest godina isticao se poznavanjem mladeži, ustrajnom pripravom za predavanja, jasnoćom i jednostavnošću, učenošću i dubinom u predavanju. Kroz to vrijeme vršio je i dužnost provincijalova tajnika te dva puta išao u vječni grad — Rim.

God. 1874. napustio je učiteljsku stolicu radi bolesti i preseli se u Sinj. U rodnom gradu posvetio se svom osobnom usavršavanju, nauku i pisanju, te duhovnom vodstvu duša.

Pet godina kasnije (1879. g.) ide u Svetu Zemlju s pok. fra Matom Vezilićem. Svoje je uspomene o Svetoj Zemlji opisao u posebnoj knjizi koju je posvetio mladom svećeniku o. Anti Marušiću.

Na koncu lipnja 1888. izabran je jednoglasno za provincijala. Ta ga je vijest tako uzrujala da je osjećao unutarnju borbu i nije uopće mogao jesti. Davao je odreku pismom i telegramom, ali nije uspio.

Nakon odreke na provincijalstvu posve se povukao u Sinj. Pod okriljem Gospe Sinjske tada se na poseban način posveti molitvi i razmišljanju, nauku i pisanju. Rijetko je izlazio van samostana. Mnogi su ga željeli vidjeti i s njim govoriti, jer je uživao ugled sveta i učena redovnika. Umro je shrvan bolešću i radom na 22. listopada 1910. g., u subotu, dan Bl. Djevice Marije, koju je ljubio sinovskom ljubavlju. S pravom je prigodom njegove smrti napisao Mišura: *»Neumoljiva je smrt nesmiljenom svojom kosom pokosila jedan od najljepših cvjetova s kojim se gizdao serafinski perivoj.«*

2. Svećenički lik o. Markovića

O. Marković bio je uzorna redovničkog i svećeničkog života. Kao duhovni sin sv. Franje Asiškog najprije je nastojao oko *svog usavršenja,* a zatim je ulagao sve svoje sile da i drugima pomogne oko njihova usavršavanja.

Otkako je otišao u redovnički stalež, a posebno otkako je zaređen za svećenika, o. Marković je nastojao da bude svećenik po Srcu Isusovu. A znao je da to ne može biti bez molitve i razmatranja, pa je te duhovne vježbe osobito volio. O. Petrov piše o njemu da mu molitva i razmatranje bijaše najveća naslada.

Posebnu je ljubav gajio prema Utjelovljenoj Ljubavi. Iz ljubavi prema Isusu želio je obići Svetu Zemlju. Svoje je doživljaje opisao u posebnoj knjizi, a iz svake stranice te knjige očituje se njegova ljubav prema Isusu. Dok je boravio u Sinju, svako se jutro dizao u četiri sata, a zatim se sat vremena spremao za euharistijsku žrtvu koju je žrtvovao pred slikom Majke Božje. Uopće, crkva mu je bila najmilije mjesto boravka.

Uz Isusa žarko je ljubio Djevicu Mariju. Za nj je Marija *»najprvo i najsavršenije između svih stvorenja«, »remek-djelo njegovih ruku«, čudo nad čudesima, pače pravi bezdan Božjih čudesa«.* On joj ponizno kliče: *»Tebe je Bog na toliko dostojanstvo uzvisio da ni sam, premda svemoguć, druge matere izvrsnije i slavnije ne bi mogao stvoriti... Ali si ti i naša Mati.«*

Majku Božju i svoju duhovnu Majku naročito štuje u slici *Gospe Sinjske.* Na temelju arhivskih podataka napisao je povijest i različite milosti Gospe Sinjske. U toj knjižici dao je izliva srcu u ljubavi prema Gospi, i tu je knjižicu na poseban način volio. Zaželio je da mu se poslije smrti metne uz prsa. Želja mu je ispunjena.

Uz Isusa i Mariju, o. Marković svim srcem štuje i ljubi sv. o. Franju. Utemeljitelj Reda bio je za nj uzor i ideal redovničkog života. Zato nastoji da Pravilo Reda što bolje vrši. Upravo radi toga ide k Sv. Ocu u Rim g. 1868. da riješi neke poteškoće oko vršenja redovničkih dužnosti.

U školi Isusa, Marije i sv. Utemeljitelja izgrađivao je svoj kršćanski, redovnički i svećenički značaj, a ujedno je htio da i druge potakne i što bolje uputi u pobožnom kršćanskom životu. Pod njegovim mudrim vodstvom popele su se do visokog stupnja savršenosti plemenita gospođa Anđelina Lovrić, koja je na njegov poticaj dovela u Sinj čč. sestre milosrdnice, te Ivka Živalj, čiji je život sam opisao u knjižici »Cvijeće«. Markovićevu razboritom vodstvu zahvaljuje svoj uspon u kreposti i svećenik o. Ante Marušić komu posvećuje knjigu uspomena iz Svete Zemlje *»Lettere dall'Oriente«.*

Kao redovnički poglavar, provincijal, o. Marković je nastojao da uredi pravilan odnos prema svojoj braći, da se pravila redovničkog života što savjesnije vrše. U vršenju starješinske službe htio je da bude svima otac i brat. U poslanici od 1. VIII 1888. piše: *»To je postulat zdrave filozofije da su starješine na službu svojih podređenika, a ne podređenici na službu njihovu.«*

U istom je duhu vršio službu vizitatora u drugim provincijama. Od svojih je starješina imenovan vizitatorom franjevaca u dubrovačkoj (1878. g.), zadarskoj (1879. g.) i bečkoj (1887. g.) provinciji. Povjerenu je službu časno izvršio.

Uistinu je o. Marković bio pravi kršćanski značaj, redovnik prožet redovničkim duhom i svećenik po Srcu Isusovu i Marijinu.

O. Marković i unija

Nemoguće je potpuno shvatiti rad o. Markovića bez njegova shvatanja i rada na ujedinjenju kršćanskih crkava. On je o ujedinjenju crkava imao svoje specifično mišljenje i uporno ga branio protiv katoličkih optimista i pravoslavnih protivnika.

U drugoj polovici XIX stoljeća zavladalo je mišljenje među mnogim katolicima da je došao čas ujedinjenja crkava. Papa Pio IX g. 1868. pozivlje na prvi Vatikanski sabor i nesjedinjene biskupe, a papa Leon XIII u enciklici *»Grande munus«* od 1880. g. potvrđuje povlasticu slavenske Mise i naređuje da se u svakoj crkvi na 5. srpnja slavi blagdan slavenskih apostola, sv. Ćirila i Metoda, ističući želju da se svi slavenski narodi sjedine sa sv. Stolicom. A da bi digao strah odijeljenoj braći od Rimske Crkve, odredi da se u svibnju 1894. u Jeruzalemu održi euharistijski kongres na kome će služba Božja biti na latinskom i drugim istočnim obredima. I Leon XIII pozivlje nesjedinjene biskupe na prvi Vatikanski sabor.

Nadu za uspjeh ujedinjenja crkava povećala je činjenica što je Rusija 1894. g. uspostavila diplomatske odnose sa Sv. Stolicom i što je papa Leon XIII g. 1896. izabran za člana Petrogradske akademije.

Neki su se Hrvati svom dušom odazvali Papinu pozivu i stali raditi na ujedinjenju Istočne i Zapadne Crkve. Na prvom je mjestu biskup Strossmayer. On je protumačio papinu encikliku »Grande munus«, organizirao hodočašće u Rim (1881. g.) i Velehrad (1885. g.) a na katedrali u Đakovu dao uklesati riječi: Slavi Božjoj, jedinstvu crkava, slozi i ljubavi naroda. On nadalje organizira sastanke za uspjeh unije, a kapela u crkvi sv. Klementa u Rimu, posvećena u čast sv. Ćirila i Metoda, trajna je uspomena Strossmayerova odziva na glas Leona XIII.

Strossmayer nije osamljen. Pomaže ga i bosanski biskup Stadler koji je 1894. imenovan apostolskim komesarom za promicanje unije na Balkanu. Po njegovoj inicijativi počeo je izlaziti u Zagrebu list »Balkan« s geslom: Jedinstvu i bratskoj slozi.

Ta dva crkvena velikodostojanstvenika počeli su pomagati i neki katolički pisci. Posebno se istakao dr Frankl, profesor povijesti u bogoslovskom sjemeništu u Zadru. Prema Frankiju razlike između Istočne i Zapadne Crkve odnose se više na Crkvu, nego na vjeru. On tvrdi da nam je nauk o Crkvi različit a ne vjera. U istom duhu piše i zadarski nadbiskup Maupas i Rus Solovjev.

Protiv tih katoličkih optimista ustaje o. Marković. I on je za ujedinjenje i drži da će čas ujedinjenja doći, jer je to želja božanskog Spasitelja, ali nije mogao vjerovati da je taj čas blizu. Da dođe do ujedinjenja, potrebno je, veli o. Marković, da se kršćanski Istok uvjeri: 1. *da Crkva Kristova ne može biti nego jedna kao što i sam ispovijeda u simbolu;* 2. *da je cezarizam neprijatelj crkvene slobode i jedinstva;* 3. *da ne može bit prave Crkve bez Petra;* 4. *da je Petar sam Rimski Nadsvećenik.* To je misao vodilja unionističkog rada dra Markovića.

Posve je naravno da je nastala žestoka polemika između pristaša tih protivnih shvatanja. O. Marković temeljito brani svoje mišljenje. On najprije traži da se riješe vjerska i dogmatska pitanja između Istoka i Zapada, a to će se postignuti učenjem teologije, a ne prikrivanjem tuđih pogrešaka. Sav taj rad opet mora biti prožet duhom ljubavi, a ne udvaranjem i laskanjem. Posebno je potrebna strpljivost i molitva.

Neki su napadali rad o. Markovića i tvrdili da svojim pisanjem škodi ujedinjenju Crkava. Teško je i danas odrediti koliko je škodio ili koliko je pripomogao ujedinjenju, no istina je da je mnogo učinio za sačuvanje prave vjere među katolicima.

4. O. Marković kao pisac

Kao što se o. Marković odlikovao uzornim redovničkim i svećeničkim životom, tako se isticao i znanstvenim radom. On nije studirao na svjetskim sveučilištima, nego je završio domaću bogosloviju, ali je marljivim proučavanjem stekao ugled znanstvenog radnika u našem i stranom svijetu.

O. Marković napisao je velik broj što većih što manjih djela s različitog područja znanosti: teologije, povijesti, literature i askeze.

Na prvom je mjestu potrebno spomenuti Markovićev rad na obrani Papina primata. U tom pravcu napisao je dvije knjige: *»Leon Veliki i Grgur Veliki o prvenstvu svoje stolice«* (Zadar 1883), i *»Papino Poglavarstvo u Crkvi za prvih osam viekova«* (Zageb 1883).

Prva je knjiga dogmatsko-polemičkog smjera, a u njoj raspravlja o učenju Leona Velikog o prvenstvu svoje stolice i o odnošaju Papa prema crkvenim kanonima te o učenju Grgura Velikog i o teoriji koja odbija vidljivo poglavarstvo u Crkvi. Druga knjiga sadrži povijesno-kritičnu pouku o Papinu poglavarstvu. U četiri dijela te knjige raspravlja se o ustanovljenju poglavarstva, o kršćanskoj književnosti, svetim ocima i liturgičnim knjigama s obzirom na poglavarstvo, o učenju i djelovanju Papa i o općim saborima s obzirom na primat. Ova je knjiga stekla veliko priznanje. Sam papa Leon XIII piše mu pismo i hvali njegov rad i preko Kongregacije De Propaganda Fide šalje mu doktorsku diplomu.

Po svom obimu najznamenitiji mu je rad s područja povijesti. Evo tih djela:

»Le parrocchie francescane in Dalmazia« (Zara 1885). Knjiga je zapravo povijesno-pravna rasprava o franjevačkim župama u Dalmaciji. Na temelju arhivskih dokumenata pisac donosi kako su franjevci mnogo truda uložili da se ugasi patarenska hereza, da turske provale s materijalnim rušenjem ne unište vjeru i da se vjernici usčuvaju u krilu Crkve.

»Gospa Sinjska« (I izd. Zagreb 1886; II izd. 1889). I ovo je djelo napisano prema arhivskim dokumentima. U djelu se opisuje povijest Gospe Sinjske i njezine opće milosti te milosti udijeljene pojedincima. Ova je knjiga najdraža o. Markoviću.

»Cezarizam i Bizantinstvo« (Zagreb 1891). Tim djelom Marković želi dokazati kako je carigradski cezarizam izlegao istočni raskol i kako ga je bizantinstvo odgojilo i učvrstilo. Djelo ima dva sveska, a vrlo je značajan i predgovor.

»Slaveni i Pape«, u originalu »Gli Slavi ed i Papi« (Zagabria 1897). I ovo djelo ima dva sveska, a napisano je na talijanskom jeziku. Preveo ga je na hrvatski o. Petar Perković. Knjiga raspravlja o odnosima Papa sa Slavenima nekatolicima.

»Sinj i njegovo slavlje god. 1887.« (Zagreb 1898). Djelo je spomen-knjiga prigodom dvjesta godišnjice naseljavanja cetinske krajine (1687-1887) i donošenja slike Gospe Sinjske u Sinj. Djelo sadrži kratku povijest Sinja i opis slavlja.

»Dukljansko-barska metropolija« (Zagreb 1902). To je djelo o. Marković napisao u znak ljubavi prema svom prijatelju o. Šimunu Milinoviću, biskupu u Baru. I o tom je djelu ondašnja štampa pohvalno pisala.

O. Marković nije bio povjesničar po struci. On je u prvom redu teolog. No i njegova povijesna djela imaju trajnu vrijednost, jer se u svim prijepornim pitanjima oslanja na jake učenjake i arhivske podatke.

Na teološkom polju o. Marković je napisao stručno djelo *»O Evkaristiji s osobitim obzirom na epiklezu«* (Zagreb: I izd. 1893; II izd. 1894). U ovom djelu Marković raspravlja o razlikama nauke o Euharistiji između Katoličke i Grčko-istočne Crkve.

Prvo je izdanje bilo raspačano kroz osam dana. Radi toga je odmah knjigu ponovno pregledao, ponešto ispravio, preuredio i popunio za drugo izdanje. Knjigu sam nazivlje monografijom, a ne bogoslovskim traktatom, no istina je da je donio sve što spada na razliku između Zapadne i Istočne Crkve. Već po tome što je prvo izdanje rasprodano kroz osam dana jasno se vidi da je knjiga vrlo lijepo primljena.

Marković je napisao i knjižicu asketskog sadržaja »Cvijeće« (Zagreb 1901). i ova je knjižica doživjela dva izdanja. U njoj se raspravlja o sv. čistoći, kao i o njezinim vrlinama i stupnjevima, borbi za održanje te kreposti. Tu je i život Ivke Živalj, koju je o. Marković vodio na putu savršenosti. Mnogi su recenzenti vrlo laskavo pisali o toj knjižici.

»Lettere dall'Oriente« (Zagreb: I izd. 1882; II izd. 1897; III izd. 1899). U toj knjizi o. Marković donosi svoje uspomene s puta po Svetoj Zemlji. Knjiga je napisana talijanskim jezikom, a ističe se ljepotom stila, bogatim klasicizmom, crkvenom poviješću i starom mitologijom.

U šezdesetoj godini života o. Marković je preveo neke poslanice sv. Jeronima i izdao ih pod naslovom: *»Izabrane poslanice sv. Jeronima«* (Zagreb 1908). Djelo ima dva sveska. Uz poslanice je napravio više od 2.000 dužih i kraćih bilježaka. Na prijevod ga je potakla ideja što kod slavenskih naroda nije bilo jednog takvog prijevoda i što je sv. Jeronim dika ne samo Dalmatinaca, nego i Hrvata. Neki su smatrali to njegovo djelo jednim između najvažnijih i najkorisnijih njegovih djela.

U svom životu o. Marković morao je često polemizirati, i to: s katoličkim optimistima Frankijem i Solovjevom; s pravoslavnim svećenikom drom Nikodimom Milašem; s g. Alačevićem, a poznate su mu i polemike o tijelu sv. Dujma.

Mnoge je polemike o. Marković objelodanio u predgovorima svojih knjiga, a neke je i posebno tiskao. Evo posebno izdanih polemika:

»Letera al signor consigliere Giuseppe Alačević« (Split 1900);

»Una recensione senza precedenti ed un po'più di luce« (Zagreb 1904).

»Nešto o sv. Dujmu« (Split 1906).

»Osvrt na prigovore pisca u Hrvatskoj Kruni« (Split 1906).

»Il buon senso comune nella questione di san Doimo vescovo e martire« (Quaracchi 1910).

Nekoliko riječi na odgovor mojim kritičarima« (Split 1897).

U polemikama s katoličkim optimistima zamjera im što govore da nema razlike u nauci o vjeri između katolika i grko-istočnjaka i što grko-istočnjake zovu pravoslavnima; s Milašem polemizira zbog pitanja o Papinu primatu; protiv Alačevića ustaje što je klevetao franjevce; u polemikama o tijelu sv. Dujma ističe da to pitanje još nije potpuno riješeno, a u osvrtima na svoje kritičare brani se protiv neosnovanih kritika.

Mora se priznati da je o. Marković u polemici ponekad i oštar. To je izraz njegova značaja. No također se mora priznati da je sve pisao iz čiste ljubavi prema istini. Najteže mu je kad mu netko krivo tumači njegovo mišljenje.

U sinjskom arhivu čuva se Markovićeva bilježnica *»Zibaldone«*. Pisana je talijanskim jezikom i vrlo lijepim rukopisom, a iz nje se vide neke značajke Markovićeva karaktera.

Osim navedenih djela, o. Marković je napisao i velik broj članaka po različitim listovima svoga vremena. Kao i iz djela, tako i iz tih članaka ocrtava se Markovićev duh, svestrana erudicija i ljubav prema istini.

U nekrolozima Provincije Presv. Otkupitelja piše o o. Ivanu Markoviću: »Dne 22. listopada 1910. u Sinju mp. o. Ivan Marković iz Sinja, od Pape Leona XIII naimenovani doktor svetog bogoslovlja, lector jubilatus de numero, ex-provincijal, generalni vizitator različitih provincija, posebni ures Reda, vrlo poznat po nauci i znanju, još poznatiji pobožnošću prema Bogu i Bogorodici, čijim je marom hrvatska književnost postala uglednijom, i koji je izdao mnoga djela svoje svakovrsne naobrazbe na hrvatskom i talijanskom jeziku, poslije kratke bolesti, za nebo već zreo, podmiren svim sakramentima Crkve, u 71. godini života ispusti dušu.«

U tim riječima ukratko je ocrtan život i rad o. Markovića. On je rođeni Sinjanin. U Sinju je proveo najveći dio života. U Sinju je i ispustio plemenitu dušu .Volio je svoj Sinj i napisao je njegovu kratku povijest. Još više je volio Gospu Sinjsku i o njoj pisao sa svim poštovanjem.

Bio je svećenik i redovnik. I svećeničke i redovničke dužnosti vršio je sa svim žarom srca. Isus i Marija bili su njegovi uzori, središte njegovih razmatranja i molitava, misli i osećaja. Ljubav prema Bogu jačala ga je u ljubavi prema istini.

Bio je svećenik i redovnik. I svećeničke i redovničke dužnosti vršio je na slavu Boga i Crkve, na ponos njemu, Redu i domovini. Bio je uistinu učeni i pobožni redovnik.

DR O. MILAN ŠETKA

O. FRA ŠIMUN MILINOVIĆ

Kao što se razlikuje zvijezda od zvijezde u svojemu sjaju, tako se razlikuje i čovjek od čovjeka u svojoj veličini.

Fra Šimun Milinović je ona svijetla zvijezda na obzorju naše povijesti, čiji je sjaj još i danas blještav, iako je od nas udaljen već punih 55 godina.

O. Šimun Milinović

Nadbiskup je Milinović *pravi sin svojeg kraja:* izgrađeni i oplemenjeni kolerični temperament.

On je treći veliki biskup iz Imotske krajine. U svojem radu nije ni malo manji od makarskog biskupa (fra Marijana Lišnjića †1686) i posljednjega bosanskog apostolskog vikara fra Paškala Vujčića †1888). Sva su trojica živjeli i radili kao »čitavi ljudi«.

Fra Šimun Milinović je član obitelji koja je dala sv. Crkvi i Franjevačkom redu nekoliko svećenika-redovnika. Fra Ante Milinović umro je kao runovički župnik 1776. Fra Filip Milinović preminuo je na Lovreću 1808. Drugi fra Ante Milinović otpočinuo je od svojih truda na Studencima 1838. Fra Šimun Milinović izabran je za provincijala 1835. Fra Jakov Milinović, rođeni stric fra Simuna nadbiskupa, izabran je za provincijala 1860.

Sav rad nadbiskupa Milinovića protekao je u Sinju i Baru.

Dok je boravio u Sinju žrtvovao je svega sebe za sinjski kraj. Jednako je sebe dao i Baru. Svugdje je bio prvi: u crkvi, samostanu, školi, svugdje ispravan: u privatnom životu i vanjskom djelovanju.

K Bogu, koji razveseljuje moju mladost

O. Šimun Milinović rodio se *u selu Lovreću,* u Imotskoj krajini, 24. II 1835. od kršćanskih roditelja Ante i Ane Katić. Na krštenju su mu dali ime Mate. Krstio ga je župnik fra Ante Ravlić, a krizmao biskup Gadeaši.

Početke pismenosti dao mu je župnik-učitelj fra Anđeo Udiljak. U devetoj godini ostavlja svoje roditelje i svoje selo. Odlučio se Bogu posvetiti u redovničkom staležu. Odselio se u omiški samostan da se spremi za ispite osnovne škole koje je i položio na državnoj školi. Niže razrede srednje škole završio je u Zaostrogu i Makarskoj. U Živogošću je stupio u novicijat 1853. Tad je promjenio krsno ime u redovničko i nazvao se Šimunom. Sedmi i osmi razred gimnazije svršio je na novootvorenoj gimnaziji u Sinju. Bogosloviju je učio u Šibeniku i u Makarskoj. Biskup Cima zaredio ga je za svećenika 11. travnja 1859. Primicije držao je 18. travnja u samostanskoj crkvi u Makarskoj, u prisustvu roditelja i strica fra Jakova.

Godine 1859. iza svršene bogoslovije, ulazi u život potpuno spreman. To će potvrditi prve godine njegova privatnoga i javnog života. Poslali su ga u Sinj na gimnaziju kao pomoćnog profesora. To je značilo veliko povjerenje starješinstva. Tada je gimnazija uživala pravo javnosti i utirala svojim hrvatskim nastavnim jezikom put drugim školskim zavodima u Dalmaciji. Kroz nepune tri godine svojeg rada na gimnaziji on je opravdao nade svojih starijih.

Student u Beču

Sinjska gimnazija bila je žarište narodnog preporoda u Dalmaciji. Njezini profesori odgajali su svoje đake u narodnom duhu. Oni su jedini u Dalmaciji poučavali na hrvatskom jeziku. I tu se zagrijao za narodne ideale i mladi nastavnik fra Šimun Milinović. Od tih prvih dana javnoga rada, do smrti, ljubit će svoju hrvatsku grudu i osjećati za potlačene slavenske narode. Godine 1862. fra Šimun napušta privremeno Sinj. Starješinstvo ga je s njegovim krajišnikom *fra Nikolom Ivanovićem* poslalo u Beč da završi sveučilište. Oni će u glavnom gradu velikog austrijskog carstva biti nerazdruživi i kasnije odigrati ulogu za dobrobit svoje provincije i cijelog hrvatskog naroda.

Oba su mlada franjevca stanovala u franjevačkom samostanu. Savjesno su se bavili svojim naukom. Dokaz je konačna diploma. O. Milinović piše u autobiografiji (Nadb. arhiv — Bar) *»da je sa najboljim uspjehom, kroz tri godine, završio filozofski fakultet«*. Vladali su se uzorno. Baš o njihovu vladanju ovisit će sudbina gimnazije i Provincije.

Koliko je Milinovićevo školovanje u Beču služilo za njegovu ličnu izobrazbu, još više mu je koristilo, da je mogao steći *dobre veze* s najuglednijim ljudima carstva. Tu mu je dosta pomogla i prirođena okretnost rodnoga kraja.

O. Milinović časno je odigrao ulogu u obrani svoje Provincije i sinjske gimnazije. Protunarodnjaci su 1865. izabrali u Sinju za zastupnika Allesanija. On je u Financijskom odboru crkvenog vijeća održao veliki govor protiv dalmatinskih franjevaca. Usprotivio se svim silama da se sinjskoj gimnaziji dodjeli obećana financijska pomoć od 4.000 forinta. U govoru je prikazao fratre kao ljude koji u Dalmaciji podržavaju slavensku narodnu svijest. To je obilato u svoje svrhe iskoristio ministar Šmerling.

Poznati rodoljub, istarski *biskup Dobrila*, ustao je na obranu franjevaca i cijelu stvar povjerio prijatelju O. Milinoviću i njegovu kolegi Ivanoviću. Obojica su se svim žarom založili da opravdaju svoju braću u Dalmaciji. Njihovom zaslugom napisano je mnogo članaka po bečkim listovima u obranu dalmatinskih franjevaca, a u tome se istakao Milinovićev prijatelj Kosta Vojnović.

U obranu svoje Provincije morali su Milinović i Ivanović stupiti lično pred samoga cara Franju Josipa I i predati mu Spomenicu — Memorandum svoje Provincije. U njoj su se franjevci opravdali od nanesenih osvada i dokazali da raditi za narod ne znači raditi protiv države.

Ministar Šmerling nije im htio dozvoliti audienciju, ali je morao popustiti upornosti mladih fratara. Primio ih je sam car (3. IV 1865.) kojem su u ruke predali Memorandum i stvar usmeno opravdali.

U toj teškoj borbi Milinovićev prijatelj, biskup Dobrila, zainteresirao je katoličkog zastupnika Greutera koji je u bečkoj skupštini održao sjajan govor u obranu dalmatinskih franjevaca. Novine su cijelu stvar iznijele i dva mlada studenta franjevca na sveučilištu primali su čestitke od profesora i kolega.

Zloglasnom Šmerlingu upala je u oči odriješitost tih fratara. Mislio se njihovim vladanjem poslužiti u svoje nečasne svrhe. Na svoju žalost dobio je od bečkog gvardijana i od uprave sveučilišta najbolje svjedodžbe o Milinoviću i Ivanoviću.

Fra Šimun Milinović je 23. XII 1865. na bečkom sveučilištu diplomirao *odličnim uspjehom* povijest, geografiju i slavistiku, koju je slušao kod glasovitog slaviste Miklošića.

Kroz kušnje do pobjede

O. Milinoviću bilo je mjesto, nakon svršenih nauka, na *sinjskoj franjevačkoj gimnaziji*. Svom dušom posvetio se odgoju mladeži.

Upravo, kad je stigao u Sinj, prispjela je i ona državna pripomoć od 4.000 forinti. Mladi profesori počeli su uređivati gimnazijske zbirke i nabavljati potrebita učila za svoj zavod. Milinović je počeo uređivati *arheološki muzej*.

To je zlatno doba sinjske gimnazije. Mladi diplomirani profesori iskoristili su svoj mladenački polet u odgojnom radu, a O. Milinović je prednjačio u svemu.

Druge dalmatinske gimnazije ubrzo su se ugledale u sinjsku, pa su se počele u nastavi služiti hrvatskim jezikom. To je bio jedan od uzroka, da je broj đaka na sinjskoj gimnaziji počeo opadati. Ona je primorskoj Dalmaciji bila s neruke. Austrija se nadala da će sinjska gimnazija privući bosanske katolike. Međutim, odaziv je bio slab. Iz mnogih razloga austrijske vlasti su sinjsku gimnaziju snizili na »Nižu C. K. državnu gimnaziju«, a profesori su šk. god. 1871-72. bili izjednačeni državnim. Fra Šime Milinović bio je redoviti profesor i ravnatelj 1876-1882.

Kobne godine 1882. dokinuta je sinjska gimnazija, a profesori su se mogli namjestiti na državnim školama. Franjevci su gimnaziju i dalje zadržali kao svoj privatni zavod za odgoj i izobrazbu svećeničkog podmlatka. Kao takvu, vodit će je i dalje o. Milinović sve do 1885. Ti udarci uzdrmali su dušama sinjskih profesora. Našli su se u velikoj kušnji. O. Matas i neki drugi primiše državnu ponudu. Prešli su u svjetovne svećenike i zaposlili se u školama. U toj velikoj kušnji odskočila je *veličina o. Šimuna Milinovića*. On s o. Šalinovićem i o. Tomićem zahvali se na laskavoj ponudi. Fra Šimun je spasio situaciju: *ostao je i dalje upravitelj privatne gimnazije*.

Savremenik o. Zlatović u svojoj povijesti ovako piše: *»S harnošću i u ovoj prigodi izjavljujemo zahvalnost: profesoru o. Tomiću, Milinoviću i Šalinoviću, koji velikodušno zahvališe vladi na jednakoj ponudi, ostadoše sa svojom braćom...«*

Fra Šimun u takvoj situaciji radio je među pitomcima kao da se nije ništa dogodilo. Uspio je nadoknaditi izgubljene sile i podignuti ponovno svoju gimnaziju do zamjerne visine.

Sam u svojoj autobiografiji piše u trećem licu: *»Već je bio sve uredio, kako da opet postane »FRANJEVAČKO-JAVNO-HRVATSKO GIMNAZIJE«* i tim obnovi ugled Redu i narodu, kada protiva njegovoj volji bi imenovan *arcibiskupom barskim* u Crnoj Gori 1886. g.

Ime fra Šimuna Milinovića ostalo je zlatnim slovima upisano u analima sinjske franjevačke gimnazije. Kako se ne može mimoići zasluga ovoga odgojnog zavoda u narodnom preporodu Dalmacije, ne može se prijeći ni preko ovoga velikog čovjeka, koji je učinio mnogo za sinjsku gimnaziju, a time i za Sinj.

Rodoljub

»Crkvi sv. Duha, svog milog rodnog kraja...« — ovako je napisao O. Milinović na staroslavenskom misalu, kojeg je poklonio svom rodnom selu Lovreću (Zbirka imotskog samostana).

Njegova se ljubav nije ograničila samo na rodni kraj. Ona je obuhvatila cijelu domovinu. U doba germanske prevlasti nad Slavenima Milinović osjeća za svakoga tko slavenski govori. To je on svojim djelima dokazao. U biskupu *Štrosmajeru* vidio je jakog borca protiv nepoštene germanizacije. On s njime podržava veze i prijateljstvo. Te je veze još više učvrstio kad je postao nadbiskupom u Baru.

U jednom pismu *Pavlinoviću* tuži se O. Milinović na nepravedno postupanje njemačke štampe prigodom Štrosmajerove sedamdeset-godišnjice. Žali se na carev postupak prema Štrossmajeru kad je pohodio Požegu i Slavonski Brod.

Don Mihovil Pavlinović, jedan od glavnih vođa narodnog preporoda, veliki prijatelj dalmatinskih franjevaca, bio je intimni prijatelj o. Šimuna Milinovića. God. 1883. Pavlinović je predložen u sinjskoj općini za zastupnika u carevinskom vijeću u Beču. Milinović ga obavještava da je prijedlog bio jednodušno primljen i da su bili prisutni Tripalo i Masovčić dok je Pavlinovića rodoljubni lik lijepo ocrtao općinski predsjednik Stjepo Opara.

Međutim neprijatelji nisu mirovali. Počelo se prigovarati, zašto ne bi domaći Sinjanin zastupao Sinjsku krajinu u Beču. To je Pavlinović doznao i o. Milinović ga uvjerava da nema bojazni jer se najozbiljniji kandidat Petar Tripalo odrekao u korist Pavlinovića.

I onda, kad je izbilo pitanje kandidature samog Klaića, o. Milinović ne želi da bi to bilo na štetu Pavlinovića u Sinjskoj krajini. Iz njegova pisma Pavlinoviću vidi se jasno koliko je bilo stalo njemu i cijelom samostanu da on iziđe za zastupnika. Bojali su se nesloge splitskih narodnih vođa.

Milinovića je strašno boljela nesloga splitskih političkih narodnih vođa i stoga se 1885. g. na to posebno tuži u pismu upravljenom Pavlinoviću. Inače, splitski je načelnik dr Dujam Rendić našao u o. Milinoviću iskrenog prijatelja. U teškim časovima i političkim krizama on je od Milinovića tražio savjet.

O. Milinovića nisu nikada vodile političke strasti. To se dobro vidi iz čitavoga njegovog rada. Stoga je bio ugledan među narodnjacima u Dalmaciji. Cijeloj narodnoj borbi trijezno je gledao u oči.

Književni kulturni rad

O. Šimun Milinović u Beču je *»položio ispite sa najboljim uspjehom na filozofskom fakultetu od povijesti i svih ostalih predmeta toj struci pripadajućih. Uzsposobljen, za sva austrijska gimnazija proglašen«.* Svojom strukom bavio se fra Šimun cijelo vrijeme dok je bio na gimnaziji. Osim što je predavao u školi, napisao je veoma lijepim stilom iz područja svojega predmeta više rasprava i članaka po raznim listovima.

Bavio se, osim svojih redovničkih i profesorskih dužnosti, još i književnošću, tiskajući u raznim domaćim književnim i političkim listovima mnogostručne povjestničke crtice i razne političke članke. Tako je napisao u *Autobiografiji* o sebi sam o. Milinović.

Surađivao je u *»Narodnom listu«*, u *»Vijesniku hrv. arheol. društva«* i drugim časopisima i listovima.

Posebno je izdao: *»Crtice o slavenskoj liturgiji«* (Zadar 1886), *»Pastirnica svećenstvu i vjernome puku«* (Rim 1886), *»Biač«* (Zadar 1886), *»Knez Domaldo Cetinski«* (Zadar 1886).

O. Milinović je imao *krasan stil.* Njegove su stvari i danas savremene. To je u njegovo vrijeme zapazila hrvatska javnost, pa je u srednjoškolske čitanke uvrstila nekoliko lijepih njegovih crtica (Crveno jezero u Imotskom, Visovac).

Potpuno se posvetio svojem pozivu. Za to je nastojao da njegovi đaci ponesu iz škole potrebno znanje za život. Neobično mu je bila na srcu naša zapostavljena mladost. U svojoj autobiografiji ističe: *»Za vrijeme bosansko-hercegovačke okupacije mnogo je perom i novcem doprinio i mnogim bjeguncima pomogao, osobito da uzmognu škole pohađati.«* (Autobiografija).

Isti ga je cilj vodio kad je postao *»za više godina školski mjestni Nadzornik«* (Autobiografija). On je jednako pomagao i rad drugih franjevaca koji su proučavali povijest Provincije. Istina, *fra Stj. Zlatović* tuži se Don M. Pavlinoviću da mnogi stručnjaci neće da mu pomognu savjetom, pregledom, popravkom itd, te veli: *»To je fra Šimun smatrao pismeno opomenuti,, svjetujuć me da toga ne radim, da je bolje da moju radu položim u Arkiv, dok se rodi fratar mušterija, koji bi ju priredio i objelodanio«.*

Spomenuti fra Šimun jest naš *o. Milinović.* Taj citat ne smijemo protumačiti na štetu o. Milinovića. Njega je Zlatović neobično cijenio. To je iznio u svojem poznatom djelu (Franovci, str. 441). *»Harnost nas duži da javno zahvalimo prof. o. Šimunu Milinoviću koliko na podacih potankosti, toliko na prevodu iz njemačkog dnevnika o podacih spadajućih na ovu znamenitu raspravu«* (Radilo se o pripomoći sinjskoj gimnaziji, o čemu je ovdje već bilo govora).

Iz toga se vidi da je Milinović pomagao Zlatoviću pri njegovu radu. Iz samog gore citiranog pisma očito je da Milinović nije potcjenjivao rad Zlatovića. Pače kao stručnjak priznavao je povjesnu vrijednost sakupljenog materijala koji je vrijedan da se u arhivu čuva. Jedino je vidio da Zlatoviću nedostaje lijepi stil u koji bi svoj rad zaodjenuo. O. Milinović je smatrao, da bi ispravljanje Zlatovićeva teksta značilo, čitavo djelo iznova napisati. I danas tvrdoća jezika smeta čitanje toga izvrsnog djela

Dušobrižnik

Cijeli obilni rad o. Milinovića odiše *duhovnošću.* Sve je njegovo počivalo na dubokom duhovnom odgoju. On je sam neobično cijenio duhovne ljude. U Autobiografiji odaje veliko priznanje duhovnoj veličini svojeg meštra iz novicijata: *»23. oktobra 1853. unišao u novicjat u Križu, a bio mu meštar pobožni fra Paško Žderić«.*

O. Šimun ponio je dobre kršćanske temelje od svoje *kršćanske majke i dobre kršćanske, svećeničke obitelji.* U župniku svojega djetinjstva, *fra Anđelu Udiljku,* mogao je vidjeti uzor svećenika i redovnika. Tog je čovjeka cijela Imotska krajina zvala *»Charitas«,* jer se isticao nesebičnom ljubavlju prema siromasima. Radi takvog rada, u velikoj gladi u Dalmaciji 1847, odlikovan je od samog cara zlatnim križem.

Na takvo zlatno djetinjstvo zidao je njegov odgojitelj, njegov rođeni stric, *o. Jakov Milinović* (Autobiografija), a i ostali redovnički odgojitelji.

Jedino duboka religioznost mogla ga je sačuvati na pravom putu u časovima velikih kriza sinjske gimnazije.

On je jedan od rijetkih franjevaca svojeg doba koji je imao službenu titulu profesora, ali to ga nije uzoholilo. Pod svim titulama, pod svim častima (bio je definitor provincije), uvijek se krila ponizna duša priprostog redovnika. To se očitovalo i onda kad je nosio nadbiskupski palij.

Gdje god je trebalo fra Šimun se našao. On se uvijek okretao »ad nutum« svojih starješina. Bio je profesor, a kad je zatrebalo, postao je i direktor gimnazije. Kad se je starješinama učinilo potrebnim, on je sinjski župnik.

Ta posljednja služba ostavila mu je *neumrlu uspomenu* u župi Gospe Sinjske. U njoj se zadržao dvije godine. Dugo i dugo blagi lik Milinovića lebdio je pred očima vjernika ove prostrane župe. Ni danas on nije potpuno iščezao. Stariji se ljudi još sjećaju njegove požrtvovnosti, plemenitosti i lijepe ćudi.

Nije razlikovao građanina od seljaka. Najsiromašnije kuće Glavica, Brnaza, Čitluka, Lučana, Radošića, primale su ga kao svoje kućno čeljade.

Nikada o. Šimun nije zaboravio svoje bivše župe. Nakon biskupskog posvećenja došao opet u Sinj gdje se zadržao skoro dva mjeseca. Kroz to vrijeme, u sjeni svetišta Gospe Sinjske, spremao se za velike i mučne buduće pothvate.

Kada je 1887. godine Sinj slavio svoje veliko slavlje, 200-godišnjicu dolaska franjevaca iz Rame, našao se u Sinju i bivši župnik fra Šimun. On je u nadbiskupskom ornatu vodio veličanstvenu procesiju sa slikom Gospe Sinjske gradskim ulicama na drevnu tvrđavu i održao svojim gromkim glasom kratak, ali jedar govor.

»Pun srca, značaja, redovničkih vrlina, o. Milinović je bio živi primjer dobrote i pobožnosti. Kao župnik bio je stožina, oko koje se sve vrtjelo što je išlo za dobrim i svetim nakanama... Bio je pristupačan svakome. Želio je da i u najtežim časovima bude anđelom savjeta i ocem siromaha« (O. K. Belamarić »Kraj hladne ploče«).

Nadbiskup

Poznati pjesnik *Jovan Sundečić* rodio se u Golinjevu blizu Livna 6. VII 1825. Njegov otac, bojeći se Turaka, odnio je malog Jovu *u Imotski* baki i tetki. U Imotskom je naučio čitati i pisati u franjevačkom samostanu, jer još nije postojala državna škola. Dr Božidar Petranović zapazio je njegovu sposobnost i uputio ga je u pravoslavno sjemenište. Bogosloviju je završio u Zadru.

Sundetić je drugovao sa svim uvaženijim ljudima svojega vremena. Bio je veliki prijatelj don Mije Pavlinovića. Drugovao je i sa don Virgilom Perićem, zastupnikom-narodnjakom za Imotsku krajinu. Uvijek je rado podržavao veze sa Imotskim i Imoćanima. Svoju zahvalnost prema prvim učiteljima franjevcima pokazao je, kad je 1860. za *»Album«* fra Andrije Kačića, spjevao glasovitu pjesmu *»Vršidba«.*

G. 1868. pozvao ga je knjaz Nikola u Crnu Goru za tajnika. On je u ime Knjaza uređivao sa Sv. Stolicom *Konkordat,* kojim je uspostavljena katolička nadbiskupija u Baru. Spisi su potpisani 1886., a Sundečić je odlikovan od Leona XIII »Velekrižem sv. Grgura Velikog«, a od crnogorskog knjaza Nikole »Crnogorskom zvijezdom kneza Danila I«.

Prvim nadbiskupom imenovan je sinjski župnik *fra Šimun Milinović.* Znajući veze Sundečića s Imotskim, s franjevcima, s političkim narodnim vođama i radnicima u narodnom (pokretu) preporodu, s kulturnim ličnostima onog vremena, nije nikakvo čudo, da je kocka pala na Milinovića.

Papa Leon XIII pozvao je fra Šimuna u Rim. Primio ga je izvanrednom prijaznošću i zadržao se s njim preko sat vremena u razgovoru. Tako je papa uvijek činio kad bi Milinović preda nj došao (Autobiog.).

Fra Šimun je svečano *posvećen za biskupa 7. XI 1886.* u Propagandinoj crkvi od kardinala Simeona, a asistirali su: egipatski biskup Anaklet Kiker i Karlo Klein, biskup Simbukagna. Prefekt Propagande priredio je u njegovu čast veliki, svečani ručak.

Istu večer primio ga papa Leon i dugo se s njim zadržao. Na koncu darovao mu je pontifikalne knjige i dragocjeni biskupski križ.

Prvi svečani pontifikal održao je u franjevačkoj crkvi Araceli. Prisustvovali su kardinali trećoreci zajedno s mnoštvom drugih rimskih trećoredaca. Nadbiskup Milinović održao je na talijanskom jeziku lijep govor.

Dne 25. XI 1886. napustio je grad Rim. Na putu za domovinu, zadržao se u Firenci, Torinu i Milanu. *U Zadru* u franjevačkoj crkvi prvi put je *zaredio pet mladih franjevaca.* Došao je u svoj dragi Sinj, dočekan pažnjom i ljubavlju svoje braće i svojih drugih župljana. Možemo shvatiti kakvo je bilo raspoloženje kad se je obljubljeni župnik vratio među svoje stado kao nadbiskup. Tu se zadržao do 20.I 1887 (Autobiografija).

Nadbiskup Milinović ostavio je Sinj nakon 28 godina. Svaki je rastanak bolan. Sigurno je bio i njegov. Dijelio se od svojeg samostana koji mu je postao drugim roditeljskim domom. Ostavio je svoju subraću i svoje prijatelje. Ostavio je dragu Gospu Sinjsku.

Prispio je *na Cetinje* u Crnoj Gori 24. siječnja, gdje mu je priređen svečani doček. Na Rijeci, pri Knjazom, položio je zakletvu vjernosti. Odatle je krenuo po velikom snijegu, prema Kotoru. Iz Kotora Knjažev parobrodić prevezao ga je u Bar. Tu je prispio 1. veljače. Vrijeme je bilo krasno. Primljen je s najvećim počastima od vlasti, svećenstva i naroda (Autobiografija).

Sve je to bila pjesma. Sada je tek ušao u krutu stvarnost. U svojoj Autobiografiji sam Milinović opisuje svoje prve dojmove:

»Biskupiju sam našao sasvim uništenu: bez svećenstva, bez crkava, bez svećeničkih stanova i bez ikakovih sredstava da bih mogao što započeti. Dok je biskupija bila pod protektoratom Austrije, ona se je starala za uzdržanje kultusa. To je sa Konkordatom prestalo, a Crna Gora nije bila u stanju da kakvu pomoć pruži, koju zbilja nigda u ničemu nije ni pružila.

Ako je Konkordat materijalno bio štetan za biskupiju, moralno se je s njim neizmjerno postiglo, jer katolici prije uopće potišteni i prezreni, podigli su se, i sada su sa njihovim svećenicima svuda u Crnoj Gori čašćeni. Iščeznule su vjerske mržnje. To je sa međusobnom tolerancijom neizmjerno općem napretku koristilo.« (Autobiografija.)

Po tradiciji, koja je do danas sačuvana u Crnoj Gori, ta tolerancija ima se pripisati nadbiskupu Milnoviću. Svojom taktikom i lijepom ćudi osvojio je katolike, a pridobio pravoslavce i muslimane. Koliko su ga svi cijenili, najbolji je dokaz njegov veličanstveni sprovod, kojemu su prisustvovali svi bez razlike na vjeru.

Cijeli pravoslavni crnogorski Dvor nazivao ga je *»svojim biskupom«*. Svećenstvo i vjernici barske nadbiskupije zavoljeli su ga. Neobično su ga cijenili i štovali. Voljeli su ga i inovjerci, pa su se natjecali u iskazima časti i srdačna poštovanja, Knjaz Nikola smatrao se sretnim, što je u Milinoviću stekao vjerna i pouzdana čovjeka (Kraj hladne ploče).

Veliki borac za glagoljicu

Nadbiskup Milinović želio je, da bi se njegovi vjernici napajali na izvoru svih milosti na Žrtvi sv. Mise. Da bi je što više približio duši običnog puka, odlučio je da latinski jezik zamijeni sa *staroslavenskim*. Taj privilegij imala je stara barska nadbiskupija. To je bilo drago Knjazu, a to je želio svim srcem Milinović.

On sam o tom piše: *»Iste godine 1887, mjeseca marta nadbiskup je u ime svoje i u ime Knjaza Nikole tražio od Sv. Stolice, da se Barskoj biskupiji povrati sloboda, koju je prvih vjekova imala »Staroslavenština«*, što je sv. Otac pismom 5. aprila 1887. dozvolio.

Ta je dozvola izazvala u službenoj Austriji veliko nezadovljstvo te je ondašnji ambasador Paar tražio od sv. Oca da opozove dozvolu Crnoj Gori podjeljenu, inače da će on ostaviti Rim. Sv. Otac odgovorio je: *»Što sam dao Crnoj Gori, učinio sam po svojem sobstvenom osvjedočenju, da koristujem Crkvi. Stoga opozvati neću, što sam dao. Vama, gospodine ambasadore, ostaje na volju ostati ili ostaviti Rim. Ja niti Vaše, niti ičije prijetnje neću se prepasti. Zatim je traženo da bi se nadbiskup kako makao, da bi mu se gdje u Austriji dala bolja biskupija. Na to nadbiskup nije nigda htio pristati«* (Autobiografija).

O. Milinoviću bila je želja, da *staroslavenski misal* bude tiskan glagoljskim slovima. Želio je onakve misale, kakve su upotrebljavali svećenici po dalmatinskim biskupijama koje su imale dozvolu za (glagoljicu) glagoljanje. Međutim, »staroslavenština« je bila dozvoljena »con caratteri cirilliani volgarmente chiamati civili«. Tako je želio Knjaz (Autobiografija).

To je izazvalo *silnu buru u Rimu i u Petrogradu.* Prvi su govorili da to vodi u »schismu«, a drugi »pokatoličenju«.

Nadbiskup je bio pozvan u Rim. Tu su mu iznesene sve moguće spletke i nastojanja da se ovaj pohvat omete. Leon XIII je nastojao svojim auktoritetom braniti glagoljicu. Preko kardinala Rampolle, molio je Milinovića da bi sklonuo Knjaza za glagoljska slova. Rampolla mu je rekao: *»Ako to dobijete od Knjaza, veliku ćete uslugu učinti Crkvi i odmah će početi tiskanje misala«* (Autobiografija).

Nadbiskup je uspio. Knjaz je pristao, jer je i sam uvidio da drukčije neće ići. Papa se posebno za to Milinoviću zahvalio i odmah je naredio tiskanje misala. Posla se prihvatio poznati majstor za staroslovenštinu Parčić. Misal je izišao iz tiska 1893. To će prvo njegovo izdanje služiti za drugo izdanje. Godine 1896. ponovo je tiskan isti misal u Rimu oznakom »Reimprimatur!« (Takva dva primjerka posjeduje franjevački samostan u Imotskom).

Od prvog izdanja poslano je u Bar 30 komada. Austrijske su spletke uspjele. Čitava je pošiljka putem nestala. Rampolla je jedva uspio prikupiti 12 komada i poslati u Bar. Ti su sretno prispjeli (Autobiografija).

Koliko je poznato, od tih misala poslanih barskoj nadbiskupiji, na njezinu teritoriju ne postoji ni jedan primjerak. Ipak se jedan sačuvao. Nalazi se u Zbirci franjevačkog samostana u Imotskom. To je onaj koji je lično Milinović donio na Lovreć i darovao župskoj crkvi svojeg rodnog mjesta. Na njemu se i danas jasno vidi vlastoručna posveta visokog darovatelja. *»Na poštenje Božje, Blažene Djevice Marije i Svetih Apoštola Ćirila i Metoda, ovi staroslovenski misal, dariva crkvi Presv. Duha na Lovreću, svoga miloga rodnoga mjesta o. Šimun Milinović, Barski Nadbiskup Carstva Serbskog Prvostolnik Primas Regni Serbiae. Lovreć dne 24. listopada 1895. župnikujući O. Klement Šarić«* (Župnik se je potpisao svojom rukom).

U Baru je bilo vrlo svečano kad je na Novu Godinu 1895. Milinović držao prvi put pontifikal na staroslavenskom jeziku. Knjaza Nikolu zastupao je Božo Petrović s pretstavnicima: Cetinja, Rijeke, Nikšića, Podgorice i ostalih mjesta. Bilo je sakupljeno veliko mnoštvo katolika i pravoslavnih.

Na uspjehu je čestitao Leon XIII i Knjaz Nikola. Jedan je misal papa preko nadbiskupa poslao Knjazu, a drugi je sam nadbiskup poslao ruskom caru Aleksandru III (Autobiografija).

Velike brige

»Biskupiju sam našao bez svećenstva,« to je prva jadikovka ovog velikog čovjeka kad je došao u Bar. *»Vlada nije dozvoljavala, da se utemelji malo sjemenište za uzgoj svećenstva, za koga bi dao sredstva Lav XIII,«* tako se tuži Milinović u svojoj Autobiografiji.

No, u tom su mu pomagala braća iz Provincije. Dali su mu tajnika mladog franjevca fra Metoda Radića. Sve do njegove smrti služit će u nadbiskupiji vrijedni i sposobni Rudolf Visantini. Od vremena do vremena išli su franjevci njegove Provincije svojemu subratu i pružali mu pomoć i u pastvi i u propovijedanju. Njegov je gojenac kasniji nasljednik dr Nikola Dobrečić

Kad je o. Milinović došao u Bar, našao je slijedeće župe: *Bar, Zupci, Ulcinj, Salči, Sv. Đorđe, Sv. Nikola, Livari, Šestani, Zatrebač i Koće.* U cijeloj Crnoj Gori bilo je 5700 vjernika. Na *Cetinju* je bilo 360 katolika bez crkve i svećenika. Na *Rijeci* je bilo 180 katolika, na *Viru* 60, u *Danilovgradu* 36, u *Nikšiću* 40. *Podgorica* (današnji Titograd) nije bila župa, ali je svećenik stanovao i govorio misu u običnoj kući. Vlada nije dozvoljavala da se tu sagradi crkva. Gradnju crkve nije dozvolila ni na Cetinju.

Ipak nakon mnogih molba, Knjaz je 1895. g. dozvolio gradnju crkve *na Cetinju,* posvećenu sv. Anti. Temeljni kamen je blagoslovio biskupski tajnik fra Metod Radić. Svečanosti su prisustvovali talijanski i francuski poslanici. Za crkvu i kuću potrošio je nadbiskup 44000 forinti. Leon XIII poslao je pripomoć od 10.000 franaka, a biskup Štrosmajer 5000 forinti. S drugih strana dobio je tek malu pomoć (Autobiografija).

I *katedralu* našao je Milinović u trošnom stanju. Za popravak je potrošio 4000 forinti. Kad je sve bilo gotovo, na Spasovo 1905. g. nastao je jaki potres koji mu je sav trud uništio. Razdrmane zidove trebalo je porušiti i zidanje nanovo započeti. Obilatom pripomoći Pija X i nekim manjim doprinosima, uspio ju je nanovo obzidati u nešto većem obsegu. Potrošio je za taj posao oko 50.000 kruna. Naknadni radovi zahtijevali su još novih 16.000 kruna (Autobiografija).

Za župsku kuću u Baru utrošio je Milinović 1600 forinti; za maslinadu uz nju 3000 forinti; za kuću u Zupcima 2500 forinti; za proširenje kuće u Sv. Đorđu 1000 forinti; u Sankolu za kuću je potrošio 2000 forinti; za uređenje župske kuće u Donjim Šestanima 1600 forinti; u Donjim Šestanima sazidao je novu kuću za 1213 forinti; u Podgorici je napravio lijepu kuću za 4500 forinti; u Koćam je utrošio za crkvu i kuću 1600 forinti; u Zatrepču sazidao je novu kuću sa 1200 forinti; u istome je selu popravio crkvu sa 1800 forinti; u Šalcima je popravio kuću i potrošio 1300 forinti; u Pincim je preuredio crkvu sa 1000 forinti; u Recim je obnovljena crkva i utrošeno 1600 forinti.

U Baru je poklonio Knjaz brdo sv. Vida. Tu je sagradio crkvicu na čast istoimenog sveca. U njoj je uredio sebi grobnicu, u kojoj njegove kosti danas počivaju. Oko crkvice smjestio je groblje za vjernike. Sve je obzidao zidom i potrošio je 12000 forinti.

Napokon je 1906. g. dobio dozvolu za zidanje nove crkve u Podgorici. Za zemljište je dao 40 napoleondora, a za crkvu, posvećenu Srcu Isusovu, predvidio je 30000 kruna.

Za sve materijalne radove na crkvama i na crkvenim kućama, utrošio je do 21. VI 1907. g. oko 152000 kruna. Pripomoć su mu davali: Leon XIII i Pijo X, Rimska i Lionska propaganda, Društvo sv. Leopolda u Münchenu (Autobiografija).

O. Milinović se starao i za uzdržavanje svojih nasljednika. Uredio je maslinadu — legat pok. Battuccia, nadbiskupa. Kupio je nove maslinike, sve obzidao i uredio. To je tražilo od njega brige i novaca. *»Sve ovo kupljeno i posađeno od nadbiskupa Milinovića, ostaje, kako je naravno, svojina njegovih nasljednika, što im on ostavlja na volju sa molbom, da kada rode, da bi za njegovu dušu činili izreći pet ili šest sv. misa«* (Autobiografija).

BOJ VOJEVAO — TRKU ZAVRŠIO

»Zadovoljan sam u sebi kao rietko tko na svietu. Zadovoljan sam svojim redovničkim zvanjem u redu serafinskog sv. Franje. Zadovoljan sam svojim Sinjskim samostanom, gdje sam 28 godina učiteljevajući proveo, odgajajući dragu mladež za vinograd Gospodnji i napredak narodni. Živio sam u krugu braće, kojoj je knjiga, molitva, i svećenička služba najugodnija zabava. Zadovoljan sam i prebacivanjem u ovom varošu, srcu sredozemne Dalmacije i pravome uzoru nabožnih i rodoljubavih čustava, gdje sam za dvije godine i župnikom bio, pa sa svetim ponosom mogu reći općeno pouzdanje, čast i ljubav uživao. Riečju: zadovoljan toliko sa svojim položajem, da ga sa budi kojim ne bih zamienio« (Pastirica). Tako je o sebi napisao sam nadbiskup Milinović kad je morao primiti biskupsku čast i teret.

To njegovo zadovoljstvo izbijalo je na površinu u saobraćaju s bližnjom i daljnom okolinom. U posmrtnom govoru njegov prijatelj o. Krsto Belamarić istakao je: *»Taj duševni gorostas u svemu svome radu, nije imao pred očima ni sebe, ni svoje slave. Pun skromnosti i samozataje upravljao je sve na slavu Svevišnjega Boga«* (Kraj hladne ploče nadbiskupa Milinovića).

»Bio je čovjek koji u redovima smrtnika niti je imao niti je mogao imati protivnika ili zavidnika. Bilo ga je dosta upoznati, pa ga do hladne ploče ljubiti i poštovati.« (Iz istog posmrtnog govora).

Nad njegovim mrtvim tijelom zaplakao je gospodar Crne Gore knjaz Nikola: *»Više nikad neću imati Milinovića, mojeg dragog i umnog Milinovića!«* (Kraj hladne ploče, str. 29.).

»Premda je radi svojih lijepih svojstava i vrlina kod braće, prijatelja i svega puka prostrane sinjske krajine uživao veliki ugled, iako ga je kao sjena pratila opća čast i štovanje, nije o sebi uzgorito mislio, već je u svojem vladanju neobično skroman i čedan bio« (Kraj hladne ploče, str. 14.).

Čim je službeno bilo objavljeno, da je imenovan za barskog nadbiskupa, upotrebio je sva dozvoljena sredstva da se to breme ne bi stavljalo na njegova leđa. *»Nije se samo na oko prenemagao. Ko ga je onih dana u Sinju vidio smućena, mogao se je osvjedočiti, kako je bila iskrena njegova bol i duboka njegova tuga«* (Kraj hladne ploče).

Teško je bilo njegovo biskupovanje u Crnoj Gori. Treba imati na umu ondašnju Crnu Goru: njezine ekonomske, geografske i političke prilike. Prigodom njegove smrti u uvodniku zadarskog *»Narodnog lista«* (br. 25., 1910) napisano je: *»Dima se je doduše nadimio!«*

Mogao se je odatle izvući. Sam u Autobiografiji naglašava, da mu je nuđena bolja biskupija u austrijskom carstvu. Nije ju htio primiti, jer nije htio zadovoljiti austrijskim nepoštenim intrigama.

Ipak se te časti više puta odricao s nakanom da se zakloni u samostansku tišinu i kao nepoznat da proživi ostatak života. Tu je zamisao izrazio o. Belamariću u Rrimu 1892. U samoj agoniji glasno je govorio na talijanskom jeziku: *»Molim uzoritost Vašu da predate sv. Ocu moju odreku. Meni je nemoguće više ovdje ostati.«*

Na osvit Velikog četvrtka, 24. III 1910., *o. Š. Milinović* zatvorio je zauvijek svoje umorne oči. Vijest o njegovoj smrti ubrzo se je raširila Crnom Gorom, Dalmacijom, Hrvatskom i cijelom Evropom. Tom prigodom simpatično su pisali: *»Hrvatstvo«* i *»Obzor«* iz Zagreba, zadarski *»Narodni list«*, splitsko *»Jedinstvo«* i *»Dan«*, crnogorski *»Glas Crnogorca«* i *»Cetinjski vjesnik«*. Lijepo su pisale i neke francuske i talijanske novine.

Stigao je veliki broj pismenih i brzojavnih sažalnica među kojima su se isticale one sv. Oca Pija X, knjaza Nikole, prijestolonasljednika Danila i crnogorske vlade.

Mrtvo tijelo pok. nadbiskupa bilo je izloženo na odru punih pet dana. Svečani sprovod bio 29. III (ožujka). Skupilo se mnoštvo iz cijele Crne Gore bez obzira na vjeru. Sprovod je vodio kotorski biskup Franjo Uccelini.

Do groblja u žalobnoj povorci pratili su lijes prijestolonasljednik Danilo, ministri Tomanović i Vučković. Pravoslavnu crkvu zastupao je Nehumski episkop Kiril Mitrović, a muslimane barski kadija s nekoliko svojih kolega. Barsku nadbiskupiju je zastupao privremeni upravitelj fra Metod Radić; Provinciju Presv. Otkupitelja O. Krsto Belamarić i O. Venceslav Bilušić; Sinjsku gimnaziju njezin upravitelj, a rodbinu sinovac fra Jakov Milinović. Bio je također austrijski poslanik zajedno s konzulom, a prisustvovali su i predstavnici talijanskih društava, barske općine i drugi.

»Milinović je veliki sin naše drage Dalmacije i sveti nadbiskup ove starodrevne Barske nadbiskupije. Mnogo i mnogo ima kod nas predmeta i uspomena, koje nas podsjećaju na njegov dragi lik.« (Iz pisama gener. vikara Barske nadb. preč. Don Jakova Rendića, piscu ovih redaka.)

LITERATURA

1. O. S. Zlatović: Franovci Države Presv. Otkupitelja i Hrvatski Puk u Dalmaciji, Zagreb 1888.
2. O. P. Bačić: Spomen knjiga franjevačkog gimnazija u Sinju, Sarajevo 1905.
3. Korespondencija Mihovila Pavlinovića, Split 1962.
4. Jovan Sundečić: Izabrane pjesme (Matica Hrvatska), Zagreb 1899.
5. Zaslužni i znameniti hrvati, Zagreb 1925.
6. Opći Šematizam Kat. Crkve u Jugoslaviji, Sarajevo 1939.
7. Kraj hladne ploče barskog nadbiskupa O. Šimuna Milinovića, Split 1910.
8. F. I. Marković: Sinj i njegovo slavlje, Zagreb 1898.
9. Autobiografija o. Šimuna Milinovića. Nalazi se u arhivu Barske nabiskupije. Ima tri i po natipkane stranice. Nosi naslov: Pater Simeon Milinović Archpps Antibarensis seu Dioclensis et Primas Serviae LV. Napisao ju je svojom rukom sam nadbiskup Milinović. Umetnuo ju je na str. 183-188. rukopisne knjige: Ecclesiae Diocletanae et Anti barensis Historia, Quam ex Illirico sacro P. Danielis Farlati nonullis additis ad propprim usum in compendium redegit Carolus Pooten Archiepiscopus Antibarensis, Dioclensis et Regni Serviae Primas anno Domini 1857.

Generalni vikar preč. don Jakov Rendić prepisao ju je i picsu ovih redaka poslao kao znak zahvalnosti prema Provinciji, koja je Barskoj nadbiskupiji dala ovako velikog nadpastira. Preč. Rendiću srdačna hvala.

O. VJEKO VRČIĆ

O. FRA PETAR BAĆIĆ

Jedna od najznačajnijih ličnosti koje su kroz ovih 250 godina djelovale u Sinju i u Gospinu svetištu svakako je o. fra Petar Krstitelj Baćić (1847-1931). On je u Sinju proveo 52 godine neumorno radeći za Boga i duše. U Sinj je došao prvi put kao 15-godišnji mladić 1862., a konačno ga napustio kao 78-godišnji starac 1925. god. Glavnu energiju svojih duševnih i fizičkih sposobnosti istrošio je u Sinju ističući se kreposnim, uzornim redovničko-svećeničkim življenjem, te apostolskim, duhovnim i kulturnim radom. »Njegov život nisu samo brojke, koje nam prikazuju dugi niz godina, nego je to život rada i žrtve,« napisano je u »Novoj Reviji«. On je na sebi oživotvorio, oličio spasonosno geslo: Moli i radi.

1 — Izgled fra Petrov davao je sliku Bogu ugodna čovjeka. Susretaj s njime ostavljao je neizbrisivi utisak. I sad mi je svjež pred očima moj prvi susret s njim. Bilo je to mjeseca listopada 1920. god. U kasnu noć prispio sam u Sinj u sjemenište s drugom M. Z. U atriju sjemeništa koji je rasvijetljivala »garbituša« pred Gospinim kipom između onih dviju ogromnih stupova stajao je naš dragi duhovnik malo nagnute glave s ljupkim posmjehom na usnama i s »feralićem« u ruci. Pitomci su završili sv. krunicu i pošli u blagovaonu. Izrazio nam je dobrodošlicu. U prvom susretu osjetili smo njegovu dobrotu — ljubav kojom će nas kasnije obasipati.

»Sama njegova pojava bila je mila i ugodna... uvijek mu je lebdio na usnama neki blagi smiješak, na licu neka sređena vedrina i dobrota. Na fra Petrovu licu odrazivala se staložena, vedra, mirna, u vrhunaravnost uronjena duša, kojoj se smješio čitav svijet, a koja je sve primala jednostavno i odano iz ruke Božje« piše o. Petrov.

»Ljubav Kristova potiče nas« — veli sv. Pavao. To je bio glavni pokretač fra Petrova odnošaja prema drugima, a osobito prema njemu povjerenima. To naglašuje i provincijal fra Petar Grabić u osmrtnici prigodom fra Petrove smrti: »Nijesam mogao naći sadržajnijih riječi u koje bih uklopio njegov sveti, uzorni, radini život. Mučeći se oko toga padoše mi na pamet riječi sv. Pavla o kršćanskoj ljubavi, pa mi se učini, da ih gledam oličene u fra Petrovu životu. Neka ih i druga Braća razmisle i sa Pokojnikovim životom usporede, pa će i oni sa mnom Gospodinu zahvaliti, što nam je dao uzora kršćanske i redovničke ljubavi za nasledovanje. Ljubav je strpljiva, dobrostiva, ljubav ne zavidi, ljubav se ne hvasta, ne nadima se, ne misli zlu, ne raduje se nepravdi, a raduje se istini, sve podnosi, sve vjeruje, svemu se nada, sve trpi (Kor. 13, 4—5). Spomenimo se fra Petra kao učitelja, kao odgojitelja, kao ispovjednika, kao starješine,

kao brata, druga i prijatelja. Sve nam o njemu govori o apostolskoj ljubavi, koja njega toliko ističe u dobroti i svetosti da mu je rijetko ko ravan među živućom braćom.«

»Sve je osvajao svojom požrtvovnom ljubavi: ne samo svoje učenike i gojence, nego svakoga s kim je dolazio u dodir, osobito siromašne i duhom i tijelom. Za njegova boravka u Sinju nije bilo osobe koja nije iskreno voljela fra Petra« (Hrvatska Straža 1931, br. 165).

Fra Petar je mogao poput I. Poljaka reći o sebi:

Al kad vidim brata svoga,
Gdje ga nešto boli jako
I gdje plače, ja ne mogu
A da ne bih s njime plako.

Umre jednom bogoslovu otac. Fra Petar šalje sažalnicu. Između ostalog piše: »Njemu ... Bog dao pokoj vični, a tebi moja sućut i bratsko sažaljenje. A zato po ričima sv. Pavla ap. »consolamini invicem«. Bog te čuvao ...«

Sv. Jakov uči: Ako netko u govoru ne pogrješuje, on je savršen čovjek. (3, 2). A eto fra Petar nije nikad govorio protiv drugoga. Nikad se nije svađao, nikad o drugog očešao. Nikad drugog pretresao, nikad se na drugog srdio. Ako je nekad nekog morao ukoriti, to je uvijek učinio blago i milo.

30. V 1862. u značajnoj viziji gledao je sv. Ivan Bosko orijašku borbu Petrove lađe s njezinim neprijateljima. Na nepreglednoj pučini stajahu dva visoka stupa. Na jednom od njih velika hostija, a ispod nje natpis: Spasenje vjernika. Na drugom kip Bezgrješne Djevice s natpisom: Pomoćnica kršćana. Kormilom Petrove lađe uspjelo je dovesti i privezati lađu za ove stupove i pobijediti neprijatelje. Sadržaj vizije je jasan. Euharistija i Marija to su dva stupa koja donose pobjedu u borbi s duševnim neprijateljima. To je dobro znao i fra Petar. Interesantno da je uprav te godine došao pod okrilje Gospe Sinjske. On se tih dvaju stupova čvrsto držao i sebi povjerene duše neprestano poticao na što revniju pobožnost prema *Euharistiji i Prečistoj Djevici.*

I prije nego je sv. Pijo X izdao glasoviti dekret o čestoj sv. Pričesti »Sacra synodus tridentina« (20. XII 1905) on je širio svagdanju sv. Pričest. Godine 1877. izdao je knjižicu »Pouka o čestom sv. Pričešćenju«. U predgovoru te knjižice naglasuje: »Uprav stoga napisao sam ovu »pouku« ... da mnogi poznadu veliku potribu čestog pričešćivanja; i oni koji su to započeli neuzprednu, i ne ohlade se poradi kakvih svitovnjih prigovora i mržnje; ili poradi svojih svakovrsnih sumnja ... »Pouka« moja nutka, svituje i nagovara pobožne duše na često Pričešćenje, jer se tako najlašnje istiće sve ono što je probitačno za sveto živiti i umriti, a osobito ljubav Božja ... Sritna ona mista, čestita župa, blagoslovljena ona kuća — gdi vlada običaj čestog pričešćivanja.«

»Čim mladića najlašnje uzdržati u kripostnu življenju? kojim li oružjem moći će najlašnje odbijati zaside sotonske, uzbune i napasti tila, privare opakok društva? Jedino čestim pričešćivanjem.«

Sjemeništarcima dovikuje: »Draga dičice ... Vi ste ljiljani usađeni u kući božijoj, zalivajte duše dobrimi dili nebeskih milosti. Vi ste stabla mlada i zelena, triba vam se čuvati, da vam ne uvene kripost čistoće, i da se ne osuše, u slabih

i nejakih srdcih, kriposti svete, to lišće zeleno. Hoće vam se vrućine i mokrine, da cvatuć uzrastete i potpuno se razvijete u svetosti i svakoj mogućoj kriposti. Sv. Pričešćenje dat će vam duši toplinu i mokrinu: ono će svojom blagoslovljenom rosom natopiti srdca vaša da budu kriposna u svemu.«

Drugi stup je Marija. Na njegovu stolu okružen cvijećem bio je kipić Bezgrješne. Ona je ravnala njegovim koracima. I on hoće da ona ravna i koracima njegove duhovne djece. Zato u sjemeništu osniva 23. II 1897. Marijinu Kongregaciju, poslije dubrovačke najstariju u Dalmaciji. Uvijek, gdje god može, širi pobožnost prema Mariji.

»Vi kojima je mila Marija — tako piše — kojima je draga Majka Božja to jedino ufanje vaše kod Isusa — govorite pobožno, često Zdravomariju! Ova molitvica utjeha je žalosnoj duši, pomoć je u nevoljama, pravi med u ustima, u srcu, u duši ... Kušajte, uobičajite se zvati nebesku Kraljicu ovom molitvicom, vidjet ćete, kako će vas osvojiti rajsko veselje u nezgodnim časovima života.« (Gospa Sinjska I. br. 3. str. 44.).

»Baš mladost — tako je govorio svojim pitomcima — koja se bavi naukom, a nije svaki put kadra da razumije i zapamti, što uči, neka prije nauke moli Mariju, kojom Zdravomarijom i osjetit će Gospinu pomoć ... Ne pouzdavajte se u se, nego u Božju i Gospinu pomoć. Vidjet ćete, kako Gospa pomaže! ... Mladosti, naša draga uzdanice, moli! Moli jutrom, večerom, na podne, na glas zvona, moli prije i poslije učenja ... Moli se dakle Mariji u svim svojim potrebama Ona će ti pomoći. Ona će te spasiti.« (Gospa Sinjska, VII. br. 4.).

»Fra Petar je u svom »Pravilu kršćanskoga života« spleo divan vijenac molitava, devetnica, pjesama u čast Djevice. I to je bila duhovna hrana, što ju je on svojim gojencima za dugi niz godina davao u sinjskom sjemeništu.« (Dr. K. Balić: Kroz Marijin perivoj, Šibenik 1931. str. 73.).

Majku Božju posebno je štovao pod imenom Gospe Sinjske. Dok je stanovao u samostanu svakog je jutra govorio sv. Misu u 5 sati na Njezinu oltaru. Tu ga je zatekao i potres, koji je 2. srpnja 1898. u crno zavio cetinsku krajinu. Međutim uza svu trešnju on nije sašao s oltara nego pun pouzdanja u milu Majku nastavio Misu do kraja.

Prigodom 200-godišnjice krunjenja Gospine Slike zlatnom krunom napisao je 1916. i za štampu priredio knjižicu »Gospa Sinjska ili čudotvorna slika Majke Božje u Sinju«. Radi ratnih i drugih neprilika nije tiskana. Ostala je u rukopisu.

Kako tu samo lijepo opisuje Gospinu priliku! »Takove je krasote — veli — ta čudotvorna slika da zanosi svačiju dušu tko imalo ima vjere. Slika predstavlja poprsje Majke Božje; glava je nagnuta, oči tihano u rajskom zanosu sv. poniznosti oborene, čelo otkrito, lice rumeno, usta zatvorena, usne zarumenile svetim zanosom radosti i blaženstva. Sve predočuje anđeosku kraljicu kao rascvalu rumenu ružicu.«

U »Vjesniku Provincije Presv. Otkupitelja« (god. XI. br. 3—4) o. Petrov je zapisao: »Rekli su nam ... da mu se ukazuju sv. duše iz čistilišta.« Mislim, da ovo nije pretjerano rečeno. Odgovara istini. Bilo je to nekako ili svršetkom 1925. ili početkom 1926. za mojeg novaštva u Visovcu. Fra Petar je zamjenjivao otsutnog o. meštra fra Leonarda Bajića. Jedne večeri, poslije obavljenih večernjih molitava, mi smo pošli na počinak, a on u svoju sobu da čita i piše. Dok je čitao, osjeti lagani šum. Podigne glavu i pred stolom ugleda neku

pokojnu osobu, koja mu reče: »Pravedan je Gospodin i pravedan je sud njegov.« Braća u samostanu znala su o kojoj se osobi radi. Ovo je nama novacima ispričao fra Stanko Đirlić. Kad smo o ovome upitali fra Petra i naglasili da će nas noću biti strah, milo se nasmiješi i rekne: »Nemojte se bojati! K vama neće doći. Ako dođe, pošaljite ga k meni.«

Mudro pravilo askeze: Serva ordinem, et ordo te servabit — dosljedno provodi do zadnjega daha. Zato će njegov zadnji gvardijan fra Pavao Perišić posvjedočiti: »I ako starac od 84 godine bio je točan u svemu: u koru, na oficiju, na meditaciji, u ispovijednici. Kod fra Petra čovjek je morao biti dobar, vršiti svoje redovničke dužnosti.«

Kao upravitelj Trećeg Reda u Sinju za čitavih 30 godina, od 1876. do 1907. »mnoge je duše vodio Bogu svojim malim putem jednostavnosti i dobrote, još prije nego se i znalo za sv. Malu Tereziju« (o. Petrov). Koliko je dobra na ovom polju učinio sam Bog znade!

2. — Uz krepostan život o. Baćić se istakao i kao kulturni radnik i pisac. Uočio je važnost katoličke štampe. Svoje sposobnosti stavio je u službu Istine, Dobrote i Ljepote. Još u ranoj mladosti uzeo je pero u ruke i nije ga ispustio do zadnjeg časa. Kojih 13 dana prije smrti obećao je uredniku »Jadranske vile« da će mu poslati: »Historičko biografske crte o junaku Pavlu Kožuloviću koji junački poginuo u XVI v. boreći se protiv Turaka pod tvrdom Ostrovicom.« i »Koga je plemena bio knez Domaldo?« — Smrt ga je prekinula i nije izvršio obećanje. Rasprave su ostale u rukopisu.

Prvi životopisac našega fra Petra o. Stanko Petrov s pravom ga je nazvao »Gospinom pčelicom«. Takav je fra Petar i bio. Sve svoje slobodno vrijeme od zvaničnih dužnosti iskoristio je čitajući i pišući. Poput neumorne-radine pčelice tiho, nečujno, gotovo neprimjetno prikupljao je, pribirao, povezivao, otimao zaboravi da se i drugi okoriste: »Pišem jedinom namirom da se kršćanske duše okoriste, da Bogu bude na slavu i poštenje, a onima koji ga budu štili na duševno spasenje.« (Pravilo kršćanskoga života, Zagreb 1901, str. 7). To je bio spiritus movens svakoga retka što ga je napisao.

Mnogo je toga napisao. Duhovnog i povjesnog sadržaja. Njegovi brojni članci, crtice, pripovijetke, novele, rasprave, dopisi ... nalaze se razasuti po raznim našim listovima, smotrama i publikacijama. Suradivao je u: La Dalmazia Cattolica, Katoličkoj Dalmaciji, Narodnom Listu, Hrvatskoj, Domu i svijetu, Prosvjeti, Pučkim novinama, Hrvatskoj riječi, Nadi, Narodu, Jadranu, Gospi Sinjskoj, Jadranskoj vili i u drugim listovima.

Njegovi spisi odsijevaju lakoćom i bistrinom te se ugodno čitaju. Najteže vjerske istine tumačio je i razlagao jednostavno na dohvat priprostom puku. Sam priznaje: »Ovom sam »poukom«kratkom , izpunio želju srdca svoga i želju prijatelja pobožnih, da najprostijim hrvatskim izgovorom rastumačim i svakoga potaknem na Bogu pridrago, a nami prikorisno često Pričešćenje. Nastojao sam u sedamnaest točaka izvaditi svakome iz glave svaku sumnju i duševnu smetnju. Ne misli da sam ovim iznio novi nauk. Nisam, nego sam ukazao ono što želi dragi Spasitelj od nas; Sveta Majka Crkva; sveti Otci i svi bogoslovni naučitelji i što našoj duši u svakom stanju i položaju najkorisnije.« (Pouka, str. 90—91).

U »Pravilu kršćanskog života« (I. izd. Zadar 1880, II. Split 1892., III. Zagreb 1891.) posebno je progovorila fra Petrova pobožna narodna duša. On je shvatio bilo našeg puka. Progovorio je puku njegovim jezikom prema njegovoj težnji i shvaćanju. To je njegovo najznačajnije duhovno pisano djelo. I tu je govorio od srca k srcu. Zato ga je naš vjerni puk u Dalmaciji objeručke primio. To je njegov najomiljeniji molitvenik. I danas se »Pravilo« tu i tamo može naći, iako izlizanih stranica, u rukama postarije pobožne čeljadi.

O. Petrov ispravno piše: »U prvom dijelu cio kršćanski nauk sa kratkim ali uprav lijepim i zdravim tumačenjem. To vam je čitava pučka dogmatika i moralka. Sve je napisao jednostavno priprosto, baš kao da slušaš čovjeka iz puka, a prožeta živom ljubavlju prema našem seljačkom svijetu. Nauk, što ga tu Baćić pruža solidan je i zdrav ... U drugome su dijelu molitve i prikaz različitih pobožnosti s mnogo lijepih pjesama i na kraju način, kako se dvori kod sv. Mise. Ni drugi dio ne zaostaje za prvim: isti duh, ista želja, da težaku pruži sve što on od jedne knjige traži u crkvi i za svoju posebnu pobožnost« (Vedre hrv. duše, str. 298).

Da bi doprinio što bujnijem cvatu Trećeg Reda sv. o. Franje u našim krajevima, izdao je priručnik za trećoredce »Rukovet serafinskoga cvića« (Split, 1884). »To mirisno cviće — tako piše — triba prisaditi i u drugim manjim mistima, da svi slojevi naroda osite blagoslovljene plodove što ih sobom nosi.« (Str. 5).

Njegova rukopisna djela »Vrag i njegovo djelovanje«, »Pakao opstoji« i »Nečistoća i njezine teške posljedice sa svakoga pogleda« čitala su se u novicijatu kao duhovno štivo.

3. — Kasiodor je davno utvrdio: »Turpe ac indecorum est, in patria peregrinum esse.« Ispravnost te izreke dobro je shvatio naš fra Petar. On nije bio tuđinac, došljak u svojoj domovini.

Nije se isprsavao u političkoj areni. Nije se ex professo bavio politikom. Nije bio nikakav politički lider. Ali je bio kremeniti Hrvat od glave do pete. Ljubio je svoj Hrvatski narod svim žarom svoje plemenite svećeničke duše. S bolju u duši gledao je narodna stradanja. »Još u davnim danima borbe oko narodnog preporoda radio je i molio za pobjedu narodne ideje u Dalmaciji ... Od mladosti još ljubio je svoj Hrvatski narod i žrtvovao se za nj.« (List biskupije splitsko-makarske, Split, 1931. br. 7). Kako je hrvatski osjećao vidi se i po tome što je šematizam Provincije izdao na hrvatskom jeziku pod naslovom »Ogled Franovačke Redo-države Prisvetoga Otkupitelja« (Split, 1887.).

On je bio naprosto Hrvat sa svakom žilicom svoga srca; uživao je kad bi nam govorio o starim vremenima narodnih vladara i junaka, o borbama za slobodu; suze su mu titrale u očima kad je pričao o Zrinjsko-Frankopanskoj uroti i pogibiji, o svojim Svačićima i Nelipićima, o činjenici da je između Zrmanje i Neretve porušeno »stotinu gradova« (Vj. Prov. XI. 3—4).

Bio je neumoran u sabiranju i proučavanju podataka iz narodne povijesti. Odlično je poznavao hrvatsku povijest, a posebno onu užega rodnog kraja. Plod toga znanja, toga proučavanja jesu brojni povjesni spisi bilo da su objelodanjeni, bilo da su ostali u rukopisu.

Zadnji njegovi povjesni radovi »Grad Kamičak na Krci« i »Plemići roda Svačićeva« izišli su u »Jadranskoj vili« 1929 i 1930. O Kamičku i njegovim velikanima: Svačićima, Nelipićima, Utišinoviću itd. napisao je mnogo toga. Nešto je tiskano, a nešto ostalo u rukopisu. Rukopisi se nalaze u visovačkom samostanskom arhivu (br. 5, 6, 33, 114). Da je dosta pisao o Kamičku, nije nikakvo čudo. Ruševine Kamička koje oplače rijeka Krka nalaze se na teritoriju njegovih rodnih Brištana — Miljevaca.

Dosta je pribilježio i napisao i iz povijesti Visovca. »zelen perivoja na jezeru« gdje je proveo dječačke godine osnovnog školovanja (1858—1862) i gdje se povukao u staračkim godinama (1925) da se »pripravi na smrt«. U samostanskom arhivu nalazi se pet njegovih povjesnih spisa i radnja o Visovcu (br. 4, 7, 34, 64, 105). U »Gospi Sinjskoj« poslije nanizanih povjesnih podataka u zanosu duše kliče: Visovče, sveta zaklonice, duši redovničkoj! Koliko si suza otr'o, koliko nevoljnih utješio!... Oazo sveta, Visovče, budi i odsada kao i dosada: i otac i majka ovome puku koji je umakao odmetnuću vjere svoje za turskih vremena« (g. VI. br. 5. str. 130.).

U rukopisu je ostao i njegov putopis po Bosni i Hercegovini 1874. s Don Mihovilom Pavlinovićem.

Najvažnije i najznačajnije njegovo povjesno djelo u rukopisu jest »Povijest starodavne hrvatske županije Cetine — Sinja, te Franovačkog samostana i Gospine crkve u Cetingradu — Sinju od 1210—1510.« Djelo je napisano u dva primjerka godine 1926. Jedan se primjerak nalazi u sinjskom samostanskom arhivu, a drugi u visovačkom. Tu fra Petar iznosi da se je ispod glavice — tvrđave »Vsinj« u vrijeme cetinskih knezova nalazio varoš i da se taj varoš zvao Cetina ili Cetin-grad. Vrlo rano u Cetin-gradu naseliše se Franjevci i podigoše samostan i crkvu sv. Marije pod Vsinjem. (Str. 170 ss.).

U povjesnim radovima zrcali se njegova učena i poštena duša. Takav je bio i u polemici sa F. Šišićem. Još god. 1879. u Hrvatskom učitelju (Teč. III. br. 2, 3, 4) profesor Franjevačke gimnazije u Sinju, kasniji nadbiskup u Baru, o. fra Šimun Milinović u članku: »Kako su u Dalmaciji birali hrvatske kralje-ve?« upozorio je našu javnost da je u Bijeloj Hrvatskoj bio običaj u svakom ovećem mjestu izbirati svog posebnog seoskog kralja. O istoj stvari Milinović je pisao u »Viencu« (g. 5) i konačno u »Narodnom listu« g. 1886. u članku »Narodni običaj kod Biaća obirati hrv. kralja«. Na to Milinovićevo pisanje okomio se Dr. Ferdo Šišić u svome djelu: »Povijest u vrijeme narodnih vladara« (Zagreb, 1925), te u bilješci na str. 300 piše: »Pozivanje na Milinovićevo pričanje, o izboru seljačkoga kralja u Bijaćima, sasvim je pogrešno; taj običaj nije nigdje poznat, a i sve ono drugo što priča Milinović samo je plod fantazije.«

Na obranu Milinovića, jer »bačena je tako nepromišljena uvreda na njegov rad, na njegovo povjesno znanje i recimo na njegovo poštenje, kao da je sve plod fantazije njegove« ustaje njegov učenik naš fra Petar. »Odlučio sam — veli — upozoriti g. Šičića na nekorektnost pa da u drugom izdanju svoje knjige ne ponovi ovakav krivi navod.« U tu svrhu napisao je raspravu u kojoj iznosi dokaze da je »ovaj običaj poznat u predaji, u dokumentima i povijesti.« Rukopis rasprave nalazi se u arhivu franjevačkog samostana na Visovcu (br. 104).

Sadržaj je uglavnom tiskan u »Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena« (Zagreb 1928, knj. XXVI. sv. 2. str. 319—328) pod naslovom »Izbor seoskog kralja u Dalmaciji«.

Tu je bez ikakve žučljivosti, stručno i uvjerljivo nanizao dokaze da je bio općenit, posvuda po našim primorskim mjestima i otočnim selima običaj izbirati, po njegovu mišljenju na uspomenu posljednjega hrvatskoga kralja Svačića († 1102); taj običaj trajao je neprekidno do god. 1797, do pada mletačke republike... i da je po nekim otocima i mjestima i kasnije opstojao taj običaj (do naših dana) (str. 319). Rasprava je izdana i kao zaseban otisak. Na zasebnom otisku što ga je pisac poklonio o. Ćirilu Vrcanu na zadnjoj stranici vlastoručno je napisao: »Dr. Bojanić iz ove rađe ispustio sve povijesne navode, sve moje opaske, a najžalije mi je što je sasvim ispustio navesti Dekret Makarskog Providura Dolfina iz god. 1596. kojim svjedoči: Traje još u ovoj Pokrajini starinski običaj da početkom nove godine puk odabira osobu naslovna kralja.«

Osim već navedenih tiskanih i rukopisnih djela i spisa u samostanskom arhivu na Visovcu nalaze se i slijedeći fra Petrovi rukopisi:

1. — Župe i župnici Franovačke Provincije Presvetoga Otkupitelja u Dalmaciji od davnine do god. 1926. (br. 8)

2. — Nekrolog Spomen-knjiga svih pokojnih Franovaca Provincije Presv. Otkupitelja u Dalmaciji od davnijih godina do god. 1925. (br.10)

3. — Franovci i župa varoša Drniša i crkva sv. Ante (župna do 1886) te druge smetnje i razmirice u prošlosti — Povjesne niti. (br. 54)

4. — Grad Skradin i skradinska općina (br. 57)

5. — Zibaldone I. str. 89 — Razne crte povjesničke i uspomene sakupljene od 1924. do 1931. (br. 63)

6. — Zibaldone II. str. 183 — Micae historiae croaticae undequaque collectae aliquando iuvabunt (br. 91)

7. — Raspravica kritična: Je li dao manastire Franovcima u Zaostrogu i Makarskoj Žarko Dražojević poljički ili Žarko Vlatković Hunski 1468. napisao 1926. (br. 101)

8. — I. Sveta Stanislava Šubić iz grada Bribira
II. Banica Karinska Jelisava Lapsanović (br. 103)

9. — Župa varoša Drniša i pridržanih okolnih sela u Petrovu Polju od god. 1520. do 1929. (br. 115)

U svojem djelu »Spomen — knjiga Franjevačkog gimnazija u Sinju« naglasio je fra Petar: »Sve ovo, što sam napisao, tom sam jedinom namjerom napisao, da uvidimo, koliko je bila slavna naša provincija odkako je samostalna, da se prošlim njezinim djelima, vrlinama, koje je izvela na slavu Božju, za spas duša kršćanskih, za prosvjetu svojega naroda, podpunim ponosom dičimo, te da samo-ostavimo našim nastupnicima, nasljednicima žive primjere ljubavi, rada, samozataje i svih drugih kreposti, što su naše predšasnike resile, te im bude budilom, da nastave i oni istim tragom, istom samozatajom, istom ljubavi raditi, truditi na procvat majke Provincije i na korist vjere i domovine.« (Str. 57).

Te su riječi razlog i ovog članka o fra Petru Krstitelju Bačiću. »Hvalimo muževe slavne u naraštaju svome.«

O. JOAKIM FRIGANOVIĆ

O. FRA MIJO KOTARAŠ

Nije osamljen slučaj da je Provincija Presv. Otkupitelja u Dalmaciji, na svome golemom prostoru od Metkovića do Obrovca, od Motokita do Velebita, od plavog Jadrana do Dinarskog spleta gora, u svome povijesnom opstanku imala i pravoslavne djece među svojim kandidatima, od kojih su neki postali i ostali franjevci i završili ovozemni život kao redovnici-svećenici, revna i sveta života. Među takve ubrajamo fra Andriju Skočića iz Kalika na Krci, bivšeg Simeona, koji je uz ne male poteškoće, našao svoj mir tek na tihom Visovcu, gdje je kao uzoran svećenik proveo čitav život te na dragom Visovcu čeka uskrsnuće mrtvih. (Umro je 1771. u 34. godini života.) Kukavica fra Josip postao je fratar na neobičan način. Majka iz Karina, pravoslavnog sela, došla na sv. Pašku na proštenje u franjevačku crkvu u Karin, pod Velebitom. Tamo rodi maloga i zavjetuje ga Bogu da postane fratar, uvjerena da je to volja sv. Paškala. I mali Pavao, tako mu bilo ime, postane fra Josip. Iza svršenih škola u Provinciji bi poslan na više škole u Budim. Kao vrlo učen svećenik zamjenjivao je i vrhovnog starješinu Provincije. Umro je u Splitu 1822, u 104. godini života. Kolar fra Ivan je iz Kadine Glavice kod Drniša, vjerojatno se doselio s Kanjana. Kao puku sirotu gvardijan ga dovede iz mlinice na gornjem slapu Krke u Visovac i tu, uz privolu oca, mali Ilija postane katolik, prihvati se knjige, stupi u fratre, zavoli Gospu Visovačku. Kao svećenik župnikovao je po raznim mjestima. Bio je i gvardijan Visovca, gdje je i umro u 86. godini života. K ovoj trojici pribrajamo četvrtog pravoslavca, koji je — čini se — posebnom rukom Providnosti vođen i doveden u Franjevački red. To je naš čuveni i nadaleko poznati *fra Mijo Kotaraš,* sin Steve i Simeune, rođene Medić.

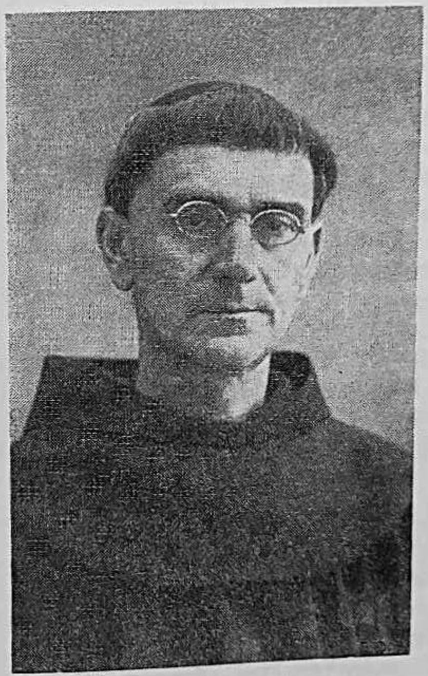

O. Mijo Kotaraš

Kninjanin je, dijete Topolja. Lijepo i bogato Kninsko polje sa slikovitim bukom Krčića u susjedstvu pozdravili su njegov pomol u život, a gromka vila s Kninske tvrđave dočarala mu staru slavu djedovine.

U drevnom Kninu uči osnovnu školu, u Topolju je nema. Otac ga smjestio kod dobre obitelji Šimunović. Gazdarica ga budno pazila te bi ga kao trećoretka povela i u katoličku crkvu svetog Ante. Mali Nikola ubrzo zavoli dragi lik sv. Ante. Prijateljevanje sa sv. Antom skupo će platiti, ali će Svetac ipak svoje opravdati i vjerno očuvati. Nikola je, naime, morao mijenjati gospodare, da se ne bi pobunjevčio, kako mu je ocu dojavljeno. Radi posjeta sv. Anti u samostanskoj crkvi bi premješten kod g-đe Ane Knez. I ona je katolikinja, ali drugog tipa. Nova gazdarica izda malom Nikoli strogi nalog da ga više ne želi vidjeti ni u blizini crkve sv. Ante, a nekmoli u njoj. Ali to mali ne uze posve ozbiljno, odražao mu Svetac iz Padove. Međutim, »šjora« Ana će mu izbiti iz glave i sv. Antu i njegovo drugovanje s fratrima. Saznavši jednom da dolazi od sv. Ante, mrko ga prekori, zatim išiba pa objesi o gredu — glavom prema zemlji, i potpali slamu, prijeteći da će ga živa spaliti, dozna li da još jednom uđe u katoličku crkvu. Možda je i to trebalo u planu Promisla Božjega da Nikola postane pravi brat sv. Ante, po duhu sv. Frane.

Po završenoj osnovnoj školi Stevo odvede sina u Zadar, u tamošnje pravoslavno sjemenište, da bi postao svećenik. Radi nepoznavanja talijanskog jezika morade čekati godinu dana, a i to će biti zaludu, ostarjet će. Na povratku kući rasrđeni otac, ni o čemu neobavješten, jedva ga, na zauzimanje prijatelja, živa ostavi. Nakon par mjeseci vodi ga u Arhanđelovac na Krci ne bi li kaluđer postao. Već prve godine teško oboli i evo ga opet kući — tobož na oporavak, ali s tvrdom odlukom da više neće u Arhanđelovac.

Kroz to vrijeme otac mu se preselio u Knin, kupio je nešto mlina, gdje mu je i mali sad uposlen. Nikola mora više puta u susjedno Vrpolje mlinarima po vino. Tamo se upozna s mjesnim župnikom o. Mijom Bronićem koji ga brzo zavoli. Možda će baš taj susretaj s o. Bronićem biti jedan od glavnih povoda da Nikola Kotaraš Stevin postane fratar.

O. Mijo Bronić, župnik Vrpolja, otišao je na novu dužnost — za gvardijana u Sinj. Stevo Kotaraš za to saznaje. Što raditi? Htio bi da mu mali Nikola nešto bude. Uzima za posrednicu prvu Nikolinu gazdaricu Matiju Šimunović koju ovlasti neka javi o. Broniću da mu Stevo stavlja sina Nikolu na raspolaganje, da ga slobodno uzgoji za fratra. Novi sinjski gvardijan, znajući sve o malom već otprije, velikodušno primi ponudu i pod jesen 1880. Nikola Kotaraš Stevin nalazi se u prvom razredu franjevačke gimnazije u Sinju, s 13 godina. Slijedeće godine o. Bronić primit će, prema propisu, Nikolu u katoličku crkvu, uoči Velike Gospe, da bi se baš na Njezin dan u Sinju, kao katolik, po prvi put i pričestio. Gimnaziju će proslijediti u Sinju do polaska u Visovac, gdje će ga obući u franjevačko ruho dugogodišnji »meštar« novaka o. Dane Klarić. Uzeo je ime fra Mijo, u čast svom dobrotvoru o. Miji Broniću. Iza završene godine novaštva odlazi s Visovca na daljnje učenje filozofije i teologije u Šibenik, Zaostrog pa Makarsku. U Makarskoj je rekao svoju Mladu misu, a kod mise ga je dvorio o. Bronić kao đakon i o. Vjeko Tomaš.

Krist je došao na svijet da spasi svakog čovjeka, sve je Njegovo; »niste svoji«, uči nas Apostol naroda. U tom duhu serafski Otac sveti Franjo iz Asiza i razbojnike hrani i poji, da bi ih odvratio od zla i predobio za Krista; u tom duhu odsijeda kod sultana par dana i dobiva zaštitno pismo za se i za svoje duhovne sinove u svome misijskom radu za Boga i za spas bližnjega. S tim duhom ulazi i o. Mijo Kotaraš u svoj javni život pod geslom: Brat je mio, koje vjere bio. Već na početku svoga javnog života fra Mijo je *zapažen i kao ispovjednik, i kao propovjednik i kao organizator muške omladine* za svete Božje ideale. Bogu vjerne utvrđuje, slabiće i nemarnjake podiže i usmjeruje za višim životom. Svoje djelovanje na dobro bližnjega stavio je pod zaštitu »svemoćne Mokteljice«, a obnovu vjerskog života počinje širenjem »škapulara« Gospe od Karmela. Drniš će požaliti za svojim omiljenim kapelanom, kad ovaj pođe na novu dužnost kao župnik župe Kijevo. Uspomena na fra Miju ostat će dugo u srcima njemu drage omladine Drniša.

God. 1895. fra Mijo je *u Kijevu* župnik. Kijevljani mnogo sele po radovima. Hodajući za radom, svašta vide, svašta čuju. Zlo se čovjeka lako prihvaća, a teško ga napušta. Pod kraj prošlog stoljeća i Kijevo je palo pod upliv kojekakvih novotarija na vjerskom polju. Dosta je istaknuti da je fra Mijo na svom dolasku u Kijevo našao samo 5% vjenčanja, obavljenih po propisu Sv. Matere Crkve. Nije bilo ni bez drugih poroka. Fra Mijo je shvatio težinu posla. Zasukao je rukave i dao se na posao sa svom snagom. Nabavlja kip Gospe od Karmela i osniva njenu bratovštinu. Muški se svijet izmicao »škapularu«, dolazeći s raznovrsnim isprikama: Međutim, fra Mijina Pomoćnica bila je moćna. U roku od četiri godine gotovo sva kijevska župa bila je u bratovštini Gospe od Karmela. Vjenčanja su uređena. Zadnje godine, od 24 sklopljena braka, ni jedan nije bio s umaknućem. Gospa je pomogla. Fra Mijo se nije dao slomiti povremenim neuspjesima. Kao dobar poznavalac narodne psihe služio se i svojom dovitljivošću. Zbilo se na sv. Petra u Vrlici, pošao je pred kuću umaklice. I upravo u času kad je mladić uvodio mladu u svoju kuću, fra Mijo se najoštrijim riječima oborio na grdobu grijeha, posebno naglasujući na izazov kazne Božje zbog date sablazni ostalim vjernicima u župi. Iste večeri naredi da sva crkvena zvona »brecaju« kao za mrtvacom; jednako u slijedeću nedjelju preko župske Mise. Iza Mise će opet — pred Svetotajstvom — prikazati grdobu umaknuća. Ni utok vrličkog načelnika na poglavarstvo u Sinju nije koristio, jer je ovo dalo pravo župniku, budući da je uvidjelo da to služi dobroj i plemenitoj svrsi župnika.

Fra Mijo podiže i kapelicu Gospi od Karmela, baš uz put. Za rada mu se dogodila nezgoda. Kod obilaženja kapelice naiđe slučajno na Josipa Elkara, koji je držao na ramenu sjekiru, upravo donešenu iz brusione. Čovjek nije mislio ni na kakvo zlo. Međutim, zlo se dogodilo. Fra Mijin nos zapeo za oštricu sjekire i pola nosa mu se objesi o tankoj dlaci, a krv ga obli. Poslaše odmah po dra Ivetića u Vrliku, a fra Mijo će: »Gospe moja, ja sam radio za Te, sad Ti radi na me!« Liječnik sa župnikom Vrlike odmah doletio, ali bez potrebe ,nos se već posve priljubio, samo je ostao trajno vidljiv prosjek brazgotine. Gospa će još jednom posvjedočiti da ne ostaje dužna za rad oko Njene slave. Župljanin Vuičić i dva mu sina gone volovima puna kola stijena za istu kapelicu. Nesretnim slučajem stari Vuičić padne nauznak pod prve kotače kola, koja mu prijeđu

preko želuca. Ispod tolikog tereta stari ustane posve zdrav, a ni kasnije neosjeti nikakve posljedice. — Svjetski je rat omeo da nije dovršio započetu gradnju župskog stana. Ali je uz goleme poteškoće uspio sagraditi i novu crkvicu i župski stan u bosanskom selu Uništima, koje je on sam posluživao. Hodeći iz Kijeva pet sati pješke, bio je izlagan životnim opasnostima i od prirodnih nepogoda i od šumskih zvijeri. Spavao je po stajama, vrlo se bijedno hranio, vodu pio iz lokava kroz rubac. Osobito ga je boljela nesvjest, nehaj i škrtost tamošnjeg svijeta. Pred premještaj uhvatio je i upalu pluća. Četiri mjeseca teško je kuburio. Imao je okapanja i s crkvenim i civilnim vlastima, sve radi krivih obavještenja, ali je uvijek izlazio vedra čela i poštena srca s uspjehom. Bio je to čovjek svjestan i vremena, i položaja i dužnosti. Zato su i Kijevljani bili odani svom fra Miji i njegova želja postajala je njima zapovijed. Zapažen je fra Mijin rad i u Kijevu i na Uništima, predjelu banjalučke biskupije. Na vijest o njegovu premještaju na novu dužnost u Imotski za gvardijana i za dekana, biskup banjalučki preuzv. Marković poduzima sve i kod provincijala u Splitu i kod crkvenih vlasti u Rimu, ali bez uspjeha, o. Kotaraš odlazi u Imotski.

O. Kotaraš došao je *u Imotski* 1900. u ožujku, još uvijek pod posljedicama upale pluća s Uništa. Upala pluća se ponovila baš na Veliki Petak iste godine. Bacio je krv. Dr. Mladineo izjavi, da novi župnik nije duga vijeka. Po ljudsku govoreći, čekalo se ono najgore. Međutim, o. Kotaraš ne gubi ufanja, on ima moćnog zagovornika u bratu sv. Anti od Padove. »Sveti moj Ante«, tako će o. Kotaraš, »povratiš li mi zdravlje, ama ću te uistinu proslaviti.« I zdravlje mu krene na bolje, tako te je preuzeo župu na sv. Paškala. U zahvalu sv. Anti uvađa devetnicu, osniva bratovštinu i kruh za siromahe, 13 utoraka, procesiju, sve s propovijedima. Narod to pozdravlja s velikim oduševljenjem. I za Gospu od Anđela uvodi procesiju. U širenju slave Marijine i dalje mu je »škapular« Gospe od Karmela najuspjelije sredstvo.

Uz rad na duhovnom polju vjernika fra Mijo se u Imotskom upravo proslavio na podizanju spomenika u crkvi i oko crkve. Krov crkve posve obnavlja. Predvorje crkve popločava, dvorište kamenim zidom ograđuje. Za crkvu nabavlja pet novih velebnih mramornih oltara i jedinstven Put križa u kipićima. Biskupu Vujičiću, rođenom Imoćaninu diže mramorni spomenik nad njegovim kostima u obnovljenome mjesnom groblju. Sve je ovo — ima i drugih manje važnih stvari — podiglo silan ugled i fra Miji i njegovoj subraći franjevcima i u Imotskom i po okolnim selima. Što je fra Mijo značio u očima njemu povjerenih duša, pokazalo se 2. II 1905, kad je sav Imotski ispratio o. Kotaraša do Kamenmosta. Ispraćaju su prisustvovala i obližnja sela. Bio je to ispraćaj kakav Imotski dotada nije doživio. I bolesnici s prozora odali su mu zahvalnost i poštovanje mahanjem rubaca. A srebrni dar s pismom i vlastoručnim potpisima spomen je ljubavi Imoćana prema dragom fra Miji.

Dne 3. II 1905. O. Mijo Kotaraš stiže iz Imotskog u Sinj kao novoimenovani sinjski gvardijan. Već na svetkovinu sv. Ante postavlja temelje novom krilu samostana prema pošti, koji ga je stajao 50 tisuća ondašnjih kruna. Sam je vodio računa o svemu. Nabavlja nove krasne orgulje od poznate tvrtke Rieger. Također je nabavio Put križa kao onaj u Imotskom. Dotjerava i nutrinu crkve.

Povjerena mu je i gradnja novog sjemeništa, uz put alke. Od »brokve« do grede njegova je briga. Od svibnja 1906. do listopada 1908. nije se naspavao, morao je voditi brigu o svemu.

God. 1908. O. Kotaraš postaje *župnik Otoka.* U Otoku će ostati devet godina. I u novoj župi širi pobožnost Gospi od Karmela. U roku nepuna tri mjeseca 4 stotine Otočana je pod Marijinim »škapularom«. Nabavio je i kip Gospe od Karmela. Za Gospu od Karmela uvodi i procesiju. Ustanovljuje i Njenu bratovštinu. Odan sv. Anti nabavlja i njegov kip i u dogovru s biskupom Nakićem i s pukom župe zaključuje da se svetkovina sv. Ante slavi s procesijom kao zapovjedna svetkovina. Zavađa pobožnost prema Srcu Isusovu i Srcu Marijinu kao lijek protiv psovke i protiv noćnih sijela. Obitelji posvjećuje Sv. Obitelji i uvađa zajedničku krunicu nedjeljom, a iza nje blagoslov s Presvetim. Nabavlja slike Srca Isusova i Marijina i sv. Josipa, sve da bi iskorijenio bogumrsku psost i noćna sijela. Uspjeh je bio očevidan. U devet godina nije imao ni jednog umaknuća. 9. rujna s tisuću župljana vodi pod barjacima prvo hodočašće Gospi Sinjskoj. Slijedeće godine za njegovim primjerom pošlo je pet okolnih župa. Svečana Misa odslužena je na Sinjskom trgu uz veliko slavlje. Nabavlja crkveno ruho u vezi sa službom božjom i uresom crkve. Neoskvrnjenoj podiže novi bijeli mramorni oltar. Gospi Sinjskoj, Gospi od Karmela i sv. Anti diže kapele. Na spomen poginulih Otočana prigodom dvjestagodišnjice (1715-1915) podiže spomenik blizu crkve. Groblje ograđuje novim zidom iz žestice. Zauzima se za školu i u Otoku i u Udovičiću. Vodi računa i o gospodarskom pridizanju naroda. Osniva seosku blagajnu. Radi na razdiobi »muše« i u polju i u brdu sve za dobro naroda. Širi dobru štampu. U Udovičiću gradi novu crkvu, posvećenu sv. Roku. Ima i oltar Gospe od Zdravlja. Svijet mu je vrlo odan i darežljiv prema crkvi. Rado ide na svete sakramente, osobito ženski svijet. Jedino mu krčme zadaju brige i bojazan. Kad bi u njih manje zalazili, bilo bi sve u redu.

Za svoga *drugoga gvardijanata u Sinju,* 1922. predlaže da se osnuje glasnik slave Marijine. Prijedlog braća usvajaju i glasnik »Gospa Sinjska« bi osnovan. O. Kotaraš je to učinio da bi preko Marije očuvao svoj narod u vjernosti Bogu, Vjeri i Svetoj Crkvi Kristovoj. A da bi imao jedan centar prosvjetnog rada u našim stranama, koji bi imao služiti odgoju mladog naraštaja u radu za Boga i za dom, uza sva poboljevanja daje se na gradnju Katoličkog doma u Sinju. Bio je to čovjek rijetkih vrlina.

Malo kninsko Topolje dalo je Sinju malog Nikolu Kotaraša, a *Sinj i sva sinjska krajina, uz ostala mjesta na kojima je djelovao, od Nikole će učiniti fra Miju,* fratra zamjerne veličine, kojim se Sinj kao njegovo drugo rodno mjesto ponosi, jer po Sinju i u Sinju došao do svoje pune veličine, do koje se rijetko smrtnici uspinju. Gdjegod se fra Mijo pojavio, za sobom je ostavljao trajne spomenike na duhovnome i na materijalnom polju rada, sve opet pripisujući Promislu Božjemu, koji se — u dobroti svojoj — njim poslužio za ciljeve svoje.

Vijest o fra Mijinoj smrti (1. VIII 1926) iza operacije na zagrebačkoj medicinskoj klinici sve je prenerazila, iako nije bila bez bojažljivog iščekivanja. Za njim su požalili svi katolički javni radnici. Od Zagreba do groblja sv. Frane u Sinju njegovim smrtnim ostacima iskazana je rijetka počast. U trima govorima na splitskom kolodvoru, u dvama na sinjskome te u onima u Gospinoj crkvi i na

sinjskom groblju birani govornici dušom i srcem su se natjecali, da bi što bolje ocrtali i istakli veličinu i zasluge o. Kotaraša u radu za Boga i za »mili narod« njegov. Iz sprovoda među tisućama nisu ni njegovi idejni neprijatelji izostali. Naročito je ganutljiv prizor bio pratiti seljake sinjske krajine, kako u stotinama i tisućama čekaju prolaz njegova kovčega sa smrtnim ostacima željeznicom za Sinj, te na njegov pomol padaju na koljena, mole se suznih očiju, dok ženski svijet isti kovčeg cvijećem zasipa, čuvajući u dušama i u srcu Gospina kraja svetu uspomenu na dragocjeni amanet koji im je fra Mijo ostavio.

Prigodom smrti o. Kotaraša zagrebački »*Katolički list*« (6. VIII 1926) piše: »Prijatelji u katoličkim redovima gube vođu, genijalnog organizatora, vjernog druga i prijatelja . . . ; on nije bio nikad ličan nego vazda načelan . . . Vrata su mu i srce otvoreni za katolike i za pravoslavce . . . Na političko se polje daje radi obrane katoličkih načela od »pokretaša« . . . Bio je i zatvaran i suđen, ali nikada osuđen.« Splitski »*Jadran*« (istog datuma) prikazuje o. Kotaraša kao čovjeka »dobra, draga srca, vedrih usana, vatrene vjere u oku . . . bogata socijalnog radnika, patriotskog osjećaja, vedre duše, najvjernijeg vojnika ideje; gvozdene dosljednosti, u načelima tvrda kao klisurina . . . Ni njegovi politički protivnici nikad se nisu bacili na njegov svećenički karakter . . . Imao je osobitu, upravo svetačku, odanost u Gospu Sinjsku i u sv. Antu . . . Umire dostojno svoga apostolskog života . . .« A jednu od najvećih odlika o. Kotaraša istakao je Mp. o. Petar dr Grabić kad je naglasio da su o. fra Miju Kotaraša resile redovničke vrline i strogo obdržavanje redovničkih zavjeta, a to je upravo njegova najveća veličina i baš zbog toga su mu ostali duboko zahvalni i oni koji se nisu uvijek s njim složili, a ipak su za njegovo djelovanje u Cetinskoj krajini kazali, da je bilo uistinu providencijalno. I zato je vjerojatno njegov spomen još uvijek — i nakon blizu 40 godina — ostao svjež, jer njegov duh bdije nad Cetinskom krajinom i čuva Gospin kraj. Završavamo ovaj prikaz s Guslarovim poklikom: »*Spomen višnji ocu Kotarašu!*«

O. MIHOVIL ANUŠIĆ

O. FRA ŠIMUN JELINČIĆ

Odkad je Gospa odabrala Sinj za svoje svetište Ona je budila, gajila i odgajala redovnička i svećenička zvanja u Sinju i Cetinskoj krajini. Marijin lik dragocjena je baština ne samo Njenih vjernih čuvara franjevaca, nego i sve Njene djece širom prostrane krajine, kao i brojnih štovatelja diljem domovine i u inozemstvu.

O. Šimun Jelinčić

Sinjani i Cetinjani, u punom povjerenju prema svojoj Gospi i Njenim čuvarima, povjeravali su franjevcima, na odgoj uma i srca, svoju obdarenu djecu. Stoga prema »Mrtvaru« fra Petra Kr. Bačića, koji je dovršen 1925. g. i prema novome, koji ide do naših dana, kao i prema popisu Provincijalnog sastanka od 1964, *Sinjska župa i Cetinska krajina*, od postanka Provincije Presv. Otkupitelja u Dalmaciji do danas dale su oko *300 franjevaca*, od kojih je iz Gospine župe bilo 134 svećenika, dok na sve ostale 50, ukupno 184 svećenika. I u naše dane Sinj i njegov kraj ima 102 živa franjevca, od kojih su 66 svećenici.

Među franjevcima sinjske krajine bilo je istaknutijih ličnosti koji su radom uma i srca na diku i ponos narodu koji ih je dao i Provinciji koja ih je odgojila. Prvi je jedan od stvaralaca same Provincije *fra Pavao Vučković* proslavljeni borac iz boja protiv Turaka na Čitluku, bagdadski i carigradski sužanj te kasniji graditelj Gospine crkve u Sinju, za koga fra Bačić napisao da ga je sva Cetina štovala kao oca domovine. Kod Sinjana je i danas, 126. godina nakon smrti, u časnoj uspomeni rođeni Sinjanin *fra Josip Glunčević, zvan Glumac*, čovjek učen i neumoran u radu, kako piše o. Lulić, a uživao je glas sveta redovnika pa su se oko njegovih smrtnih ostataka vjernici okupljali, molili i milosti dobivali. *Fra Ivan dr Marković* poznat je nadaleko kao pisac mnogih učenih djela

te ga je Papa Leon XIII za zasluge počastio naslovom doktora bogoslovlja. Među brojnim vrijednim franjevcima novijeg doba možemo pribrojati nedavno preminulog *o. fra Šimuna Jelinčića — »Jelinčića roda junačkoga«*, kako mu pleme nazva vrsni poznavalac Sinjske krajine »Guslar Janko« u svojoj Izbornoj Pirovnici iz 1908.

Fra Šimun je rođen *u Glavicama 1887. g.* kao prvo dijete oca Franje, kojeg su zbog neobične snage nazivali »Medo«, i majke Pave, kćerke brnaških serdara, o kojima guslar pjeva: »Vučkovići to su plemenjaci.., bogati su, krv starih junaka«. Mali Šinkan, tako ime dobi, ujedinio je u sebi lijepe vrline i oca i majke, očevu snagu i majčinu plemenitost, pa nije čudo da je, kako ističe o. Stanko Petrov, već kao pitomac sjemeništa bio omiljen među kolegama.

Bio je povisok, čvrste građe, okrugle glave s bujnom rudastom kosom, ovisoka čela s crnim prodornim očima, »čoko od oka«, kako bi se kazalo. Svojom vanjštinom bio je mio i drag. Po fizičkoj snazi, fra Šimun je opravdao Guslarovu tvrdnju »roda junačkoga«, jer su se u fra Šimunovoj desnici i čaše od »kvartoča« drobile, orasi pod njegovim kažiprstom pucali, debeli se ključevi lomili, a hrvač od zvanja pred njim se ulijegao. Fra Šimun je nikao u zdravoj sredini, koju je guslar Janko ovako opisao: *»Što su Kristu bili apostoli — To su bili glavički sokoli — Generalnim sinjskim desna ruka — Na skupštinam kod cetinskog puka«*. Šinkanova dobra majka Pava, ponosna na svoj rod i zbog fra Pavla, a dobri joj muž Frano iz čuvene kršćanske kuće, bili su prezadovoljni, kad su čuli, da im se mali odlučio poći fra Pavlovim stopama.

S odličnim ocjenama šestoga razreda Franjevačke klasične gamnazije u Sinju Šinkan je na Visovcu postao redovnik i uzeo je ime fra Šimun. Visovac mu je pružio šire vidike njegovoj duševnoj formaciji. On odlučuje da svoju ličnost što bolje i svestranije izgradi. To je bila njegova misao vodilja i kroz filozofsko-teološka učilišta Provincije. Nije čudo što o. Petrov tvrdi o svom »kasardžiji« da je njegova riječ značila posljednju presudu u nastalim raspravama među kolegama. Fra Šimun je i vrijeme i školu koristio da bi u javni život izišao i kao karakter i sa što bogatijim znanjem za uzvišeni poziv i položaje na koje ga Promisao Božji kao franjevca postavi.

God. 1912. zaredio ga je biskup Carić za svećenika. Za 48 godina svoga svećeničkog života fra Šimun je vršio službu profesora, duhovnika sjemeništa, dekana, provincijalnog savjetnika i gvardijana.

Fra Šimun se odlikovao *u revnosti za čast Božju i slavu Presvete Djevice*, u ljubavi prema serafinskoj mladosti, nesebičnoj požrtvovnosti prema bližnjemu te neumornosti i žaru u spasavanju neumrlih duša. Zato je bio drag i mio i Bogu i ljudima. Uživao je cijenu i poštovanje gotovo kod svakoga, bez obzira na lična uvjerenja, i kao čovjek i kao rodoljub, i kao fratar i kao svećenik. Fra Šimun se nametao ljudima svojom nepatvorenom iskrenosti i požrtvovnim samoprijegorom. Njegova mišljena riječ bila je ugodna s propovjedaonice, u ispovjednici, u školi, u sobi, za odmora, privatno i javno. Njegova osoba bila je golemi magnet, pod upravom mudroga, trezvenoga i razboritog rukovodioca. Zato su se ljudi rado k njemu navraćali, a riječi čovjeka oka, iskustva i razbora, padale su kao melem na tjeskobna srca. On je upravo majstorski uspjevao djelovati na um i srce, jer je svojim povjerenjem umio uvjeriti i oduševiti. Tomu

su svjedoci njegovi vjernici, koji su ga s užitkom slušali, za njim kod premještaja žalili, u najljepšoj ga uspomeni zadržali. To će posvjedočiti njegovi đaci, uvjereni da su u fra Šimunu nalazili oca, koji je katkad i breknuo, ali i majku koja je u svojoj ljubavi nalazila načina da ih spasi. Rijetko se događalo da je fra Šimun izgubio svoj potsmijeh. To bi se događalo samo onda kad bi čuo povredu časti Božje ili Božjih svetinja. U tim prigodama znao je postati kao rasrđeni ris, pravo dijete oca »Mede«, koji je — kako se priča — poradi uvrede, i austrijskog oficira u jarak bacio. Za fra Šimuna je Božji i crkveni auktoritet bio nepovrediv. Za njihovu obranu nije vodio računa ni o vlastitom životu. Inače je bio samo srce. Iz ljubavi za dobro duša znao je u pastvi i košulju sa sebe skinuti. Bila je to profinjena duša i srce, koje je kucalo, živjelo i osjećalo, poput srca serafinskog Oca Frane, za svaki stvor. Franjin program: »Ne živi samo za se, nego i drugome koristi« — rijetko je tko život proveo kao fra Šimun.

Fra Šimunovi talenti su na oko mnogo više obećavali nego bi se to dalo opravdati s onim što ljudi smatraju velikim. Istini za volju, njegova ovozemna ostavština nije bogzna što, ali — »njegova neograničena dobrota, njegova širina srca, ljupka riječ, nepokolebiva vjera u čovjeka«, kako ga vrlo lijepo crta dr Petrov, to su ostvarenja fra Šimunovih talenata. Za sve nas je to golemi kapital, dobro zapažen za njegova života i posve ispravno ocijenjen u času njegova veličanstvenog sprovoda kad su i Sinj i krajina uz suze pratili svoga dobroga i dragog fra Šimuna.

Nema sumnje da je fra Šimun imao smisla i za ljudske veličine. Njegova vidovitost bila je tako dalekosežna da bi se njom mogli ponositi i veći stvaraoci veličina. Možda bi za taj njegov propust kao najbolje opravdanje stajalo njegovo srce. Njegovu karakteru puno je bolje odgovarala izgradnja duhova i podizanje nepropadljivih hramova Božjih u ljudskim dušama. Njegovo »ustrpljivo i dobro srce« — kako stoji u pismu jedne duhovno izgrađene duše — »kucalo je za Boga i za grješnike«. U to je fra Šimun uložio i sebe i svoje talente. Na tom polju on je ostavio prezamjerna djela, koja su mnogi koristili i iskorištavali, od kojih su velika većina zastrta velom tajna zamrlih glasova i rešetkama ispovjednica.

Nedavno mi je ispričao fra Šimunov gvardijan o. Paulin Vuković kako ga je pokojnik jednom zgodom iznenadio i zadivio kad je javno pred braćom u koru zatražio oproštenje samo za to što se nije slagao s gvardijanovim mišljenjem. U pitanju je bio auktoritet! A i to je znak fra Šimunove veličine, kao što je dokaz njegove veličine i onaj prigovor, da svoje nije pomogao, — u vrijeme opće krize — a imao je i prilike i mogućnosti. Široki fra Šimun bio je svjesniji sebe i onoga što treba od svih onih koji su mu to zamjerali. Svaki prigovor na njegovu uskogrudnost — u granicama mogućnosti — opovrgavaju stotine onih koji su ga dobro poznavali i kojima je on znao biti pri ruci, kad god su ga za pomoć bilo u čemu zatražili. Ima i za to jasnih svjedočanstava po pismima koja su preda mnom, a izvaci će iz nekih od njih još bolje osvijetliti tko je bio fra Šimun.

Oba triljska dekana, i *don Jozo Batošić* i njegov nasljednik *don Ante Bučan* o fra Šimunu se u pismima vrlo lijepo izražavaju. Prvi se ponosi na prijateljstvo s fra Šimunom, koje — veli — »nikad i ničim nije pomućeno«. Jedno od pisama završava: »Neka Te dobri Bog još dugo poživi, na korist vjernika, koje

si toliko volio i tako im voljko i rado u svim potrebama, duševnim pa i tjelesnim — kako si mogao — pomagao, na veselje prijatelja i znanaca...« Iz pisma preč. don Ante razabira se osobita zahvalnost i poštovanje prema fra Šimunu, koji mu je »između najdražih dobročinitelja i prijatelja«, pa za bolesnog fra Šimuna moli da ga Bog održi »na diku i ponos vjere, korist Crkve, Reda i svoga hrvatskog naroda, za koga ste mnogo žrtvovali, činili i pretrpjeli«. — I SS. Milosrdnice mu mnogo zahvaljuju za »nebrojene žrtve, učinjene njihovoj zajednici«.

O. *Krsto dr Kržanić*, fra Šimunov direktor na gimnaziji ističe fra Šimunov »redovnički stav, apostolsku revnost, bratsku ljubeznost te časnu simpatiju, dostojnu nagradu« za njegov život i rad među Braćom »koja Te« — veli — »cijene, poštuju i vole«. Ni fra Šimunovi viši starješine nisu ga manje cijenili. *Mp. o. Cikojević* piše mu: »... No, Ti si dobar i plemenit pa me imaš u ljubeznom sjećanju.« Pisma *Mp. o. Grabića* odaju neobičnu cijenu i povjerenje u fra Šimunovu osobu. Čovjeku se čini malo nevjerojatnim da u rukopisu jednog dra Grabića čita: »Kako je veliko, požrtvovno, nesebično srce našeg fra Šimuna prema svima nama u Provinciji.., u Tvojoj apostolskoj revnosti za slavu Božju, za spasenje Tvoje duše i na korist naše franjevačke misije u hrvatskom narodu... Iz Tvog čuvstvenog pisma progovara Tvoja plemenita, dobra i požrtvovna duša... Ja sam zahvalan Bogu i Gospi što su nas sjedinili u našem serafskom i svećeničkom zvanju...« Pisma o. Grabića redovito završavaju sa: »Ljubi Te i štuje; uz bratski zagrljaj; bratski poljubac; neka zajedno s Tobom proslijedim blaženi život u Raju...« — Sadašnji provincijal *o. Jerko Lovrić*, koji se s fra Šimunovim smrtnim ostacima oprostio u crkvi Gospe Sinjske, za koju je fra Šimun živio i kao rijetko tko radio, piše mu jednom: »... Dragi Spasitelj, kome ste čitav život predano i požrtvovno služili, bio Vam uvijek na pomoći... da mognete još mnogo godina raditi na Njegovoj duhovnoj njivi...«

K izvacima iz ovih pisama, koja dovoljno i dostojno govore o fra Šimunovoj osobi, dodajem izvatke iz nekoliko pisama blagopokojnog *o. Ante Antića*. Veze između o. fra Šimuna i o. Antića bile su puno uže nego bi to čovjek na prvi mah očekivao. Iako su bili po Redu braća, službe su ih u Provinciji gotovo vazda dijelile. O. Antić je puno cijenio i poštivao fra Šimuna. U molitve mu preporučuje pojedine duše, svoje klerike, Provinciju i sama sebe. »Molite za me — piše mu — i prikažite za me svoje trpljenje za 8 dana«. Zatim: »Prikažite jedan dan trpljenja za me.« fra Šimun bi znao u šali reći o o. Antiću da je dosadan »ka buva«: »Je li Te se uhvatio, ne da Ti mira dok ne postigne što je naumio.« Radilo se, naime, o prijevodu dobrog tumača sv. Pravila od Trienenkensa i o. Antiću pao na pamet fra Šimun. I nije bilo mira dok ga nije za stvar predobio. »Vi ste, — piše mu, — kod svih MM. PP. OO. i sve Braće u najboljoj uspomeni... Prijevod s Vašim imenom bit će primljen s ljubavlju od svakoga. To će biti od Vas vrlo izgledno i pobudno za mladu Braću...« O. Antiću se jako dopao fra Šimunov prijevod sv. Pravila. Nimalo čudno, kad je sam dr Petrov, vrsni poznavalac klasičnih jezika kazao za fra Šimunove prijevode: »Ja sam im se divio.«

Uspjeh prevoda svetog Pravila ponukao je o. Antića da pokuša skloniti fra Šimuna i na prevađanje života sv. o. Frane, od očevica i savremenika Tome Celana. O. Antić i za to je našao izlaza. Iza dobro smišljenog uvoda stao je bombardirati sa: »Za ljubav Božju, za dobro i duhovnu obnovu svoje Provincije, za dobro naroda, uhvatite se toga posla. Podajte svom narodu to dobro duhovno štivo.« Drugom zgodom će: »Dobri oče, učinite taj sveti posao, taj sveti pokornički trud... Vi ste — s pomoću Božjom, — dobri, milostivi i puni sućuti prema bližnjemu, poznati i obljubljeni kod većine Braće i drugih naših provincija...« I fra Šimunova »buva« svlada ga, odlučuje se i na prevođenje Celanova sv. Frane. A da ne bi sustao »u sv. Frani odani brat fra Ante« bodri ga i obećaje svoje svagdanje molitve, jer će tako »zadužiti svojim prijevodom Braću i duše na vijeke.«

Tako je o. Antić umio za svoje dobre svrhe uposliti i starog fra Šimuna, da bi mu povećao »žar, ljubav i žetvu«. Dakako nije ni to bez pripomene: »Mirno, ustrpljivo i pouzdano nosite svoj teški križ, vjerujući da će Vas uvesti u vječni mir, sreću i blaženstvo... Neka se na Vama vrši sv. Volja Božja.« Konac je pisma: »Harni i odani fra Ante. Sve dobro, sve lijepo, sve uzvišeno... Ljubi Vašu očinsku ruku.« Tako o. Antić fra Šimunu i o fra Šimunu.

Fra Šimunov posljednji gvardijan *o. fra Vice Rosandić*, prigodom fra Šimunove smrti, vrlo se lijepo izrazio o fra Šimunu kad je, među ostalim, na Provincijalat upravio slijedeće riječi: »Neću pretjerati ako rečem da mi danas nismo imali čovjeka kojega je narod više volio nego našeg pokojnog o. fra Šimuna, a to se vidjelo i prigodom njegove smrti.«

Svojim stavom i svojim zborom fra Šimun je nastupao kao baštinik i promicatelj lijepih odlika kojima se viteški sin i junačka Cetinska krajina odlikovali u svojoj prošlosti: finoćom, čestitošću, gostoprimstvom i junaštvom. Fra Šimun je bio jedan od rijetkih predstavnika Sinja i njegove krajine i volio ih je kao što ih je rijetko tko volio. On je budno pazio i čuvao vječne vrednote svog naroda, duboko uvjeren da su te vrednote njegov najbolji čuvar i u biološko-etničkom pogledu. I to je bio jedan od jačih motiva i njegova krstarenja po raznim krajevima kršne Dalmacije, bez obzira na žrtve i opasnosti. Njegova vedra pojava, riječ puna topline opajala je duše i oduševljavala srca za sve što je Božje, što je bila dragocjena svetinja naših pradjedova i djedova. Tu baštinu, krvavo stečenu i uz žrtve čuvanu, fra Šimun je želio duboko usaditi u svako srce i za nju zagrijati svaku dušu, držeći se one Strossmajerove: »Čuvar vjere čuvar je i narodnosti.«

O. MIHOVIL ANUŠIĆ

O. FRA STANKO PETROV

Dne 13. III 1963. umro je u sinjskom samostanu *dr. o. fra Stanko Petrov.* Na dan njegova pokopa 15. III 1963. skupilo se u Sinj 113 svećenika s preuzvišenim biskupom Arnerićem, 22 klerika, tri brata laika, 23 redovnice, 56 pitomaca te silno mnoštvo svijeta iz Sinja i okolice.

Nekoliko mjeseci kasnije iste godine izdali su njegovi učenici i franjevci Prov. Presv. Otkupitelja u Dalmaciji u počast svoga učitelja *»Spomenicu«* (1). prema radovima ove Spomenice izrađen je i ovaj prikaz života i rada o. S. Petrova.

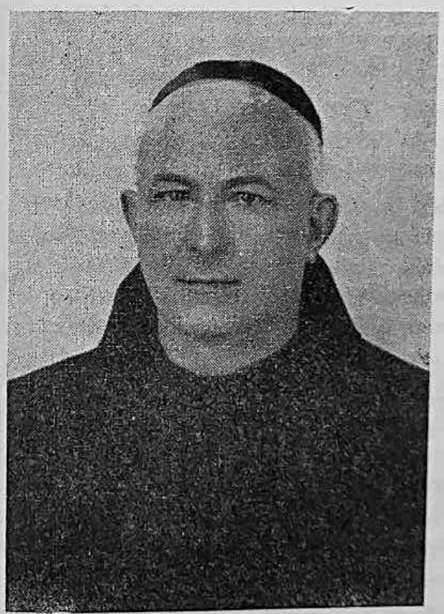

O. Stanko Petrov

Rana mladost

O. Petrov rodio se u Metkoviću na 8. I 1887. Krsno mu je ime Božo. Roditelji su mu bili Božo i Stana r. Baće. Kao dječak bio je tih, miran i marljiv, uredan, čist, poslušan i pobožan.

Završivši osnovno školovanje u želji da postane svećenik-franjevac, dolazi u svojoj jedanaestoj godini u Sinj. Nakon šest razreda gimnazije (od1898-1904) u Sinju, polazi u novicijat na Visovac. Zatim uči dvije godine filozofije u Šibeniku, pa četiri teologije u Makarskoj i Zaostrogu. Kroz sve razdoblje svoga školovanja bio je uvijek odličan u nauku i vladanju, te zapažen od svojih odgojitelja i profesora, stoga nije čudo da je odmah, nakon što je na Malu Gospu 1910. u Marijinu svetištu u Vepricu služio svoju prvu Svetu Misu, poslan u Sinj za nastavnika na Franj. kl. gimnaziji. Kao krepostan, nadaren, uzoran redovnik i svećenik god. 1913. poslan je na sveučilište u Fribourg (Švicarska) da studira *klasičnu filologiju.* Godine 1817. završava svoj studij i vraća se u domovinu postavši doktor filologije.

Profesor

Kroz pune 44 godine vršio je o. Petrov profesorsku službu. Svojim je učenicima imponirao kao enciklopedija znanja, uzoran svećenik i redovnik, izvanredan pedagog. Đacima je davao mnogo, ali je i na đake stavljao velike zahtjeve, osobito u višim razredima.

On je znao duboko prodrijeti i obuhvatiti problem i onda ga tako zorno obraditi s đacima, njih zagrijati, zainteresirati i oduševiti. Najozbiljnije je shvaćao i ljubio svoj profesorski poziv. Imponirao je svojim nastupom, koji je bio savršeni sklad forme i riječi, blijesak silne erudicije.

Bio je stručnjak za klasike. Predavao je međutim 16 predmeta, a najviše hrvatski jezik i književnost, koji su mu osobito bili pri srcu. Volio je svoj jezik. Malo je tko poznavao hrvatski kao on.

Od svojih đaka zahtijevao je ne samo pravilno izgovaranje i izražavanje bilo riječju ili perom nego ih je upućivao u probleme jezika i stila. Da dočara ljepote književnog djela, znao je kod pisaca naći ono bitno, pa jednostavno, jasno, ukratko predoči. Neobično je lijepo znao recitirati pjesnička djela.

Zbog svoje učenosti i zalaganja za dugi niz godina smatran je našim najboljim profesorom.

Duhovnik

Najzaslužnije polje rada u svećeničkom životu jest besumnje *odgoj mladeži*. Vrhunac toga predstavlja odgoj svećeničke mladeži. S druge strane to je silno težak posao. Osobito je teška duhovnička služba. A eto, tako tešku i delikatnu službu o. Petrov obnašao je najsavjesnije i najodanije kroz skoro tri decenija (28. godina), makar da je u duši uvijek držao da to nije njegov poziv.

Kao duhovniku bio mu je ideal odgojiti srce i dušu pitomaca, da postanu *»pravi redovnici i svećenici po Srcu Isusovu«*. Njegove su egzorte i razmatranja za pitomce, najbrižljivije izabrane, planski sastavljene, logički i stilski dotjerane. Šteta je što ih je samo nekoliko zadnjih godina ostavio sistematski napisane u posebnim bilježnicama. Uglavnom se drži crkvene godine: analizira, tumači evanđelje, poslanicu, liturgijske tekstove i sl. U nekima cijelu godinu posvjećuje Majci Božjoj (Sveta God.). Posebno su lijepe one što obrađuju kreposti a žigošu mane itd. U svemu nastoji odgojiti pitomce kako će upoznati sebe, oplemeniti ćud, odgojiti volju. On upozoruje na pogibelji, napasti, kušnje. Preporučuje svladavanje, odricanje, samozataju, pokoru. Potiče na borbu protiv strasti, samoodgoj. Nadasve preporučuje ljubav koja se poznaje po žrtvi, ljubav prema Bogu i bližnjemu, međusobno podnašanje i ljubav prema zajednici.

Od svih pobožnosti najviše naglašuje i preporučuje ljubav prema presv. Euharistiji i prema Majci Božjoj. Zatim naglašava pobožnost, posebno devetnice (Sv. Franji, Anti, Paškalu, Alojziju, Stanislavu, D. Saviju i drugima). Sveti Josip mu je posebno mio i drag. Mnogo je pisao o sv. Josipu. Posebno novoproglašene svece rado opisuje i preporučuje gojencima da ih nasljeđuju i da im se utječu. Svim srcem nastoji svoju veliku ljubav prema Gospi Sinjskoj usaditi u srce svojim gojencima.

Duhovnik o. Petrov smatrao je da se pravi lik duhovnika očituje u individualnom vodstvu, posebno u razgovorima u četiri oka. »Bez toga bi svaki drugi rad bio od male koristi«. Svake godine on barem nekoliko egzorta održi pitomcima o tome, kako će razgovarati s Duhovnikom.

Bio je duboki psiholog. On je znao dobro procijeniti koga ima pred sobom. Čovjek žive vjere, pun Krista, kad bi otkrio mladića koga Bog zove, pomagao mu je svim srcem i dušom. Ljubio je čovjeka. Poštovao je ljudsku ličnost. Odlučno bi rekao onome, u kome ne bi otkrio sveti poziv, neka se udalji iz svetišta. Nije ga puštao prazna i bez nade. Naglašavao je: »Budi čestit čovjek i pravi kršćanin! Bog nije svakoga pozvao da bude svećenik. U svakom se zvanju može izvršiti velika uloga koju nam je Bog namijenio.«

Po svojim razgovorima ostao je o. Petrov mnogima u uspomeni kao najidealniji lik redovnika franjevca i svećenika.

Neumorni radnik u vinogradu Gospodnjem

O. Petrovu nisu, doduše, noge prokrvarile po dalmatinskom kršu. Nije ga ubila kiša, bura ili snijeg. Nije bio vanjski radnik, ali je on ipak neumorno radio u vinogradu Gospodnjem.

Najprije kao Duhovnik. Držao je svaki dan dva razmatranja, koja je redovito sam sastavljao. Svaki je dan najmanje jedan sat razgovarao s pojedincima. Svake je nedjelje držao egzortu, svake godine duhovne vježbe. Za svaki svibanj spremao je svoja razmatranja. Redovito je služio svetu Misu, obavljao sve pobožnosti s pitomcima. Uvijek je bio na uslugu za svetu ispovijed. Do zadnjeg je dana, petkom i subotom barem jedan sat, ispovijedao pitomce i klerike.

Bezbroj puta je držao braći u samostanima, redovnicima i svećenicima, župnicima, duhovne vježbe, mjesečne rekolekcije, redovna večernja razmatranja i slično.

Izrekao je na tisuće propovijedi. Redovno ih je prije napisao. Osobito kao mladi svećenik propovijedao je vrlo mnogo. Držao je korizmu, svibanj, devetnice, misije itd.

Premda nije imao govornički glas, mimiku . . ., ipak je u raznim prigodama bio vrlo omiljeni i traženi propovijednik. Njegova pojava djelovala je dostojanstveno, privlačno, svetački. Govorio je učeno, otmjeno, uglađeno, gramatički i stilski dotjerano, jasno . . .

Za njega se s pravom može reći da je izvanredni talenat zlatnog pera potpuno stavio u službu svoje svećeničke misijske djelatnosti. Majstorski iskresana produbljena, produhovljena, uljepšana duhom i maštom pjesnika, širila se njegova napisana riječ posvuda. Koliko li je duša doživjelo ono što je izrekao pred njegovim odrom o. Albert Prebeg, kapucinski gvardijan na Pojišanu u Splitu: »O. S. Petrovu pred njegovim odrom zahvaljujem da sam postao redovnik svećenik. Knjiga »Čudo dvadesetog vijeka«, koju je on napisao, došla mi je kao dječaku u ruke i uputila me na stazu koja me je dovela u vinograd Božji i u službu oltara« (2).

Posebno područje njegove misijske djelatnosti čine njegova pisma i njegovo djelovanje među gimnazijalcima koji se nisu spremali za svećenički život.

Bit će veoma zaslužno djelo za našu širu javnost, kojoj je o. Petrov najviše poznat po književnom radu, svestrano obraditi cjelokupni njegov književni opus. To djelo čeka svoga tvorca. O. Bujas je u spomenici dao poticaj, da bi se našao netko, tko bi obradio o. Petrova kao pjesnika i književnika koga je *»naša javnost priznala kao jednog od boljih ili najboljih hrvatskih filologa i teoretičara u gramatičkoj, pravopisnoj i stilističkoj disciplini«* (3).

Po prirodi o. Petrov bio je plemenita, osjećajna, pjesnička, umjetnička duša. Volio je umjetnost, pjesništvo, glazbu. Zanimao se za umjetnička djela i u njima nalazio estetski užitak. Volio je prirodu, taj najveći izvor pjesničkih nadahnuća. Rođeni umjetnik, znao je otkriti ljepotu klasičnih djela, kao i smisao, značenje, složenost moderne umjetnosti, i sve to drugima prikazati.

O. Petrov pjeva mnogo. Ispjevao je par stotina pjesama. Pjeva cijeli život. S pjesmom započinje svoj 60 godišnji književni život, a s pjesmom ga i završava. Na dan, kad se recitirala njegova pjesma, prigodom srebrne mise 12-torice njegovih učenika, on umire. Ljubitelj prirode i cvijeća, on pjeva o svemu, ali uvijek ostaje religiozni pjesnik. Pjeva Isusu (34 pjesme), svecima (24 pjesme), posebno o Majci Božjoj (58 pjesama).

Kad o Mariji pjeva onda je on nježan, osjećajan kao dijete, riječi su mu tople i slatke, stihovi mekani i laki.

Neobično je plodan i ostali njegov književni rad. Surađivao je u 43 časopisa. Devet godina bio je urednik časopisa *»Gospa Sinjska«*. Pisao je anegdote, eseje, feljtone, putopise, crtice, pripovijesti, novele, recenzije, kritike i slično. Posebni mu je užitak pisati živote svetaca. Uz svece, posebno opisuje likove uzornih franjevaca, koje je lično poznavao, svoje Provincije.

Bio je izvanredan prevodilac. To mu je priznavala cijela naša javnost. Prevodio je mnogo. Prevodio je lako. Prevodio je lijepo. Čovjek bi rekao da je njegov prijevod original, a ne prijevod. A ipak ako si uspoređivao, vidio si da je vjeran originalu. Prevodio je ne samo lake stvari za vjernike (»Veliko obećanje«, »Zdravo Kraljice« itd.) nego i teže stvari (npr. Encikliku »Mediator Dei«, Ricciotti, Život Kristov itd.).

Posebno važno područje njegova književna stvaralaštva predstavljaju bezbrojna njegova pisma. Neka su pisma važna zbog religiozno didaktičkog karaktera, druga su opet prave književne rasprave. Pisao je mnogo. Volio je pisati. Sva je svoja pisma pisao s posebnom pažnjom, nikad površno i nemarno. Pisao je kao da se razgovara. Kad si čitao njegova pisma, osjećao si kao da si pred njim, kao da čuješ njegov glas, kao da vidiš njegov nasmiješeni lik. Njegova pisma gojencima bila su prava duhovna hrana, puna sadržaja, pisma oca svojoj djeci.

Među svojom braćom o. Petrov bio je cijenjen kao najveći erudit, sveznadar u pravom smislu riječi. Kao polihistor i usto poznavalac evropskih jezika istakao se kao pravi majstor pera i riječi (4).

Nadasve svećenik i redovnik

O. Petrov bio je dostojan nosilac svoga svećeničkog i redovničkog imena. Od najranije mladosti do u kasnu starost s jednakom je ljubavlju ljubio sveto zvanje. Po naravi bio je vrlo osjetljiv, sklon srdžbi, koleričan i odlučan. Ali uz milost i dobru volju postigao je puno. Nastojanjem, svladavanjem, odricanjem, postao je idealan subrat. Profinjen, izgrađen, snažan svetački lik, koji svojom blagošću, ljubaznošću i dobrotom privlači.

Ljubio je svoje svećenstvo i redovništvo. Njemu je posvetio sve svoje životne snage. Njegov labuđi pjev *»Svećenik i žrtva«* postao je kruna njegova književnog stvaranja, ali i simbol kako je on shvaćao svećenika i žrtvu kao životni sinonim. Osim redovitih svećeničkih križeva, Bog mu je pripustio i tjelesne bolesti. On ih je dugo, strpljivo i iz ljubavi prema Bogu podnosio.

Ljubio je svetu Crkvu i sv. Oca. Rado je proučavao povijest sv. Otaca Papa. Sav bi bio blažen kad bi pripovijedao o svom susretu iz 1960. god. s papom Ivanom XXIII. Napisao je o tome za pitomce posebnu egzortu »Papin smiješak«.

U svojim je starješinama gledao predstavnike Božje.

Bio je čovjek žive i čvrste vjere. Čovjek neprestane meditacije i molitve. Proživljavao je Misu, oficij, krunicu... Bio je silno pedantan u svemu. Rado je sve bilježio. Tako je vjerno bilježio i sve svoje pobožne vježbe. Jedno izdanje »Velikog obećanja«, s kojim se on služio, već nema nigdje prazna prostora jer je sve ispunio označujući kad je kroz dva decenija učinio prvi petak ili subotu. Ako nije bio ničim okupiran, on je u sebi molio. To se je moglo posebno vidjeti u njegovim starijim godinama kad je već malo slabije čuo. Ako si mu pristupio bliže, čuo si kako moli pobožne uzdahe i sl.

Koliko je ljubio svoje redovničke zavjete, posebno svetu čistoću, dade se zaključiti iz njegovih pjesama i autobiografije »Sjemeništarac Boško«.

O Mariji je više pisao. Njoj je najviše u svojoj pobožnosti vremena posvećivao. Uz Mariju i Josipa, svetac komu se najviše molio bio je sv. Ante. Veliki čudotvorac kao da mu je bio jedan od posebnih prijatelja. Često bi mi znao reći: »Da znaš kako mi je moj sveti Ante dobar!«.

Kod o. Petrova posebno se zrcalila profinjenost, ljubaznost, čistoća u svemu, spremnost na uslugu. U govoru nije nikad vikao. Skladan je i veseo razgovor rado pratio. Ako bi razgovor postao neprijatan, izmakao bi se ili bi finim riječima dao znak da mu se to ne sviđa. Koji bi put to iskazao i vrlo odlučno. On idealan u svemu, stup i čuvar samostanske stege, ljubio je svoju zajednicu i želio je da u svemu bude idealna. Posebno je to nastojao kad je bio provincijal od 1934—1937.

Bio je ideal i ponos svoje zajednice. »Kad je trebalo nastupiti u ime svećeničke ili redovničke zajednice, u ime Provincije... kad se za različite zgode tražila učena i ugledna osoba, izbor je redovito pao na o. Petrova. Među svećenicima i redovnicima malo je tko znao nastupiti, malo je tko znao predstavljati redovničku ili svećeničku zajednicu kao on: učeno i otmjeno, redovnički i salonski« (5).

Takvim ga je smatrala ne samo njegova zajednica nego i sve franjevačke zajednice u domovini. Mnp. o. Damjanović, provincijal Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda među ostalim piše: »Ugledni pokojnik je za naše suvremeno franjevačko pokoljenje u svim hrvatskim provincijama predstavljao na idealan način ostvareno franjevaštvo. Bio je promicatelj franjevaštva djelima, govorom i perom. On je jedan od onih rijetkih koji uspijevaju da u jednoj osobi spoje evanđeosku jednostavnost i poniznost s dubokom učenošću i znanjem, evanđeosko siromaštvo s profinjenom otmjenošću« (6).

Mnp.o. Fra B. Barčić iznosi: »Sveti život i duhovna djela o. S. Petrova to su živa apologija franjevačke duhovnosti u naše doba« (7).

Provincijal Provincije sv. Jeronima Mnp. o. Fra J. Bakotin posebno ističe njegovu ljubav: »Idealnom ljubavlju ljubio je svu braću bez razlike kojoj provinciji pripadaju« (8).

Skopljanski biskup Dr. S. Fr. Čekada iznio je mišljenje ostaloga klera riječima: »Takvi ljudi ne umiru. Njihova se svjetla samo gase na zemaljskom obzorju, ali se zato njihova zvijezda u isto vrijeme pokazuje na obzorju Božje vječnosti. Ja sam uvjeren da dobra duša brata Stanka već sja kao čista zvijezda u sjaju rajskog blaženstva. Brat Stanko je to zaslužio. Stoga ne plačem nad grobom o. Stanka. Ne, nego pogledam s tihom čežnjom u visine kamo se digla njegova duša i šapćem: Do viđenja, brate Stanko! Do viđenja na nebesima!« (9).

Ljubav i poštovanje svih očitovalo se posebno na njegovom veličanstvenom pogrebu. Na svim licima vidjela se žalost radi gubitka ideala i veličine iz naše sredine, ali i radost što smo dali nebu jednoga od naših najboljih.

Na grob o. Petrova mogli bismo s pravom napisati riječi preuzv. šibenskog biskupa Mrs. Josipa Arnerića, koji je vodio njegov pogreb: »Fra Stanko, Ti si izvršio svoju misiju. Ispunio si svoju dužnost prema Bogu, katoličkoj Crkvi, Franjevačkom redu i prema hrvatskom narodu« (10).

---

(1) Naslov i sadržaj »Spomenice« je ovaj:
Mnp. o. dr. fra STANKU PETROVU, 1887—1963, in memoriam, Sinj 1963.
Mnp. o. dr Stanko Petrov (Dr o. Jeronim Šetka)
Nekoliko uspomena na »Brata Stanka« (Dr. o. K. Kržanić)
Moj profesor Petrov (Fra K. Jurišić)
Uspomeni prvog urednika »Gospe Sinjske« (A. Nović)
Posljednji dan života mnp. o. S. Petrova (o. N. Radić)
Posljednji časovi mnp. o. S. Petrova (Fra S. Šandrić)
Pogreb — dokaz veličine i poštovanja (o. M. Stipić)
Pogrebni govori
Izbor iz brzojavnih i pismenih sažalnica
Bibliografija književnih radova o. fra S. Petrova (Dr. o. K. Kosor)
Književno naučni rad fra S. Petrova (Dr. o. G. Bujas)
Izbor iz književnog rada
(2) Spomenica str. 27.
(3) Spomenica str. 95.
(4) Spomenica str. 94.
(5) Spomenica str. 8
(6) Spomenica str. 42
(7) Spomenica str. 43.
(8) Spomenica str. 42.
(9) Spomenica str. 42.
(10) Spomenica str. 33.

Fra Nikola RADIĆ

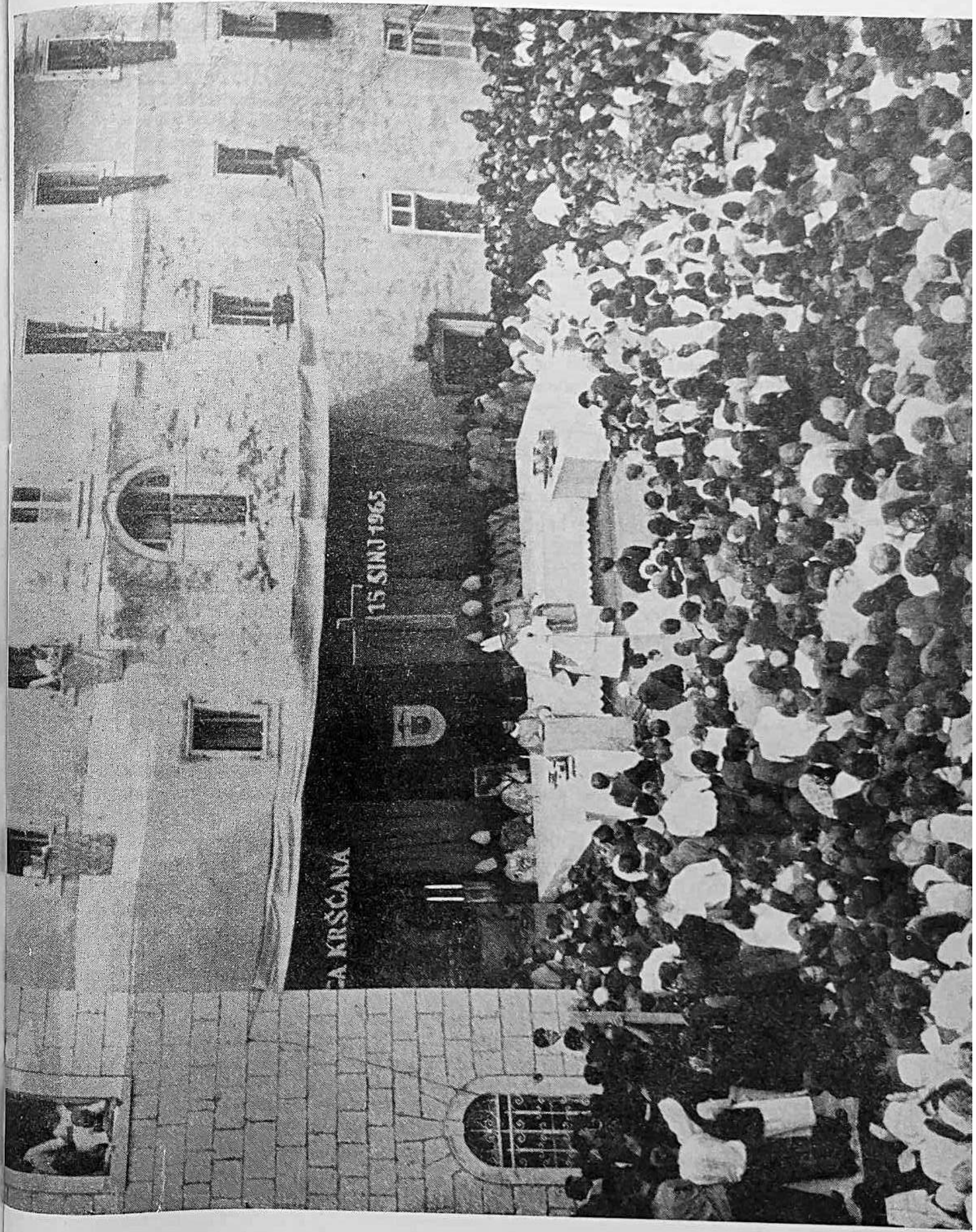

PROSLAVA 250. GODIŠNJICE

Dvjestapedeset godišnjica pobjede nad Turcima proslavljena je svečano u Sinju kao nacionalna slava jubilarnim igranjem viteške igre Alke, ali i kao duboka zahvala Bogu i oduševljeni izljev ljubavi Gospi Sinjskoj, moćnoj zaštitnici hrabrih sinjskih junaka i vjernoj pomoćnici našega naroda.

Pokrovitelj proslave splitsko-makarski biskup *dr Frano Franić*, u suradnji sa upravom Svetišta, zamislio je *jubilarnu svečanost Gospe Sinjske kao čin pokore i zadovoljštine, dan zahvale* ne samo na pobjedu 1715. g., izvojevanu Gospinom pomoći, nego i za sve one milosti što ih je Gospa Sinjska davala i daje našem narodu. Da bi svečanost dobila šire značenje Preuzvišeni je pozvao *Njegovu uzoritost kardinala dr Franu Šepera* da na taj dan dođe u ubavi Sinj i svojom prisutnošću uzveliča Gospin jubilej.

Daljnja priprava počela je već u svibnju kad je sinjski župnik o. Krolo svaku veče toplim riječima opisivao Marijine kreposti i djelovanje Božje milosti preko Čudotvorne Gospe Sinjske. Kroz Marijin mjesec (30. V) došao je na hodočašće u Sinj zbor crkve Gospe od Zdravlja iz Splita pod vodstvom vrijednog zborovođe o. St. Romca. Mladi su se pjevači poklonili Nebeskoj Majci, kojoj su donijeli na dar lijepo izrađeni vijenac, a zatim izveli program izražavajući biranim skladbama izljeve svojih mladenačkih duša koje teže Marijinoj duhovnoj ljepoti. Na kraju svibnja (31. V) u čast Gospe Sinjske održali su solo - koncert vlč. A. Kusić i o. J. Soldo. Oni su izveli djela majstora crkvene glazbe, a na orguljama ih je pratio vlč. kan. V. Jadronja. Preko tog koncerta prikazivali su se na temu »Sinj — mjesto junaštva i pobožnosti« diafilmovi u bojama što ih je u ovoj jubilarnoj godini izradio iskusni fotograf »ljubezni otac« *Stanko dr Vidić*. To je prikazivanje prirodnih ljepota sinjskog kraja, teške ali slavne borbe s Turcima, zanosnog igranja Alke i pobožnosti naroda prema Gospi Sinjskoj, ostavilo dubok utisak na gotovo punu crkvu Sinjana.

Kao dar zahvalnosti svojoj Gospi sinjska je župa, na poticaj župnika, popravila *trošnu kapelu na Gradu*. Brojne osobe, pa i ugledne građanke, nosile su na svojim leđima materijal za rad. *Treći red u Sinju* dao je ovom prigodom izraditi novo ruho za svečanu sv. Misu. *Samostan* je naručio, prema nacrtu o. J. Solde, zlatne i srebrne *spomen plakete*, a ak. slikar Br. Bulić izradio je na platnu prizor kako *splitski nadbiskup Cupilli 1716. g. kruni sliku Gospe Sinjske*. No, najveća priprema za Gospin jubilej bile su *Duhovne vježbe* starješinstva i starješina samostana koje su se pod vodstvom o. I. Perana održale u Sinju, a poslije njih Duhovne vježbe što ih je za mlade svećenike Provincije držao o. St. Romac. To je bila *duhovna priprema, ali i duhovni dar Provincije Presv. Otkupitelja Gospi Sinjskoj, dar njenih radnika u vinogradu Gospodnjem.*

Brojna su *hodočašća* stizala u Svetište kroz devetnicu Gospi Sinjskoj. *Cetinske su se župe* izredale, *ministranti* iz Dicma i drugih župa došli su svojoj Majci, a preko cijelog *dana Alke* (8. VIII) narod, što je sa svih strana došao uživati u viteškom natjecanju sinjskih alkara, obilazio je Gospin oltar. Iz daleka stizali su *hodočasnici s autobusima*, kao iz *Splita, Metkovića* čiji je crkveni zbor lijepo pjevao večernjicu na dan Alke, *Baške Vode, Podstrane, Blizne, Studenaca, Vinjana* i drugih mjesta kršne Dalmacije. Najbolji je dokaz odaziva glasu svojih župnika broj sv. Pričesti jer se *kroz devetnicu u Gospinoj crkvi pričestilo 12.300 vjernika.*

Lijep je prizor bio u Gospinoj crkvi kad je (6. VIII) *mnp. provincijal Jerko Lovrić* blagoslovio sedam medaljona koje je izradila *Mila Vood*, a prikazuju sedam radosti Nebeske Majke. Ganutljivo je bilo vidjeti oko Gospina oltara (9. VIII) oko *300 časnih sestara* kako pobožno mole za svoj redovnički život. Svečano je bilo kad je (12. VIII) *oko 150 svećenika*, uz vatrenu riječ preuzv. J. Arnerića, prenosilo preko koncelebranata Vječnom Svećeniku molbe za svećenički pomladak.

I tako je priprema kroz devetnicu, u kojoj je svećenička puna ljubavi riječ *vlč. o. M. Škvorca* odzvanjala starom Gospinom crkvom, dobivala svečaniji izgled. Njegova riječ bila je topla, Marijanska, kako to Mijo zna i umije, da bi se svakog dana osjećalo kako se oronula, ali obnovljena crkva sve više puni kremenjacima naših sela iz bliza i daleka. Posljednja tri dana mase su svijeta stizale u Svetište, ujutro kad su svečanu službu Božju obavljali naši Prelati *(preuzv. gg. J. Arnerić, I. Gugić i Fr. Franić)* i naveče kad bi se sa sinjskim pjevačima cijeli narod ujedinio u jedan glas: *»O Gospe Sinjska — budi nam spas!«*

Naveče, *uoči Gospina dana*, umorni putnici iz daleka, razdragani vjernici sinjske župe, premoreni svećenici dugim ispovijedanjem prisustvovali su *obredu Bdijenja* koji je profinjenim litugijskih ukusom sastavio *o. Jure Radić*, a vodio ga *gen. def. i delegat Generala Franjevačkog reda mnp. o. B. Barčić*. Na improviziranom oltaru u dvorištu što ga je majstorski, po sugestijama u te dane neumornog *o. M. Stipića*, izveo *ing. A. Barić i poduzetnik L. Šušnjara*, stajali su pjevači i preko zvučnika navještali kako je *Marija pomoćnica kršćana i pobjednica u vječnom sukobu dobra i zla*. I dok je zbor Sinjana pjevao tradicionalni *»Ispovjedite se...«* narod je u duhovnom zanosu pred Svetootajstvom odgovarao *»jer je preveliko milosrđe Njegovo!«* Mnoštvo, što je gotovo ispunilo cijelo dvorište i samostanski vrt, žrtvovan narodnom slavlju, duboko potresen vizijom navještaja sutrašnjeg slavlja, nije se micao ni poslije nekoliko ispjevanih pjesama iza samog obreda. Činilo se kao da se neki mistični čar pobožnosti spustio na narod Božji.

Još u mrku noć usne su svećenika izgovarale riječi odriješenja nad umornim hodočasnicima. Od 3—9 sati oko četrdesetak je svećenika neprestano sjedilo, a mnogi su nastavili i preko svečane Mise, pružajući utjehu srcima vjernika. Toga dana *pričestilo se u Gospinoj crkvi 16.800 vjernika*. Od vremena na vrijeme glas sa zvučnika javljao je da će najviši crkveni dostojanstvenik kod nas stići u devet sati. I što se više približavao taj čas mnoštvo je bivalo sve više razdragano.

Kroz mnoštvo naroda i kordon mladića i djevojaka obučenih u narodnim nošnjama, uz slavljenje zvona, dočekan od mjesnog starješine o. I. Bilušića, prošao je *Nj. Uzoritost* sa uglednim gostima *preuzv. biskupima Fr. Franićem, I. Gugićem, Oblakom, U. Krizomalijem, msgr. A. Majićem i S. Vukovićem*. Njih

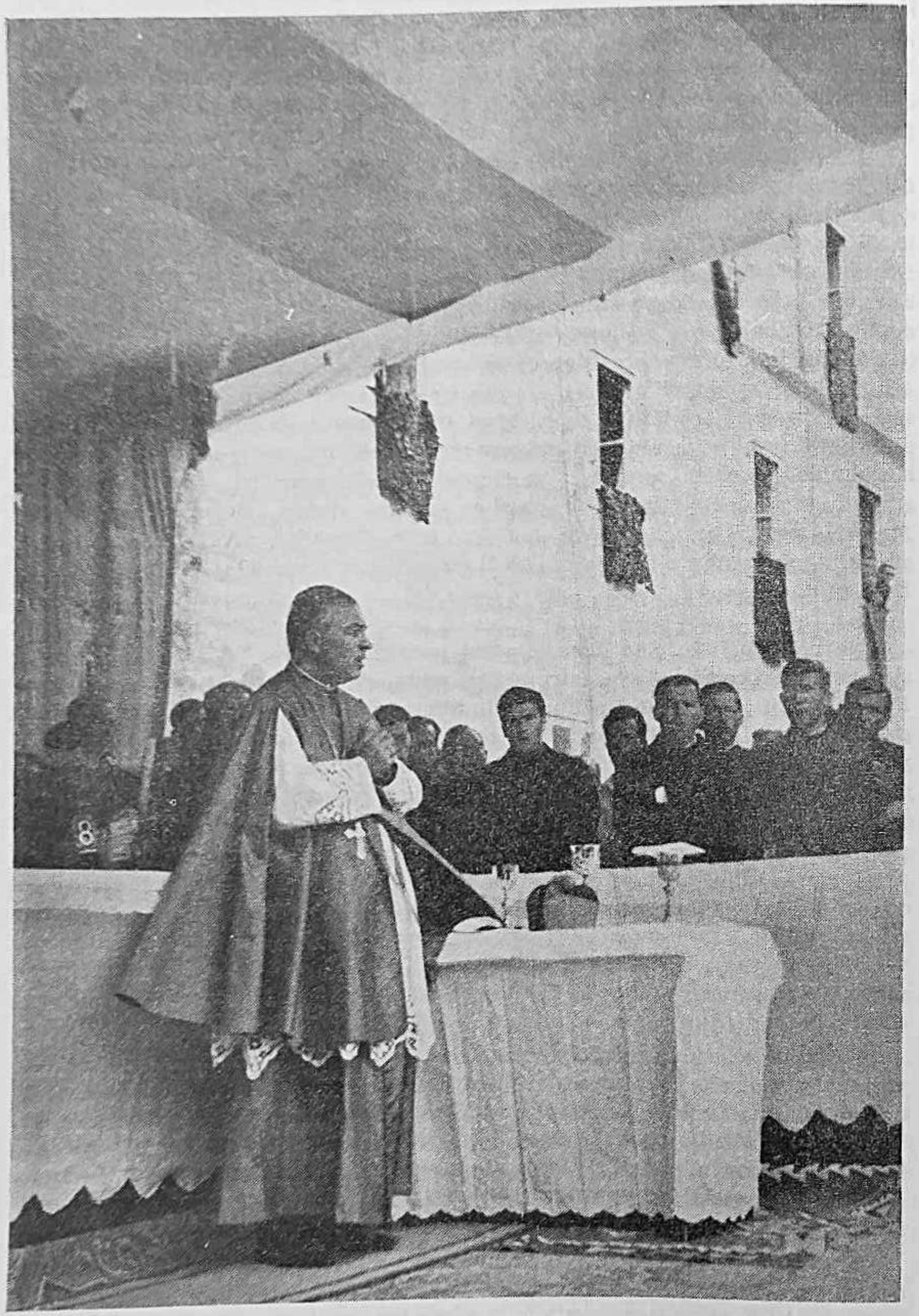

»O Gospe Sinjska!«

su pratili *mnpr. oo. provincijali svih redova i brojno svećenstvo.* Oduševljenje je bilo ogromno. Ono se očitovalo u spontanim ovacijama, usklicima i pjevanju. Te osjećaje uzgibale mase prenio je dragom Gostu preuzv. Fr. Franić u spontanom i srdačnom govoru, punom oduševljenja koje je dolazilo od naroda što je ispunilo sav prostor dvorišta i vrta, okolnih zgrada, stabala i krovova. Poslije njega dječak i djevojčica u narodnim nošnjama pružili su kardinalu darove vjernika: izrezbareni križ i Gospinu sliku u izrezbarenom drvenom okviru, rad strpljive i majstorske ruke A. Delaša.

Ogromno mnoštvo (oko 20.000), oživjelo žarkim bojama, narodnih nošnja, čekalo je na početak sv. Mise i pjevalo Gospine pjesme, predvođeno brojnim pjevačicama što su se u slikovitim narodnim nošnja skupile pred oltarom. A kada se oko 10 s. pojavilo svećenstvo noseći srebrni *Gospin okvir,* cijeli se narod želio pretvoriti u jednu ruku koja bi se dotakla Njezina dragog Lika. Valovi uzgibalog mnoštva, kroz koje su se jedva probijali svećenici što su nosili Gospinu sliku, svojim uzdasima, rukama što su se pružale prema Gospi, molbama i pjevanjem kazivali su da *Cetinska krajina, Dalmacija, bliža Bosna i Hercegovina u tom času potvrđuju vjeru svojih pradjedova.*

Sv. Misa, obavljena u koncelebraciji najviših crkvenih dostojanstvenika, služila se na hrvatskom jeziku, a nepromjenjivi dijelovi na staroslavenskom. Mnoštvo pjevača, franjevačkih klerika i pjevačica iz svih sela Cetine i Vrlike pjevali su jednoglasnu pučku misu pod ravnanjem msr. A. Milanovića.

Poslije sv. Evanđelja kardinal je gromkim glasom pozdravio okupljeni vjerni puk što se sabrao da proslavi pobjedu Marijinu nad neprijateljem. U višestoljetnoj borbi protiv nekrsta hrvatski je narod odbijao neprijatelja ostajući vjeran Kristu i Mariji. Stoga je on, naglasio je kardinal, vjerni marijanski narod koji jedini uz kršćanski pozdrav »Hvaljen Isus« nadodaje »i Marija«. Zato je kardinal pozvao prisutne da i unaprijed ostanu vjerni Kristu i Mariji živeći prema sv. Evanđelju. Te su riječi duhovnog pastira saslušane najvećom pažnjom i još više podigle srca vjernika.

Na Prikazanju preuzv. Fr. Franić pristupio je kardinalu i prinio mu tri milijuna dinara, žrtveni dar naroda splitske biskupije za Fond pape Ivana, za izgradnju novih crkava u Zagrebu. Poslije biskupa krenuli su prema kardinalu klerici noseći još svježe iz tiskare nove primjerke hrvatskog misala, a djevojke obućene u narodne nošnje cvijeće. Zbor klerika pjevao je prikaznu moltvu, a poslije se mnoštvo oduševljeno slilo u jedan glas pjevajući Gospi Sinjskoj.

Narod je pratio svaki pokret svećenika na oltaru, slušao riječi Posvećenja, duboko se poklonio Kristu i skupa sa svojim pastirima pjevao »Oče naš«, svim srcem, spontano i jednoglasno. Sa zanimanjem puk je promatrao sv. Pričest koncelebranata pod dvije prilike, pjevajući »Klanjam Ti se smjerno« pjesmu koja je, može se reći, postala narodna. Na kraju sv. Mise to je razdragano mnoštvo prekinulo primajući od Nj. Uzoritosti blagoslov Božji.

I dok je svećenstvo napuštalo oltar, *Gospina se slika* ponovo spuštala sa prijestolja među svoj narod. I opet se ponovio isti zanos, isto oduševljenje. Sve su ruke bile dignute na pozdrav Svojoj Majci pjevajući »Zdravo Djevo,

svih milosti puna«. Na vratima samostana Gospa Sinjska je dala *tradicionalni blagoslov* na sve četiri strane, a mnoštvo kremenjaka opaljenih suncem, žena punih snage, mladića i ljupkih djevojaka padalo je na koljena pred svojom Kraljicom i Pomoćnicom. To je slavlje koje se ne zaboravlja, oduševljenje što ulijeva na tone vjere i smirenosti. To je, kako je ispravno naglasio »Glas koncila«, bila zaista *»najveća manifestacija vjere u našoj zemlji poslije rata«.*

PAPIN BRZOJAV KARDINALU ŠEPERU U SINJ

Kardinal Frano Šeper, Franjevački samostan Sinj

Sve svećenike i vjernike koji će s Tobom i drugim biskupima doći u Marijansko svetište zvano Gospa Sinjska Sveti Otac očinskom ljubavlju potiče da čvrsti i ustrajni u vjeri štuju sve većom ljubavlju Djevicu Bogorodicu i da čvrsto stoje uz Rimsku Petrovu Stolicu. Moleći darove obilnoga mira i kršćanskog napretka veoma rado Tebi i svima koji će prisustvovati tom svetom činu podjeluje Apostolski blagoslov.

Kardinal Cicognani

KARDINALOV POZDRAVNI BRZOJAV SVETOM OCU

U zajednici s biskupima, svećenicima i redovnicima Dalmacije i nepreglednim mnoštvom naroda, sakupljeni u svetištu Naše Gospe u mjestu Sinj, slaveći blagdan Djevice na nebo uzete i 250-godišnjicu oslobođenja od Turaka, radujemo se zahvalni na podijeljenom nam apostolskom blagoslovu i ispovijedamo nepokolebivu vjernost Kristu i Njegovu Namjesniku.

Svećenstvo nosi Gospu kroz puk

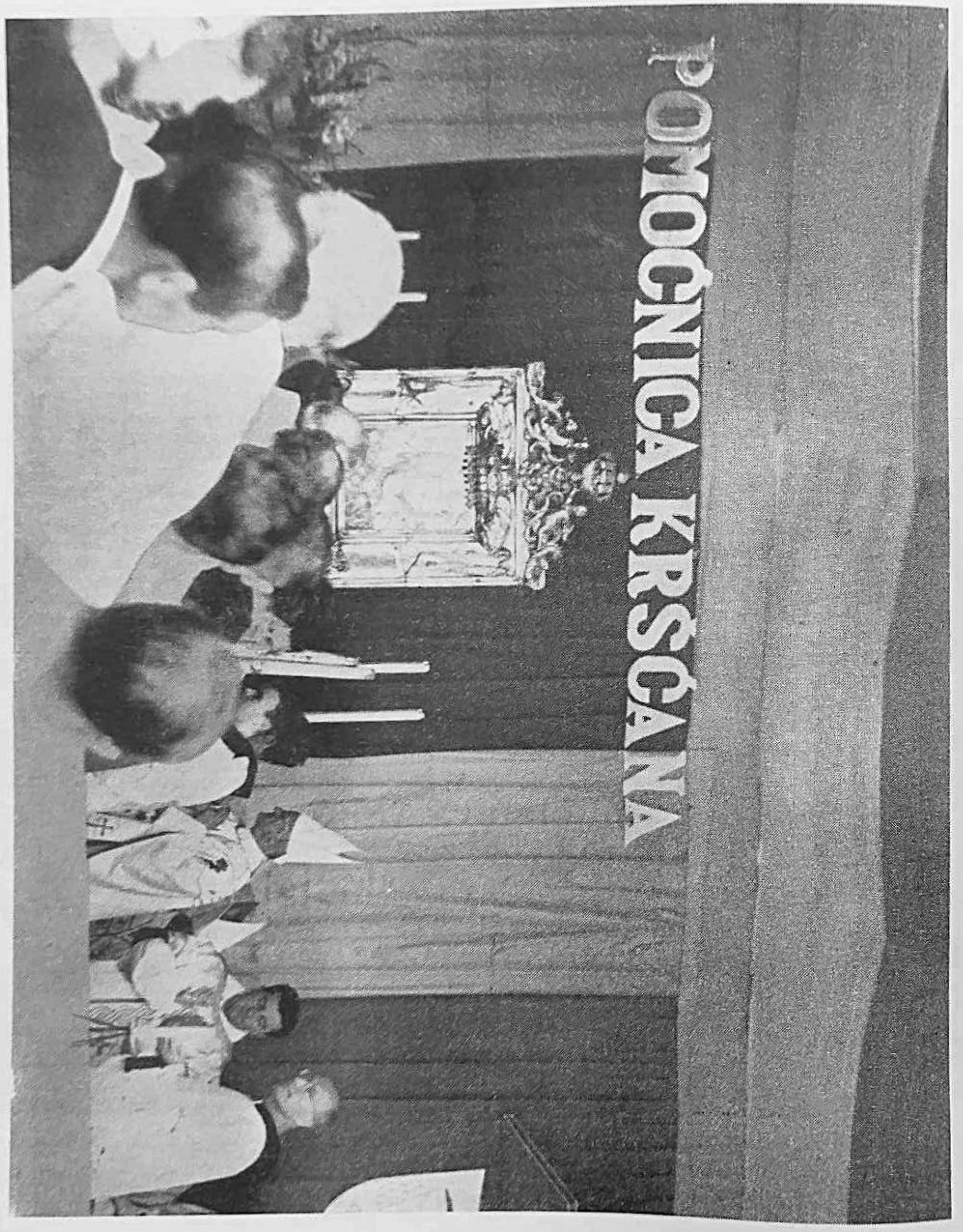

Gospa Sinjska na improviziranom oltaru

MARIJA
MAJKA CRKVE – MAJKA NAŠEGA NARODA

Dana 21. studenoga 1964. na svršetku III zasjedanja sveopćeg sabora Drugog Vatikanskog, Pavao VI — pošto je izjavio da su mnogi biskupi tražili da se jasno i svečano na ovom saboru naglasi Marijina materinska uloga u kršćanskom puku — proglasio je Presvetu Djevicu Mariju M a j k o m C r k v e, tj. »čitavog naroda Božjega, i vjernika i pastira, koji je svi zovu preljubljenom Majkom.«

Kada je Efeški sabor god. 431. svečano proglasio Mariju Bogorodicom, nije iznio nikakvu novu nauku već je samo nedvojbeno utvrdio istinu koja je od početka pripadala pokladu vjere. Tako je i Pavao VI proglasivši Mariju Majkom Crkve samo svečano potvrdio ono što je kršćanstvo kroz vjekove vjerovalo i što je Drugi Vatikanski sabor u 8. poglavlju povelje »Svjetlo narodâ« drugim riječima izrazio. Uistinu, već od prvih stoljeća kršćanstvo zove Mariju: Majka živih, Majka obnovljena svijeta, Majka Glave i udova, Majka Krista i njegove braće, nova Eva itd.

Htio je Bog da ljudski rod, upropašten po Adamu i Evi, bude spašen po novom Adamu i novoj Evi, Kristu i Mariji. Stoga Spasitelj ljudskoga roda Krist Gospodin nije htio da se utjelovi prije nego na to dade svoj svjesni, slobodni pristanak ponizna Nazaretska Djevica. Samo Sv. Pismo — kako to lijepo ističe saborska povelja o Crkvi u svom 8. poglavlju — stavlja nam pred oči kako je Marija od vječnosti zajedno s Kristom predodređena, s Kristom najuže i nerazdruživo povezana: sve tamo od proročanskog navještaja (Post. 3, 15; Is. 7, 14; Mt. 1, 23) preko djevičanskog začeća Druge osobe Presv. Trojstva pa sve do Golgote, Dvorane posljednje večere i do samog božanskog prijestolja na nebu gdje Marija dušom i tijelom uznesena na nebo, sa Sinom svojim sukraljuje kao okrunjena Kraljica neba i zemlje. Iz sv. Pisma jasno izlazi da je Marija, u fizičkom smislu, naravna majka svog »Prvorođenca« (Mt. 1, 25) koji je, dakako, »prvorođenac među mnogom braćom« (Rim. 8, 29); i budući da svi »sačinjavaju jedno tijelo« (Rim 12, 5) »kojemu je Krist Glava« (Ef 1, 22), treba da svi budu upriličeni njegovoj slici (Rim. 8. 29). Marija je tako svojim »Fiat — Neka bude« postala počelom fizičkog života Kristova i duhovnog života njegove »mnoge braće«. Rodila je Krista - glavu i zajedno s Kristom - glavom i njegove udove: čitavo otajstveno tijelo Kristovo.

Kad je dakle Bl. Djevica u Nazaretu izgovorila svoj »Fiat — Neka bude«, Crkva je bila začeta; a kad je isti »Fiat« na Golgoti obnovila, tada se Crkva rodila. Pošto je Krista — Žrtvu našeg spasenja začela, rodila, othranila i odgojila, na Golgoti ga kao nova Eva Ocu nebeskom prikazuje. Krv i voda iz otvorena

Srca Isusova, iz kojeg se Crkva rodila, uzeta je iz djevičanskog tijela Marijina. I zato upravo umirući Isus s Križa proglašuje Mariju duhovnom majkom svih vjernih svojih: »Ženo, evo ti sina« (Iv. 19, 26).

Marija nam je zajedno s Isusom — dakako ovisno o Isusu i jer je on tako htio — zaslužila sve milosti po kojima se mi »nekoć mrtvi« (Ef. 2, 5) i »sinovi srdžbe« (Ef. 2, 3) preporađamo na novi život. Njezino sveopće materinstvo, kako uči povelja Drugog Vatikanskog sabora o Crkvi, nastavlja se na nebu; njezinim posredovanjem postajemo dionici Božje naravi (2 Pet. 1, 4), u nama se razvija, raste i dovršuje život vrhunaravni.

I zato nije čudo što su sveci, kao npr. sv. Josip Kupertinski, govorili svojoj majci: »Ti si moja hraniteljica! Moja prava majka je Marija!« Oduvijek su kršćanske majke rado donosile svoju dječicu pred Marijine slike da ih pouče: »Eno, ono je tvoja prava majka!«

S pravom je dakle Pavao VI proglasio Mariju Majkom vjernika i pastira pozivajući se na to što ju kršćani oduvijek nazivlju i štuju kao svoju preljubljenu majku.

Kao takva Marija se brine ne samo za naš duhovni nego i za naš tjelesni život: u najrazličitijim nevoljama, patnjama, potrebama ona nam hiti u pomoć, i pojedincima i zajednicama i cijeloj Crkvi, tako te bi se s pravom moglo reći — kako se jednoć izrazio sv. Papa Pijo X — »da je jedina skrb Marijina da vodi brigu za kršćanski puk kako je to bilo očito toliko puta i u najočajnijim okolnostima« (Acta A. Sedis 6, 1914, 376).

I zato, pisati povijest Marijina majčinskog utjecaja u različitim vremenima i narodima značilo bi pisati povijest Katoličke Crkve. Ona kao u zrcalu Božjeg sveznanja, u svijetlu božanskom, gleda opće i posebne okolnosti Crkve i pojedinih njezinih sinova i nastavlja svoju majčinsku misiju koju je s toliko ljubavi i brige ispunila prema Kristu Isusu dok je kao njezino dijete boravio na zemlji. Ona nad Crkvom bdije, čuva je, štiti, vodi ... Zato sv. Oci — kao npr. sv. Efrem i njegova škola — Mariju zovu: čvrsti temelj vjere, slava svećenika, sloga crkava, utjeha nevoljnika. A sv. Ćiril Aleksandrijski koji se pobjedonosno borio protiv Nestorijeva krivovjerja na Efeškom saboru, ovako pozdravlja Mariju: »Pozdravljamo Te, Marijo Bogorodice! Kruno djevica! Žezlo pravovjerja! ... Po Tebi se Presveto Trojstvo proslavilo! ... Po Tebi su apostoli pronijeli narodima propovijed o spasenju! Po Tebi je predragocjeni Križ svijetom hvaljen i klanjanjem počašćen! Po Tebi je sotonska vojska raspršena! Po Tebi je svako stvorenje, prije u zabludi neznaboštva, pravu istinu upoznalo! Po Tebi je sv. krštenje vjernima podijeljeno! Po Tebi su udareni osnovi svim crkvama po cijeloj zemlji!« (Homilija protiv Nestorija, PG 77, 991).

Marija se dakle istovjetuje s Crkvom, Crkva s Marijom. Istim se naslovima časti i Crkva i Marija. S jednom dakako razlikom: Marija je naravna, fizička, majka Kristova i duhovna majka naša, Crkva nije fizička majka Kristova već samo duhovna majka naša — učestvujući na neki način s Marijom u njezinu dvostrukom materinstvu.

* * *

Ako je Marija Majka Crkve, majka svih vjernika i pastira, onda je zacijelo i majka kršćanskog Hrvatskog naroda koji je u samim svojim počecima, u zoru

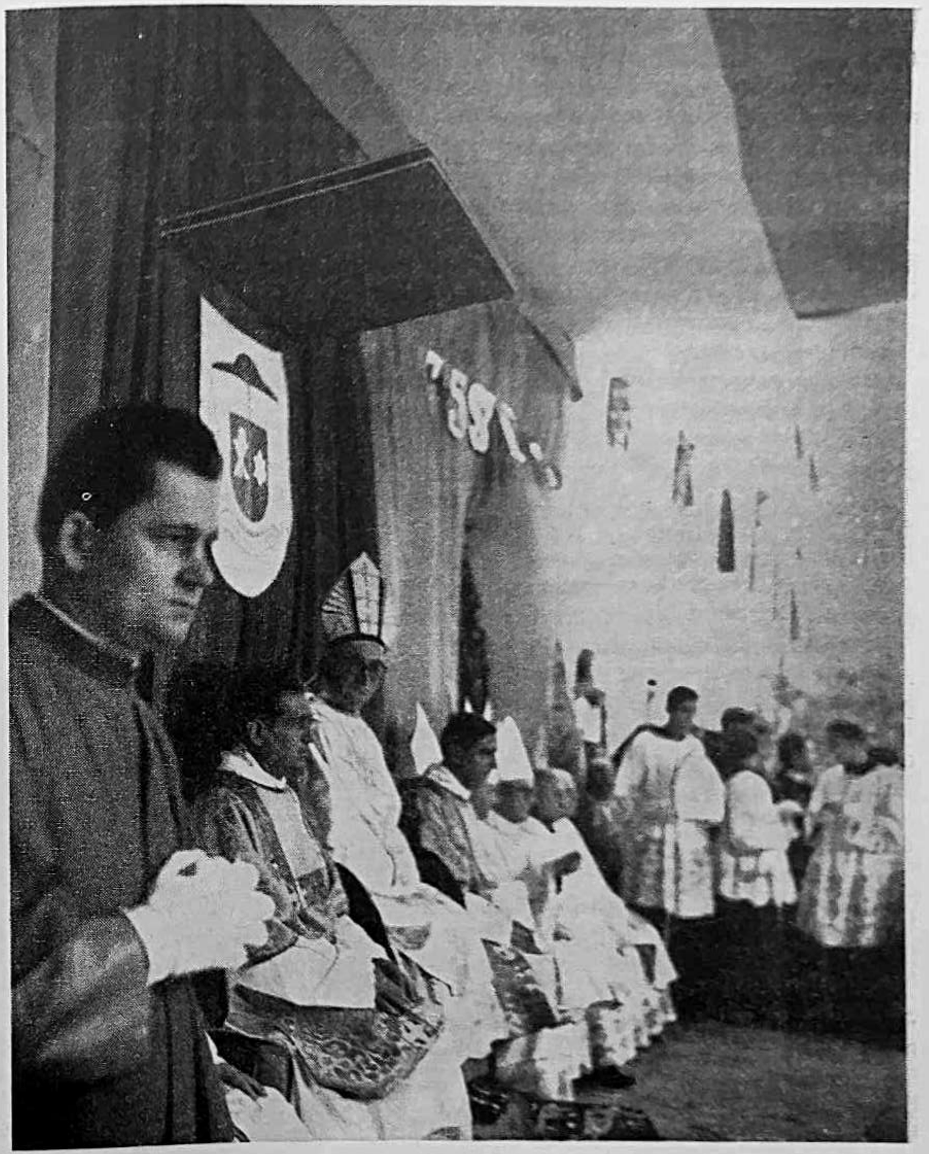

Kardinal s asistencijom i koncelebrantima

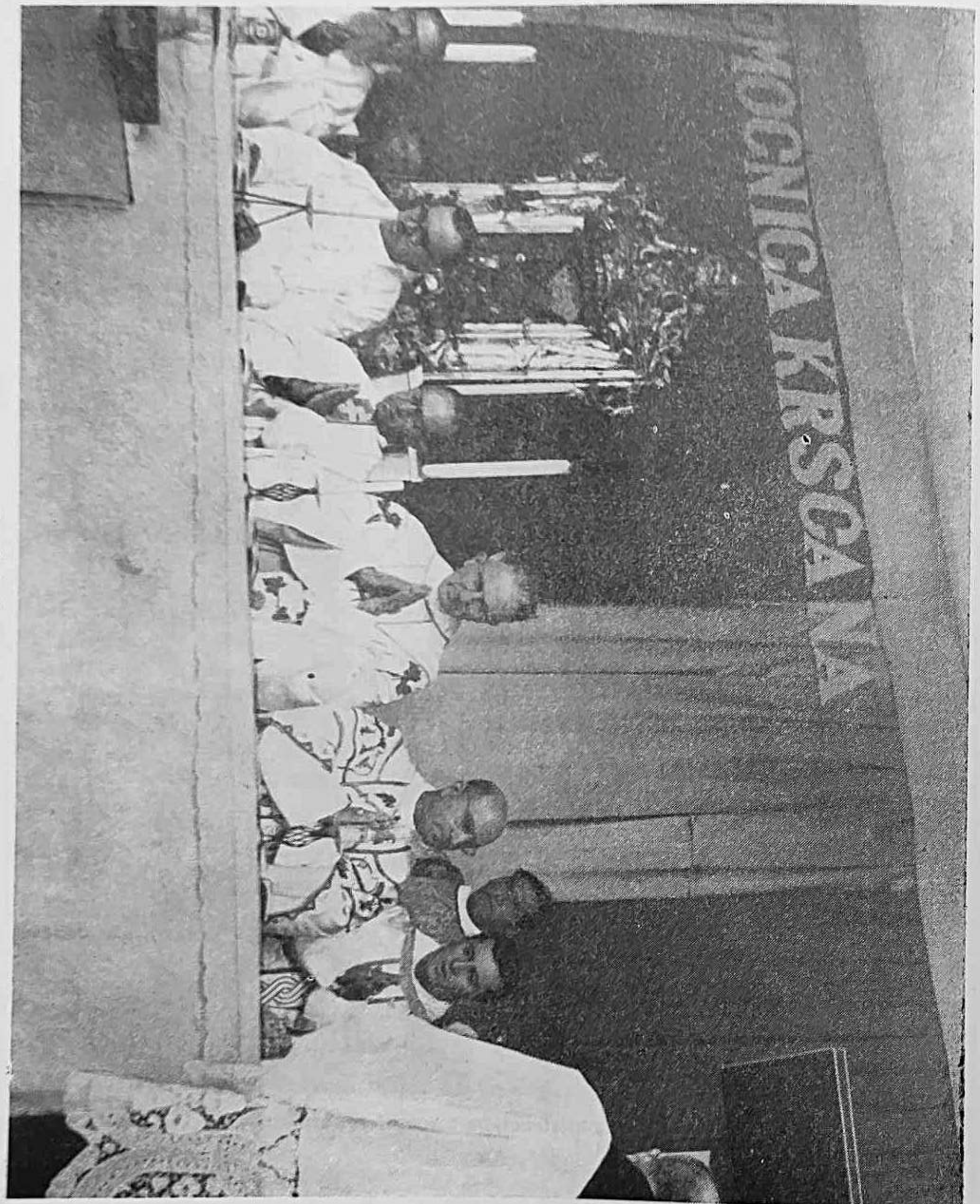

Pred Podizanjem

svoje povijesti, zajedno s kršćanstvom primio i ljubav, štovanje, odanost prema Majci Božjoj.

Naša je povijest prepuna činjenica koje bjelodano ukazuju kako je povijest hrvatskog naroda najuže povezana s poviješću Kristove Crkve koja je sva skroz naskroz protkana ljubaznom prisutnošću i majčinskom brigom i njegom Marijinom. Poznate su o tom rasprave našega o. Ante Crnice koje je Papinska internacionalna Marijanska akademija objelodanila na latinskom jeziku u kolekcijama »Alma socia Christi «sv. IV, V, i X i »Virgo Immaculata« sv. XVI. Slične studije objelodanili su: O. Sakač D. I. u francuskoj marijanskoj enciklopediji »Maria«; O. R. Brajčić u »Croazia sacra« i O. Predragović u »Vjesnik Marijinih Kongregacija« .Tima treba pribrojati djelašca Lukovića, Petrova, Pavičića itd. Ta prisutnost Marijina u povijesti i sadašnjosti našega naroda, moram priznati, oduvijek mi je osvajala srce. To je bilo povodom da sam, prije nego sam ostavio našu Dalmaciju, htio opisati štovanje Bl. Djevice Marije u Franjevačkoj Provinciji Presv. Otkupitelja — dakle samo u jednom malom dijelu prostrane Hrvatske. I izišla je knjiga, poznata pod naslovom »Marijin perivoj«, iz koje jasno izbija nepobitna činjenica: »U teškim danima turske najezde Gospina svetišta Sinj, Visovac, Makarska, Zaostrog itd. bijahu takoreći i otac i majka i učitelj i utješitelj našem patničkom narodu. Tu se je uzdržao žrtvenik vjere i domovine za toliko ratovanja i seljenja, kužnih i gladnih godina. Iz tih samostana sinovi Asiškoga Ubogara nosili su zublju prosvjete kroz pustošena brda i doline. Gospina svetišta bijahu sjajna luč, zvijezda polarnica prema kojoj su se okretala srca našeg naroda: bijahu zalog sretnije budućnosti, znak u kojem će se pobijediti« (Nova Revija 1931).

Slično se može reći i za preko dvjesta drugih svetišta Marijinih u Hrvatskoj kao što je: Olovo, Trsat, Marija Bistrica, Remete, Ilača, Zadar, Split, Omiš, Hvar, Dubrovnik, Kotor itd. Naši narodni pjesnici kao Divković, Margitić, Posilović, Babić, Kačić, Knežević i mnogi drugi, poznavajući dobro narodnu psihologiju, sve što o Mariji nađoše u Sv. Pismu, kod sv. Otaca i bogoslovaca, pretvoriše u stihove kojima se kao dnevnim kruhom hranio posebno naš neuki puk. Tako fra Toma Babić pobuđuje u narodu zaufanost u Mariju:

O Divice plemenita
I u svemu uzorita!
Isus primi tebe k sebi
Da dopusti svaka tebi.
Jere si mu draga mati
Svaki želi tebe znati

I pod tvojim krilom stati
Tebe majkom zazivati.
Po milosti tebe obra
I grešnika tebi dozva
Da nam budeš na pomoći
I u dnevu i u noći.

(Babić, Cvit razlika mirisa duhovnoga, Mleci 1736, II, 65).

Grabovac i Kačić, koji su u svojim pjesmotvorima imali u prvom redu narodne ciljeve, gledali su u Mariji čuvaricu narodne svijesti, majku i pomoćnicu i opominjali su narod da se neće osloboditi zala bez pomoći Marije Djevice:

Vapi, brate, čas svakoga danka:
Ona čini čuda bez prestanka!
Spomen imaj na suhu i vodi:
Bog i Gospa, drugi ne slobodi!

(Fra F. Grabovac, Cvit razgovora ... Mleci 1947, 397)

Zahvaljujte od Sinja junaci
Bez prestanka Isusovoj Majci!

(Kačić, Razgovor ugodni . . . Zagreb 1889, 353)

U himni Gospi Sinjskoj Marija je pozdravljena u prvoj kitici: »Premila Majka puka si svog!« A u svako doba godine, danju i noću, na sve četiri strane odzvanja pjesma: »O Marijo Majko, slatki moj pokoju!« kao i ona druga: »Rajska Djevo, Kraljice Hrvata!« Sve od vremena narodnih vladara Branimira, Tomislava, Krešimira, Zvonimira koji su u službenim listinama spominjali ime Marijino i Njoj posvećivali katedrale »hrvatskih biskupa«, Bl. Djevica je bila utočište nevoljnih, svijetlo svećenika, čvrstoća redovnika, veselje kruna djevica, ustrpljenje i zaštita udovica, pomoćnica bolesnih i utjeha potlačenih, danas i prema nama svoju majčinsku ulogu i bila i ostala Hrvatskoj »advocata snaga branitelja vjere i domovine. Kroz stoljeća do danas vršila je tako i vrši fidelissima — najvjernija braniteljica« — mati.

DR O. KARLO BALIĆ

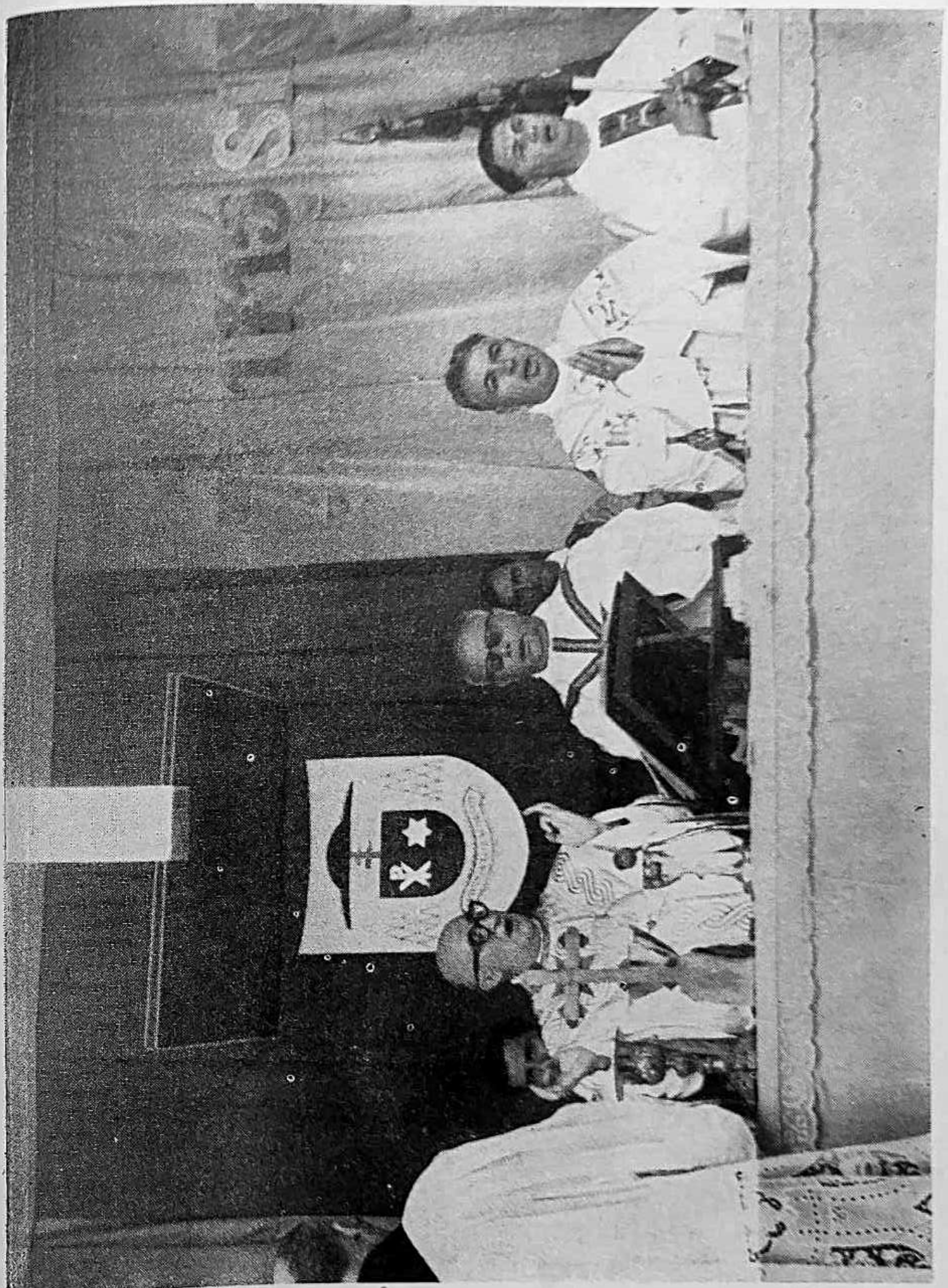

»Oče naš!«

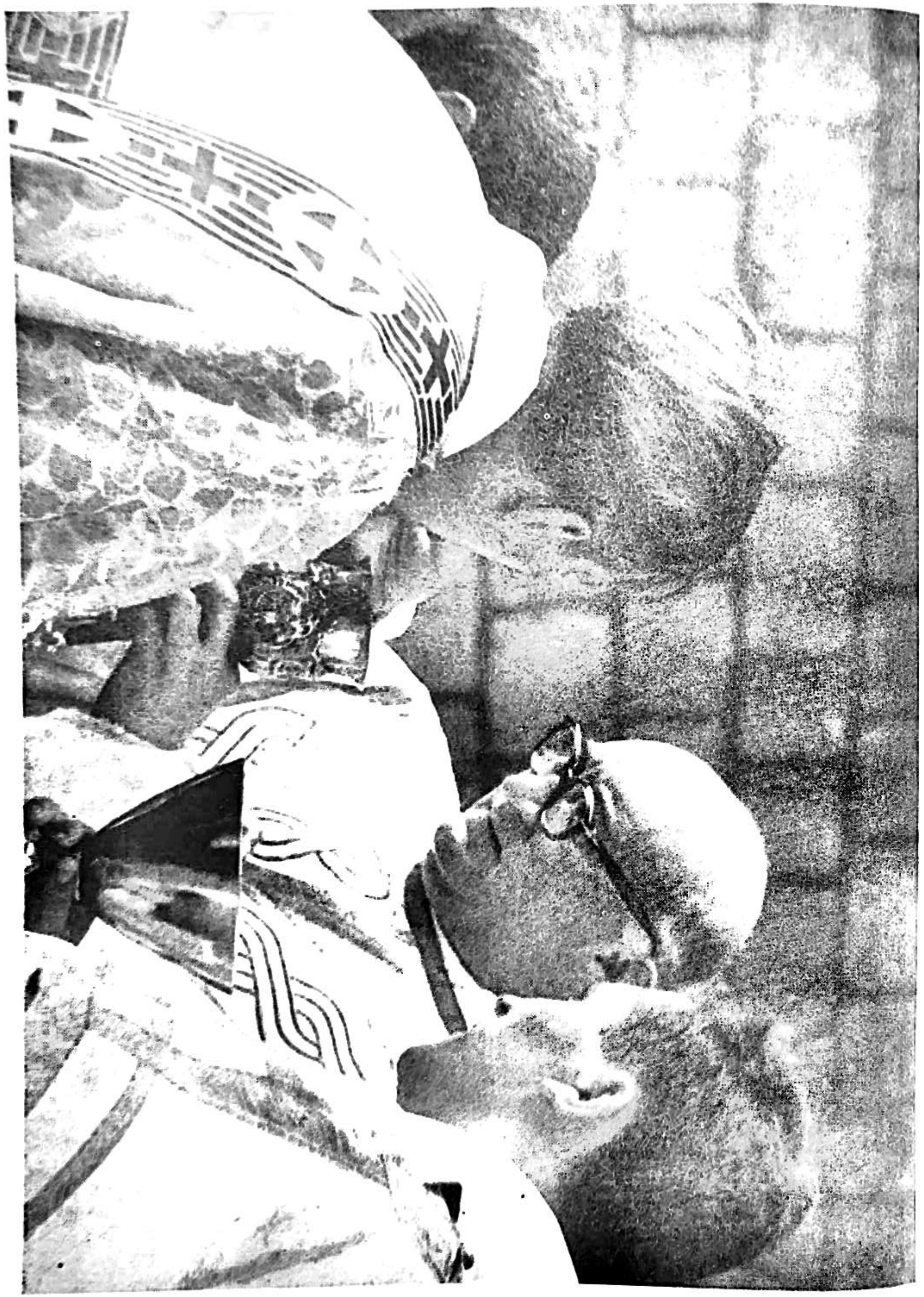

Sv. Pričest koncelebranata

SADRŽAJ

Preuzv. F. Franić, Uvodna riječ 7

Iz povijesti Svetišta

O. J. Šetka, Čudotvorna Gospa Sinjska 9

O. K. Kržanić, Svetište Čudotvorne Gospe Sinjske 39

Iz povijesti Sinja i Cetine

O. J. Soldo, Cetina — srednjovjekovna županija i kneštvo Nelipića 63

O. J. Soldo, Prilozi za upoznavanje razvoja Sinja pod Venecijom 103

O. St. Petrov, Franjevačka klasična gimnazija u Sinju . . . 177

O. K. Kosor, Sinjski franjevci u borbi za narodni preporod u Sinju i Cetini od 1860. do 1870. godine 189

O. N. Gabrić, Arheološka zbirka Franjevačkog samostana u Sinju 241

Svijetli likovi

O. K. Jurišić, O. fra Jeronim Filipović 257

O. St. Vučemilo, Anđeo dalla Costa 279

O. J. Šetka, O. fra Petar Knežević 297

O. M. Šetka, O. fra Ivan Marković 307

O. Vj. Vrčić, O. fra Šimun Milinović 315

O. J. Friganović, O. fra Petar Bačić 329

O. M. Anušić, O. fra Mijo Kotaraš 337

O. M. Anušić, O. fra Šimun Jelinčić 343

O. N. Radić, O. fra Stanko Petrov 348

Proslava 250. godišnjice (J. Soldo) 357

O. K. Balić, Marija majka crkve — majka našega naroda . 367